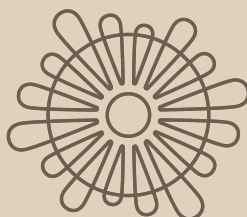

MISCELLANEA HADRIATICA
ET MEDITERRANEA

Vol. 7 / 2020.

Sveučilište u Zadru / Universitas studiorum Jadertina / University of Zadar
Odjel za povijest / Department of History
udk / udc 9 / issn 1849-0670 (Tisak / Print) 2718-1170 (Online)
Misc. Hadria. Mediterr.

Zadar, 2020.

MISCELLANEA
HADRIATICA ET
MEDITERRANEA

MISCELLANEA HADRIATICA ET MEDITERRANEA

SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA / UNIVERSITY OF ZADAR

ODJEL ZA POVIJEST / DEPARTMENT OF HISTORY

VOL. 7 / ZADAR, 2020.

Miscellanea Hadriatica et Mediterranea
Časopis Odjela za povijest / *Journal of the Department of History*

ISSN 1849-0670 (Tisak / *Print*)
ISSN 2718-1170 (Online)

Nakladnik / *Publisher*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*

Za Nakladnika / *For the Publisher*
prof. dr. sc. Dijana Vican, rektorica / *Prof. Dijana Vican, Chancellor*

Povjerenstvo za izdavačku djelatnost / *Publishing Committee*
prof. dr. sc. Josip Faričić, predsjednik / *Prof. Josip Faričić, President*

Glavna urednica / *Editor-in-chief*
prof. dr. sc. Anamarija Kurilić

Pomoćna urednica / *Assistant editor*
doc. dr. sc. Zrinka Serventi

Uredništvo / *Editorial board*
prof. dr. sc. Mladen Ančić (Zadar), prof. dr. sc. Luca Lo Basso (Genova), prof. dr. sc. Wendy Bracewell (London), prof. dr. sc. Ante Bralić (Zadar), prof. dr. sc. Lovorka Čoralić (Zagreb), prof. dr. sc. Francesco Frasca (Roma), prof. dr. sc. Nenad Moaćanin (Zagreb), prof. dr. sc. Nikola Samardžić (Beograd), prof. dr. sc. Marjeta Šašel-Kos (Ljubljana)

Lektor za hrvatski jezik / *Language editor for Croatian texts*
Edita Medić

Prijevod / *Translation*
Adriana Batur, Duško Čavić, Tamara Glušić, Marija Kostić, Zrinka Serventi, Roko Sven Surać

Grafičko oblikovanje / *Graphic design*
Damir Jelić

Računalna obrada i prijelom / *Layout and prepress*
Marija Marfat

Tisak / *Printed by*

Naklada / *Print run*
300

Časopis je dostupan u otvorenom pristupu na <https://morepress.unizd.hr/journals/mhm>, <https://hrcak.srce.hr/mhm> i <https://doaj.org/>. / *The journal is in open access and is available at* <https://morepress.unizd.hr/journals/mhm>, <https://hrcak.srce.hr/mhm?lang=en> and <https://doaj.org/>.

Ukoliko nije drugačije navedeno, sadržaj je u skladu s Creative Commons Attribution 4.0 International license. / *Except where otherwise noted, content is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.*

Sadržaj / Contents

Anamarija Kurilić

Riječ urednice

Editor's note

7

Prilozi i rasprave / Papers

Zrinka Serventi & Morana Vuković

Keramički nalazi s lokaliteta Glavice – Stara Poveljana u

kontekstu prapovijesnih naselja na otoku Pagu

Ceramic Finds from Glavice – Stara Poveljana in the Context of Prehistoric Settlements on the Island of Pag

11

Ana Konestra

Posude s toponimijskim *a la barbotine* natpisom na istočnoj obali Jadrana

– prijedlog interpretacije

Vessels with a Toponymic a la barbotine Inscription on the Eastern Adriatic coast – a Suggestion of Interpretation

43

Ivan Basić

Domišljanje kontinuiteta. Problem najstarijega trogirskog memorijalnog teksta

Devising Continuity. The Problem of the Oldest Memorial Text of Trogir

69

Mladen Ančić

Neočekivani pobjednik: uspon Karla Roberta do vlasti

The Unlikely Winner: Charles Robert's Rise to Power

127

Kristijan Juran

Popis župa i naselja Šibenske biskupije iz sredine 15. stoljeća

List of Parishes and Villages of the Mid-15th Century Šibenik Diocese

157

Lovorka Čoralić

Sinjani i Cetinjani – vojnici u mletačkim prekomorskim

kopnenim postrojbama (18. stoljeće)

The Sinj and Cetina Border Soldiers in the

Venetian Overseas Ground Forces (the 18th Century)

187

Zdenko Dundović

O bratovštinama u crkvi Sv. Spasa

(sv. Antuna opata) u Zadru

On the Confraternities at the Church of the Holy Savior

(St. Anthony the Abbot) in Zadar

219

Prikazi / *Reviews*

Roko Sven Surać

Silvia Bekavac & Željko Miletić,

Geneza, struktura i uloga oslobođeničkih tijela sevira i Augustala /

Genesis, Structure and Role of Freedmen Bodies of

Seviri and Augustales, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019.

239

In memoriam

Anamarija Kurilić

In memoriam Slobodan Čače

243

Marija Kolega

In memoriam Mate Radović

253

Upute suradnicima / *Redaction notes*

259

RIJEČ UREDNICE

Sedmi broj našeg časopisa objavljujemo u godini koju će mnogi htjeti što prije zaboraviti. Godinu 2020. obilježila je pandemija bolesti COVID-19 sa svim njezinim strašnim posljedicama, ali i, s druge strane, udruženi napori znanstvenika kako bi se što prije iznašli načini kojima će se ona pobijediti, kao i nesebičnost i požrtvovnost medicinskog osoblja koje skrbi o oboljelima. Upravo zbog njih, ali i svih ostalih stanovnika našeg planeta koji su u ovoj krizi pokazali što znači ljudskost, 2020. godina posvjedočila je i da u najcrnijoj tami uvijek postoji i čvrsto svjetlo nade.

Nažalost, ove smo godine izgubili i nekoliko naših kolega. U proljeće je preminuo naš nekadašnji dugogodišnji član Uredničkog odbora, redoviti profesor u miru, prof. dr. sc. Slobodan Čače (1946. – 2020.), izuzetan čovjek, briljantan znanstvenik i predan nastavnik. Neposredno pred zaključenje ovog broja časopisa saznali samo da nas je napustio još jedan dugogodišnji nastavnik našeg odjela, izvanredni profesor u miru, prof. dr. sc. Ivo Rendić-Miočević (1935. – 2020.), dugogodišnji profesor metodike nastave povijesti. Tužna srca opraštamo se od njih.

U neuobičajenim okolnostima koje je nametnula pandemija, kad su znanstvene i akademske ustanove znale biti zatvorene ili ograničenoga pristupa, napisati znanstveno djelo znalo je predstavljati poseban izazov, naročito u istraživačkoj fazi. Stoga nam je osobito zadovoljstvo što je i ovaj broj opsegom i brojem priloga podjednako velik kao i prethodni brojevi.

U ovom broju predstavljamo sedam znanstvenih radova i jedan prikaz knjige, uz dva prisjećanja na preminule članove naše akademske zajednice: prof. Slobodana Čaču i Matu Radovića, našeg nekadašnjeg studenta. Teme koje se obrađuju u objavljenim znanstvenim radovima obuhvaćaju presjek različitih povijesnih razdoblja i područja, od prapovijesti do 18. stoljeća i od arheologije do rezultata arhivskih istraživanja.

EDITOR'S NOTE

This seventh issue of our journal is being published in a year many will want to forget as soon as possible. On the one hand, the year 2020 was marked by the COVID-19 pandemic with its devastating consequences; on the other, it saw the joint efforts of scientists looking for a way to contain it and the selfless dedication of the medical staff taking care of the infected. Together with so many others on our planet who manifested their human qualities in 2020, they have shown that there is always a light of hope even in the deepest darkness.

Sadly, we also lost a few colleagues this year. Retired full professor Slobodan Čače (1946 – 2020), a former longtime member of the journal's editorial board and an extraordinary person, brilliant scientist and dedicated teacher, left us last spring. Just before going to press, we received the news that retired associate professor Ivo Rendić-Miočević (1935 – 2020), a longtime professor of History Teaching Methods at our department, also left us. Our hearts are filled with sadness as we mourn their loss.

In trying circumstances such as current pandemic, when scientific and academic institutions often shut their doors to all or to but a few, writing a scholarly paper was a true challenge, particularly when it came to its research segment. For this reason, we are very pleased that this issue is not lagging behind the previous ones in terms of its scope and the number of papers published in it.

This issue includes seven scientific papers, one book review and two *in memoriam* texts commemorating Professor Slobodan Čače and our former student Mate Radović, the members of our academic community who passed away this year. The subjects the papers are dealing with cover various historical periods, from prehistory to the 18th century, and various topics, from archaeology to the results of archival research.

The first paper analyzes the results of the archaeological trial excavations at Glavice site near Stara

Prvi je rad posvećen proučavanju rezultata probnog arheološkog istraživanja na nalazištu Glavice kod Stare Poveljane na južnom dijelu otoka Paga, i to prije svega analizi prapovijesnih keramičkih ulomaka te naravi nalazišta. Autorice su pokazale da je nalazište vrlo specifično te da prvi put dokazuje postojanje nizinskog naselja na otoku (ali i i na širem prostoru) u vrijeme željeznog doba. Naselje je bilo u upotrebi, doduše s poduzim prekidima, i u nekim kasnijim periodima, ali, čini se, i u nekim starijim razdobljima (neolit, eneolit, brončano doba).

I sljedeći rad počiva na analizi keramičkog materijala, ali ovoga puta iz rimskog perioda. U radu su predstavljena tri nalaza posuda koje su nosile imena mjesta, jedna Salone, a druga Raba, dok se trećoj – koja je dosad bila posve nepoznata stručnoj i znanstvenoj javnosti – ime mjesta ne može sa sigurnošću identificirati. Temeljitom analizom građe i komparativnog materijala, autorica stiže do zaključka da su to antički suveniri, i to ne samo posude nego možda i njihov sadržaj.

Slijedi rad posvećen minucioznoj analizi memorijskog teksta o najstarijoj povijesti crkve Sv. Marije *de Platea* u Trogiru. Tekst je sačuvan u dvije verzije, a autor nakon podrobne analize njihovih sadržaja zaključuje da nije ranosrednjovjekovni, već da je kasnija, tendenciozna kreacija trogirске komunalne elite 15.-16. stoljeća kojom se stvara iluzija o kontinuiranom komunalnom patronatu nad crkvom. Sudeći prema rezultatima arheoloških istraživanja i komparativnoj analizi drugih crkava sličnog tlorisa (šesterolisne rotunde), autor dokazuje da crkva nije nastala na temeljima starije, starokršćanske, kako se ranije pretpostavljalo, već da je nastala tek početkom 9. stoljeća.

Borbe za prijestolje i dinastijske intrige predmet su rasprave o usponu Karla Roberta na prijestolje Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Autor dokazuje da su napori poduzimani s ciljem njegova postavljanja na to prijestolje imali skriveni cilj, a to je njegovo uklanjanje iz Napulja, odnosno iz borbe za nasljeđe na tamošnju krunu, čime autor iznosi drukčiji pogled na ta zbivanja nego što ga je imala dosadašnja historiografija.

Arhivski su dokumenti u središtu interesa i posljednjih triju radova ovog broja. Prvi od njih analizira prijepise popisa župa i naselja Šibenske biskupije koji je izvorno bio sastavljen sredinom 15. stoljeća, ali čiji izvornik nije sačuvan. Autor analizira

Poveljana on the southern part of the island of Pag – primarily the prehistorical pottery fragments and the character of the site itself. The authors demonstrate the very specific nature of the site and present evidence of a lowland Iron Age settlement – the first such settlement from that period ever to be found on the island (and in the surrounding region). The settlement was also in use – albeit with long discontinuities – in some later periods and, it seems, in some earlier periods, too (Neolithic, Eneolithic, Bronze Age).

The next paper also tackles pottery, but this time from the Roman period. It presents three finds of vessels carrying place names – one of Salone, one of Rab and one – hitherto unknown to scholars and professionals – of a place not positively identified at the moment. Using a detailed analysis of the pottery material and its analogies, the author concludes that these were ancient souvenirs – not just the vessels, but also, perhaps, their contents.

Then follows a meticulous analysis of a memorial text about the earliest history of the Church of St. Mary *de Platea* in Trogir. Two versions of the text have been preserved. Based on a detailed analysis of their contents, the author concludes that the text is not of early medieval origin, but rather a later, biased doing of Trogir's communal elite of the 15th and the 16th centuries, intended to create an illusion about the continuity of the communal patronage over the church. Judging by the results of archaeological excavations and by comparative analyses of other churches with a similar ground plan (hexaconch rotund), the author argues that the church was not built on the site of an older Early Christian church as had been believed, but rather in the early 9th century.

The paper on Charles Robert's ascension to the throne of the Kingdom of Hungary-Croatia tackles with the struggle for the throne and dynastic intrigues. By trying to prove that there was a hidden agenda behind the efforts to place him on the throne – his removal from Naples and elimination from the struggle for the Neapolitan crown – the author challenges the hitherto established historiographical views on these events.

The final three papers in this issue are focused on archival documents. The first one analyzes the transcriptions of the lists of parishes and settlements of Šibenik Diocese, originally made in the mid-15th

dataciju i nastanak tih prijepisa, od kojih najstariji potječe iz 16., a najmlađi iz 18. stoljeća. Drugi rad analizira prisutnost Sinjana i Cetinjana u mletačkim prekomorskim kopnenim vojnim jedinicama iz 18. st. na temelju dokumenata iz mletačkog arhiva (Archivio di Stato di Venezia). Autorica pregledno iznosi demografske podatke o vojnicima koje vojna evidencija određuje kao Sinjane i Cetinjane te analizira njihov udio i djelovanje u mletačkoj vojsci. Posljednji znanstveni članak u ovom broju posvećen je zadarskoj bratovštini kožara i bratovštini sv. Antuna opata. Autor na temelju dokumenata iz zadarskog Državnog arhiva te izvješća apostolskih vizitacija iz 16. i 17. st. dokazuje da su dvije bratovštine isprva imale svoja sjedišta u dvjema različitim crkvama (bratovština sv. Antuna opata u crkvi sv. Krševana, a bratovština kožara u crkvi Sv. Spasa), a da su obje od prve polovine 17. stoljeća imale sjedište u crkvi Sv. Spasa koja će nakon obnove 1623. g., a zacijelo (i) kao posljedica toga što se bratovštini sv. Antuna opata davala nešto veća prednost u odnosu na bratovštinu kožara, promijeniti svoje ime u crkva sv. Antuna opata.

Svezak zaključuju jedan prikaz knjige i dva prisjećanja na preminule kolege.

Nadamo se da će sljedeća godina u svakom pogledu biti mnogo bolja i uspješnija od ove; nadamo se ne samo novim i uzbudljivim radovima u novom, osmom svesku našeg časopisa, nego i što skorijem povratku u svakodnevicu bez pandemije.

Prof. dr. sc. Anamarija Kurilić
Glavna urednica znanstvenog časopisa
Miscellanea Hadriatica et Mediterranea

century (although the original has not been preserved). The earliest of the transcriptions goes back to the 16th century and the latest one to the 18th century. The author analyzes their dating and their origin. The second of these papers analyzes the presence of the soldiers from Sinj and Cetina Border in the Venetian overseas ground forces in the 18th century, based on the documents from the Venetian Archives (Archivio di Stato di Venezia). The author presents an overview of the demographics of the soldiers identified in the army records as natives of Sinj and Cetina Border, analyzing their share and activities in the Venetian Army. The final paper in this issue is dedicated to the Confraternity of Leather-Workers and Confraternity of St. Anthony the Abbot in Zadar. Using documents from the Zadar State Archives and the apostolic visitors' reports from the 16th and the 17th centuries, the author argues that the two confraternities originally had their seats in two different churches (Confraternity of St. Anthony the Abbot in St. Chrysogonus' Church and Confraternity of Leather-Workers in Church of the Holy Savior) and that, in the first half of the 17th century, they started sharing the Church of the Holy Savior which, after the reconstruction in 1623 and (also) probably due to the fact that Confraternity of St. Anthony the Abbot had had a somewhat more favorable treatment than the leather-workers' confraternity, would be renamed Church of St. Anthony the Abbot.

And finally, we have a book review and two texts commemorating our deceased colleagues.

We are hopeful that the year to come will in every way be much better and more successful than this one; we wish not only for new and exciting papers in the following eighth volume of our journal, but also for returning to the pandemic-free life as soon as possible.

Prof. Anamarija Kurilić, PhD
Editor-in-Chief of the scholarly journal
Miscellanea Hadriatica et Mediterranea

Zrinka Serventi

Odjel za povijest / *Department of history*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR – 23000 Zadar
z.serventi@gmail.com

UDK/UDC:

902.2(497.581 Pag)

doi: 10.15291/misc.3170

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 15. X. 2020.

Morana Vuković

Arheološki muzej Zadar / *Archaeological Museum Zadar*
Trg opatice Čike 1
HR – 23000 Zadar
mvukovic@amzd.hr

KERAMIČKI NALAZI S LOKALITETA GLAVICE – STARA POVLJANA U KONTEKSTU PRAPOVIJESNIH NASELJA NA OTOKU PAGU*

CERAMIC FINDS FROM GLAVICE – STARA POVLJANA IN THE CONTEXT OF PREHISTORIC SETTLEMENTS ON THE ISLAND OF PAG*

Brojni ostatci keramičkih posuda otkriveni su tijekom arheoloških istraživanja provedenih 2012. godine na lokalitetu Glavice blizu Stare Poveljane na otoku Pagu. Neki od tih nalaza mogu se pripisati kasnom srednjem vijeku ili ranom novom vijeku (na što ukazuju i nalazi mletačkog novca), a drugi se datiraju u prapovijest, većinom u željezno doba. Nadalje, spomenuti ostatci nađeni su oko ili čak unutar vrlo oštećenih suhozidnih struktura koje, iako ne mogu biti precizno datirane u prapovijesno ili neko kasnije doba, ukazuju na dugotrajno korištenje tog lokaliteta kao naselja. Zahvaljujući kontekstu tih nalaza moguće je da je prapovijesno naselje bilo organizirano na

Numerous remains of ceramic vessels were discovered during the archaeological excavations carried out in 2012 at the site of Glavice near Stara Poveljana on the island of Pag. Some of these finds can be attributed to the Late Middle Ages and Early Modern Period (indicated also by the finds of Venetian coins), and others are clearly dated to the prehistoric period, predominantly Iron Age. The aforementioned remains were discovered around and even within the heavily damaged dry stone structures, which, although they cannot be precisely dated to either prehistoric or later periods, indicate the longevity of use of this site for habitation. Due to the context of these finds it is highly

* Ovo izlaganje predstavljeno je na međunarodnom znanstvenom skupu *Antiquitatis Sollemnia Antidoron Mate Suić*, održanom od 3. do 6. studenoga 2015. godine. Budući da zbornik tog kongresa nikad nije objavljen, autorice su odlučile povući svoj rad i objaviti ga u časopisu *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*. Tekst je originalno napisan na engleskom jeziku.

* This paper was presented at the international conference *Antiquitatis Sollemnia Antidoron Mate Suić*, which took place from 3rd to 6th of November 2015. However, the conference proceedings were never published and the authors have decided to withdraw the paper and publish it at *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*. The paper was originally written in English.

platou ispod obližnjeg brežuljka i blizu plodnog polja, što nije tipično za to područje i ukazuje na moguću promjenu u praksi smještanja naselja. Sukladno tome, u ovom radu analizirat će se ulomci prapovijesnog posuđa, njihova konzistencija, tipologija i dekoracija te će oni biti smješteni u kontekst prapovijesnih nalaza šireg područja. Isto tako, važnost ovog lokaliteta razmotrit će se kroz sveukupni raspored prapovijesnih naselja na otoku Pagu.

Ključne riječi: Glavice – Stara Poveljana; otok Pag; prapovijesne keramičke posude; prapovijesna naselja

possible that the prehistoric settlement was organized on the plateau below the nearby hill and adjacent to the arable field, which is considered to be atypical for the area and indicates a possible change in settlement placement patterns. Therefore, in this paper we shall analyse fragments of prehistoric vessels, their consistency, typology and decorations, and place them in the context of prehistoric finds in the wider territory as well as evaluate the importance of this site in the overall distribution of prehistoric settlements on the island of Pag.

Key words: Glavice – Stara Poveljana; island of Pag; prehistoric ceramic vessels; prehistoric settlements

UVOD

Lokalitet Glavice – Stara Poveljana nalazi se na otoku Pagu, u blizini današnjeg naselja Poveljana i nekadašnjeg naselja Stara Poveljana. U blizini je i kameniti brežuljak po imenu Glavica, odmah do Poveljanskog polja i pošumljene mikrolokacije zvane Plantaža (v. Sl. 1 i Kartu 1, br. 28).¹ Cijelo to područje dosta je plodno, pogotovo u odnosu na ostatak većinom golog i krševitog otoka Paga.² Uz to, vode ima i u polju jugozapadno od lokaliteta te na području blizu obale, zvanom Jezerine, 600 metara jugoistočno od Glavice. Druga je prednost tog područja obala pogodna za sidrenje, koja čak može poslužiti i kao lučica.³ Lokalitet i nalaze na njemu prve je uočio lokalni entuzijast i arheolog Ivo Oštarić. On je potaknuo

INTRODUCTION

The site of Glavice – Stara Poveljana is located on the island of Pag, near the current day settlement of Poveljana and the old settlement of Stara Poveljana. The location is also in the vicinity of the small stony hill called Glavica, next to Poveljansko polje and the micro-location called Plantaža, which is a forested area (see Fig. 1 and Map 1, no. 28).¹ This entire territory is quite fertile, especially in the context of predominantly barren and karstic island of Pag.² Apart from that, water can be found in the field southwest from the site as well in the area near the coast, called Jezerine, 600 m southeast from Glavice. Another favourable aspect of this area is the coast, which is convenient for mooring and can even be used as a small port.³ The site and its remains were first recognized by the local enthusiast and

Slika 1. Pogled s brežuljka zvanog Glavica na Poveljansko polje, položaj Plantaža i mjesto na kojem su se provela istraživanja (snimila Z. Serventi)

Figure 1. A view from the hill called Glavica towards Poveljansko polje, Plantaža and the site of the excavation (photo by Z. Serventi)

¹ Oštarić & Kurilić 2013: 88.

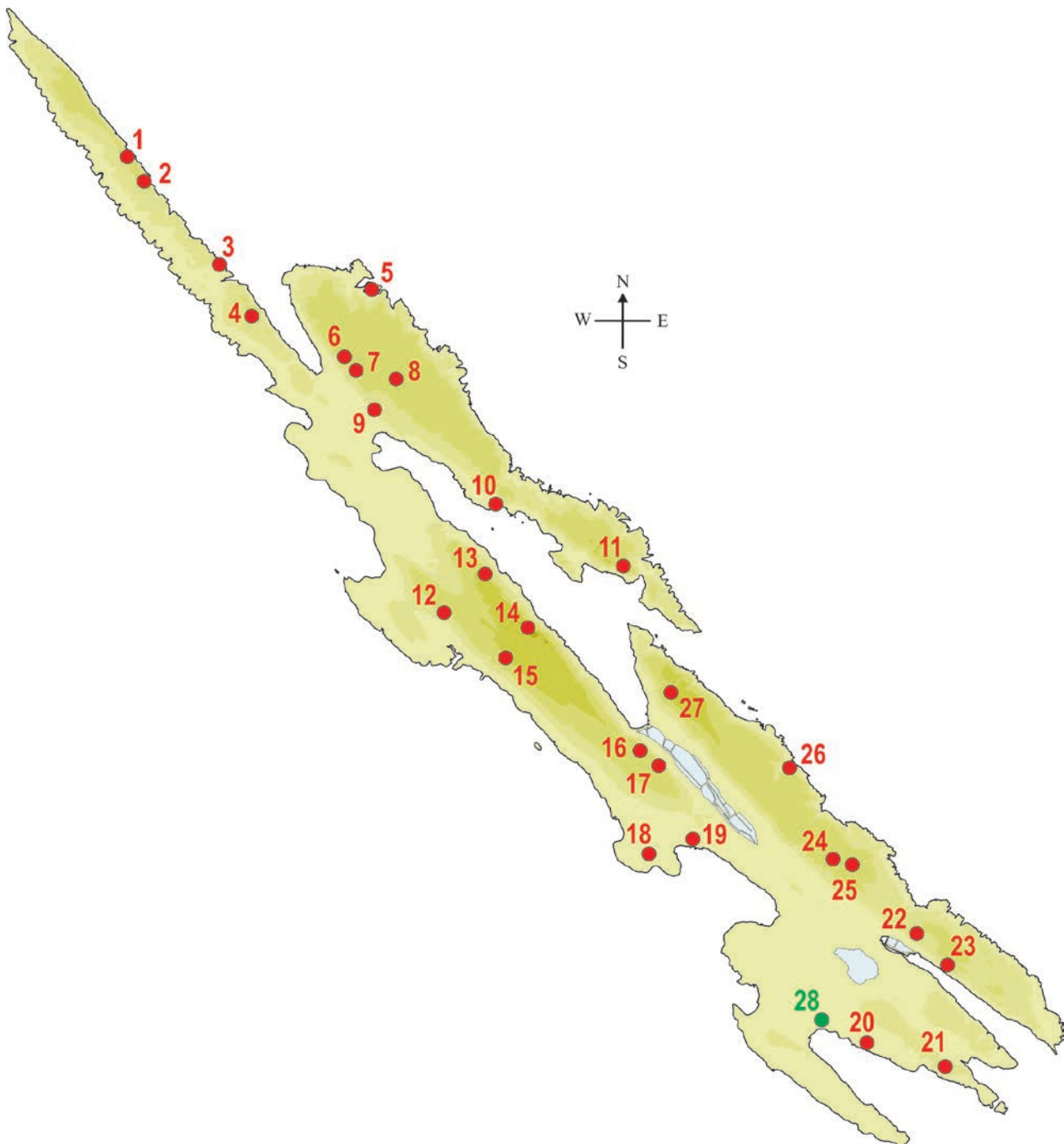
² Za više o geomorfološkim značajkama otoka Paga, v. Magaš 2011: 5 i d., s pripadajućom literaturom.

³ Oštarić 2017: 584.

¹ Oštarić & Kurilić 2013: 88.

² For more on the geomorphological characteristics of the island of Pag see Magaš 2011: 5ff, with accompanying literature.

³ Oštarić 2017: 584.

Karta 1. Distribucija prapovijesnih gradina i naselja na otoku Pagu i lokalitet Glavice – Stara Poveljana: 1. Kučićine (Gradašnica) – Lun; 2. Gradac – Jakišnica; 3. Gradašnica; 4. Veli vrh – Škuncini stani; 5. Svetojanj; 6. Zaik; 7. Gračišće – Stara Novalja; 8. Tusto Čelo (Komorovac); 9. Košljun – Caska; 10. Škar-glava; 11. Vrh Teplic; 12. Donji Gradac – Kolan; 13. Gornji Gradac – Kolan; 14. Sv. Vid; 15. Olišnjak; 16. Gradac – Pag; 17. Kruna – paški Stari Grad; 18. Kruna na Zaglavi – Košljun; 19. Stagnica (Kruna) – Košljun; 20. Pustograd – Pusta greda; 21. Gradac – Smokvica; 22. Panos – Dinjiška; 23. Gramajnik; 24. Zvonigrad; 25. Stražica – Vrčići; 26. Arijafun; 27. Sv. Jure; 28. Stara Poveljana – Glavice (kartu načinili Z. Serventi i K. Juran na temelju karte I. Oštarića i A. Kurilić, 2013)

Map 1. Distribution of prehistoric hill-forts and settlements on the island of Pag and the location of Glavice – Stara Poveljana: 1. Kučićine (Gradašnica) – Lun; 2. Gradac – Jakišnica; 3. Gradašnica; 4. Veli vrh – Škuncini stani; 5. Svetojanj; 6. Zaik; 7. Gračišće – Stara Novalja; 8. Tusto Čelo (Komorovac); 9. Košljun – Caska; 10. Škar-glava; 11. Vrh Teplic; 12. Donji Gradac – Kolan; 13. Gornji Gradac – Kolan; 14. Sv. Vid; 15. Olišnjak; 16. Gradac – Pag; 17. Kruna – paški Stari Grad; 18. Kruna na Zaglavi – Košljun; 19. Stagnica (Kruna) – Košljun; 20. Pustograd – Pusta greda; 21. Gradac – Smokvica; 22. Panos – Dinjiška; 23. Gramajnik; 24. Zvonigrad; 25. Stražica – Vrčići; 26. Arijafun; 27. Sv. Jure; 28. Stara Poveljana – Glavice (made by Z. Serventi and K. Juran, based on Map by I. Oštarić – A. Kurilić, 2013)

arheološka istraživanja koja su uslijedila 2012. godine pod vodstvom profesorice Anamarije Kurilić i Zrinke Serventi te uz pomoć manjeg broja volontera.⁴ Prvo su opaženi izduženi kameni nasipi koji se pružaju od najviše točke lokaliteta prema području Plantaže, a unutar njih i ostatci suhozidnih struktura. Nakon pomnijeg pregledavanja šireg područja, identificirani su brojni ulomci glaziranih, ali i grubih keramičkih posuda, kao i ostatci građevinskog materijala, uglavnom crepova i cigala. Zbog ograničenog vremena i sredstava sonda (5 x 2,5 m) je postavljena na područje koje je bilo najperspektivnije i na kojem je moglo biti nalaza koji bi omogućili preciznije datiranje lokaliteta, odnosno smještena je na prostor na kojem su bile najvidljivije suhozidne strukture. Sukladno tome, u ovom ćemo radu prikazati rezultate tih istraživanja, pri čemu ćemo se prvenstveno usredotočiti na ostatke prapovijesnih keramičkih posuda te ćemo ih staviti u kontekst ostalih prapovijesnih naselja na otoku Pagu.

LOKALITET I SUHOZIDNE STRUKTURE

Kako je već prije navedeno, na lokalitetu su tijekom prvog pregleda otkriveni ostatci suhozidnih struktura prekriveni slojevima urušenog i nagomilanog kamenja (Sl. 2–3), za koje se činilo da na nekim mjestima formiraju pravokutne ograđene prostore, iako su potrebna daljnja istraživanja kako bi se to potvrdilo. Istraživanje je bilo zahtjevno zbog velike količine urušenog kamenja, a bilo je i teško razlikovati suhozide od okolnog materijala. Načinjene bez žbuke ili nekog drugog vezivnog sredstva, te su strukture bile slabe kvalitete pa je stoga od njih preostalo tek nekoliko redova kamenja (v. Sl. 4). U arheološkom smislu, važniji su bili plitki stratigrafski slojevi nađeni ispod kamenog nanosa jer su sadržavali većinu nađenih keramičkih predmeta, kao i brojne ostatke životinjskih kostiju, školjkaša i drugih mekušaca. Iako se tijekom

archaeologist Ivo Oštarić, who motivated subsequent archaeological excavations, which have been conducted in 2012 under the supervision of prof. Anamarija Kurilić and Zrinka Serventi and with a skeleton crew of volunteers.⁴ Elongated stone mounds were primarily detected extending from the high point of the site towards the area of Plantaža, and within them remains of dry stone structures. After the closer inspection of the entire wider area, numerous fragments of glazed and coarse ceramic vessels, as well as remains of building material, primarily roof tiles and bricks, have been identified. Due to the restrictions in time and finances, the test pit (5 x 2.5 m) was limited to the most promising area that could yield finds adequate for more precise dating of the site, which is actually the location of the most visible wall structures. Therefore, in this paper we shall present the results of these excavations, primarily focusing on the remains of prehistoric ceramic vessels, which will be set in the context of other prehistoric settlements on the island of Pag.

THE SITE AND THE WALL STRUCTURES

As was previously mentioned, during the first inspection the remains of wall structures covered with layers of collapsed and amassed stones were discovered at the site (Figs. 2–3), and at some parts they seemed to create rectangular enclosures, although further excavations have to be conducted to confirm this observation. The amount of stone rubble made the excavation quite laborious and it was also very hard to distinguish the dry-stone walls from the surrounding material. These structures were made without any mortar or sealant and as such were of poor quality and mostly reduced to a few remaining rows of stone (see Fig. 4). Shallow stratigraphic layers found below the stone rubble were archaeologically more relevant as they contained the majority of ceramic finds, as well as numerous remains of animal bones, shellfish and other molluscs. Although during the first inspection of the site it seemed like the majority of ceramic finds

⁴ Ostali članovi tima bili su Morana Vuković, Ivo Oštarić i Ivona Posedi, a geodetska mjerenja obavio je Jure Šučur. Željeli bismo im zahvaliti na predanosti i vremenu koje su posvetili ovom istraživanju. Željeli bismo također zahvaliti i profesorici A. Kurilić na velikoj pomoći i savjetima.

⁴ Other members of the crew were Morana Vuković, Ivo Oštarić and Ivona Posedi, while the geodetic measurements were done by Jure Šučur. We would like to thank them for their dedication and time invested in this excavation. Also, we would like to thank prof. A. Kurilić for her extensive help and advice.

Slika 2. Ostatci suhozida okruženi kamenjem (snimila Z. Serventi)

Figure 2. Remains of dry-stone wall surrounded with stone rubble (photo by Z. Serventi)

prvog pregleda lokaliteta činilo da većina keramičkih nalaza potječe iz antičkog perioda (jer su ulomci bili u lošem stanju), daljnjim se istraživanjima ustanovilo da većina njih potječe iz prapovijesnog doba, kasnog srednjeg vijeka, pa čak i ranog novog vijeka, a da se nijedan ne može datirati u antiku. Zemlja oko suhozidnih struktura imala je sličnu konzistenciju i boju u cijelom kvadrantu, ali je brojnost kasne srednjovjekovne i rane novovjekovne glazirane keramike opadala s dubinom sloja. Najznačajnija koncentracija prapovijesnih nalaza ustanovljena je na najnižim razinama i u pukotinama živca, što se i očekivalo zbog stanja lokaliteta i pretpostavljene dugotrajnosti njegova korištenja.⁵

⁵ Stratigrafija ovog lokaliteta zapravo je vrlo jednostavna (v. Sl. 4): postoji samo 9 stratigrafskih slojeva, od kojih su dva (SJ006, SJ008) dijelovi urušenja kamenih struktura. Prvi stratigrafski sloj (SJ001) ujedno je i površinski sloj tla. Sloj SJ002 nalazi se ispod njega, između dviju suhozidnih struktura te je iste konzistencije i boje od vrha sve do kamena živca (SJ009). Zapadna suhozidna struktura nazvana je

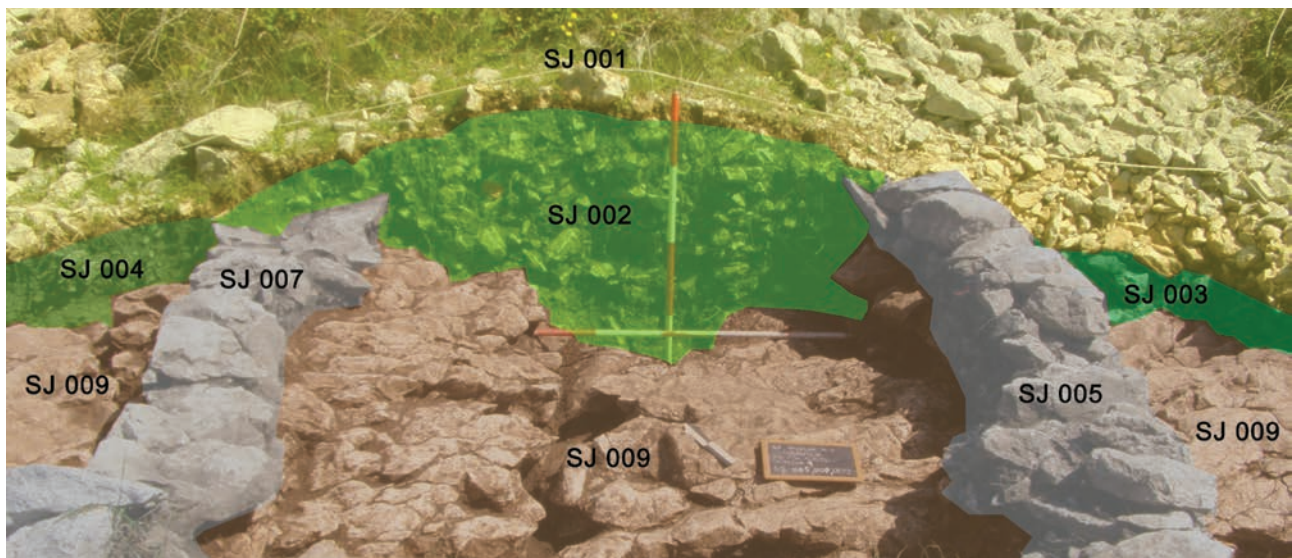

Slika 3. Ostatci suhozidnih struktura i kameni nanosi s pogledom na Plantažu (snimila Z. Serventi)

Figure 3. Remains of dry-stone structures and stone rubble with a view on Plantaža (photo by Z. Serventi)

came from the Roman period (due to the poor state of remains), during the excavation it became evident that majority of them was of prehistoric, Late Mediaeval and even Early Modern origin and none could be attributed to Roman times. The soil surrounding the stone structures was actually of similar consistency and colour throughout the quadrant, but the concentration of Late Mediaeval and Early Modern glazed ceramics dropped with the depth of the layer. The most substantial concentration of prehistoric finds was in the lowest levels and in the crevices of the bedrock, which was expected, due to the state of the site and the presumed longevity of its use.⁵

⁵ Stratigraphy for this site is actually quite simple (see Fig. 4) i.e. there are only 9 stratigraphic layers, among which two (SJ006, SJ008) were parts of fallen stone structures. The first stratigraphic layer (SJ001) was actually the topsoil. SJ002 was the layer which was underneath the topsoil, between the two dry-stone structures and it was of the same consistency and colour from the top to the bedrock (SJ009). Western dry-wall structure was named SJ007 and the eastern one was named SJ005. Although SJ002 was of the same consistency as the one to the west of SJ007 and to the east of SJ005 they both got their own designations, i.e. SJ004 and SJ003 respectively. The thickest stratigraphic layer was SJ002 (max 65 cm), while SJ004 and SJ003 were max. 30 cm thick. The majority of finds came from the SJ002, although SJ003 and 004 were not sterile but had similar finds to those from SJ002. Silver coin dated to the 15th century was found in SJ002 along with a bronze bodkin, two bronze coins dated to the Venetian period were found near each other in SJ004 and in SJ003 bronze applique, fibula, clasp and cone were found. Glass was found

Slika 4. Stratigrafija sonde (snimila Z. Serventi, uredila M. Vuković)

Figure 4. Stratigraphy of the test pit (photo by Z. Serventi, edited by M. Vuković)

Uske suhozidne strukture bile su međusobno udaljene 2,5 metra. Od njih su bila sačuvana samo dva ili tri reda kamenja, a temelji su im u najmanju ruku bili slabi, postavljeni izravno na živac ili na plitki sloj zemlje (v. Sl. 5 i 6). Između njih nalazio se sloj zemlje i kamena, koji je sadržavao i arheološke ostatke (zapuna?). Uпитno je jesu li te strukture mogle biti temelji bilo koje teže ili složenije konstrukcije ili krovišta iznad njih. Moguće je, međutim (a prema nalazima i vjerojatnije), da se ne radi o dva različita zida, već da su to, u stvari, vanjske strane jednog masivnog zida ispunjenog kamenjem i zemljom. Naime, vanjske strane (istočna strana istočne strukture i zapadna strana zapadne strukture) ujednačenije su, ravnije i konzistentnije od unutarnjih strana, što sugerira da

SJ007, a istočna SJ005. Iako je SJ002 iste konzistencije kao one zapadno od SJ007 i istočno od SJ005, svaka ima svoju vlastitu oznaku – SJ004, odnosno SJ003. Najdeblji stratigrafski sloj je SJ002 (najviše 65 cm), dok debljina slojeva SJ004 i SJ003 iznosi najviše 30 cm. Većina nalaza potječe iz sloja SJ002, iako SJ003 i SJ004 nisu sterilni, već su nalazi iz njih slični onima iz SJ002. Srebrna kovanica datirana u 15. stoljeće pronađena je u SJ002, zajedno s brončanim šilom. Dvije brončane kovanice datirane u mletačko razdoblje nađene su jedna do druge u SJ004. U sloju SJ003 nađeni su brončana aplika, fibula, kopčica i tuljac. Staklo većinom potječe iz SJ002, a željezni ulomci i čavli nađeni su u SJ002, SJ003 i SJ004. Različite vrste keramičkih ulomaka iz prapovijesti i kasnijih doba nađene su u slojevima SJ002, SJ003 i SJ004. Za više o stratigrafiji i nalazima v. izvještaj o arheološkim istraživanjima podnesen Konzervatorskom odjelu u Zadru.

The narrow dry-stone structures were 2.5 m apart, preserved in only two or three rows, and their foundations were weak at best, placed directly on the bedrock or on a shallow layer of earth (see Fig. 5 and 6). Between them was a layer of earth and stone containing archaeological remains as well (backfill?). It is highly questionable if these structures were able to support any heavy or complex upper construction or roofing. It is, however, possible (and according to finds more likely) that they were not two distinct walls, but were actually the outer fronts of one massive wall filled with rocks and earth. Namely, the outer sides (eastern of the eastern structure and western of the western structure) were more even, straight and consistent than the inner sides, indicating they were the ones that were supposed to be seen.⁶ The function of this presumed wall, as well as its dating, is still questionable. Perhaps it could have been used for housing or agriculture or it could have had a protective purpose. Also, it could have been made

predominantly in SJ002, and iron fragments and nails were found in SJ002, SJ003 and SJ004. Various types of ceramic fragments dating to prehistory and later times were found throughout the layers SJ002, SJ003 and SJ004. For more on the stratigraphy and finds see Report on the archaeological excavations submitted to the Department for the Protection of Cultural Heritage Zadar.

⁶ Data is taken from the documentation of archaeological excavations. See also briefly Oštarić & Kurilić 2013: 88–89; Kurilić 2013: 632–633.

Slika 5. Sonda s ostacima suhozidnih struktura nakon završne faze arheoloških istraživanja (snimila Z. Serventi)

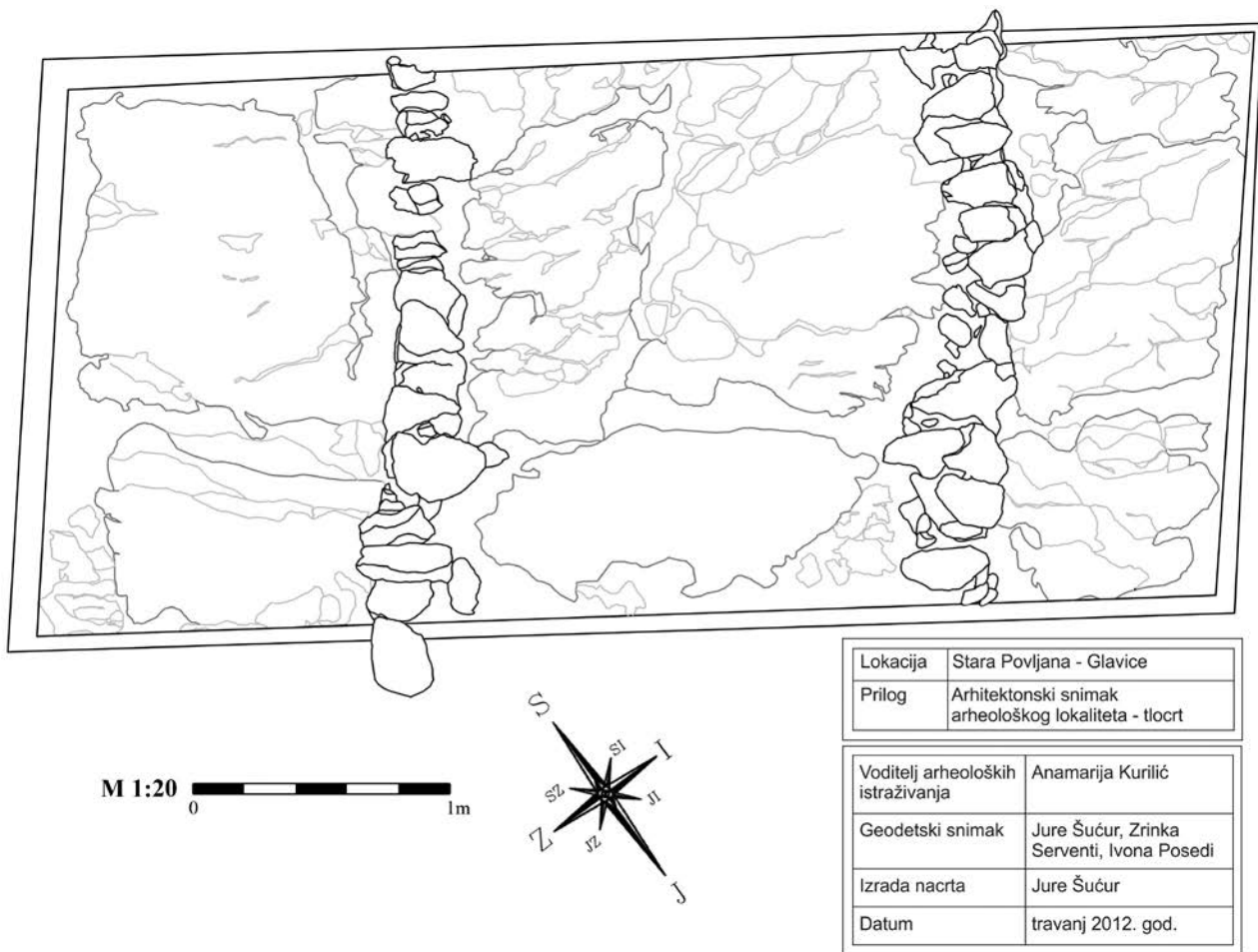
Figure 5. Test pit with the remains of dry-stone structures after the final phase of archaeological excavations (photo by Z. Serventi)

su upravo one trebale biti vidljive.⁶ Funkcija pretpostavljenog zida, kao i njegova datacija, još uvijek su upitne, odnosno mogao je služiti za stanovanje ili za zaštitu, ali mogao je imati i poljoprivrednu svrhu. Isto tako, mogao je biti načinjen u srednjem vijeku ili u ranom novom vijeku, pri čemu su njegovom izgradnjom uništeni prapovijesni ostatci, ili je mogao doista potjecati iz prapovijesnog perioda. Ako je prva hipoteza točna, još uvijek je nejasno zašto su te strukture tako slabo sačuvane i zašto su bile tako loše kvalitete. Moguće je da nisu bile namijenjene ljudima, nego životinjama (npr. torovi za ovce), no u tom bi slučaju trebalo biti znatno manje ulomaka

during the Mediaeval or Early Modern period, its construction destroying the prehistoric remains, or they were prehistoric remains proper. If the first hypothesis is correct, it is still questionable why the structures were reduced to such rubble and why they were of such low quality. It is possible they were not intended for humans but for animals (e. g. sheepfolds), but in that case the amount of pottery fragments should have been less numerous. Also, the finds of several coins (two bronze, dating to the 17th and 18th centuries and one silver, dating to the 15th century),⁷ bronze and iron items and numerous pottery fragments would indicate that these constructions had a greater importance, and were therefore not corrals for animals but were most

⁶ Podatci su preuzeti iz dokumentacije o arheološkim istraživanjima. Vidi ukratko i Oštarić & Kurilić 2013: 88–89; Kurilić 2013: 632–633.

⁷ For dating of these coins see Ilkić & Vukušić 2012: 198ff.

Slika 6. Geodetski plan istraživaniog područja i suhozidnih struktura (načinio J. Šučur)

Figure 6. Geodetic plan of the excavated area and dry-stone walls (made by J. Šučur)

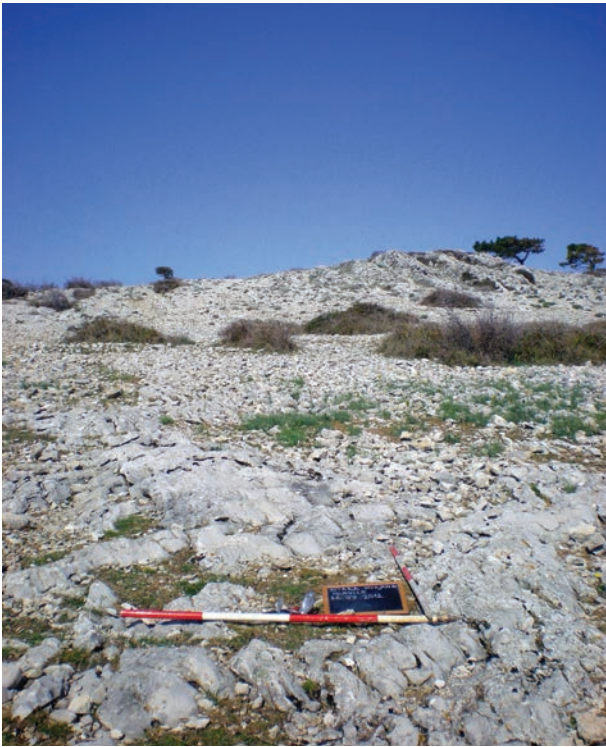
keramičkog materijala. Osim toga, nalazi nekoliko kovanica (dvije brončane iz 17. odnosno 18. stoljeća te jedna srebrna iz 15. stoljeća),⁷ brončanih i željeznih predmeta i brojnih ulomaka keramike ukazuju na to da su te strukture imale veću važnost, odnosno da nisu bile obori za životinje, već, najvjerojatnije, ljudske nastambe. Na postojanje starijih nastambi na lokalitetu jasno ukazuju i nalazi kućnog lijepa, no dosadašnja su istraživanja bila suviše malena opsega da bi se mogli donijeti precizniji zaključci o njihovim lokacijama i razmještaju. Može se uzeti u obzir i mogućnost da je suhozidna struktura sagrađena u 18. ili 19. stoljeću za potrebe poljodjelstva, odnosno radi raščišćavanja tla,⁸ ali iznad kamena živca jednostavno

likely used for human inhabitants. The existence of ancient buildings in the surrounding area is clearly indicated, especially by the finds of clay daub, although the small scale of the excavation prevents us from reaching more precise conclusions regarding their location and distribution. We have also considered the possibility that the dry-stone structure was built during the 18th or 19th century for agriculture, i.e. as a result of clearing the land,⁸ but there is just not enough soil above the bedrock for it to be a viable solution of the problem (see Fig. 5 and Fig. 7). It is also unlikely that this is an Iron Age rampart (although the construction of two outer dry-stone walls with inner backfill

⁷ Za dataciju ovog novca, v. Ilkić & Vukušić 2012: 198 i dalje.

⁸ Za više informacija o tradicionalnim novovjekovnim suhozidnim građevinama i zidovima v. npr. Kale 2010: 453 i d.; Puntarović-Vlahnić 1989: 121 i d.; Živković 2013.

⁸ For more on the traditional Modern Age dry-stone buildings and walls see e.g. Kale 2010: 453ff; Puntarović-Vlahnić 1989: 121ff; Živković 2013.

Slika 7. Pogled prema povišenom dijelu lokaliteta Glavica (snimila Z. Serventi)

Figure 7. A view towards the high-point of the site called Glavica (photo by Z. Serventi)

nema dovoljno tla da bi takva struktura bila funkcionalna (v. Sl. 5 i 7). Podjednako je malo vjerojatno da se radi o bedemu iz željeznog doba (iako su dva vanjska suhozida sa zapunom između njih česta pojava na liburnskim gradinama)⁹ zato što se brojni nalazi (naročito glazirana keramika) datiraju u kasnija razdoblja, položaj zida nije idealan za funkciju bedema, a i čini se da se spomenuti kameni nasipi nastavljaju u različitim smjerovima (v. Sl. 2 i 3).

Nažalost, stratigrafija je poprilično nejasna i ne pomaže nam mnogo u preciznijem datiranju. Naime, iako su recentniji nalazi ustanovljeni u višim slojevima, svejedno se pojavljuju i u onim nižim, s prapovijesnom keramikom (koja se pojavljuje i pri površini), što sugerira da je lokalitet poremećen, odnosno da su jedini netaknuti slojevi u pukotinama živca.¹⁰ Mogućnost da su nalazi djelovanjem padalina i erozije dospjeli na ovu lokaciju s nekog višeg položaja nije

is quite common in Liburnian hill-forts),⁹ primarily because there are numerous remains dating to later periods (especially glazed ceramics), the location of the wall is not ideal for a rampart, and also it seems that these elongated mounds continue in various directions (see Fig. 2 and Fig 3).

Unfortunately, the stratigraphy is quite inconclusive and does not help a great deal with more precise dating, and although more recent finds were more prominent at the upper layers, they still occurred in the lower ones, along with the prehistoric pottery (which also appeared in the top layers), which indicates that the entire area had been disturbed (the only intact layers were small patches of earth in the crevices of the bedrock).¹⁰ The possibility of these finds being transferred to this location from a higher ground with rainfall and erosion is unlikely since the nearest elevation is not that high (see Fig. 7),¹¹ and even if this was the case it is highly unlikely that eroded earth would form mounds, which are quite visible at the site. It is possible that this wall was of a later date and consequently the material that was used to fill the gap was collected from the wider area of the site, which is why the finds are so fragmented, dispersed and belong to such various periods. Namely, the majority of all finds came from only one stratigraphic unit, which was the thickest layer of the same consistency and colour from the top to the bedrock, found between the said dry-stone structures (Fig. 8). From that central high point the thickness of stratigraphic layers abated and in parts was only a few centimetres above bedrock (see Figs. 4 and 5), which created a small mound and similar elongated mounds were visible in the surrounding area. In this context we have also considered the possibility that during the forestation of the site the earth was transferred to Glavice from a further away location, as a base for pine tree seedlings. However, the area which was excavated is not covered with heavy growth making even this possibility unlikely (see Figs. 1 and 7).

⁹ Za više o liburnskim bedemima i zidovima, v. Batović 1987: 351–355, a za strukture nađene na otoku Pagu, v. Oštarić & Kurilić 2013: 17–107.

¹⁰ Za više o stratigrafiji, v. bilj. 5.

⁹ For more on Liburnian ramparts and walls see Batović 1987: 351–355, and for structures found on the island of Pag see Oštarić & Kurilić 2013: 17–107.

¹⁰ For more on the stratigraphy see note 5.

¹¹ According to the topographic map of the area the elevation difference on the site (k.č. 2084 Poveljana) is max 10 m. Topographic map is available on <https://katastar.hr/>

vjerojatna jer najbliža uzvisina i nije toliko visoka (v. Sl. 7),¹¹ ali čak i da je bilo tako, malo je vjerojatno da bi erodirano tlo formiralo nasipe koji su na lokalitetu prilično uočljivi. Moguće je da taj zid potječe iz kasnijeg razdoblja te da je, prema tome, materijal kojim je ispunjen prostor među suhozidima sakupljen na širem području lokaliteta zbog čega su onda nalazi i mogli biti tako fragmentirani, raspršeni i iz toliko različitih razdoblja. Naime, većina svih nalaza potječe iz samo jedne stratigrafske jedinice, smještene između navedenih suhozidnih struktura, pri čemu je to bio i najdeblji sloj, jednolike konzistencije i boje od vrha pa sve do živca (Sl. 8). On je tvorilo i najviši, središnji dio u sondi, a debljina stratigrafskih slojeva onda se smanjivala prema krajevima iskopa i mjestimično je iznosila tek nekoliko centimetara iznad živca (v. Sl. 4 i 5), čime je i vizualno tvorila svojevrsni humak koji je nalikovao već spomenutim izduženim nasipima ustanovljenim na lokalitetu. Svakako se treba uzeti u obzir i mogućnost da je tijekom pošumljavanja zemlja prenesena na Glavice s jedne dalje lokacije kako bi poslužila za sadnju borova, ali s obzirom na to da istraživano područje nije prekriveno visokim raslinjem, ta je mogućnost malo vjerojatna (v. Sl. 1 i 7).

Na kraju, iako stratigrafija lokaliteta nije osobito komplicirana, tako veliki broj nalaza, datiranih u rasponu od prapovijesti do novog vijeka, u tako maloj sondi i iz tako plitkih slojeva, bio je prilično neočekivan. Takav raspon nalaza može se svakako očekivati u urbanom kontekstu, unutar naselja s dugim kontinuitetom života (npr. Zadar ili Nadin), ali svakako nije bio očekivan u ruralnom području Poveljanskog polja, daleko od cesta i suvremene civilizacije i bez jasne i duboke stratigrafije. Prema tome, jedini zaključci koje možemo izvesti iz svega navedenog jesu da te tanke suhozidne strukture vjerojatno nisu bile zasebne, već da su obje predstavljale vanjske strane jednog masivnog zida ispunjenog kamenjem i zemljom te da su vjerojatno bile korištene kao ljudske nastambe, bilo u prapovijesti bilo u nekom kasnijem razdoblju.¹²

¹¹ Prema topografskoj karti područja, visinska razlika na lokalitetu (k. č. 2084 Poveljana) iznosi najviše 10 metara. Topografska karta može se pronaći na: <https://katarstar.hr/>

¹² Za različito mišljenje, odnosno dataciju u novija razdoblja, v. Kurilić 2013: 633.

Finally, although the stratigraphy at the site is not that complicated, the sheer number of finds ranging from prehistory to the modern period, from such a small test pit and shallow layers was quite unexpected. Namely, such a range of finds can certainly be expected in an urban setting, within a settlement with a long continuity of life (e.g. Zadar or Nadin), but it was certainly not anticipated in the rural area of Poveljana field, far away from roads and modern civilisation and without clear and deep stratigraphy. Therefore, the only conclusions that can be drawn from all of this are that these thin dry-stone structures were, as previously noted, most likely not separate but were actually the outer fronts of one massive wall filled with rocks and earth, and that these structures are still more likely to have been used for habitation, either during the prehistoric period or in later times.¹²

PREHISTORIC CERAMIC VESSELS

The majority of prehistoric ceramic remains found at the site of Glavice – Stara Poveljana were coarse, everyday kitchen ware. Unfortunately, such household vessels are notoriously difficult to date with certainty, because the consistency of the clay and granulation of infiltrated additives (tempers in a paste) as well as many forms of such vessels were almost identical from prehistory to present times. However, there were certainly numerous fragments that could be dated to prehistoric, most likely Iron Age period.¹³ Therefore, in our analysis the more recent 14th to 16th century vessels were not taken into consideration, but only those fragments that could be with some certainty attributed to prehistory. In total there were 2778 corresponding fragments and

¹² See Kurilić 2013: 633 for a different opinion, i.e. dating only in the more recent periods.

¹³ Iron Age pottery finds from this site display all the characteristics attributed to the Liburnian pottery and analogies can be drawn to material found at archaeological sites throughout the Liburnian territory like Zadar (Čondić & Vuković 2017), Nin (Batović 1970), Radovin (Batović 1968, Šešelj & Vuković 2013, Vuković 2014), Zemunik (Čelhar & Borzić 2016), Vrčevo – Gorica (Čelhar 2013), Bribir (Batović 1980, Krošec & Korošec 1980), Zadar's islands (Batović 1973) and those found in the territory of highlands of southern Velebit (Forenbaher & Vranjicanin 1985, Vuković 2018).

Slika 8. Pogled na SI profil sonde i sloja SJ002 (snimila Z. Serventi)

Figure 8. A view on the NE profile of the test pit and layer SJ002 (photo by Z. Serventi)

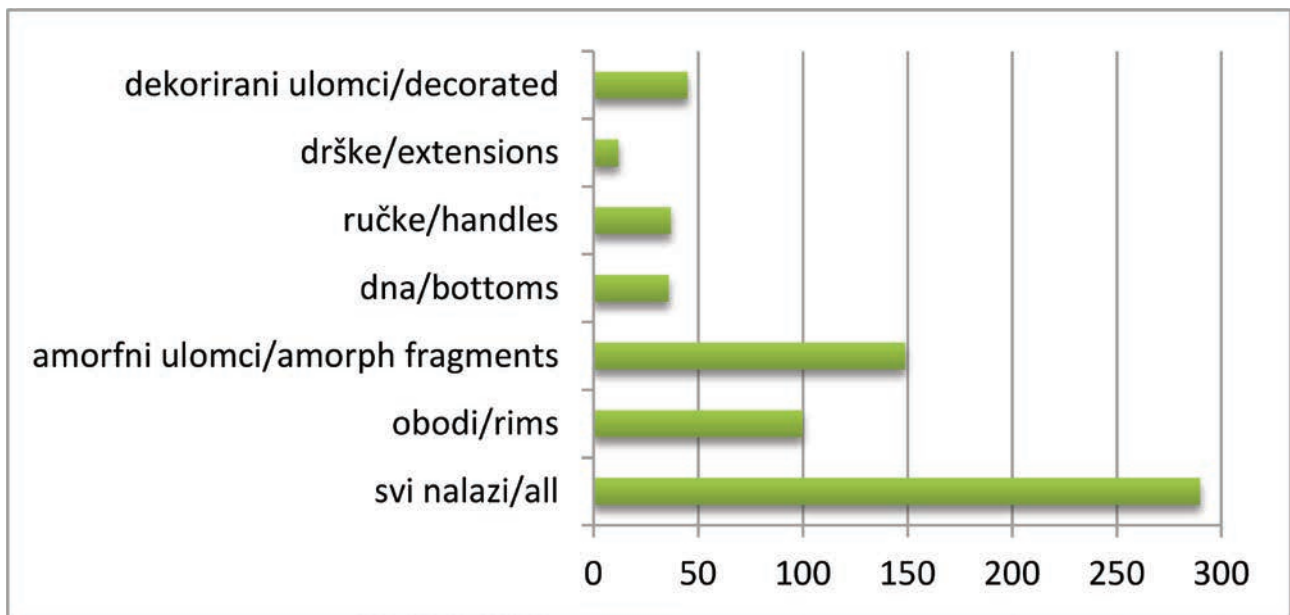
PRAPOVIJESNI KERAMIČKI MATERIJAL

Većina ostataka prapovijesnog keramičkog materijala pronađenog na lokalitetu Glavice – Stara Poveljana otpada na ulomke svakodnevnog kuhinjskog posuda grube izrade. Nažalost, takve nalaze obično je teško datirati sa sigurnošću zato što su konzistencija gline i granulacija dodanih primjesa (u glinenoj smjesi) te brojni oblici posuda ostali gotovo posve jednaki od prapovijesti do danas. Među keramičkim nalazima brojni su upravo ulomci koji se mogu datirati u prapovijest, i to najvjerojatnije u željezno doba.¹³ Stoga pri analizi

among them 362 were selected for more thorough analysis, because they were either decorated or were parts of the vessel that could indicate form, type or period. Among all those fragments, the decorated ones (only 54 in total – Chart 2), along with some rims and handles, were more specific and datable. In total there were 132 rim fragments, 50 bottom fragments and 75 handles and extensions, handles being more numerous (Chart 1). As has been stated before, a large number of these prehistoric pottery fragments can with some certainty be attributed to the Iron Age, however, some fragments defy that attribution and will therefore be discussed in further detail subsequently.

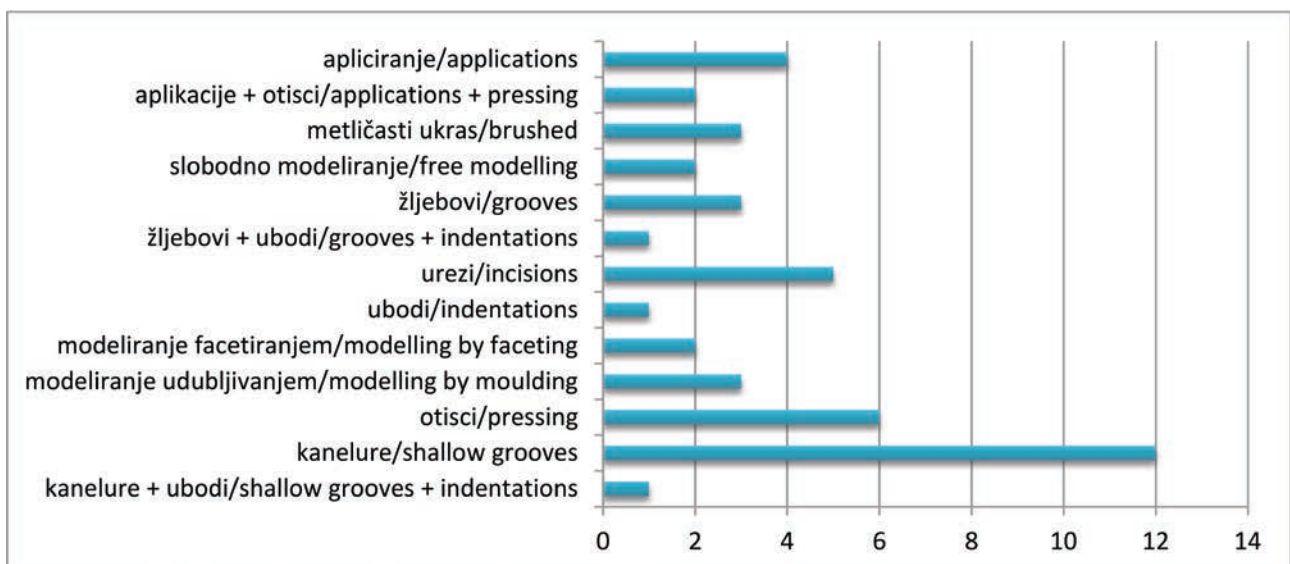
Generally speaking, Liburnian pottery was made from fired clay combined with crushed inorganic tempers without the use of pottery wheel. Despite this, and the fact that Liburnian pottery and its typology is still insufficiently researched, there is a general consensus on several types of vessels.

¹³ Željeznodobna keramika pronađena na ovom lokalitetu pokazuje sve značajke koje se inače pripisuju liburnskoj keramici. Analogije se mogu povući s materijalom pronađenim na arheološkim nalazištima na cijelom liburnskom teritoriju

Grafikon 1. Odabrani i analizirani ulomci prapovijesne keramike i različiti dijelovi posuda

Chart 1. Selected and analysed prehistoric pottery fragments and different parts of vessels

Grafikon 2. Dekoracije na ulomcima prapovijesne keramike

Chart 2. Decorations on prehistoric pottery fragments

nismo uzele u obzir novije posude (iz razdoblja od 14. do 16. stoljeća), već samo one ulomke koji se s

[Zadar (Čondić & Vuković 2017), Nin (Batović 1970), Radovin (Batović 1968, Šešelj & Vuković 2013, Vuković 2014), Zemunik (Čelhar & Borzić 2016), Vrčevo – Gorica (Čelhar 2013), Bribir (Batović 1980, Krošec & Korošec 1980), zadarski arhipelag (Batović 1973)] te s materijalom pronađenim na području južnog Velebita (Forenbaher & Vranjicanin 1985, Vuković 2018).

First are pots with flat base, round body, shorter or longer neck and shorter or longer everted rim. This form is also found in smaller size and is thus classified as a smaller pot. Apart from them, quite common are bowls, cups and plates.¹⁴ Decorative system present on Liburnian pottery is seemingly simple but when analysed more closely the richness

¹⁴ Šešelj & Vuković 2013: 339–340; Vuković 2014: 23.

određenom sigurnošću mogu pripisati prapovijesti. Ukupno je bilo 2778 takvih ulomaka, od kojih su 362 odabrana za temeljitiju analizu, bilo zato što su dekorirani bilo zato što pripadaju posudama kojima je moguće odrediti oblik, tip ili razdoblje kojem pripadaju. Među svim tim ulomcima specifičniji su bili oni dekorirani (ukupno 54 komada – Grafikon 2), kao i neki obodi i ručke, pa se njih lakše moglo datirati. Ukupno je bilo 132 ulomka oboda, 50 ulomaka dna te 75 ručki i drški (pri čemu su ručke bile brojnije – Grafikon 1). Kao što je već navedeno, veliki broj ulomaka prapovijesne keramike može se s određenom sigurnošću pripisati željeznoj dobi. Neke ulomke, međutim, još nismo uspjeli sa sigurnošću determinirati te ćemo ih stoga uskoro detaljnije razmotriti.

Općenito govoreći, liburnska je keramika načinjena od gline pomiješane s usitnjenim anorganskim primjesama, bez upotrebe lončarskog kola. Unatoč toj činjenici, postoji generalni uzus kada govorimo o tipologiji, pa iako se o toj temi još uvijek ne zna dovoljno, možemo sa sigurnošću izdvojiti nekoliko najčešćih tipova posuda. To su ponajprije veći lonci ravnog dna, okruglog tijela, s kraćim ili duljim vratom te kraćim ili duljim prema van izvijenim obodom. Taj se oblik pojavljuje i u manjim dimenzijama te se stoga klasificira kao manji lonac ili lončić. Osim lonaca, česte su i zdjele, šalice i pladnjevi.¹⁴ Na prvi se pogled dekoracije na liburnskoj keramici čine jednostavnima, ali temeljitija analiza otkriva bogatstvo kombinacija tehnika, kao i kombinacija ukrasa, a najčešće se pronalaze na zonama oboda, trbuha, ručki i drški ili dna posude. Najčešće su korištene tehnike utiskivanja, apliciranja i kaneliranja, a samim time najčešći su ukrasi koje pronalazimo razne vrste otisaka (okrugli, ovalni, rižoliki, kvadratni), plastične trake i bradavice te razne varijante kanelura.¹⁵

Iako je postotak ukrašenih ulomaka malen, na osnovi tih podataka ne možemo govoriti općenito o liburnskoj keramici kao o neukraшеноj. S obzirom na to da ukras zauzima manji dio posude, logično je da je veći broj pronađenih ulomaka neukrašen. Što se tiče nalaza s ovog lokaliteta, problem predstavlja to što su pronađeni ulomci u najvećoj mjeri jako maleni

of combinations of techniques and decorations becomes apparent, and it is mostly found on rims, carinations, handles, extensions and base of the vessels. The most common techniques used were embossing, appliqué and grooving and, consequently, the most common decorations are various types of indentations (circular, oval, ricelike, rectangular), plastic bands, thorns (nubs) and various types of grooves (cannelures).¹⁵ Although statistically the number of decorated fragments is not significant, we cannot simply conclude that Liburnian pottery was mostly undecorated. Namely, since the decoration encompassed only a small portion of the vessel it is only logical that a larger part of the excavated fragments is going to be undecorated. With the fragments excavated at our site the biggest problem is their small size, which makes their attribution to a certain type of vessel quite problematic, occasionally even impossible, even if they are fragments of a rim. However, some fragments are still indicative enough to attribute to previously mentioned types (Pl. I, 1–13).

The majority of fragments can be attributed to coarse ware, clearly identified by thick walls and high amount of infiltrated additives/temper in a paste (materials like quartz sand and crushed limestone), which are also present in various sizes and forms. Weathering and corrosive soil increased the disintegration of the pottery remains and added to the coarse appearance of these fragments, although it is noticeable that these vessels, at least to some degree, originally had a finely applied coating and in some cases polished surface, which in time was eroded away. Some fragments, however, had thin walls, small tempering fragments, fine structure and surface finish and they could be regarded as parts of fine-ware vessels (although most likely still of local production).

The handles found at this site belong to common Liburnian types and can be attributed to vertically fixed, strapped or ring-shaped ones (Pl. I, 12; Pl. II, 3, 4), while the horizontally fixed handles are less frequent (Pl. II, 6, 8). Especially indicative is a fragment of a double handle, which is characteristic for the Late Bronze Age and Early Iron Age period (Pl.

¹⁴ Šešelj & Vuković 2013: 339–340; Vuković 2014: 23.

¹⁵ Vuković 2014: 23–29.

¹⁵ Vuković 2014: 23–29.

te samim time najčešće ne mogu pružiti informaciju o tipu posude kojoj su pripadali; čak i ako se radi o ulomcima oboda, određivanje tipa može biti prilično osjetljivo. Ipak, neki od njih pokazuju dovoljno da se iz njih može iščitati ranije navedena tipologija (Tabla I, 1–13).

Većina ulomaka pripada posudama grube izrade, različitih dimenzija i oblika, prepoznatljivim po debljim stijenkama i velikoj količini primjesa u glinenoj smjesi (materijala poput kvarcnog pijeska i drobljenog vapnenca). Izloženost atmosferilijama i loš sastav tla doprinijeli su raspadanju keramičkih ostataka i njihovu grubom izgledu, iako je uočljivo da je, barem u određenoj mjeri, prvobitno postojao fini premaz, a ponegdje i glačana površina koja je u međuvremenu erodirala. Neki ulomci, međutim, imaju tanke stijenke, jako usitnjene primjese, finu fakturu i obradu površine te se mogu smatrati dijelovima fine keramike (iako najvjerojatnije lokalne proizvodnje).

Ručke pronađene na lokalitetu pripadaju uobičajenim liburnskim tipovima: okomitim, trakastim ili prstenastim (Tabla I, 12; Tabla II, 3, 4), dok su vodoravne ručke rjeđe (Tabla II, 6, 8). Posebno je indikativan ulomak dvostruke ručke, tipične za kasno brončano i rano željezno doba (Tabla II, 8).¹⁶ I drške su prisutne u više varijanti, ali većina njih su jezičaste drške (posebno je značajan ulomak rogolike drške) (Tabla II, 1, 2, 5, 7). Raznolikost je prisutnija kod oboda – kreću se od potpuno prema van izvijenih do onih ravnih, dok oblik i visina vrata

II, 8).¹⁶ Extension handles are also present in typical variants, but majority belong to ledge handles (particularly indicative is a fragment of horn-like handle) (Pl. II, 1, 2, 5, 7). Fragments of rims have a higher degree of variation, from extremely inverted to completely flat, and correspondingly to that the form and size of necks vary as well (Pl. I, 1–7, 13). Shapes of vessels could be determined according to those rims, bottoms and handles, and majority of them could be attributed to bigger pots and cups, while just one fragment could be attributed to a tray or a platter (Pl. I, 11). Also, there are some fragments which belong to the group of smaller kitchenware, mostly smaller pots or even cups, and four ceramic weights/whorls were discovered as well (Fig. 9, nos. 1–4).

The decorations are quite simplistic, but they are still indicative of the production period (see Chart 2). Namely, in addition to characteristic shapes of rims, handles and extensions the decorations were usually made by applying, embossing, channelling, grooving, modelling by faceting and moulding, and some of the motives can be, with caution, attributed to Iron Age (Pl. I. 3, 4, 6, 8–11; Pl. II, 3, 5, 6; Pl. III, 4).¹⁷

However, as we have mentioned before, among all selected pottery fragments some, due to their

¹⁶ Za neke tipove ručaka i drški pitanje kronološkog određenja, pa samim time i pripadnosti određenom periodu, predstavlja već poznatu problematiku. Naime, zbog niza razloga još uvijek je teško sa sigurnošću determinirati kulturološku i kronološku pripadnost dvostrukih ručki. To je razlog tomu što se u radovima koji se bave takvom tematikom često pronalaze napomene kako materijal pripada brončanom dobu, ali se proteže i u željezno doba ili se jednostavno napominje da ima brončanodobne karakteristike, ne ulazeći u konkretniju determinaciju. Međutim, tijekom rada na keramičkom materijalu s Beretinove gradine, koji se čuva u Arheološkom muzeju Zadar, primijećena je prisutnost dvostrukih ručki. Ti nalazi potječu iz nižih slojeva arbitrarnog iskopa istraženih kvadranta, koji se pripisuju starijem periodu željeznog doba. Navedene analize bit će objavljene u doktorskoj disertaciji M. Vuković. Prema tome, iako još uvijek nema suglasja oko preciznije datacije, ovaj se materijal može općenito datirati u kasno brončano i rano željezno doba. Vidjeti: Batović 1993: 142, Vuković 2014: 23, s pripadajućom literaturom.

¹⁶ For some types of handles and extensions the question of chronological classification, and related attribution to a certain prehistoric period, presents a well-known problem. Concurrently, it is still hard to determine with certainty culturological and chronological determination of double handles. Because of that, papers dealing with such finds often leave the dating quite vague, attributing them to Bronze Age with continuity into the Iron Age, or with a note that they have Bronze Age characteristics without precisely dating the finds. However, by analysing pottery material from Beretinova gradina, which is kept in the Archeological museum Zadar, the authors have noted the presence of double handles at this site. These finds have been discovered at lower levels of the excavated quadrants, which can be attributed to the early periods of the Iron Age. Said analyses are going to be published in the doctoral dissertation written by M. Vuković. Therefore, even though there is still no scientific consensus on the more precise dating, this material, according to all of these studies, can generally be dated to the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age. For more on these handles see Batović 1993: 142, Vuković 2014: 23, with accompanying literature.

¹⁷ For more on Iron Age Liburnian decorations see Vuković 2014: 23–27.

variraju (Tabla I, 1–7, 13). Oblike posuda moguće je odrediti prema obodu, dnu i ručkama; većina njih pripadala je većim loncima i čašama, a samo se jedan ulomak može pripisati pladnju (Tabla I, 11). Tu su i ulomci koji pripadaju skupini manjih kuhinjskih posuda, uglavnom lončića i čaša, a otkrivena su i četiri keramička utega/pršljena (Sl. 9, br. 1–4).

Dekoracije su dosta jednostavne, ali svejedno ukazuju na razdoblje u kojem su posude proizvedene (v. Grafikon 2). Konkretno, osim karakterističnih oblika oboda, ručki i drški, karakteristični su i načini ukrašavanja: dekoracije su obično izvedene apliciranjem, utiskivanjem, kaneliranjem, žljebljenjem, modeliranjem facetiranjem i modeliranjem udubljivanjem. Neki od motiva mogu se, uz određeni oprez, datirati u željezno doba (Tabla I, 3, 4, 6, 8–11; Tabla II, 3, 5, 6; Tabla III, 4).¹⁷

Međutim, kao što smo već spomenule, među odabranim ulomcima keramike potrebno je istaknuti nekoliko njih koji zahtijevaju daljnju analizu jer po svojem specifičnom obliku i dekoraciji ne spadaju u standardnu tipologiju uočenu na ovom lokalitetu. Jedan takav nalaz jest maleni porozni ulomak ukrašen paralelnim žljebovima. Svaki drugi međuprostor između tih žljebova ispunjen je okruglim ubodima (Tabla III, 3). Svjetlosmeđe je boje, izrađen od pečene gline s fino usitnjenim anorganskim primjesama. Moguće je da je u smjesi bilo i organskih primjesa s obzirom na to da su vidljive sitne rupice. Iako je nemoguće rekonstruirati cijelu dekoraciju na temelju tako malenog ulomka, konzistencija glinene smjese i kompozicija ukrasa ukazuju na eneolitički period, odnosno ljubljansku kulturu (jadranski tip) razvijenog eneolitika, ali slične se dekoracije mogu naći širom jadranske obale i unutrašnjosti; neke potječu iz ranog brončanog doba (poput onih iz zapadne Hercegovine), a neke iz kasnoneolitičke hvarske kulture.¹⁸

¹⁷ Za više o željeznodobnim liburnskim dekoracijama, v. Vuković 2014: 23–27.

¹⁸ Za eneolitik, v. Marijanović 2005: Tabla XLII, 4, Tabla XLVI, 2; Marijanović 2012: Tabla I, 7; Tabla II, 2; Tabla V, 1; za brončano doba: Čović 1983: Tabla XIX, 1; Čečuk & Radić 2005, Tabla 85; za ljubljansku kulturu: Dimitrijević 1979: 321–324, Tabla XLI; Forenbaher 2018: 117–124; 120, Sl. 3, br. 6; 133, Sl. 9; za neolitik: Batović 1979: Tabla XCIX, 7, 9.

Slika 9. Različiti brončani, koštani i keramički predmeti otkriveni na lokalitetu (snimila Z. Serventi, uredila M. Vuković)

Figure 9. Various bronze, bone and ceramic items discovered at the site (photo by Z. Serventi, edited by M. Vuković)

specific form and ornamentation, have to be pointed out and further analysed, because they do not fit in the standard typology detected at this site. One such find is a small and porous fragment, which was decorated with parallel grooves which had every second interspace filled with round indentations (Pl. III, 3). The fragment is of a light brown colour with finely ground inorganic additives. It is also possible that the clay contained organic additives, since it has small holes throughout the surface. Although it is impossible to reconstruct the whole decorative composition based on such a small piece, consistency of clay paste and decorations would generally point towards the Eneolithic period, like the Ljubljana culture (Adriatic subtype) from the Late Eneolithic, but similar decorations can also be found throughout the wider Adriatic area and hinterland during the Early Bronze Age (e.g. in western Herzegovina) or in late Neolithic Hvar group.¹⁸

Another, slightly larger find, pieced together from two pottery fragments, is a part of the body of

¹⁸ For Eneolithic see: Marijanović 2005: Pl. XLII, 4, Pl. XLVI, 2; Marijanović 2012: Pl. I, 7; Pl. II, 2; Pl. V, 1; for Bronze Age: Čović 1983: Pl. XIX, 1; Čečuk & Radić 2005, Pl. 85; for Ljubljana culture: Dimitrijević 1979: 321–324, Pl. XLI; Forenbaher 2018: 117–124; 120, Fig. 3, no. 6; 133, Fig. 9; for Neolithic: Batović 1979: Pl. XCIX, 7, 9.

Drugi, nešto veći nalaz, fragment iz dva dijela, dio je trbuha posude čiji tip na osnovi ovog ulomka ne možemo utvrditi, možemo reći samo da se radi o loncu manjih dimenzija. Ovaj je ulomak čvršćeg sastava i potpuno je crne boje. Ispod dviju linija vodoravnih žljebova nalazi se vodoravna linija uboda. Odmah ispod njih nalazi se kompozicija cik-cak žljebova čiju donju liniju prati niz s njom paralelnih uboda. Žljebovi su tanki i jako plitki, ali uredno izrađeni, dok su ubodi neuredniji, ali također plitki (Tabla III, 4). Slične dekoracije poznate su od neolitika pa do željeznog doba. Ako bismo razmatrali mogućnost da je riječ o žlijebljenoj keramici eneolitika, u kojem se pronalaze slične kompozicije ukrasnih elemenata, moramo biti svjesni da je sama izvedba eneolitičke keramike mnogo grublja i da su žljebovi neuredniji i dublji, dok se ovdje radi o fino izrađenim, plitkim žljebovima te plitkim ubodima.¹⁹ Kombinacija tehnika žlijebljenja i uboda jako podsjeća na dio nalaza koji pripadaju cetinskoj kulturi. Ipak, uzorci i dekoracije te brončanodobne kulture dosta su specifični pa se ovaj ulomak, iako pokazuje slične tehnike i fakturu, ne bi uklopio u taj stil.²⁰ No, ako bismo ovim ulomcima pripisali željeznodobno podrijetlo (iako takvi motivi nisu tipični za područje istočnog Jadrana), najbliža bi im analogija, zbog upotrijebljenih tehnika i fakture, bila lokalno proizvedena liburnska keramika iz Bribira.²¹ Uzimajući u obzir samu kompoziciju ukrasa, analogije bi se mogle pronaći i na širem području – u Ratu blizu Ložišća na Braču,²² ali i u nekim primjerima s kontinentalnog područja, poput keramike s lokaliteta Kiringrad u središnjoj Hrvatskoj te u željeznodobnoj kulturnoj grupi Donja Dolina – Sanski Most u Bosni i Hercegovini.²³

¹⁹ Za više o eneolitičkoj keramici, v. npr. Čečuk & Radić 2005; Marijanović 2005; Forenbaher 2018.

²⁰ Forenbaher 2018: 125, sl. 5, 16; sl. 6, 6, 7. Za više o cetinskoj kulturi, v. Marović & Čović 1983; Olujić 2012, s pripadajućom literaturom.

²¹ Korošec & Korošec 1980: tabla X–XIII.

²² Barbarić 2010, 161, sl. 9.

²³ Za Kiringrad, v. Dimitrijević 1961, 30–33, Tabla XIV–XVII, Balen-Letunić 1987, Tabla 5–6. Potrebno je naglasiti da je materijal iz Kiringrada problematičan te da je isprva bio pripisan lasinjskoj kulturi. Kasnije su istraživači, međutim, bili skloniji datirati te nalaze u željezno doba (usp. Čučković 1986: 17, bilj. 3; Marković 1986: 22). Za Bosnu i Hercegovinu, v. Čović 1987: Tabla XXIX, 17.

the vessel, although its type cannot be clearly defined, apart from it being a smaller pot. These fragments are completely black and made from a denser, better quality clay, decorated with two lines of horizontal grooves below which is a horizontal set of round indentations and below them is a zig-zag composition made also of grooves, followed by another set of round indentations. These grooves are shallow and delicate, neatly made, while the indentations are shallow but more inconsistent (Pl. III, 4). Similar decorations range from Neolithic up to the Iron Age. If we would consider attributing these fragments to the Eneolithic period, since Eneolithic grooved pottery has similar compositions and decorative elements, the fragments found in Poveljana have finely executed shallow grooves and indentations, while Eneolithic pottery is usually much coarser and its grooves are less accurate and much deeper.¹⁹ Combination of grooving techniques with indentations resembles considerably a part of the material found in Cetina culture, but the composition of the decoration of this Bronze age culture is quite specific and our fragment, although the techniques and facture are similar, still does not fit into that style.²⁰ Furthermore, these fragments can perhaps be attributed to the Iron Age (although such motives are not typical for the territory of the Eastern Adriatic), primarily based on the decoration techniques and facture, and the closest analogies can be found in the locally produced Liburnian vessels from Bribir.²¹ Taking into consideration the composition of the decoration, analogies can be found in the wider area as well, at Rat near Ložišća on the island of Brač,²² but also in some fragments found in the continental Croatia, like in the pottery from Kiringrad in central Croatia, and also in Iron Age group Donja dolina – Sanski most in Bosnia and Herzegovina.²³

¹⁹ For more on the Eneolithic pottery see e.g. Čečuk & Radić 2005; Marijanović 2005; Forenbaher 2018.

²⁰ Forenbaher 2018: 125, Fig. 5, 16; Fig. 6, 6, 7. For more on the Cetina culture see Marović & Čović 1983; Olujić 2012, with accompanying literature.

²¹ Korošec & Korošec 1980: Pl. X–XIII.

²² Barbarić 2010, 161, Fig. 9.

²³ For Kiringrad see in Dimitrijević 1961, 30–33, Pl. XIV–XVII, Balen-Letunić 1987, Pl. 5–6, we must emphasize that material from Kiringrad is problematic and was firstly

Vrlo je zanimljiv i maleni narančasto-smeđi ulomak s dva duboka žlijeba u cik-cak liniji i tri male na kružna otiska, naročito zato što je moguće da je u jednom od njih možda ostao sićušan trag bijele boje (inkrustacije), iako je za pouzdani zaključak o tome potrebno obaviti daljnje analize (Tabla III, 5). Slične dekorativne kombinacije mogu se naći na neolitičkoj keramici iz Barica, iako su načinjene plitkim urezima, bez inkrustacija, i drukčije su konzistencije. Neke druge analogije potječu iz kasnijih razdoblja i sa šireg područja, poput dvaju ulomaka datiranih u rano brončano doba istočne i zapadne Hercegovine, jednog iz ljubljanske kulture (jugoi-stočno-alpska regija) te nekoliko ulomaka pripisanih cetinskoj kulturi.²⁴ Ulomci ukrašeni gustim, paralelnim žlijebljenim linijama prilično su malih dimenzija te je nemoguće odrediti je li taj ukras bio dijelom nekog većeg uzorka ili je bio samostalan, poput čestih ukrasa na metličastoj keramici (Tabla III, 1). Primjeri poput ovog potječu iz brončanog doba, ali mogu sezati sve do neolitika.²⁵ I konačno, ulomak s plitkim žlijebljenim spiralnim motivom može se usporediti s poznatim primjerima kuglastih posuda s niskom prstenastom nogom iz srednjeg neolitika (Tabla III, 2).²⁶

Nalazi s lokaliteta Glavice – Stara Poveljana pokazuju sličnost s materijalom pronađenim na različitim lokacijama na otoku Pagu.²⁷ Međutim, većina tog materijala pronađena je tijekom rekognosciranja, što komplicira analizu i dovodi u pitanje sve analogije i datacije. Osim toga, različite okolnosti u kojima je materijal pronađen i specifični uvjeti u različitim područjima otoka mogu imati utjecaj na konačno stanje keramičkog materijala te time povećati broj mogućih varijacija. Za proizvodnju tog materijala korištena je glina s različitih lokacija i s primjesama različite kvalitete i konzistencije, čime su definirani konačan izgled i tip tih keramičkih posuda, ali je

Small orange-brown fragment with two deep, zig-zag grooves and three small circular stamps is also quite interesting, especially because it is possible that a tiny trace of white colour (incrustation) remained in one of the circular grooves (although for a decisive conclusion on the subject further analysis will have to be conducted) (Pl. III, 5). Similar decorative combinations can be found on Neolithic pottery from Barice, although they were made with shallow carvings, without incrustation, and are of different consistency. Some other analogies come from later periods and from the wider area, like two fragments attributed to early Bronze Age of Eastern and Western Hercegovina, one from Ljubljana group (South-eastern Alpine region) and some fragments attributed to Cetina culture.²⁴ Fragments decorated with thick, parallel grooved lines are rather small, which makes it impossible to determine if the decoration was part of some bigger composition or it stood alone, like common brushed pottery decoration (Pl. III, 1). Examples like this are found in the Bronze Age but they could range even to the Neolithic period.²⁵ Lastly, a fragment with shallow grooved spiral motif is similar to the well-known examples of globular vessels with low ring-type foot from the middle Neolithic period (Pl. III, 2).²⁶

Findings from Glavice – Stara Poveljana show similarities to the material detected at different locations on the island of Pag as well;²⁷ however, the majority of that material was found during field surveys, which complicates the analysis, causing all analogies and datings to remain quite questionable. Also, different circumstances in which material was found and specific conditions in different

²⁴ Za Barice, v. Vujević & Horvat 2012: Tabla IX, 3; za brončano doba: Gabrovec 1983: 63–70, Tabla XII, 14, 14a; za ljubljansku kulturu: Čović 1983: Tabla XVIII, 12; Tabla XX, 7; za cetinsku kulturu: Olujić 2012, 63, Sl. 11, 12; Tabla 8.

²⁵ Vidjeti Batović 1966: LXXIV, Sl. 5, 6; Hulina, Forenbaher & Miracle 2012: 144–171.

²⁶ Usp. Batović 1979: Sl. 25/9, Tabla LXXXIV, Sl. 12; Batović 1990: Tabla III, 1.

²⁷ Oštarić & Kurilić 2013: 17–214.

attributed to Lasinja culture, however later researchers are more inclined to date these finds to the Iron Age (cf. Čučković 1986: 17, bilj. 3; Marković 1986: 22). For Bosnia and Herzegovina see Čović 1987: Pl. XXIX, 17.

²⁴ For Barice see: Vujević & Horvat 2012: Pl. IX, 3; for Bronze Age: Gabrovec 1983: 63–70, Pl. XII, 14, 14a; for Ljubljana group: Čović 1983: Pl. XVIII, 12; Pl. XX, 7; for Cetina group: Olujić 2012, 63, Fig. 11, 12; Pl. 8.

²⁵ See Batović 1966: LXXIV, figs. 5, 6; Hulina, Forenbaher & Miracle 2012: 144–171.

²⁶ Cf. Batović 1979: fig. 25/9, Pl. LXXXIV, fig. 12; Batović 1990: Pl. III, 1.

²⁷ Oštarić & Kurilić 2013: 17–214.

Slika 10. Kasnoantička brončana pticolika fibula, nakon konzervacije (snimila i načinila M. Vuković)

Figure 10. Late Antiquity bronze bird-shaped fibula after conservation (photo and editing by M. Vuković)

ujedno i otežana njihova datacija. Ipak, općenito se može zaključiti da, po svojoj strukturi, morfologiji i dekoracijama, keramički materijal s lokaliteta Glavice – Stara Poveljana pokazuje sličnosti s drugim nalazima prapovijesnog keramičkog materijala na otoku Pagu, uglavnom s onima iz željeznog doba, iako neki ulomci, kao što smo vidjeli, imaju analogije i s keramikom iz starijih razdoblja.²⁸ Analogije za ulomke s Glavice moguće je pronaći i u keramičkom materijalu s drugih liburnskih nalazišta,²⁹ naročito u onom iz Radovina, Nina i Bribira, ali postoje i sličnosti s udaljenijim nalazima iz Istre.³⁰ Važno je naglasiti i da je na nekoliko gradinskih lokaliteta na otoku (na primjer Gradac u Jakišnici kraj Luna, Kruna kraj

²⁸ Koristimo priliku da zahvalimo Kristini Horvat i Martini Čelhar s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru te Nataliji Čondić, kustosici Arheološkog muzeja Zadar, na pomoći pruženoj pri definiranju ovih nalaza.

²⁹ Vidjeti Batović 1987: 339–390.

³⁰ Za nalaze keramičkih posuda iz Radovina, v. Batović 1968: 60–61, Tabla XXIV–XXXI; Šešelj & Vuković 2013: 337–341, Tabla 1–3; Vuković 2014: 22–51; iz Nina: Batović 1970: 37–39, Sl. 8–47; iz Bribira: Korošec & Korošec 1980: 112–139, tabla IX–XIX; iz Istre: Mihovilić 1997: 39–59; Mihovilić 2009: 37–79.

regions of the island may affect the final condition of ceramic material adding to the possible variations. Different sources of clay as well as the quality and consistency of tempering material were used for production of this pottery, which defined the final look and type of vessels, but also made their attribution that much harder. Still, it is generally possible to conclude that ceramic material from Stara Poveljana - Glavice shows similarities in structure, morphology and decorations with other findings of prehistoric ceramic material from the island of Pag, predominantly dating to the Iron Age, but some of the fragments, as we have seen, have analogies with pottery dating to older periods.²⁸ Analogies can also be drawn between finds from Glavice and the ceramic vessels from other Liburnian sites,²⁹ particularly to known prehistoric material of Radovin, Nin and Bribir, but similarities can be detected in other more distant finds from Istria.³⁰ It is also important to point out that several hill-fort sites on the island (like Gradac in Jakišnica near Lun, Kruna near Košljun, Gradac in Smokvica) had imported vessels,³¹ but at Glavice such products were not discovered.

OTHER FINDS

This site was not used only during prehistory but also in later periods, which is attested by numerous finds dated to Late Antiquity and even to the Late Middle Ages and Early Modern Period. Namely, the Late Antiquity bird-shaped fibula (Fig. 10),³²

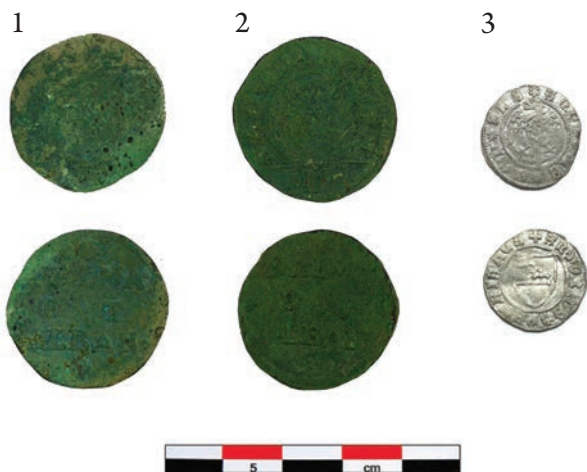
²⁸ We are grateful to Kristina Horvat and Martina Čelhar from the Department of Archaeology, University of Zadar and Natalija Čondić, curator in the Archaeological Museum in Zadar, for their help in defining these finds.

²⁹ See: Batović 1987: 339–390.

³⁰ For ceramic finds from Radovin see: Batović 1968: 60–61, Pl. XXIV–XXXI; Šešelj & Vuković 2013: 337–341, Pl. 1-3; Vuković 2014: 22–51; from Nin: Batović 1970: 37–39, fig. 8–47; from Bribir: Korošec & Korošec 1980: 112–139, Pl. IX–XIX; from Istria: Mihovilić 1997: 39–59; Mihovilić 2009: 37–79.

³¹ Oštarić & Kurilić 2013: 19.

³² We are grateful to Jakov Vučić, director of the Archaeological Museum in Zadar, for his help in defining this find. For more on bird-shaped fibulae see Vinski 1991: 28, Pl. XIII, 14, Pl. XVII, 4; Ivčević 2002: 238, 245, 265–266, 268, Pl. XXII, 204, Pl. XXIV, 232; Fabijanić 2007: 263ff; Busuladžić 2009: 26,

Slika 11. Novac otkriven na lokalitetu (snimila Z. Serventi, uredila M. Vuković)

Figure 11. Coins discovered at the site (photo by Z. Serventi, edited by M. Vuković)

Košljuna, Gradac u Smokvici) pronađena importirana keramika,³¹ no na Glavicama takvi nalazi nisu otkriveni.

OSTALI NALAZI

Lokalitet nije korišten samo u prapovijesti, već i u kasnijim razdobljima, što je potvrđeno brojnim nalazima datiranim u kasnu antiku, pa čak i u kasni srednji vijek i rani novi vijek. Konkretno, kasnoantička fibula u obliku ptice (Sl. 10),³² s još nekim drugim ulomcima keramičkih posuda, ukazuje na to da se tim područjem služilo u navedenom razdoblju.

³¹ Oštarić & Kurilić 2013: 19.

³² Željeli bismo zahvaliti Jakovu Vučiću, ravnatelju Arheološkog muzeja Zadar, na pomoći pri definiranju ovog nalaza. Za više o fibulama u obliku ptice, v. Vinski 1991: 28, Tabla XIII, 14, Tabla XVII, 4; Ivčević 2002: 238, 245, 265–266, 268, Tabla XXII, 204, Tabla XXIV, 232; Fabijanić 2007: 263 i d.; Busuladžić 2009: 26, 34, 48, Sl. 7; Busuladžić 2010: 81–82, 185–186, kat. br. 241–244; Tomasović 2010: 477 i d.; Katić & Kapetanić 2019: 7 i dalje. Vidjeti i Brozzi 1976: 510 i d.; Maurina & Postinger 2010: 65 i d.; Melissano 2015: 95 i dalje. Ipak, kad je riječ o ovoj fibuli, najbolje analogije mogu se pronaći u Saloni i Kninu jer je u pitanju specifična pločasta fibula u obliku ptice, dok su ostale veće i realističnije oblikovane.

along with some ceramic fragments, indicate the use of the area during the aforementioned period. Also, one small silver coin from Aquileia by patriarch Antonio II. Panciera, dated to 1402–1411 (Fig. 11, no. 3), and two Venetian coins for Dalmatia and Albania, dated to the 17th and 18th centuries, were found during the excavation (Fig. 11, nos. 1, 2).³³ The coins were in very good condition, barely used, and they clearly show that this site was frequented at various periods. In addition to that, several iron nails and other iron fragments were found, as well as bronze appliques, clasps, awls and similar small bronze items (Fig. 9, nos. 5–8), and fragments of various glass vessels. These finds, although they do not facilitate the more precise dating of the site, show that life existed at the location of Glavice after the prehistoric period. The fragment of millstone and several smaller (prehistoric?) flints are also hard to date (Figs. 12 and 13), as so is the bone tool (Fig. 9, no. 9), but they still prove the longevity of use of the site, most likely for settlement purposes.

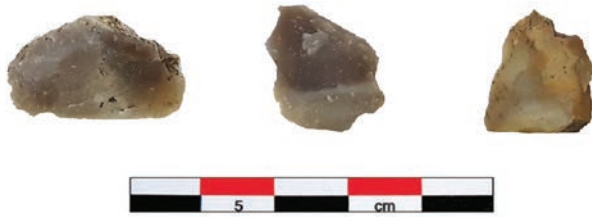

Slika 12. Dio mlinskog kamena (snimila Z. Serventi, uredila M. Vuković)

Figure 12. Part of the stone mill (photo by Z. Serventi, edited by M. Vuković)

34, 48, fig. 7; Busuladžić 2010: 81–82, 185–186, cat. no. 241–244; Tomasović 2010: 477ff; Katić & Kapetanić 2019: 7ff. See also Brozzi 1976: 510ff; Maurina & Postinger 2010: 65ff; Melissano 2015: 95ff. However, when it comes to this fibula, the best analogies can be found in Salona and Knin, since it is a specific type of plate fibula in the form of a bird, while others were larger and more realistically sculpted.

³³ Ilkić & Vukušić 2012: 198ff, cat. no. 25 (Antonio II Panciera), cat. no. 96–97 (coin for Dalmatia and Albania). See also accompanying literature.

Slika 13. Kremenje otkriveno na lokalitetu (snimila Z. Serventi, uredila M. Vuković)

Figure 13. Flints discovered at the site (photo by Z. Serventi, edited by M. Vuković)

Osim toga, tijekom istraživanja pronađene su i jedna mala srebrna kovanica akvilejskog patrijarha Antonija II. Panciere, datirana u razdoblje od 1402. do 1411. godine (Sl. 11, br. 3), i dvije mletačke kovanice za Dalmaciju i Albaniju, datirane u 17. odnosno 18. stoljeće (Sl. 11, br. 1, 2).³³ Kovanice su bile u vrlo dobrom stanju, jedva korištene, i jasno pokazuju da je lokalitet bio posjećivan u različitim razdobljima. Uz to je pronađeno i nekoliko željeznih čavala i drugih željeznih ulomaka, kao i brončane aplikе, kopče, šila i slični brončani predmeti (Sl. 9, br. 5–8) te ulomci različitih staklenih posuda. Iako ne olakšavaju preciznije datiranje lokaliteta, ti nalazi pokazuju da su ljudi na lokalitetu Glavice živjeli nakon prapovijesnog doba. Ulomak mlinskog kamena i nekoliko primjeraka manjeg (prapovijesnog?) kremenja također se ne mogu lako datirati (Sl. 12 i 13), a isto vrijedi i za oruđe od kosti (Sl. 9, br. 9). Ipak, svi oni potvrđuju dugotrajnost korištenja lokaliteta, i to vrlo vjerojatno u naseobinske svrhe.

Nadalje, brojni ulomci glaziranih posuda koji su iskopani tijekom istraživanja okvirno se mogu datirati u razdoblje od 14. do 16. stoljeća (Sl. 14). Na temelju tehnike proizvodnje i ukrasa ti se ulomci mogu klasificirati u tri osnovna tipa: jednostavne posude s olovnom glazurom (tzv. *invetriata*), datirane u 14. i 15. stoljeće, engobirane posude (dekorirana i nede-korirana varijanta), datirane u razdoblje od 14. do 16. stoljeća, te majolika, koju se također može datirati u isto razdoblje. Te su posude pretežno zdjele različitih

Furthermore, numerous fragments of glazed vessels were unearthed during the excavation and they can be broadly dated to the period from 14th to 16th century (Fig. 14). These fragments, based on the production technique and decoration, can be attributed to three basic types: to simple vessels with translucent lead glaze (so called *invetriata*), dated to 14th and 15th century, to engobe (underglazed) pottery (undecorated and decorated variant), dated from 14th to 16th century, and to majolica, which can also be dated from 14th to 16th century. These vessels were predominantly bowls of different dimensions, pots and jugs and they were imported from workshops in Northern and Central Italy.³⁴ Furthermore, they can also be interpreted in the context of the nearby mediaeval settlement in the cove of Stara Poveljana, which was first mentioned in 1334, during the construction of the church of St. Martin (Sv. Martin).³⁵ The church of St. Nicholas (Sv. Nikola) in nearby Poveljana, dating to 10th or 11th century, also attests to the importance of the area during the Middle Ages,³⁶ while the archaeological excavations conducted at several locations in the cove, which revealed numerous graves dated from 8th to 11th century, prove its early mediaeval inhabitation.³⁷ Furthermore, it has been hypothesized that the settlement of Stara Poveljana was founded in the 16th century, but its inhabitants moved to higher ground due to the attacks which came from Zadar, until in 1650 last inhabitants moved out and the settlement was completely abandoned.³⁸

³⁴ We must express our gratitude to Karla Gusar from the Department of Archaeology at the University of Zadar who analysed, dated and attributed these Late Mediaeval and Early Modern fragments, which will also be published in her upcoming book. For more on Late Mediaeval and Early Modern pottery see also Bradara 2006; Gusar 2007: 177ff; Gusar & Visković 2010: 2ff.; Gusar 2010, with accompanying literature.

³⁵ Hilje 2011: 170–171; Oštarić & Kurilić 2013: 295–296.

³⁶ Hilje 2011: 169–170, with accompanying literature.

³⁷ Oštarić & Kurilić 2013: 296. Graves dating to 8th and 9th century were discovered at the site of Belotine ograde (in the cove of Stara Poveljana) and Gomilica (Poveljansko polje), while the remains of the necropolis dating to 10th and/or 11th century were discovered in the cove of Stara Poveljana. For more on these finds see Belošević 1970: 203ff; Oštarić & Kurilić 2013: 295–296.

³⁸ Oštarić 2017: 584.

³³ Ilkić & Vukušić 2012: 198 i d., kat. br. 25 (Antonio II. Panciera), kat. br. 96–97 (novac za Dalmaciju i Albaniju). Vidjeti i pripadajuću literaturu.

dimenzija te lonci i vrčevi, uvezene iz radionica sjeverne i središnje Italije.³⁴ Moguće ih je interpretirati i u kontekstu obližnjeg srednjovjekovnog naselja u uvali Stara Poveljana, koje se prvi put spominje 1334. godine, u vrijeme gradnje crkve sv. Martina.³⁵ I crkva sv. Nikole u obližnjoj Poveljani, iz 10. ili 11. stoljeća, potvrda je važnosti ovog područja u srednjem vijeku,³⁶ dok su arheološka istraživanja provedena na nekoliko lokaliteta u uvali, koja su rezultirala otkrićem brojnih grobova iz razdoblja od 8. do 11. stoljeća, dokazala prisutnost ranosrednjovjekovnog stanovništva na ovom prostoru.³⁷ Osim toga, smatra se da je naselje Stara Poveljana osnovano u 16. stoljeću, ali su se njegovi stanovnici preselili na viši položaj zbog napada koji su dolazili iz Zadra, sve dok ono nije u potpunosti napušteno 1650. godine.³⁸

LOKALITET U USPOREDBI S DRUGIM PRAPOVIJESNIM NASELJIMA NA OTOKU

Prapovijesni nalazi s lokaliteta Glavice – Stara Poveljana jasno ukazuju na to da je tamo bilo smješteno prapovijesno naselje koje je najvjerojatnije bilo intenzivno korišteno tijekom željeznog doba, ali u određenoj mjeri i u ranijim razdobljima, što je značajno za sveukupan uvid u distribuciju takvih naselja na otoku Pagu, posebno ako se ima u vidu da većina prapovijesnih naselja dosad nije prikladno proučena i istražena.

Tijekom željeznog doba otok je najvjerojatnije pripadao teritoriju autohtonih Liburna, poznatih

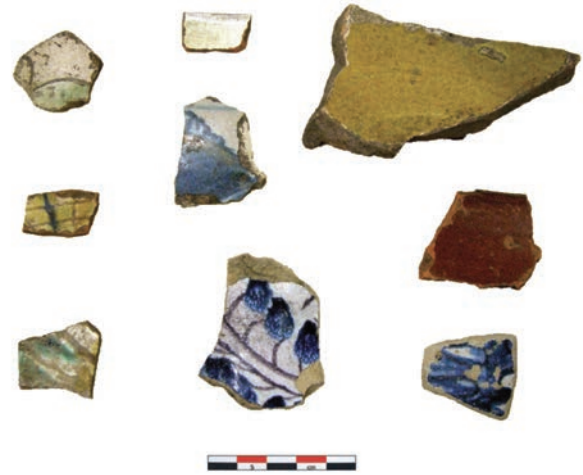
³⁴ Izražavamo zahvalnost Karli Gusar s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru koja je analizirala, datirala i atribuirala ove kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne ulomke, a koji će biti objavljeni u njezinoj skorjoj knjizi. Za više o kasnosrednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj keramici, vidjeti također Bradara 2006; Gusar 2007: 177 i d.; Gusar & Visković 2010: 2 i d.; Gusar 2010, s pripadajućom literaturom.

³⁵ Hilje 2011: 170–171; Oštarić & Kurilić 2013: 295–296.

³⁶ Hilje 2011: 169–170, s pripadajućom literaturom.

³⁷ Oštarić & Kurilić 2013: 296. Grobovi datirani u 8. i 9. stoljeće otkriveni su na lokalitetima Belotine ograde (u uvali Stara Poveljana) i Gomilica (Poveljansko polje), a ostatci nekropole datirane u 10. i/ili 11. stoljeće otkriveni su u uvali Stara Poveljana. Za više o tim nalazima, v. Belošević 1970: 203 i d.; Oštarić & Kurilić 2013: 295–296.

³⁸ Oštarić 2017: 584.

Slika 14. Ulomci kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne glazirane keramike (snimila Z. Serventi, uredila M. Vuković)

Figure 14. Fragments of Late Mediaeval and Early Modern glazed pottery (photo by Z. Serventi, edited by M. Vuković)

THE SITE IN COMPARISON WITH OTHER PREHISTORIC SETTLEMENTS AT THE ISLAND

The prehistoric finds from Glavice – Stara Poveljana clearly indicate a possible location of prehistoric settlement, most likely extensively used during the Iron Age, but to some extent even during earlier periods, which is important for the overall knowledge of the distribution of such sites on the island of Pag, especially taking into consideration that majority of the prehistoric settlements were never properly examined and excavated.

During the Iron Age the island most likely belonged to the territory of native people of Liburni, who were well known for their hill-fort settlements.³⁹ According to the most recent re-

³⁹ Kurilić 2011: 58; Oštarić & Kurilić 2013: 18. Perhaps at some point during the Iron Age the island was part of the territory of Mentori ethné, but it was later incorporated into the Liburni territory (or at least attributed to them by the ancient sources). For more on the quite problematic topic of distribution of native communities in the Eastern Adriatic and the span of Liburnian territory see e. g. Čače 1979: 43ff; Čače 1985; Kurilić 2008: 11ff; Wilkes 1969; Wilkes 2001,

po gradinskim naseljima.³⁹ Prema najnovijim istraživanjima (točnije rekognosciranjima terena), na Pagu ima oko 27 lokaliteta koje bi se s određenom sigurnošću moglo svrstati u tu vrstu naselja (v. Kartu 1).⁴⁰ No samo se devet od tih naselja može datirati u željezno doba (lokacije 2, 3, 7, 9, 13, 17, 18, 21 i 27 na Karti 1); ostala se ili nisu mogla datirati ili su pripadala brončanom dobu ili, u stvari, nisu bila prava naselja, već vjerojatnije refugiji. Budući da je otok krševit, prave željeznodobne gradine najvjerojatnije su bile međusobno udaljenije i orijentirane prema malobrojnima plodnim poljima pogodnima za poljodjelstvo. Najistaknutija među tim gradinama bila je gradina Košljun kraj Caske (Karta 1, br. 9), jedno od najvećih dosad poznatih prapovijesnih naselja i vjerojatno jedna od središnjih gradina na otoku Pagu (ili barem na sjevernom dijelu otoka).⁴¹ Taj je lokalitet bio dobro poznat već u 19. stoljeću, a nedavna su istraživanja dokazala kontinuitet života u željeznom dobu i u antici. Lokalitet se može povezati i s antičkom *Cissom*, a brojni luksuzni predmeti i nalazi pronađeni na njemu svjedoče o razvijenosti i blagostanju te zajednice.⁴² Druga ključna gradina najvjerojatnije se nalazila blizu plodnog Kolanskog polja, jednog od malobrojnih plodnih područja na Pagu (Karta 1, br. 13),⁴³ dok je na južnom dijelu otoka jedna od najvećih i najdominantnijih gradina bio Gradac kraj Smokvice, u blizini Vlašića (karta 1, br. 21).⁴⁴

³⁹ Kurilić 2011: 58; Oštarić & Kurilić 2013: 18. Možda je otok u nekom trenutku u željeznom dobu pripadao teritoriju Mentora, ali je poslije inkorporiran u liburnski teritorij (ili je barem atribuiran Liburnima u antičkim izvorima). Za više o dosta problematičnoj temi distribucije autohtonih zajednica na istočnoj obali Jadrana i o prostiranju liburnskog teritorija, v. npr. Čače 1979: 43 i d.; Čače 1985; Kurilić 2008: 11 i d.; Wilkes 1969; Wilkes 2001, s pripadajućom literaturom. Za više o arheološkim ostacima liburnske kulture, v. Batović 2005, uključujući i njihovo korištenje gradina kao primarnog oblika naselja.

⁴⁰ Oštarić & Kurilić 2013: 20–106; usp. Batović 1973: 5 i d.; Batović 1990a: 26 i d.; Batović 1992: 74 i d.; Kurilić 2011: 58–62.

⁴¹ Za više o temi središnjih gradina na otoku i njihovoj funkciji na liburnskom teritoriju, v. npr. Čače 2007; Čače 2013, s pripadajućom literaturom.

⁴² Gluščević & Grosman 2013: 548–550; Gluščević & Grosman 2015: 453–455.

⁴³ Pavlović *et al.*, 2015: 483–484.

⁴⁴ Gradac je imao vizualnu komunikaciju sa Sv. Vidom i Ljubčem, kao i dobar pregled obale i mora. Nalazio se u blizini plodnih polja

search (or, more accurately, field survey), there are approximately 27 sites on the island of Pag that can be, with some certainty, attributed to this settlement type (see Map 1).⁴⁰ However, amid those only nine settlements can be attributed to the Iron Age (locations 2, 3, 7, 9, 13, 17, 18, 21, 27 on Map 1), while others were undatable, belonged to the Bronze Age or were not actual settlements, but more likely refuges. Due to the karstic characteristics of the island the proper Iron Age hill-forts were most likely further apart and oriented towards those few fertile fields suitable for agriculture. Among these hill-forts the most notable was the site of Košljun near Caska (Map 1, no. 9), which is one of the largest prehistoric settlements currently known on the island of Pag and was most likely one of the central hill-forts on the island (or at least of the northern part of the island).⁴¹ The site was well known even in the 19th century and the recent excavations have proven the continuity of life from the Iron Age into the Roman period. It can also be connected to the ancient *Cissa* and the numerous luxury items and finds excavated at this site attest to the prosperity and wealth of this community.⁴² Another crucial hill-fort was most likely situated near the fertile Kolan field, one of few fertile areas of Pag (Map 1, no. 13),⁴³ and on the southern part of the island one of the largest and dominant hill-forts was Gradac near Smokvica in the vicinity of Vlašići (Map 1, no. 21).⁴⁴

with accompanying literature. For more on archaeological remains of Liburnian culture see Batović 2005, including their use of hill-forts as their primary type of settlement.

⁴⁰ Oštarić & Kurilić 2013: 20–106; cf. Batović 1973: 5ff; Batović 1990a: 26ff; Batović 1992: 74ff; Kurilić 2011: 58–62.

⁴¹ For more on the topic of central hill-forts and their function in the Liburnian territory see e.g. Čače 2007; Čače 2013, with accompanying literature.

⁴² Gluščević & Grosman 2013: 548–550; Gluščević & Grosman 2015: 453–455.

⁴³ Pavlović *et al.*, 2015: 483–484.

⁴⁴ Gradac visually communicated with Sv. Vid and Ljubuč, and had a good overview of the coast and sea. It was situated near the fertile fields and had massive defensive walls and ramparts. Iron age local and imported pottery was found throughout the site as well as remains of houses, ovens and ceramic spindle whorls. For more on the site see Oštarić & Kurilić 2013: 91–94, with accompanying literature.

Ono malo što znamo o tim gradinama svodi se na pronađene raznolike suhozidne konstrukcije, fortifikacije s jednim do tri zaštitna bedema i česta podgrađa u podnožju brda.⁴⁵ Kuće su uglavnom bile pravokutne, a prvi red kuća protezao se odmah do obrambenih zidova. Sve strukture građene su suhozidnom tehnikom, a neke od njih u kasnijim su razdobljima ponovno upotrijebljene u recentnijim kućama ili, još češće, torovima za ovce. Njihov donekle pravilan raspored na otoku, odličan nadzor šire okolice (koji je često uključivao i obalu i more) te očiti međusobni vizualni kontakt ukazuju na njihov strateški značaj, što dovodi do zaključka da su one najvjerojatnije bile povezane u nekakav sustav koji je služio za komunikaciju i rano upozoravanje. To je možda i razlog zašto su mnoge od njih dugotrajno korištene, osobito tijekom brončanog i željeznog doba. Moguće je i da je opći distribucijski obrazac gradina, ustanovljen u brončanom dobu, zadržan i u sljedećem razdoblju, samo što se gustoća naselja u međuvremenu povećala.⁴⁶ Ipak, većina gore navedenih lokaliteta datirana je samo približno, a samo jedan od njih, Košljun u Novaljskom polju blizu Caska, temeljitije je istražen. To navodi na zaključak da će mnoge od njih možda trebati iznova datirati, a možda čak i iznova interpretirati, nakon istraživanja koja tek trebaju uslijediti.

No lokalitet Glavice – Stara Poveljana ne bi trebalo smatrati gradinom, već upravo suprotno – kamene strukture, keramičke posude, komadi kućnog lijepa i nizinski smještaj ukazuju na mogućnost da je to bilo nizinsko naselje. Takva su naselja rijetkost ne samo među lokalitetima na Pagu, već i u cijeloj Liburniji, možda i zbog raširenog i duboko ukorijenjenog uvjerenja da su gradine bile jedina vrsta naseobina u željeznom dobu. Ipak, iako na otoku Pagu postoji nekoliko lokaliteta koji bi se hipotetski mogli smatrati takvim nizinskim prapovijesnim naseljima,⁴⁷ zasad se, bez provedenih istraživanja, čini

i imao je masivne zidine i bedeme. Po cijelom lokalitetu pronađeni su domaća i uvozna željeznodobna keramika, kao i ostatci kuća, peći i keramičkih pršljenova. Za više o tom lokalitetu, v. Oštarić & Kurilić 2013: 91–94, s pripadajućom literaturom.

⁴⁵ Za više o gradinama, bedemima i liburnskim kućama, v. Batović 1973: 68 i d.; Kurilić 2011: 58 i d.; Oštarić & Kurilić 2013: 17–107.

⁴⁶ Kurilić 2011: 58; Oštarić & Kurilić 2013: 20–21.

⁴⁷ Oštarić & Kurilić 2013: 18, 21. Ti su lokaliteti: Tašnice i Seline u Poveljani, Pešandovo – Šuprahini stani, Gračišće i

Little that is known about these hill-forts sums up to their different constructive elements made of dry stone walls, fortifications with one to three protective ramparts and quite often “*suburbium*” on the lower levels of the hill.⁴⁵ Houses were predominantly rectangular and the first row was built next to the protective walls. The constructions were all dry-stone walls but some of them were re-used in later times in local houses or, more often, sheep-corral. Their somewhat regular dispersion along the island, excellent overview of their greater surrounding, quite often including the coast and the sea, and their apparent visual contact is indicative of their strategic importance, which leads to the conclusion that they most likely formed some type of communication and warning system. This is perhaps also the reason why many of them were used for extended periods of time, expanding their continuity from Bronze to Iron Age. It is also possible that the general distribution pattern of hill-forts, established during the Bronze Age, was kept in the subsequent period, but the density of the settlements was increased.⁴⁶ Still, the majority of the aforementioned sites were just approximately dated, and only one of them, Košljun in Novaljsko polje near Caska, was more extensively excavated, which leads to the conclusion that many of them will have to be re-dated and perhaps even completely re-interpreted after their (still pending) excavation.

However, Glavice – Stara Poveljana, should not be considered a hill-fort, on the contrary, stone structures, ceramic vessels and fragments of clay daub as well as its lowland placement indicate a possible lowland settlement. Such settlements are a rarity among sites not only on the island of Pag but in the entire Liburnia, perhaps due to the widespread and deeply rooted preconception that hill-forts were the only and exclusive habitation type built during the Iron Age. There are also several sites on the island of Pag which were hypothetically attributed to such lowland prehistoric settlements,⁴⁷ but for now, and without excavations, they

⁴⁵ For more on the hill-forts, ramparts and Liburnian houses see Batović 1973: 68ff; Kurilić 2011: 58ff; Oštarić & Kurilić 2013: 17–107.

⁴⁶ Kurilić 2011: 58; Oštarić & Kurilić 2013: 20–21.

⁴⁷ Oštarić & Kurilić 2013: 18, 21. The sites are: Tašnice and Seline in Poveljana, Pešandovo - Šuprahini stani, Gračišće and

vjerojatnijim da potječu iz nekog novijeg razdoblja, što ovaj lokalitet čini jedinstvenim na otoku i na širem liburnskom području. Nadalje, ustanovljeni arheološki lokaliteti na području Poveljane sugeriraju da je taj teritorij bio jedno od najčešće i najgušće naseljenih područja na otoku, ne samo u prapovijesti, već i sve do današnjeg vremena.⁴⁸

ZAKLJUČAK

Zaključno se može reći da svi analizirani nalazi ukazuju na dugotrajnu naseljenost lokaliteta Glavice – Stara Poveljana, a keramički nalazi indiciraju dvije faze intenzivnije uporabe tog prostora. Jedna je faza trajala tijekom kasnog srednjeg vijeka i ranog novog vijeka, a druga je bila u željeznom dobu, iako bi neki ulomci keramičkih posuda mogli biti i stariji, što bi značilo da je lokalitet bio naseljen i u ranijim razdobljima.

Prapovijesni materijal sadrži ulomke keramike različite strukture i morfologije, u rasponu od vrlo grube do fine, koje je u određenoj mjeri teško klasificirati i datirati. Oblici tih posuda variraju, baš kao i njihove dekoracije i način na koji su proizvedene. Iako bi se neki ulomci mogli datirati u šire razdoblje, npr. u neolitik, eneolitik ili brončano doba, većina njih pokazuje tipične značajke lokalne liburnske željeznodobne proizvodnje keramičkih posuda.

Ipak, problem ovog lokaliteta opća je „kakofo-nija“ nalaza koja se ponekad ne uklapa u situacije koje su uobičajene na arheološkim nalazištima. Naime, svi su ti brojni i raznoliki nalazi (tri kovanice

still seem more likely to be from a more recent period, making this site unique for the island and the wider Liburnian area. Furthermore, archaeological sites found in the Poveljana area indicate that this territory has been one of the most frequently and densely inhabited areas on the island, not only during the prehistory but throughout the centuries up to present time.⁴⁸

CONCLUSION

In conclusion, all of the analysed remains indicate the continuity of habitation at Glavice – Stara Poveljana, while ceramic finds reveal two phases of more intense use of the site; one phase was Late Medieval and Early Modern, and the other was Iron Age, although some pottery shards could even be older, indicating the use of the site in the previous periods as well.

Prehistoric material contains pottery fragments of different structure and morphology, ranging from very coarse to fine ones, which are, to some degree, difficult to attribute and date. Shapes of these vessels varied as well as their decorations and production methods. Although some fragments could be attributed to a wider time-span, i.e. to the Neolithic, Eneolithic and Bronze Age, the majority of them fit into the typical characteristics of local Liburnian Iron Age ceramic production.

Still, the problem with this site is the general “cacophony” of finds which in certain instances defy common archaeological situations. Namely, all

Četvrta klaša kod Kolana, Milkino i Mihovilje u Novalji, Turnić u Dinjiškoj i Gramače u blizini Vidalića u Barbatima.

⁴⁸ Za više o arheološkim nalazima na području Poveljane, v. Jurić & Batović 2007: 335–337; Jurić 2008: 403–404; Kurilić 2011a: 552–553; Oštarić & Kurilić 2013: 88–89, 267–268, 295–296. Isto tako, tijekom arheoloških istraživanja 2015. godine rekognosciran je teren na području poznatom kao Rt Rastovac kraj Stare Poveljane nakon čega su 2016. uslijedila istraživanja koja je predvodila M. Vuković, kustosica Arheološkog muzeja Zadar. Na tom su rtu većinom pronađeni keramički nalazi iz prapovijesti i antike, a na jednom položaju utvrđena je veća koncentracija rimske građevne keramike. Tijekom istraživanja 2016. godine otkriveni su ostatci vapnenice i jedan grob odmah do njih. Pregledom terena koji je na obližnjoj livadi zvanj Gašparovi lazi izvršio Ivan Matković otkrivene su još nedatirane kamene strukture i jedan kameni humak. Za više o tom nalazu, v. M. Vuković, 2016, 568–569.

Četvrta klaša near Kolan, Milkino and Mihovilje near Novalja, Turnić near Dinjiška and Gramače near Vidalići in the vicinity of Barbati.

⁴⁸ For more on the archaeological finds in the Poveljana area see Jurić & Batović 2007: 335–337; Jurić 2008: 403–404; Kurilić 2011a: 552–553; Oštarić & Kurilić 2013: 88–89, 267–268, 295–296. Also, during 2015 archaeological field survey has been conducted in the area known as Rt Rastovac near Stara Poveljana, which was followed by archaeological excavations undertaken in 2016, both led by M. Vuković, curator in the Archaeological museum Zadar. Mostly ceramic finds, attributed to prehistoric and Roman period, were found throughout the peninsula and one location had a greater concentration of Roman architectural ceramics. Excavations in 2016 unearthed the remains of a lime kiln and one grave next to it, and accompanying field survey, conducted in the nearby meadow called Gašparovi lazi by Ivan Matković, discovered some yet undated stone structures and one stone mound. For more on this find see M. Vuković, 2016, 568–569.

s ostalim metalnim, staklenim i keramičkim nalazima) pronađeni u sondi čije dimenzije ne prelaze 2,5 x 5 metara, s plitkim stratigrafskim slojevima i s nalazima iz različitih razdoblja, prisutnim gotovo posvuda u tim slojevima. Drugi su problem suhozidne strukture i njihovo datiranje. Kao što je već prije navedeno, one su mogle biti izgrađene u srednjem ili ranom novom vijeku ili u prapovijesti. Mogle su pripadati kući, oboru ili nečem sličnom, pri čemu nam nalazi ne pomažu razjasniti tu situaciju. Prema tome, jedino što se s određenom sigurnošću može zaključiti jest da to nisu bile zasebne suhozidne strukture, već da predstavljaju vanjske strane jednog masivnog zida ispunjenog kamenjem i zemljom te da je taj zid bio dijelom veće građevine koja je vjerojatno služila kao ljudska nastamba. I prapovijesna keramika pronađena u pukotinama kamena živca ukazuje na to da se na tom lokalitetu nalazilo naselje te da se možda radi o dosta rijetkom željeznodobnom nizinskom naselju. Budući da arheoloških istraživanja prapovijesnih lokaliteta na Pagu dosad praktički nije ni bilo, ti su ostatci dragocjeni za bolje razumijevanje proizvodnje i distribucije keramike na otoku, kao i za intenzitet njegova naseljavanja. Iako je istraživanje ove sonde bilo nedovoljno za precizniju dataciju i klasifikaciju mnogih nalaza, smatrali smo da ih je potrebno objaviti jer su brojni i jedinstveni te se nadamo da će neka daljnja istraživanja odgovoriti na mnoga, još neodgovorena pitanja o ovom lokalitetu.

of these extensive and various finds (three coins, along with numerous other metal, glass and pottery finds) were excavated from the test pit measuring just 2.5 x 5 m, with shallow stratigraphic layers and with finds of various periods appearing almost throughout these layers. Another problem are the dry-stone structures and their dating. Namely, as has been stated before, they could have been made during the Mediaeval or Early Modern period, or during prehistory. They might have belonged to a house, a sheepfold, or something similar, and the finds do not help clarify the situation. Therefore, the only relatively certain conclusion is that these dry stone structures were not separate but were actually the outer fronts of one massive wall filled with rocks and earth, and that the wall was a part of a larger design more likely used for human habitation. The prehistoric pottery found in the crevices of the bedrock also indicates that the settlement was most likely built at that site and that perhaps it was quite a rare Iron Age lowland settlement. Also, taking into consideration that archaeological excavations of prehistoric sites on the island of Pag are almost non-existent, these remains are valuable in better understanding of pottery production and distribution as well as intensity of inhabitation of the island. In the end, although this test pit was insufficient for more precise dating and classification of many finds, we thought it was necessary to publish them, since they were numerous and quite unique, in a hope that some further excavation will give a more definite solution to many questions we still have regarding this site.

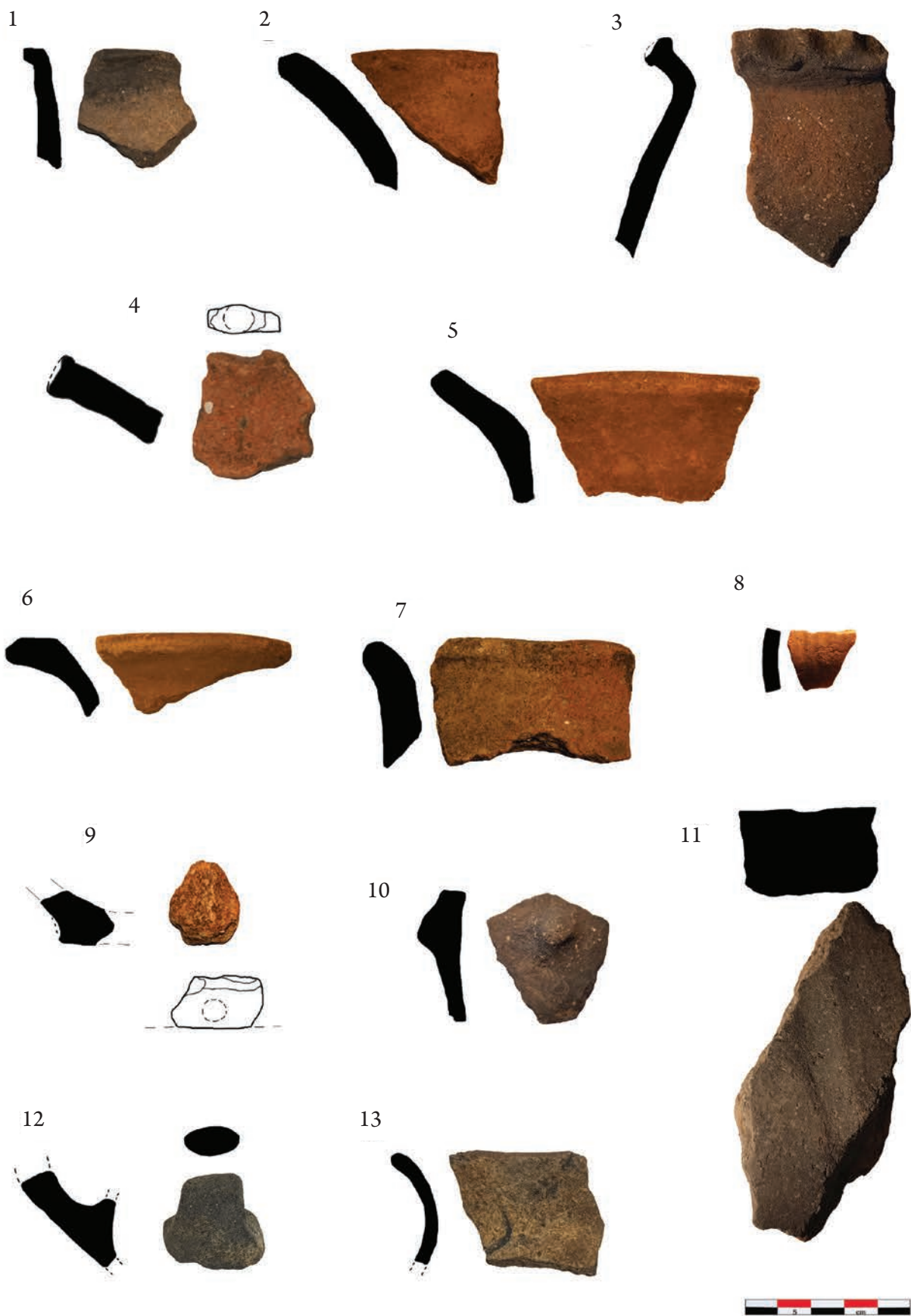

Tabla I. Ulomci keramike – obodi (načinila M. Vuković)

Plate I. Pottery fragments – rims (made by M. Vuković)

Tabla II. Ulomci keramike – ručke i drške (načinila M. Vuković)

Plate II. Pottery fragments – handles and extensions (made by M. Vuković)

Tabla III. Dekorirani ulomci keramike (načinila M. Vuković)

Plate III. Decorated pottery fragments (made by M. Vuković)

Bibliografija / Bibliography

- Balen-Letunić 1987 – Dubravka Balen-Letunić, Prehistorijski nalazi s Kiringrada, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., XX, Zagreb, 1987, 1–30.
- Batović 1966 – Šime Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji*, Zadar, 1966.
- Batović 1968 – Šime Batović, Istraživanje ilirskog naselja u Radovinu, *Diadora*, 4, Zadar, 1968, 53–69.
- Batović 1970 – Šime Batović, Istraživanje liburnskog naselja u Ninu 1969. godine, *Diadora*, 5, Zadar, 1970, 33–48.
- Batović 1973 – Šime Batović, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Diadora*, 6, Zadar, 1973, 5–165.
- Batović 1979 – Šime Batović, Jadranska zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, ur. / ed. A. Benac, Sarajevo, 1979, 473–633.
- Batović 1980 – Šime Batović, Istraživanje prapovijesti u Bribiru, *Diadora*, 9, Zadar, 1980, 55–77.
- Batović 1987 – Šime Batović, Liburnska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, ur. / ed. A. Benac, Sarajevo, 1987, 339–390.
- Batović 1990 – Šime Batović, Benkovački kraj u prapovijesti, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 29 (16), Zadar, 1989/1990 (1990), 5–142.
- Batović 1990a – Šime Batović, Rekognosciranje otoka Paga u 1989. godini, *Obavijesti HAD-a*, 22/1, Zagreb, 1990, 26–32.
- Batović 1992 – Šime Batović, Rekognosciranje otoka Paga u 1990. i 1991. godini, *Obavijesti HAD-a*, 24/1, Zagreb, 1992, 74–77.
- Batović 1993 – Šime Batović, O prapovijesti Dugoga otoka, u / in: *Zbornik Dugi otok*, ur. / ed. Š. Batović, S. Obad, I. Petricioli, Zadar, 1997, 99–165.
- Batović 2005 – Šime Batović, *Liburnska kultura*, Zadar, 2005.
- Belošević 1970 – Janko Belošević, Staroslavenska nekropola kod Poveljane na otoku Pagu, *Diadora*, 5, Zadar, 1970, 203–212.
- Bradara 2006 – Tatjana Bradara, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika s područja Istre – stolno posuđe od 14. do 16. st. / Le ceramiche bassomedievali e rinascimentali in territorio Istriano – Il vaselame da mensa dei secoli XIV-XVI*, Pula, 2006.
- Brozzi 1976 – Mario Brozzi, Oggetti di ornamento dei popoli alpini in età altomedievale, *Antichità Altoadriatiche*, IX, Trieste, 1976, 505–512.
- Busuladžić 2010 – Adnan Busuladžić, *Morfologija antičkih fibula iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2010.
- Busuladžić 2009 – Adnan Busuladžić, Zbirka fibula iz Mogorjela, *Opuscula archaeologica*, 32, Zagreb, 2008 (2009), 21–54.
- Čače 1979 – Slobodan Čače, Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda SZ Ilirika, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 18, Zadar, 1978/1979 (1979), 43–126.
- Čače 1985 – Slobodan Čače, *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. dissertation (manuscript), Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1985.
- Čače 2007 – Slobodan Čače, Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit, *Asseria*, 11, Zadar, 2007, 39–82.
- Čače 2013 – Slobodan Čače, Napomene o odnosima među liburnskim zajednicama, *Asseria*, 11, Zadar, 2013, 11–50.
- Čečuk & Radić 2005 – Božidar Čečuk & Dinko Radić, *Vela spilja, višeslojno pretpovijesno nalazište, Vela Luka – otok Korčula*, Vela Luka, 2005.
- Čelhar 2013 – Martina Čelhar, Gradina Vrčvo-Gorica, *Diadora*, 26/27, Zadar, 2013, 225–240.
- Čelhar & Borzić – Martina Čelhar & Igor Borzić, Gradina u Zemunik Donjem – nalazi željeznog i rimskog doba, *Zemunik u prostoru i vremenu*, Zadar, 2016, 68–117.
- Čondić & Vuković 2017 – Natalija Čondić & Morana Vuković, *U temeljima grada. Iz arheoloških slojeva liburnskoga Zadra*, Zadar, 2017.
- Čović 1983 – Borivoj Čović, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, ur. / ed. A. Benac, Sarajevo, 1983, 114–190.
- Čović 1987 – Borivoj Čović, Grupa Donja dolina – Sanski most, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, ur. / ed. A. Benac, Sarajevo, 1987, 232–288.
- Čučković 1986 – Lazo Čučković, Arheološka topografija karlovačke regije, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 10 (Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području, znanstveni skup, Karlovac, 12. - 14. listopada 1983), Zagreb, 1986, 9–19.

- Dimitrijević 1961 – Stojan Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, *Opuscula archaeologica*, 5, Zagreb, 1961, 5–87.
- Dimitrijević 1979 – Stojan Dimitrijević, Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, *Praistorija jugoslavenskih zemalja III*, ur. / ed. A. Benac, Sarajevo, 1979, 267–341.
- Fabijanić 2007 – Tomislav Fabijanić, Ranokršćanske pricolike fibule u svjetlu neobjavljenih nalaza iz Danila i Podumaca, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 24, Zagreb, 2007, 263–271.
- Forenbaher & Vranjican 1985 – Stašo Forenbaher & Pavao Vranjican, Vaganačka pećina, *Opuscula archaeologica*, 10, Zagreb, 1985, 1–21.
- Forenbaher 2018 – Stašo Forenbaher, Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućljeća prije Krista na prostoru istočnoga Jadrana, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 35, Zagreb, 2018, 113–157.
- Gabrovec 1983 – Stane Gabrovec, Jugoistočnoalpska regija, *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, ur. / ed. A. Benac, Sarajevo, 1983, 21–98.
- Glušćević & Grosman 2013 - Smiljan Glušćević & Darja Grosman, Košljun, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 9, Zagreb, 2012 (2013), 548–550.
- Glušćević & Grosman 2015 - Smiljan Glušćević & Darja Grosman, Košljun, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 11, Zagreb, 2014 (2015), 453–455.
- Gusar & Visković 2010 – Karla Gusar & Eduard Visković, Keramika kasnog srednjeg i ranog novog vijeka s područja grada Hvara, u / in: *Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, Zbornik radova sa Znanstvenog skupa "Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština"*, Split 3. - 6. studenog 2009., ur. / ed. T. Šeparović, Split, 2010, 1–30.
- Gusar 2007 – Karla Gusar, Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika s lokaliteta Sv. Križ u Ninu, *Archaeologia Adriatica*, 1, Zadar, 2007, 175–198.
- Gusar 2010 – Karla Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika sa šireg zadarskog područja, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. dissertation (manuscript)*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2010.
- Hilje 2011 – Emil Hilje, Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu, *Toponimija otoka Paga*, Zadar, 2011, 93–180.
- Hulina, Forenbaher & Miracle 2011 – Mateja Hulina, Stašo Forenbaher & Preston T. Miracle, Prapovijesna keramika iz unutarnjeg dijela Pupićine peći, *Histria archaeologica*, 42, Pula 2012 (2011), 137–184.
- Ilkić & Vukušić 2012 – Mato Ilkić & Mirko Vukušić, Prilog poznavanju optjecaja novca u srednjem i ranom novom vijeku na području sjeverne Dalmacije u / in: *Dani Stjepana Gunjače 2. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa "Dani Stjepana Gunjače 2" Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština Split, 18.-21. listopada 2011.*, ed. Šeparović Tomislav, Split, 2012, 197–236.
- Ivčević 2002 – Sanja Ivčević, Fibule u / in: *Longae Salinae*, I-II, ed E. Marin, Split, 2002, 229–275.
- Jurić & Batović 2007 – Radomir Jurić & Šime Batović, Poveljana (općina), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 2006 (2007), 335–337.
- Jurić 2008 – Radomir Jurić, Poveljana (općina), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb, 2006 (2008), 403–404.
- Kale 2010 – Jadran Kale, Prijedlog modela inventarizacije suhozida, *Prostor*, 2 (40), Zagreb, 2010, 452–467.
- Katić & Kapetanić 2019 – Miroslav Katić & Niko Kapetanić, Proizvodnja pticolikih fibula na kasnoantičkoj utvrdi Sokol u Konavlima, *Starohrvatska prosvjeta*, III., 46, Split, 2019, 7–21.
- Korošec & Korošec 1980 – Josip Korošec & Paola Korošec, Istraživanje na Bribirskoj glavici u Bribiru, *Diadora*, 9, Zadar, 1980, 95–164.
- Kurilić 2008 – Anamarija Kurilić, *Ususret Liburnima: Studije o društvenoj povijesti ranorimske Liburnije*, Zadar, 2008.
- Kurilić 2011 – Anamarija Kurilić, Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja, *Toponimija otoka Paga*, Zadar, 2011, 51–92.
- Kurilić 2011a – Anamarija Kurilić, Otok Pag (južni dio), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7, Zagreb, 2010 (2011), 550–553.
- Kurilić 2013 – Anamarija Kurilić, Poveljana - Glavice, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 9, Zagreb, 2012 (2013), 632–633.
- Magaš 2011 – Damir Magaš, Zemljopisna obilježja otoka Paga u funkciji upoznavanja njegove toponimije, *Toponimija otoka Paga*, Zadar, 2011, 5–50.
- Marijanović 2005 – Brunislav Marijanović, *Gudnja. Višeslojno prapovijesno nalazište*, Dubrovnik, 2005.

- Marijanović 2012 – Brunislav Marijanović, Nalazi eneolitičke keramike iz Bukovića – Veleševa (Benkovac), *Asseria*, 10, Zadar, 2012, 11–30.
- Marković 1986 – Zorko Marković, Neki problemi geneze i razvoja lasinjske kulture, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 10 (Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području, znanstveni skup, Karlovac, 12. - 14. listopada 1983)*, Zagreb, 1986, 19–28.
- Marović & Čović 1983 – Ivan Marović & Borivoj Čović, Cetinska kultura, u / in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, ur. / ed. A. Benac, Sarajevo, 1983, 191–231.
- Maurina & Postinger 2010 – Barbara Maurina & Carlo Andrea Postinger, Il caso di Lizzana in Vallagarina: testimonianze di continuità dell'insediamento nell'area del castello medievale, *Atti della Accademia Roveretana degli Agiati*, ser. VIII vol. IX, A, fasc. II, 1 (= *Prima dei castelli medievali: materiali e luoghi nella regione atesina. Atti della Tavola rotonda, Rovereto 27 novembre 2009*), Rovereto, 2010, 47–96.
- Melissano 2015 – Valeria Melissano, Il complesso paleocristiano di Fondo Giuliano, *Museo Archeologico di Vaste, Catalogo*, a cura di G. Mastronuzzi & V. Melissano, Poggiardo – Vaste, 2015, 95–103.
- Mihovilić 1997 – Kristina Mihovilić, Fortifikacija gradine Gradac-Turan iznad Koromačna, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 18 (Arheološka istraživanja u Istri, znanstveni skup, Poreč, 22. - 26. rujna 1994)*, Zagreb, 1997, 39–59.
- Mihovilić 2009 – Kristina Mihovilić, Gropi – Stari Guran, Analiza prapovijesne keramike, *Histria Archaeologica*, 38–39, Pula, 2007–2008 (2009), 37–79.
- Olujčić 2012 – Boris Olujčić, Istraživanja dvije kamene gomile na području Zagvozda, *Opuscula archaeologica*, 36, Zagreb, 2012, 55–91.
- Oštarić & Kurilić 2013 – Ivo Oštarić & Anamarija Kurilić, *Arheološka karta otoka Paga*, Novalja, 2013.
- Oštarić 2017 – Ivo Oštarić, *Stani otoka Paga, od prapovijesti do danas*, Novalja, 2017.
- Pavlović *et al.* 2015 – Ana Pavlović, Valerija Gligora, Doris Šugar, Zvonimir Nevistić & Ivor Hodulak, Kolan - Donji Gradac, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 11, Zagreb, 2014 (2015), 483–484.
- Šešelj & Vuković 2013 – Lucijana Šešelj & Morana Vuković, Liburnsko naselje u Radovinu: preliminarna analiza keramičkog materijala, *Diadora*, 26/27, Zadar, 2013, 333–350.
- Tomasović 2010 – Marinko Tomasović, Kasnoantička pricolika fibula sa Sladinca u Bačini kod Ploča osvrtno na pristup u datiranju ovoga tipa, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., 43, Zagreb, 2010, 477–487.
- Vinski 1991 – Zdenko Vinski, Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje, *Starohrvatska prosvjeta*, 19, Split, 1989 (1991), 5–73.
- Vujević & Horvat 2012 – Dario Vujević & Kristina Horvat, Kulturna slika danilskog naselja na Baricama, *Archaeologia Adriatica*, 4, Zadar, 2012, 31–65.
- Vuković 2014 – Morana Vuković, Razmatranja o liburnskoj keramici iz sonde 63 s Beretinove gradine kod Radovina, *Diadora*, 28, Zadar, 2014, 21–52.
- Vuković 2016 – Morana Vuković, Poveljana – rt Rastovac, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 12, Zagreb, 2015 (2016), 568–569.
- Wilkes 1969 – John J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969.
- Wilkes 2001 – John J. Wilkes, *Iliri*, Split, 2001.

POSUDE S TOPONIMIJSKIM *A LA BARBOTINE* NATPISOM NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA – PRIJEDLOG INTERPRETACIJE

VESSELS WITH A TOPONYMIC *A LA BARBOTINE* INSCRIPTION ON THE EASTERN ADRIATIC COAST – A SUGGESTION OF INTERPRETATION

U radu se tematiziraju dvije posude s toponimijskim natpisom – *Felix Arba* i *Salona* – pronađene u Ninu i Janicama, a po svoj prilici podrijetlom s otoka Raba i Salone, uz osvrt na recentno identificiranu posudu, također s ninske nekropole, čije ju značajke svrstavaju u istovjetnu grupu predmeta iako je interpretacija njezina natpisa otežana. Prema morfološkim i tipološkim značajkama posude se smještaju unutar keramičkih vrsta kućanskoga ili transportnoga posuđa, što omogućava pokušaj njihove kronološke i funkcionalne atribucije, potkrepljujući pretpostavke o lokalnome podrijetlu. Na temelju navedenoga posude se interpretiraju kao antički suveniri, no ne samo kao zasebni predmeti već i kao mogući recipijenti za pretpostavljene namirnice ili druge tekućine. Alternativno, na temelju analogija s drugih područja Rimskog Carstva, predlaže se mogućnost njihove upotrebe za transport ili komercijalizaciju specifičnih lokalnih proizvoda namijenjenih određenoj klijenteli, u ovom slučaju pomorcima, no u svakom slučaju riječ je o posudama namijenjenima tržištu malih razmjera.

Neovisno o interpretaciji kojoj se priklonimo, posude s toponimijskim (i ne samo?) natpisima moguće je promatrati unutar različitih konteksta, što omogućava rekonstrukciju ne samo proizvodnoga i tržišnoga ciklu-

The paper deals with two vessels bearing a toponymic inscription - *Felix Arba* and *Salona* – found in Nin and Janice, in all likelihood originating from the island of Rab and Salona, and a recently identified vessel, also from Nin, possibly belonging to the same group, though the interpretation of its inscription is difficult. On the basis of morphological and typological characteristics, vessels are classified to pottery categories of tableware and transport pottery, which enables their potential chronological and functional attribution, corroborating assumptions on their local origin. On the basis of the aforementioned, the vessels are interpreted as ancient souvenirs, not only as ceramic objects but also as possible receptacles for assumed foodstuffs and other liquids. Alternatively, on the basis of analogies from other parts of the Empire, possibility of their use is suggested in transport or commercialization of specific local products intended for very specific clients, in this case sailors, anyhow these are vessels intended for small-scale market.

Regardless of the interpretation we might be inclined to accept, vessels with (not only?) toponymic inscriptions can be observed in various contexts, enabling reconstruction of not only productive and market cycle of

sa ovih predmeta već i njihove šire biografije, kao i određenih kulturnih praksi, npr. antička mobilnost, kreiranje memorije i „autoreprezentacija” antičkih lokaliteta, antička pismenost i dr., a iz čega proizlazi i njihova moguća višestruka funkcija kao i, barem u jednom slučaju, potvrđena reupotreba te pretpostavljeno dugo korištenje.

Ključne riječi: istočni Jadran; toponimi; *a la barbotine* ukras; antički suveniri; lokalna proizvodnja

these products but also their more extensive biography, as well as certain cultural practices, such as ancient mobility, creating memory and “self-representation” of ancient sites, ancient literacy etc., suggesting possibility of their multiple function as well as reuse, attested at least in one case, and assumed lengthy use.

Keywords: eastern Adriatic; toponyms; *a la barbotine* decoration; ancient souvenirs; local production

PREDMETI

Pojava natpisa nastalih tijekom proizvodnje na rimskome posuđu nije rijetkost i javlja se u nekoliko keramičkih klasa te kod pojedinih produkcija staklenoga i metalnoga asortimana. Najčešći su pečati koji obilježavaju proizvođača, odnosno radionicu, njezina vlasnika, zakupnika (*offinator, conductor*) ili majstora koji je predmet izradio (npr. Pucci 1993; Fülle 1997; Buonopane 2009: 250; Cooley 2012), dok se u specifičnim kontekstima mogu pojavljivati kultne i slične poruke (npr. Roffia 2002; Girardi 2016; Walters 1974: 157 za posude s mitričkim natpisima; Topić 2004: 318–319, 400, 515, kat. br. 478, no u obliku grafita). Uz ostale vrste natpisa često se na posuđu za posluživanje i konzumaciju pića javljaju različiti poklici i poruke, odnosno različito oblikovane zdravice koje je moguće povezati upravo sa samim činom ispijanja, po svoj prilici, alkoholnoga pića, odnosno vina (usp. Mudd 2014; npr. za staklene posude v. Lightfoot 2014: 29). Takve natpise nalazimo i urezane u obliku grafita (na istočnome Jadranu, npr. iz Osora, Makjanić 1985), što svjedoči o popularnosti zdravica u kontekstu kulture ispijanja (vina) u rimskome društvu, dok slikani natpisi – *tituli picti* – asociraju na transport i komercijalizaciju proizvoda koji je posuda sadržavala (Pesavento Mattioli 2000: 107; Buonopane 2009: 251). Slični se predmeti, zbog svojih epigrafskih značajki, klasificiraju kao *instrumentum (domesticum) inscriptum* (Buonopane 2009: 233–236; Matijašić 2002: 164–173).

Međutim, na istočnoj obali Jadrana zabilježene su za sada dvije posude s natpisima koji se zasigurno ne odnose na zdravice ili takozvane *motto* poruke (Mudd 2014: 91–93), ni na imena radionica ili proizvođača, već se radi o toponimima. Riječ je o više puta objavljenome vrču s dvije ručke iz jednoga ninskog groba,¹

¹ Nažalost, nisu sačuvane pojedinosti nalaza i eventualni popratni grobni prilozi (usp. *Führer durch das K. K. Staatsmuseum in S. Donato in Zara*, 1912: 88–89). Iz inventarne se knjige saznaje jedino godina istraživanja, odnosno 1895. (Sl. 3a); za problematiku ninskih nekropola posljednje v. Dubolnić Glavan & Maršić 2019: 6, n. 1. Posuda se čuva u Arheološkom muzeju Zadar, inv. br. A32354. Najljepša hvala kolegama iz Arheološkog muzeja Zadar na mogućnosti uvida u građu i njenu objavu, a posebno višoj kustosici Timki Alihodžić na pruženoj pomoći te višem dokumentaristu Ivanu Čondiću koji je izradio fotografije ninskih predmeta.

OBJECTS

Inscriptions on Roman pottery created during manufacture are not rare and they are present in several pottery groups as well as in certain productions of glass and metal artifacts. Most frequently the stamps denote a manufacturer, or a workshop, its owner, lessee (*offinator, conductor*) or an artisan who made the object (e.g. Pucci 1993; Fülle 1997; Buonopane 2009: 250; Cooley 2012), while cult and other messages may appear in specific contexts (e.g. Roffia 2002; Girardi 2016; Walters 1974: 157 for vessels with Mithraic inscriptions; Topić 2004: 318–319, 400, 515, cat. no. 478, but in form of graffiti). Ware intended for serving and consumption often bears various exhortations and messages as well as different toasts that can be associated with the act of drinking, most likely an alcoholic drink such as wine (cf. Mudd 2014; e.g. for glass vessels see Lightfoot 2014: 29). Such inscriptions can be found engraved in form of graffiti (on the eastern Adriatic e.g. from Osor, Makjanić 1985), testifying to popularity of toasts in the context of (wine) drinking culture in the Roman society, while painted inscriptions – *tituli picti* – can be associated with transport and commercialization of the product kept in the vessel (Pesavento Mattioli 2000: 107; Buonopane 2009: 251). Similar objects are classified as *instrumentum (domesticum) inscriptum* due to their epigraphic characteristics (Buonopane 2009: 233–236; Matijašić 2002: 164–173).

However, two vessels from the eastern Adriatic coast bear inscriptions that definitely do not relate to toasts or the so-called *motto* messages (Mudd 2014: 91–93), nor to the names of the workshops or producers, but toponyms. The first such vessel is a jug with two handles from grave in Nin that has been published more than once,¹ bearing an inscription *FELIX ARBA* (*CIL*

¹ Unfortunately the details of the find or possible accompanying grave goods were not preserved (cf. *Führer durch das K. K. Staatsmuseum in S. Donato in Zara*, 1912: 88–89). From the inventory book only the year of excavation is known, that is 1895 (Fig. 3a); latest on the problems of Nin's necropolises see Dubolnić Glavan & Maršić 2019: 6, n. 1). The vessel is kept at the Archaeological Museum Zadar, inv. num. A32354. We would like to thank the colleagues from the Archaeological Museum Zadar for the possibility to view the material and its publication, especially senior curator Timka Alihodžić for all her help and senior documentation curator Ivan Čondić for providing the images.

na kojemu se nalazi natpis *FELIX ARBA* (*CIL* III, 14336⁷; Nedved 1990: 27; Brusić 1999: kat. br. 414)² i vrču recentnijega pronalaska, također s dvije ručke, no drukčije morfologije, iz podmorja Pakoštana (antička luka na položaju Janice), na kojemu se nalazi natpis *SALONA* (Boetto *et al.* 2012: 108, fig. 8; Parica 2018: 220, sl. 4) (Sl. 1; T. 1). Osim ovih, iz Zaton i Zadra poznato je i nekoliko ulomaka s parcijalno sačuvanim mogućim natpisima ili na vrlo sličan način izvedenim ukrasima (Brusić 1999: 31, kat. br. 415–417).³ Nedavno je, pregledom dokumentacije o posudi s natpisom *Felix Arba* utvrđeno postojanje još jedne, morfološki gotovo istovjetne posude, no s ponešto drukčijim ukrasnim rješenjem i ne posve čitljivim natpisom, no s cjelovitije sačuvanim rubom (v. niže) (Sl. 1: 2; Sl. 3: a, c). Potonja također potječe s ninske nekropole.⁴ Izvan Dalmacije, slični su ulomci potvrđeni u Akvileji, na lokalitetu kanala Anfora, preciznije iz slojeva njegova funkcioniranja kao plovne sponse između grada i mora, uz koje bi se mogao smjestiti i ulomak ruba amforete, ukrašen sličnim *a la barbotine* točkicama, s istoga lokaliteta (Mian 2017: 177, 203–204, Fig. 14: 8, 38: 2–5) (Sl. 2).⁵

MORFOLOGIJA OBLIKA I UKRASA

Istočnojadranske cjelovito sačuvane posude moguće je svrstati u kategoriju malih amfora/amforeta (visina *Felix Arba* posude je 15 cm, druge ninske amforete 14 cm, dok u slučaju posude iz Janica ona iznosi 14,7 cm) s obzirom na izduženi vrat i prisutnost dviju ručki, oblika pogodnoga i za posluživanje, skladištenje i za transport manjih količina vjerojatno tekućega ili svakako rasutoga tereta, a pojedini autori pretpostavljaju i voća (za definiciju npr. Cipriano & De Fabrizio 1996; Mian 2017: 174–175; Biondani 2014: 409–410; Morais *et al.* 2015: 52–56; Morais, Oliveira & Morillo Cerdán 2018).

² Moguće je, prema analogijama, i čitanje *Arba Felix* (usp. npr. Jeličić Radonić 2014 za Salonu).

³ Autor u katalogu kao mjesto nalaza navodi samo Zaton, međutim u tekstu jasno precizira koje su posude zatonski, a koje zadarski nalaz.

⁴ Posuda se čuva u Arheološkom muzeju Zadar s inv. br. A17577.

⁵ U Muzeju grada Umaga autorica je imala mogućnost uvida u slično ukrašene ulomke, na čemu zahvaljuje kolegici Branki Milošević.

III, 14336⁷; Nedved 1990: 27; Brusić 1999: cat. no. 414),² and the other one is a more recent find of a jug, also with two handles and the inscription *SALONA* but with different morphology, from the seabed in Pakoštane (ancient port at the position Janice) (Boetto *et al.* (eds.) 2012: 108, fig. 8; Parica 2018: 220, fig. 4) (Fig. 1; Pl. 1). Except for these examples, there are few more fragments with partially preserved possible inscriptions or ornaments executed in a similar way from Zaton and Zadar (Brusić 1999: 31, cat. nos. 415–417).³ Recently, during the analysis of the museum documentation regarding *Felix Arba* vessel, another, morphologically almost identical, vessel was identified. The latter, also originating from the necropolis of Nin,⁴ bears somewhat different decoration and not fully readable inscription, but it has a fully preserved rim (see below) (Fig. 1: 2; Fig. 3: a, c). Outside of Dalmatia, similar wall sherds have been found in Aquileia, at the site of Anfora canal, more precisely in the layers formed when it functioned as a naval connection between the city and the sea, from where also comes a fragment of a table amphorae rim decorated with *a la barbotine* dots (Mian 2017: 177, 203–204, Fig. 14: 8, 38: 2–5) (Fig. 2).⁵

MORPHOLOGY OF FORMS AND DECORATIONS

The eastern Adriatic complete vessels can be classified to the category of small amphorae/table amphorae (height of the *Felix Arba* example is 15cm, of the other Nin vessel 14cm, and in the case of the vessel from Janice it amounts to 14.7cm) on the basis of elongated neck and presence of two handles, in form suitable for serving, storage and transport of small amounts of probably liquid or definitely bulk cargo. Certain authors assume that fruit may have been transported in them (for the definition

² Reading *Arba Felix* is also possible, judging from analogies (cf. e.g. Jeličić Radonić 2014 for Salona).

³ The author in the catalogue mentions only Zaton as the findspot, however in the text, he clearly separates finds from Zaton from finds from Zadar.

⁴ The vessel is kept at the Archaeological Museum Zadar with inv. num. A17577.

⁵ The author had the opportunity to see fragments decorated in a similar way in the Umag City Museum, for which she owes gratitude to colleague Branka Milošević.

Slika 1. 1: Posuda s natpisom *FELIX / ARBA*; 2: posuda s natpisom iz Nina; 3: posuda s natpisom *SAL/ONA* (fotografije: I. Čondić; R. Mosković).

Figure 1. 1: Vessel with the *FELIX / ARBA* inscription; 2: vessel with inscription from Nin; 3: vessel from Janice with the *SAL/ONA* inscription (photographs by: I. Čondić and R. Mosković respectively).

Posudama sličnoga oblika ili makar funkcije po svoj prilici pripadaju i ulomci iz Zatonu i Zadra te oni iz Akvileje (Brusić 1999; Mian 2017: 177, 203–204).

Ipak, cjelovito sačuvane posude razlikuju se prema svojim morfološkim odlikama, pa su tako ona s natpisom *Felix Arba* i druga ninska posuda kruškolikoga oblika s niskim istaknutim dnom i tek lagano izvijenim rubom koji se, međutim, kod prve nije sačuvao, dok su u slučaju druge odmah ispod ruba vidljiva dva tanja ureza. Posuda s natpisom *Salona*, u potpunosti sačuvana, bikoničnoga je tijela s izrazito proširenim trbuhom, kratkim cjevastim vratom i vodoravno izvijenim rubom (T. 1; Sl. 1).⁶ Razlikuje se i oblikovanje ručki, koje su u prvoj skupini posuda krušnoga presjeka i elipsastoga protezanja, dok su u drugoj trakaste i kanelirane, a s vrata se prema tijelu spuštaju tvoreći pravi kut. Natpisi te

e.g. Cipriano & De Fabrizio 1996; Mian 2017: 174–175; Biondani 2014: 409–410; Morais *et al.* 2015: 52–56; Morais, Oliveira & Morillo Cerdán 2018).

Fragments from Zaton and Zadar as well as the ones from Aquileia belong to vessels similar in form or at least in function (Brusić 1999; Mian 2017: 177, 203–204).

The three complete vessels we are dealing with here, however, differ in morphological characteristics. The examples from Nin are piriform, with a low emphasized base, and only slightly everted rim that was not preserved on the *Felix Arba* vessel, while the other one bares two thin grooves immediately beneath the rim. Vessel with the inscription *Salona*, completely preserved, has biconical body with extremely wide belly, short tubular neck and horizontally everted rim (Pl. 1; Fig. 1).⁶ They also differ in

⁶ Kolegi Mati Parici (Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru) najljepša hvala na ustupljenim crtežima i fotografijama posude iz Janica. U rekonstrukciji posude (v. Sl. 1: 3) natpis je istaknut bojom koja nije bila vidljiva po nalasku.

⁶ We would like to thank colleague Mate Parica (Department of Archaeology of the University of Zadar) for the drawings and photographs of the vessel from Janice. In the vessel reconstruction (see Fig. 1: 3), the inscription is emphasized with colour that was not visible on the vessel upon its discovery.

dodatni ukrasni elementi izvedeni su ponešto drukčije na sva tri primjerka, iako uvijek tehnikom *a la barbotine*: kod *Felix Arba* posude dio natpisa izveden je točkicama, a dio punim potezom kao i valoviti ukras ispod njega, dok su na posudi iz Janica i na drugoj ninskoj posudi natpis i ukrasna traka ispod i iznad njega izvedeni točkicama. Na potonji su način ukrašeni i ulomci iz Zaton i Zadra te pojedini primjeri iz Akvileje. Stoga je moguće govoriti o sličnim stilskim i tehnološkim modelima. Osim toga, natpisi se u oba čitljiva slučaja protežu duž cijeloga promjera ramena posude – podijeljeni *FELIX / ARBA* i *SAL/ONA* – tako zauzimajući obje strane posude i svu raspoloživu površinu ramena, što je moguće pretpostaviti i u kod „anonimne“ ninske posude, iako je ondje natpis teško čitljiv (Sl. 3: c), a s jedne strane gotovo potpuno nevidljiv (Sl. 1: 2). Dodatnu je analogiju ninskim posudama moguće pronaći u jednome od predmeta s nekropole Bakra, međutim poznatomu jedino s tabli koje donosi Š. Ljubić (1881, Tab. IV: 24). Iako je morfološki vrlo slična, na potonjoj se posudi nalaze samo valoviti ukrasi, a natpis, čini se, nedostaje.⁷ Nadalje, analogiju oblika moguće je pronaći u pojedinim amforama koje pripadaju ranorimskomu glaziranom posudu, datiranim u kasno 1. i 2. st., za koje je pretpostavljena funkcija sadržavanja mirisnih supstanci, no u ovome slučaju u funerarnome kontekstu (Brecciaroli Taborelli 2000: 138–138, 140, sl. 127, 128). Također, oblikovno su vrlo slične pojedine metalne posude, a u ovome slučaju značajno je izdvojiti one iz votivnoga (?) depozita iz Vicarella (*Aquae Apollinares*), koje su pojedini autori interpretirali u funkciji suvenira s ovoga termalnog lokaliteta (Künzel & Koepfel 2002: 18–19, Abb. 21, 22) ili kao zavjetni dar (Gasperini 2008).⁸ Što se morfologije posude iz Janica tiče, precizne analogije nisu pronađene (što bi moglo dodatno govoriti u prilog lokalnomu podrijetlu, posebice uzimajući u obzir slabu objavljenost kućanskoga posuđa s istočnojadranskih lokaliteta), iako je posudu moguće

handle modelling: in the first group they are circular in cross-section and ellipsoidal in shape, while in the second we have channelled strap-handles, descending from the neck to the body at right angles. There are also differences in rendering inscriptions and additional decorative elements, though in both cases in *a la barbotine* technique: on the *Felix Arba* vessel a part of the inscription is executed with dots, and the other part with a full stroke as well as a wavy decoration underneath, while in the case of the vessel from Janice and the other vessel from Nin, both inscription and decorative bands framing it are executed with dots. Fragments from Zaton and Zadar were decorated in the same way, as well as some examples from Aquileia. Therefore we can presume similar stylistic and technological models. Furthermore, in both cases the inscriptions spread along the entire diameter of the shoulder – divided in the following way: *FELIX / ARBA* and *SAL/ONA* – covering in that way both sides of the vessel and all available surface of the shoulder. This can be assumed for the “anonymous” vessel from Nin as well, though its inscription is difficult to read (Fig. 3: c), and on one side almost invisible (Fig. 1: 2). Additional analogy for the Nin vessels can be found in one of objects from the Bakar necropolis, known only from the plates in the publication by Š. Ljubić (1881, Tab. IV: 24). Although morphologically very similar to the latter, only wavy decorations can be found on it, and the inscription seems to be missing.⁷ Parallels for this form can be found in certain table amphorae belonging to the Early Roman glazed ware, dated to the late 1st and 2nd century, whose assumed function was keeping fragrances, but in this case in funerary context (Brecciaroli Taborelli 2000: 138–138, 140, fig. 127, 128). Certain metal vessels are also very similar in morphological terms; in this case we will single out the specimens from votive (?) deposit from Vicarello (*Aquae Apollinares*), that were interpreted as souvenirs from this thermal site by certain authors (Künzel & Koepfel 2002: 18–19, Abb. 21, 22), or as

⁷ Posuda nije pronađena tijekom pregleda materijala iz bakarske nekropole koji se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu stoga njezin detaljni pregled nije bio moguć. Kustos AMZ-a Ozren Domiteru zahvaljujemo na susretljivosti i mogućnosti uvida u materijala.

⁸ Za ranije predložene analogije v. Nedved 1990: 7 i niže.

⁷ The vessel was not found among the artifacts from the Bakar necropolis kept in the Archaeological Museum in Zagreb so its detailed analysis was not possible. We would like to thank Ozren Domiter, curator in the AMZ for allowing us kindly to see the finds.

smjestiti u raznovrsnu grupu vrčeva i amforeta s bikoničnim ili globularnim tijelom (npr. Ragazzi & Frontori 2018: Tav. III/1, 4).

Keramička struktura posuda smješta ih u kategoriju pročišćene keramike, odnosno tipična je za kućansko (uključujući i stolno) i pojedine vrste transportnoga posuđa; izrađene su od keramike svijetlih žućkastih tonova, dok je posuda *Felix Arba* nešto narančastija, a tako su opisani i ulomci iz Zatona i Zadra (Brusić 1999: kat. br. 415–417). Postoji mogućnost da je *Felix Arba* posuda bila premazana tamnijim premazom, na što bi upućivali značajniji tamni tragovi u unutrašnjosti posude, tek mjestimice vidljivi i na vanjskoj površini no koji bi mogli biti uzrokom površinskih narančastih mrlja (Sl. 3: b). Na drugoj posudi iz Nina ova vrsta tretmana površine nije zamijećena i površina je kromatski ujednačena, no nepostojani premaz mogao je nestati zajedno sa skramom koja je prekrivala posudu, a s nje je nedavno uklonjena. Kod obje se posude mjestimice javljaju veće crvenkaste primjese.

Navedene morfološke i strukturne karakteristike, iako pokazuju određene sličnosti, ipak bi upućivale na podrijetlo ovih posuda iz barem dviju različitih radionica, a na to bi upućivali i natpisi koji su na njima pronađeni – jedne koju bi valjalo smjestiti na Rab, gdje bi možda valjalo tražiti i porijeklo „anonimne“ ninske amforete,⁹ a drugu u Salonu. Obje lokacije, prema dosadašnjim spoznajama o keramičkoj proizvodnji u Dalmaciji, dolaze u obzir (Lipovac Vrkljan, Konestra & Ugarković 2018; Konestra 2019: 43), iako ni na jednoj nije potvrđena proizvodnja upravo ovakvih ili sličnih posuda. Naime, na Rabu, preciznije u Loparu, istražena je peć u kojoj se po svoj prilici proizvodila građevinska keramika, pa iako su uz nju identificirani ostatci još jedne, a možda i dviju peći, za sada nema naznaka o drugim proizvodima (Lipovac Vrkljan & Šiljeg 2011). Ipak, na otoku se pretpostavlja postojanje keramičarskih peći na još dvije lokacije, no one nisu detaljnije istražene (Lipovac Vrkljan & Konestra

a votive offering (Gasperini 2008).⁸ As for the morphology of the vessel from Janice, precise parallels have not been found (possibly reinforcing the thesis about the local origin, in particular if we keep in mind the poor state of publication of common ware from the eastern Adriatic sites), although the vessel can be attributed to a group of diverse jugs and small amphorae with biconical or globular body (e.g. Ragazzi & Frontori 2018: Tav. III/1, 4).

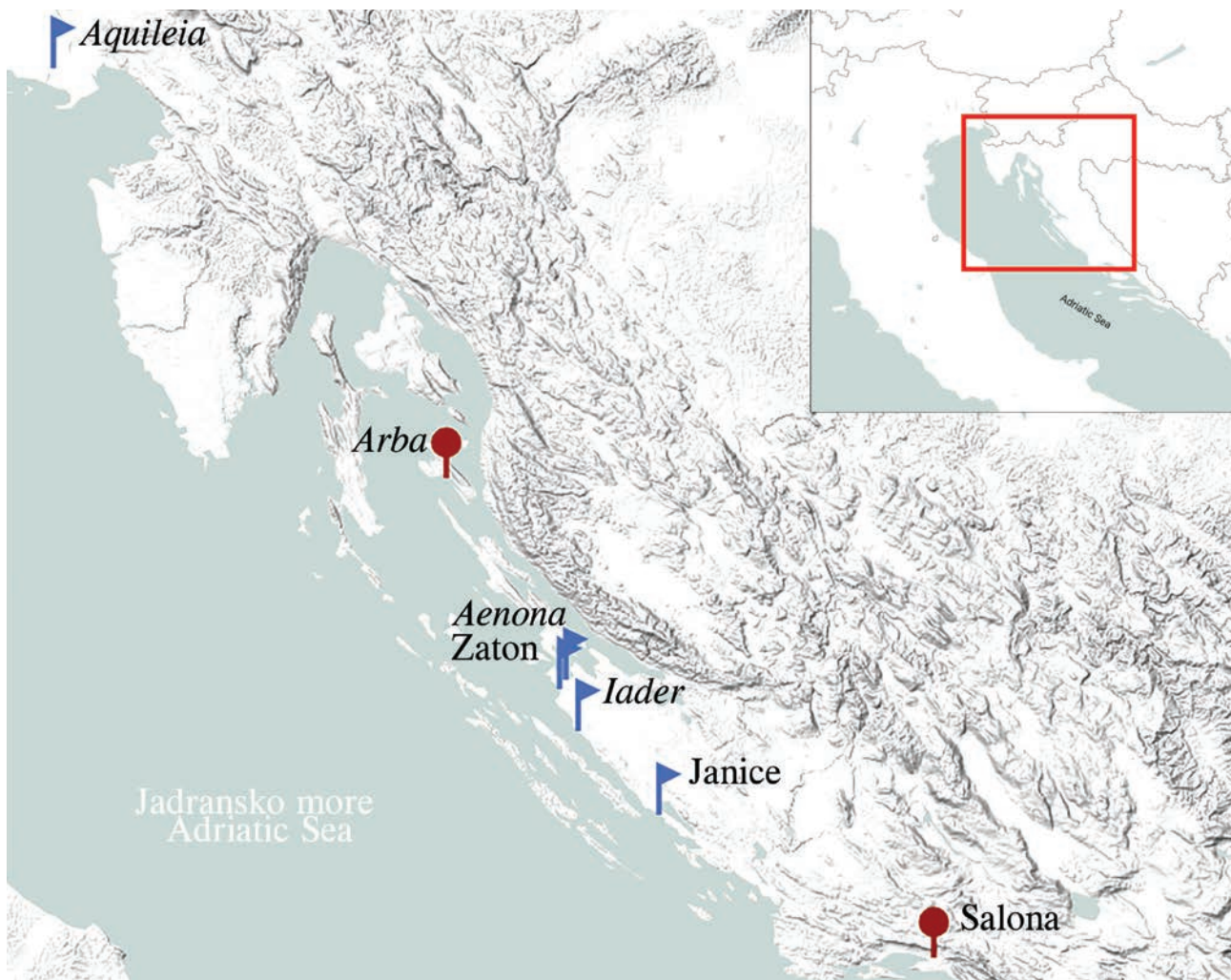
Ceramic structure of the vessels classifies them within common ware, in other words it is typical of the household ware (including tableware) and certain kinds of transport ware, and they were made of ceramic in light yellowish tones, while the *Felix Arba* vessel is somewhat more orange, and the examples from Zaton and Zadar were described in a similar way (Brusić 1999: cat. nos. 415–417). Possibly, the *Felix Arba* vessel was covered with a darker slip, as traces of substantial brownish coating on the interior of the vessel might suggest, and fainter traces on its outer surface, the latter maybe being the cause of the sporadic orange tinting (Fig. 3: b). On the other vessel from Nin this type of surface treatment was not detected, and its surfaces is chromatically even, though a thin slip might have disappeared upon recent cleaning of the vessel. Within the fabric of both vessels sporadic reddish inclusions were noted.

Mentioned morphological and structural characteristics, though exhibiting certain similarities, still suggest origin in at least two different workshops, as indicated by the inscriptions found on them – one that should be located on Rab, from where the “anonymous” table amphora from Nin might also originate,⁹ and the other one in Salona. Both locations should be taken into consideration, judging from the present knowledge on pottery production in Dalmatia (Lipovac Vrkljan, Konestra & Ugarković 2018; Konestra 2019: 43), though production of these or similar vessels has not been attested in any of them. Namely, on the island of Rab, more precisely

⁹ Potrebno je naglasiti da je posuda *Felix Arba* nešto „finije“ izrade (Sl. 1: 1): tanjih je stijenki, točkasti se ukras sastoji od jasnije definiranih elemenata, ručke su proporcionalnije tijelu. Ipak, zbog izrazite morfološke sličnosti, a i sličnosti u keramičkoj strukturi, nije nemoguće da su one proizvod iste radionice, no različitih majstora.

⁸ For previously suggested analogies see Nedved 1990: 7 and below.

⁹ It must be stressed that the *Felix Arba* vessel is of somewhat “finer” manufacture (Fig. 1: 1): thinner walls, better defined decorative elements, more proportional handles. Nevertheless, strong morphological and fabrics similarity might indicate provenance from the same workshop and manufacture by different potters.

Slika 2. Mjesta moguće provenijencije (crveno) i lokacije nalaza (plavo) posuda s natpisima i posuda sa sličnim ukrasom (podloga: Google Maps/Snazzy Maps; izradila: A. Konestra).

Figure 2. Sites of possible provenience (red) and findspots (blue) of vessels with inscriptions and those with similar decoration (Basemap: Google Maps/Snazzy Maps; elaboration: A. Konestra).

2018). U slučaju Salone, iako do sada nisu utvrđene keramičarske peći u bližoj okolini grada, prema pečatima također se pretpostavlja proizvodnja građevinske keramike (Lipovac Vrkljan & Konestra 2018: Tab. 1). Faktura i ukras bi pak, kao što je to već primijetio Z. Brusić (1999: 30–31), mogli smjestiti ove posude u isti kontekst s grupom keramičkih čaša (obično uvrštenih u kategoriju keramike tankih stijenki) koje se također javljaju u dvije, ali mahom svijetle (oker, žućkaste, ružičaste) fakture te ponekad s crvenkastim ili smeđim premazom, uz ukras *a la barbotine* točkicama kojima su oblikovana dva osnovna motiva: tri pomaknuta reda većih točkica i tri istovjetna reda manjih točkica međusobno odvojenih vodoravnim urezima. Uz ove Z. Brusić smješta i grupu morfološki sličnih čaša ukrašenih *a la barbotine* lunetama u dva ili tri reda, a mogli bismo

in Lopar, a kiln was excavated that was probably used for producing ceramic building material. Although remains of one or even two more kilns were located next to it, there are no indications of other products (Lipovac Vrkljan & Šiljeg 2011). However, presence of kilns is assumed on two more locations on the island, but they have not been explored thoroughly (Lipovac Vrkljan & Konestra 2018). In case of Salona, though pottery kilns have not been found in the city surroundings, production of ceramic building material is also assumed on the basis of stamps (Lipovac Vrkljan & Konestra 2018: Tab. 1). Fabric and decoration, as already noticed by Z. Brusić (1999: 30–31), could classify these vessels in the same context with a group of ceramic beakers (usually classified as thin-walled ware) that are also represented in two, usually light (ocher, yellowish, pink) fabrics, occasionally

joj dodati i za sada jedinstveni primjerak kruškolike šalice/vrčića iz Krka (Brusić 1999: 30–31, Fig. 58; Konestra 2016: 201–203; Ožanić Roguljić 2019). Isti autor smješta proizvodnju navedenih posuda u neutvrđenu radionicu u okolici Nina, vjerojatno na temelju velike količine opisanih čaša iz slojeva luke u Zatonu (Brusić 1999: 31), no u otpadnome materijalu jedine dosad utvrđene radionice na ovom području, one u uvali Plemići kod Ražanca, za sada nisu utvrđeni slični proizvodi (Parica & Ilkić 2017).

Dok tipologije ukrasa i fature pomažu u svrstavanju predmetnih posuda u istovjetnu keramičku grupu i mogući dalmatinski proizvodni milje, one nam ne pomažu u njihovoj dataciji, posebno u slučaju amforeta. Ranije je predložena datacija *Felix Arba* posude, no s obzirom na to da ipak ne može biti riječ, kako je tada navedeno, o tzv. vrsti *Sigillata chiara A* (= afrička sigilata A, podrijetlom iz današnjega Tunisa)¹⁰ (Nedved 1990: 7, n. 2; Starac 2000: 82), predložena je datacija upitna, dok je sama morfologija posude, iako slična navedenoj, vrlo uobičajena te ne dopušta preciznije datiranje na temelju morfologije. Ipak, pojedini recentniji nalazi čaša, a posebno onih s pomaknutim redovima, upućivali bi na dataciju u flavijevsko razdoblje i prvu pol. 2. st. (Brusić 1999: 31; Konestra 2016: 379–381), što bi mogli potvrditi i pojedini primjerci pronađeni u sigurnijemu ranoantičkom kontekstu i u Dalmaciji i drugdje (npr. u incineracijskim grobovima u Fulfinumu, Puli, Portorecanatiju) (Konestra 2014: kat. br. 17; Mercado 1974: 293–294, fig. 201b, 210g, 327c, 311, 306b). Analogno, i amforete bismo stoga smjestili u približno istovjetni kronološki raspon, dakako dopuštajući određene pomake, što dodatno potvrđuje moguća analogija iz Bakra (prema staklenomu materijalu nekropola je datirana od 1. do 3. st., Gregl & Lazar 2008: 96) te datacija slojeva korištenja luke u Janicama (1. st. – početak 3. st., Parica 2018: 220).

with reddish or brown slip, decorated with *a la barbotine* dots shaping two basic motifs: three shifted rows of bigger dots and three identical rows of smaller dots separated with horizontal notches. Z. Brusić adds to this group morphologically similar beakers decorated by *a la barbotine* lunettes in two or three rows, and we also might add an example of pear-shaped cup/juglet from Krk (Brusić 1999: 30–31, Fig. 58; Konestra 2016: 201–203; Ožanić Roguljić 2019). The same author located production of the mentioned vessels to undetermined workshop in the Nin surroundings, probably on the basis of great amount of described beakers from the layers of the port in Zaton (Brusić 1999: 31), but similar products have not been found in the waste material of the only workshop located in this region so far, the one in Plemići cove near Ražanac (Parica & Ilkić 2017).

While typologies of decoration and fabric are helpful in classifying mentioned vessels to the same pottery group and possible Dalmatian production milieu, they are not as instructive regarding dating, in particular in case of table amphorae. Earlier proposed dating of the *Felix Arba* vessel is questionable since it cannot be the so-called *sigillata chiara A* (= African *sigillata A*, originally from present-day Tunisia)¹⁰ (Nedved 1990: 7, n. 2; Starac 2000: 82). Morphology of the vessel, though similar to the mentioned type, is very common, which does not allow more precise dating. However, certain more recent beaker finds, especially the ones with shifted rows, suggested dating to the Flavian period and the first half of the 2nd century (Brusić 1999: 31; Konestra 2016: 379–381), which might be confirmed by certain examples recovered from a more certain context of early antiquity, in Dalmatia and elsewhere (e.g. cremation graves in *Fulfinum*, Pula, Portorecanati) (Konestra 2014: cat. no. 17; Mercado 1974: 293–294, fig. 201b, 210g, 327c, 311, 306b). By analogy, table amphorae could also be dated to roughly identical timespan, allowing certain shifts, which is corroborated by a possible parallel from Bakar (the necropolis was dated from the 1st to 3rd cent. on the basis of glass material, Gregl & Lazar 2008: 96), and dating of the layers of the port usage in Janice (1st – early 3rd cent., Parica 2018: 220).

¹⁰ Prema recentnim tipologijama Lamboglia forma 26a odgovara onoj Hayes 162, koju potonji datira u kasno 1. – 2. st., a poznata je iz samo jednoga primjerka pronađenoga u Ampuriasu (*Atlante I* 1981, 48, T. XXII/6).

¹⁰ According to recent typologies, Lamboglia form 26a corresponds to Hayes 162, dated by the latter to the late 1st–2nd cent.; it is known from only one example found in Ampurias (*Atlante I* 1981, 48, T. XXII/6).

INTERPRETACIJA NATPISA I FUNKCIJE POSUDA

Čitanje natpisa na dvjema posudama ne ostavlja mnogo sumnji i jasno je da se oni odnose na Arbu, odnosno otok i grad Rab, te na Salonu; doduše ovo je jedina epigrafska pojava epiteta *felix* uz ime antičkoga Raba (v. niže). Njihova interpretacija, međutim, dopušta različite mogućnosti, na koje ćemo se kratko osvrnuti u nastavku. U slučaju druge posude iz Nina, na kojoj je natpis nedvojbeno prisutan, njegovo je čitanje otežano zbog vrlo plitko sačuvanih barbotinskih točkica i mjestimice oštećenja na površini posude. Tako su, na jednoj strani nedvojbeno vidljiva slova A, D i A, između kojih se razabiru dvije okomite haste i dvije dijagonalno postavljene točkice,¹¹ dok se na drugoj raspoznaje tek okomita hasta, moguće slova I.¹²

Važno je napomenuti da su oba predmeta sa čitljivim natpisom pronađena izvan lokaliteta koji se na njima spominju, što bi moglo upućivati na to da je sama poruka nastala u svrhu izvoza posuda odnosno njihova možebitnoga sadržaja. Ipak, dosad potvrđene lokalne keramičarske radionice, mahom povezane s ruralnim posjedima liburnskoga dijela provincije Dalmacije, nisu pečatirale svoje transportne posude, a ni ostali asortiman posuda (npr. Lipovac Vrkljan 2017 s ranijom literaturom), dok se samo u slučaju one u Plemićima na malim amforama s ravnim dnom javlja ukras u obliku urezane valovnice (Bekić & Pešić 2014: 103, T. 5: 11). Također, ovaj način apliciranja natpisa i inače nije tipičan za rimsko transportno posuđe.

Općenito su natpisi nastali u proizvodnji, a koji donose toponim, dosta rijetki. Oni se javljaju, na primjer, na pojedinim uljanicama proizvedenima u Modeni (sjeverna Italija), gdje se uz ime različitih proizvođača javlja lokativ *Mutinae*, no uvijek uz skraćeni glagol *f(ecit)*, npr. *MVTINA / PRISCVS. F.* (Labate 2016: 24, Sl. 44, Tab. 1; Mongardi 2018: 29). Poznati su i iz Akvileje, no na staklenome posuđu i ponovno uz ime proizvođača, odnosno u ovome slučaju proizvođačice, i glagol *facere* – *Sentia Secunda / facit Aquileiae* (Zaccaria 2017: 147). Uz ove možemo još pridodati pečate na sigilatnome

INTERPRETATION OF THE INSCRIPTION AND VESSEL FUNCTION

Reading of the inscriptions on two vessels is quite unambiguous and it is clear that they relate to *Arba*, that is the island and the city of Rab, and *Salona*. This is the only epigraphic record of the epithet *felix* with the name of ancient Rab (see below). Their interpretation, however, allows different possibilities, that we will consider in continuation. In the case of the second Nin vessel, which undoubtedly bears an inscription, shallow preservation of the *a la barbotine* dots and occasional damage of the surface, render its reading difficult. On one side the letters A, D and A could be recognized, between which two vertical lines and two diagonally placed dots are visible,¹¹ while on the other only the vertical line – possibly of the letter I – is visible.¹²

It is important that both objects with clearly readable inscriptions were recovered from sites that are not mentioned in it which might suggest that the message was written in relation to the export of vessels or their possible content. However local pottery workshops that have been attested so far, usually associated with the rural estates of the Liburnian part of the province of Dalmatia, did not stamp their transport vessels, nor the remaining assortment of vessels (e.g. Lipovac Vrkljan 2017 with earlier literature), while only in the case of the one from Plemići, decoration in shape of an incised wavy line appears on small amphorae with flat base (Bekić & Pešić 2014: 103, T. 5: 11). This manner of applying inscriptions is not typical of the Roman transport pottery.

Inscriptions made during manufacture that contain a toponym are generally rather rare. They are present on certain lamps made in Modena (northern Italy) where the locative case *Mutinae* appears with names of various manufacturers, but regularly with abbreviated verb *f(ecit)*, e.g. *MVTINA / PRISCVS. F.* (Labate 2016: 24, Fig. 44, Tab. 1; Mongardi 2018: 29). They were also found in Aquileia, but on glass vessels and again associated with the name of the manufacturer, in this case a female

¹¹ Moguća transkripcija: A[II.]DA.

¹² Moguća transkripcija: [.]I[---].

¹¹ Possible transcription: A[II.]DA.

¹² Possible transcription: [.]I[---].

posuđu koji donose natpis *Arreti* ili *Arretinum verum* (Pucci 1993: 75) ili one na amforama (v. u Zaccaria 2017: 147). U slučaju Modene i Arezza, u antici prepoznatih centara keramičarske proizvodnje (Brando 2008), naglašavanje mjesta proizvodnje moglo bi se interpretirati kao marketinški postupak ili neka vrsta garancije kvalitete (Manacorda 1993; Cooley 2012: 95–96). Kao marketinška strategija interpretirani su i pojedini *tituli picti* na transportnome posuđu (Curtis 1986).

Međutim, na posudama iz Nina i Janica natpisi su u nominativu, čime se naglasak ne stavlja na mjesto u smislu proizvodnje, već samo na ime, odnosno lokalitet u smislu podrijetla, stoga natpisi na sačuvanim posudama nisu povezivi s momentima proizvodnje, distribucije i posjedovanja (usp. Cooley 2012: 83–84) kao što je to često slučaj s *instrumentum inscriptum*. Natpisi ovoga tipa javljaju se znatno rjeđe i time bi se dalmatinske posude mogle smjestiti unutar raznolike grupe antičkih i kasnoantičkih predmeta koji su interpretirani kao suveniri.¹³ Riječ je vrlo često upravo o posudama na kojima se nalaze natpisi i/ili prikazi karakteristični za mjesto provenijencije, no treba uzeti u obzir i mogućnost da suvenir nisu činile samo posude, već i mogući sadržaj koji su prenosile. Slično je već predloženo za ranije keramičke klase, a sama transportna posuda nakon pražnjenja mogla je dobiti i novu funkciju (Small 1994: 44–45). Posuda je tako mogla poslužiti kao osobni memento, spomen prošlosti i sadašnjosti (Popkin 2018: 122), ali i kao dokaz putovanja, a prema tome možemo pretpostaviti da je i sadržaj, dakako, ako je postojao, mogao biti karakterističan za pojedino mjesto te su tako i posuda i sadržaj mogli biti značajni u kontekstu kulturne memorije i općepoznatoga značaja pojedinoga mjesta (Stoner 2019: 48). Osim prisjećanja, mogućnost repliciranja/produljivanja iskustva koje je kupac doživio tijekom putovanja također je značajka suvenira koji u sebi sadrže i funkcionalni aspekt, odnosno nisu samo ukrasni, a to bi se u našem slučaju moglo odnositi i na sam sadržaj ovih posuda, koji tako postaje „uzorak“ proizvoda tipičnoga za pojedinu lokaciju (Stoner 2019: 53, 56). Time se uz predmet stvara

manufacturer, with the verb *facere* – *Sentia Secunda / facit Aquileiae* (Zaccaria 2017: 147). We can also add stamps on sigillata ware bearing the inscription *Arreti* or *Arretinum verum* (Pucci 1993: 75), or the ones on amphorae (see in Zaccaria 2017: 147). In case of Modena and Arezzo, renowned pottery manufacturing centers in antiquity (Brando 2008), emphasizing of the production place might be interpreted as advertising procedure or some sort of quality guarantee (Manacorda 1993; Cooley 2012: 95–96). Certain *tituli picti* on transport vessels were interpreted as advertising strategy (Curtis 1986).

However, on the vessels from Nin and Janice the inscriptions are in the nominative case, whereby the emphasis is not on the place of manufacture but the name itself, i.e. locality as a place of origin, therefore the inscriptions on the preserved vessels cannot be associated with production, distribution and ownership (cf. Cooley 2012: 83–84), as it is often the case with *instrumentum inscriptum*. This type of inscriptions is not as common, therefore the Dalmatian vessels could be classified to a diverse group of artifacts dating to antiquity and late antiquity, interpreted as souvenirs.¹³ These are often vessels bearing inscriptions and/or depictions characteristic of the place of provenance, but we should take into consideration the possibility that the souvenir did not consist only of the vessel, but also of its content. The situation is similar with earlier pottery classes, and the transport vessel could have been given a new function after being emptied (Small 1994: 44–45). In that way the vessel could be used as a personal memento, connection between the past and the present (Popkin 2018: 122), but also as a proof of travel, and in that regard we can assume that the content, if there was any of course, may have been characteristic of a certain place so that both vessel and its content might have been important in the context of cultural memory and common knowledge about a certain place (Stoner 2019: 48). Except for remembering, possibility of replicating/extending the experience that a buyer had during the journey is another characteristic of the souvenirs that also have a functional aspect, meaning that they are not purely decorative.

¹³ Za ovu mogućnost usp. i Parica 2018: 220.

¹³ For this possibility cf. also Parica 2018: 220.

Slika 3. a: Isječak iz inventarne knjige “Catalogo Cotti” s opisom dviju ninskih amforeta; b: tragovi mogućeg premaza na unutarnjoj stijenci posude *Felix Arba*; c: najčitljiviji dio napisa na posudi iz Nina – slova D i A (fotografije: A. Konestra).

Figure 3. a: Clipping from the inventory book “Catalogo Cotti” with descriptions of the small amphorae from Nin; b: traces of possible slip on inner surface of *Felix Arba* vessel; c: best preserved part of inscription on table amphora from Nin – letters D and A (photographs by: A. Konestra).

i narativ kojim se oživljava, reinterpreтира i manipulira stvarni doživljaj (Popkin 2018: 429 s ranijom literaturom). Na kraju, da bi zadovoljio svoju funkciju, osim u iznimnim slučajevima, suvenir mora biti lako prenosiv, odnosno portabilan (Popkin 2018: 429, 455), što su ovdje opisane posude nedvojbeno bile.

Tipični regionalni proizvodi često se spominju u antičkim izvorima, pa tako i u slučaju provincije Dalmacije (Lipovac Vrkljan & Konestra 2018: 20 s ranijom literaturom), no, nažalost, nepoznavanje sadržaja ovdje obrađenih posuda (a nije sigurno

In our case that might refer to the content of these vessels, becoming a “sample” of product typical of certain location (Stoner 2019: 53, 56). In that way a certain object is given a narrative that is used to bring to life the actual experience, to reinterpret and manipulate it (Popkin 2018: 429 with earlier literature). Finally, to satisfy its function, except in special cases, the souvenir has to be easy to carry, that is portable (Popkin 2018: 429, 455), as these vessels definitely are.

Typical regional products are often mentioned in ancient sources, including the province of Dalmatia

ni da su one doista i korištene za transport nekoga proizvoda, iako je to vrlo vjerojatno) ne dopušta širu raspravu u tome smislu. Dakako, asocijacija, makar morfološko-strukturna, s ranije spomenutim čašama mogla bi upućivati na mogućnost transporta pića (vina), iako su u sličnim posudama pronađenima u drugim krajevima Carstva transportirani i neki drugi proizvodi (usp. Liou & Morel 1977; Morais, Oliveira & Morillo Cerdán 2018).

Ipak, s obzirom na vrstu, stil i morfologiju natpisa te pretpostavljenu transportnu funkciju ovih predmeta, možemo pretpostaviti da su posuda i eventualni sadržaj zajedno tvorili suvenir, omogućavajući produljenje iskustva, moguće i njegovo dijeljenje s onima koji su ostali kod kuće, istovremeno ostavljajući, u obliku prazne, no još uvijek (multi)funkcionalne posude, memento putovanja. U tome bi se smislu naše posude uvjetno mogle usporediti s grupom staklenih boca (tip Isings 103, u jednom slučaju 104, Isings 1957: 121–125) koje u *cut-glass* tehnici prikazuju panorame Puteolija i *Baiae*, svojevrsnih antičkih turističkih resorta u Napuljskome zaljevu, a datiraju u drugu pol. 3. – prvu pol. 4. st. ili tek neznatno kasnije (Ostrow 1979: 91, 136–137; Popkin 2018: 429–430). Osim figuralnih prikaza na posudama se nalaze i legende/didaskalije (usp. Marchesini 2016: 56–58) koje pomažu u identifikaciji svake prikazane građevine ne pružajući tako prostor dvojbi, istovremeno reklamirajući lokalne znamenitosti, dok se na pojedinim primjercima nalaze i, moguće personalizirane, dedikacije ili poklici/zdravice (Cooley 2012: 109). Sveukupne karakteristike oblika i ukrasa te epigrafskoga sadržaja (Painter 1975; Stoner 2019: 50–53), kao i „turistički“ status koji su uživale obje prikazane destinacije (Popkin 2018: 448), naveli su istraživače na interpretaciju ovih posuda kao suvenira s putovanja u Napuljski zaljev, moguće povezivih i s posjetom termalnim sklopovima ovih dvaju kampanskih centara ili pak nekoga kulturnog mjesta, moguće Izidinog svetišta u Puteoliju (Picard 1959: 28; Ostrow 1979: 89–90; Künzel & Koepfel 2002: 25–27; Roffia 2002: 427; Popkin 2018: 447; Stoner 2019: 52), odnosno njihova je dvojaka funkcija mogla biti ona mementa s putovanja i transporta manje količine ljekovite vode bilo kao popudbinu bilo za prinos božanstvu; mogle su međutim, sadržavati i neke druge tekućine (za raspravu o sadržaju v. Popkin

(Lipovac Vrkljan & Konestra 2018: 20, with earlier literature), but unfortunately since we do not know what the content in the analyzed vessels might have been (and it is not certain they were used for transporting a certain product though it is very likely), broader discussion in that sense would be unproductive. An association, at least morphological and structural, with previously mentioned beakers might suggest possibility of transporting drinks (wine), though some other products were transported in similar vessels found in other parts of the Empire (cf. Liou & Morel 1977; Morais, Oliveira & Morillo Cerdán 2018).

However, considering the kind, style and morphology of the inscription and assumed transport function of these objects, we can presume that the vessel and its potential content constituted a souvenir, enabling prolonged experience, possibly its sharing with the ones who stayed at home, leaving at the same time a memento of the journey, in shape of an empty but still (multi)functional vessel. In that regard our vessels might be tentatively compared to a group of glass bottles (type Isings 103, in one case 104, Isings 1957: 121–125) depicting panoramas of *Puteoli* and *Baiae*, a kind of ancient tourist resorts in the Bay of Naples, in the *cut-glass* technique, dating to the second half of the 3rd – first half of the 4th century or only slightly later (Ostrow 1979: 91, 136–137; Popkin 2018: 429–430). In addition to figural depictions, vessels bear legends/captions (cf. Marchesini 2016: 56–58) that help in identification of each depicted building, leaving no room for doubt, advertising at the same time local sights, while certain examples bear, possibly personalized, dedications and exhortations/toasts (Cooley 2012: 109). General characteristics of forms, decorations, epigraphic content (Painter 1975; Stoner 2019: 50–53), as well as “tourist” status of both depicted destinations (Popkin 2018: 448), suggested interpretation of these vessels as souvenirs brought from journeys to the Bay of Naples, possibly associated with a visit to thermal baths of these two Campanian centers or some cult place, perhaps Iseum in *Puteoli* (Picard 1959: 28; Ostrow 1979: 89–90; Künzel & Koepfel 2002: 25–27; Roffia 2002: 427; Popkin 2018: 447; Stoner 2019: 52), i.e. their double function might have included the one of a memento from a journey and transport of a small amount of healing water

2018: 449). Unutar slične funkcionalno-proizvodne skupine mogla bi se, prema J. Stoneru, svrstati i staklena boca iz Ptuja na kojoj se nalazi prikaz Aleksandrijskoga svjetionika, no bez natpisa i naznaka eventualnoga sadržaja (Künzel & Koepfel 2002: 41, sl. 77; Lazar 2009; Stoner 2019: 50),¹⁴ a česti su i drugi primjeri posuda (tanjura, zdjelica) od različitih materijala za koje pojedini autori predlažu funkciju suvenira (npr. zdjelica „Rudge Cup“ povezuje s Hadrijanovim zidom, tanjur „Salvs Umeritana“, staklene bočice s prikazom Tyche iz Antijoka i drugi), a posebno se za kasnoantičko razdoblje izdvajaju tzv. hodočasničke ampule, posebno one iz svetišta *Abu Mina* (Casson 1974: 286–287; Anderson 2007; Stoner 2019: 46–72). U potonjem je kontekstu zanimljiva mogućnost koju iznose C. Lambert i P. Pedemonte-Demeglio, odnosno da su se tekućine pribavljane tijekom posjeta svetih mjesta, a prije masovne proizvodnje tipiziranih hodočasničkih ampula sv. Mene (6. – 7. st.), prenosile u posudama „kućanske“ keramike (*contenitori di uso comune*) (Lambert & Pedemonte-Demeglio 1993: 212).¹⁵ Također, u tom se kontekstu spominju i potvrđene radionice za proizvodnju suvenira koje su djelovale kao sastavni dio hodočasničkoga kompleksa u *Abu Meni*,¹⁶ a moguće i drugih istočnomediterranskih svetih mjesta (Lambert & Pedemonte-Demeglio 1993: 213, 217 s ranijom literaturom; Stoner 2019: 67). Ondje se, osim ampula sv. Mene, proizvodio i niz drugih, uglavnom portabilnih predmeta, unutar kojih se ističu vrčevi raznih oblika i dimenzija, pa tako i u inačici s dvije ručke, koji često na ramenu nose natpis *τοῦ ἀγίου Μῆνα*, a čiju preteču pojedini autori prepoznaju u ranijoj proizvodnji (kulturnih) suvenira (Bangert 2010: 307–311, fig. 13 s ranijom literaturom).

U kategoriju suvenira mogu se smjestiti i predmeti koji služe kao komemoracijski memento pojedinih događaja, a koje čini također raznovrsna skupina predmeta, na primjer onih posvećenih

whether as traveling provisions or as an offering for the deity; however, they could also contain some other liquids (for discussion on contents see Popkin 2018: 449). According to J. Stoner, glass bottle from Ptuj could be classified to a similar group in terms of functionality and production. It bears a depiction of the lighthouse of Alexandria, but without an inscription and indications of possible content (Künzel & Koepfel 2002: 41, fig. 77; Lazar 2009; Stoner 2019: 50).¹⁴ Certain authors suggest souvenir function for a number of other examples of vessels (plates, cups) made of various materials (e.g. “Rudge Cup” that can be associated with the Hadrian’s Wall, “Salvs Umeritana” plate, small glass bottles depicting Tyche from Antioch, etc.), or pilgrim’s flasks which are specific for the late antique period, in particular the ones from *Abu Mina* sanctuary (Casson 1974: 286–287; Anderson 2007; Stoner 2019: 46–72). In this context, a possibility advocated by C. Lambert and P. Pedemonte-Demeglio is particularly interesting, claiming that the liquids acquired during visits to holy places, and before the mass production of standardized pilgrims’ flasks of St Menas (6th – 7th cent.), were transported in “household” ceramics (*contenitori di uso comune*) (Lambert & Pedemonte-Demeglio 1993: 212).¹⁵ In the same context we can mention attested workshops for souvenir production that worked within the pilgrimage center in *Abu Mena*,¹⁶ and possibly other eastern Mediterranean holy places (Lambert & Pedemonte-Demeglio 1993: 213, 217 with earlier literature; Stoner 2019: 67). Except for St Menas’ flasks, a number of other, mostly portable items were produced there, such as jugs in various shapes and dimensions, including the variant with two handles, often with the inscription *τοῦ ἀγίου Μῆνα*, whose harbinger is recognized, by some authors, in the earlier production of (cult) souvenirs (Bangert 2010: 307–311, fig. 13 with earlier literature).

¹⁴ Posude s prikazom Aleksandrijskoga svjetionika pronađene su i u Afganistanu (Casson 1974: 286; Künzel & Koepfel 2002: 40, sl. 75, 76).

¹⁵ Za dataciju v. Bangert 2010: 306; za ampule sv. Mene na istočnome Jadrano v. Ivčević 2020.

¹⁶ Moguće radionice za proizvodnju ampula sv. Mene smještaju se i u Kom-el-Dikka (kasnoantičko predgrađe Aleksandrije) (Stoner 2019: 67).

¹⁴ Vessels with depictions of the lighthouse of Alexandria were found in Afghanistan (Casson 1974: 286; Künzel & Koepfel 2002: 40, fig. 75, 76).

¹⁵ For dating see Bangert 2010: 306; for St Menas’ ampullae on the eastern Adriatic see Ivčević 2020.

¹⁶ Possible locations of workshops producing St Menas’ flasks could be in Kom el-Dikka (late antique suburbs of Alexandria) (Stoner 2019: 67).

gladijatorskim borbama i sportskim manifestacijama (Künzel & Koepfel 2002: 20–24), a ovdje su posebno zanimljivi oni keramički; u tom se kontekstu na istočnojadranskom prostoru ističe nalaz keramičke figuralne kompozicije iz Aserije od koje su sačuvana samo dva, vjerojatno carska portreta, a koja je povezana s proslavom Trajanova posjeta gradu, odnosno s podizanjem slavoluka/gradskih vrata (Eterović Borzić & Borzić *u tisku*),¹⁷ pa je i ona u svojoj osnovi suvenir.

Još jedan detalj povezuje ninske amforete s ranije opisanim staklenim Pozzuoli-Baia bocama, ali i s posudom iz Ptuja, a to je sepulkralni kontekst nalaza. Kako primjećuje M. L. Popkin, nakon ispunjavanja svoje funkcije kao suvenira, ove su posude često preuzimale funkciju grobnoga priloga, no i pojedine druge, sasvim različite funkcije (Popkin 2018: 452–454) što, s obzirom na malobrojnost i kontekst nalaza, nije moguće pretpostaviti za ovdje obrađene primjere. Zanimljivo je, međutim, da osim ninskih, oni mahom potječu iz lučkih konteksta (Brusić 1999; Mian 2017; Parica 2018), dodatno naglašavajući mobilnost kao jednu od značajki njihova korištenja. S druge strane, način na koji su natpisi postavljeni, upućuje na potrebu interakcije s predmetom da bi se poruka u potpunosti razumjela, stoga je njegova namjena zasigurno podrazumijevala manipulaciju, a ne statičku ukrasnu funkciju, što je ponovno usporedivo s Pozzuoli-Baia bocama (Popkin 2018: 455) i dodatno govori u smislu njihove multifunktionalnosti.

Način izrade ovdje analiziranih amforeta govori u prilog njihovoj standardizaciji, pa je teško da su izrađivane po osobnoj narudžbi kupca. Ipak, tehnika izrade i jednostavnost oblika i samih natpisa dozvoljavaju pretpostavku da su morfološki istovjetne posude izrađivane i bez natpisa¹⁸ koji se mogao nanositi, s obzirom na izbor *a la barbotine* tehnike, a ne recimo izrade u kalupu, na samo dio asortimana i time maksimalno optimizirati proizvodnju. Nadalje, uz izradu, sam izbor keramike kao materijala govori u prilog relativno niskoj cijeni ovih po svemu jednostavnih posuda, no ona je mogla narasti

Objects used as commemorative mementos of certain events can also be attributed to the souvenir category, that also consists of a diverse group of artifacts, such as the ones related to the gladiator fights and sport events (Künzel & Koepfel 2002: 20–24). Ceramic objects of that kind are particularly interesting, in that context find of ceramic figural composition from *Asseria* stands out in the region of the eastern Adriatic coast. Only two, probably imperial, portraits have been preserved of the entire composition, that was related to the Trajan's visit to the city, and with erecting a triumphal arch/city gate (Eterović Borzić & Borzić *forthcoming*),¹⁷ so basically it is also a souvenir.

Another detail associates the table amphorae from Nin with previously described glass bottles Pozzuoli-Baia, and with the vessel from Ptuj, and that is the sepulchral context of the find. As noticed by M. L. Popkin, after fulfilling its function as a souvenir, these vessels often functioned as grave goods, or they assumed totally different function (Popkin 2018: 452–454), which cannot be assumed for the examples analyzed here having in mind scarcity and context of the finds. It is interesting that except for the Nin examples, they originate from port contexts (Brusić 1999; Mian 2017; Parica 2018), additionally emphasizing mobility as one of characteristics of their usage. On the other hand, the manner of placing the inscriptions suggests a need for interaction with the object in order to understand the message fully, therefore its function definitely implied manipulation, instead of a static decorative function, which once more can be compared to the Pozzuoli-Baia bottles (Popkin 2018: 455), and implies their multifunctionality.

The manner of manufacturing supports standardization of the vessels, so it is not likely they were custom-made. However, manufacturing technique and simplicity of both form and inscriptions allow an assumption that morphologically identical vessels were made in variants without inscriptions,¹⁸ that could have been applied, using *a la barbotine* technique, and not mold technique for instance, on

¹⁷ Zahvaljujem kolegama A. Eterović Borzić i I. Borziću na omogućavanju uvida u rad.

¹⁸ To bi dodatno mogao potvrditi primjerak iz Bakra, ako doista nije imao natpis.

¹⁷ We would like to thank our colleagues A. Eterović Borzić and I. Borzić for sharing their paper with us before publication.

¹⁸ The specimen from Bakar could confirm this, if it really did not have an inscription.

s obzirom na mogući sadržaj, za razliku od sličnih predmeta izrađenih od skupljih materijala i raskošno ukrašenih koji su i sami imali određenu tržišnu vrijednost, a osim toga mogli su na neki način biti personalizirani (v. gore i usp. Popkin 2018: 449–450).

Morfologija i mogućnost sadržavanja nekoga, moguće prehrambenoga proizvoda, osim ranije navedene, dopušta još neke funkcije, a one bi se posebno mogle odnositi na posudu s natpisom *Salona*, koja je pronađena u lučkome kontekstu. U osnovi se slične posude, naime, često javljaju u kontekstu lučkih depozita i brodoloma južne obale francuske i italske tirenske obale (Marseille, Arles, Narbonne, Pisa i dr.) (Dijaoui *et al.* 2014: 186), a ono što ih povezuje s našim posudama jest morfologija, posebno dimenzije i prisutnost dviju ručki. Navedene posude, u literaturi poznate kao „posude iz Lacija“ (s obzirom na moguću provenijenciju) ili „posude za garum“ (s obzirom na sadržaj), na temelju rezultata istraživanja koje se zasniva na ranije spomenutim lučkim depozitima, interpretirane su kao dio brodske inventara, odnosno proizvod koji se u ovom slučaju u njima čuvao, *alec*, bio je namijenjen pomorcima (Dijaoui *et al.* 2014: 186–188; Botte 2018: 384). Slična je funkcija pretpostavljena i za morfološki drukčije posude, tzv. Pompejanski *urcei*, koji su također sadržavali riblje prerađevine i poznati su, među ostalim, i iz lučkih depozita (Botte 2009: 105–168; 2018: 383–384) te po svojim gotovo reklamnim natpisima, posebno onima koji se odnose na proizvođača i trgovca Aulus Umbricija Skaura (*Aulus Umbricius Scaurus*) (Curtis 1986: 225–226; Castiglione Morelli 1996: Fig. 7/2; De Carolis 1996: Fig. 1/4), kao i posude tipa Shoene I, unutar kojih su u Pompejima pronađeni ostatci ribljih kosti, a javljaju se u kućanskim kontekstima, ali i unutar depozita trgovina, npr. u Herculaneu (Castiglione Morelli 1996: Fig. 7/7; De Carolis 1996: Fig. 1/3). Prema navedenom, iako „posude za garum“ nemaju toponomastički natpis, njihovo ograničeno podrijetlo povezuje ih s lukom Ostije, pa nije nemoguće da su oblikom bile prepoznatljive te bi mogle ukazati na još jednu moguću interpretaciju naših amforeta, doduše ponovno povezanu s putovanjima i mobilnošću, dok bi se, na temelju kampanskih primjera, mogle dovesti u vezu i s posuđem za lokalnu komercijalizaciju manjih količina namirnica. Uz navedene primjere sve se više oblika

only a part of the products, optimizing the production in that way. Furthermore, alongside manufacturing, selection of ceramic as a material indicates relatively low price of these generally simple vessels, but it could have increased with the possible contents, as opposed to similar objects made of more expensive materials, elaborately decorated that had higher market value, and they could be personalized in a way (see above and cf. Popkin 2018: 449–450).

Morphology and possibility of containing a certain product, possibly foodstuff, allows some other functions, in addition to the aforementioned. They could refer in particular to the vessel with the inscription *Salona* that was found in the port context. Basically similar vessels can often be found in the context of port deposits and shipwrecks of the southern coast of France and Italian Tyrrhenian coast (Marseilles, Arles, Narbonne, Pisa, etc.) (Dijaoui *et al.* 2014: 186), and what connects them with our vessels are morphology, dimensions and presence of two handles. On the basis of the research results based on previously mentioned port deposits, mentioned vessels, known as “Latium vessels” (considering their possible provenance) or “garum vessels” (considering their content), were interpreted as a part of a ship’s inventory, i.e. product that was kept in them in this case, *alec*, was intended for sailors (Dijaoui *et al.* 2014: 186–188; Botte 2018: 384). Similar function was assumed for morphologically different vessels, so-called *Pompeian urcei* that also contained fish products, and they were also found in port deposits (Botte 2009: 105–168; 2018: 383–384), characteristic for their almost advertising inscriptions, in particular the ones referring to the manufacturer and trader Aulus Umbricius Scaurus (Curtis 1986: 225–226; Castiglione Morelli 1996: Fig. 7/2; De Carolis 1996: Fig. 1/4), as well as the Shoene I vessels, in which remains of fish bones were found in *Pompeii*, and they are also present in household contexts, but also in store deposits, e.g. in *Herculaneum* (Castiglione Morelli 1996: Fig. 7/7; De Carolis 1996: Fig. 1/3). In accordance with the aforementioned, though “garum vessels” do not have toponomastic inscriptions, their limited provenance associates them with the port of Ostia, so it is not impossible they had recognizable form and could indicate another possible interpretation of our vessels, once

„kućanske“, odnosno „pročišćene“ keramike,¹⁹ a s obzirom na mjesto nalaza (npr. lučki depoziti), učestalost pojave izvan područja proizvodnje, metričke i morfološke značajke kao i epigrafske podatke, u posljednje vrijeme interpretira kao transportno posuđe koje svoje volumenski veće pandane nalazi, na primjer, u amforama ravnoga dna (posljednje u: Morillo *et al.* 2018 s ranijom literaturom). Tako jedan *titulus pictus* na amforeti pronađenoj u Marseju, na području antičke luke, sadrži ime grada *Massaliae* kao i područje provenijencije sadržaja – „iz zemlje Kavara (*Cavares*)“ (Liou & Morel 1977: 192; Piton & Djaoui 2009: 280), precizirajući i transportirani proizvod (ječam, iako su istovjetne posude korištene i za *liquamen*) u, vjerojatno, komercijalne svrhe.

BIOGRAFIJA PREDMETA I DRUŠTVENE PRAKSE

Ako je interpretacija ovdje analiziranih posuda kao suvenira ili makar kao posuda za tipične proizvode s pojedine antičke lokacije ispravna, tada je njihovo značenje zanimljivo u kontekstu antičke mobilnosti i putovanja te uz njih tipične prakse. Često je isticano kako u antičkom, ali i ranijim razdobljima putovati nije bilo neobično, strano ili rezervirano samo za određene pojedince ili grupe, a raširenost pojave svakako je znatno narasla tijekom rimskoga razdoblja (Laurence 2001). Jednako tako praksa kupnje predmeta koji će na ta putovanja asocirati bila je, prema većini autora, jednako rasprostranjena, iako je u izvorima izuzetno slabo zastupljena, a jednako tako bilo je moguće kupiti i tipične lokalne proizvode (Casson 1974: 33–34, 286, 289–290; i gore navedena literatura). Jesu li ovdje analizirane posude bile namijenjene upravo funkciji mementa s putovanja ili pak, kako je predloženo, određenomu društvenom krugu, teško je

¹⁹ Ovdje se termini koriste s obzirom na uobičajenu funkciju posuda kao što su lonci, vrčevi, boce (u kućanstvu u širem smislu) i fakturalne karakteristike koje ih odvajaju od „grube“ keramike obično namijenjene kuhanju. Time odgovaraju nazivima tal. *ceramica comune*, fr. *ceramique commune*, engl. *common ware*. Valja, međutim, spomenuti i pojedine posude „grube“ keramike za koje se smatra da su korištene za prenošenje određenih namirnica (usp. Gabucci 2017: § 10.1.5.1; Faleschini 2018: 238 s ranijom literaturom).

again related to traveling and mobility, while the Campanian examples indicate that they could be associated with ware for local commercialization of smaller amounts of foodstuffs. In addition to the mentioned examples, there is a growing number of “household” or common ware forms¹⁹ that are interpreted as transport vessels considering their findspots (e.g. port deposits), their number outside the production area, metric and morphological characteristics as well as epigraphic information. Counterparts for these vessels in terms of capacity can be found, for instance, in flat based amphorae (most recently in: Morillo *et al.* 2018, with earlier literature). In that way *titulus pictus* on a table amphorae found in Marseille, in the area of the ancient port, contains the name of the city of *Massalia* as well as a region of provenance of the content – “from the land of *Cavares*” (Liou & Morel 1977: 192; Piton & Djaoui 2009: 280), specifying the transported product (barley, though identical vessels were used also for *liquamen*) probably for commercial purposes.

BIOGRAPHY OF OBJECTS AND SOCIAL PRACTICE

If the interpretation of the analyzed objects as souvenirs or at least vessels for typical products from certain ancient locations is correct, then their significance is interesting in the context of ancient mobility, traveling and related practices. It has often been emphasized that traveling in antiquity and even earlier was not uncommon, strange or reserved only for certain individuals or groups, and it definitely became more popular during the Roman period (Laurence 2001). In the same way practice of buying objects that might evoke memories of the visited places was equally widespread, according to most authors, although it is exceptionally poorly

¹⁹ Terms used here are given with regard to usual function of vessels such as pots, jugs, bottles (in household in broader sense) and with fabric characteristics that distinguish it from “coarse” pottery usually intended for cooking. In that way they correspond to terms *ceramica comune* in Italian and *ceramique commune* in French. We should also mention certain coarse ware vessels that were probably used for transporting certain foodstuffs (cf. Gabucci 2017: § 10.1.5.1; Faleschini 2018: 238 with earlier literature).

reći, no vjerojatnije je da su zapravo imale višestruku namjenu koja je ovisila o kupcu.

Dodatna je zanimljivost sam natpis, a posebno u slučaju onoga *Felix Arba*, s epitetom koji, iako je često naglašavan i preuziman (a nerijetko i šire interpretiran) i u stručnoj i u popularnoj literaturi, inače nije poznat iz drugih izvora (Nedved 1990: 7–8; Starac 2000: 82–83 s ranijom literaturom).²⁰ Nameće se stoga pitanje je li *Arba* epitet *felix* nosila i službeno, kao što je bio slučaj s nizom rimskih kolonija kojima je on dodijeljen i pridodan u službenome imenovanju (npr. na istočnome Jadranu *Salona*, ali i šire Pesaro, *Lucus Ferroniae* i dr., pa i sam Rim; v.: Starac, A. 2000: 82; Jeličić Radonić 2014; Folcando 1996: 88) ili je on korišten propagandno (kao npr. u brojnim kasnoantičkim emisijama pojedinih gradova – *Ravenna felix* ili *Karthago felix*). Također, javlja se i problem datacije natpisa, koji je mahom povezivan uz onu same posude (v. gore), a koju je za sada nemoguće preciznije definirati. Međutim, iako interpretacijski dvojben, natpis bi mogao dodatno ojačati interpretaciju u smislu suvenira s marketinškom porukom koja u ovom slučaju ističe bogatstvo i blagostanje *Arbe*, pa time moguće dodatno naglašava proizvod/namirnicu, a inače se usko povezuje s antičkim lučkim gradovima. U potonjem se kontekstu može interpretirati i natpis *SALONA*.²¹ Nadalje, ako prihvatimo interpretaciju suvenira, tada natpisi sudjeluju u isticanju i osiguravanju prepoznatljivosti podrijetla predmeta i govore u prilog intencionalnoj proizvodnji, što bi predmete svrstalo u skupinu planski proizvedenih, tržišnih suvenira, koja se u literaturi suprotstavlja grupi „slučajnih“ suvenira, odnosno predmeta čija osnovna namjena nije putni memento, već im sam

represented in the sources, and it was also possible to buy typical local products (Casson 1974: 33–34, 286, 289–290; and literature cited above). It is difficult to say if the vessels analyzed in this paper were a sort of memento from a journey, or, as suggested, intended for a certain social circle, but it is more likely that they had multiple function that depended on the buyer.

The inscription is an additional curiosity, in particular in the case of *Felix Arba*, with an epithet that, although unknown from other sources, in professional and popular literature (Nedved 1990: 7–8; Starac 2000: 82–83 with earlier literature) has been frequently emphasized and used (and often interpreted more broadly).²⁰ The question is if *Arba* officially had the epithet *felix* as was the case with a number of Roman colonies that were given this attribute in official nomenclature (e.g. in the eastern Adriatic *Salona*, but also elsewhere Pesaro, *Lucus Ferroniae* etc., even Rome itself, see: Starac, A. 2000: 82; Jeličić Radonić 2014; Folcando 1996: 88) or it was used as propaganda (e.g. in many late antique issues of certain cities - *Ravenna felix* or *Karthago felix*). Another problem is dating of the inscription that was usually associated with the dating of the vessel (see above) that cannot be defined more precisely for the time being. However, though interpretation might be dubious, the inscription could reinforce the souvenir interpretation with marketing message that in this case emphasizes richness and welfare of *Arba*, typical also of other ancient port cities, possibly additionally stressing the product/foodstuff. The inscription *SALONA*²¹ can be interpreted in this context as well. If we accept the souvenir interpretation,

²⁰ S otoka Raba nisu poznati natpisi koji izrijekom spominju ime otoka ili grada, pa su jedini epigrafski izvor onaj iz Komina kod Pljevalja koji spominje općinskoga kuratora *Arbae* – M. Ulpija Gelijana (*Marcus Ulpius Gellianus*) i iz Zadra onaj M. Trebija Prokula (*M. Trebius Proculus*), duovira i edila *Arbae* (Starac 2000: 82, 222–223 s ranijom literaturom); toponim se javlja u antičkim izvorima (Starac 2000: 82–83, kao *Arva*), a u aktima salonitanskih crkvenih sabora spominje se *episcopus ecclesiae Arbensis* (Dodig & Škegro 2008: 17).

²¹ Zanimljivo je u okviru diskusije osvrnuti se i na to da je u slučaju potonje posude imenovanje kolonije Salone svedeno na minimum, odnosno bez ikakva dodatnog (službenog) epiteta, što bi moglo ojačati pretpostavku da je i u slučaju posude *Felix Arba* riječ o privatnoj, proizvoljnoj inicijativi.

²⁰ There are no inscriptions from the island that explicitly mention the name of the island or the city, so the only epigraphic sources are the ones from Komini near Pljevlja mentioning the municipal curator of *Arba* M. Ulpius Gellianus and the one from Zadar, of M. Trebius Proculus, duumvir and aedile of *Arba* (Starac 2000: 82, 222–223 with earlier literature); the toponym appears in ancient sources (Starac 2000: 82–83, as *Arva*), and *episcopus ecclesiae Arbensis* is mentioned in the acts of the Salonitan synods (Dodig & Škegro 2008: 17).

²¹ It is interesting, in context of the discussion, to notice that naming of *Salona* was utterly reduced in case of the latter vessel, without any additional (official) epithet, which might support the thesis that the *Felix Arba* vessel is related to a private, voluntary initiative.

putnik dodjeljuje takvo značenje (Hughes 2017: 195–196; Stoner 2019: 98). Planska proizvodnja, često po narudžbi i s izrazitim autoreprezentacijskim konotacijama, karakteristična je za metalno posuđe koje zbog skupocjenosti materijala, ali i kompleksnije tehnologije izrade pogoduje ciljanom prenošenju društvenih poruka (usp. Carile 2011: 31–33), no upravo nam ono ukazuje da je posuđe, pa tako i keramičko, osim funkcionalne moglo imalo i semantičku komponentu dobivenu kroz prikaze i/ili natpise.

Time posude s natpisima koje su obrađene u ovome radu omogućavaju rekonstrukciju ne samo proizvodnoga i tržišnoga ciklusa ovih predmeta već i njihove šire biografije (usp. Gosden & Marshall 1999), kao i određene kulturne prakse. Naime, ove posude/proizvodi nadilaze svoju temeljnu funkciju recipijenta (za moguće namirnice/proizvode) i, već samim natpisima, dobivaju nova značenja koje im pridaju proizvođač, a potom i kupac/putnik, od trenutka proizvodnje, preko akvizicije pa sve do onoga njihova raznovrsnog korištenja na završnoj destinaciji, i koji stoga ovise i o kontekstu u kojemu se odvija interakcija, a koji uključuje i onaj funerarni, prateći i obilježavajući tranziciju vlasnika kao njemu značajan predmet (Stoner 2019: 105; usp. za votivne situacije Hughes 2017: 198–199). Ako se pak priklonimo interpretaciji ovih posuda kao proizvodima namijenjenima određenoj populaciji ili komercijalizaciji određenih lokalnih proizvoda, oni nam sugeriraju sasvim novu dimenziju antičke trgovine, onu lokalno-regionalnu, malih razmjera i vrlo raznoliku u smislu uključenih dobara (usp. Morillo *et al.* 2018). Govore nam i ponešto novo o keramičarskoj proizvodnji i zahtjevima kojima je morala odgovoriti, a moguće da nam olakšavaju i interpretaciju često tipološki vrlo kompleksnih lokalnih proizvodnji (npr. crikveničke, s više od 100 tipova kućanske keramike, Ožanić Roguljić 2012).

Zaključno, iz obrađenih posuda, kako god ih odlučili interpretirati (a jedna opcija ne mora nužno posve isključivati drugu, usp. Stoner 2019: 105), možemo iščitati određenu (iako po svoj prilici neslužbenu, „civilnu“) „autoreprezentaciju“ antičkih lokaliteta, ciljanu tržišnu proizvodnju, mobilnost i različite oblike korištenja/funkcije ovih po svemu vrlo običnih i uobičajenih predmeta. Osim toga, svojom trenutačnom „biografskom“ funkcijom arheoloških predmeta, oni nam dakako govore i o

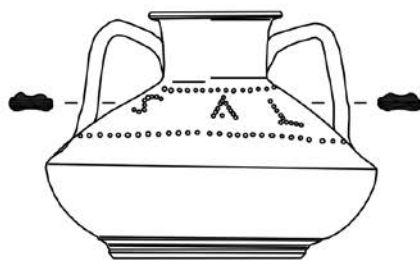
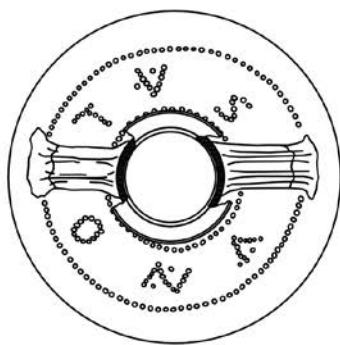
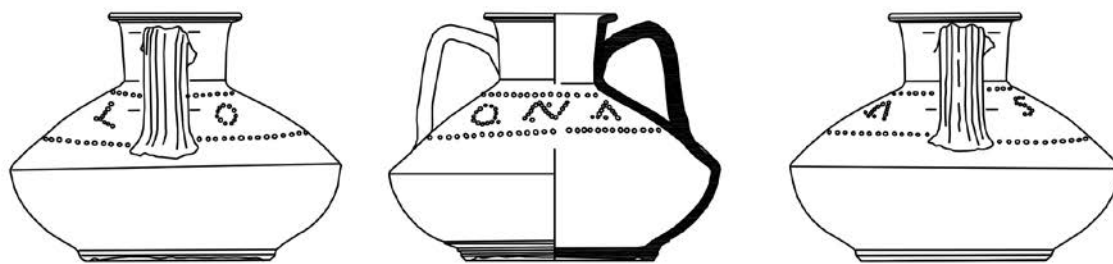
then the inscriptions contribute to prominence and recognizability of the object provenance and support intentional production, which would classify the vessels to the group of market souvenirs resulting from planned production that the literature opposes to the group of “accidental” souvenirs, i.e. objects whose main purpose was not to be a traveling memento, but travellers ascribed them such meaning (Hughes 2017: 195–196; Stoner 2019: 98). Planned production, often commissioned and with distinct self-representational connotations is characteristic of metal vessels, that are suitable for conveying social messages due to precious material and more complex technology of working (cf. Carile 2011: 31–33), but exactly these items suggest that vessels, including the ceramic ones, might have had not only functional but also semantical component acquired through depictions and/or inscriptions.

In that way vessels with inscriptions studied in this paper enable reconstruction of not only productive and market cycle of these objects, but also of their broader biography (cf. Gosden & Marshall 1999), as well as certain cultural practice. Namely these vessels/products surpass their basic function of receptacles (for possible foodstuffs/products), and with inscriptions they acquire new meanings ascribed by the producer, and then also the buyer/traveler, from the moment of manufacture, over acquisition, to their versatile usage in the final destination, which are therefore also dependent on the context of the interaction, including the funerary context, when the object accompanies its owner and marks the transition of the owner as his/her valuable asset (Stoner 2019: 105; cf. for votive situations Hughes 2017: 198–199). If we are inclined to accept interpretation of these vessels as products intended for a certain population or commercialization of specific local products, they suggest quite new dimension of ancient trade, the local/regional one, on a small scale and very diverse in terms of goods included (cf. Morillo *et al.* 2018). They also say something about pottery production and demands that had to be met, and possibly they facilitate interpretation of often very complex local productions (such as the one in Crikvenica, with over 100 types of household pottery, Ožanić Roguljić 2012).

Finally, from the analyzed vessels, regardless of our interpretation (and one option does not necessarily exclude the other, cf. Stoner 2019: 105), we

keramičarskoj proizvodnji, trgovini, uvjetno o „industriji suvenira“, a posebno o antičkoj pismenosti s aspekta svakodnevnih uporabnih predmeta – jer bez mogućnosti iščitavanja očito ciljano nanesenih natpisa ovi bi predmeti ostali tek još jedna amforeta na tržnici nekoga od priobalnih gradova antičke Dalmacije.

can read certain (though most likely unofficial, “civil”) “self-representation” of ancient sites, targeted market production, mobility and various forms of use/function of these most ordinary and common objects. Furthermore, through their current “biographic” function of archaeological objects, they offer information on pottery production, trade, tentatively on “souvenir industry”, and in particular on ancient literacy from the aspect of everyday utilitarian objects – because without the possibility of interpretation of obviously intentionally applied inscriptions these objects would be only another table amphorae in the market of some coastal city in ancient Dalmatia.

1.

2.

Tabla 1. 1: Posuda iz Janica s natpisom SAL/ONA; 2: posuda s natpisom FELIX/ARBA (crteži: 1: Z. Bakić, 2: A. Konestra).

Plate 1. 1: Vessel from Janice with the SAL/ONA inscription 2: Vessel with the FELIX/ARBA inscription; (drawings: Z. Bakić and A. Konestra respectively).

Bibliografija / Bibliography

- Anderson 2007 – William Anderson, Menas flasks in the West: pilgrimage and trade at the end of antiquity, *Ancient West and East* 6, 221–243.
- Atlante I 1981 – *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (medio e tardo Impero)*, ed. A. Carandini, Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1981.
- Bangert 2010 – Susanne Bangert, The archaeology of pilgrimage: Abu Mina and beyond, *Late Antique Archaeology*, 6, Leiden, 2010, 291–327.
- Bekić & Pešić 2014 – Luka Bekić & Mladen Pešić, Pokazatelji pomorske trgovine na istočnoj obali Jadrana na osnovu nalaza amfora iz dvije rimske luke / Evidence of maritime trade on the eastern Adriatic coast based on underwater finds from two roman ports in Croatia, *Histria archaeologica*, 45, Pula, 2014, 95–112.
- Biondani 2014 – Federico Biondani, Ceramica di uso comune, u / in: *Scavi di Suasa I. I reperti ceramici e vetri dalla domus dei Coiedii*, ed. L. Mazzeo Saracino, Bologna, 2014, 391–476.
- Boetto et al. 2012 – Giulia Boetto, Irena Radić Rossi, Sabrina Marlier, Zdenko Brusić, Céline Huguet, Claudio Capelli, Frédéric Guibal, Sandra Greck, Carine Cençon-Salvayre, Valérie Andrieu-Ponel & Vincent Dumas, L'épave de Pakoštane, Croatie (fin IVe - début Ve siècle apr. J.-C.). Résultats d'un projet de recherche franco-croate, *Archaeonautica*, 17, Aix-en-Provence, 2012, 105–151.
- Botte 2009 – Emmanuelle Botte, *Salaisons et sauces de poissons en Italie du sud et en Sicile durant l'Antiquité*, coll. Centre Jean Bérard, 31, Archéologie de l'artisanat antique, 1, Naples: Centre Jean Bérard, 2009.
- Botte 2018 – Emmanuelle Botte, Fish Processing in Italy and Sicily During Antiquity, *Journal of Maritime Archaeology*, 13, 2018, 377–387.
- Brando 2008 – Massimo Brando, Samia Vasa, i Vasi „di Samo”, u / in: *Horti et sordes. Uno scavo alle falde del Gianicolo*, ed. F. Filippi, Roma: Edizioni Quasar, 2008, 127–174.
- Brecciaroli Taborelli 2000 – Luisa Brecciaroli Taborelli, Vasetti in ceramica invetriata, u / in: *Alle origini di Biella. La necropoli romana*, ed. L. Brecciaroli Taborelli, Biella: Umberto Allemandi & C., 2000, 135–142.
- Brusić 1999 – Zdenko Brusić, *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia (North-East Adriatic, Croatia)*, BAR International Series 817, Oxford: BAR, 1999.
- Buonopane 2009 – Alfredo Buonopane, *Manuale di epigrafia latina*, Roma: Carocci, 2009.
- Castiglione Morelli 1996 – Vincenzina Castiglione Morelli, La ceramica comune nell'instrumentum domesticum della casa di C. Giulio Polibio a Pompei, u / in: *Les céramiques communes de Campanie et de Narbonnaise (Ie s. av. J.-C. - IIe s. ap. J.-C.)*. La vaisselle de cuisine et de table, Actes des Journées d'étude organisées par le Centre Jean Bérard et la Soprintendenza Archeologica per le Province di Napoli e Caserta. Naples, 27-28 mai 1994, ed. Michel Bats, Collection du Centre Jean Bérard, 14, Naples: Centre Jean Bérard, 1996, 105–112.
- Carile 2011 – Maria Cristina Carile, Memories of Buildings? Messages in Late Antique Architectural Representations, u / in: *Images of the Byzantine World: Visions, Messages, and Meanings: Studies Presented to Leslie Brubaker*, ed. A. Lymberopoulou, Ashgate; Farnham - Burlington, 2011, 15–33.
- Casson 1974 – Lionel Casson, *Travel in the Ancient World*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974.
- CIL III – *Corpus inscriptionum Latinarum*, vol. III: Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae, eds. Th. Mommsen, O. Hirschfeld & A. Domaszewski, Berlin, 1873-1902.
- Cipriano & De Fabrizio 1996 – Maria Teresa Cipriano & Silvia De Fabrizio, Benevento. Il quartiere ceramico di Cellarulo: prime osservazioni sulla tipologia ceramica, u / in: *Les céramiques communes de Campanie et de Narbonnaise (Ie s. av. J.-C. - IIe s. ap. J.-C.)*. La vaisselle de cuisine et de table, Actes des Journées d'étude organisées par le Centre Jean Bérard et la Soprintendenza Archeologica per le Province di Napoli e Caserta. Naples, 27-28 mai 1994, ed. Michel Bats, Collection du Centre Jean Bérard, 14, Naples: Centre Jean Bérard, 1996, 201–223.
- Cooley 2012 – Alison E. Cooley, *The Cambridge Manual to Latin Epigraphy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Curtis 1986 – Robert I. Curtis, Product identification and advertising on Roman commercial amphorae, *Ancient society*, 15/17, Leuven, 1984-1986 (1986), 209–228.
- De Carolis 1996 – Ernesto De Carolis, Ceramica comune da mensa e da dispensa di Ercolano, u / in: *Les céramiques communes de Campanie et de Narbonnaise (Ie s. av. J.-C. - IIe s. ap. J.-C.)*. La vaisselle de cuisine et de table, Actes des Journées d'étude organisées par le Centre Jean Bérard et la Soprintendenza Archeologica per le Province di Napoli e Caserta. Naples, 27-28 mai 1994, ed. Michel Bats, Collection du Centre Jean Bérard, 14, Naples: Centre Jean Bérard, 1996, 121–128.

- Dijaoui, Piquès & Botte 2014 – David Djaoui, Gaël Piquès & Emmanuel Botte, Nouvelles données sur les pots dits « à garum » du Latium, d'après les découvertes subaquatiques du Rhône (Arles), u / in: *FISH & SHIPS. Production and commerce of salsamenta during Antiquity / Production et commerce des salsamenta durant l'Antiquité. Actes de l'atelier doctoral, Rome 18-22 juin 2012*, eds. E. Botte & V. Leitch, Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine 17, Aix-en-Provence, 2014, 175–197.
- Dodig & Škegro 2008 – Radoslav Dodig & Ante Škegro, Akti crkvenih sabora održanih 530. i 533. u Saloni, *Povijesni prilozi*, 35, Zagreb, 2008, 9–23.
- Dubolnić Glavan & Maršić 2019 – Martina Dubolnić Glavan & Dražen Maršić, Monumentalna nadgrobna arhitektura i reljefna skulptura rimske Enone (Aenona), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 61, Zadar, 2019, 5–46.
- Eterović Borzić & Borzić u tisku / forthcoming – Anamarija Eterović Borzić & Igor Borzić, Terakotni portreti Trajana i Marcijane iz Aserije, *Asseria, u tisku / forthcoming*.
- Faleschini 2018 – Mirta Faleschini, L'insediamento romano di Moggio Udinese nella valle del Fella (Friuli Venezia-Giulia) / Rimska naselbina Mužac v dolini Bele v Furlaniji, *Arheološki vestnik*, 69, Ljubljana, 2018, 227–276.
- Folcando 1996 – Elisabetta Folcando, Un rilettura dell'elenco di colonie pliniano, u / in: *Epigrafia e territorio, politica e società: temi di antichità romane*, Vol. 4, ed. M. Pani, Bari: Edipuglia, 1996, 75–111.
- Fülle 1997 – Gunnar Fülle, The Internal Organization of the Arretine Terra Sigillata Industry: Problems of Evidence and Interpretation, *The Journal of Roman Studies*, 87, London, 1997, 111–155.
- Gabucci 2017 – Ada Gabucci, *Attraverso le Alpi e lungo il Po : importazione e distribuzione di sigillate galliche nella Cisalpina: Con un contributo di Paola Bordigone [online]*. Roma: Publications de l'École française de Rome, 2017. <<http://books.openedition.org/efr/3369>>. DOI: <https://doi.org/10.4000/books.efr.3369>. (pregledano / accessed 08/11/2020)
- Gasperini 2008 – Lidio Gasperini, El tesoro de Vicarelo. Un gran descubrimiento arqueológico del siglo XIX, *Gerión*, 26-2, Madrid, 2008, 91–102.
- Girardi 2016 – Cristina Girardi, Le raffigurazioni di divinità con didascalia su terra sigillata. Alcune considerazioni, u / in: *Le iscrizioni con funzione didascalico-esplicativa. Committente, destinatario, contenuto e descrizione dell'oggetto nell'instrumentum inscriptum*. Atti del VI incontro INSTRUMENTA INSCRIPTA (Aquileia 26-28 marzo 2015), eds. M. Buora & S. Magnani, AAAd LXXXIII, Trieste, 2016, 439–448.
- Gosden & Marshall 1999 – Chris Gosden & Yvonne Marshall, The Cultural Biography of Objects, *World Archaeology*, 31/2, Abingdon, 1999, 169–178.
- Gregl & Lazar 2008 – Zoran Gregl & Irena Lazar, *Bakar. Staklo iz rimske nekropole / The glass from the Roman cemetery*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu / Musei archaeologici zagrabienensis catalogi et monographiae, 5, Zagreb: Arheološki muzej, 2008.
- Hughes 2017 – Jessica Hughes, 'Souvenirs of the Self': Personal Belongings as Votive Offerings in Ancient Religion, *Religion in the Roman Empire*, 3/2, Tübingen, 2017, 181–201.
- Isings 1957 – Clasina Isings, *Roman glass from dated finds*, Archaeologica Traiectina, 2, Groningen: J.B. Wolters, 1957.
- Ivčević 2020 – Sanja Ivčević, Hodočasnička ampula sv. Mene iz Arheološkog muzeja u Splitu, u / in: *I. skup hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA). Zbornik radova*, eds. M. Sanader, D. Tončinić, I. Kaić & V. Matijević, Zagreb: FF Press, 2020, 145–168.
- Jeličić Radonić 2014 – Jasna Jeličić Radonić, The Relief of the Salona Tyche, u / in: *Akti XII. međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti. Datiranje kamenih spomenika i kriteriji za određivanje kronologije*, ed. I. Koncani Uhač, Pula: Arheološki muzej Istre, 2014, 59–63.
- Konestra 2014 – Ana Konestra, La ceramica dai corredi funerari della necropoli Kurilovo conservata nella collezione archeologica del JANAF, u / in: *Zbornik II. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 28.-29. listopada 2011. Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru. Tema kolokvija: Eksperimentalna arheologija*, eds. G. Lipovac Vrkljan, B. Šiljeg, I. Ožanić Roguljić & A. Konestra, Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice, Institut za arheologiju, 2014, 259–277.
- Konestra 2016 – Ana Konestra, *Italiska terra sigillata i keramika tankih stijenki na području sjeverne Liburnije: tipologija, kronologija, distribucija, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript)*, Sveučilište u Zadru / University of Zadar, Zadar, 2016.
- Konestra 2019 – Ana Konestra, Antičko i kasnoantičko keramičko posuđe, u / in: *Salona iza Porta Andetria. Arheološka istraživanja u ulici Stjepana Radića u Solinu*, ed. H. Anić, Split: Arheološki muzej u Splitu, 2019, 41–62.

- Künzel & Koepfel 2002 – Ernst Künzel & Gerhard Koepfel, *Souvenirs und Devotionalien*, Mainz am Rhine: Verlag Philip von Zabern.
- Labate 2016 – Donato Labate, MVTINA FECIT. Dalle herzblattlampen alle firmalampen: nuovi dati sulla produzione di lucerne a matrice dal territorio di Modena, u / in: *Rimske i kasnoantičke svjetiljke. Proizvodnja, distribucije, kontakti na Mediteranu / Roman and Late Roman Lamps. Production, distribution, contacts in the Mediterranean*, eds. G. Lipovac Vrkljan, I. Ožanić Roguljić & M. Ugarković, e-ZIA 1, Zagreb: Institut za arheologiju, 2016, 18–37.
- Lambert & Pedemonte-Demeglio 1993 – Chiara Lambert & Paola Pedemonte-Demeglio, Ampolle devozionali ed itinerari di pellegrinaggio tra IV e VII secolo, *Antiquité Tardive*, 2, Turnhout, 1994, 205–231.
- Lazar 2009 – Irena Lazar, La bottiglia di Poetovio con rappresentazione del faro di Alessandria. Un raffinato oggetto con decorazione incisa proveniente dall’Egitto, *Quaderni Friulani di Archeologia*, XIX, Udine, 2009, 147–158.
- Laurence 2001 – Ray Laurence, Afterword: Travel and Empire, u / in: *Travel and Geography in the Roman Empire*, eds. C. Adams & R. Laurence, Routledge: London – New York, 167–176.
- Lightfoot 2014 – Christopher S. Lightfoot, Ennion and the History of Ancient Glass, u / in: *Ennion: Master of Roman Glass*, ed. C. S. Lightfoot, New York: The Metropolitan Museum, 2014, 15–48.
- Lipovac Vrkljan 2017 – Goranka Lipovac Vrkljan, Lokalna proizvodnja amfora u Crikvenici / Local amphorae production in Crikvenica, u / in: *Zbornik III. međunarodnog arheološkog kolokvija „Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru”*, Crikvenica 4.-5. studenog 2014., eds. G. Lipovac Vrkljan, B. Šiljeg, I. Ožanić Roguljić & A. Konestra, Crikvenica: Muzej Grada Crikvenice, Institut za arheologiju, ZIA 12, 2014, 185–195.
- Lipovac Vrkljan & Konestra 2018 – Goranka Lipovac Vrkljan & Ana Konestra, Approaching the Roman economy of the province of Dalmatia through pottery production – the Liburnia case study, u / in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, eds. G. Lipovac Vrkljan & A. Konestra, Archaeopress Roman Archaeology 47, Oxford: Archaeopress, 2018, 14–36.
- Lipovac Vrkljan & Šiljeg 2011 – Goranka Lipovac Vrkljan & Bartul Šiljeg, Prilog antičkoj topografiji otoka Raba – rimska keramičarska peć na Loparu, *Senjski zbornik*, 39, Senj, 2012, 5–33.
- Lipovac Vrkljan, Konestra & Ugarković 2018 – Goranka Lipovac Vrkljan, Ana Konestra & Marina Ugarković, Eastern Adriatic Hellenistic and Roman pottery and ceramics production sites, u / in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, eds. G. Lipovac Vrkljan & A. Konestra, Archaeopress Roman Archaeology 47, Oxford: Archaeopress, 2018, 1–6.
- Liou & Morel 1977 – Bernard Liou & Myriam Morel, L’orge des Cavares : une amphorette à inscription peinte trouvée dans le port antique de Marseille, *Revue archéologique de Narbonnaise*, 10, Montpellier, 1977, 189–197.
- Ljubić 1882 – Šime Ljubić, Arheološko izkapanje u Bakru (I, II, III), *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 4, Zagreb, 1882, 1–9, 48–54, 66–77.
- Makjanić 1985 – Rajka Makjanić, Terra sigillata iz rimskih nekropola u Osoru i Bakru, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 2, Zagreb, 1985, 39–50.
- Manacorda 1993 – Daniele Manacorda, Appunti sulla bollatura in età romana, u / in: *The inscribed economy. Production and distribution in the light of instrumentum domesticum. The proceedings of a conference held at The American Academy in Rome on 10-11 January, 1992*, ed. W. V. Harris, *Journal of Roman Archaeology Supplement*, 6, Ann Arbor, MI: University of Michigan, 1993, 37–54.
- Marchesini 2016 – Simona Marchesini, Il rapporto tra committente e destinatario nell’Instrumentum Inscriptum: la prospettiva del linguista, u / in: *Le iscrizioni con funzione didascalico-esplicativa. Committente, destinatario, contenuto e descrizione dell’oggetto nell’instrumentum inscriptum*. Atti del VI incontro INSTRUMENTA INSCRIPTA (Aquileia 26-28 marzo 2015), eds. M. Buora & S. Magnani, AAAd LXXXIII, Trieste, 2016, 57–72.
- Matijašić 2002 – Robert Matijašić, *Uvod u antičku epigrafiju*, Knjižnica Tabula, sv. 3, Pula: Filozofski fakultet u Puli, 2002.
- Mercando 1974 – Liliana Mercando, La necropoli romana di Portorecanati, *Notizie degli Scavi di Antichità*, s. 8, XXVIII, Roma, 1974, 142–445.
- Mian 2017 – Giulia Mian, Ceramica comune acroma, u / in: *Materiali per Aquileia. Lo scavo di Canale Anfora, Scavi di Aquileia IV*, eds. P. Maggi, F. Maselli Scotti, S. Pesavento Mattioli & E. Zulini, Trieste: Editreg, 2017, 163–205.
- Mongardi 2018 – Manuela Mongardi, *Firmissima et splendidissima populi romani colonia. L’epigrafia anforica di Mutina e del suo territorio*, Collezioni Instrumenta 62, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2018.

- Morais *et al.* 2005 – Rui Morais, Àngel Morillo Cerdán, David Djaoui & Pedro Pereira, Novos paradigmas de investigação: ânforas de fundo plano e cerâmicas comuns utilizadas no transporte de produtos, *Ex officina Hispana - Cuadernos de la SECAH*, 2/14, Madrid, 2005, 45–58.
- Morais, Oliveira & Morillo Cerdán 2018 – Rui Morais, César Oliveira & Àngel Morillo Cerdán, New paradigms for the Roman Economy. Flat-based Amphorae and Common Ware as Further Load Units, u / in: *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd international Congress of Roman Frontier Studies*, eds. C. S. Sommer & S. Matešić, Mainz: Nünnerich-Asmus Verlag, 2018, 1099–1102.
- Mudd 2014 – Shaun Anthony Mudd, *Vinum vires*: Trier Black-Slipped ware in constructive drinking in Roman Britain, u / in: *The Edges of the Roman World*, eds. M. A. Janković, V. D. Mihajlović & S. Babić, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014, 86–104.
- Nedved 1990 – Branka Nedved, *Felix Arba. Pregled povijesti i spomenika otoka Raba u rano rimsko doba*, Rab, 1990.
- Ostrow 1979 – Steven E. Ostrow, The topography of Puteoli and Baiae on the eight glass flasks, *Puteoli, Studi di Storia Antica*, 3, Pozzuoli, 1979, 77–140.
- Ožanić Roguljić 2012 – Ivana Ožanić Roguljić, Pottery from the workshop of Sextus Metilius Maximus (Crikvenica-Igralište/Ad Turres, Northern Dalmatia), *Rei Cretariae Romanae Favtorvm acta*, 42, Bonn, 2012, 125–132.
- Ožanić Roguljić 2019 – Ivana Ožanić Roguljić, Thin walled pottery from Žuta Lokva, u / in: *Chronologie und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit. Tagungsband des internationalen Kolloquiums anlässlich 70 Jahre Archäologische Ausgrabungen auf dem Magdalensberg. Zugleich Festgabe für Eleni Schindler Kaudelka*, eds. H. Dolenz & K. Strobel, Kärntner Museumsschriften 87, Klagenfurt, 2019, 427–435.
- Painter 1975 – Kenneth S. Painter, Roman flasks with scenes of Baiae and Puteoli, *Journal of Glass Studies*, 17, Corning, 1975, 54–67.
- Parica 2018 – Mate Parica, Antička luka na položaju Janice, u / in: *Pakoštane. Veli Školj. Kasnoantički brodolom u geološko-geografskom i kulturno-povijesnom kontekstu*, eds. I. Radić Rossi & G. Boetto, Zadar: University of Zadar, *Ars Nautica*, 2018, 211–228.
- Parica & Ilkić 2017 – Mate Parica & Mato Ilkić, Podmorski arheološki nalazi u okolici Ljupča, u / in: *Župa Ljubač - zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara*, eds. J. Faričić & J. Lenkić, Zadar: Sveučilište u Zadru, Ljubač: Župa sv. Martina, 2017, 98–111.
- Pesavento Mattioli 2000 – Stefania Pesavento Mattioli, Anfore: problemi e prospettive di ricerca, u / in: *Produzione ceramica in area padana tra il II secolo a.c. e il VII secolo d.c.: nuovi dati e prospettive di ricerca. Convegno internazionale di Desenzano del Garda, 8-10 aprile 1999*, eds. G. P. Brogiolo & G. Olcese, Mantova: SAP, 2000, 107–120.
- Picard 1959 – Charles Picard, Pouzsoles et le paysage portuaire, *Latomus*, 18, Bruxelles, 1959, 23–51.
- Piton & Djaoui 2009 – Jean Piton & David Djaoui, Les céramiques communes et culinaires, u / in: *César. Le Rhône pour mémoire. Vingt ans de fouilles dans le fleuve a Arles*, eds. L. Long & P. Picard, Arles: Actes sud, 278–299.
- Popkin 2018 – Maggie L. Popkin, Urban Images in Glass from the Late Roman Empire: The Souvenir Flasks of Puteoli and Baiae, *American Journal of Archaeology*, 122/3, Boston, 2018, 427–462.
- Pucci 1993 – Giuseppe Pucci, I bolli sulla terra sigillata: tra epigrafia e storica economica, u / in: *The inscribed economy. Production and distribution in the light of instrumentum domesticum. The proceedings of a conference held at The American Accademy in Rome on 10-11 January, 1992*, ed. W. V. Harris, *Journal of Roman Archaeology Supplement*, 6, Ann Arbor, MI: University of Michigan, 1993, 73–80.
- Ragazzi & Frontori 2018 – Linda Ragazzi & Ilaria Frontori, Ceramica comune da mensa, da dispensa e di uso vario, u / in: *Amoenissimis... Aedificiis. Lo scavo di Piazza Marconi*, Vol. 2 – I materiali, eds. L. Arslan Pitcher, E.A. Arslan, P. Blockley & M. Volonté, Mantova: SAP, 2018, 29–88.
- Roffia 2002 – Elisabetta Roffia, Alcuni vetri incisi, u / in: *Nuove ricerche sul Capitolium di Brescia. Scavi, studi, restauri*, ed. F. Rossi, Milano: Edizioni ET, 2002, 413–434.
- Small 1994 – Jocelyn Penny Small, Scholars, Etruscans, and Attic painted vases, *Journal of Roman Archaeology*, 7, Ann Arbor, MI, 1994, 34–58.
- Starac 2000 – Alka Starac, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji. Vol. II, Liburnija*, Katalozi i monografije 10/II, Pula: Arheološki muzej Istre, 2000.

Stoner 2019 – Jo Stoner, *The Cultural Lives of Domestic Objects in Late Antiquity*, Late Antique Archaeology Supplementary series vol. 4, Leiden / Boston: Brill, 2019.

Topić 2004 – Miroslava Topić, Stolno posude i glinene svjetiljke iz Augusteuma Narone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 95, Split, 2003, 183–344.

Walters 1974 – Vivienne J. Walters, *The Cult of Mithras in the Roman Provinces of Gaul*, Leiden: Brill, 1974.

Zaccaria 2017 – Claudio Zaccaria, *L'instrumentum inscriptum di Aquileia*, u / in: *Made in Roma and Aquileia. Marchi di produzione e di possesso nella società antica*, eds. L. Ungaro, M. Milella, S. Pastor & A. Giovannini, Roma: Gangemi, 2017, 147–150.

Ivan Basić

Odsjek za povijest / *Department of history*
Filozofski fakultet / *Faculty of Humanities and Social Sciences*
Sveučilište u Splitu / *University of Split*
Poljička cesta 35
HR – 21000 Split
ibasic@ffst.hr

UDK/UDC:

94(497.583 Trogir)“04/10“

doi: 10.15291/misc.3172

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 4. XI. 2020.

DOMIŠLJANJE KONTINUITETA. PROBLEM NAJSTARIJEGA TROGIRSKOG MEMORIJALNOG TEKSTA

DEVISING CONTINUITY. THE PROBLEM OF THE OLDEST MEMORIAL TEXT OF TROGIR

Najstarija povijest šesterolisne rotonde Sv. Marije *de Platea* u Trogiru vezuje se za memorijalni tekst sačuvan u dvije verzije (Daniele Farlati, Petar Lučić). Zapis donosi podatke o graditelju (obnovitelju) crkve početkom 8. st., srodniku Velikoga Severa, predvodnika građana Salone naseljenih u Splitu u 7. stoljeću. Autor ocjenjuje vrijednost toga zapisa: raspravlja o pravcima istraživanja, transmisiji teksta, historiografskim interpretacijama, arheološkom, tipološkom i stilskom kontekstu crkve. Analizom zaključuje da memorijalni tekst nije ranosrednjovjekovne provenijencije te daje nov prijedlog njegova podrijetla: pripada artifičijelnoj tradiciji oblikovanoj pomoću starijih povijesnih narativa unutar trogirске komunalne elite u 15. st., a pretočenoj u pisani tekst u 16. stoljeću. Rotondu Sv. Marije definira kao ranosrednjovjekovnu građevinu s početka 9. st. (bez starijih faza) koja je u zrelome srednjem vijeku preinačena u trogirsku komunalnu crkvu (*ecclesia communis*). Tekstu pripisuje funkciju stvaranja iluzije o komunalnome patronatu nad crkvom u kontinuitetu od ranoga srednjovjekovlja.

Ključne riječi: Trogir; rani srednji vijek; šesterolisne crkve; Sv. Marija *de Platea*; kontinuitet

The oldest recorded history of the hexaconch rotunda of St. Mary *de Platea* in Trogir is associated with the memorial text preserved in two versions (Daniele Farlati, Petar Lučić). The written note provides information on the builder (restorer) of the church at the beginning of the 8th century, a relative of Severus the Great – the leader of the citizens of Salona who settled in Split in the 7th century. The author evaluates the validity of this note: he discusses the directions of previous research, transmission of the text, historiographical interpretations, and the archaeological, typological and stylistic context of the church. Through analysis he concludes that the memorial text is not of early medieval provenance; instead he gives a new proposal for its origin: it belongs to the artificial tradition shaped by the older historical narratives within the communal elite of Trogir in the 15th century, which was turned into a written text in the 16th century. He also defines the rotunda of St. Mary as an early medieval building from the beginning of the 9th century (without older phases) which was transformed into a communal church (*ecclesia communis*) of Trogir in the high Middle Ages. The author attributes to the text the function of creating the illusion of communal patronage of the church in continuity since the early Middle Ages.

Keywords: Trogir; early Middle Ages; hexaconch churches; St. Mary *de Platea*; continuity

I. UVOD

Na jugoistočnome uglu glavnoga trga grada Trogira nalaze se konzervirani ostatci šesterolisne crkve Sv. Marije *de Platea* (od Trga, od Plokate, od Poljane, *S. Maria de plathea, B. M. Virginis de plathea, de platea Traguri, Madonna della Piazza*). Građevina pripada skupini od desetak zdanja istovjetna, specifična tlocrta, rasprostrtih od Kašića kraj Zadra do Brnaza kraj Sinja, nazvanih polikonhalnim rotondama. U neposrednoj blizini trogirске šesterolisne rotonde smještene su crkve sv. Barbare (sv. Martina), sv. Sebastijana i sv. Ivana Krstitelja te trogirska gradska loža, dok je trg s druge strane omeđen masom katedrale sv. Lovre (bl. Ivana Trogirskoga). Šesterolisna crkva srušena je zbog trošnosti sredinom 19. stoljeća. O Sv. Mariji se očuvalo relativno malo povijesnih svjedočanstava, i to iz kasnoga vremena.¹ Posvjedočena je u svakome slučaju svijest o velikoj starini toga objekta, prisutna barem od baroknoga doba (P. Andreis), a iz 1757. godine potječe jedinstven crtež vanjštine crkve, iz pera klasicističkoga crtača u službi Roberta Adama, Charlesa-Louisa Clérisseaua, pronađen u Petrogradu (Sl. 1). Crtež precizno svjedoči o tadašnjemu stanju građevine (još sredinom 18. stoljeća vrlo dobro sačuvane), ukazujući i na moguće romaničke preinake eksterijera. No, među narativnim vrelima o toj crkvi, posebno se ističe jedna bilješka koja potječe iz ostavštine “oca hrvatske historiografije”, trogirskoga povjesničara Ivana Lučića – Luciusa (1604. – 1679.). Bilješka postoji u dvije verzije: jednu je objavio D. Farlati u četvrtome svesku *Illyricum sacrum* (naziva ju “cedulja”, *scheda* ili *notatio*), dok se druga čuva u rukopisu u Znanstvenoj knjižnici u Zadru (*Codex Lucianus*) (Sl. 2–3). Taj kratki memorijalni zapis do Luciusa je došao u pisanoj zaostavštini njegova istoimenog pretka (o čemu više u nastavku). U zapisu sadržani podatci bili su podlogom za njihovo povezivanje sa spomenutom šesterolisnom crkvom i njezinim različitim datiranjem. U nekim se značajnim pojedinostima zapisi međusobno razlikuju (razlike su označene podebljanim slovima):

¹ Za puni historijat v. I. Babić 2016: 425–430.

I. INTRODUCTION

The preserved remains of the hexaconch church of St. Mary *de Platea* (of Square, of Plokata, of Poljana, *S. Maria de plathea, B. M. Virginis de plathea, de platea Traguri, Madonna della Piazza*) are found on the southeast corner of the main square of Trogir. The building belongs to a group of a dozen edifices dubbed rotunda-type polyconch churches with an identical, specific ground plan, extending from Kašić near Zadar, to Brnaze near Sinj. In the immediate vicinity of the hexaconch rotunda of Trogir are the churches of St. Barbara (St. Martin), St. Sebastian and St. John the Baptist and the Town Loggia of Trogir, while the other side of the square is bordered by the mass of the Cathedral of St. Lawrence (The Blessed John of Trogir). The hexaconch church was demolished in the mid-19th century due to its run-down state. Relatively few historical records have been preserved about St. Mary, most of them dating from the late period.¹ In any case, the awareness of the great antiquity of this edifice is attested at least since the Baroque period (P. Andreis), and a unique drawing of the church exterior dating from 1757, drawn by the classicist draughtsman Charles-Louis Clérisseau who was in the service of Robert Adam, was found in St. Petersburg (Fig. 1). The drawing accurately renders the condition of the edifice at the time (which was still very well preserved in the middle of the 18th century), pointing to possible Romanesque alterations to the exterior. However, one particular note stands out among the narrative sources about this church and it comes from the written estate of “the father of Croatian historiography”, the Trogir historian Ivan Lučić – Lucius (1604 – 1679). The note is extant in two versions: one was published by D. Farlati in the fourth volume of *Illyricum sacrum* (he calls it an “annotation”, *scheda* or *notatio*), while the other is kept in the form of a manuscript in the Research Library of Zadar (*Codex Lucianus*) (Figs. 2–3). This short memorial note came to Lucius as the written estate of his ancestor of the same name (more on this below). The data found in the note were the basis for their connection with the aforementioned hexaconch church and its different dating. The notes differ from each other in certain significant details (the differences are indicated in bold):

¹ For detailed description see I. Babić 2016: 425–430.

<p><i>Illyricum sacrum</i>: Nota quod tempore d(omini) Theodosii imperatoris et semper augusti et d(omini) Petri episcopi Traguriensis ... comes, Constantii filius et Magni Severi nepos reparavit a fundamento ecclesiam s(anctae) Mariae de Platea, quae a suis praedecessoribus constructa corruerat usque ad solum; et fuerunt muratori de salina Isidorus, Demetrius, Melota et Theodorus etc. Et hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum; et ego, Ioannes Lucius, primicerius et canonicus Traguriensis, manu propria registravi ad futuram rei memoriam. Huius ecclesiae in praesentiarum est rector d(ominus) Ioannes Caelius, canonicus Patavinus ac protonotarius, an(no) MDXI.</p>	<p>„Znaj da je u vrijeme gospodina Teodozija, cara i uvijek augusta, i gospodina Petra biskupa trogirskoga ... komes, sin Konstancijev i unuk Velikoga Severa, popravio iz temelja crkvu svete Marije na Poljani, koju su sagradili njegovi prethodnici, a bila se srušila sve do zemlje; i zidari su bili iz solane: Izidor, Demetrije, Melota i Teodor itd. I to je bilo nađeno u Splitu zapisano u nekoj kronici; a ja Ivan Lucius, pramancir i kanonik trogirski, vlastitom sam to rukom zabilježio da bi se u budućnosti pamtilo. Rektor te crkve je u sadašnje vrijeme gospodin Ivan Celius, kanonik padovanski i protonotar, godine 1511.” (prev. R. Katičić).</p>	<p>“Know that in the time of lord Theodosius, Emperor and ever Augustus, and lord Peter, Bishop of Trogir ... <i>comes</i>, son of Constantius and grandson of Severus the Great, had repaired from the foundations the church of St. Mary <i>de Platea</i>, built by his predecessors, which had collapsed to the ground; and the masons were from the salt pans: Isidorus, Demetrius, Melota, and Theodorus, etc. And this was found in Split and recorded in some chronicle; and I, Ivan Lucius, primicerius and canon of Trogir, have recorded this with my own hand so that it would be remembered in the future. The rector of that church at the present time is lord Ivan Celius, canon of Padua and protonotary, in the year 1511” (from the Croatian translation by R. Katičić).</p>
<p><i>Codex Lucianus</i>: De s(anc)ta M(ari) a de Platea. Nota quod tempore D(omi)ni Theodosij imperatoris et semper aug(usti) et d(omi)ni Petri ep(iscop)i Trag(uriensis) comes Constantij filius, et Magni Severi nepos reparavit a fundam(en)to eccl(es)iam s(an)ctae Mariae de Platea, quae a suis predecessoribus constructa corruerat usque ad solum, et fuerunt muratores de Salona Isidorus, Demetrius, Melota, et Theodorus, et hoc fuit inventum Spaleti in quadam cronica scriptum. et registratum manu propria r(everen)di d(omini) Ioannis Lucij primicerij et canonici Trag(uriensis) rectoris dictae eccl(es)iae M.D.XI.</p>	<p>„O svetoj Mariji od Poljane. Znaj da je u vrijeme gospodina Teodozija cara i uvijek augusta i gospodina Petra biskupa trogirskoga komes, sin Konstancija i unuk Velikoga Severa, iz temelja popravio crkvu Svete Marije od Poljane koja se, sagrađena od njegovih predaka, srušila do zemlje, a bili su zidari iz Salone Izidor, Demetrije, Melota i Teodor. A nađeno je ovo u Splitu zapisano u nekoj kronici i zabilježeno rukom časnoga gospodina Ivana Lucija, primicerija i kanonika trogirskoga, upravitelja te crkve 1511. godine” (prev. Ž. Rapanić).</p>	<p>“On St. Mary de Platea. Know that in the time of lord Theodosius, Emperor and ever Augustus, and lord Peter, Bishop of Trogir, <i>comes</i>, son of Constantius and grandson of Severus the Great, had repaired from the foundations the church of St. Mary <i>de Platea</i>, built by his predecessors, which had collapsed to the ground; and the masons were from Salona Isidorus, Demetrius, Melota, and Theodorus. And this was found in Split, written in some chronicle and recorded by the hand of the honorable lord Ivan Lucius, primicerius and canon of Trogir, administrator of that church in 1511” (from the Croatian translation by Ž. Rapanić).</p>
<p>Izvori: Farlati 1769: 306–307; Ivanišević 1980: 968–969, br. 8; Rapanić 1998: 49–50, Katičić 1998: 259–260. / Sources: Farlati 1769: 306–307; Ivanišević 1980: 968–969, no. 8; Rapanić 1998: 49–50, Katičić 1998: 259–260.</p>		

Kronološke odrednice sadržane u tekstu jasne su i jednoznačne; međusobno se potkrepljuju: spomen cara Teodozija te nekoga, poimence nepoznatoga, komesa, unuka Velikoga Severa, fiksira događaj o kojemu je riječ čvrsto na početak 8. stoljeća, između svibnja 715. i ožujka 717., za kratke i beznačajne vladavine bizantskoga cara Teodozija III., posljednjega istočnorimskog vladara toga imena, k tome jedinoga kojega je moguće smjestiti generaciju-dvije nakon Severova vijeka. Potonji je pak glasoviti salonitanski patricij – poznat iz kronike *Historia Salonitana* splitskoga arhidakona Tome iz sredine 13. stoljeća – koji je, prema tome istom djelu, predvodio doseljenje Salonitanaca u Dioklecijanovu palaču sredinom 7. stoljeća te bio suvremenik prvoga splitskog nadbiskupa, Ivana Ravenjanina. O

The chronological determinants contained in the text are clear and unambiguous; they support each other: the mention of Emperor Theodosius and a certain unnamed *comes*, grandson of Severus the Great, fixes the event in question firmly at the beginning of the 8th century, between May 715 and March 717, during the short and insignificant reign of the Byzantine Emperor Theodosius III, the last Eastern Roman ruler of that name, and moreover, the only one who can be placed a generation or two after Severus’ period. The latter, on the other hand, is the famous patrician from Salona – known from the chronicle *Historia Salonitana* by Thomas the Archdeacon of Split from the middle of the 13th century – who, according to the same work, led the Salonitans’ migration into Diocletian’s Palace in the

Slika 1. Charles-Louis Clérisseau, Južna strana trogirskoga trga s crkvom Sv. Marije, akvarel, Ermitaž, Sankt-Peterburg (I. Babić 2016: 425).

Figure 1. Charles-Louis Clérisseau, The south side of the Trogir square with the church of St. Mary, watercolor, Hermitage, St. Petersburg (I. Babić 2016: 425).

vjerodostojnosti toga zapisa iz Lucijeve ostavštine mnogo se raspravljalo, ali bez velika uspjeha.² Terminologija, prozopografija (imena zidara analizirao je R. Katičić) i opći izričaj govorili bi, uz kronologiju, u prilog autentičnosti zapisa. Time bi se on otkrio kao važan povijesni izvor, osvjetljavajući – čak vrlo reljefno – inače slabo dokumentirano razdoblje „mračnih stoljeća” u ovim krajevima. Predstavljao bi, štoviše, najstariji sačuvani memorijalni tekst srednjovjekovnoga Trogira. S druge strane, izrazito kasna rukopisna predaja i pojedini sumnjivi unutarnji elementi („neka” kronika u kojoj je, navodno, nađen) opravdano – kako ističe Ž. Rapanić – dovode u pitanje njegovu iskoristivost.³ Posebno se zazornim čini spomen, u jednoj inačici teksta,

middle of the 7th century and was a contemporary of the first Archbishop of Split, John of Ravenna. The authenticity of this record from Lucius’ estate has been debated, but without much success.² The terminology, prosopography (the names of the masons were analysed by R. Katičić) and general expression in addition to chronology, would speak in favour of the authenticity of the record. This would reveal it as an important historical source, illuminating – rather vividly – the otherwise poorly documented period of the “dark centuries” in these parts. Moreover, it would represent the oldest preserved memorial text of medieval Trogir. On the other hand, the extremely late manuscript tradition and certain suspicious internal elements (“some”

² Tako npr. I. Babić 1985: 40 dokument naziva “prijepornim i zbunjujućim”. Ivić 2004: 137 bilješku smatra problematičnom i tekst drži zaključkom sastavljača, a ne doslovnim ispisom. Ovo opovrgava Katičić 2003: 408, bilj. 167. Po I. Babić 2012: 299 to je humanistički pokušaj povijesne (re)konstrukcije.

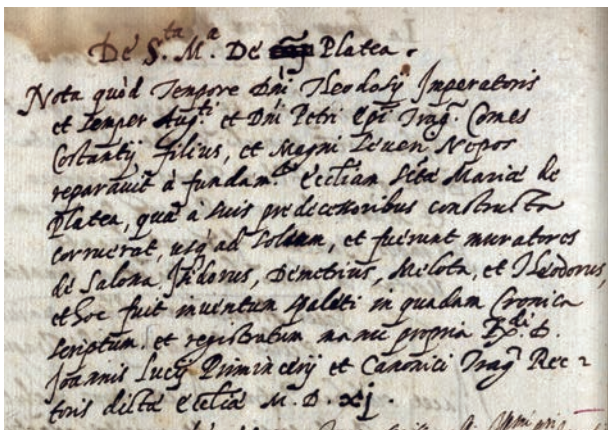
³ Rapanić 1998: 51.

² Thus, for example, I. Babić 1985: 40 calls the document “controversial and confusing”. Ivić 2004: 137 considers the note problematic and considers the text to be the author’s conclusion, and not a literal transcription. This is refuted by Katičić 2003: 408, note 167. According to I. Babić 2012: 299 this is a humanistic attempt at historical (re)construction.

Nota quod tempore D. Theodosii Imperatoris, & semper Augusti, & D. Petri Episcopi Traguriensis, . . . Comes Constantii filius, & magni Severi nepos reparavit a fundamento ecclesiam S. Mariae de Platea, quae a suis praedecessoribus constructa corruebat usque ad solum; & fuerunt muratorii de Salina Isidorus, Demetrius, Melota, & Theodorus &c. Et hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum; & ego Joannes Lucius Primicerius & Canonicus Traguriensis, manu propria registravi ad futuram rei memoriam. Hujus ecclesiae in praesentiarum est rector D. Joannes Calius Canonicus Patavinus, ac protonotarius, an. MDXI.

Slika 2. Verzija memorijskog zapisa o Sv. Mariji de Platea iz *Illyricum sacrum* (Farlati 1769: 306–307).

Figure 2. Version of the memorial note about St. Mary de Platea from *Illyricum sacrum* (Farlati 1769: 306–307).

Slika 3. Verzija memorijskog zapisa o Sv. Mariji de Platea iz *Codex Lucianus* [*Varia Dalmatica*] (Znanstvena knjižnica Zadar, Zbirka rukopisa, Ms. 617, fol. 122v; reproducirano s dopuštanjem Znanstvene knjižnice Zadar).

Figure 3. Version of the memorial note about St. Mary de Platea from *Codex Lucianus* [*Varia Dalmatica*] (Research Library of Zadar, Manuscript Collection, Ms. 617, folio 122v; reproduced with the permission of the Research Library of Zadar).

grada Salone kao mjesta otkuda su pristigli graditelji crkve, dok u drugoj verziji umjesto *Salona* stoji *salina* – ‘solana’! Vjerojatno je riječ o novovjekovnoj mistifikaciji, „korekciji” prvotnoga spomena solane u ime antičkoga velegrada, koje na prvi pogled doista i djeluje logičnije. Ipak, Ž. Rapanić s pravom postavlja pitanje smijemo li tu pretpostavku uvažiti bez valjana razloga; a ako i smijemo, tko bi bili ti

chronicle in which it was allegedly found) – as Ž. Rapanić emphasizes – question its usefulness with good reason.³ Particularly daunting, in one version of the text, is the mention of the town of *Salona* as the place from where the church builders came, while the other version, instead of *Salona*, mentions *salina* – the salt pans! It is probably a modern mystification, a “correction” of the original mention of the salt pans into the name of the ancient metropolis, which at first glance really seems more logical. However, Ž. Rapanić rightly raises the question of whether we should accept this assumption without a valid reason; and even if we did, who would be those master masons that, in the 8th century, came from a city abandoned a long time ago?⁴

II. STATE OF RESEARCH

Before noticing the importance of Lucius’ note, St. Mary de Platea in Trogir was dated by established methods.⁵ The first archaeological excavations of the rotunda were conducted by T. Marasović in 1957–1959, proposing in the 1960s a broad, but common at the time, dating of the church to the period from 8th to 11th century. The turn was marked by the discovery of Clérisseau’s drawing, which prompted T. Marasović to – guided by the distinctly Romanesque appearance of the building on a newly discovered graphic source – correct the dating in favor of later times, bringing the church closer to the early Romanesque period so much that it was once considered to be the **latest** example of a hexaconch form in the church architecture of the region. Although Marasović had already pointed out Lucius’ note, he assumed that it referred to a previous church – of an unknown shape – which was replaced by a “pre-Carolingian hexaconch” at the beginning of the 8th century. Finally, in 1989 Marasović decided to date the hexaconch church according to the time of the presumed creation of the memorial note, i.e. around 715 – 717. Thus, this edifice became the **earliest** example of a hexaconch form.

³ Rapanić 1998: 51.

⁴ Rapanić 1998: 49, 52.

⁵ See a comprehensive review of older literature: Rapanić 1998: 44–48. Marasović 2011: 128–135 recently summarizes the literature.

majstori zidari koji bi početkom 8. stoljeća dolazili iz odavno napuštena grada?⁴

II. PRAVCI ISTRAŽIVANJA

Prije uočavanja važnosti Lucijeve bilješke, trogir-ska Sv. Marija *de Platea* datirala se ustaljenim meto-dama.⁵ Prva arheološka istraživanja rotonde proveo je T. Marasović 1957. – 1959. godine, predloživši 1960-ih široku, tada uobičajenu, dataciju crkve u razdoblje 8. – 11. stoljeća. Zaokret je označen pro-nalaskom Clérisseauova crteža, što je potaknulo T. Marasovića da – vodeći se izrazito romaničkim izgledom zdanja na novopronađenome grafičkom izvoru – korigira dataciju u prilog kasnijemu vre-menu, približivši crkvu ranoj romanici toliko da je svojedobno držana **najkasnijim** primjerom šesterolisne forme u crkvenome graditeljstvu regije. Iako je već Marasović isticao Lucijev zapis, pretpostav-ljao je da je u njemu riječ o nekoj – oblikom nepo-znatoj – prethodnoj crkvi, koju je početkom 8. sto-ljeća zamijenio „pretkarolinški šesterolist”. Konač-no se 1989. godine Marasović odlučio za dataciju šesterolisne crkve prema vremenu pretpostavljeno-ga nastanka memorijalnoga zapisa, oko 715.-717. godine. Tako je ova građevina postala **najranijim** primjerom šesterolisne forme.

Međutim, nova istraživanja V. Kovačić 1987. – 1989. godine pokazala su da objekt leži direktno na helenističkim ostacima i da nema tragova ranije crkve. Time kao da se krug zatvorio: sve hipoteze o ranijoj crkvi, vremenu njezina nastan-ka i arhitektonskoj formi poništene su arheolo-gijom. S druge strane, Ž. Rapanić dopušta mo-gućnost da je crkva popravljana 715.-717. godi-ne bila ranokršćanska, ali ju radije vidi negdje u blizini postojećega šesterolista. On podsjeća na nalaze V. Kovačić rimskih, ranokršćanskih i rano-srednjovjekovnih sarkofaga oko postojeće crkve, uočavajući njihovu povezanost sa sarkofagom ukopanim ispod pločnika u geometrijskome sre-dištu šesterolista (što ga je otkrio T. Marasović), pa pretpostavlja da je riječ o privilegiranim uko-pima uz grob u središtu Marijine crkve, odnosno

However, new research by V. Kovačić in 1987 – 1989 has shown that the edifice lies directly on the Hellenistic remains and that there are no traces of an earlier church. This had seemingly closed the circle: all hypotheses about an earlier church, the time of its creation and its architec-tural form were annulled by archeology. On the other hand, Ž. Rapanić allows the possibility that the church repaired around 715 – 717 was in-deed early Christian, but he rather sees it some-where in the vicinity of the existing hexaconch. He recalls V. Kovačić’s findings of Roman, early Christian and early medieval sarcophagi around the existing church, noting their connection with the sarcophagus buried under the paved floor in the geometric centre of the hexaconch (discovered by T. Marasović), so he assumes that these were privileged burials surrounding the tomb in the centre of St. Mary’s church, i.e., the possibly older *memoria* that was located there.⁶ This could have been the *memoria* of some lo-cal secular or ecclesiastical dignitary, around whose grave privileged burials had developed. If the church on the Square was not already an *ecclesia privata*, it certainly became one when it was repaired at the beginning of the 8th century by a member of Severus’ family. The repaired church persisted for some time – in a form still unknown to us – and was later (perhaps in the same place?) replaced by a hexaconch, the kind that was reconstructed by T. Marasović in his re-search, and whose approximate external appear-ance was recorded by Ch. L. Clérisseau.

The whole set of problems is summarized in the researchers’ attitude towards the memori-al note, which varied from *a priori* rejection to uncritical acceptance, and almost all of the re-searchers – both when they rejected it and when they agreed with it – paid attention to the note in-versely proportional to the limited information it offered. It was only Ž. Rapanić who had showed that the data extracted from the note were as fol-lows: there was a church dedicated to the Blessed Virgin Mary on the Square in Trogir which was built at an unknown time by the ancestors of

⁴ Rapanić 1998: 49, 52.

⁵ Vidjeti iscrpan pregled starije literature: Rapanić 1998: 44–48. Marasović 2011: 128–135 recentno sumira literaturu.

⁶ First pointed out by Fisković already in 1984: 45, followed by almost all the authors who wrote about the problem.

moguće starije memorije koja se tu nalazila.⁶ To je mogla biti memorija nekoga mjesnog svjetovnog ili crkvenog prvaka, oko čijega se groba onda razvio privilegirani ukop. Ako crkva na Poljani nije već otprije bila *ecclesia privata*, to je svakako postala kad ju je početkom 8. stoljeća popravio član Severove obitelji. Tako popravljena neko je vrijeme – i dalje u nama nepoznatu obliku – trajala, a kasnije je (na istome mjestu?) zamijenjena šesterolistom, onakvim kakva je svojim istraživačima rekonstruirao T. Marasović, i čiji je približan vanjski izgled zabilježio Ch. L. Clérisseau.

Sav kompleks problema sažet je u odnosu istraživača prema memorijalnom zapisu, koji je kod pojedinih varirao od apriornoga odbacivanja do nekritičkoga prihvaćanja, a gotovo svi su mu – i kad su ga odbijali i kad su se s njime usklađivali – poklanjali pažnju obrnuto proporcionalnu ipak ograničenim informacijama koje je nosio. Tek je Ž. Rapanić pokazao da se podatci koji se iz zapisa mogu iscrpsti svode na sljedeće: na Poljani u Trogiru nalazila se crkva posvećena Bogorodici, koju su u nepoznato vrijeme sagradili predci bezimenoga komesa (*a suis praedecessoribus*); ona se u kasnije, isto tako u nepoznato vrijeme, srušila do temelja, pa je između 715. i 717. godine taj bezimeni komes građevinu iz temelja popravio. Ključ čitanja pritom je sintagma **popravio od temelja** (*reparavit a fundamento*),⁷ koju su raniji autori listom interpretirali kao **ponovno sagradio** (*sic!*), ne mogavši se oduprijeti uvjerenju da je crkva koju Lucijeva bilješka opisuje upravo šesterolisna Sv. Marija od Poljane. Nije, dakle, riječ o novogradnji, nego o obnovi starijega građevnog sklopa – *renovatio* u punom smislu riječi. *Ipsa facto*, vodeći se tekstom kakav je pred nama, crkva nije mogla biti sagrađena u ranome 8. stoljeću jer je tada bila obnovljena ili popravljena.

Impliciranjem da se Lučićeva bilješka odnosi upravo na šesterolisnu rotundu, bile su sustavno zanemarivane spoznaje o razvitku ranosrednjovjekovnoga graditeljstva u ovim krajevima, s obzirom na to da je jedan ne posve vjerodostojan zapis bio dovoljan da se crkva, s jedne strane, datira izrazito

an unnamed *comes* (*a suis praedecessoribus*); the church had later collapsed to the ground, also at an unknown time, so the unnamed *comes* repaired the building between 715 and 717. The key to reading the text is the expression **repaired** (*reparavit a fundamento*),⁷ which was interpreted by the earlier authors as **re-built** (*sic*), who were unable to resist the belief that Lucius' note in fact describes the only church they knew as St. Mary of the Square – namely the hexaconch. Therefore, the text does not refer to a new building, but to a renovation of an older complex – that is, *renovatio* in the full sense of the word. *Ipsa facto*, guided by the text before us, the church could not have been built in the early 8th century because it was either renovated or repaired at that time.

By implying that Lučić's note refers specifically to the hexaconch rotunda, the scholarly insights about the development of early medieval architecture in this area were systematically ignored, since a single, not entirely credible, written note was enough for the church to be dated extremely early, and a drawing depicting the exterior wall of the church from the 18th century (which, after all, may be the result of a Romanesque adaptation of an older edifice) caused it to be dated to a late period closer to Romanesque period. More importantly, these attempts had caused the monument to be ripped out of context of similar churches, within a well-known and coherent group of hexaconchs and pushed into the blank period of the early 8th century, in which the stylistic features characteristic of the said group are entirely absent.⁸

How then, in the light of everything that has been presented up to this point, should this oldest medieval memorial text of Trogir be treated?

⁷ If the church had been newly built, the expression *a fundamento* would not have made sense. Cfr. Rapanić 1998: 55.

⁸ Rapanić 1998: 52–53: “The Trogir church of St. Mary cannot be separated in any context from other hexaconchs (pentaconchs) with which it forms a clear typological, therefore formal and, of course, more importantly, a logical whole, which is definitely also determined liturgically”.

⁶ Tako već Fisković 1984: 45, a za njim gotovo svi autori koji su pisali o problemu.

⁷ Da je crkva bila novogradnja, termin *a fundamento* ne bi imao smisla. Usp. Rapanić 1998: 55.

rano, a jedan crtež zidnoga plašta crkve u 18. stoljeću (što, na kraju krajeva, može biti rezultat romaničke adaptacije starijega zdanja) da ju se datira u kasno doba, blisko romanici. Još značajnije, spomenik je tim pokušajima istrgnut iz konteksta sličnih crkava, unutar dobro poznate i koherentne skupine šesterolistâ, i gurnut u “zrakoprazno” razdoblje početka 8. stoljeća, u kojem se stvarno ni iz jedne perspektive ne vide stilska obilježja karakteristična za spomenutu skupinu.⁸

Kako se, dakle, u svjetlu svega što je do ove točke izloženo, odnositi prema tom najstarijem trogirskom srednjovjekovnom memorijalnom tekstu?

III. PODRIJETLO LUČIĆEVE BILJEŠKE

III.1. Transmisija teksta

U materijalnome smislu, ni jedna ni druga verzija memorijalnoga zapisa o Sv. Mariji *de Platea* ne potječu iz 1511. godine. Prvi je tekst tiskom objavljen u *Illyricum sacrum* 1769. godine te je poznat jedino u tom mediju; drugi je sačuvan u rukopisu Petra Lučića nastalu krajem 16. ili početkom 17. stoljeća. Oba su teksta s te točke gledišta vremenski znatno udaljena od događaja koje opisuju – pronalaska podataka o crkvi Sv. Marije *de Platea* 1511. godine.

O podrijetlu Farlatijeve verzije poznato je tek to da je njemu bilo dojavljeno da cedulja potječe od povjesničara Ivana Luciusa, tj. da ju je ovaj prepisao iz drevnoga misala kojim se služio njegov istoimeni prastric.⁹ Iz sâmoga se pak teksta vidi da je taj imao drukčiji predajni tijek od onoga zabilježenoga u *codex Lucianus*, odnosno da nije pripadao pisanoj građi kojom se služio trogirski rod Lucius. Zasiurno je potjecao iz pisane tradicije neke druge trogirske plemenite obitelji (Celio?), koju je poznavao i kojom se služio Ivan Lučić – Lucius, ali to je sve što se zasad može reći o njemu. Već i ta okolnost upućuje

⁸ Rapanić 1998: 52–53: “Trogirsku crkvu Sv. Marije ni u kakvu kontekstu ne možemo odvojiti od ostalih šesterolista (peterolista) s kojima tvori jasnu tipološku, dakle formalnu i, naravno, što je još i važnije, logičku cjelinu, sasvim sigurno i u liturgijskom pogledu vrlo određenu”.

⁹ Farlati 1769: 306: *Ceterum tribus fere saeculis antiquiorem nobis exhibent episcopum Tragurii, nomine Petrum, schedae Mss. Joannis Lucii, qui ex vetusto missali, quo utebatur ejus propatruus Joannes Lucius primicerius et canonicus Traguriensis, hanc notationem desumpsit.* = Farlati 2010: 61.

III. THE ORIGIN OF LUČIĆ’S NOTE

III.1. Textual transmission

In the material sense, neither version of the memorial note about St. Mary *de Platea* originates from 1511. The first text was printed in the *Illyricum sacrum* in 1769 and is known only in that medium; the second is preserved in the manuscript of Petar Lučić, created at the end of the 16th or the beginning of the 17th century. From that point of view, both texts are significantly temporally distant from the events they describe – the discovery of information about the church of St. Mary *de Platea* in 1511.

All that is known about the origin of Farlati’s version is that he was informed that the note had originated from the historian Ivan Lucius, i.e. that he had copied it from an ancient missal used by his great-uncle of the same name.⁹ It can be seen from the text itself that it had a different history than the one recorded in the *Codex Lucianus*, i.e. it did not belong to the written material used by the family Lucius of Trogir. It had certainly come from the written tradition of another noble family from Trogir (Celio?), which was known to and used by Ivan Lučić – Lucius, but that is all that can be said about the text so far. Even this circumstance indicates that multiple versions of this written piece had circulated among the Trogir patricians, as well as that their content may have been conflicting.¹⁰ (The historian Lucius himself, as it will be seen, had critically opted for a version that **was not** part of his own family heritage.)

⁹ Farlati 1769: 306: *Ceterum tribus fere saeculis antiquiorem nobis exhibent episcopum Tragurii, nomine Petrum, schedae Mss. Joannis Lucii, qui ex vetusto missali, quo utebatur ejus propatruus Joannes Lucius primicerius et canonicus Traguriensis, hanc notationem desumpsit.* = Farlati 2010: 61.

¹⁰ Evidence to this is the anonymous description of the Trogir area from around 1591, as it contains identical information about St. Mary *de Platea* (see below): the founder is the *comes* son of Constantius, grandson of Severus the Great (there is no mention of the Byzantine emperor Theodosius). On the other hand, this description confuses Severus the Great with the Roman emperor (Septimius Severus?), which is a clear indication that the author, from the Kažotić family (*Casotti*) did not have nearly as precise data as the author of the note from 1511. The legend about the church, established by the “discovery” of archpresbyter Lucius had apparently continued to circulate among the Trogir patricians in the years to come, and long enough to experience alterations and distortions, and finally in its distorted state, it had entered the descriptive text about Trogir from 1591.

na to da je među trogirskim patricijatom cirkuliralo više verzija toga sastavka, kao i na to da im je sadržaj mogao biti u koliziji.¹⁰ (Povjesničar Lucius se, kako će se vidjeti, i sâm kritički opredijelio za verziju koja **nije** bila dijelom njegove vlastite obiteljske baštine.)

Nešto se više može reći o provenijenciji zapisa iz *codex Lucianus*. Poznat i kao *Varia Dalmatica*, taj kolektanej na latinskome i talijanskome jeziku plod je sakupljačkoga i antikvarnoga truda trogirskoga patricija Petra Lučića (oko 1550. – 1614.), koji je sastavio glavninu zbornika. Uz neka razilaženja, N. Kolumbić i N. Jovanović uvjerljivo obrazlažu da za nas relevantan dio korpusa pripada ruci Petrova tada vrlo mladoga sina, Ivana Lučića – Luciusa (rođen 1604.), što znači da svi ti tekstovi datiraju poslije siječnja 1614. godine, kada je Petar Lučić umro.¹¹ Ivan je nadopunjavao očeve antikvarne tekstove. Sâm folij sa zabilješkom o Sv. Mariji *de Platea* pripada, čini se, segmentu u kojemu iznova počinje stari rukopis (Petra Lučića),

¹⁰ Svjedočanstvo toga jest anonimni opis trogirskoga područja iz oko 1591. s obzirom na to da sadrži istovrsne podatke o Sv. Mariji *de Platea* (v. dolje): kao utemeljitelji navode se *conte* sin Konstancija, unuk Velikoga Severa (ne spominje se bizantski car Teodozije). S druge strane, taj opis miješa Velikoga Severa s rimskim carem (Septimijem Severom?), što je jasna naznaka da autor, iz roda Kažotića (*Casotti*), nije raspolagao ni približno preciznim podacima kao autor bilješke iz 1511. godine. Predaja o crkvi kakva je uspostavljena “otkrićem” arhiprezbitera Luciusa očito je nastavila kolati među trogirskim patricijatom u narednim godinama, i to dovoljno dugo da doživi preinake i iskrivljenja te da takva, izobličena, uđe u opisni tekst o Trogiru iz 1591.

¹¹ Započinje epigramima napisanima povodom Petrove smrti na ff. 90–90v, a rukopis jasno odaje neizvježbanu, mladenačku ruku. Usp. Jovanović 2008: 44–45 i bilj. 3. Nasuprot tome, Kolumbić 1980: 1090–1091 iznosi kontradiktornu tvrdnju da *Epigrammata in obitum D. Petri Lucij dignissimi Traguriensis* također pripadaju Petrovu rukopisu (?). Jovanović 2010: 10–11 navodi: “Vrlo jaku i jasnu cezuru čini pak f. 90, s nadgrobnicama Petru Luciću, zapisanim novom, nevještijom rukom. Po svemu sudeći, to je čin pijeteta sina desetogodišnjaka nedugo nakon očeve smrti (Ivan Lucić rođen je 1604, a Petar Lucić umro je 1614). Nakon toga nedostaje šesnaest listova, a u sljedećoj cjelini (od f. 107r do posljednjeg ispisanog f. 136r) – otvara je Božičevićeva *Vita Marci Maruli Spalatensis* – prevladavaju tekstovi interesantni ljubitelju starina: srednjovjekovni nadgrobni natpisi, prijepisi isprava, historiografski tekstovi i kroničarski zapisi (svaki sveščić ispisivao je prvo Petar, a nadopunjavao Ivan Lucić)”.

Something more can be said about the provenance of the note from the *Codex Lucianus*. Also known as *Varia Dalmatica*, this collection in Latin and Italian is the result of the collecting and antiquarian labours of the Trogir patrician Petar Lučić (c. 1550 – 1614), who had compiled the majority of the collection. With some differences, N. Kolumbić and N. Jovanović convincingly explain that the part of the corpus that is relevant to us, was written by Petar’s very young son, Ivan Lučić – Lucius (born in 1604), which means that all those texts date back after Petar Lučić’s death in January 1614.¹¹ Ivan had supplemented his father’s antiquary texts. The folio with the note about St. Mary *de Platea* seems to belong to the segment in which the older handwriting (of Petar Lučić) begins again, but it is precisely on this folio that the texts contain several subsequent interventions (crossing out and correcting), so it remains unclear which part should be attributed to Lučić the father and which to Lučić the son.¹² It has already been pointed out above that the basic difference between the two notes is the function of the rector of St. Mary *de Platea*: in Farlati it is Ivan Celio, and in the *Codex Lucianus* it is Ivan Lučić the Elder – the author of the note.¹³ Who are the protagonists of both notes, Ivan Celio and Ivan Lucius? The name Ivan was common in the families Celio and Lucius, but considering that priests (canons) are mentioned in both versions of the note, only clerics named Ivan from these families

¹¹ It begins with epigrams written on the occasion of Petar’s death on ff. 90–90v, and the manuscript clearly betrays an untrained, youthful hand. Cfr. Jovanović 2008: 44–45 and note 3. In contrast, Kolumbić 1980: 1090–1091 makes the contradictory claim that *Epigrammata in obitum D. Petri Lucij dignissimi Traguriensis* also belong to Petar’s handwriting (?). Jovanović 2010: 10–11 states: “A very strong and clear caesura is made by f. 90, with epitaphs of Petar Lucić, written by a new, more clumsy hand. Apparently, this is an act of piety of a ten-year-old son shortly after his father’s death (Ivan Lucić was born in 1604, and Petar Lucić died in 1614). Sixteen pages are missing after that, and the next section (from f. 107r to the last written f. 136r) – opened by Božičević’s *Vita Marci Maruli Spalatensis* – is dominated by texts that are interesting to the admirer of antiquities: medieval sepulchral inscriptions, document transcripts, historiographical texts and chronicle entries (each booklet was written firstly by Petar, and then supplemented by Ivan Lucić)”.

¹² Kolumbić 1980: 1101, 1102.

¹³ Rapanić (1998: 50) also points that out as one of the main differences between the two versions.

no upravo na tom foliju tekstovi sadrže nekoliko naknadnih intervencija (precrtavanja i popravljavanja), pa ostaje nejasno koji njegov dio treba pridati ocu, a koji sinu Lučiću.¹²

Već je prije istaknuto da osnovnu razliku dviju bilješki čini funkcija rektora Sv. Marije *de Platea*: u Farlatija je to Ivan Celio, a u *codex Lucianus* je to Ivan Lučić Stariji – sastavljač bilješke.¹³ Tko su protagonisti jedne i druge bilješke, Ivan Celio i Ivan Lucius? Ime Ivan bilo je često u rodovima Celio i Lucius, no uzevši da su u obje verzije cedulje navedeni svećenici (kanonici), u obzir dolaze jedino klerici iz tih obitelji po imenu Ivan, i to oni koji su bili zrele dobi oko 1511. godine. U rodu Celio tim kriterijima odgovara jedino Ivan Celio (oko 1448. – prije 1518.), jedan od braće soprakomita Andrije Celija. Nema, međutim, pouzdanih potvrda da je taj Ivan bio svećenik.¹⁴ Što se tiče roda Lucius, očiti je kandidat arhiepiskop Ivan (oko 1482. – 1541.), brat Nikole, pradjeda povjesničara Ivana Luciusa.¹⁵

¹² Kolumbić 1980: 1101, 1102.

¹³ To kao jednu od glavnih razlika dviju verzija ističe i Rapanić 1998: 50.

¹⁴ Otprilike u istoj generaciji žive četiri druga pripadnika roda Celio po imenu Ivan (1464. – poslije 1481., 1458. – prije 1510., 1478. – prije 1525. i 1492. – prije 1551.), no svi (osim prvonavedenoga, koji je izgleda živio kratko) imaju dobro dokumentirane brakove i potomstvo, što isključuje svećeničku službu – v. Andreis 2006: 159, 160, 165, 169. S obzirom na to da su Ivanov stariji brat Ludovik (rođen oko 1446.) i mlađi brat Marin (rođen oko 1452.) obojica bili svećenici, smijemo pretpostaviti da isto vrijedi za Ivana; mogućnost je tim veća što nisu zabilježeni Ivanovi brakovi ni djeca.

¹⁵ Andreis 2006: 226, 289. Sačuvana je njegova oporuka datirana 10. siječnja 1541. – Andreis 2006: 18. U njoj, međutim, nema spomena oporučiteljevoj službi rektora Sv. Marije *de Platea*. Preciznosti radi, treba reći da ovaj Ivan Lucius iz 1511. godine zapravo nije bio prastric povjesničara Ivana (djedov brat), već se u riječi *propatruus* krije praprastric (pradjedov brat), također *Ioannes Lucius*. Djed se, naime, povjesničara Lučića zvao Jerolim i zaista je imao brata Ivana, poznatijega pod imenom Ivan Štafilić-Lučić (ili: Ivan Lučić-Štafilić), šibenskoga biskupa od 1528. do smrti 1557. godine. Taj je, međutim, Ivan rođen 1498. godine, te nije nikako mogao 1511. biti trogirski pramancir i kanonik s obzirom na to da je tada imao samo 13 godina. Više o njemu: Farlati 1769: 475–476; Fisković 1969: 55–56; Andreis 2006: 227. No prema obiteljskomu stablu rekonstruiranom u Andreis 2006: 224, Ivan Lučić-Štafilić sin je Nikole (oko 1468. – prije 1551.), bratića povjesničarova pradjeda Nikole (istodobno bratića arhiepiskopitara Ivana). Prezime Štafilić

come into consideration, and only those who were of mature age around 1511. In the Celio family, only Ivan Celio (around 1448 – before 1518), a brother of the sopracomito Andrija Celio, meets these criteria. There is, however, no reliable confirmation that this Ivan was indeed a priest.¹⁴ As for the Lucius family, the obvious candidate is the archpresbyter Ivan (c. 1482 – 1541), brother of Nikola, the great-grandfather of the historian Ivan Lucius.¹⁵ The historical data regarding him are rather sparse.¹⁶

¹⁴ Approximately in the same generation there were four other members of the Celio family named Ivan (1464 – after 1481, 1458 – before 1510, 1478 – before 1525 and 1492 – before 1551), but all (except the first one, who died young) have well-documented marriages and offspring, which excludes priestly service – see Andreis 2006: 159, 160, 165, 169. Given that Ivan's older brother Ludovik (born around 1446) and younger brother Marin (born about 1452) were both priests, it can be assumed that the same is true for Ivan; the possibility is all the greater precisely because there is no record of Ivan marrying or having children.

¹⁵ Andreis 2006: 226, 289. His will dated 10 January 1541 has been preserved – Andreis 2006: 18. In it, however, there is no mention of the testator's service as rector of St. Mary *de Platea*. For the sake of precision, it should be said that this Ivan Lucius from 1511 was not actually the granduncle of the historian Ivan (grandfather's brother), but that the word *propatruus* refers to the great-granduncle (great-grandfather's brother), also *Ioannes Lucius*. Namely, the grandfather of the historian Lucius was called Jerolim, and he indeed had a brother Ivan, better known as Ivan Štafilić-Lučić (or: Ivan Lučić-Štafilić), Bishop of Šibenik from 1528 until his death in 1557. However, Ivan was born in 1498, and he could not have been a Trogir primicerius and canon in 1511, since he was only 13 years old at the time. More about him: Farlati 1769: 475–476; Fisković 1969: 55–56; Andreis 2006: 227. However, according to the family tree reconstructed in Andreis 2006: 224, Ivan Lučić-Štafilić is the son of Nikola (around 1468 – before 1551), first cousin of the historian's great-grandfather Nikola (and at the same time first cousin of the archpresbyter Ivan). He added the surname Štafilić to his own surname Lučić in the memory of his uncle (mother's brother) Ivan Štafilić, the Bishop of Šibenik from 1512 to 1528 and his immediate predecessor in the Šibenik episcopal see. Bishop Lučić-Štafilić is best known for completing the construction of the Šibenik Cathedral and its consecration in 1555. In the cathedral is his sarcophagus, with a Latin epitaph that clearly indicates his age – cf. Farlati 1769: 476; Lucić 1979b: 1113; Pelc 2007: 307. Canon Johannes, author of the note on St. Mary *de Platea*, therefore, should be sought in Ivan Lučić, the brother of the historian's great-grandfather Nikola.

¹⁶ Fisković 1969: 58 and Fig. 15 attributes a Renaissance coat of arms to him with the initials I. L. on one of the houses in present-day Gradska Street in Trogir. The author also states that this Ivan is mentioned in the family tree (manuscript) as *Iohannes iuris utriusque doctor archipresbyter*.

Povijesni podatci o njemu prilično su škrti.¹⁶

Crkvene nadarbine su se u principu dodjeljivale doživotno, što znači da je Ivan Celio svoju uživao do oko 1518. godine, odnosno alternativno Ivan Lučić Stariji do 1541. godine. Teško bi bilo za života njih obojice pripisivati službu rektora Sv. Marije onome tko ju nije tada odista obnašao (čak i u dokumentaciji privatne naravi, namijenjenoj internoj upotrebi). Nadalje, Ivan Celio postao je padovanskim kanonikom tek u lipnju 1512. godine,¹⁷ te nije mogao nositi taj naslov već 1511. godine. To upućuje na to da je cedulja kojom se služio Farlati sastavljena u retrospektivi, odnosno da datira svakako poslije 1512. godine. Ovime se pod znak pitanja dovodi i Farlatijeva tvrdnja da je pred njim stajao Luciusov vjeran prijepis marginalije njegova istoimenog pretka: Ivan Lučić Stariji nije 1511. godine nika-ko mogao anticipirati Celiovu čast padovanskoga kanonika. No, kako će se vidjeti, Farlatijeva *scheda* ipak zadržava znatnu heurističku prednost nad kodeksom Petra Lučića. U tom je smislu nekoliko zaključaka detaljnije analize od izuzetne važnosti.

Druga diskrepancija između dviju notâ odnosi se na lokaciju otkuda potječu graditelji crkve: u Farlatijevu je primjerku ona nazvana *salina* ('solana' – Soline kod Trogira), dočim se u *codex Lucianus* radi o urbonimu *Salona*. Iz tih odudaranja postaje jasno da sukcesivnim prepisivanjem predložaka i njihovih kopija sintagma *fuertur muratores de Salona* nije nipošto mogla uroditi sintagmom *fuertur muratorii de salina*, već je moguć

Church benefices were generally awarded for life, which means that Ivan Celio kept his until about 1518, or alternatively Ivan Lučić the Elder until 1541. It would be difficult during their lifetimes to attribute the office of the rector of St. Mary to a person who did not really perform it during that time (even in documents of a private nature, intended for internal use). Furthermore, Ivan Celio became a canon of Padua only in June 1512,¹⁷ and therefore he could not bear the aforementioned title as early as 1511. This indicates that the note used by Farlati was compiled in retrospect, that is, that it certainly dates after 1512. This also calls into question Farlati's claim that he consulted Lucius's faithful transcript of the marginalia by his ancestor of the same name: Ivan Lučić the Elder could not in any way anticipate in 1511 Celio's future honour as the canon of Padua. However, as it will be seen, Farlati's *scheda* still holds a significant heuristic advantage over Petar Lučić's codex. In this sense, several conclusions of a more detailed analysis are extremely important.

Another discrepancy between the two notes refers to the origin of the church builders: in Farlati's copy it is called *salina* ("salt pan" – Soline near Trogir), while the *Codex Lucianus* mentions the urbonym *Salona*. From these discrepancies it becomes clear that by successive rewriting of the originals and their copies, the phrase *fuertur muratores de Salona* could never have resulted in the phrase *fuertur muratorii de salina*, and that the only possible case is the reverse. Namely, in copying, as a rule, what is less known is "corrected" into what is better known, and not the other way around (*obscurum per clarius*, not *obscurum per obscurius*).¹⁸ It is to be assumed, of course, that the older text contained a more accurate expression, closer to the original. To transform, therefore, the obscure and (in this context) unexpected appellative and toponym *salina* into the very well-known urbonym *Salona*, is a completely natural and expected procedure of the scribe, left to his own devices before the text whose

dodao je svomu rođenom prezimenu Lučić u spomen na ujaka (majčina brata) Ivana Štafilića, šibenskoga biskupa od 1512. do 1528. godine i svoga neposrednog prethodnika na šibenskoj biskupskoj stolici. Biskup Lučić-Štafilić najpoznatiji je po tome što je dovršio gradnju šibenske katedrale i posvetio ju 1555. godine. U njoj je i njegov sarkofag, s latinskim epitafom što jasno označava njegovu dob – usp. Farlati 1769: 476; Lucić 1979b: 1113; Pelc 2007: 307. Kanonika Ivana, autora zabilježke o Sv. Mariji *de Platea*, stoga treba tražiti u Ivanu Lučiću, bratu povjesničarova pradjeda Nikole.

¹⁶ Fisković 1969: 58 i sl. 15 pripisuje mu renesansni grb s inicijalima I. L. na jednoj od kuća u današnjoj Gradskoj ulici u Trogiru. Autor ujedno navodi da se ovaj Ivan u rukopisnome rodoslovnom stablu obitelji navodi kao *Iohannes iuris utriusque doctor archipresbyter*.

¹⁷ Melchiorre 2010: 208, 386, 447, 452, 514, 529. Neobično je što se, s obzirom na postignute časti, Ivan Celio ne spominje u popisu svećenika iz toga trogirskog plemićkog roda – Andreis 2006: 289.

¹⁷ Melchiorre 2010: 208, 386, 447, 452, 514, 529. It is unusual that, given the honors achieved, Ivan Celio is not mentioned in the list of priests from that noble family of Trogir – Andreis 2006: 289.

¹⁸ For the same reason, Rapanić 1998: 49 is not inclined to favor the Zadar version of the note.

samo obrnuti slučaj. Pri prepisivanju se, naime, u pravilu ono što je manje poznato “ispravlja” u ono što je poznatije, a ne obratno (*obscurum per clarius*, ne *obscurum per obscurius*).¹⁸ Možemo pretpostaviti, razumije se, da je stariji tekst sadržavao točniji, izvorniku bliži izričaj. Preinačiti stoga opskuran te (u ovome kontekstu) neočekivan apelativ i toponim *salina* u veoma poznat urbonim *Salona*, sasvim je prirodan i očekivan postupak prepisivača prepuštena vlastitim kombinacijama pred tekstem čije je značenje trebao odgonetnuti. Identifikacija solanâ sa Salonom, dakle, indicija je da Farlatijeva inačica predstavlja presliku vjerniju izvorniku, a *codex Lucianus* nasuprot tome njegovu modifikaciju.¹⁹ U kojemu se trenutku i na kojoj karici tekstualne transmisije ovoga memorijalnog zapisa to dogodilo, nije moguće sasvim pouzdano ustanoviti. Zaključak o prvenstvu Farlatijeve verzije je unekoliko iznenađujući, jer bi se očekivalo da učenici pripadnici trogirske obitelji Lučić bolje raspolažu podacima iz lokalne toponomastike. No tu zadržku nadoknađuje sveobuhvatna analiza obaju zapisa. Na filološkoj i tekstološkoj razini tumačenja, podrijetlo Farlatijeve verzije toga zapisa valja smatrati načelno pouzdanijim.

Na to ukazuju i neke druge diskrepancije između dva postojeća teksta:

- Farlatijeva verzija pisana je u prvomu licu jednine, subjektivnim stilom (“ja, Ivan Lucius, ... sam zabilježio”); verzija iz *codex Lucianus* pisana je u trećemu licu jednine, neutralnim stilom (“zabilježeno rukom ... Ivana Lucija”);

- verzija iz *codex Lucianus* nosi naslov *O svetoj Mariji od Poljane* (kao naznaku rubrike kojoj tekst pripada u zborniku), čega u Farlatijevoj verziji nema

meaning he had to decipher. The identification of the salt pans with *Salona*, is therefore an indication that Farlati’s version is a more faithful copy of the original, and that the *Codex Lucianus*, in contrast, is its modification.¹⁹ It is not possible to establish quite reliably, at which point and in which part of the textual transmission of this memorial note did this shift occur. The conclusion about the primacy of Farlati’s version is somewhat surprising, because it would be expected that the learned members of the Lučić family from Trogir would have had better data about local toponymy. But this reservation is compensated by the comprehensive analysis of both notes. On the philological and textual level of interpretation, the origin of Farlati’s version of the note, should generally be considered more reliable.

This is indicated by other discrepancies between the two existing texts:

- Farlati’s version is written in the first person singular, in the subjective style (“I, Ivan Lucius, ... have recorded”); the version from the *Codex Lucianus* is written in the third person singular, in the neutral style (“recorded by the hand ... of Ivan Lucius”);

- the version from *Codex Lucianus* is entitled: *On St. Mary of the Square* (as an indication of the paragraph in the corpus to which the text belongs), which is not present in Farlati’s version (the original gloss on the margin of the missal did not need a title);

- it is explicitly stated in Farlati’s version that the rector of the church “at the present time” (*in praesentiarum*) is Ivan Celio; the present is specified below by the year 1511 (*anno MDXI*), i.e. Ivan Lučić the Elder reports on Ivan Celio **as his contemporary**; in the version from *Codex Lucianus* there are no concrete temporal markers to indicate the present, the honour of the rector of the church is merged in

¹⁸ Ni Rapanić 1998: 49 nije sklon dati prvenstvo zadarskoj verziji bilješke iz istoga razloga.

¹⁹ Opcija da bi Farlati samostalno “korigirao” *Salona* u *salina* može se bez mnogo krzmanja isključiti – usp. Rapanić 1998: 49: “U ovome primjeru ne vidimo prava razloga pomisliti da bi Lucije, živeći u Trogiru pokraj Splita i Salone, umjesto *Salona* napisao *saline*, niti, pak, da bi Farlati umjesto imena rimskoga grada, o kojemu je u svome djelu ispisao mnoge stranice, pogriješivši, donio riječ koja označuje mjesto gdje se pripravlja – *sol*!” Preostaje zaključiti da je talijanski povjesničar u drugoj polovini 18. stoljeća raspolagao kvalitetnijom, originalu bližom verzijom teksta nego Trogiranin Petar Lučić u drugoj polovini 16. stoljeća.

¹⁹ The option that Farlati could have “corrected” *Salona* to *salina* on his own can be ruled out without much fuss – cfr. Rapanić 1998: 49: “In this example we have no real reason to think that Lucius, living in Trogir near Split and *Salona*, would write *salina* instead of *Salona*, nor that Farlati instead of the name of a Roman city about which he wrote many pages in his work, would, mistakenly, write a word denoting the place where *salt* is prepared!”. It can only be concluded that the Italian historian in the second half of the 18th century had access to a better, and a version much closer to the original text, than Petar Lučić of Trogir did in the second half of the 16th century.

(izvornoj glosi na margini misala nije bio potreban naslov);

- u Farlatijevoj verziji izričito je navedeno da je rektor crkve “u sadašnje vrijeme” (*in praesentiarum*) Ivan Celio; sadašnjost se u nastavku precizira 1511. godinom (*anno MDXI*), tj. Ivan Lučić Stariji izvještava o Ivanu Celiju kao **suvremeniku**; u verziji iz *codex Lucianus* nema konkretnih vremenskih oznaka sadašnjosti, čast rektora crkve spaja se u jednoj jedinoj rečenici s ličnošću autora zapisa, Ivana Lučića Starijega, naznačujući prošlo vrijeme, nesuvremeno autoru zapisa (“upravitelja te crkve 1511. godine”).

Takvi zahvati u tekst (dodavanje ili brisanje riječi, mijenjanje riječi i izraza, skraćivanje, prepravljavanje) autorski su čin; odaje ga naročito sâm svršetak zadarskoga kodeksa iz kojega je razvidno da je ta verzija vremenski posteriorna tekstu kakav je u Farlatija (Lučić St. nije upravitelj crkve **sada**, već je to **bio** 1511. godine). Ta samostalna gramatička konstrukcija trag je prerade koju je autor *codex Lucianus* izvršio parafrazirajući svoj tekstualni predložak. Sâmim time daje solidan temelj za pretpostavku da tekst iz Lučićeva kodeksa **ne predstavlja** vjeran odraz prvobitnoga memorijalnog zapisa, već da je preuzet iz starijega i **drugačijeg** izvornika, u kojem su onda izvršene intervencije (a što je za raspravu o filijaciji i primatu dviju postojećih verzija teksta ujedno i najvažnije). U prosudbi o prvenstvu između dviju *scheda*, u svjetlu netom predloženih činjenica, prednost svakako treba dati Farlatijevoj verziji imajući pritom na umu vjerojatnost da ni ta varijanta sastavka ne mora nužno biti sasvim vjerna izvorniku; stoji, međutim, ocjena da je u odnosu na *codex Lucianus* ona starija, i samim time bliža matici. Stoga se Farlatijeva verzija čini najstarijom ili najbližom pratećem tekstu. Njezina je filijacija starija.

U sačuvanoj oporuci Ivana Lučića Starijega (+ 1541.) ne spominje se da je bio rektorom crkve Sv. Marije *de Platea*.²⁰ Uzevši u obzir doživotnost takvih beneficija (ako nisu poništeni unapređenjem, npr. promicanjem u biskupski rang), to je svakako indicija da kanonik Lučić zaista nije bio rektor Sv. Marije, već da ta tvrdnja potječe od Petra Lučića, kojemu smijemo pripisati sklonost da tu funkciju

a single sentence with the author of the note, Ivan Lučić the Elder, indicating past tense which is not contemporary to the author of the note (“administrator of that church in 1511”).

Such interventions in the text (adding or deleting the words, changing the words and expressions, shortening, rewriting) are an act of an author; this is evident by the very end of the Zadar Codex, where it becomes clear that this version is temporally posterior to Farlati’s text (Lučić the Elder is not the administrator of the church **at the present**, but he **was** in 1511). This independent grammatical construction is the evidence of a rewriting by the author of *Codex Lucianus*, achieved by paraphrasing his textual model. This in itself provides a solid basis for the assumption that the text from Lučić’ codex **is not** a true reflection of the original memorial note, but that it was rather taken from an older and **different** original, in which interventions were made (which is all the more important for the discussion about filiation and primacy of the two existing versions of the text). In judging the primacy between the two *schedae*, in the light of the presented facts, preference should certainly be given to Farlati’s version, bearing in mind the probability that even this variant of the written piece may not necessarily be entirely true to the original; however, we should regard it sufficiently established that it is older in relation to the *Codex Lucianus*, and therefore closer to the archetype. Therefore, Farlati’s version seems to be the oldest or closest to the original text. Its filiation is older.

The preserved will of Ivan Lučić the Elder (+ 1541) does not mention him being the rector of the church of St. Mary *de Platea*.²⁰ Considering the lifelong duration of such benefices (if they were not annulled by promotion, e.g. elevation to the episcopal rank), this is certainly an indication that canon Lučić indeed was not the rector of St. Mary, but that this claim originates from Petar Lučić, to whom we can attribute the tendency to credit his ancestor with this function. This is a further argument for the thesis that the real rector of the church in 1511 was Ivan Celio, that is, that Farlati’s version of the note is more

²⁰ DAZd, Arhiv Trogira, kut. 46, fasc. XLI.3, fol. 3. Zahvalan sam kolegi Marku Rimcu na pomoći pri pretraživanju građe.

²⁰ DAZd, The Trogir Archive, box 46, folder XLI.3, folio 3. I am grateful to my colleague Marko Rimac for his help in researching the material.

prida svome pretku. To je i daljnji argument za tezu da je stvarnim rektorom crkve 1511. godine bio Ivan Celio, odnosno da je Farlatijeva verzija cedulje vjerodostojnija. Oba zaključka upućuju, nadalje, da manipuliranje podatcima iz obje verzije ne treba očekivati za života obojice spornih protagonista, umrlih 1518. i 1541. godine, s obzirom na to da bi tada točnost podatka bilo lako provjeriti te ih time potvrditi ili osporiti.

Ako je Farlatijeva informacija iz 1769. bila točna, odnosno ako je stvarno izvorni zapis stajao na margini misala Ivana Lučića Starijega (+ 1541.), i došao do njega posredstvom prijepisa Ivana Lučića – Luciusa (+ 1679.), tada nema razloga sumnjati u ispravnost podatka o Ivanu Celiju kao rektoru, s obzirom na to da sâm Lučić Stariji u njemu ne opisuje sebe kao rektora crkve, već eksplicitno tu službu pridaje drugoj osobi. Druga je konzekvenca takvog zaključka – da je Farlati pod rukom imao vlastoručni ispis Ivana Lučića Mlađega iz 17. stoljeća – to da je ovaj nastao temeljem pratećeg, pri čemu je trogirski povjesničar **svjesno zanemario** kodeks svoga oca Petra; čitav ekskurs ukazuje na to da je pripisivanje rektorstva nad crkvicom Lučiću Starijemu plod intervencije Petra Lučića (ili nekoga od njegovih prethodnika iz 16. st.), čemu se njegov sin, učeni trogirski povjesničar, nije priklonio. Ostaje, međutim, i dalje otvoreno pitanje je li Farlati raspolagao vlastoručnim ispisom Ivana Lučića – Luciusa iz misala njegova starijeg imenjaka ili nekom kopijom toga ispisa, naknadno obogaćenom dodatnim vijestima: da je izvjesniji potonji slučaj, iznova upućuje Celiova titulacija *canonicus Patavinus* (s obzirom na to da on 1511. godine još nije bio postao padovanskim kanonikom). U nekom je, dakle, trenutku izvršen zahvat u tekst Lučićeva prijepisa iz praprastričeva misala, ali se preciznijemu određenju vremena i autora te intervencije više na-prosto ne može ući u trag.

Kojoj, na kraju, od dviju verzija zapisa treba pokloniti (veće) povjerenje? Postavka nekoliko dosadašnjih istraživača prema kojoj je taj tekst humanistički konglomerat historijskih i anakronističnih podataka čini se, ali tek i samo na prvi pogled, uvjerljivom, no neovisno o tomu pravi bi smisao sastavljanja tog zapisa – pa i razlikovanja u ličnostima rektora crkve – trebalo tražiti drugdje. Mislimo pritom prije svega na činjenicu da je jedna njegova verzija – i to ona koja upraviteljstvo

credible. Both conclusions further suggest that manipulation of the data from both versions should not be expected during the lifetimes of both protagonists involved, who died in 1518 and 1541 respectively, since the accuracy of the data at the time would be easy to ascertain and thus, to confirm or dispute. If Farlati's information from 1769 was correct, that is, if the original note was really found on the margins of the missal of Ivan Lučić the Elder (+ 1541), and if it came to him through a transcript by Ivan Lučić – Lucius (+ 1679), then there is no reason to doubt the correctness of the information about Ivan Celio as rector, since Lučić the Elder does not describe himself as the rector of the church, but explicitly assigns this office to another person. Another consequence of such a conclusion – if Farlati had a handwritten copy of Ivan Lučić the Younger from the 17th century – is that it was based on an original text, where the Trogir historian **knowingly ignored** his father Petar's codex; the whole discrepancy indicates that the attribution of the rectorate over the church to Lučić the Elder was a result of Petar Lučić's intervention (or one of his predecessors from the 16th century) a feat that his son, a learned Trogir historian, disagreed with. However, the question remains whether Farlati had Ivan Lučić – Lucius' handwritten copy extracted directly from the missal of his older namesake, or a copy of that copy, subsequently enriched with additional data: that the latter case is more certain is again indicated by Celio's title *canonicus Patavinus* (since in 1511 he had not yet become a canon of Padua). Therefore, at some point, an intervention was made to the text of Lučić's transcript from his great-grand-uncle's missal, but the precise time and author of that intervention simply cannot be ascertained.

Which of the two versions of the note, after all, should be trusted (more)? The assumption of several previous scholars that this text is a humanistic conglomeration of historical and anachronistic data seems convincing, but only at a first glance, and regardless of that, the true meaning behind the creation of this note – and the differences between the church rectors – should be sought elsewhere. We are referring to the fact that one of its versions – and the one that attributes the administration of the disputed church to a member of the Lucius family – is preserved solely in the written heritage of the Lučić family; it is difficult to shake off the impression that this is not a coincidence, all the more so as

nad spornom crkvom pripisuje jednomu članu obitelji Lučić – sačuvana upravo u obiteljskoj pisanoj tradiciji Lučićevih; teško je oteti se dojamu da tu nije posrijedi koincidencija, tim više što alternativna, Farlatijeva verzija istu službu pripisuje pripadniku posve drugoga trogirskog patricijskog roda, Ivanu Celiju. Druga pak važna indikacija nalazi se u tome što iz poblize raščlambe obiju verzija jasno proizlazi da Ivan Lučić Stariji zapravo **nije** iznalazitelj podataka o prošlosti crkve, već samo onaj koji ih je prvi zabilježio u pisanoj formi: oba su zapisa u tome pogledu sukladna te prilično nedvosmislena – vijesti o Sv. Mariji su **nađene u Splitu zapisane u nekoj kronici** (*hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum*), dočim je kanonik Lučić jedino sastavio zapis o tim vijestima (*et ego [...] manu propria registravi; et registratum manu propria*); posrijedi je nijansa izričaja koja je uglavnom promicala dosadašnjim istraživačima. Ničim se, dakle, ne prejudicira da historijski podatci o rotundi Sv. Marije datiraju iz 1511. godine: zapis navodi tek to da su te godine zabilježeni. Ako se, dakle, ne može bez ostatka tvrditi da je Ivan Lučić Stariji potpuno samostalno sastavio ovaj tekst, može se ipak s velikom sigurnošću pretpostaviti da ga je on prvi zapisao. Koliko su pak dugo ti podatci kolali prije negoli su oblikovani u memorijalni zapis, nemoguće je na temelju sadašnjih saznanja utvrditi. Vremenski hijat između “pronaska” tradicije o crkvi i njezina uobličavanja u tekst može se približno odrediti jedino indirektnim pokazateljima, o čemu će biti više riječi u zaključnomu dijelu ovoga rada.

III.2. Historiografske interpretacije

Kako je već navedeno, trogiraska cedulja izazvala je osobitu pozornost historiografije zbog podataka koje je sadržavala o Velikom Severu, predvodniku Salonitanaca naseljenih u Dioklecijanovu palaču.

R. Katičić iznio je tezu da se “u toj tekstovnoj predaji Veliki Sever spominje nezavisno od djela Tome Arhidakona i da se tu očito pretpostavlja da je on svakomu dobro poznat. Odatle se pokazuje vrlo vjerojatnim da je postojala starija pisana predaja o osnutku Splita, o Velikom Severu i njegovim potomcima, na kojoj je zasnovan prikaz Tome Arhidakona, ali i vijest u kronici iz koje je kanonik Lučić uzeo svoju vijest o trogirskoj crkvi Sv. Marije na Poljani”, što su kasnije prihvatili i neki povjesničari,

the alternative, Farlati’s, version attributes the same service to a member of a completely different Trogir patrician family, Ivan Celio. Another important indication is that a closer analysis of both versions clearly shows that Ivan Lučić the Elder **was not** in fact the discoverer of data of the church’s past, but merely the first to record them in the written form: both notes are quite unambiguous and consistent in this respect – the data about St. Mary **was found in Split written in some chronicle** (*hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum*), and the canon Lučić only compiled a note about these findings (*et ego [...] manu propria registravi; et registratum manu propria*); this nuanced expression has mostly been overlooked by previous researchers. Nothing, therefore, presupposes that the historical data on the rotunda of St. Mary date from 1511: the note merely states that the data were recorded that year. Therefore, if it cannot be said that Ivan Lučić the Elder composed this text completely on his own, it can still be assumed, with great certainty, that he was the first to write it down. However, how long did these data circulate before they were turned into a memorial note, is impossible to determine on the basis of what we know now. The temporal hiatus between the “discovery” of the tradition about the church and its shaping into a text can only be roughly determined by indirect indicators, which will be discussed in more detail in the concluding part of this paper.

III.2. Historiographical interpretations

As previously mentioned, the Trogir note attracted special historiographical attention because of the information it contained about Severus the Great, the leader of the Salonitans who settled in the Diocletian’s Palace. R. Katičić presented the thesis that “in this textual tradition, Severus the Great is mentioned independently from the work of Thomas the Archdeacon and it is obviously assumed that he is well known to everyone. It is probable that there was an older written tradition about the founding of Split, about Severus the Great and his descendants, which was the basis for Thomas the Archdeacon’s description, and also for the entry in the chronicle from which canon Lučić took his data about the church of St. Mary of Square in Trogir”, which was later accepted by

najdosljednije N. Budak.²¹ Ako je, naime, Severov unuk živio u Trogiru u drugome desetljeću 8. stoljeća te tamo tada djelovao kao društveno afirmirana, zrela osoba, vrijeme života njegova djeda, navodnoga Ravenjaninova suvremenika, moglo bi se datirati sredinom prethodnoga vijeka. Prema tome, trogirski zapis potvrđivao bi – neovisno o Arhidakonu – tradicionalnu kronologiju utemeljenja Splitske crkve (sredina 7. stoljeća), što na prvi pogled svakako djeluje plauzibilno.

Katičić time objašnjava i otprije uočenu pogrešku u Arhidakonovu katalogu splitskih nadbiskupâ, gdje ovaj zabunom datira nadbiskupa Martina 970. godinom, “u vrijeme cara Teodozija i kralja Držislava”.²² S obzirom na to da je posljednji bizantski car toga imena, Teodozije III. (715. – 717.), živio oko 250 godina prije hrvatskoga kralja Držislava (oko 969. – 996.), Katičić pogrešku objašnjava pretpostavkom da su u Splitu postojali zapisi o dva različita nadbiskupa po imenu Martin: jednomu iz vremena cara Teodozija te drugomu iz 970. godine, iz vremena kralja Držislava. Toma Arhidakon je – po Katičićevu mišljenju – sastavljajući svoj *Catalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria* pogrešno poistovjetio starijega Martina s mlađim, a zatim daljnjim previdom tu ličnost datirao kao Držislavova suvremenika iz druge polovine 10. stoljeća. Kompilirajući, naime, podatke iz dva vremenski različita teksta, kasnijemu nadbiskupu pridao je točnu godinu (970.) i suvremenoga mu hrvatskoga vladara (Držislava), ali ipak zadržavši u drugomu dijelu formule datacije bizantskoga cara (Teodozija) iz mnogo ranijega vremena. To bi u svemu, dakle, značilo “da je u Splitu postojao zapis o jednom nadbiskupu Martinu u vrijeme cara Teodozija III”.²³

²¹ Katičić 1987: 31–35 s rekapitulacijama u Katičić 1992 i Katičić 1998: 259–261 te Katičić 2008. Usp. Budak 1994: 14, 83–86; Budak 1996: 128–129; Budak 2012: 173 te najnoviji prilog u Budak 2018b: 177. Farlati 2010: 63 to je formulirao ovako: “Poklapaju se dakle međusobno unuk Velikog Severa, trogirski biskup Petar i car Teodozije, a to poklapanje vremena i osoba potvrđuje biskupovanje Petrovo, ili ga barem čini vjerojatnim i upućuje na to da ga treba smjestiti na početak osmoga stoljeća”.

²² HS 2003, c. XIII.3.1–3, p. 54; Katičić 1987: 30.

²³ Katičić 1987: 31. Katičić je u tom kontekstu upozorio na splitskoga nadbiskupa Martina spomenutoga u nekim od kataloga salonitansko-splitskih nadbiskupa, čija bi se kronologija naizgled slagala s vremenskim odrednicama

some historians, most consistently by N. Budak.²¹ If Severus’ grandson had lived in Trogir in the second decade of the 8th century and was established at that time as a socially affirmed, mature person, the lifetime of his grandfather, the alleged contemporary of John of Ravenna, could be dated back to the middle of the previous century. Therefore, the Trogir note would confirm – independently from the Archdeacon – the traditional chronology of the founding of the Split Church (mid-7th century), which, at a first glance, certainly seems plausible.

Katičić thus explains the previously noticed error in the Archdeacon’s catalogue of archbishops of Split, where he had mistakenly dated the Archbishop Martin to 970, “in the time of Emperor Theodosius and King Držislav”.²² Since the last Byzantine emperor of that name, Theodosius III (715 – 717), lived about 250 years before the Croatian king Držislav (reigned c. 969 – 996), Katičić explains the mistake by assuming that there were records kept in Split on two different archbishops named Martin: one from the time of Emperor Theodosius and the other from 970, from the time of King Držislav. In Katičić’s opinion, Thomas the Archdeacon, in compiling his *Catalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria*, had mistakenly identified the older Martin as the younger, and then by further oversight had dated the figure as Držislav’s contemporary from the second half of the 10th century. Namely, by compiling data from two different texts, to the later archbishop he had attributed the correct year (970) and his contemporary Croatian ruler (Držislav), but in the second part of the formula he had retained the dating of the Byzantine emperor (Theodosius) from a much earlier period. All in all, this would mean “that there was a written source in Split about an Archbishop Martin during the time of the Emperor Theodosius

²¹ Katičić 1987: 31–35 with recapitulations in Katičić 1992 and Katičić 1998: 259–261 and Katičić 2008. Cfr. Budak 1994: 14, 83–86; Budak 1996: 128–129; Budak 2012: 173 and the latest contribution in Budak 2018b: 177. Farlati 2010: 63 formulated it as follows: “Severus’s the Great grandson, Peter the bishop of Trogir, and Emperor Theodosius coincide, and this coincidence of time and persons confirms Peter’s episcopate or at least makes it probable and suggests that it should be placed at the beginning of the eighth century.”

²² HS 2003, c. XIII.3.1–3, p. 54; Katičić 1987: 30.

Tako datiran, Martin bi se prikladno uklapao u kronologiju stanovitih rukopisnih kataloga splitskih nadbiskupa, gdje četvrti crkveni poglavar po redu nosi upravo to ime (*Martinus*). Pristajao bi drugomu desetljeću 8. stoljeća i u toj točki potvrđivao uvriježenu dataciju prvoga splitskog nadbiskupa, Ivana Ravenjanina, u sredini 7. stoljeća.

Iako sve ove zaključke ne bi valjalo *a priori* odbacivati, argumenti koji govore protiv njih prilično su jaki: vrlo je značajna, između ostalih, Margetićeva primjedba kako u dokumentu koji, navodno, potječe iz početka 8. stoljeća nipošto ne bi mogla stajati bizantska carska intitulacija u obliku *imperator et semper augustus*. Taj je oblik, naime, napušten još 629. godine, dakle gotovo puno stoljeće prije vladavine Teodozija III. Ta protokolarna sintagma, po svemu sudeći, nije vjerodostojna (radi se, zasigurno, o učenome dodatku sastavljača zapisa), što pod znak pitanja dovodi i ostatak teksta. Nadalje, naslov *comes* je prema Margetićevu mišljenju također anakron za razdoblje kojemu je pripisan te otkriva da je sastavljač bio pod utjecajem kasnosrednjovjekovne društvene stvarnosti kada su dalmatinski gradski kneževi nosili takav naslov.²⁴

trogirske bilješke. Martin je naveden kao četvrti splitski nadbiskup, tj. treći nasljednik Ivana Ravenjanina, u tzv. Propagandinu katalogu, katalogu A Cutheis, katalogu nadbiskupa Sforze Ponzonija, tzv. Rimskome katalogu (Bulić & Bervaldi 1912–1913: 170, 171, 172, 174, Prilozi B, C, D i F), kao i u više neobjavljenih kataloga. Njegov bi, dakle, suvremenik, po Katičiću, bio trogirski biskup Petar.

²⁴ Margetić 2007 [2004]: 106–109. Katičić 1987: 32–33 uočava da naslov *comes* početkom 8. stoljeća nije nikako mogao nositi poglavar gradske općine, pa se stoga odlučuje protumačiti ga kao počasnii naslov u jednome rodu gradskoga nobiliteta, nastao iz staroga naziva za zapovjednike gradske milicije koji su obavljali i neke civilne funkcije. Na gorenavedeni Margetićev rad recentna historiografija nije obratila dostatnu pozornost. Ipak, valja primijetiti da autorov zaključak o bizantskoj vladarskoj intitulaciji ne stoji. Upravo je, naime, uz jadranski bazen sačuvano niz epigrafskih i diplomatskih svjedočanstava koja potvrđuju da se starinski oblik *semper augustus* koristio i u 8. stoljeću, štoviše i u 9. stoljeću. Usp. natpis nadbiskupa Ivana VI. iz bazilike San Apollinare in Classe iz 731. godine: *imp(eranti)b(us) piissimis d(omi)n(is) Leone et Constantino a D(e)o coronat(is), pacific(is) magnis imp(eratori)b(us)* – Guillou 1969: 276. Iz drugog desetljeća 9. stoljeća datira ciborij iz Ulcinja, s natpisnom datacijom *sub temporibus domini nostri pi(i)s(simi) perpetuo a(u)gusti d(omi)n(i) Leo(nis) et d(omi)n(i) C(on)s(tantini)* – Mihaljčić & Steindorff 1982: 100–101, Nr. 155. Još početkom

III”²³ Dated thusly, Martin would appropriately fit into the chronology of certain manuscript catalogues of the archbishops of Split, where the fourth pontiff bears precisely that name (*Martinus*). He would fit the second decade of the 8th century, and in that regard would confirm the established dating of the first Archbishop of Split, John of Ravenna, in the middle of the 7th century.

Although all these conclusions should not be *a priori* rejected, the arguments against them are quite strong: among other remarks, Margetić’s is significant in the sense that a document allegedly dated at the beginning of the 8th century, would not contain the Byzantine imperial intitulation in the form of *imperator et semper augustus*. This form was abandoned in 629, almost a century before the reign of Theodosius III. This protocolary phrase, by all accounts, is not credible (it is surely a learned addition of the author of the note), which calls the rest of the text into question. Furthermore, the title *comes* is, in Margetić’s opinion, also an anachronism for the period to which it is attributed, and reveals that the author was influenced by late medieval social reality, when Dalmatian municipal heads bore such a title.²⁴

²³ Katičić 1987: 31. In this context, Katičić drew attention to the Archbishop of Split, Martin, mentioned in some of the catalogues of the Archbishops of Salona and Split, whose chronology would seemingly agree with the chronology of the Trogir note. Martin is listed as the fourth archbishop of Split, i.e. the third successor of John of Ravenna, in the so-called *Propaganda catalogue*, the catalogue of A Cutheis, the catalogue of Archbishop Sforza Ponzoni, the so-called *Roman catalogue* (Bulić & Bervaldi 1912–1913: 170, 171, 172, 174, Appendices B, C, D and F), as well as in several unpublished catalogues. Therefore, his contemporary, according to Katičić, would be the Bishop of Trogir, Peter.

²⁴ Margetić 2007 [2004]: 106–109. Katičić 1987: 32–33 notices that the title *comes* at the beginning of the 8th century could not be held by the head of the city commune, so he decided to interpret it as an honorary title in a family of city nobility, created from an old title for the commanders of the city militia who held certain civil functions. Recent historiography has not paid enough attention to Margetić’s above-mentioned work. However, it should be noted that the author’s conclusion about the Byzantine imperial title is not plausible. Namely, a number of epigraphic and diplomatic sources have been preserved along the Adriatic coast, which confirm that the ancient form *semper augustus* was used in the 8th century, and even in the 9th century. Cfr. the inscription of Archbishop John VI from the Basilica of San Apollinare in Classe from 731: *imp(eranti)b(us) piissimis d(omi)n(is) Leone et Constantino a D(e)o coronat(is), pacific(is) magnis imp(eratori)b(us)* –

Prihvatimo li Katičićeva razmišljanja, i dalje ostaju nerazrješena tri supstancijalna problema:

a) kako je moguće da Trogir ima biskupa oko 715.-717. godine da bi ga zatim opet izgubio sve do oko 1000. godine?

10. stoljeća oporuka zadarskoga priora Andrije datirana je *imperante domino nostro Constantino piissimo ac perpetuo augusto* (CD I: 26); oporuka priora Madija s kraja istog vijeka nosi dataciju *imperantibus piissimis [et perpetu]is augustis Basilio et Constantino* (CD I: 45). Usp. Vežić & Lončar 2009: 231. Osim toga, Prigent 2008: 407 upozorio je da se naslov *comes* u Bizantskome Carstvu oficijelno zadržava još tijekom 8. i 9. stoljeća, pa je i Margetićeva kritika odgovarajućega naslova bila neosnovana. Naime, Teodor Studitski u pismu upućenome oko 815. godine metropolitu Dirahija, Antoniju, spominje *komitissu*, očigledno suprugu komesa. Ovoga je J. Ferluga povezivao s kategorijom nižih vojno-administrativnih službenika tematskoga uređenja koji su nosili takvu titulu (*komes*); taj zaključak mu je, između ostaloga, omogućavao da datira postanak Dračke teme najkasnije u vrijeme sastavljanja Teodorova pisma. Na nj se kritički osvrnuo V. Prigent (Prigent 2008: 407) primijetivši da je ta titula vrlo rijetka te zastupljena ponajviše u veoma starim i veoma važnim temama (Anatolik, Helada, Kibireot, Makedonija, Opsikij, Sicilija i dr.), što se za Dračku ne bi moglo reći. Osim toga, supruge bizantskih pokrajinskih dužnosnika nisu se običavale nazivati prema muževim funkcijama (dakle stvarnim službama u okviru državnoga hijerarhijskog aparata), nego prema počasnim titulama koje su s tim funkcijama bile spojene (npr. *hypatissa*, *stratorissa*, *spatharia*, *protospatharia*). Stoga je Prigent skloniji objasniti pojavu *komitisse* u Dirahiju na drugi način: on smatra da se radilo o supruzi lokalnoga odličnika, čiji je muž nosio naslov komesa prema mjesnim običajima; nije bio carski službenik niti je pripadao precizno određenomu razredu državne hijerarhije. Pozivajući se na Mauricijev *Strategikon*, Prigent pretpostavlja da je tu riječ o zapovjedniku jednoga mjesnog vojnog odreda (*bandon*, *numerus*) koji su se u prijašnjemu razdoblju nazivali tribunima (*Strategikon* izričito izjednačava čin *tribuni* s činom *comites*). Naslov *comes* koristila je lokalna elita i u drugim rubnim dijelovima Carstva, primjerice u Napuljskome dukatu – v. Prigent 2008: 407 i bilj. 120; Basić 2015a: 178–179 i bilj. 9. Postupno su kompetencije tribuna/komesa obuhvatile i administrativne, porezne i sudske poslove na čelu grada ili kaštela s ovisnim teritorijem, što je kulminiralo u 7. i 8. stoljeću u različitim jedinicama bizantskoga posjeda u Italiji (Napulj, Otranto). Brubaker & Haldon 2011: 767 također navode da se za komite (zapovjednici bandona – najmanje postojeće vojne jedinice od 200 ljudi, podređeni turmarhu; najkasnije do sredine 9. stoljeća stekli i određene administrativne ovlasti) povremeno koristio arhaični termin *tribounoi*, s obilatim sigilografskom evidencijom za 7., 8. i 9. stoljeće. Nije li neimenovani *comes* iz trogirske cedulje zapravo spadao u red takvih tribuna/komesa?

Even if we accept Katičić's views, there are still three substantial problems to be solved:

Guillou 1969: 276. The ciborium from Ulcinj dates back to the second decade of the 9th century, with the inscriptional dating *sub temporibus domini nostri pi(i)s(simi) perpetuo a(u)gusti d(omi)n(i) Leo(nis) et d(omi)n(i) C(on)s(tantini)*. As late as the beginning of the 10th century, the will of the Zadar prior Andrew was dated *imperante domino nostro Constantino piissimo ac perpetuo augusto* (CD I: 26); the will of the prior Madius from the end of the same century bears the date *imperantibus piissimis [et perpetu]is augustis Basilio et Constantino* (CD I: 45). Cfr. Vežić & Lončar 2009: 231. In addition, Prigent 2008: 407 pointed out that the title *comes* in the Byzantine Empire was maintained officially as far back as the 8th and 9th centuries. To that extent, Margetić's criticism of the same title was unfounded. Namely, Theodore the Studite, in a letter sent around 815 to the Metropolitan of Dyrrhachium, Antonius, mentions a *comitissa*, obviously the wife of a *comes*. J. Ferluga had associated the latter with the category of lower military-administrative officers of the thematic organization who held such a title (*comes*); this conclusion, among other things, enabled him to date the origin of the Theme of Dyrrhachium at the time of Theodore's letter at the latest. V. Prigent (Prigent 2008: 407) had criticized this, noting that this title was very rare and was present mostly in very old and very important themes (Anatolic, Hellas, Cibyrrhaeot, Macedonia, Opsikion, Sicily, etc.), which could not be said for Dyrrhachium. In addition, the wives of Byzantine provincial officials were not usually named after their husbands' functions (i.e. by actual offices within the state hierarchical apparatus), but rather after honorary titles associated with those functions (e.g., *hypatissa*, *stratorissa*, *spatharia*, *protospatharia*). Therefore, Prigent is more inclined to explain the appearance of the *comitissa* in Dyrrhachium in another way: he supposes that the *comitissa* in question was the wife of a local dignitary, whose husband held the title of *comes* according to local customs; he was not an imperial official nor did he belong to a precisely defined class of the state hierarchy. Referring to *Strategikon of Maurice*, Prigent assumes that this was a commander of a local military squad (*bandon*, *numerus*) who were called tribunes in the previous period (*Strategikon* explicitly equates the rank of *tribuni* with the rank of *comites*). The title *comes* was also used by the local elite in other peripheral parts of the Empire, for example in the Duchy of Naples – see Prigent 2008: 407 and note 120; Basić 2015a: 178–179 and note 9. Gradually, the capacities of the tribunes / *comites* had also included the administrative, tax and judicial affairs in the government of the city or *castellum* with dependent territory, which had culminated in the 7th and 8th centuries in various units under Byzantine sovereignty in Italy (Naples, Otranto). Brubaker & Haldon 2011: 767 also state that the archaic term *tribounoi* was occasionally used, with abundant sigilographic records for 7th, 8th and 9th centuries, for the term *comites* (commanders of the bandons – the smallest existing military unit of 200 people, subordinated to a tourmarches; they had gained certain administrative powers until the middle 9th century at the latest). Could the unnamed *comes* from the Trogir note have actually belonged to the ranks of such tribunes / *comites*?

b) zašto arheologija ne potvrđuje dataciju trogirске rotonde u početak 8. stoljeća?

c) zašto navodno vjerodostojni katalozi mimoilaze dobro dokumentiranoga splitskog nadbiskupa Ivana iz 787. godine?

Ad a) U slučaju, naime, da bezrezervno prihvaćamo podatke iz Lucijeve bilješke, valjalo bi prihvatiti i zadovoljavajuće protumačiti činjenicu – po našem mišljenju mnogo važniju – da se u spornome dokumentu javlja i prvi poznati trogirski biskup, *dominus Petrus*. Impliciralo bi se, dakle, da je trogirska općina početkom 8. stoljeća bila biskupija,²⁵ za što ne postoje nikakve druge potvrde u vrelima. Naprotiv, niz se povijesno potvrđenih trogirskih biskupa otvara tek oko 1000. godine, nakon čega se manje-više neprekidno nastavlja. Uvažavanje Lucijeve bilješke kao vjerodostojne neizbježno pretpostavlja i uvažavanje mnogo ranije datacije osnutka Trogirске biskupije. Može li se opravdati gledište o njezinu postojanju početkom 8. stoljeća, čemu bi slijedila potpuna šutnja vrelâ o Petrovim nasljednicima na trogirskoj biskupskoj katedri tijekom naredna tri vijeka? Okolnost što se na splitskim crkvenim saborima 925. i 928. godine među sufraganima splitskoga nadbiskupa ne spominje i trogirski biskup, svakako ne ide u prilog mišljenjima o tako ranomu utemeljenju biskupije. Jednako tako, nije jasan ni kontekst u kojemu bi ona prije 715.-717. godine navodno bila ustrojena. Nije se radilo ni o ranokršćanskoj biskupiji jer ne figurira ni među podložnicima salonitanskoga metropolita na saborima 530. i 533. godine.²⁶ Po svim raspoloživim pisanim vrelima, ta biskupija prije kraja 10. stoljeća nije postojala.

Sumnje pobuđuje i nedavno objelodanjeni podatak iz anonimnoga opisa grada Trogira s kraja 16.

a) How is it possible that Trogir had had a bishop around 715 – 717 and then had lost it until around the year 1000?

b) Why cannot the dating of the Trogir rotunda at the beginning of the 8th century be substantiated by archaeological record?

c) Why do the supposedly authentic catalogues bypass the well-documented Archbishop John of Split from the year 787?

Ad a) In the event that we unreservedly accept the data from Lucius' note, the fact – and in our opinion a more important one – that the first known Bishop of Trogir, *dominus Petrus* is mentioned in the disputed document, should be accepted and satisfactorily interpreted. It would be implied, therefore, that Trogir was a diocese at the beginning of the 8th century,²⁵ but this is not confirmed anywhere else in the sources. On the contrary, the series of historically attested bishops of Trogir begins only around 1000, after which it continues more or less uninterrupted. The acceptance of Lucius' note as credible, inevitably presupposes the acknowledging of the much earlier dating of the founding of the Trogir diocese. Can the view of its existence at the beginning of the 8th century be upheld against the complete silence of the sources for the next three centuries on Petar's successors in the Trogir episcopal see? The fact that the Bishop of Trogir was not mentioned among the suffragan bishops of the archdiocese of Split at the Split church councils in 925 and 928 certainly does not support the opinions about an early establishment of the diocese. Equally unclear is the context in which the diocese allegedly could have been established prior to 715 – 717. It was not an early Christian diocese either, because it does not appear among the suffragans of the Salonitan metropolitan at the councils of 530 and 533.²⁶ According to all available written sources this diocese did not exist before the end of 10th century.

²⁵ Pozivanje na istovjetno mišljenje Klaić 1985: 22–28 kao što to čini Katičić 1987: 34–35 i bilj. 53 u tom je smislu deplasirano jer autoričino gledište nije zasnovano na kritičkome razmatranju, niti je kasnije bilo prihvaćeno u historiografiji. Recentno Živković 2011: 79–80 prihvaća Katičićeve zaključke, dodajući da je Trogirska biskupija “nesumnjivo bila obnovljena već u drugoj polovini VII veka – ukoliko je uopšte i prestala da postoji” (?). Živković titulu *comes* pripisuje predstavnicima bizantske administrativne vlasti.

²⁶ O tim zapisnicima v. *HSM* 1967; Basić 2009; Basić 2010; Dodig & Škegro 2008.

²⁵ Reference to the same opinion by Klaić 1985: 22–28 as done by Katičić 1987: 34–35 and note 53 is, in this sense, misplaced, because the author's point of view is not based on critical consideration, nor was it later accepted in the historiography. Recently, Živković 2011: 79–80 accepts Katičić's conclusions, adding that the Trogir diocese “was undoubtedly restored in the second half of the 7th century – if it had ceased to exist at all” (?). Živković attributes the title of *comes* to the Byzantine administrative authorities.

²⁶ On the minutes of these councils see *HSM* 1967; Basić 2009; Basić 2010; Dodig & Škegro 2008.

stoljeća (sastavio ga je ili dao sastaviti vjerojatno Ivan Kažotić oko 1591.), koji, nabrajajući trogirске crkve, utemeljitelja Sv. Marije, Velikoga Severa, spominje kao rimskoga cara.²⁷ Taj podatak relativizira Katičićevu pretpostavku da je u Trogiru bilo dobro poznato tko je bio Veliki Sever.

Ad b) Crkva koju je Severov unuk navodno obnovio za vladavine Teodozija III. u svakom slučaju nije šesterolisna građevina koja se danas nalazi na trogirskome glavnom trgu. On nije obnovio ni neki objekt koji se prije nje mogao nalaziti na istome mjestu jer, kako je gore navedeno, u neprekinutoj vertikalnoj stratigrafiji na tom terenu, temeljem arheoloških istraživanja, nije bilo nikakve prijašnje crkve: postojeća je temeljima nalegla izravno na helenistički kulturni sloj.

Ad c) Dio rukopisnih kataloga donosi popis prvih nekoliko splitskih nadbiskupa u sljedećem redoslijedu: Ivan, Petar, Marijan, Martin, Lav, Petar, Justin.²⁸ U tzv. *Rimskome katalogu* interpolirana su pak, između Martina i Justina, imena 14 salonitanskih – ne splitskih – nadbiskupa (jedan od njih nosi ime Lav, dvojica Petar); isto je učinjeno i u četiri druga kataloga.²⁹ Stoga, po Katičiću, katalošku “zdravu jezgru” predstavlja niz: Ivan, Petar, Marijan, Martin, Lav, Petar, Justin, iz kojega su odstranjeni salonitanski crkveni poglavari koje je u nj uvrstio Farlati kako bi popunio praznine u kronotaksi splitskih nadbiskupa.³⁰ Posljednja dva navedena nadbiskupa, Petar i Justin, mogu se pomoću drugih izvora (Trpimirova darovnica, *Historia Salonitana* Tome Arhidakona) približno datirati početkom vladavine hrvatskoga kneza Trpimira (oko 840.). Četvrti nadbiskup, Martin, bio bi, slijedeći Katičića, suvremenik cara Teodozija III. i izvorište zabune u Arhidakonovoj kronici; istodobno suvremenik trogirskoga biskupa Petra.

Katičićeva kronologija počiva na pretpostavci da prvoga splitskog nadbiskupa, Ivana Ravenjanina, treba datirati sredinom 7. stoljeća, u skladu s

Doubts are also raised by the recently published data from the anonymous description of Trogir from the end of the 16th century (it was probably written or ordered by Ivan Kažotić around 1591), which, in listing churches of Trogir, also mentions the founder of St. Mary, Severus the Great, as being a Roman emperor.²⁷ This data argues against Katičić’s assumption that it was very well-known in Trogir who Severus the Great was.

Ad b) In any case, the church that was allegedly restored by Severus’ grandson during the reign of Theodosius III is not the hexaconch edifice that is located today on Trogir’s main square. Furthermore, he has not restored any building that could have been located in the same place before it, because, as mentioned above, in the continuous vertical stratigraphy of that object, based on archaeological research, there is no evidence of a previous church: the foundations of the existing one stand directly above the Hellenistic cultural layer.

Ad c) A part of the manuscript catalogues gives a list of the first few archbishops of Split in the following order: John, Peter, Marianus, Martin, Leo, Peter, Justin.²⁸ The names of 14 Salonitan – and not Split – archbishops (one of them is named Leo, two Peter) are interpolated between Martin and Justin in the so-called *Roman catalogue*; the same was done in the four other catalogues.²⁹ Therefore, according to Katičić, the catalogues’ “untainted core” is represented by the sequence: John, Peter, Marianus, Martin, Leo, Peter, Justin, excluding the Salonitan bishops, which were included by Farlati in order to fill in the gaps in the chronological order of the archbishops of Split.³⁰ The last two mentioned archbishops, Peter and Justin, can be roughly dated at the beginning of the reign of the Croatian Duke Trpimir (around 840) with the help of other sources (Trpimir’s donation charter, *Historia Salonitana* of Thomas the Archdeacon). According to Katičić, the fourth archbishop, Martin, would be a contemporary of Emperor Theodosius III and the

²⁷ D. Babić 2012: 294: *La Madonna della Piazza (farai qui discorso della miracoli antichità et edifitio, et li edificatori conte fiol Nobile de Costanzo nepote del Gran Severo Imperatore)*. Usp. također I. Babić 2012: 298.

²⁸ Šire o značajkama tih kataloga: Bulić & Bervaldi 1912–1913: 69–96; I. Babić 1993: 26–33.

²⁹ Bulić & Bervaldi 1912–1913: 83–85, 87, 126–137.

³⁰ Katičić 1987: 29–30.

²⁷ D. Babić 2012: 294: *La Madonna della Piazza (farai qui discorso della miracoli antichità et edifitio, et li edificatori conte fiol Nobile de Costanzo nepote del Gran Severo Imperatore)*. Cfr. also I. Babić 2012: 298.

²⁸ More on the characteristics of these catalogues: Bulić & Bervaldi 1912–1913: 69–96; I. Babić 1993: 26–33.

²⁹ Bulić & Bervaldi 1912–1913: 83–85, 87, 126–137.

³⁰ Katičić 1987: 29–30.

tradicionalnim historiografskim gledištima o njemu kakva je zasnovao Farlati u 18. stoljeću. Katičić, međutim, uopće ne objašnjava kako bi u tom slučaju bilo moguće popuniti vremenski vakuum između, okvirno, 717. i 840. godine sa samo dva ili tri nadbiskupa koji ostaju na raspolaganju u katalozima (Lav, Petar [+ 840.], Justin).

Naime, u kronološkoj stratifikaciji pojedinih bolje poznatih ranih splitskih nadbiskupa fiksirano je nekoliko prilično čvrstih uporišta za uspostavljanje vremenske okosnice, tj. poblizu dataciju. Najčvršće utvrđene kronološke točke predstavljaju dobro datirani nadbiskupi Ivan (787.) i Petar; premda datacija biskupovanja potonjega ovisi o datiranju Trpimirove darovnice (između 840. i 852., ovisno o istraživaču), jasno je da Petrov pontifikat prije 840. ne dolazi u obzir.³¹ Ujedno je vrlo vjerojatno – makar ne i potvrđeno – da nadbiskup Ivan nije bio neposredni Petrov prethodnik, već da je između njih dvojice u Splitu stolovalo više drugih nadbiskupa. Takvo fiksiranje slijeda nadbiskupâ povlači za sobom i pitanje postoji li ikakva njegova korelacija prema dosad poznatim katalozima splitskih nadbiskupa. Jednostavnom kontrolom između tako uspostavljenoga niza i katalogâ vidi se da takve korelacije nema.

Biskupima Petrom, Marijanom, Martinom i Lavom ne može se, dakle, popuniti praznina u biskupskim katalozima mjesne provenijencije, kao

source of confusion in the Archdeacon's Chronicle; and at the same time a contemporary of the Bishop of Trogir, Peter.

Katičić's chronology rests on the assumption that the first archbishop of Split, John of Ravenna, should be dated to the middle of the 7th century, in accordance with the traditional historiographical views about him, as founded by Farlati in the 18th century. Katičić, however, does not explain at all how would it be possible in that case to fill the time gap between 717 and 840 with only two or three archbishops left available in the catalogues (Leo, Peter [+ 840], Justin).

Namely, in the chronological strata offered by a number of better-known early archbishops of Split, several fairly solid bases for the establishment of the time frame have been fixed, thus enabling a more precise dating. The most firmly established chronological points are the well-dated Archbishops John (787) and Peter; although the latter's dating depends on the dating of the Trpimir's charter (between 840 and 852, depending on the researcher), it is clear that Peter's pontificate before 840 is out of the question.³¹ At the same time, it is very probable – though not certain – that the Archbishop John was not Peter's immediate predecessor, but that several other archbishops occupied the see of Split between them. Bearing in mind these fixed points in the sequence of the archbishops, one has to raise the question of whether there is any correlation

³¹ Polazeći od te, kronološki precizne odrednice, prethodnike Petra i Justina (od Ivana Ravenjanina do Lava) po tome bi se moglo datirati u drugu polovinu 8. i početak 9. stoljeća. Tradicionalna datacija biskupovanja Ivana Ravenjanina (oko 650.) ne može se uskladiti s ovako uspostavljenim nizom nadbiskupa jer bi to značilo da je u približno dvije stotine godina (640. – 840.) u Splitu stolovalo samo šest nadbiskupa. Već je iz ovoga jasno da davati povjerenje tim katalozima znači redatirati početke Splitske nadbiskupije u drugu polovinu 8. stoljeća (što je u skladu s novijom historiografijom, v. Basić 2013: 181–214, 235–422; Basić 2015b: 433–435, 437–440; Basić 2018b). Ovomu treba dodati da *Rimski katalog* i ostali katalozi njegove skupine, između 774. i 830. godine ne navode nijednoga nadbiskupa po imenu Ivan (dočim je splitski nadbiskup toga imena pouzdano potvrđen na Nicejskome koncilu 787. godine), što također svjedoči o nevelikoj vjerodostojnosti tih popisa. Historičnost osobe splitskoga nadbiskupa Martina i trogirskoga biskupa Petra, obojice navodno iz ranoga 8. stoljeća, prema tome, sasvim je neizvjesna. Usp. Basić 2018a: 160, bilj. 15.

³¹ Starting from this chronologically fixed point, the predecessors of Peter and Justin (from John of Ravenna to Leo) could be dated to the second half of the 8th and the beginning of the 9th century. The traditional dating of the episcopate of John of Ravenna (c. 650) cannot be reconciled with the thus established series of archbishops, as this would mean that in approximately two hundred years (640 – 840) there were only six archbishops in Split. Already now it is clear that trusting these catalogues implies re-dating the beginnings of the Split archdiocese in the second half of the 8th century (which is actually in line with recent historiography, see Basić 2013: 181–214, 235–422; Basić 2015b: 433–435, 437–440; Basić 2018b). It should be added that the *Roman catalogue* and other catalogues of its group, between 774 and 830, do not mention any archbishop named John (while the archbishop of Split of the same name is well-attested at the Council of Nicaea in 787), which also testifies to the unreliability of these lists. The historicity of the Archbishop of Split, Martin, and the Bishop of Trogir, Peter, both allegedly from the early 8th century, is therefore quite uncertain. Cfr. Basić 2018a: 160, note 15.

i onomu Tome Arhiđakona, jer bi to značilo da je u čitavu razdoblju 717. – 840. godine splitsku nadbiskupsku stolicu zauzima samo jedan prelat – nadbiskup Lav (*Leo*) kojeg katalogi donose kao Martinova nasljednika, ujedno prethodnika nadbiskupa Petra spomenutoga u darovnici kneza Trpimira. Uz to, u tom bi slučaju prvorazrednim izvorima potvrđeni nadbiskup Ivan iz 787. godine ostao posve neobjašnjen. Dakle, pristajanje uz kronologiju biskupâ za kakvu se zalaže R. Katičić značilo bi da između nadbiskupa Martina, navodno živućega oko 715.-717. godine, i nadbiskupa Petra († oko 840.), prema kronotaksi koju spomenuti istraživač smatra najvjerodostojnijom, raspoložemo zapravo samo jednim crkvenim poglavarom, nadbiskupom Lavom, koji bi bio Petrov neposredni prethodnik. Inače sasvim nepoznati nadbiskup Lav bio bi, dakle, jedini splitski crkveni poglavar u razdoblju dužem od stotinu godina. Nema povijesnih izvora koji bi potvrđivali opstojnost toga prelata, kao što i nije objašnjeno gdje bi se u tako zamišljenoj kronologiji trebao nalaziti nadbiskup Ivan, prisutan na Nicejskome koncilu 787. godine.³²

Osim toga, ovakva metoda selektivnoga pristupa krije u sebi velike opasnosti – ako se prihvati dio teksta o komesu iz Severova potomstva, a previdi ili zanemari dio o prvome poznatom trogirskom biskupu (zbog kojega je čitav zapis prvotno i ušao u historiografiju),³³ ili o kronologiji same šesterolisne crkve, onda su moguće različite kombinacije u smislu odbacivanja onoga što je nepodesno, odnosno prihvaćanja samo onoga što nam odgovara. Tako su i oni dosadašnji istraživači, na tragu unaprijed oblikovanih shvaćanja ovoga ili onoga medievista, koji su poklanjali znatno povjerenje podacima Lucijeve bilješke, implicitno prihvaćali vijest o biskupu Petru kao pouzdanu ili (jednako implicitno) odbacivali jasne arheološke pokazatelje da na tome mjestu crkve iz osmoga i ranijih stoljeća nije bilo.

³² Šire: Basić 2013: 332–341.

³³ Farlati 1769: 306–307.

thereof with the hitherto known catalogues of the archbishops of Split. A simple comparison between the previously established sequence and the catalogues shows that there is no such correlation.

Bishops Peter, Marianus, Martin and Leo, therefore, cannot fill the gap in the episcopal catalogues of local provenance, as well as in that of Thomas the Archdeacon, because this would mean that in the whole period between 717 – 840 the archdiocese of Split was occupied by only one prelate – Archbishop Leo, who is listed in the catalogues as Martin's successor, and also the predecessor of Archbishop Peter who is mentioned in the grant of Duke Trpimir. Moreover, in that case, the archbishop John from 787 (attested by trustworthy sources) would remain completely unexplained. Thus, agreeing with the chronology of bishops as advocated by R. Katičić would mean that between the Archbishop Martin, who supposedly lived around 715 – 717 and the Archbishop Peter († c. 840) – according to the chronological order that Katičić considers to be the most credible – we actually have at our disposal only one pontiff to fill in the gap: Archbishop Leo, Peter's immediate predecessor. Otherwise completely unknown Archbishop Leo would, therefore, be the only prelate of Split in the period longer than a hundred years. There are no historical sources that can confirm the existence of this prelate, nor is there an explanation of Archbishop John's position in thusly envisioned chronology, taking into account that he was present at the Council of Nicea in 787.³²

Besides, this method of selective approach carries great dangers – if a part of the text about the *comes* being one of Severus' descendants is accepted, and the part about the first known bishop of Trogir (thanks to whom the note itself had originally entered the historiography),³³ or chronology of the hexaconch church itself is overlooked or ignored, then different combinations are possible in the sense of rejecting what is unsuitable, that is, accepting only what suits us. In the same manner, the previous researchers, following the preconceived notions of this or that medievalist, who gave considerable credibility to

³² More in Basić 2013: 332–341.

³³ Farlati 1769: 306–307.

Razgovijetno je, dakle, da bi korištenje Lucijeve bilješke kao potkrepe drugim događajima bilo s metodološke točke gledišta vrlo dvojbeno. To bi značilo da joj treba pristupiti krajnje selektivno, odnosno parcijalno ju rabiti kao povijesni izvor: prihvatiti dijelove teksta koji nam odgovaraju, a odbaciti one koji nam ne odgovaraju. Uz to treba naglasiti da – čak i ako bi bilo moguće koristiti ju kao kontrolni mehanizam u vezi Velikoga Severa – sama ta činjenica nipošto ne podrazumijeva da ona može poslužiti kao jednako dobar kontrolni mehanizam u vezi Ivana Ravnjanina. I to iz jednostavnoga razloga što ta dva protagonista najranije povijesti Splita u Tominu narativu potječu iz različitih predložaka, nastalih u različitim sadržajnim i vremenskim kontekstima;³⁴ oni nisu suvremenici, već su takvima predstavljeni u Arhidakonovu pokušaju ujednačavanja rane splitske crkvene prošlosti. Ako bi se, prema tome, i moglo prihvatiti da *Codex Lucianus* bolje osvjetljuje kronologiju Severa – ne ispuštajući ni jednoga časa iz vida da je i takvo datiranje hipotetično – to se nikako ne bi moglo ustvrditi za kronologiju nadbiskupa Ivana.

data from Lucius' note, have implicitly accepted the information on Bishop Peter as reliable or (equally implicitly) have rejected clear archaeological indications that a church from the eighth or an earlier century did not exist in that spot.

It is clear, therefore, that the use of Lucius' note as support for other events would be a very dubious endeavour from a methodological point of view. This would mean that it should be approached extremely selectively, that is, it should be used as a historical source only partially: the parts of the text that suit us should be accepted, and those that do not suit us should be rejected. In addition, it should be emphasized that – even if it were possible to use it as a control mechanism in relation to Severus the Great – this fact alone by no means implies that it can serve as an equally good control mechanism in relation to John of Ravenna. This is simply because these two protagonists of the earliest history of Split in Thomas' narrative originate from different sources, created in different contextual and temporal circumstances;³⁴ they are not contemporaries, but are presented as such in the Archdeacon's attempt to harmonise the early ecclesiastical history of Split. If, therefore, it could be accepted that the *Codex Lucianus* sheds more light on the chronology of Severus – without ignoring for a moment that such dating is also hypothetical – the same could not be said of Archbishop John's chronology.

³⁴ Za punu eksplikaciju v. Basić 2013, 162–340 i Basić 2018b.

³⁴ For full explanation see Basić 2013, 162–340 and Basić 2018b.

IV. TROGIRSKA ROTONDA U ARHEOLOŠKOME I TIPOLOŠKOME KONTEKSTU

Grupna ili pojedinačna datacija dalmatinskih šesterolisnih rotondi – pa tako i trogirske – u nedostatku preciznijih stratigrafskih ispitivanja, ovisila je prvenstveno o kamenoj plastici koju se s više ili manje plauzibilnosti moglo vezati za njihov sakralni interijer. O vremenu gradnje postojećega trogirskog šesterolista iskristaliziralo se tako više gledišta, koja se sva zasnivaju na datiranju ulomaka predromaničke plastike pripisane opremi crkve.³⁵ Njihov pregled i navođenje odnosne argumentacije premašilo bi granice ovoga rada. Posljednji su o tome analitički pisali N. Jakšić i I. Josipović.³⁶ Njihovi argumenti upućuju, zasad prilično uvjerljivo, da najstariji ansambl interijera polikonhalne trogirske crkve pripada produkciji klesarske radionice koja je djelovala u okružju toga grada u prvoj četvrtini 9. stoljeća (tzv. *Trogirska klesarska radionica*) (Sl. 4).

Ista je radionica izradila crkveni namještaj u šesterolisnoj rotondi sv. Mihovila u Brnazama kod

³⁵ Koliko mi je poznato, trogirskoj su rotondi u literaturi pripisivana tri različita luka oltarne ograde pronađena na prostoru Trogira, sva tri providena natpisima: luk s posvetom sv. Mihovilu (*Trogirska klesarska radionica*, prva četvrtina 9. st.), zabat s formulom zagovora Bogorodici (iste radionice i datacije) te luk sa spomenom nepoznatoga prokonzula i njegove supruge (neutvrđene produkcije i upitne datacije). Za bibliografsku orijentaciju usp. Burić 1990 i Rapanić 1998: 56–58. S obzirom na dedikaciju sv. Mihovilu, smatram očitim da je prvi luk bio namijenjen crkvi posvećenoj tom svetcu, što automatski eliminira njegovu provenijenciju iz Sv. Marije *de Platea*. Zacijelo je potjecao iz neke druge crkve na trogirskome području (koja i nije morala biti šesterolisnoga plana), pa je utoliko razložno njegovo povezivanje sa Sv. Mihovilom u Iverniću kraj Trogira. Arheološki kontekst (predvorje rotonde), radioničko podrijetlo i epigrafska posveta drugoga luka čine ga najizglednijim ostatkom interijera Sv. Marije *de Platea* (usp. Josipović 2011). Podrijetlo i datacija trećega epigrafskog luka ostaju otvoreni. Mogućnost da je prokonzul spomenut na njegovu natpisu motivirao kasniju asocijaciju crkve uz javnu vlast primamljiva je, ali nedokaziva zbog nepoznate provenijencije luka.

³⁶ Jakšić 2004b; Josipović 2011 uvjerljivo obrazlaže pripadnost zabata s formulom zagovora izvornoj opremi interijera Sv. Marije *de Platea*, kao i produkciji *Trogirske klesarske radionice* (prva četvrtina 9. st.). S obzirom na to da stariji reljefi koji bi joj pripadali dosad nisu ustanovljeni, sukladnu dataciju trebalo bi primijeniti na čitavu crkvu.

IV. THE TROGIR ROTUNDA IN ARCHAEOLOGICAL AND TYPOLOGICAL CONTEXT

Collective or individual dating of Dalmatian hexaconch rotundas – including the Trogir one – in the absence of proper stratigraphic analysis, has depended primarily on stone sculpture, which could, more or less plausibly, be associated with their church interiors. Several views have crystallized about the period of construction of the existing Trogir hexaconch, all of which are based on dating the fragments of pre-Romanesque sculpture attributed to the liturgical furnishings of the church.³⁵ Their review and presentation of the relevant argumentation would exceed the limits of this paper. N. Jakšić and I. Josipović³⁶ have recently published several studies on this issue. Their arguments suggest, and quite convincingly so far, that the oldest ensemble of stone sculpture belonging to the interior of the

³⁵ As far as I know, three different arches of the altar screen found in the area of Trogir have been attributed to the Trogir rotunda, and all three bear inscriptions: an arch dedicated to St. Michael (*Trogir stonecarvers' workshop*, first quarter of the 9th century), chancel screen gable with the formula of intercession to the Blessed Virgin (of the same workshops and date) and a chancel screen arch mentioning an unknown proconsul and his wife (of unidentified origin and questionable dating). For bibliographic orientation cfr. Burić 1990 and Rapanić 1998: 56–58. Given the dedication to St. Michael, I find it obvious that the first arch was intended for a church dedicated to that saint, which automatically eliminates its provenance from St. Mary *de Platea*. It must have originated from another church in the Trogir area (which did not have to be a hexaconch), so its connection with St. Michael in Ivernić near Trogir is reasonable. The archaeological context (the rotunda antechamber), the origin of the workshop and the epigraphic dedication of the second arch make it the most probable remnant of the interior decoration of St. Mary *de Platea* (cfr. Josipović 2011). The origin and the dating of the third epigraphic arch remain open. The possibility that the mention of a proconsul on this inscription had motivated the later association of the church with the public authority is tempting, but impossible to prove due to the unknown provenance of the arch.

³⁶ Jakšić 2004b; Josipović 2011 convincingly argues that the gable with the formula of intercession belonged to the original liturgical installations of St. Mary *de Platea*, and to the production of the *Trogir stonecarvers' workshop* (first quarter of the 9th century). Since any older reliefs that would have belonged to it have not been established so far, a consistent dating should be applied to the entire church.

Slika 4. Tlocrt crkve Sv. Marije i ulomci liturgijskih instalacija *Trogirske klesarske radionice* iz Trogira (Josipović 2011: 104, sl. 9).

Figure 4. Ground plan of the church of St. Mary and the fragments of liturgical installations made by the *Trogir stonecarvers' workshop* from Trogir (Josipović 2011: 104, fig. 9).

Sinja.³⁷ Ona je prvih desetljeća 9. stoljeća djelovala na više lokaliteta srednje Dalmacije, proširujući svoju produkciju s primorskih lokaliteta prema kontinentalnome dijelu pokrajine (Trogir, Bijaći, trogirsko Malo polje, Morinje kod Šibenika, Kljaci kod Drniša, Pađene kod Knina, Brnaze kod Sinja, Otres kod Bribira), a opus joj je najiscrpnije definirao N. Jakšić.³⁸

Uočivši da su šesterolisti u Brnazama i Trogiru kao predložak rabili likovne uzore s reljefa Sv. Trojice na Poljudu u Splitu, N. Jakšić iznio je hipotezu da je splitska šesterolisna crkva Sv. Trojice (sv. Mihovila) u koncepcijskome smislu bila uzor pri gradnji i opremanju drugih dalmatinskih crkava toga tipa.³⁹ Ta pretpostavka posredno

polyconchal church in Trogir was made by a stonecarver's workshop that operated in the vicinity of that city in the first quarter of the 9th century (the so-called *Trogir stonecarvers' workshop*) (Fig. 4).

The same workshop had made church furnishings in the hexaconch rotunda of St. Michael in Brnaze near Sinj.³⁷ In the first decades of the 9th century, it operated in several sites in central Dalmatia, expanding its production from the littoral to the continental part of the province (Trogir, Bijaći, Malo polje of Trogir, Morinje near Šibenik, Kljaci near Drniš, Pađene near Knin, Brnaze near Sinj, Otres near Bribir), and its opus was most exhaustively defined by N. Jakšić.³⁸

Noticing that the hexaconchs in Brnaze and Trogir had used same decorative patterns as the reliefs of The Holy Trinity on Poljud in Split, N. Jakšić had hypothesized that the Split hexaconch church of Holy Trinity (St. Michael) was, in the conceptual sense, a model for the construction and furnishing of other Dalmatian churches of this type.³⁹ This assumption indirectly enables the construction and decoration of the Split rotunda to be dated somewhat earlier than the period when the *Trogir stonecarvers' workshop* was active, i.e. in the first quarter of the 9th century. Thus established relative chronology enables us, therefore, to date the construction of the hexaconch church of the Holy Trinity (St. Michael) and its furnishing with the first set of liturgical installations, back to the end of the 8th century or at the very beginning of the next century at the latest, c. 800. In this sense, the Poljud hexaconch can be perceived as a prototype, if not for all Dalmatian hexaconchs, then at least for those from the central Dalmatian region (Trogir, Brnaze). Finally, if the Trogir rotunda is posterior to the Split rotunda in both architectural and liturgical-decorative sense, then its dating to the beginning of the 8th century becomes untenable.

³⁷ Najiscrpnije: Jakšić 2004b: 275 i d.

³⁸ Nakon početnih zapažanja (Burić 1982: 131, 146–147), radionicu je potpuno definirao Jakšić 1986: 60–76, potom objavio u Jakšić 2004b: 284–285 pridruživši joj još jedan lokalitet u Jakšić 2009: 21–27. Vidjeti također Jakšić 2001: 40 i Jakšić 2015: 267–294 te Josipović 2013: 85–102.

³⁹ Jakšić 2004b: 276–285.

³⁷ Most exhaustive: Jakšić 2004b: 275ff.

³⁸ After initial observations (Burić 1982: 131, 146–147), the workshop was fully defined by Jakšić 1986: 60–76, then published in Jakšić 2004b: 284–285, adding another site to it in Jakšić 2009: 21–27. See also Jakšić 2001: 40 and Jakšić 2015: 267–294 and Josipović 2013: 85–102.

³⁹ Jakšić 2004b: 276–285.

omogućuje da se izgradnja i dekoracija splitske rotunde vremenski pozicionira nešto ranije od vijeka djelovanja *Trogirske klesarske radionice*, tj. od prve četvrtine 9. stoljeća. Tako uspostavljena relativna kronologija omogućuje nam, dakle, da podizanje šesterolisne crkve Sv. Trojice (Mihovića) i njezino opremanje prvim kompletnom liturgijskih instalacija datiramo krajem 8. stoljeća ili najkasnije samim početkom idućega vijeka, oko 800. godine. U tom se smislu poljudski šesterolist može pretpostaviti kao prototip, ako ne svim dalmatinskim šesterolistima, onda u najmanju ruku onima iz srednjodalmatinske regije (Trogir, Brnaze). Ako je, na koncu, trogirska rotunda i u arhitektonskome i u liturgijsko-dekorativnome smislu posteriorna splitskoj, tada postaje neodrživom njezina datacija početkom 8. stoljeća.

S točke gledišta stratigrafije, ni prvobitna arheološka istraživanja na Plokati u Trogiru, ni njihova revizija tridesetak godina kasnije, kako je već navedeno, nisu ušla u trag ostacima neke ranije crkve, već jedino helenističkomu kulturnom sloju kao izravno prethodećemu predromaničkoj rotundi.⁴⁰ Stoga ni u kojem pogledu zasad nije moguće govoriti o dataciji trogirske rotunde ranijoj od prve četvrtine 9. stoljeća. Takvoj kronološkoj slici odgovaraju i dosad ponuđene datacije drugih građevina istoga tipa (sl. 5). Sve su približno

⁴⁰ Kovačić 2015: 98: "Prilikom arheoloških istraživanja predvorja trogirske rotunde i njezina neposrednog okoliša, u prizemlju i dvorištu župnoga dvora izdvojena su dva arheološka sloja, arhitektonski jasno definirana, od kojih stariji pripada kasnohelenističkoj stambenoj arhitekturi. Nedvojbeno je da su šesterolisna crkva sv. Marije i crkveno predvorje sepulkralne namjene neposredno superponirani antičkoj arhitekturi". Ulomke antičke keramike u sloju ispod pločnika crkve spominje već Marasović 1963: 86, 87. Kovačić 2015: 100–101 smiono pretpostavlja da je sarkofagu sred rotunde pripadao poklopac s natpisom, trogirske provenijencije, čiji je jedini ulomak pohranjen u Arheološkome muzeju u Splitu; o njemu v. najrecentnije Basić 2018c. Kada bi to bilo moguće dokazati, ta bi okolnost upućivala da je trogirska rotunda podignuta u posljednjih dvadesetak godina 8. stoljeća s obzirom na to da natpis spominje bizantskoga cara Konstantina VI. (780. – 797.), usp. Basić 2018c: 288, 292–295, 314, 321. Sarkofag i prvobitno popločenje crkve stratigrafski su istovremeni – Marasović 1963: 91 navodi da je sarkofag postavljen ispod poda prvobitne crkve, niži od izvornoga pločnika za debljinu ploče (14 cm), što znači da mu je poklopac bio dio pločnika.

From the point of view of stratigraphy, neither the initial archaeological excavations at Plokata in Trogir during the late 1950's, nor their revision thirty years later, as previously mentioned, have unearthed any remains of an earlier church, except for the Hellenistic cultural layer as directly preceding the pre-Romanesque rotunda.⁴⁰ To that extent, it is not possible to speak about the dating of the Trogir rotunda earlier than the first quarter of the 9th century. The hitherto offered datings of other buildings of the same type also correspond with such chronological picture (Fig. 5). All of them have approximately equal dimensions, consistent forms, with patron saints reduced to two options (St. Mary or St. Michael).⁴¹ Therefore, it is not probable that the pre-Romanesque Dalmatian hexaconchs were built over a longer period of time, but in a narrower time span.

Namely, none of the typologically identical examples of such ecclesiastical architecture (Poljud, Kašić, Pridraga) can be plausibly dated before the 9th century, let alone in the early 8th century. Thus, for example, the oldest ensemble of liturgical installations in the hexaconch in Pridraga near Zadar belongs to

⁴⁰ Kovačić 2015: 98: "During the archeological excavations of the Trogir rotunda antechamber and its immediate surroundings, the ground floor and the courtyard of the vicarage, two architecturally clearly defined archaeological layers were singled out, the older of which belongs to late Hellenistic residential architecture. It is unquestionable that the St. Mary hexaconch and the church vestibule of sepulchral purpose are directly superimposed on Antique architecture". The fragments of Antique pottery in the layer under the paved floor of the church are already mentioned by Marasović 1963: 86, 87. Kovačić 2015: 100–101 boldly assumes that the sarcophagus in the middle of the rotunda was originally covered by a lid bearing an inscription, found in Trogir, only fragment of which is now kept in the Archaeological Museum in Split; most recently on this inscription: Basić 2018c. If possible to ascertain beyond reasonable doubt, this detail would indicate that the Trogir rotunda was erected during the last two decades of the 8th century, since the inscription mentions the Byzantine emperor Constantine VI (780 – 797), cfr. Basić 2018c: 288, 292–295, 314, 321. The sarcophagus and the original paving of the church are stratigraphically simultaneous – Marasović 1963: 91 states that the sarcophagus was placed under the floor of the original church, lower than the original pavement by the thickness of the slab (14 cm), which means that its lid was a part of the pavement.

⁴¹ See recent overviews in Marasović 2008: 228–236; Vežić 2012.

jednakih dimenzija, ujednačene forme, titularâ reduciranih na dvije opcije (Sv. Marija ili sv. Mihovil).⁴¹ Samim time nije vjerojatno da su predromanički šesterolisti Dalmacije građeni u širokome razdoblju, već u užem vremenskom rasponu.

Nijedan, naime, od tipološki istovjetnih primjera ovakve crkvene arhitekture (Poljud, Kašić, Pridraga) ne može se plauzibilno datirati prije 9. stoljeća, a kamoli u rano 8. stoljeće. Tako, na primjer, najstariji ansambl liturgijskih instalacija u šesterolistu u Pidrasi pored Zadra pripada *Klesarskoj radionici iz vremena kneza Trpimira* (druga i treća četvrtina 9. st.); isto vrijedi za šesterolist u Kašiću.⁴² Iznimku zasad predstavlja jedino polikonhalna građevina na Bribirskoj glavici (*Varvaria*), za koju su najnovija istraživanja pokazala da datira najvjerojatnije iz 6. stoljeća, prethodeći svim poznatim primjerima takvoga tipa centralne gradnje u Dalmaciji.⁴³ Međutim, konačan sud o dataciji i funkciji bribirske rotunde te njezinu eventualnom utjecaju na druga dalmatinska polikonhalna zdanja – svojim arhitektonskim rješenjem ona ipak bitno odudara od “standardnih” predromaničkih šesterolista – trebat će pričekati do definitivnoga objavljivanja istraživačkih rezultata.

Načelno je, doduše, moguće da trogirski šesterolista rotunda predstavlja najstariji primjer te i takve arhitekture, te mogući uzor i predložak svima ostalima,

⁴¹ Usp. recentne preglede u Marasović 2008: 228–236; Vežić 2012.

⁴² Jurković 1995: 230–232; Jakšić 2015: 295–314 (Kašić, Pridraga); Josipović 2013: 287–305 (Kašić); 523–610 (Pridraga); Josipović 2018: 9–26. Ostale šesteroliste (Sv. Krševan i Sv. Marija Stomorica u Zadru, Škabrnja, Ošlje) zasad nije moguće pobliže datirati, ali je plauzibilno pretpostaviti da su građeni unutar uskoga vremenskog odsječka.

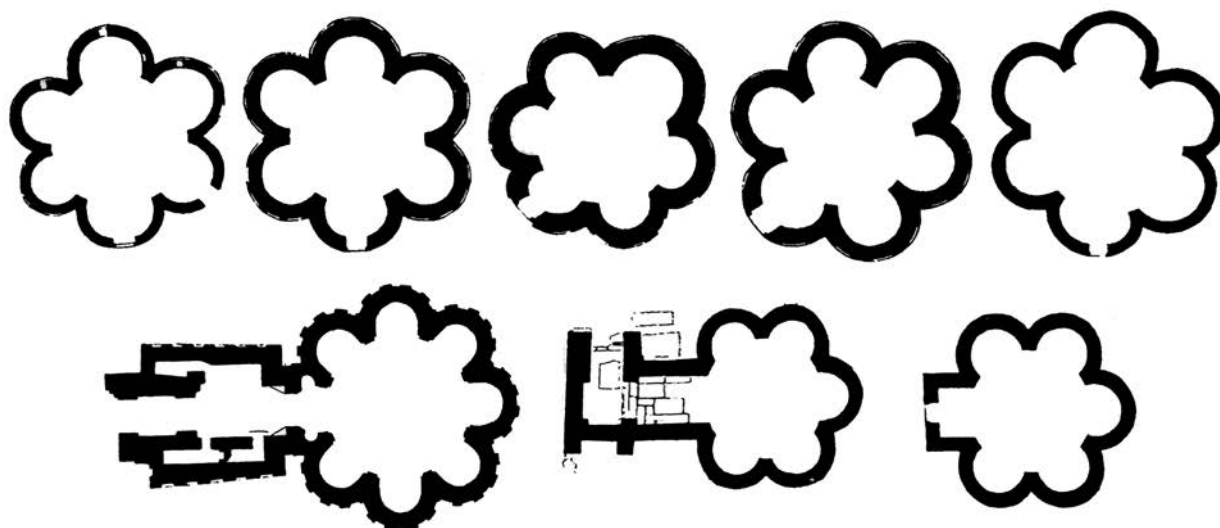
⁴³ Nakon duge diskusije o tome je li bribirska rotunda šesterolista ili osmerolista tlocrta, nova arheološka istraživanja iznjedrila su zaključak da je posrijedi ponešto deformirani, elipsoidni osmerolist, odnosno sedmerolist s četvrtastim prostorom umjesto jedne konhe sučelice glavnoj apsidi. Glavna, istočna apsida dimenzijama bitno nadilazi šest lateralnih apsida. Istraživanja su još uvijek u tijeku, a privremeni rezultati dosadašnjih kampanja sumirani u Milošević & Uroda 2019. Autori iznose mišljenje (37–39) da je bribirska rotunda memorijalna građevina kasnoantičkoga podrijetla (6. st.). Također pretpostavljaju da je bila arhitektonski predložak ostalim dalmatinskim šesterolistima u ranome srednjem vijeku.

the *Stonecarver workshop from the time of Duke Trpimir* (the second and third quarters of the 9th century); the same goes for the hexaconch in Kašić.⁴² The only exception so far is the polyconchal building on Bribirska glavica (*Varvaria*), which has been shown by recent research to date most likely to the 6th century, preceding all known examples of this type of buildings in Dalmatia.⁴³ However, the final judgment on the dating and function of the Bribir rotunda and its possible impact on other Dalmatian polyconchal buildings – since its architecture significantly differs from the “standard” pre-Romanesque hexaconchs – will have to wait until definitive research results are published.

Still, it is generally possible that the Trogir hexaconch rotunda is the oldest example of such architecture, and a possible model and template for all other churches, i.e. that it stands at the beginning of the developmental line of such edifices (if we ignore the correlation with the older church of The Holy Trinity on Poljud). Whoever wants to take this assumption seriously, is obliged to provide a qualified and unambiguous answer to two questions, supported by decisive archaeological or written record: firstly, why is it then archeologically impossible to confirm the existence of an early 8th century church in Trogir; and secondly, how can the chronological gap in the construction of hexaconch churches in Dalmatia between the beginning of the 8th and the beginning of the 9th century be explained (since no other churches of this type

⁴² Jurković 1995: 230–232; Jakšić 2015: 295–314 (Kašić, Pridraga); Josipović 2013: 287–305 (Kašić); 523–610 (Pridraga); Josipović 2018: 9–26. The other hexaconchs (St. Chrysogonus and St. Mary *de Pusterla* in Zadar, Škabrnja, Ošlje) cannot be precisely dated, but it is plausible to assume that they were built within a narrow time-frame.

⁴³ After a long discussion as to whether the Bribir rotunda had a hexaconch or octaconch ground plan, the new archaeological research has concluded that it is a somewhat deformed, ellipsoidal octaconch or a heptaconch with a quadrangular space instead of a conch facing the main apse. The main, eastern apse is significantly larger than the six lateral apses. Research is still ongoing, and the provisional results of previous campaigns are summarized in Milošević & Uroda 2019. The authors express the opinion (37–39) that the Bribir rotunda is a memorial building of late antique origin (6th century). They also assume that it was an architectural template for other Dalmatian hexaconchs in the early Middle Ages.

Slika 5. Tlocrti ranosrednjovjekovnih crkava polikonhno-ga tipa u Dalmaciji (Marasović 2008: 406).

Figure 5. Ground plans of the early medieval churches of the polyconch type in Dalmatia (Marasović 2008: 406).

odnosno da stoji na početku razvojne linije takvih građevina (zanemarimo li načas korelaciju sa starijom Sv. Trojicom na Poljudu). Tko god želi ozbiljno uzimati u obzir tu pretpostavku, dužan je pružiti kvalificiran i jednoznačan, egzaktnim materijalnim ili pisanim pokazateljima potkrijepljen, odgovor na dva pitanja: prvo, zašto je u tom slučaju arheološki nemoguće potvrditi u Trogiru postojanje crkve s početka 8. stoljeća; drugo, kako objasniti kronološku prazninu u podizanju šesterolisnih crkava u Dalmaciji između početka 8. i početka 9. stoljeća (s obzirom na to da druge takve osim gorenavedenih nisu ustanovljene)? S jedne strane, dakle, stoji stratigrafski diskontinuitet (što negira crkvu iz 715. – 717.), s druge strane diskontinuitet u tipološkoj difuziji (što negira vezu s ostalim crkvama jer je teško vjerovati da bi se trogirski crkva počela imitirati u monumentalnome pejzažu tek stotinjak godina nakon što je podignuta). Uz sve navedeno, na umu neprestano treba imati činjenicu da rana datacija Sv. Marije *de Platea* počiva **isključivo** na Lucijevoj bilješci; bez toga spornog teksta vjerojatno ne bismo nikada razmatrali vrlo ranu dataciju te crkve s obzirom na to da za to ne pružaju nikakve argumente ni arheološka stratigrafija lokaliteta, ni tipologija građevine, ni stilske značajke njezine kamene plastike.

of such an early date have been established)? Therefore, we are faced with a stratigraphic discontinuity (which disproves the church from 715 – 717) on one hand, and a discontinuity in typological diffusion on the other (which disproves the connection with other churches, because it is difficult to believe that the Trogir church would begin to be imitated in the monumental landscape only a hundred years after its construction). In addition, one should constantly keep in mind the fact that the early dating of St. Mary *de Platea* rests **solely** on Lucius' note; without this controversial text, we would probably never consider the extremely early dating of that church, as neither the archaeological stratigraphy of the site, nor the typology of the building, nor the stylistic features of its sculpture provide any arguments for this.

Alternative locations of the previous church of St. Mary have been suggested, for example the early Christian church archaeologically established under the nearby Benedictine abbey of St. John the Baptist.⁴⁴ Despite the ingenuity of this hypothesis, it boils down to resourcefulness, i.e. to the conjuring up of possibilities in the absence of a better explanation, in order to defend the credibility of Lucius' note and to reconcile its data with the archaeological picture. Even if the patron saint was indeed transferred from the church that preceded the Romanesque St. John the Baptist, then it should be said that the remains of the early Christian church

⁴⁴ Kovačić 1993: 291 and an overview in Rapanić 1998: 48. This idea is accepted, for example, by Marasović 2011: 134.

Predlagane su alternativne lokacije prethodne crkve Sv. Marije, primjerice ranokršćanska crkva arheološki ustanovljena pod nedalekom benediktinskom opatijom sv. Ivana Krstitelja.⁴⁴ Usprkos dosjetljivosti te hipoteze, ona se svodi na domišljajnije, tj. otvaranje mogućnosti u nedostatku boljšeg objašnjenja, kako bi se spasila vjerodostojnost Lucijeve bilješke te uskladilo njezine podatke s arheološkom slikom. Ako i jest titular prenesen s crkve koja je prethodila romaničkomu Sv. Ivanu Krstitelju, onda treba reći da ostatci ranokršćanske crkve pronađeni pod njom nemaju ničega zajedničkog s arhitekturom Sv. Marije *de Platea*. Ranokršćanska crkva pod romaničkom opatijom je, sudeći po svemu, bila konvencionalno uzdužno zdanje, bazilikalno ili jednobrodno, s polukružnom apsidom (na mjestu postojeće romaničke četvrtaste).⁴⁵ To bi značilo da su trogirski graditelji početkom 8. stoljeća inovirali odnosno osmislili arhitektonski tip šesterolisne rotunde (i to ne preuzimajući oblik prethodne građevine), što nije osobito vjerojatno. Tome treba dodati da je trogirski šesterolist u geometrijskome smislu najpravilniji od svih do sada poznatih te u građevinskome pogledu predstavlja veoma zahtjevan projekt.⁴⁶ Kontinuitet oblika se, dakle, ne vidi ni lokalno, ni regionalno između ranoga 8. i ranoga 9. stoljeća. Sve indikacije upućuju da crkva Sv. Marije *de Platea* ne datira iz ranoga 8., već iz ranoga 9. stoljeća.

V. PRIJEDLOG RJEŠENJA

S obzirom na to da vanjske značajke ovoga memorijalnog teksta nisu doprle do našega vremena, moguće ga je prosuđivati jedino po njegovim nutarnjim značajkama. Iz njih pak proizlazi da je uloga toga teksta bila utilitarna, determinirana navlastitim interesima njegova sastavljača. Utvrditi pak koji je problem u centru pažnje autora cedulje znači poći od jednostavnoga upita koji se

found underneath it have nothing in common with the architecture of St. Mary *de Platea*. The early Christian church found under the Romanesque abbey was apparently a standard oblong edifice, a basilica or a single-nave church with a semi-circular apse (in the place of the existing Romanesque square apse).⁴⁵ This would suggest that the Trogir builders at the beginning of the 8th century have invented i.e. designed the architectural type of the hexaconch rotunda (without taking the form from the previous building), which is not particularly likely. It should be added that the Trogir hexaconch is the most geometrically regular of all known hexaconchs so far, and it represents a very demanding project in terms of construction.⁴⁶ The continuity of form is not visible either locally or regionally between the early 8th and the early 9th century. All indicators point towards the fact that the church of St. Mary *de Platea* does not date from the early 8th, but from the early 9th century.

V. PROPOSED SOLUTION

Considering that the external features of this memorial text have not reached our time, it is possible to judge it only by its internal features. However, it follows from them, that the text had a utilitarian role, determined by the special interests of its author. However, to determine the problem in the centre of attention of the author of the note means to start from a simple query that can be formulated approximately as follows: what is the main reason for compiling this text, its *raison d'être*? It has already been indicated (see above III.1) that it was not merely a source of antiquary interest, and that it had a very specific purpose.

What was the intention of the altered text of the note and for whom it was intended can be seen most clearly from the comparison of the two versions of the last sentence: it is simply impossible that the position of the rector of the church of St. Mary was occupied by two different men in same year (1511), Ivan Celio

⁴⁴ Kovačić 1993: 291 i osvrt u Rapanić 1998: 48. Tu ideju prihvaća npr. Marasović 2011: 134.

⁴⁵ Usp. Kovačić 1989: 92; Migotti 1990: 10; Kovačić 1992: 307–308; Kovačić 1993: 291–294; Chevalier 1995: 226; Migotti 2008: 366, kat. 14.2; Kovačić 2009: 164; I. Babić 2016: 351.

⁴⁶ Usp. I. Babić 2012: 288.

⁴⁵ Cfr. Kovačić 1989: 92; Migotti 1990: 10; Kovačić 1992: 307–308; Kovačić 1993: 291–294; Chevalier 1995: 226; Migotti 2008: 366, kat. 14.2; Kovačić 2009: 164; I. Babić 2016: 351.

⁴⁶ Cfr. I. Babić 2012: 288.

može formulirati približno na sljedeći način: koji je osnovni razlog sastavljanja toga teksta, njegov *raison d'être*? Da on nije bio puka antikvarna građa, nego da je služio sasvim određenoj svrsi, već je naznačeno u prethodnome tekstu (v. gore III.1).

Kome i čemu je bio namijenjen izmijenjeni tekst cedulje najjasnije se vidi iz usporedbe posljednje rečenice u dvjema njezinim verzijama: jednostavno je, naime, nemoguće da su u jednoj te istoj godini (1511.) položaj rektora crkve Sv. Marije zauzimala dva različita čovjeka, Ivan Celio i Ivan Lučić Stariji.⁴⁷ Ta se dva podatka zapravo isključuju. Moramo se odlučiti između inačica Daniele Farlatija (Ivan Celio) i Petra Lučića (Ivan Lučić Stariji). Čini se da u odgovoru na ta pitanja prednost valja dati prvonavedenoj (v. gore III.1). Izričaj, stoga, da je “ovo nađeno u Splitu zapisano u nekoj kronici i zabilježeno rukom časnoga gospodina Ivana Lucija, primicerija i kanonika trogirskoga, upravitelja te crkve 1511. godine” predstavlja onaj diskurzivni element teksta kojim se željelo u *codex Lucianus* postići određeni učinak, nasuprot objektivnijemu tekstu iz Farlatijeve redakcije. Različiti podatci o tim ličnostima (točnije rečeno, različit identitet tih ličnosti), kao i sve već navedeno, zaista “navode na pomisao da se u svemu tome krije neki važniji razlog od puke želje da se u 16. stoljeću točno registrira ipak nevažna činjenica – tj. davni popravak crkve”.⁴⁸

Usporedba pokazuje nastojanje da se tekstem kakav je u *codex Lucianus* prikrije i prešuti “onaj drugi”, u ovome slučaju Ivan Celio. U tom se segmentu može do izvjesne mjere nazrijeti autorov duhovni profil, ali još pouzdanije društveni milje kojemu je pripadao: interes za atribuiranjem časti rektora crkve Sv. Marije jednom od trogirskih patricijskih rodova jasno ocrtava autora kao jednoga od pojedinaca iz njihovih redova.

⁴⁷ Hipotetički, to bi bilo moguće jedino ako bi jedan od njih dvojice zamijenio drugoga zbog smrti prethodnika u istoj godini. Oba trogirska klerika su, međutim, poživjela još dugo nakon te godine – Ivan Celio do oko 1518., a Ivan Lučić Stariji do 1541. godine.

⁴⁸ Rapanić 1998: 51.

and Ivan Lučić the Elder.⁴⁷ These two data are actually mutually exclusive. We have to decide between the version of Daniele Farlati (Ivan Celio) and Petar Lučić (Ivan Lučić the Elder). In answer to these questions, preference seems to be given to the former (see III.1 above). The expression, therefore, that “this was found in Split, written in some chronicle and recorded by the hand of the honourable lord Ivan Lučić, primicerius and canon of Trogir, administrator of that church in 1511” is the discursive element of the text which was sought to achieve a certain effect in the *Codex Lucianus*, as opposed to a more objective text from Farlati’s edition. Different information about the persons (different identities of those persons, to be more exact), as well as all of the above, really “suggest that there is a more important reason than the mere desire to register a rather unimportant fact in the 16th century – i.e. the ancient repair of a church”.⁴⁸

The comparison demonstrates an effort to cover up and silence the “other” text, in this case, the one mentioning Ivan Celio, with the text from the *Codex Lucianus*. The author’s spiritual profile can be discerned to some extent in that segment, but even more reliably, the social milieu to which he belonged: the interest in attributing the honour of the rector of the church of St. Mary to one of the Trogir patrician families, clearly outlines the author as an individual from their ranks.

It is pointed out in the memorial note that the church of St. Mary *de Platea* was built by the *praedecessores* of the anonymous *comes* (*a suis praedecessoribus constructa*). Should the term *praedecessores* be understood as the biological predecessors of the *comes* (his ancestors: Constantius and Severus the Great) or as his institutional predecessors (the former *comites*)? Or perhaps as a combination of both: three generations of the same family in which they all bore the title of *comes*?⁴⁹ In the first case, the church

⁴⁷ Hypothetically, this would only be possible if one of them had replaced the other due to the death of a predecessor in the same year. However, both Trogir clerics have survived long after that year – Ivan Celio until around 1518, and Ivan Lučić the Elder until 1541.

⁴⁸ Rapanić 1998: 51.

⁴⁹ M. Ivanišević and Ž. Rapanić interpret them as ancestors and R. Katičić as predecessors. The importance of such distinction is also noticed by Jarak 2013: 176–177, which is in terms of quality the only new contribution in her lengthy discussion dedicated to this church (175–180).

U memorijalnome zapisu istaknuto je da su crkvi Sv. Marije *de Platea* sagradili *praedecessores* anonimnoga komesa (*a suis praedecessoribus constructa*). Treba li termin *praedecessores* shvatiti kao biološke prethodnike komesa (njegove pretke: Konstancija i Velikoga Severa) ili kao njegove institucionalne prethodnike (prijašnje komese)? Ili možda kao kombinaciju jednoga i drugoga: tri generacije iste obitelji u kojoj su svi nosili titulu *comes*?⁴⁹ U prvome slučaju, crkva nije mogla biti sagrađena prije Severova vremena (sredinom 7. stoljeća, s obzirom na to da se nikakvi drugi srodnici ne navode, a trogirski patricijat nije se mogao pozivati na utemeljitelje starije od raseljenih Salonitanaca), pa ne zvuči vjerojatno – uzimajući tekst cedulje doslovno – da je bila urušena “sve do tla” već nakon dvije generacije, oko 715. godine, odnosno da ju je tada trebalo iznova graditi od temelja; u krajnjoj liniji, ni arheološki profil crkve ne potvrđuje takav zaključak. Sever i Konstancije vjerojatno nisu predšasnici (*praedecessores*) koji su gradili crkvi jer nije vjerojatno da bi se ona za samo dvije generacije urušila do te mjere da bi ju već unuk utemeljitelja morao popravljati iz temelja. Doduše, izrazi kao što su *vetustate conlapsa, corrupta* i sl. u srednjovjekovnim narativnim vrelima funkcioniraju kao opća mjesta, u želji da se naglasi kontrast između prijašnjega nezadovoljavajućeg stanja dotične građevine i njezine sadašnje veličajnosti, postignute zaslugom donatora, investitora.⁵⁰ Pretjerivanje u

could not have been built before Severus’ time (in the middle of the 7th century, as no other relatives are mentioned, and the Trogir nobles could not refer to the founders preceding the displaced Salonitans), so it does not sound probable – taking the text of the note literally – that it was demolished “all the way to the ground” after only two generations, around 715, i.e. that it then had to be rebuilt from the ground up; ultimately, the archaeological profile of the church does not confirm such conclusion. Severus and Constantius are probably not the predecessors (*praedecessores*) who have built the church, because it is unlikely that in just two generations, it would collapse to such an extent that the grandson of the founder would have to repair it from the ground up. However, the expressions such as *vetustate conlapsa, corrupta*, etc. function as commonplaces in the medieval narrative sources, all in the desire to emphasize the contrast between the previous unsatisfactory condition of the building in question and its current grandeur, achieved by the merit of donors and investors.⁵⁰ The exaggeration of epithets in the textual descriptions of such interventions was in the service of emphasizing the opposition between the old and the new as a standard part of the genre of dedicatory inscriptions, which can be traced in epigraphy since early Christian times. Therefore, the text on the repair of St. Mary *de Platea* should not be taken literally. On the other hand, emphasizing the renovator’s initiative only makes sense if some intervention on the previous building has indeed taken place; otherwise the initiator of the renovation would not be able to take the credit for an intervention that did not exist.

⁴⁹ Kao pretke ih tumače M. Ivanišević i Ž. Rapanić, kao preteče u službi R. Katičić. Važnost takve distinkcije uočava i Jarak 2013: 176–177, što je i jedini kvalitativno nov doprinos u poduzoj autoričinoj raspravi posvećenoj ovoj crkvi (175–180).

⁵⁰ Usp. Caillet 1993: 409–410. Izvrstan primjer je posvetni natpis biskupa Eufrazija u apsidi katedrale u Poreču (*InscrIt X-2, 81*): prijašnju crkvi opisuje kao trošnu i ruševnu; nedovoljno učvršćenu i nesigurnu; malenu i neukrašenu; truloga krova koji prijete urušavanjem; biskup je preduhitrio rušenje davši razoriti građevinu (*Hoc fuit in primis templum quassante ruina terribilis labstu nec certu robore firmum exiguum magnoque carens tunc furma metallo / sed meritis tantum pendebant putria tecta ut vidit subito labsturam pondere sedem providus et fidei fervens ardore sacerdos Eufraasius s(an)c(t)a precessit / mente ruinam labentes melius sedituras deruit aedes*). Preuveličavanje uloge novoga donatora Eufrazija vidljivo je, između ostaloga, iz činjenice što je nova bazilika zapravo bila nešto manjih dimenzija od prethodne, a i iskoristila je najmanje tri njezina perimetralna zida, usp. Terry & Gilmore Eaves 2001: 23, 139–140.

⁵⁰ An excellent example is the dedicatory inscription of Bishop Euphrasius in the apse of the Cathedral in Poreč (*InscrIt X-2, 81*): he describes the former church as dilapidated and ruinous; insufficiently fixated and insecure; small and undecorated; with a rotten roof that threatens to collapse; the bishop had anticipated the collapse by demolishing the building (*Hoc fuit in primis templum quassante ruina terribilis labstu nec certu robore firmum exiguum magnoque carens tunc furma metallo / sed meritis tantum pendebant putria tecta ut vidit subito labsturam pondere sedem providus et fidei fervens ardore sacerdos Eufraasius s(an)c(t)a precessit / mente ruinam labentes melius sedituras deruit aedes*). The exaggeration of the role of the new donor Euphrasius is evident, among other things, from the fact that the new basilica was actually somewhat smaller in size than the previous one, and it had also used at least three of its perimeter walls, cfr. Terry & Gilmore Eaves 2001: 23, 139–140.

epitetima pri tekstualnim opisima takvih zahvata stajalo je u službi isticanja opozicije između staroga i novoga kao standardnoga dijela žanra posvetnih natpisa, što se može pratiti u epigrafiji još od ranokršćanskoga doba. Stoga ni tekst o popravku Sv. Marije *de Platea* ne bismo smjeli shvaćati doslovno. S druge strane, naglašavati inicijativu obnovitelja ima smisla jedino ako je do nekakve intervencije na prethodnome zdanju zaista došlo; u protivnome inicijator obnove ne bi bio u stanju prisvojiti zasluge za zahvat kojega nije bilo. Da je ikakva crkvena građevina prethodila šesterolisnoj rotondi u Trogiru – ponavljamo – jasno je negirano arheološkim zapisom. Samorazumljivo je da takva, nepostojeća građevina, nije mogla biti obnavljana ni popravljana.

U drugome slučaju, da su posrijedi isključivo institucionalni prethodnici, autor bilješke očito poistovjećuje termin *comes* s funkcijom gradskoga poglavara (jer implicira nizanje komesâ u vremenskome slijedu), a što ne odgovara slici kakvom raspoložemo o upravnoj strukturi gradova u 8. stoljeću – očekivali bi se kasnoantički naslovi *curator*, *defensor civitatis* ili pak ranosrednjovjekovni naslov *prior*.⁵¹ Evidentno je, dakle, da treba odbaciti prvu mogućnost (predci), čime preostaje druga mogućnost (prethodnici u službi). Termin *comes*, međutim, posve odgovara društvenoj stvarnosti znatno kasnijega vremena s obzirom na to da su komesima (*comites*) standardno nazivani gradski knezovi dalmatinskih komuna od 12. stoljeća nadalje.⁵² To nas dovodi do stvarnoga vremena i razloga sastavljanja ovoga teksta. Mišljenja smo da je autor bilješke

Any existence of an ecclesiastical building preceding the hexaconch rotunda in Trogir is – once again – clearly denied by the archaeological record. It is obvious that such a non-existent building could not have been restored or repaired.

In the second case, if these were purely institutional predecessors – the author of the note obviously equates the term *comes* with the function of a municipal head (because he implies a succession of *comites* following one another), which does not correspond to the known facts about the administrative structure of cities in the 8th century – the late antique titles *curator*, *defensor civitatis* or the early medieval title *prior* are to be expected here instead of *comes*.⁵¹ It is evident, therefore, that the first possibility (ancestors) should be rejected, leaving the second possibility (predecessors in the service). The term *comes*, however, corresponds entirely to the social reality of a much later time, since *comites* were in fact the municipal heads of the Dalmatian communes from the 12th century onwards.⁵² This brings us to the real time and reason for the creation of this text. We believe that the author of the note tried to associate the title of *comes* with the earliest beginnings of the medieval municipal administration of Trogir. According to the author's notion, the church was built by the *comes*' institutional predecessors – the *comites* – and the *comes*' kinship with the very famous Severus the Great could only increase and strengthen the prestige of the church's restorer, linking him simultaneously to the very beginnings of the Trogir patriciate and the exclusive traditions of the old Salona.

What could have been the cause for this special relation of the author of the note towards this particular

⁵¹ Ferluga 1978: 137–140. Vidjeti i bilj. 24.

⁵² Titula *comes* za poglavara gradske uprave prodire u dalmatinske gradove tek od 12. stoljeća. Usp. npr. Novak 2005a: 333–353; Novak 2005b: 293–296; Ferluga 1978: 225–233; Steindorff 1984: 100–101, 164–165, 169–173; Margetić 1997: 40–45. Uz povremeno javljanje drugih titula (izmjenično i usporedno: *rector*, *potestas*, *consul*, *miles* itd.), *comes* je od 12. stoljeća osnovni naziv za gradskoga kneza, bilo birana unutar grada bilo postavljena od strane vrhovne vlasti. Neovisno o podrijetlu i političkoj afilijaciji, nose ga čelnici dalmatinskih gradova i za vrijeme dinastije Arpadovića i za povremene dominacije Venecije nad pojedinim dalmatinskim ozemljima. Od 1420. godine to je oficijelni naziv kneza redovito slanoga iz Venecije, ovoga puta s talijaniziranim terminom *conte*.

⁵¹ Ferluga 1978: 137–140. See also note 24.

⁵² The title *comes* for the head of the city administration penetrates the Dalmatian cities only from the 12th century. Cfr. e.g. Novak 2005a: 333–353; Novak 2005b: 293–296; Ferluga 1978: 225–233; Steindorff 1984: 100–101, 164–165, 169–173; Margetić 1997: 40–45. With the occasional appearance of other titles (alternating and parallel: *rector*, *potestas*, *consul*, *miles*, etc.), *comes* has been the basic name for a municipal head from the 12th century, either elected within the city or appointed by the supreme authority. Regardless of their origins and political affiliation, it was held by the heads of Dalmatian cities both during the Árpád and Anjou dynasties and during the occasional domination of Venice over certain Dalmatian territories. Since 1420 it has been the official name of a count regularly sent from Venice, but this time with the Italianized term *conte*.

naslov *comes* nastojao asociirati uz najstarije početke srednjovjekovne gradske uprave Trogira. U autorovoj predodžbi, crkvu su sagradili komesovi institucionalni prethodnici – *comites* – a komesovo srodstvo s veoma poznatim Velikim Severom moglo je samo uvećati i učvrstiti prestiž obnovitelja crkve, vezujući ga za sâme početke trogirskoga patricijata, istovremeno uz ekskluzivne tradicije stare Salone.

Što je moglo biti uzrokom tom posebnom odnosu autora zapisa prema ovoj trogirskoj crkvi? Dok je većinom ostalih crkava (i njihovih posjeda) u Trogiru upravljala biskupska menza ili potomci plemićkih obitelji koje su ih utemeljile, ovom crkvom ravnalo je vijeće plemića što je, kako primjećuje I. Babić, “naznaka o posebnosti njene izvorne funkcije”.⁵³

Ako je suditi prema Andreisovim podacima iz 1670-ih, crkva je bila prilično dobro materijalno dotirana jer se navodi da je opskrbljena s čak 11 nekretnina (više nego ijedna druga od crkava koje autor nabroja unutar gradskih zidina).⁵⁴ Patronatsko pravo nad dotičnom crkvom nije omogućavalo jedino kontrolu nad imenovanjem njezina rektora (upravitelja, nadarbenika), nego je imenovanome donosilo pravo uživanja vrlo opipljivih prihoda od nadarbina, beneficija. U materijalnome smislu to je značilo doživotno raspolagati zemljišnim posjedima kojima je crkva dotirana, ponekad nemale veličine; s druge strane, svećeničke obveze rektora nisu morale biti prevelike, naročito ako se nije radilo o župnoj crkvi. Zadržati trajnu kontrolu nad juspatronatom stoga je bilo itekako unosno, a nagle promjene u tom smislu mogle su izazvati znatne prijepore.

Crkva Sv. Marije *de Platea* spominje se u zapisima pisarne trogirске općine počevši od 1263. godine, ponekad kao mjesto sastavljanja isprava (*factum in ecclesia s. Marie*), ispred nje (*ante ecclesiam s. Marie*) ili uza nju (*iuxta ecclesiam s.*

church? While most of the other churches (and their estates) in Trogir were managed by the episcopal mensa or by the descendants of the noble families who founded them, this church was governed by a council of nobles, which is, as I. Babić notes, “an indication of the particularity of its original function”.⁵³ Judging by Andreis’ data from the 1670s, the church was fairly well materially endowed, as it is stated that it had accumulated as many as 11 properties (more than any other of the churches the author lists within the city walls).⁵⁴ The patronage claim over the church in question did not only enable control over the appointment of its rector (administrator, benefice holder), but also the appointed person was given the right to enjoy the very tangible revenue from the benefices. In the material sense, this implied the lifelong use of the land properties given to the church, which sometimes were of considerable size; on the other hand, the priestly duties of the rector did not have to be too onerous, especially if the object in question was not a parish church. Maintaining permanent control of the *jus patronatus* was therefore very lucrative, and sudden changes in this regard could cause considerable controversy.

The church of St. Mary *de Platea* is mentioned in records of the Trogir communal office starting in 1263, as the place where documents were signed, either inside of it (*factum in ecclesia s. Marie*), in front of it (*ante ecclesiam s. Marie*), or next to it (*iuxta ecclesiam s. Marie*).⁵⁵ Apart from the Cathedral, St. Mary was one of the churches in front of which agreements were concluded between 1264 and 1271 (before the construction of a communal palace with an office for that purpose),⁵⁶ which clearly indicates the social prestige of this particular sacral building. It also served as a place for female witnesses of the plebeian class, in order to petition litigations and other proceedings (since women were prohibited by the statute from accessing the communal palace and

⁵³ Lucić 1979b: 1042; Andreis 1977: 355; citat iz I. Babić 2012: 294.

⁵⁴ Andreis 1977: 335. Uz iznimku Sv. Marije od Karmena, koja je također posjedovala 11 nekretnina, ali je bila beneficij kaptola, ne komune.

⁵³ Lucić 1979b: 1042; Andreis 1977: 355; citation from I. Babić 2012: 294.

⁵⁴ With the exception of St. Mary of Carmen, which also owned 11 estates, but was the benefice of the chapter and not of the commune.

⁵⁵ *MTI*/2: 14, 21, 25, 33, 70, 82, 113, 119, 185, 245; Marasović 1963: 84.

⁵⁶ Benyovsky Latin 2009: 48.

Marie).⁵⁵ Uz katedralu, Sv. Marija je bila jedna od crkava pred kojom su sklapani ugovori između 1264. i 1271. godine (prije izgradnje komunalne palače s kancelarijom u tu svrhu),⁵⁶ što jasno ukazuje na društveni ugled upravo te sakralne građevine. Služila je i kao mjesto za svjedoke ženskoga spola, pučkoga staleža, u parnicama i inim postupcima (s obzirom na to da je ženama statutom bio zabranjen pristup u komunalnu palaču i lođu).⁵⁷ U neposrednoj blizini šesterolisne crkve izvodio se vrlo star pravni obred javne zakletve na križ i knjigu evanđelja, nad okruglom kamenom pločom (*plancha rotunda*): najkasnije od 1330. godine sve do 17. stoljeća o uskršnjim blagdanima izlagao se tzv. Rotni križ (križ od zakletve) od pozlaćena srebra, položen na ploču nad kamenom rakom (*arca di pietra*) pod jednim od prozora rotunde okrenutih prema trgu.⁵⁸ Doda li se tome da je upravo u šesterolisnoj rondi bilo mjesto sastajanja Vijeća prije izgradnje komunalne palače (primjerice, 1267. godine ono je sazvano “na uobičajen način” u crkvi Sv. Marije, a ondje je 1277. godine sklopljen i mir sa Šibenikom),⁵⁹ postaje jasno da je njezina asocijacija s javnom, komunalnom vlašću vrlo stara i da seže u protokomunalno razdoblje Trogira kada je crkva bila najuže vezana s trogirskom gradskom elitom.

Svemu tome treba dodati da se barem od 14. stoljeća – a vjerojatno i ranije – ta crkva nalazila pod patronatom trogirske komune (*ius patronatus*), dakle pod kolektivnim pokroviteljstvom patricijskoga vijeća. U tom pogledu je od prvorazredne važnosti za proučavanje dokument koji je, pod nadnevkom 9. veljače 1338., sačuvan u ostavštini

loggia).⁵⁷ In the immediate vicinity of the hexaconch church, a very old legal rite of pledging a public oath on the cross and the Book of the Gospel was performed; it was done over a round stone slab (*plancha rotunda*): at least since 1330 up until the 17th century, the so-called Rota cross (oath cross) was exhibited during the Easter holidays. It was made of gilded silver and placed on a slab above the stone tomb (*arca di pietra*), under one of the rotunda windows facing the square.⁵⁸ Adding to the fact that the hexaconch rotunda was the meeting place for the Council before the construction of the communal palace (for example, in 1267 it was convened “in the usual way” in the church of St. Mary, and in 1277 the peace treaty with Šibenik was signed there),⁵⁹ it becomes clear that its association with the public, communal authorities is very old and it dates back to the proto-communal period of Trogir, when the church was closely connected with the Trogir city elite.

It should be added that at least since the 14th century – and probably even earlier – this church was under the patronage of the Trogir commune (*ius patronatus*), i.e. under the collective patronage of the patrician council. In this respect, the document which, dated February 9, 1338, is preserved in the estate of Ivan Lučić – Lucius in the Archdiocesan Archives in Split, is of the utmost importance for this study.⁶⁰ This is a notarial instrument created on the orders of the Trogir communal syndic Mengacius, son of Desa. The text registers the election of the new administrator of the church of St. Mary *de Platea*, a certain primicerius Nicholas, who was presented in that capacity the previous day (February 8th) to the

⁵⁷ Benyovsky Latin 2009: 62, 104.

⁵⁸ Lucić 1979a: 496–497; Andreis 1977: 132; Benyovsky 1997: 19; Benyovsky Latin 2009: 62–63; I. Babić 2012: 293–294; I. Babić 2016: 97, 200, 427. The mentioned stone tomb must have been a sarcophagus. A closer study of Clérisseau's watercolour drawing in fact reveals the outlines of a sarcophagus facing the square at the junction between the north-west and north-east apses. A lid with acroteria can also be seen.

⁵⁹ Lucić 1979a: 264; Farlati 1769: 351 = Farlati 2010: 185; I. Babić 2016: 428.

⁶⁰ NAS, MS 542, folio 341r–341v = The Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, Estate Lucius, book 4: 43–44. In a marginal note, Lucius has marked the text as *Rectoris Sancte Marie de Platea presentatio per comune*. I am grateful to my colleague Mirko Sardelić for his help in consulting this text.

⁵⁵ *MTI*/2: 14, 21, 25, 33, 70, 82, 113, 119, 185, 245; Marasović 1963: 84.

⁵⁶ Benyovsky Latin 2009: 48.

⁵⁷ Benyovsky Latin 2009: 62, 104.

⁵⁸ Lucić 1979a: 496–497; Andreis 1977: 132; Benyovsky 1997: 19; Benyovsky Latin 2009: 62–63; I. Babić 2012: 293–294; I. Babić 2016: 97, 200, 427. Spomenuta kamena grobnica zacijelo je bila sarkofag. Pažljivijim proučavanjem Clérisseauova akvarela zaista se na spoju između sjeverozapadne i sjeveroistočne apside naziru obrisi jednoga sarkofaga, okrenutoga prema trgu. Uočava se, čini se, i poklopac s ugaonim akroterijima.

⁵⁹ Lucić 1979a: 264; Farlati 1769: 351 = Farlati 2010: 185; I. Babić 2016: 428.

Ivana Lučića – Luciusa u Nadbiskupskom arhivu u Splitu.⁶⁰ To je notarski instrument sastavljen po nalogu trogirskoga komunalnog sindika Mengacija Desina. Tekst registrira izbor novoga upravitelja crkve Sv. Marije *de Platea*, izvjesnoga primicerija Nikole, koji je prethodnoga dana (8. veljače) u tome svojstvu predstavljen trogirskom biskupu Lampridiju Vitturiju. Taj se položaj, kako je opisano u tekstu, ispraznio smrću arhiđakona Kasarice, prethodnoga upravitelja crkve. Ističe se da je Nikolu izabralo Veliko (Opće, Generalno) vijeće (*ellectus per consilium generale in rectorem seu plebanum Ecclesiae Sancte Marie de Platea*) te se očekuje biskupova potvrda izbora. U nastavku se iznova naglašava da izbor rektora rečene crkve, kao i crkve sv. Ilije, pripada trogirskoj komuni (*quarum ecclesiarum ellectio Comuni Traguriensi pertinet*).

Dodatnu potvrdu pruža jedan drugi ispis iz Lučićeve ostavštine, vezan za ustoličenje trogirskoga biskupa Nikole Kažotića (*Casotti*). Naime, nastupom Nikole Kažotića na službu i čast biskupa 1362. godine, oslobodilo se mjesto rektora Sv. Marije *de Platea* koje je on dotad zauzimao. Kako bi se to mjesto iznova popunilo, trogirska komuna je u roku od tri dana morala izabrati novoga rektora iz reda trogirskih klerika; u tekstu je istaknuto da je navedena crkva “od davnine utemeljena i dotirana od strane komune” (*dicta ecclesia antiquitus de havere communis fuerit fundata et dotata*).⁶¹ Izvjesno je, dakle, da je u 14. stoljeću u Trogiru već odavna ustaljena tradicija o rotundi Sv. Marije kao komunalnoj crkvi, odnosno da je postojala svijest da je taj i takav status crkva uživala od starine. Valja potcrtati kako se – prema ovom dokumentu – vjerovalo da je

Bishop of Trogir, Lampridius Vitturi. This position, as described in the text, was vacated by the death of Archdeacon Kasarica, the previous administrator of the church. It is emphasized that Nicholas was elected by the Grand (Communal, General) Council (*ellectus per consilium generale in rectorem seu plebanum Ecclesiae Sancte Marie de Platea*), and that the Bishop's confirmation of the election was expected. In continuation, it was emphasized again that the election of the rector of the said church, as well as the church of St. Elijah, pertained to the Trogir commune (*quarum ecclesiarum ellectio Comuni Traguriensi pertinet*).

An additional confirmation is provided by another excerpt from Lučić's estate, related to the accession of the Bishop of Trogir, Nikola Kažotić (*Casotti*). Namely, with the promotion of Nikola Kažotić to the office of Bishop in 1362, the position of the rector of St. Mary *de Platea* was vacated, since it was occupied by him until then. In order to fill the position again, the Trogir commune had to elect a new rector among the Trogir clerics within three days; the text emphasizes that the said church “was founded and subsidized by the commune since ancient times” (*dicta ecclesia antiquitus de havere communis fuerit fundata et dotata*).⁶¹ It is certain, therefore, that in the 14th century in Trogir there was a long-established tradition of the St. Mary rotunda as a communal church, that is, that it was commonly recognized that the church has enjoyed such status since days of old. It should be emphasized that – according to this document – it was believed that the commune itself was the founder of the church (*de havere communis fuerit fundata*), although without any specification on how far back into the past does this tradition go. The reasons why this particular church – and not some other – was chosen as the municipal chapel are impossible to fathom due to the lack of sources.⁶² The

⁶⁰ NAS, MS 542, fol. 341r–341v = Arhiv HAZU, Zagreb, Ostavština Lucius, knj. 4: 43–44. Lucius je u marginalnoj opasci tekst okarakterizirao kao *Rectoris Sancte Marie de Platea presentatio per comune*. Zahvalan sam kolegi Mirku Sardeliću na pomoći pri konzultiranju ovoga teksta.

⁶¹ Rački 1881: 236–237: 1362, 19. novembr. *Nicolaus de Cazottis episcopus, erat rector ecclesie st. Marie. Nicola de Casottis ellecto episcopo vacat ecclesia ste. Mariae de Platea. Cum dicta ecclesia antiquitus de havere communis fuerit fundata et dotata, elligitur alius rector de clericis Traguriensibus, qui ob plezariam debet administrare seculariter, intra tres dies et decem aureos com. ad inveniendum cap. 15. a.*

⁶¹ Rački 1881: 236–237: 1362, 19. novembr. *Nicolaus de Cazottis episcopus, erat rector ecclesie st. Marie. Nicola de Casottis ellecto episcopo vacat ecclesia ste. Mariae de Platea. Cum dicta ecclesia antiquitus de havere communis fuerit fundata et dotata, elligitur alius rector de clericis Traguriensibus, qui ob plezariam debet administrare seculariter, intra tres dies et decem aureos com. ad inveniendum cap. 15. a.*

⁶² In Zadar, the same function was performed by the early Romanesque church of St. Lawrence (11th century) on People's Square; it is mentioned explicitly as *ecclesia comunis*

sâma komuna bila utemeljitelj crkve (*de havere communis fuerit fundata*), iako bez poblizega navođenja koliko daleko u prošlost seže ta tradicija. U razloge zašto je upravo ova crkva – a ne neka druga – odabrana za municipalnu kapelu nemoguće je proniknuti zbog manjka izvora.⁶² Sâma činjenica što se takva uloga šesterolisne crkve sredinom 14. stoljeća poimala kao pradavna i tradicionalna, ukazuje, s jedne strane, da je stvaran trenutak osnivanja, građenja i obdarivanja crkve već prije dugo vremena bio iščeznuo iz pisane i misaone memorije; s druge strane, jasan je pokazatelj da valja razlikovati povijest te crkve kao materijalnoga objekta (koji u arhitektonskome smislu nije postojao prije prve četvrtine 9. st.) od njezine povijesti kao komunalne ustanove (kakvom nije mogla postati prije zreloga i kasnoga srednjeg vijeka). Nova njezina uloga vezana je za instituciju komune kao autonomne korporacije javnoga prava te nije mogla u tom obliku potjecati iz ranoga srednjovjekovlja. Razlikovanje, dakle, između stvarne i zamišljene (domišljene) prošlosti rotunde na glavnome trogirskom trgu u srži je povijesne egzegeze memorijalnoga teksta o Sv. Mariji *de Platea*.

U statusu komunalne crkve dočekala je i mletačku vlast nad Trogirom (1420.), a interes komune za zadržavanjem patronata nad njom vidi se i iz činjenice da se 1432. godine vijeće pobrinulo da postavi dvojicu plemića kao posebne zastupnike ovlaštene da brane prava i dobra Sv. Marije *de Platea*. Uslijed epidemije kuge, 1434.

⁶² U Zadru je istu tu funkciju vršila ranoromanička crkva sv. Lovre (11. st.) na Narodnome trgu; spominje se izričito kao *ecclesia comunis Iadre* u dokumentu iz 1379. godine, usp. Vežić 1996: 339, 357. Narodni trg (*Platea Magna*) je od vremena formiranja komunalnih institucija okupljao građevine svjetovne gradske uprave (gradska loža i sl.), nasuprot crkvenim, biskupijskim institucijama koncentriranima oko Foruma, ciljano se distancirajući od njih. Takve komunalne crkve, uz iznimku Dubrovnika, nisu u historiografiji detaljnije istraživane (u tom je kontekstu nešto bolje istražena crkva sv. Vlaha u Dubrovniku, usp. Janeković Römer 2008: 136–137; Lonza 2017: 35; Zelić 2017: 43–44, 46). Vežić 2012: 59–60 zaključuje da rotunde koje se nalaze u gradovima nastaju kao oratoriji lokalne vlasti ili s vremenom poprimaju tu funkciju. Također se zalaže za užu dataciju šesterolisnih rotundi.

very fact that the role of the hexaconch church was perceived as ancient and traditional in the middle of the 14th century indicates, on one hand, that the real moment of founding, building and endowment of the church had disappeared from written and mental memory long ago; on the other hand it is a clear indicator that the history of this church as a material object (which, in architectural sense, did not exist before the first quarter of the 9th century) should be distinguished from its history as a communal institution (as it could not have become one before the high and late Middle Ages). Its new role is related to the communal institution as an autonomous corporation of public law, and it could not have originated in the early Middle Ages in such form. Therefore, the distinction between the real and the imagined (devised) past of the rotunda on the main square of Trogir is at the centre of the historical exegesis of the memorial text on St. Mary *de Platea*.

It had also met the Venetian rule in Trogir (1420) in the status of a communal church, and the commune's interest in retaining patronage over it can be seen from the fact that in 1432 the council had ensured the appointment of two nobles as special representatives authorized to defend the rights and goods of St. Mary *de Platea*. Due to the plague epidemic in 1434, the position of rector of St. Mary had remained vacant, so the Count of Trogir during that time, Marco Memo (1432 – 1435), had unilaterally transferred the right to elect the rector of the church to himself. The council of nobles, however, did not acquiesce to this and as of 1442 its procurator was once again elected from the ranks of Trogir

Iadre in a document from 1379, cfr. Vežić 1996: 339, 357. Since the period of formation of communal institutions, the People's Square (*Platea Magna*) has housed edifices of secular, municipal administration (city lodge, etc.), as opposed to church, diocesan institutions concentrated around the Forum, specifically distancing itself from them. Such communal churches, with the exception of Dubrovnik, have not been studied in more detail in historiography (in this context, the church of St. Blaise in Dubrovnik is somewhat better studied, cfr. Janeković Römer 2008: 136–137; Lonza 2017: 35; Zelić 2017: 43–44, 46). Vežić 2012: 59–60 concludes that rotundas located in cities were created as oratories of local government, or that over time they have assumed this function. He also advocates the narrower dating of hexaconch rotundas.

godine, mjesto rektora Sv. Marije ostalo je nepopunjeno, pa je tadašnji trogirski knez Marco Memo (1432. – 1435.) jednostrano prenio pravo biranja rektora te crkve na samoga sebe. Plemićko vijeće se, međutim, s time nije htjelo pomiriti te je od 1442. godine njezin prokurator iznova biran iz redova trogirskoga patricijata.⁶³ Ingerencija kneza nad crkvom trajala je, dakle, osam godina, ali je interes plemićâ za očuvanjem davnajšnjega pokroviteljstva nad crkvom na kraju ipak prevladao.

Tek je nedavno, međutim, objavljen podatak iz kojega je vidljivo da je prvi spomen crkve zapravo stariji te da potječe s kraja 12. stoljeća, kao i to da je već tada Sv. Marija *de Platea* raspolagala zemljišnim posjedima kao beneficijima: to je montanej ženskoga benediktinskog samostana sv. Dujma i sv. Nikole iz 1194. godine, čije su zemlje na jednome mjestu kopnenoga dijela trogirskoga teritorija graničile sa zemljama Sv. Marije.⁶⁴ Iz teksta se, doduše, ne razabire je li već u to vrijeme crkva Sv. Marije stajala pod juspatronatom komune (komunalno ustrojstvo u Trogiru ne može se datirati tako rano), no neovisno o toj dilemi nema razloga sumnjati u pozitivni podatak da je bila dotirana zemljištima prije 1194. godine.

Tražeci kontekst u kojemu je moglo doći do komunalnoga pokroviteljstva te dotiranja i nove namjene crkve u urbanoj topologiji Trogira, jedna mogućnost izlazi u prvi plan. Više, naime, trogirskih i mletačkih povjesničara spominje kako su Trogir razarali napadači s mora u 12. stoljeću, štoviše i egzodus stanovništva s naknadnim povratkom i ponovnim podizanjem uništenoga grada, no u historiografiji nije postignut konsenzus o broju (jedan, dva ili tri), kronologiji (1123., 1133., 1125. ili 1171. godine) i podrijetlu tih napada (Saraceni iz sjeverne Afrike ili Španjolske, Arapi iz Barija pod vrhovništvom normanskih kraljeva Sicilije, Mlečani?), kao ni o njihovim konkretnim posljedicama.⁶⁵ Neovisno o tim nedoumicama, čini se neupitnim da je Trogir u

patricians.⁶³ Therefore, the Count's authority over the church lasted eight years, but the nobles' interest in preserving the ancient patronage over the church eventually prevailed.

However, the information which demonstrates that the first mention of the church is actually older and that it dates from the end of the 12th century was published only recently, also attesting to the fact that St. Mary *de Platea* had already been endowed with land properties (benefices) during that time: the information is contained in the chartulary of the female Benedictine monastery of St. Domnius and St. Nicholas of 1194, whose lands bordered St. Mary's lands in a certain place of the continental part of the Trogir territory.⁶⁴ However, it is not clear from the text whether the church of St. Mary was under the *jus patronatus* of the commune during that time (the communal structure in Trogir cannot be dated so early), but regardless of this, there is no reason to doubt the positive fact that it was endowed with lands before 1194.

Looking for a context in which communal patronage, subsidizing and the creation of a new purpose for the church in the urban topology of Trogir could have taken place, one possibility presents itself. Namely, several Trogir and Venetian historians mention the destruction of Trogir by sea invaders in the 12th century, and also the exodus of the population, the subsequent return and the rebuilding of the destroyed city, but there is no historiographic consensus on the number (one, two or three), chronology (1123, 1133, 1125, or 1171) or the origin of these attacks (Saracens from North Africa or Spain, Arabs from Bari under the rule of the Norman kings of Sicily, Venetians?), nor about its exact consequences.⁶⁵ Regardless of these doubts, it seems unquestionable that Trogir had suffered severe destruction at least once in the 12th century, followed by the interruption of urban life, the temporary emigration of the inhabitants of Trogir and the destruction of a significant number of written documents, since the introduction of the chartulary from 1194 –

⁶³ Šire: Benyovsky Latin 2009: 242, s osloncem na Andreis 1977: 169–170 i na drugu objavljenu i neobjavljenu građu.

⁶⁴ I. Babić 2014: 122, 123, 136.

⁶⁵ Za pregled izvora i literature usp. Benyovsky-Latin 2009: 16–18 i Benyovsky-Latin 2010: 19–21 i bilj. 22.

⁶³ More information: Benyovsky Latin 2009: 242, with reference to Andreis 1977: 169–170 and other published and unpublished material.

⁶⁴ I. Babić 2014: 122, 123, 136.

⁶⁵ For an overview of sources and literature cfr. Benyovsky-Latin 2009: 16–18 i Benyovsky-Latin 2010: 19–21 and note 22.

12. stoljeću najmanje jednom pretrpio tešku destrukciju praćenu prekidom gradskoga života, privremenim iseljavanjem Trogirana i uništenjem znatnoga broja pisanih dokumenata s obzirom na to da uvod montaneja iz 1194. godine – čija vjerodostojnost nije upitna – izričito spominje prethodnu destrukciju grada, kao i gubitak važne dokumentacije.⁶⁶ Uslijedila je svekolika obnova, u fizičkome i institucionalnome smislu, pa u tom kontekstu vjerojatno treba vidjeti uloženi napor trogirske općine da se rotunda na glavnome trgu iznova dovede u funkciju, posveti i obdari nekretninama (moguće i doradi detalje eksterijera, sada u zreloromaničkim stilskim oblicima).⁶⁷ Stilsko dotjerivanje šesterolisnoga

⁶⁶ I. Babić 2014: 132: *Hinc est (igitur) quod ego Stria, nepta Carochuli, monasterii sancti Domnii abbatissa, licet immerita, post susceptam officii curam, ex iniuncta administratione, priscorum statuta seu priuilegia ipsius monasterii cognoscere uolens, ea diligenter inquirere et requirere cepi, quę dum cuncta prope olim captę ciuitatis desolatione penitus abolita et amissa, nec ulla earum cognitionem inueni, grauitur dolui* – “Stoga sam ja Strija, Karokulova unuka, makar i nedostojna, opatica samostana Svetog Dujma, pošto sam primila službu, na temelju s njom povezane dužnosti upravljanja, htjela upoznati isprave starih, odnosno povlastice tog samostana te sam ih počela marno istraživati i za njima tragati; no s obzirom da je **u negdašnjem pustošenju osvojenog grada gotovo sve potpuno uništeno i izgubljeno**, ne doznadoh ništa pa se silno rastužih” (prev. Branko Jozić, naglasio autor).

⁶⁷ Ako je suditi po Clérisseauovu akvarelu, prilikom te obnove gabariti, organizacija prostora i arhitektonski koncept crkve, sudeći po svemu, nisu ni najmanje mijenjani. Preinačena je jedino vanjska površina rotunde: plošno zidane, plitke predromaničke lezene zamijenjene su debljim i dubljim slijepim arkadama, oblikujući tako lučno zaključene niše (koje na tamburu i uokviruju prozore). Zidne su plohe dodatno raščlanjene uvođenjem vijenca visećih arkada (konzolâ) pod krovom tambura kao i svih šest konhi. Na taj je način vanjština građevine plastički naglašena (eksteriornost, tipična za romaniku) – ali je ta plastika aplicirana bez stvarne tektonske funkcije – što je postignuto na razmjerno jednostavan način: novi je dekorativni sustav vanjskoga oplošja crkve naprosto prilagođen zatečenoj, predromaničkoj artikulaciji zida. Uznaredovalo, međutim, prihvaćanje romaničke morfologije, praćeno stupnjevanjem masâ te dosljedno provedenim trodimenzionalnim shvaćanjem eksterne plohe crkve, uspješno je adaptiralo stariji ranosrednjovjekovni oratorij novim stilskim shvaćanjima. Stoga, nasuprot Vežiću (Vežić 2012: 48, 53) smatramo da dekorativna artikulacija zidnoga plašta crkve kakvu bilježi Clérisseauov crtež ne ukazuje na ranoromaničku adaptaciju (“na preuređenje građevine potkraj 10. ili tijekom 11.

whose credibility is unquestionable – explicitly mentions the previous destruction of the city, as well as the loss of important documentation.⁶⁶ A complete renovation followed, in physical and institutional terms, so the efforts of the Trogir commune to put the rotunda on the main square back into service, to consecrate it and endow it with properties (and possibly to finish-up the exterior details, now in the mature Romanesque stylistic forms),⁶⁷ should be noted in this con-

⁶⁶ I. Babić 2014: 132: *Hinc est (igitur) quod ego Stria, nepta Carochuli, monasterii sancti Domnii abbatissa, licet immerita, post susceptam officii curam, ex iniuncta administratione, priscorum statuta seu priuilegia ipsius monasterii cognoscere uolens, ea diligenter inquirere et requirere cepi, quę dum cuncta prope olim captę ciuitatis desolatione penitus abolita et amissa, nec ulla earum cognitionem inueni, grauitur dolui* – “Therefore, I, Stria, Carochula’s granddaughter, albeit unworthy, abbess of the monastery of St. Domnius, after receiving my service, and based on its associated duty of administration, wanted to know the documents of the old ones, that is, the privileges of the said monastery and therefore I had begun to research them and seek after them diligently; but given **that in the former devastation of the conquered city almost everything was completely destroyed and lost**, I could not learn anything and therefore was saddened greatly” (after the Croatian translation by Branko Jozić; emphasized by the author).

⁶⁷ Judging by Clérisseau’s watercolour, the dimensions, the organization of the space and the architectural concept of the church have not been changed in the slightest during that renovation. Only the outer surface of the rotunda has been altered: the flat-built, shallow pre-Romanesque lesenes have been replaced by thicker and deeper blind arcades, thus forming arched niches (which frame the windows on the tambour). The wall surfaces were further dissected by introducing a cornice of hanging arcades (consoles) under the tambour roof as well as all six conchs. This way, the exterior of the building was plastically accentuated (accentuation of exterior, typical of Romanesque) – but this sculpture was applied without real tectonic function – which was achieved in a relatively simple way: the new decorative system of the church exterior is simply adapted to the existing, pre-Romanesque articulation of the wall. However, the advanced acceptance of Romanesque morphology, followed by gradation of masses and consistently implemented three-dimensional understanding of the external surface of the church, successfully adapted the older early medieval oratory to new stylistic endeavours. Therefore, in contrast to Vežić (Vežić 2012: 48, 53), we believe that the decorative articulation of the church wall as recorded by Clérisseau’s drawing does not indicate an early Romanesque adaptation (“the renovation of the building in the late 10th or 11th century”), but rather points to the period of mature Romanesque style, which cannot be dated before the 12th century on the east coast of the Adriatic. In this respect, it is in fact very probable that the said architectural modification of St. Mary corresponds in terms of chronology to the reconstruction of the city that occurred after the documented destruction of Trogir in the 12th century. This

oratorija vjerojatno je, stoga, istovremeno njegovoj prenamjeni u komunalnu crkvu Trogira; točnije rečeno, oba su događaja posteriorna razaranju grada u 12. stoljeću. Datacija preobrazbe Sv. Marije u “komunalnu” crkvu, dakle, ostaje na razini manje ili više plauzibilne pretpostavke, ali i dalje važi činjenica da u najstarijim sačuvanim općinskim dokumentima iz 13. stoljeća ona već funkcionira u toj ulozi (v. gore), pa početke te i takve nove funkcije svakako valja tražiti u prethodnome razdoblju. Sredinom 14. stoljeća, kako je navedeno, postoji svijest da je rotunda “od starine” (*antiquitus*) komunalna, ali precizno vrijeme njezine “municipalizacije” više nije bilo moguće navesti, iz čega se može zaključiti da se taj podatak u međuvremenu naprosto izgubio, odnosno da nije bio dio kolektivnoga pamćenja lokalne zajednice.

Upravo će to nesigurno znanje o starijoj prošlosti crkve Sv. Marije, po našem mišljenju, motivirati potragu za materijalom koji bi mogao zajamčiti njezin kontinuitet u novonastalim okolnostima mletačke vlasti. Postavši u zreleme srednjem vijeku – najvjerojatnije u drugoj polovini 12. stoljeća – trogirski komunalna crkva (*ecclesia communis*), predromanički šesterolisni oratorij zadobio je posve novu funkciju i značenje u kolektivnom identitetu i sakralnoj topografiji grada. Upravo se u kontekstu važnosti crkve za kasnosrednjovjekovni i renesansni Trogir može objasniti i usustavljenje povijesnih narativa o njoj i naknadno oblikovanje tradicije vezane za njezin nastanak, a koji su pretočeni u analizirani memorijalni tekst.

stoljeća”), već na razdoblje zreloga romaničkog stila kakav se na istočnoj obali Jadrana ne može datirati prije 12. stoljeća. U tom pogledu je, dapače, vrlo vjerojatno da je rečena arhitektonska preinaka Sv. Marije vremenski podudarna s obnovom grada koja je nastupila poslije dokumentima osvjedočenoga razaranja Trogira u 12. st. Ta bi se intervencija mogla dovesti u izravnu vezu s podatkom iz memorijalnoga teksta koji kaže da je crkva “popravljen iz temelja”, a što je naknadnim konfabuliranjem moglo biti povezano s mnogo starijim akterima (bizantski car Teodozije, glasoviti *Severus Magnus*, itd.). Štoviše, adaptacija je možebitno sukladna romaničkoj morfološkoj razradi eksterijera katedrale, s druge strane trga, čija je izgradnja započeta oko 1200. godine. Otprilike istovremeno gradi se samostanska crkva sv. Ivana Krstitelja, dovršena 1270. godine.

text. The stylistic refinement of the hexaconch oratory is probably, therefore, simultaneous to its conversion into the communal church of Trogir; more precisely, both events are posterior to the destruction of the city in the 12th century. The dating of the transformation of St. Mary to a “communal” church, therefore, remains at the level of a more or less plausible assumption, but the fact remains that in the oldest preserved communal documents from the 13th century, it had already operated in that capacity (see above), so the beginnings of such new function should definitely be sought in the previous period. As stated above, it was common knowledge in the middle of the 14th century that the rotunda was communal “from antiquity” (*antiquitus*), but the exact time of its “municipalization” could no longer be stated, so it can be concluded that this information was simply lost in the meantime, i.e., that it was not a part of the collective memory of the local community.

In our opinion, it is precisely this uncertain knowledge of the older past of the St. Mary church that will motivate the search for material that could guarantee its continuity in the newly created circumstances of the Venetian rule. By becoming a communal church of Trogir (*ecclesia communis*) in the high Middle Ages – most probably in the second half of the 12th century – the pre-Romanesque hexaconch oratory had acquired a completely new function and meaning in the collective identity and sacral topography of the city. The systematization of the historical narratives about the church and the subsequent shaping of the tradition related to its origin, which were turned into the analysed memorial text, can be explained in the context of the church’s importance for the late medieval and renaissance Trogir.

Namely, it has already been said that, according to one version of the note (*Codex Lucianus*), Ivan Lučić the Elder was both the author and the discoverer of

intervention could be directly related to the data from the memorial text which says that the church was “repaired from the ground”, which by subsequent confabulation could have been associated with much older actors (Byzantine emperor Theodosius, the famous Severus Magnus, etc.). Moreover, the adaptation is possibly in accordance with the Romanesque morphological elaboration of Cathedral’s exterior on the other side of the square, whose construction began around 1200. Approximately at the same time, the abbey church of St. John the Baptist was being built (completed in 1270).

Već je, naime, rečeno da je prema jednoj verziji zapisa (*codex Lucianus*) Ivan Lučić Stariji bio i njegov autor i pronalazač tradicije o crkvi Sv. Marije, dok je prema drugoj (Farlatijevoj) on samo tekstualno uobličio otprije ustaljenu tradiciju. Čini se da upravo ova istančana distinkcija zrcali dva različita, zapravo potpuno suprotstavljena, shvaćanja o genezi predočenoga teksta. Posebice treba naglasiti rečenicu *Et hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum et registratum manu propria* itd., iz koje proizlazi da je netko “pronašao, iznašao, otkrio” podatke o najstarijoj prošlosti trogirske crkvice, da bi ih potom Ivan Lucius Stariji pribilježio (v. gore III.1). Slijedi da u Trogiru ništa od toga prije nije bilo poznato, da bi nakon “otkrića” taj podatak naprasno postao općom svojinom. Neobično je važno što u gradskoj sredini, među učenim Trogiranima, nije bilo traga ni o kakvoj tradiciji o prvim utemeljiteljima crkve, pa tako i baštinjenju beneficija crkve. Za dokazivanje drevnoga potpadanja crkve pod komunalnu jurisdikciju bila je nužna pisana dokumentacija koja bi potvrđivala da je ova od najstarijih vremena stajala pod nadležnošću gradske vlasti. Ovaj prozni sastavak je, dakle, imao utilitarnu svrhu, nije bio predmet samo antikvarnoga interesa. Zainteresirani patroni – u ovome slučaju trogirsko Vijeće plemića – mogli bi onda iznova preuzeti crkvu, odnosno nastaviti imenovati svećenike koji će u njoj služiti i uživati prihode sa zemljišta kojima je bila obdarena. Memorijalni zapis u tom bi slučaju predstavljao svojevrsnu “izmišljenu tradiciju” pomoću koje bi se trogirski plemići mogli učinkovito suprotstaviti pretenzijama mletačkoga kneza.

Tradicija upravljanja nad rotandom, koju su trogirski patriciji ljubomorno čuvali i čijem su ponovnom uspostavljanju, usput rečeno, bile posvećene dvije dukale,⁶⁸ morala se osloniti na

the tradition about St. Mary's, while according to the second version (Farlati's) he had only shaped into text the previously established tradition. It seems that this subtle distinction reflects two different, and in fact completely opposite, conceptions of the genesis of the presented text. Special emphasis should be placed on the sentence *Et hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum et registratum manu propria* etc., from which it follows that someone had “found, uncovered, discovered” information about the oldest past of the small Trogir church, which was then recorded by Ivan Lučić the Elder (see above III.1). It follows that none of this was known in Trogir before, and that this information had suddenly become common property after its “discovery”. It is extremely important that, in the urban environment among the learned people of Trogir, there was no trace of any tradition about the first founders of the church, and thus, about the rights to inherit the benefices pertaining to the church. Written documentation, which would confirm that the church has been under the jurisdiction of the municipal authorities since earliest times, was necessary to prove the ancient affiliation of the church to the communal jurisdiction. Therefore, this piece of text had a utilitarian purpose, and it was not merely a subject of antiquarian interest. The interested patrons – in this case the Trogir Council of Nobles – could then once again re-possess the church, that is, to continue to appoint priests which would serve in it and enjoy the revenues attached to its ecclesiastical benefices. In that case, the memorial note would represent a kind of “invented tradition” by which the nobles of Trogir could effectively oppose the pretensions of the Venetian count.

The tradition of administrating the rotunda, which was jealously guarded by the patricians of Trogir, and to whose re-establishment, incidentally, two ducal decrees were dedicated,⁶⁸ had to rely on a firmer base.

⁶⁸ Andreis 1977: 169–170: “Memo je završio slavno svoje upravljanje, a u njegovu zamjenu došao je Marko Zeno. [trogirski knez 1435. – 1436., op. autora] (...) Grad je malaksao utučen zbog obnavljanja kuge, koja se nekoliko godina ranije bila strahovito osjetila. Najviše službâ ostalo je upražnjeno, i zbog smrti njihovih (sudaca), i jer se plemići, poplašeni od ovako strašnog biča, nisu usuđivali okupljati u Vijeću da ih obavljaju. Vlast izbora čitava je ostala na knezu, koji je bio po svojoj volji djelatelj onih časti, koje su danomice

⁶⁸ Andreis 1977: 169–170: “Memo had gloriously ended his rule, and was replaced by Marco Zeno. [Count of Trogir in 1435 – 1436] (...) The city languished, devastated by the resurgence of the plague, which had been felt terribly a few years earlier. Many of the offices remained vacant, both because of the death of their (judges), and because the nobles, frightened by such a terrible whip, did not dare to gather in the Council to perform them. The power of election rested entirely with the Count, who, at his will, gave out the honours which were being vacated daily. Two benefices had also been vacated, the St. Mary of Plokata and St. Elijah,

čvršće uporište. Na taj je način postanak trogir-ske šesterolisne rotunde, možda, projiciran u dalju prošlost memorijalnim tekstom koji “dokazuje” da se oduvijek nalazila pod patronatom komunalne vlasti (a u kontekstu suvremenih presizanja mletačkoga kneza nad njom). Osnovna je, dakle, svrha ovoga povijesnog narativa o crkvi bilo zadržavanje komunalnoga patronata nad njom. Oblikovan je 30-ih ili 40-ih godina 15. stoljeća, a zatim pretočen u pisani tekst najkasnije početkom 16. stoljeća. Pritom je za sastavljače teksta bilo sporedno što “komunalna vlast” – kakva je poimana u kasnome srednjem i ranome novom vijeku – nije mogla postojati u 8. stoljeću jer oni, sastavljači, nisu ni mogli raspolagati takvim specijalističkim znanjima o pretkomunalnoj društvenoj strukturi.

Jednako tako, od sporedne je važnosti činjenica što u pretkomunalnome razdoblju, koliko se danas može razabrati, nisu postojali takvi oratoriji lokalne vlasti (izuzevši one privatnih donatora ili predstavnika državnoga aparata, poput županâ): njihova geneza, kako je već rečeno, mora stajati u uzročno-posljedičnoj vezi s formiranjem korporativnoga koncepta komune kao autonomnoga tijela, što nalazi izraz u patronatu lokalne političke uprave nad pojedinim sakralnim građevinama, izuzetima od crkvene jurisdikcije. Nositelji toga patronata nisu pojedinci (prior, potestat, knez) ni plemeniti rodovi, već upravno tijelo komune kao kolektivni pokrovitelj. Crkvu Sv. Marije i o njoj ovisne posjede, kakvi su postojali u kasnome srednjem i ranome novom vijeku, Lucijeve

postajale upražnjene. Došlo je također do upražnjenja dvaju beneficija, Svete Marije od Plokate i Svetoga Ilije, juspatronata komune. Slijedeći primjer da izabire na službe Vijeća knez je sebi prisvojio izbor na beneficije postavljajući na onaj don Ivana (sina) Jakova Testa, a na ovaj don Kristofora Grasulića. Općenito je Vijeću teško pao ovaj izbor, kao da bi ga ovaj primjer, iako je za nj govorilo teško iznimno stanje onih vremena, mogao lišiti starog prava juspatronata. Negodovanje je bilo izraženo s dužnim pritužbama principovu suverenstvu, iz čega su isprosilili najprije dukale od 11. srpnja da se pri takvim izborima ne smije obarati stare uhodane običaje, i na drugom mjestu druge od 4. listopada 1436, upravljene Valaressu [trogirski knez 1436. – 1439., op. autora], koje su poništavale izbore njegova prethodnika Zena, s tim da dade slobodu onom Vijeću da dva već udijeljena beneficija dodijeli kome mu se bude više svidjelo.”

In this way, the origin of the Trogir hexaconch rotunda was, perhaps, projected into the distant past by a memorial text that “proved” that it has always been under the patronage of communal authority (and in the context of Venetian count’s contemporary pretensions over it). Therefore, the basic purpose of this historical narrative about the church is the retention of the communal patronage over the church. It was shaped in the 1430s or 1440s and afterwards turned into a written text in the early 16th century at the latest. It was secondary for the authors of the text that the “communal rule” – as it was understood in the late Middle and Early Modern periods – could have not existed as such in the 8th century, because the authors themselves could have not had such specific knowledge on the pre-communal social structure.

Also of limited importance is the fact that, in the pre-communal period, as far as it can be discerned today, there were no such oratories of local authority (except those of private donors or representatives of the state apparatus, such as *župani* – prefects, county governors): their genesis, as mentioned above, must stand in causal connection with the formation of the corporate concept of the commune as an autonomous body, which is in turn expressed in the patronage of the local secular governing body over certain sacral buildings, exempt from church jurisdiction. The bearers of this patronage are not individuals (prior, podestà, count), nor noble families; the bearer of the patronage is the governing body of the commune as a collective patron. The church of St. Mary and the estates dependent (the latter existing in this form only from the High Middle ages), were placed by Lucius’ note in the early 8th century in order to

the jus patronatus of the commune. By following the example of selecting the offices of the Council, the count appropriated the selection of the benefices by placing on one don Ivan (son of) Jakov Testa, and on the other don Kristofor Grasulić. In general, this choice was troubling for the Council, as if this example, although the exceptionally difficult situation of the time spoke for it, could deprive it of its old right of jus patronatus. Dissatisfaction was expressed with due complaints to the Doge’s sovereignty, from which they elicited the first ducal decree of July 11 that the old, established customs should not be subverted in such elections, and the second of October 4, 1436, addressed to Valaresso [Count of Trogir in 1436 – 1439], which annulled the election of his predecessor Zeno, granted that he gave freedom to the Council to award the two already granted benefices to whomever it prefers best.”

je bilješka smjestila u davno vrijeme ranoga 8. stoljeća, kako bi im pružila dostojnu tradiciju te zaštitila od presizanja mletačkoga kneza.

Sastavljač cedulje, razumljivo, nije bio dobro upućen u prilike početka 8. stoljeća: sastavio je tekst koji je mogao eventualno poslužiti tek kao *ad hoc* sredstvo u dokazivanju starine crkve i komunalnih prava na nju. U njega je ugradio podatke iz gradskoga života svoga vremena kakve je očekivao i u davnini – gradskoga kneza (*comes*) i biskupa (*episcopus*). Tome je, kao čvršću potkrepu starine i ugleda, pridružio vijest o “salonitanskom” podrijetlu graditeljâ, što je moglo zvučati uvjerljivo čitateljima Arhidakonove kronike (gdje se čitalo da su Salonitanci napustili grad u Severovo vrijeme), a stajalo je u skladu s pripisivanjem salonitanskoga podrijetla pojedinim drugim trogirskim spomenicima i odličnicima (Radovanov portal, Kvirin).

S obzirom na to da je ime komesa – obnovitelja crkve – sudeći po svemu manjkalo već u najranijem poznatom zapisu kanonika Lučića koji potječe iz 1511. godine,⁶⁹ očigledno je njemu prethodila jedna ili više redakcija u kojima je došlo do toga previda; oblikovanje informacija koje su došle do Lučića Starijega može se, dakle, datirati najkasnije potkraj 15. stoljeća, jer nije vjerojatno da bi se ime najznačajnijega protagonista memorijalnoga zapisa (donatora građevine, trogirskoga komesa) izgubilo iz tradicije tako skoro po otkriću (pod pretpostavkom da je iznađeno u prvomu desetljeću 16. stoljeća). Po svemu se, prema tome, čini da podatci o crkvi potječu iz znatno ranijega vremena od 1511. godine, a u određenome su trenutku (poslije 1511.) pretočeni u pisani tekst. Osvrćući se po trogirskoj prošlosti

provide them with a respectable tradition and to protect them from the pretensions of the Venetian count.

Understandably, the author of the note was not well versed in the circumstances of the early 8th century: he compiled a text that could have possibly only served as an *ad hoc* means of proving the church's antiquity and the communal rights to it. In it, he had incorporated the information on the urban life from his own times, as he had expected them to be same in the ancient times – the city count (*comes*) and the bishop (*episcopus*). To this, as a stronger corroboration of antiquity and prestige, he added the data on the “Salonitan” origin of the builders, which might have sounded convincing to readers of the Archdeacon's chronicle (where it read that the Salonitans left the city in Severus' period) and which was in accordance with attributing Salonitan origins to certain other monuments and dignitaries of Trogir (Radovan's portal, Quirinus).

Considering that the name of the *comes* – the restorer of the church – was apparently already missing from the earliest known version of the note belonging to the canon Lučić, dating from 1511,⁶⁹ it was obviously preceded by one or more revisions in which this oversight happened; the shaping of the information that came to Lučić the Elder can therefore be dated to the end of the 15th century at the latest, because it is unlikely that the name of the most important protagonist of the memorial note (the donor of the building, the Trogir *comes*) would be lost from tradition so soon after its discovery (assuming that it was found in the first decade of the 16th century). Therefore, by all accounts, the data on the church seem to originate from a much earlier time than 1511, and at some point (after 1511)

⁶⁹ Činjenica da je ime komesa, Konstancijeva sina i Severova unuka, u oba teksta nezabilježeno (nečitko?) upućuje na to da je već u predlošcima za obje cedulje ono bilo nedostajalo, kontaminirano u transmisiji teksta. U Farlatijevu izričitu tvrdnju da je Ivan Lučić Mlađi prepisao tekst izravno iz misala svoga pretka nema razloga sumnjati, što vodi k zaključku da u autografu Ivana Lučića Starijega nije stajalo ime komesa, ili nije bilo napisano na razaznatljiv način. Sasvim je malo vjerojatno da je u pitanju drugonavedena mogućnost (nerazaznatljivost ili nerazumijevanje rukopisa arhetipa) s obzirom na to da se iz obiju verzija cedulje vidi da su oba prepisivača savršeno točno razumjela svoj predložak, njegov diskurs, leksik, sintaksu, kratice i termine.

⁶⁹ The fact that the name of the *comes*, son of Constantius and grandson of Severus, is unrecorded (illegible?) in both texts, indicates that it was already missing in the original of both notes contaminated in the transmission of the text. There is no reason to doubt Farlati's explicit claim that Ivan Lučić the Younger copied the text directly from his ancestor's missal, which leads to the conclusion that Ivan Lučić the Elder's autograph did not contain the name of the *comes*, or that it was not written in a discernible way. The latter possibility is quite unlikely (incomprehensibility or misunderstanding of the handwriting of the archetype), given that both versions of the note show that both copyists have perfectly and accurately understood other data contained in their template: its discourse, vocabulary, syntax, abbreviations and terminology.

u potrazi za društvenim kontekstom vremena u kojemu je do toga moglo doći, kao moguće vrijeme postanka u prvi plan izlazi gore već spomenuti sukob između trogirskoga kneza i Plemičkoga vijeća oko Sv. Marije iz 1430-ih i 1440-ih godina. Potreba za oblikovanjem umjetno stvorene tradicije o vremenu gradnje, tj. obnove crkve pokazala se tada pregnantnom. Takva identifikacija dosta precizno korespondira s podatkom o vremenskoj razlici između oblikovanja tradicije o crkvi i njezina artikuliranja u pisanoj formi, na koji je gore ukazano.

Podrijetlo prozopografskih podataka navedenih u memorijalnom tekstu nije teško utvrditi: njihovu osnovnu podlogu predstavlja *Historia Salonitana* splitskoga kroničara Tome Arhiđakona (dovršena oko 1266.-1268.). Gotovo je suvišno isticati da su rukopisi *Historiae Salonitanae* cirkulirali srednjodalmatinskim kulturnim miljeom u 14. i 15. stoljeću – potvrda tome velik je broj prijepisa Tomina djela od 13. stoljeća nadalje.⁷⁰ U sâmom Trogiru arhivski podatak iz 1452. godine navodi da se primjerak *Historiae Salonitanae* nalazio u knjižnici trogirске biskupije,⁷¹ pa je jasno da su Trogirani imali dobar uvid u narativ o Salonitancu Severu i prvim početcima Splita. Što direktno, što indirektno, elementi su Tomina djela preuzeti u nekoliko vrlo poznatih i utjecajnih tekstova trogirске provenijencije, i narativnoga i diplomatskoga karaktera: na prvomu je mjestu *Pacta conventa* (*Qualiter, Appendicula, Memoriale*; 14. st., nastala temeljem XVII. poglavlja Arhiđakonove kronike), slijedi *Opis obale Ilirika* (*De situ orae Illyrici*) trogirskoga preceptora, padovanskoga humanista Paladija Fuska (*Palladius Fuscus*, oko 1508./1509., upire se o VII., VIII., IX. i druga poglavlja splitske kronike), na kraju *Petri Mocenici imperatoris gesta*, tj. *De bello Asiatico* trogirskoga plemića Koriolana Cipika (1477.; Tomino VIII. poglavlje oslonac je Cipikovim konstatacijama o ranoj povijesti Dubrovnika).⁷² Sve navedeno stoji u jasnoj vezi

they were translated into written text. Looking back into the past of Trogir in search of the social context of the time in which this could have happened, the above-mentioned conflict between the Count of Trogir and the Council of Nobles on the matter of St. Mary in the 1430s and 1440s emerges as the possible period of creation. The need to shape the artificially created tradition of the time of construction, i.e. the renovation of the church, proved to be important at that time. Such identification corresponds quite precisely to the data on the temporal difference between the creation of the church's tradition and its articulation in written form, which is pointed out above.

The origin of the prosopographic data mentioned in the memorial text is not difficult to determine: their general basis is the *Historia Salonitana* of the Split chronicler Thomas the Archdeacon (completed around 1266 – 1268). It is almost superfluous to point out that the manuscripts of the *Historia Salonitana* had circulated through the central Dalmatian cultural milieu in the 14th and 15th centuries – a confirmation of this is the large number of transcripts of Thomas' works from the 13th century onwards.⁷⁰ In Trogir itself, an archival document from 1452 states that a copy of the *Historia Salonitana* was kept in the library of the Trogir diocese,⁷¹ so it is clear that the people of Trogir had a good insight into the narrative of Severus the Salonitan and the beginnings of Split. Both directly and indirectly, elements of Thomas' work were assumed into several very famous and influential texts of Trogir provenance, both of narrative and diplomatic character: in the first place the *Pacta conventa* (*Qualiter, Appendicula, Memoriale*; 14th century, created on the basis of the chapter XVII of the Archdeacon's Chronicle), followed by a *Description of the coast of Illyricum* (*De situ orae Illyrici*) of the Trogir praepceptor, the Paduan humanist Palladius Fuscus (c. 1508/1509, based on VII, VIII, IX and other chapters of the Split Chronicle), and finally *Petri Mocenici imperatoris gesta*, i.e. *De bello Asiatico* of the Trogir nobleman Coriolanus Cepio (1477; Thomas' chapter VIII is the basis for Cepio's statements on the early history of Dubrovnik).⁷² All of this relates to what has

⁷⁰ Vidjeti Matijević-Sokol 2002: 46–49 i Perić 2003: V–XIV.

⁷¹ Ančić 1990: 524; Matijević-Sokol 2002: 49.

⁷² Najiscrpnije: Matijević-Sokol 2009. Paladije Fusko je u Šibeniku boravio od 1475. do 1480., a u Trogiru od 1480./81. do 1493. godine, v. Kurelac 1990: 20, 22, 27, 31, 34, 42, 45. *De*

⁷⁰ See Matijević-Sokol 2002: 46–49 and Perić 2003: V–XIV.

⁷¹ Ančić 1990: 524; Matijević-Sokol 2002: 49.

⁷² Most exhaustive: Matijević-Sokol 2009. Palladius Fuscus stayed in Šibenik from 1475 to 1480, and in Trogir from 1480 – 1481

s onim što je naprijed rečeno o kolanju najstarijih prijepisa *Salonitanske povijesti*, pri čemu su se najraniji kodeksi (izvan Splita) nalazili upravo u Trogiru i Šibeniku. To, kao i činjenica da je splitsku kroniku nešto prije 1487. godine u Šibeniku koristio Juraj Šižgorić za svoje djelo *O smještanju Ilirije i o gradu Šibeniku* (*De situ Illyriae et civitate Sibenici*),⁷³ jasno ukazuje na interes za njom u humanističkim krugovima.

Splitska kronika predstavljala je fond znanja o prošlosti. Kao takva, ona je u ranome novom vijeku bitno utjecala na percepciju prošlosti ovoga prostora, nudeći kao gotove “činjenice” pojedine tvrdnje iz svoga gradiva, poput onih o načinu i kronologiji postanka Splita posredstvom salonitanskih patricija raspršenih po srednjodalmatinske primorju i otocima nakon propasti njihova grada. Recepcija i posljedično usvajanje tih i takvih “činjenica” ravnala je shvaćanjima i trogirskoga renesansnog patricijata, koji svoje vlastite korijene vidi na početku dugačkoga procesa povijesnoga gibanja započetoga upravo u vremenu o kojem razglaba Toma Arhiđakon. Ideja o kontinuitetu ugrađena je i reproducirana u takvim narativima. Pripisivanje prestižnoga salonitanskog podrijetla pojedinim spomenicima ili osobama (donatorima, graditeljima) u renesansnome Trogiru nije usamljen slučaj, a vezuje se za ono što je naprijed rečeno o svjesnom antikiziranju lokalne prošlosti, odnosno potrazi za stvarnim ili zamišljenim rimskodobnim prethodnicima.⁷⁴

situ orae Illyrici sastavio je u Zadru oko 1508. – 1509., ali je djelo nastajalo sporo (barem od 1504.) – Kurelac 1990: 48. Za kulturni kontekst važno je primijetiti da je jedan od prethodnika Paladija Fuska u Trogiru trebao biti pjesnik Tracalo da Rimini, čije je angažiranje 1459. godine predlagao Koriolan Cipiko, usp. Šegvić-Belamarić & Belamarić 1995: 34 i 44–45, bilj. 38.

⁷³ Ančić 1990: 524–525; Kurelac 1990: 49.

⁷⁴ Indikativno je što anonimni opis trogirskoga teritorija s kraja 16. stoljeća monumentalni Radovanov portal drži spomenikom prenesenim iz Salone, i to zaslugom salonitanskoga nobila Kvirina koji je dao sagraditi trogirsku katedralu – v. D. Babić 2012: 35: *le porte di marmoro, quali furono già della famosa città di Salona, portate da un Signor Quirino che tale fù il suo nome, Nobile di quella città quale fece fondare questo domo*. I u tom se detalju vidi miješanje, preklapanje i superponiranje različitih elemenata “tradicije” koji su usmenim i pismenim putem kolali među trogirskim patricijatom u 16. stoljeću; u sređenoj (“standardiziranoj”) formi uneseni su u *codex Lucianus*.

been said above about the circulation of the oldest transcripts of the Salonitan history, with the earliest codices (outside of Split) being located precisely in Trogir and Šibenik. This, as well as the fact that the Split Chronicle was used in Šibenik shortly before 1487 by Juraj Šižgorić for his work *On the Location of Illyria and the City of Šibenik* (*De situ Illyriae et civitate Sibenici*),⁷³ clearly indicates the interest of the humanistic circles in it.

The Split Chronicle has represented a store of knowledge about the past. As such, it had significantly influenced the perception of the past of this area in the Early Modern Era, offering some of its assertions and conjectures as ready-made “facts”, such as those on the manner and the chronology of the genesis of Split through the mediation of Salonitan patricians scattered on the central Dalmatian coast and islands after the collapse of their hometown. The reception and consequent adoption of such “facts” had guided the perceptions of Trogir Renaissance patricians, who saw their own roots at the beginning of a long process of historical motion that began precisely in the period which was discussed by Thomas the Archdeacon. The idea of continuity was embedded and reproduced in such narratives. The attribution of a prestigious Salonitan origin to certain monuments or persons (donors, builders) in Renaissance Trogir is not an isolated case, but is related to what has been said above about the conscious historicizing of the local past harking back to Antiquity, i.e. the search for real or imagined Roman-era predecessors.⁷⁴

until 1493, see Kurelac 1990: 20, 22, 27, 31, 34, 42, 45. He composed *De situ orae Illyrici* in Zadar around 1508 – 1509, but he worked on it slowly (at least from 1504) – Kurelac 1990: 48. For the cultural context it is important to note that one of Palladius Fuscus’ predecessors in Trogir was supposed to be the poet Tracalo da Rimini, whose recruitment in 1459 was proposed by Coriolanus Cepio, cfr. Šegvić-Belamarić & Belamarić 1995: 34 and 44–45, note 38.

⁷³ Ančić 1990: 524–525; Kurelac 1990: 49.

⁷⁴ It is indicative that the anonymous description of Trogir territory from the end of the 16th century describes Radovan’s portal as a monument transferred from Salona, thanks to the Salonitan nobleman Quirinus who had built the Trogir Cathedral – see D. Babić 2012: 35: *le porte di marmoro, quali furono già della famosa città di Salona, portate da un Signor Quirino che tale fù il suo nome, Nobile di quella città quale fece fondare questo domo*. This detail shows the mixing, overlapping and superimposing of the various elements of the “tradition” that circulated orally and in writing among the Trogir patricians in the 16th century; they were entered in the *Codex Lucianus* in an orderly (“standardized”) form.

Ovime ne negiramo mogućnost stvarnoga postojanja srodnika Velikoga Severa u Trogiru, pa ni funkciju komesa (tribuna) koju su mogli nositi. Društveni kontinuitet Trogira tijekom 7. i 8. stoljeća nije upitan, kao ni nastavak kasnoantičkih obrazaca društvene afirmacije njegovanih i permanentno održavanih među elitom.⁷⁵ Sasvim je, stoga, realno u Trogiru očekivati pripadnike vodećega sloja u rodbinskim odnosima s patricijatom susjednoga rastućeg centra, Splita. Ime Konstantin zaista se koristilo u ranosrednjovjekovnome Trogiru.⁷⁶ Imena trojice zidara, iako ne posve neproblematična, također su zamisliva u 8. stoljeću.⁷⁷ I ime Sever

By stating this, we are not denying the possibility of the actual existence of the relatives of Severus the Great in Trogir, nor the function of *comes* (tribune) that they could have had. The social continuity of Trogir through the 7th and 8th centuries is not questionable, nor is the continuation of late antique patterns of social affirmation, nurtured and permanently maintained among the elite.⁷⁵ It is quite realistic, therefore, to expect that the members of the leading class in Trogir are related to the patricians of the growing neighbouring centre, Split. The name Constantius was indeed used in the early medieval Trogir.⁷⁶ The names of the three masons, though not entirely unproblematic, are also conceivable in the 8th century.⁷⁷ The name Severus – regardless of the

⁷⁵ Usp. epigrafski sarkofag trogirskoga odličnika Pavla, koji se može datirati u posljednja dva desetljeća 8. st. – Basić 2018c.

⁷⁶ Tako I. Babić 2012: 279 upozorava na trogirski patricijski rod čiji su predstavnici u ispravi iz 1033. godine navedeni isključivo kao *fili Constantini*, bez vlastite denominacije (CD I: 67–68; Ivanišević 1980: 977–978 [s komentarom]); dočim Ivanišević 1981: 176 i tab. VIII objavljuje ranosrednjovjekovni trogirski natpis na gredi oltarne ograde sa spomenom imena *Consta(ntinus?)*.

⁷⁷ Katičić 1987: 33 navodi da “sasvim autentično djeluju imena zidara koji su gradili crkvu”, ali u bilj. 51 za barem jedno od imena (Melota) priznaje da “takvo ime dosad nije uspio drugdje naći”. I. Babić 2012: 298 duhovito primjećuje da imena Izidor i Melota asociraju na Izidora iz Mileta, jednog od dvojice graditelja crkve sv. Sofije u Konstantinopolu. Imena Teodor i Teodozije učestalo se susreću u trogirskome rodu Peće (*Pecce*), usp. Andreis 2006, 160–161. Četiri grčko-rimska imena iz Lucijeve cedulje mogu se uspoređivati s prilično precizno reproduciranim imenima prvih šest uglednih došljaka iz Salone (ne Epidaura!) u Rauziju, o kojima v. *DAI* 1967: 29/230–233 (Grgur, Arsafije, Viktorin, Vitalij, Valentin arhiđakon i Valentin, otac protospatara Stjepana). Taj popis implicira kontekst 7. stoljeća, nakon propasti Epidaura i preseljenja stanovništva na obližnji otočić *Rausion*. Iako se ovi prozopografski podatci doimaju veoma konkretnima i preciznima, gotovo je potpuno sigurno da ne potječu iz postuliranoga vremena. Kao prvo, jednoga se doseljenika, Valentina, opisuje kao oca protospatara, što je položaj u hijerarhiji koji njegov sin Stjepan nije mogao postići prije zrele dobi (tako da je tradicija očigledno zabilježena tek u trenutku kada je on, Stjepan, stekao društvenu afirmaciju). Nadalje, *protospatharios* se kao počasna titula u Bizantu javlja tek od 727. godine. Pretpostavimo li da se titula protospatara u Rauziju nije javila neposredno nakon njezine prve zasvjedočene pojave u bizantskim dokumentima – a imajući na umu i da zapis spominje protospatarova oca

⁷⁵ Cfr. the epigraphic sarcophagus of the Trogir dignitary Paul, which can be dated to the last two decades of the 8th century – Basić 2018c.

⁷⁶ Thus I. Babić 2012: 279 points to the Trogir patrician family whose representatives in the document from 1033 are listed exclusively as *fili Constantini*, without their own denomination (CD I: 67–68; Ivanišević 1980: 977–978 [with comment]); while Ivanišević 1981: 176 and table VIII published an early medieval inscription from Trogir (on the architrave of a choir screen) with the mention of the name *Consta(ntinus?)*.

⁷⁷ Katičić 1987: 33 states that “the names of the masons who have built the church seem quite authentic”, but in note 51 he admits for at least one of the names (Melota) that “such a name has not hitherto been found elsewhere.” I. Babić 2012: 298 humorously notes that the names Isidore and Melota may be understood as an association with Isidore of Miletus, one of the two builders of the church of St. Sophia in Constantinople. The names Theodore and Theodosius are frequently encountered in the Trogir family Peće (*Pecce*), cfr. Andreis 2006: 160–161. The four Greco-Roman names from Lucius’ note can be compared with the rather precisely reproduced names of the first six eminent newcomers from Salona (not Epidaurus!) into Rausium, on which see *DAI* 1967: 29 / 230–233 (Gregorios, Arsaphios, Viktorinos, Vitalios, Valentinus the archdeacon and Valentinus, father of protospatharios Stephanos). This list implies the context of the 7th century, after the collapse of Epidaurus and the relocation of the population to the nearby islet of Rausion. Although these prosopographic data seem very concrete and precise, it is almost certain that they do not originate from the postulated time. Firstly, one settler, Valentinus, is described as the father of the protospatharios, a position in the hierarchy that his son Stephanos could have not achieved before adulthood (so the tradition was apparently recorded at the time when he, Stephanos, had gained social affirmation). Furthermore, *protospatharios* appears as a honorific title in Byzantium only from 727. Assuming that the title of protospatharios in Rausium did not appear immediately after its first attested appearance in the Byzantine documents –

– neovisno o najpoznatijem salonitansko-splitskom nositelju toga imena – rabilo se na ovom prostoru u ranokršćansko doba (sudeći prema kultu istoimenoga svetca u susjednome Splitu u 6. stoljeću).⁷⁸ Svi ti podatci nisu morali biti sasvim izmišljeni i fabricirani, ali je vrlo teško – u nedostatku konkretnih suvremenih podataka – razlučiti koji su od njih ispravni, a koji kontaminirani s vremenom. Ono što ovaj memorijalni tekst čini nevjerodostojnim nije podrijetlo svakoga pojedinačnog podatka (faktografskog, prozopografskog, onomastičkog i dr.), već **oblikovanje odnosa među njima**. Pojedini su podatci, dakle, mogli biti stvarni, ali se njima kontekstualno manipulira. Tekst je oblikovan sukladno shvaćanjima obrazovanoga patricijskog i građanskog sloja kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka. Njegova preradba zasnivala se na fundusu “činjenica” dostupnih sastavljaču u njegovo vrijeme,⁷⁹ ali se iz

kao jednog od sudionika prvoga naseljenja grada – sve spomenute okolnosti ne upućuju na 7., već radije na poodmaklo 8. st. kao kronološki okvir u kojemu su se odvijali navedeni događaji. Čin protospatara bi, dakle, u bilo kojem povijesnom okviru ranijem od 727. godine bio upadljiv anakronizam. Šire: Basić 2013: 406–407.

⁷⁸ Usp. Duplančić 2013: 213–214, gdje je objavljen olovni relikvijar (*capsella reliquiarum*) iz Splita (6. ili 7. st.) s natpisom *S(an)c(tu)s Seuerus*; Džino 2020b: 169: “It is not impossible that Lucius Senior or the author of the unknown chronicle he used, found actual information that the unknown *comes* was ‘the son of Constantius and grandson of Severus’, subsequently identifying this Severus with Severus Magnus whom tradition placed in these times. A recent paper convincingly argued the existence of the cult of St Severus in late antique Spalatum, so it is likely that this name could have belonged to a number of prominent individuals living in the mid/late 7th and later 8th centuries”. Usp. također Džino 2020a: 114; Basić 2008a: 94–95; Basić 2008b: 263–264.

⁷⁹ U ranorenesansnome Trogiru nije manjkalo humanistički obrazovanih ličnosti – lokalnoga ili inozemnoga podrijetla – koje su bile u stanju iznjedruti takve sastavke (Petar Cipiko, Koriolan Cipiko, biskup Jakov Turlon, Paladije Fusko, Toma Nigris itd.), usp. Gligo 1977: 7–47; Kurelac 1990: 13. Dovoljno je primijetiti da u isto vrijeme u Trogiru djeluje humanist Petar Cipiko (o. 1390. – 1440.), kolekcionar antičkih narativnih i epigrafskih tekstova te aktivan sudionik ranohumanističke internacionalne *res publica litterarum*, u bliskome kontaktu s Ciriakom de’ Pizzicolljem iz Ankone te Jurjem Benjom iz Zadra. O kulturnome kontekstu v. Ančić 2005, I. Babić 2006, Špikić 2006: 50–51; Lučin 2007: 65–66; Špikić 2009: 69.

most famous bearer of that name from Salona-Split – was also used in this area in the early Christian era (judging by the cult of the saint of the same name in the neighbouring Split in the 6th century).⁷⁸ All these data did not have to be completely fictitious and fabricated, but it is very difficult – in the absence of more concrete contemporary sources – to distinguish which of them are correct and which have been contaminated over time. What makes this memorial text unbelievable, is not the origin of each individual data (factual, prosopographic, onomastic, etc.), but **the way their mutual relation is formed**. Some data, therefore, could be real, but they are manipulated in terms of context. The text is shaped according to the perceptions of an educated patrician and bourgeois stratum of the late Middle Ages and early modern times. Its rearrangement was based on the pool of “facts” available to the author during his time,⁷⁹

and bearing in mind that the record mentions the protospatharios’ father as one of the participants in the first settlement of the city – all the mentioned circumstances do not point to 7th, but rather to the advanced 8th century as a chronological framework in which the aforementioned events took place. The rank of protospatharios would, therefore, be a striking anachronism in any historical context earlier than 727. More on this: Basić 2013: 406–407.

⁷⁸ Cfr. Duplančić 2013: 213–214, where a lead reliquary (*capsella reliquiarum*) from Split (6th or 7th century) was published with the inscription *S(an)c(tu)s Seuerus*; Džino 2020b: 169: “It is not impossible that Lucius Senior or the author of the unknown chronicle he used, found actual information that the unknown *comes* was ‘the son of Constantius and grandson of Severus’, subsequently identifying this Severus with Severus Magnus whom tradition placed in these times. A recent paper convincingly argued the existence of the cult of St Severus in late antique Spalatum, so it is likely that this name could have belonged to a number of prominent individuals living in the mid/late 7th and later 8th centuries”. Cfr. also Džino 2020a: 114; Basić 2008a: 94–95; Basić 2008b: 263–264.

⁷⁹ In the early Renaissance Trogir, there was no shortage of personalities with humanistic background – both of local and foreign origin – who were able to produce such pieces (Petar Cipiko, Coriolanus Cepio, bishop Jakov Turlon, Palladius Fuscus, Toma Niger, etc.), cfr. Gligo 1977: 7–47; Kurelac 1990: 13. Suffice it to say that this same time was a period of fervent activity of the Trogir humanist Petar Cipiko (c. 1390 – 1440); a collector of ancient narrative and epigraphic texts and an active participant in the early humanist international *res publica litterarum*, in close contact with Ciriaco de’ Pizzicollji from Ancona and Georgius Begna from Zadar. On the cultural context see Ančić 2005; I. Babić 2006; Špikić 2006: 50–51; Lučin 2007: 65–66; Špikić 2009: 69.

sučeljavanja dovršenoga teksta s “činjenicama” kojima raspolaže moderna povijesna znanost ipak razaznaju kontradikcije koje su rezultat nastojanja da ga se prilagodi očistu autora, tj. prevede u vladajuća poimanja i stavove svojstvene 15. stoljeću. Podatke o trogirskome *neposu* Velikoga Severa ne možemo olako otpisati. Međutim, s obzirom na kontekst u kojemu se ti podatci nalaze – ispunjen anakronizmima i ahistorijskim elementima – vrlo ga je teško prihvatiti kao stvarnu povijesnu ličnost.

Možda i najlabilniji dio sastavljačeva rada odnosi se na podrijetlo vijesti koje donosi, na *auctoritas*: on se referira na “neku kroniku u Splitu” kao izvor svojih podataka (*Et hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum*). Već je na prvi pogled razvidno kako je na ovome mjestu sastavljač – u nedostatku konkretnih predložaka za svoje tvrdnje – pribjegao prilično prozirnomu objašnjenju. Pomisao da je u Splitu postojala kronika s vrlo, vrlo detaljnim i elaboriranim podacima što sežu u rano 8. stoljeće, i to o Trogiru (zašto bi “neka splitska kronika” pomno bilježila imena zidarâ crkve u Trogiru?) susreće se s gotovo nepremostivim poteškoćama. Ta i takva kronika bi, osim toga, tobože bila poznata i dostupna Trogiranima još u 15. stoljeću, ali bi istovremeno potpuno mimoišla sva druga djela splitskoga srednjovjekovnog kroničarstva (Toma Arhidakon, Miha Madijev de Barbezanis, A Cutheis).⁸⁰ Uopćeno pozivanje na Split i pobliže neodređenu “kroniku” očito je trebalo poslužiti tome da se proizvoljno iznesenim

but the discrepancies which are the result of the efforts to adapt it to the author’s point of view, i.e. to translate it into the notions and attitudes peculiar to the 15th century, can be discerned by confronting the finished text with the “facts” available to the modern historian. Data on the *nepos* of Severus the Great in Trogir cannot be easily dismissed. However, given the context in which these data are set – riddled with anachronisms and unhistorical elements – it is very difficult to accept him as a real historical figure.

Perhaps the most untenable part of the author’s work relates to the origin of the account he presents, to *auctoritas*: he refers to “some chronicle in Split” as the source of his information (*Et hoc fuit inventum Spaleti in quadam chronica scriptum*). At first glance, it is clear that at this point the author – in the absence of more concrete sources for his claims – had resorted to a fairly transparent explanation. The idea that there existed a certain chronicle in Split with extremely detailed and elaborate account dating back to the early 8th century, on top of that about Trogir (why would “some chronicle in Split” carefully record the names of the masons building a church in Trogir?) encounters almost insurmountable difficulties. Such a chronicle would, moreover, be supposedly known and available to the people of Trogir as late as the 15th century, but at the same time it would completely bypass all other works of medieval chroniclers of Split (Thomas the Archdeacon, Miha Madii de Barbezanis, A Cutheis).⁸⁰ The general reference to Split and the certain vague “chronicle” have

⁸⁰ Teško je zamisliti takav izvor kojim bi se pretpostavljeni korisnici u Trogiru mogli adekvatno služiti u 15. stoljeću. Baratanje podacima poput ovih o obnovi crkve Sv. Marije, njezinu inicijatoru komesu, imenima zidarâ itd., pretpostavljalo bi, štoviše, postojanje sve do kraja srednjega vijeka jednoga izvora splitske provenijencije što je raspolagao vrlo starim i preciznim lokalnim podacima – i to na veoma detaljnoj razini (prozopografija, obiteljski odnosi, vremenske odrednice, toponimija) – o najranijim stoljećima srednjovjekovlja (7. i 8.); taj bi izvor, istovremeno, potpuno zaobišao svaku tekstovnu predaju što je dala izvore kojima raspolaže suvremena povijesna znanost. Dakako, nipošto ne treba isključiti mogućnost da je takvo, postulirano djelo, zaista postojalo, no polagati povjerenje u njegovo postojanje znači nadilaziti prihvatljiv spoznajni slijed. Šire o splitskoj historiografskoj produkciji u srednjemu vijeku: Antoljak 2004: 19–20; Matijević Sokol 2005.

⁸⁰ It is difficult to imagine such a source, presumably copiously used by the citizens of Trogir in the 15th century. Dealing with data like these about the renovation of the church of St. Mary, about the *comes* who initiated the restoration, the names of the builders, etc., would moreover presuppose that there existed a singular source, probably originating in Split, which survived until the very end of the Middle Ages, and had access to very old and accurate local knowledge – and at a very detailed level (prosopography, family relations, chronological markers, toponymy) – about the earliest centuries of the Middle Ages (7th and 8th). This source would, at the same time, completely bypass any textual tradition which has provided the sources available to modern historical study. Of course, the possibility that such a postulated work did indeed exist should not be entirely ruled out, but to seriously place confidence in its existence is to stretch credulity beyond the limits of what is acceptable. More on medieval historiographical production in Split: Antoljak 2004: 19–20; Matijević Sokol 2005.

tvrdnjama dade privid kakve-takve uvjerljivosti, pouzdajući se u autoritet Splita kao naj snažnijega regionalnog središta pisane kulture i, samim time, društvene memorije.

Ivan Lučić – Lucius 1673. godine izričito navodi da se, izuzevši katedralu, od crkava u staroj gradskoj jezgri “samo za tri u izvorima spominje da su postojale prije opustošenja grada i to crkva i samostan svetog Ivana Krstitelja, crkva svetog Duje i crkva svetog Lava”.⁸¹ Za ostale crkve navodi “ono što se dade izvući iz zapisa”, nalazeći najstarije spomene Bogorodičine crkve na Trgu tek iz 1338. godine.⁸² Iz tih se navoda vidi da Lucius, iako je evidentno poznao sporni tekst o Sv. Mariji iz ostavštine svoga oca i svoga praprastrica, nije njega iskoristio kao izvor za prošlost Trogira, zacijelo s razlogom sumnjajući u njegovu autentičnost.

Pitanje vlasništva nad crkvom – ovoga puta katedralom sv. Lovre – na sličan je način istaknuto u još jednome trogirskom novovjekovnom falsifikatu, tobožnjoj oporuci “salonitanskog prvaka” Kvirina, datiranoj 503. godinom. Iako je autentičnost toga teksta argumentirano odbacio još Ivan Lučić – Lucius,⁸³ ne može se

obviously served to give the appearance of some credibility to the arbitrarily made claims, relying on the authority of Split as the most influential regional centre of written culture and, thus, of social memory.

In 1673, Ivan Lučić – Lucius explicitly stated that, with the exception of the Cathedral, of all of the churches in the old city centre “only three are mentioned as existing before the sacking of the city, those being the monastery of St. John the Baptist, the church of St. Domnius and the church of St. Leo”.⁸¹ For the rest of the churches, he merely refers to the facts “which can be extracted from the records”, discovering the earliest mentions known unto him of the church of the Blessed Virgin in the Square only in 1338.⁸² It can be seen from these words that Lucius, although evidently acquainted with the disputed text about St. Mary from the papers of his father and great-granduncle, did not use it as a source for the history of Trogir, certainly doubting its authenticity with good reason.

The question of the authority over a church – this time the Cathedral of St. Lawrence – is similarly highlighted in another Early Modern forgery of Trogir, the alleged will of the “Salonitan dignitary” Quirinus, dated 503 AD. Although the authenticity of this text was justifiably rejected by Ivan Lučić – Lucius,⁸³ a

⁸¹ Lucić 1979b: 1037.

⁸² Lucić 1979b: 1042. Zanimljivo je Lučićevo zapažanje da se “iz načina gradnje vidi da nije tako stara kao ona svetoga Martina”. Izvor iz 1338. godine na koji se Lucius poziva je gotovo sasvim sigurno dokument na koji smo ovdje već upozorili (v. bilj. 60). Otprilike istovremeno s Luciusovim, nastaje rukopis Pavla Andreisa *Chiese in Traù* (1673. – 1676.), gdje je građa o pojedinim crkvama znatno obogaćena; o Sv. Mariji *de Platea* (*Maddonna di Piazza*) v. Zelić 2009: 94, 110. Andreis je opisuje kao “struttura anticha di forma rotonda; consta memoria di quella solamente dall’anno 1338”. I ovome autoru su, dakle, nepoznati trogirski izvori o crkvi stariji od 14. stoljeća.

⁸³ Lucić 1979a: 85: “Ja ću je navesti onako kako ona jednako glasi u svim primjercima i to više zato da se ne bi reklo da sam je izostavio nego zato što bi mi bila vjerodostojna”. Oporuka je datirana 503. godine po kršćanskoj eri (*Anno ab incarnatione Domini*), dočim je taj kronološki sustav ustanovljen tek 525. godine. Neuobičajen je za dokumente toga tipa i način na koji se oporučitelj autoreferencira: “jedan od prvaka Salone, odličniji od drugih, a isto tako i najbogatiji od svih u svakom bogatstvu” (*unus de principibus Salone et prestantior ceteris, nec non et ditissimus in cunctis facultatibus meis pro omnibus*). Oporuka je objavljena u Ivanišević 1980: 966–967. Nedavno otkriće ranokršćanske konfesije ispod glavnoga oltara trogirске katedrale definitivno je potvrdilo dataciju prvobitne

⁸¹ Lucić 1979b: 1037.

⁸² Lucić 1979b: 1042. Lučić’s observation that “from its manner of construction it can be seen that it is not as old as St. Martin” is interesting. The source from 1338 to which Lucius refers is almost certainly the document we have pointed out above (see note 60). At more or less the same time as Lucius, Pavao Andreis finished his manuscript *Chiese in Traù* (1673 – 1676), wherein the data on individual churches was considerably enriched; on St. Mary *de Platea* (*Maddonna di Piazza*) see Zelić 2009: 94, 110. Andreis describes it as “struttura anticha di forma rotonda; consta memoria di quella solamente dall’anno 1338”; Therefore, the sources about the church older than the 14th century are unknown to this author, too.

⁸³ Lucić 1979a: 85: “I will present it in the manner equal to all copies, so that it cannot be said that I had left it out, rather than because it is credible to me.” The will dates back to 503 AD (*Anno ab incarnatione Domini*), but this chronological system was not established until 525 AD. The way in which the testator refers to himself is also unusual for the documents of this type: “one of the dignitaries of Salona, more excellent than others, and also the richest of all in all wealth” (*unus de principibus Salone et prestantior ceteris, nec non et ditissimus in cunctis facultatibus meis pro omnibus*). The will was published in Ivanišević 1980: 966–967. The recent discovery of an early Christian *confessio* under the main altar of the Trogir Cathedral definitely confirms the dating of the original building to 5th or

poreći stanovita vještina uložena u njegovo sastavljanje. Svakako je indikativno što jedini poznati primjerak oporuke također potječe iz kodeksa Petra Lučića (fol. 125v). Način na koji je tretiran objekt darivanja, tj. predmet oporučivanja gotovo je istovjetan cedulji o Sv. Mariji *de Platea*: Salonitanac Kvirin ponovno je pokrenuo obnovu crkve sv. Lovre u Trogiru “koje se najveći dio zbog starodrevnosti srušio” (*que olim pre vetustate maxima pars de ea ceciderat*); obnovu, točnije ponovnu izgradnju crkve, izvest će svojim vlastitim dobrima (*quam ego reedifico de propriis bonis meis*); svoja prava i obveze temelji na tome što ga “svi smatraju baštinikom onih koji su nekoć prije sagradili kuću Božju” (*quia me hereditarium noveram tenere cunctorum, qui antea domum Dei construxerant*). Diskurs je u oba sporna teksta gotovo identičan. Ovaj falsifikat pokazuje koliko su Trogirani u renesansi bili sposobni sastavljati manje ili više vješte krivotvorine, ali i to da je u pozadini tih sastavaka stajala želja za transgeneracijskim potvrđivanjem vlasničkih odnosa nad određenim crkvenim zdanjima u gradu. Okolnost, nadalje, da je sâm Lucius dobro poznao oba teksta – Kvirinovu oporuku i cedulju o Sv. Mariji *de Platea* – da se o autentičnosti prvoga izjasnio vrlo negativno, a preko drugoga šutke prešao, dovoljno govori o njihovoj heurističkoj vrijednosti.

Nastao je tako tekst artikuliran kao retrospektivna naracija, sa zadaćom da čvršće asocira pojedine istaknute članove trogirskih patricijskih obitelji uz komunalnu crkvu. Drugi pak željeni učinak teksta iz *codex Lucianus* odnosi se na prvi dio naracije, onaj u kojemu je opisana geneza crkvice. Svrhu toga dijela cedulje najsazetije bi se moglo okarakterizirati kao konstruiranje društvene memorije, postignuto sastavljanjem teksta koji u potrazi za legitimacijom sadašnjosti poseže za elementima lokalne prošlosti, “popravljajući” ih i prilagođavajući potrebama svoje suvremenosti – **domišljanje kontinuiteta**.

Nažalost, iz raspoloživih podataka ne vidi se tko bi točno bio autor ovih konstrukcija o crkvi, ali čini se da sastavljač svakako dolazi iz kruga

certain skill invested in its creation cannot be denied. It is certainly indicative that the only known copy of the will also stems from the codex of Petar Lučić (folio 125v). The manner in which the object of the bestowing, i.e. the subject of the will, was treated is almost identical to the note on St. Mary *de Platea*: the Salonitan Quirinus undertook the restoration of the church of St. Lawrence in Trogir “which for the most part had collapsed due to antiquity” (*que olim pre vetustate maxima pars de ea ceciderat*); the renovation, more precisely the rebuilding of the church, will be carried out by his own goods (*quam ego reedifico de propriis bonis meis*); he bases his rights and obligations on the fact that “everyone considers him as the successor of those who once before had built the house of God” (*quia me hereditarium noveram tenere cunctorum, qui antea domum Dei construxerant*). The discourse in both disputed texts is almost identical. This forgery shows how capable were the people of Trogir, during the Renaissance, to compose more or less skillful forgeries, but also that there was a desire behind these pieces to confirm the ownership of certain church buildings in the city over the span of many generations. Furthermore, the fact that Lucius himself was well acquainted with both texts – with Quirinus’ will and the note on St. Maria *de Platea* – and that he spoke very negatively about the authenticity of the first, and had silently passed over the second, speaks volumes about their heuristic value.

Thus a text was created, in the form of retrospective narration, with the task of firmly associating the prominent members of Trogir patrician families with the communal church. The second desired effect of the text from the *Codex Lucianus* refers to the first part of the narration, the one in which the genesis of the church is described. The purpose of this part of the note could be most succinctly characterized as the construction of social memory, achieved by the composition of a text, which in search of the legitimation of the present, reaches for the elements of the local past, “fixing” and adapting them to the needs of his time – **devising the continuity**.

Unfortunately, the available sources cannot show exactly who was the author of these constructions about the church, but it seems that the author certainly came

građevine u 5. ili 6. stoljeće – Kovačić 2009. Usp. također Chevalier 1995: 224–225 i Migotti 2008: 366, kat. 14.4.

6th century – Kovačić 2009. Cfr. also Chevalier 1995: 224–225 and Migotti 2008: 366, cat. 14.4.

trogirskih patricijskih rodova, članova Vijeća, te da otud dolazi i motivacija da se podrijetlo te crkve prikaže kao drevno i neupitno.⁸⁴ Novouspostavljena tradicija se poslije (nakon 1511.) grana u dvije varijante. Njihova je naracija povezana, ali suprotstavljena: sukladno potrebama svoga vremena, njihovi autori nastoje konstruirati memoriju služeći se manipuliranjem realnim povijesnim činjenicama i “povijesnim činjenicama” kakve im je pružao fundus podataka sadržan u utjecajnim lokalnim srednjovjekovnim narativima poput kronike Tome Arhiđakona.

Iako je takvim fiksiranjem memorije ona dobila trajnost, prenošenje novootkrivene tradicije o crkvi u pisanu formu ipak nije provedeno isključivo iz neutralnoga, egzaktnoga i apstraktnoga razloga “da bi se u budućnosti pamtilo” (*ad futuram rei memoriam*, kako je to formulirao Lučić St.), već radi znatno konkretnijih probitaka, usidrenih u suvremene preokupacije Trogirana. “Pronalazak” tradicije, njezino tekstualno uobličavanje i poruka koju je taj i takav tekst nosio očito su bili namijenjeni vrlo određenomu, ciljonomu “repcijskom krugu”, najvjerojatnije trogirskom patricijatu izravno zainteresiranomu za status crkve i za njegove eventualne promjene.

Stvarni naglasak je bio, prvo, na dokazivanju da je šesterolisna rotunda sred Trogira od pamtivijeka, u kontinuitetu, stajala pod paskom javne gradske vlasti i nikoga drugog. Od vremena instituiranja komune ta je javna gradska vlast oličena u Plemičkome vijeću kao korporativnomu organu, čijem je starodrevnomu juspatronatu nad crkvom u 15. stoljeću, u novonastalim okolnostima mletačke vlasti, postalo potrebno priskrbiti naknadni legitimitet, iz kojega bi dugo trajanje komunalnih ingerencija nad crkvom bilo bjelodano. U nedostatku stvarnih svjedočanstava o višestoljetnome kontinuitetu tih funkcija,

from the circle of Trogir patrician families, members of the Council, and hence the motivation to present the origin of the church as ancient and unquestionable.⁸⁴ The newly established tradition (after 1511) afterwards branches into two variants. Their narration is connected but conflicting: according to the needs of their time, their authors seek to construct memory by manipulating real historical facts and the “historical facts” provided to them by the body of knowledge contained in the influential local medieval narratives such as the Chronicle of Thomas the Archdeacon.

Although it had gained permanence with such fixation of the memory, the transfer of the newly discovered church tradition into written form was not carried out solely for a neutral, objective and abstract reason “to be remembered in the future” (*ad futuram rei memoriam*, as formulated by Lučić the Elder), but for the sake of much more concrete gains, anchored in the contemporary preoccupations of the people of Trogir. The “discovery” of the tradition, its textual shaping and the message of the text were obviously intended for a very specific, targeted “circle of reception”, most likely the Trogir patriciate directly interested in the status of the church and its possible changes.

The real emphasis was, firstly, on proving that the hexaconch rotunda in the middle of Trogir was, from time immemorial, continuously under the control of the public city authorities and no one else. Since the establishment of the commune, this public city authority has been embodied in the Council of Nobles as a corporate body, whose ancient *jus patronatus* over the church in the 15th century needed to acquire additional legitimacy in the newly formed circumstances of the Venetian rule, wherefrom the long-lasting duration of the communal jurisdiction over the church would be clear. In the absence of real evidence of the centuries-long continuity of these

⁸⁴ Rapanić 1998: 51: “Što se sve to ipak kako-tako slaže, ima očito nekakav razlog u namjeri pisca bilješke da nešto naglasi. Možda vlasništvo crkve – od starine. Ostalo je, valjda, samo potrebna ambalaža”. Kao analogija se može navesti spor oko jurisdikcije nad dubrovačkom katedralom potkraj 16. st., u kojemu je dubrovačka vlast inzistirala na legendarnim podacima o engleskome kralju kao donatoru katedrale, a pri čemu su “činjenice” o Rikardu Lavljega Srca ugrađivane u proces kao “dokazi”, usp. Zelić 2017: 50.

⁸⁴ Rapanić 1998: 51: “The fact that all of this more or less corresponds, obviously has a reason in the intention of the author of the note to emphasize something. Maybe the ownership of the church – from antiquity. The rest of it is, perhaps, necessary packaging.” The dispute over the jurisdiction of the Dubrovnik Cathedral in the late 16th century is a possible analogy: the Dubrovnik authorities insisted on the legendary information about the English king as a donor of the Cathedral, and the “facts” about Richard the Lionheart were duly incorporated into the process as “evidence”, cfr. Zelić 2017: 50.

bilo je potrebno pribjeći konstruiranju narativa oslonjenoga na neke općepoznate (te u Arhiđakonovoj kronici “provjerljive”) predodžbe o ranosrednjovjekovnoj prošlosti Trogira, te u njih uklopiti poželjne elemente o prošlosti sporne crkvice. Rezultat je bio aktualnim potrebama prilagođeni narativni konstrukt – kombinacija domišljanja i faktografije – koji je u sljedećemu navratu, prolaskom vremena, postao prihvatljivom kolektivnom memorijom. Druga specifična funkcija teksta sekundarna je, ali proizlazi iz prve: upraviteljstvo nad tom uglednom i starom, unosnim beneficijima obdarenom crkvom, svojata se među različitim rodovima trogirskoga patricijata, te je u tom kontekstu pitanje prestiža atribuirati upraviteljstvo nad njom članovima vlastite obitelji iz bliže ili dalje prošlosti.

Naravno, Lucijeva *scheda* ovime u najvećoj mjeri prestaje biti relevantna kao izvor za vrijeme o kojem govori, ali se u isto vrijeme ukazuje kao itekako pozornosti vrijedan izvor za vrijeme u kojemu je – ako su naše pretpostavke opravdane – nastala. Očigledno je da se naše pretpostavke temelje na negativnome argumentu, na nemogućnosti da se vijesti koje memorijalna *scheda* donosi valjano potvrde u arheološkome i povijesnome zapisu. Ako, međutim, buduća istraživanja pisanih i materijalnih izvora iznesu na vidjelo argumente kojima bi se moglo opovrgnuti ono što je ovdje izloženo, pa eventualno upute na sasvim drukčije zaključke (npr. da su sve šesterolisne rotunde Dalmacije zapravo kasnoantičkoga ishodišta), taj dobitak predstavljao bi nam više nego dostatnu satisfakciju.

functions, it was necessary to construct a narrative based on certain well-known (and “verifiable” in the Archdeacon’s chronicle) notions of the early medieval past of Trogir, and also to add to them desirable elements about the past of the disputed church. The result was a narrative construct adapted to the current needs – a combination of invention and factography – which after a while, by the passing of time, had become an acceptable collective memory. The second specific function of the text is secondary but it derives from the first: the administration of this respected and ancient church, endowed with lucrative benefices, is claimed by different families of the Trogir patriciate, and in this context, it was the question of prestige to attribute its administration to one’s own family members from the closer or distant past.

Of course, Lucius’ *scheda* thus ceases to be a relevant source for the period it seemingly refers to, but at the same time it appears to be a very noteworthy source for the time in which – if our assumptions are justified – it had originated. It is obvious that our assumptions are based on a negative argument, on the inability to provide a valid confirmation to the data contained in the memorial *scheda* in the archaeological and historical record. However, if the future studies of the written and material sources will reveal arguments that could refute what is presented here, and even possibly lead to completely different conclusions (e.g. that all hexaconch rotundas of Dalmatia are actually of late antique origin), such gain would be more than pleasing to us.

Bibliografija / Bibliography**Skraćenice / Abbreviations**

DAZd – Državni arhiv u Zadru / *The State Archives in Zadar*

NAS – Nadbiskupski arhiv u Splitu / *The Archdiocesan Archives in Split*

Izvori / Sources

Andreis 1977 – Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, prev. / transl. V. Rismondo, vol. I, Split: Čakavski sabor, 1977.

Andreis 1978 – Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, prev. / transl. V. Rismondo, vol. II, Split: Čakavski sabor, 1978.

CD I – *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, vol. I, eds. J. Stipišić & M. Šamšalović, Zagreb: JAZU, 1967.

Cipiko 1977 – Koriolan Cipiko – Coriolanus Cepio, *O azijskom ratu – Petri Mocenici imperatoris gesta (De bello Asiatico)*, ed. V. Gligo, Split: Čakavski sabor, 1977.

DAI 1967 – *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*, eds. Gy. Moravcsik & R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, 1967.

Fuscus 1990 – Paladije Fusko – Palladius Fuscus, *Opis obale Ilirika. Bilješke Ivana Lučića uz "Opis obale Ilirika" Paladija Fuska - De situ orae Illyrici. Notae ad Palladium Fuscum De situ orae Illyrici Ioannis Lucii*, eds. B. Kuntić-Makvić & M. Kurelac, Zagreb: Latina et Graeca, 1990.

HS 2003 – Toma Arhiđakon – Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika – Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, eds. O. Perić & M. Matijević Sokol, Split: Književni krug, 2003.

HSM 1967 – Nada Klaić, *Historia Salonitana Maior*, Beograd: SANU, 1967.

InscrIt X-2 – *Inscriptiones Italiae*, vol. X, Regio X, fasc. 2. Parentium, ed. A. Degrassi, Roma: Libreria dello Stato, 1934.

Lucić 1979a – Ivan Lucius, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, vol. 1, ed. J. Stipišić, Split: Čakavski sabor, 1979.

Lucić 1979b – Ivan Lucius, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, vol. 2, ed. J. Stipišić, Split: Čakavski sabor, 1979.

MT I/2 – Miho Barada, *Monumenta Traguriensia – Trogirski spomenici I/2. Notae seu abbreviaturae cancellariae comunis Tragurii - Zapisci pisarne općine trogirske*, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 45, Zagreb: JAZU, 1950.

Popis literature / Literature

Ančić 1990 – Mladen Ančić, Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina), *Zgodovinski časopis*, 44/4, Ljubljana, 1990, 521–546.

Ančić 2005 – Mladen Ančić, Inventar splitskoga kancelara i javnog bilježnika Tome Colutii de Cingulo (Prilog poznavanju prvih humanističkih krugova u Dalmaciji), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 47, Zadar, 2005, 99–148.

Andreis 2006 – Mladen Andreis, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Trogir: Muzej grada Trogira, 2006.

Antoljak 2004 – Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija*, Zagreb: Matica hrvatska, 2004.

D. Babić 2012 – Dunja Babić, Opis Trogira i njegova teritorija s kraja XVI. stoljeća, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 24, Split, 2012, 9–53.

I. Babić 1985 – Ivo Babić, Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25, Split, 1985, 25–47.

I. Babić 1993 – Ivo Babić, Splitske uspomene na salonitanske kršćanske starine, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, Split, 1992 (1993), 13–56.

I. Babić 2006 – Ivo Babić, Oporuke Pelegrine, Petra i Koriolana Cipika, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30, Zagreb, 2006, 29–49.

I. Babić 2012 – Ivo Babić, Zapažanja o trogirskim crkvama Sv. Marije od Trga i Sv. Martina (Sv. Barbare), u / in: *Munuscula in honorem Željko Rapanić. Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, eds. M. Jurković & A. Milošević, Zagreb – Motovun – Split: Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2012, 273–302.

I. Babić 2014 – Ivo Babić, Montanej samostana sv. Dujma i sv. Nikole iz kraja XII. stoljeća, u / in: *Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru. Duhovnost i kultura u okrilju Virgines Dei. Zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja*, eds. V. Kovačić & J. Milanović, Trogir: Benediktinski samostan sv. Nikole, 2014, 115–140.

I. Babić 2016 – Ivo Babić, *Trogir. Grad i spomenici*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Književni krug, 2016.

- Basić 2008a – Ivan Basić, CIL III 9551 i njegovi tumači, *Tusculum*, 1, Solin, 2008, 81–108.
- Basić 2008b – Ivan Basić, Quelques aspects de la (dis) continuité typologique et iconographique de la production des sarcophages dans l'Adriatique orientale du haut Moyen âge, *Ikon*, 1, Rijeka, 2008, 259–290.
- Basić 2009 – Ivan Basić, *Ecclesia Scardonitana*: stato della ricerca e problemi aperti della chiesa paleocristiana di Scardona, u / in: *Studia Varvarina*, vol. 1, ed. B. Kuntić-Makvić, Zagreb: International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages, 2009, 45–85.
- Basić 2010 – Ivan Basić, *Scardonitana palaeochristiana*. Nova razmatranja temeljem podataka iz spisa *Historia Salonitana Maior*, u / in: *Zbornik »Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština«*. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice rođenja akademika Stjepana Gunjače, Split 3.-6. studenog 2009., eds. T. Šeparović, N. Uroda & M. Zekan, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010, 167–192.
- Basić 2013 – Ivan Basić, *Poleogeneza Splita na razmeđu kasne antike i ranoga srednjeg vijeka*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, 2013.
- Basić 2015a – Ivan Basić, Bilješke o problemu konstituiranja tribunata u dalmatinskim pretkomunalnim društvima, u / in: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice. Zbornik radova sa međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine u Splitu*, eds. Ž. Radić, M. Trogrlić, M. Meccarelli & L. Steindorff, Split: Književni krug, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2015, 173–202.
- Basić 2015b – Ivan Basić, Sjeverna i srednja Dalmacija u ranome srednjem vijeku, u / in: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, ed. Z. Nikolić Jakus, Povijest Hrvata I, Zagreb: Matica hrvatska, 2015, 427–462.
- Basić 2018a – Ivan Basić, Natpis nadbiskupa Ursa kao izvor za crkvenu povijest ranosrednjovjekovnog Zadra (I. dio), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 44-45, Split, 2017-2018 (2018), 153–179.
- Basić 2018b – Ivan Basić, New evidence for the re-establishment of the Adriatic dioceses in the late eighth century, u / in: *Imperial Spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, eds. M. Ančić, J. Shepard & T. Vedriš, London - New York: Routledge, 2018, 261–287.
- Basić 2018c – Ivan Basić, Sarkofag s formulom sankcije iz Trogira (Aspekti bizantske diplomatske tradicije u ranosrednjovjekovnoj jadranskoj epigrafiji) / The sarcophagus with sanction-formula from Trogir (Aspects of the Byzantine diplomatics tradition in early medieval epigraphy of the Adriatic), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 111, Split, 2018, 281–330.
- Basić 2019 – Ivan Basić, Prilog kritici intertekstualnosti kronike *Historia Salonitana* i kolektaneja *Historia Salonitana Maior*, u / in: *Zbornik Drage Roksandića*, eds. D. Agičić, H. Petrić & F. Šimetin Šegvić, Zagreb: FF press, 2019, 655–676.
- Benyovsky 1997 – Irena Benyovsky, Trogirski trg u razvijenom srednjem vijeku, *Povijesni prilozi*, 16, Zagreb, 1997, 11–32.
- Benyovsky-Latin 2009 – Irena Benyovsky-Latin, *Srednjovjekovni Trogir – prostor i društvo*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
- Benyovsky-Latin 2010 – Irena Benyovsky-Latin, Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru od 13. do 15. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 28, Zagreb, 2010, 17–48.
- Brubaker & Haldon 2011 – Leslie Brubaker & John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680-850: A History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Budak 1994 – Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
- Budak 1996 – Neven Budak, Pokrštenje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije, u / in: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6-8. listopada 1992.*, eds. M. Jurković & T. Lukšić, Zagreb: Muzejsko galerijski centar, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996, 127–136.
- Budak 2012 – Neven Budak, *Furta sacra et inventio traditionis*. Je li doista postojao kontinuitet između Salonitanske i Splitske biskupije?, u / in: *Munuscula in honorem Željko Rapanić. Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, eds. M. Jurković & A. Milošević, Zagreb – Motovun – Split: Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2012, 153–175.
- Budak 2018a – Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100*. Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku 1, Zagreb: Leykam, 2018.

- Budak 2018b – Neven Budak, One more Renaissance? Dalmatia and the revival of the European economy, u / in: *Imperial Spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, eds. M. Ančić, J. Shepard & T. Vedriš, London – New York: Routledge, 2018, 174–191.
- Bulić & Bervaldi 1912–1913 – Frane Bulić & Josip Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)*, Zagreb: [s.n.], 1912–1913.
- Burić 1982 – Tonči Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 12, Split, 1982, 127–160.
- Burić 1990 – Tonči Burić, Tko je bio prokonzul trogirskoga natpisa?, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 20, Split, 1990, 239–249.
- Burić 1993 – Tonči Burić, Posljednji salonitanski klesari: geneza predromaničke skulpture splitsko-trogirskog kruga, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, Split, 1992 (1993), 177–197.
- Bužančić 1995 – Radoslav Bužančić, Predromanička pregradnja crkve sv. Martina u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split, 1995, [Petriciolijev zbornik I], 241–250.
- Caillet 1993 – Jean-Pierre Caillet, *L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses marges*, Rome: École française de Rome, 1993.
- Chevalier 1995 – Pascale Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paleochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe S.) en dehors de la capitale, Salona. Tome 1 – Catalogue*, Rome - Split: Musée archéologique de Split, École française de Rome, 1995.
- Delonga 2000 – Vedrana Delonga, Kat. III.33. Plutej oltarne ograde, druga polovina 9. st.; III.34. Ulomak zabata, prva polovina 9. st., u / in: *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, ed. A. Milošević, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000, 145–146.
- Dodig & Škegro 2008 – Radoslav Dodig & Ante Škegro, Akti crkvenih sabora održanih 530. i 533. u Saloni, *Povijesni prilozi*, XXVII/35, Zagreb, 2008, 9–23.
- Duplančić 2013 – Arsen Duplančić, Dva starokršćanska relikvijara iz Splita / Two Early Christian reliquaries from Split, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 106, Split, 2013, 205–229.
- Džino 2020a – Danijel Džino, *From Justinian to Branimir: The making of the Middle Ages in Dalmatia*, London – New York: Routledge, 2020.
- Džino 2020b – Danijel Džino, The secret life of Salona in 7th and 8th century, in: *Aspice hunc opus mirum: Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Nikole Jakšića / Festschrift on the occasion of Nikola Jakšić's 70th birthday*, eds. I. Josipović & M. Jurković, Zadar - Zagreb - Motovun: University of Zadar, International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, 2020, 163–170.
- Farlati 1769 – Daniele Farlati, *Illyricum sacrum*, tom. IV, Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1769.
- Farlati 2010 – Daniele Farlati, *Trogirski biskupi*, prev. / transl. K. Lučin, Split: Književni krug, 2010.
- Ferluga 1978 – Jadran Ferluga, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia: Deputazione di storia patria per le Venezie, 1978.
- Fisković 1969 – Cvito Fisković, Lučićeva rodna kuća, *Zbornik Histroijskog instituta JAZU*, 6, Zagreb, 1969, 45–60.
- Fisković 1984 – Igor Fisković, O grobnim spomenicima u srednjovjekovnoj Dalmaciji, *Domesti*, XVII/5, Rijeka, 1984, 33–53.
- Gligo 1977 – Vedran Gligo, Koriolan Cipiko, u / in: *Cipiko 1977*, 5–52.
- Goldstein 1992 – Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I*, Zagreb: Latina & Graeca, 1992.
- Guillou 1969 – André Guillou, *Régionalisme et indépendance dans l'Empire Byzantin au VIIe siècle: l'exemple de l'Exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1969.
- Ivanišević 1980 – Milan Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima od 438. do 1097. godine, *Mogućnosti*, XXVII/10-11, Split, 1980, 964–992.
- Ivanišević 1981 – Milan Ivanišević, Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 11, Split, 1981, 169–177.
- Ivić 2004 – Nenad Ivić, Dosezi sjećanja i zaborava: pad Salone i naseljavanje Splita u Tome Arhiđakona, u / in: *Toma Arhiđakon i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. rujna 2000. godine u Splitu*, eds. M. Matijević-Sokol & O. Perić, Split: Književni krug, 2004, 129–142.
- Jakšić 1986 – Nikola Jakšić, *Kiparsko-klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript), Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu / Faculty of Humanities and Social Sciences in Zadar, University of Split, 1986.

- Jakšić 2001 – Nikola Jakšić, Klesarstvo u službi evangelizacije, u / in: Vedrana Delonga, Nikola Jakšić & Miljenko Jurković, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2001, 32–53.
- Jakšić 2004a – Nikola Jakšić, Pre-Romanesque Sarcophagi in Early Medieval Dalmatia, *Hortus Artium Medievalium*, 10, Zagreb – Motovun, 2004, 7–14.
- Jakšić 2004b – Nikola Jakšić, Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 26, Split, 1999 (2004), 265–286.
- Jakšić 2009 – Nikola Jakšić, *Varvarina praeromanica*, u / in: *Studia Varvarina*, vol. 1, ed. B. Kuntić-Makvić, Zagreb – Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, 2009, 11–41.
- Jakšić 2015 – Nikola Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije. Studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split: Književni krug, 2015.
- Janeković Römer 2008 – Zdenka Janeković Römer, Sveti Dujam i sveti Vlaho: uporište metropolije i uporište Republike, u / in: *Hagiologija: kultovi u kontekstu*, eds. A. Marinković & T. Vedriš, Zagreb: Leykam, 2008, 123–139.
- Jarak 2013 – Mirja Jarak, *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća. Uvod u studij predromanike*, Split: Književni krug, 2013.
- Josipović 2011 – Ivan Josipović, Prilog Trogirskoj klesarskoj radionici, *Ars Adriatica*, 1, Zadar, 2011, 97–108.
- Josipović 2013 – Ivan Josipović, *Predromanički reljefi na teritoriju sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, 2013.
- Josipović 2018 – Ivan Josipović, *Pridraga u zaleđu Zadra*, Korpus ranosrednjovjekovne skulpture 2, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2018.
- Jovanović 2008 – Neven Jovanović, Rukopisni zbornik *Varia Dalmatica (Codex Lucianus)* kao svjedočanstvo humanističke književne komunikacije, *Colloquia Maruliana*, XVII, Split, 2008, 43–55.
- Jovanović 2010 – Neven Jovanović, Okvir za pjesmarice i *Varia Dalmatica*, *Colloquia Maruliana*, XIX, Split, 2010, 5–16.
- Jurković 1995 – Miljenko Jurković, Predromanički šesterolisti Dalmacije: problemi funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split, 1995, [*Petriciolijev zbornik I*], 225–240.
- Katičić 1987 – Radoslav Katičić, *Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 17, Split, 1987, 17–51.
- Katičić 1992 – Radoslav Katičić, Kontinuitet pisane predaje od Salone do Splita, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32, Split, 1992, [*Prijatelj zbornik I*], 157–164.
- Katičić 1998 – Radoslav Katičić, *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
- Katičić 2003 – Radoslav Katičić, Toma Arhidakon i njegovo djelo, u / in: *HS 2003*, 329–440.
- Katičić 2008 – Radoslav Katičić, „Ecclesia Salonitana“ u svojem novom sjedištu do X. stoljeća, u / in: *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti. Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u povodu 1700. obljetnice mučeništva sv. Dujma*, Split, 14.-15. svibnja 2004., eds. J. Dukić, S. Kovačić & E. Višić-Ljubić, Split: Crkva u svijetu, Splitsko-makarska nadbiskupija, 2008, 435–451.
- Klaić 1985 – Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku. Knj. II, sv. 1: Javni život grada i njegovih ljudi*, Trogir: Muzej grada Trogira, 1985.
- Kolumbić 1980 – Nikica Kolumbić, Rukopisni trogirski zbornik latinskih pjesama nastalih od kraja XV do početka XVII stoljeća, *Mogućnosti*, XXVII/10-11, Split, 1980, 1089–1106.
- Kovačić 1989 – Vanja Kovačić, Trogir. Urbana istraživanja / Trogir. Urban Research, *Arheološki pregled*, 28, Ljubljana, 1987 (1989), 91–93.
- Kovačić 1992 – Vanja Kovačić, Ranokršćanski natpis iz Trogira, *Diadora*, 14, Zadar, 1992, 301–308.
- Kovačić 1993 – Vanja Kovačić, Prilozi za ranokršćansku topografiju Trogira, *Diadora*, 15, Zadar, 1993, 291–310.
- Kovačić 1995 – Vanja Kovačić, Zabat s formulom zagovora iz Trogira, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35, Split, 1995, [*Petriciolijev zbornik I*], 293–302.
- Kovačić 2009 – Vanja Kovačić, The *gradus descensionis* in the presbytery of St Lawrence's Cathedral in Trogir, *Hortus Artium Medievalium*, 15, Zagreb – Motovun, 2009, 63–75.
- Kovačić 2015 – Vanja Kovačić, Epitaf sa zagovorom Dobrom pastiru. Prijedlog za sarkofag trogirskog biskupa Ivana, u / in: *Scripta in honorem Igor Fisković. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana / Festschrift on the occasion of his 70th birthday*, eds. M. Jurković

- & P. Marković, Zagreb – Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, University of Zagreb – Faculty of Humanities and Social Sciences, 2015, 97–108.
- Kurelac 1990 – Miroslav Kurelac, Paladije Fusko – *Palladius Fuscus*: život i djelo, u / in: *Fuscus* 1990, 5–76.
- Lonza 2017 – Nella Lonza, Sveti Vlaho, božanski zaštitnik Dubrovnika, čuvar njegove slobode i mira, u / in: *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, ed. K. Horvat-Levaj, Dubrovnik – Zagreb: Dubrovačka biskupija, Zborna crkva sv. Vlaha Dubrovnik, Institut za povijest umjetnosti, ArTresor naklada, 2017, 19–39.
- Lucius 1666 – Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdam: Apud Ioannem Blaeu, 1666.
- Lučin 2007 – Bratislav Lučin, Kodeks Petra Cipika iz 1436., *Živa antika*, 57/1-2, Skopje, 2007, 65–85.
- Marasović 1963 – Tomislav Marasović, Iskapanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Marije u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 8-9, Split, 1963, 83–100.
- Marasović 1966 – Tomislav Marasović, Izvorni izgled ranosrednjovjekovne crkve sv. Marije u Trogiru, *Razprave SAZU V, Razred za zgodovinske in družbene vede*, [Hauptmannov zbornik], Ljubljana, 1966, 101–108.
- Marasović 1994 – Tomislav Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split: Književni krug, 1994.
- Marasović 2008 – Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji 1. Rasprava*, Split – Zagreb: Književni krug, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
- Marasović 2011 – Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji 3. Korpus arhitekture – Srednja Dalmacija*, Split – Zagreb: Književni krug, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.
- Margetić 1997 – Lujo Margetić, O nekim osnovnim značajkama pokretanja kaznenog postupka u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, *Rad HAZU*, 475, Zagreb, 1997, 5–53.
- Margetić 2007 [2004] – Lujo Margetić, O nekim pitanjima najstarije hrvatske povijesti, *Rad HAZU*, 489, Zagreb, 2004, 19–86. = *O etnogenezi Hrvata i Slavena*, Split: Književni krug, 2007, 71–138.
- Matijević Sokol 2002 – Mirjana Matijević Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 2002.
- Matijević Sokol 2005 – Mirjana Matijević Sokol, Splitski srednjovjekovni književni krug, u / in: *Raukarov zbornik*, ed. N. Budak, Zagreb: FF press, 2005, 157–173.
- Matijević Sokol 2009 – Mirjana Matijević Sokol, *Historia Salonitana post Thomam – recepcija Salonitanske povijesti do prvotiska*, u / in: *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, eds. L. Čoralić & S. Slišković, Zagreb: Dominikanska naklada Istina, Kršćanska sadašnjost, 2009, 99–112.
- Melchiorre 2010 – Matteo Melchiorre, «*Ecclesia nostra*». *La Cattedrale di Padova, il suo capitolo e i suoi canonici nel primo secolo veneziano (1406-1509)*, tesi di dottorato (manoscritto) / Ph.D. diss., Università Ca'Foscari, Venezia 2010.
- Migotti 1990 – Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb: Zavod za arheologiju JAZU, 1990.
- Migotti 2008 – Branka Migotti, Tragovi starokršćanskih bazilika na salonitanskom području izvan same Salone, u / in: *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti. Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u povodu 1700. obljetnice mučeništva sv. Dujma, Split, 14.-15. svibnja 2004.*, eds. J. Dukić, S. Kovačić & E. Višić-Ljubić, Split: Crkva u svijetu, Splitsko-makarska nadbiskupija, 2008, 351–416.
- Mihaljčić & Steindorff 1982 – Rade Mihaljčić & Ludwig Steindorff, *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa, Beiheft 2: Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1982.
- Milošević & Uroda 2019 – Ante Milošević & Nikolina Uroda, The archaeology of Bribir, u / in: *Varvaria / Breberium / Bribir. Historical layers revealed*, eds. M. Brstilo Rešetar & K. Gotić, Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2019, 24–53.
- Nikolić 2003 – Zrinka Nikolić, *Rođaci i bližnji: dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Matica hrvatska, 2003.
- Novak 2005a – Grga Novak, *Povijest Splita. Knjiga prva. Od prethistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. godine*, Split: Škuna, 2005.
- Novak 2005b – Grga Novak, *Povijest Splita. Knjiga druga. Od 1420. do 1797. godine*, Split: Škuna, 2005.

- Pelc 2007 – Milan Pelc, *Renesansa, Povijest umjetnosti u Hrvatskoj* 8, Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
- Perić 2003 – Olga Perić, Predgovor, u / in: *HS* 2003, V–XXI.
- Prigent 2008 – Vivien Prigent, Notes sur l'évolution de l'administration byzantine en Adriatique (VIIIe-IXe siècle), *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, 120/2, Rome, 2008, 393–417.
- Rački 1881 – Franjo Rački, Notae Joannis Lucii, *Starine JAZU*, 13, Zagreb, 1881, 211–268.
- Rapanić 1998 – Željko Rapanić, *Sancta Maria de Platea u Trogiru. De ecclesiis datandis – dissertatio (1)*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 25, Split, 1998, 43–62.
- Steindorff 1984 – Ludwig Steindorff, *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*, Köln – Wien: Böhlau, 1984.
- Šegvić-Belamarić & Belamarić 1995 – Inge Šegvić-Belamarić & Joško Belamarić, *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu: bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji / Old and rare books from the library of the Classical Grammar School in Split: A bibliophile's contribution to the history of Humanism in Dalmatia*, Split: I. gimnazija, Glavno povjerenstvo Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, 1995.
- Špikić 2006 – Marko Špikić, Percepcije starina u umjetnosti ranoga humanizma u Dalmaciji, *Peristil*, 49, Zagreb, 2006, 49–64.
- Špikić 2009 – Marko Špikić, Razmjene spoznaja o antici u poslanicama hrvatskog humanizma 15. stoljeća, *Colloquia Maruliana*, XVIII, Split, 2009, 63–79.
- Štih 2010 – Peter Štih, *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic. Select Papers on Slovene Historiography and Medieval History*, Leiden – Boston: Brill, 2010.
- Terry & Gilmore Eaves 2001 – Ann Terry & Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the record: A century of archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb – Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, 2001.
- Vežić 1996 – Pavuša Vežić, *Platea civitatis Jadre – prostorni razvoj Narodnog trga u Zadru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 36, [Petriciolijev zbornik II], Split, 1996, 337–360.
- Vežić 2012 – Pavuša Vežić, Dalmatinski šesterolisti – sličnosti i razlike, *Ars Adriatica*, 2, Zadar, 2012, 41–74.
- Vežić & Lončar 2009 – Pavuša Vežić & Milenko Lončar, *Hoc tigramen. Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Dalmaciji i Istri*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2009.
- Zelić 2009 – Danko Zelić, *Chiese in Traù – rukopis Pavla Andreisa u Muzeju grada Trogira, Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33, Zagreb, 2009, 91–114.
- Zelić 2017 – Danko Zelić, Prva crkva sv. Vlaha u Gradu, u / in: *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, ed. K. Horvat-Levaj, Dubrovnik – Zagreb: Dubrovačka biskupija, Zborna crkva sv. Vlaha Dubrovnik, Institut za povijest umjetnosti, ArTresor naklada, 2017, 43–59.
- Živković 2011 – Tibor Živković, *Crkvena organizacija u srpskim zemljama (Rani srednji vek)*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2011.

Mladen Ančić

Odjel za povijest / *Department of history*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Ruđera Boškovića 5
HR - 23000 Zadar
mancic55@hotmail.com

UDK/UDC

94(497.5)“11/14“

doi: 10.15291/misc.3173

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 25. X. 2020.

NEOČEKIVANI POBJEDNIK: USPON KARLA ROBERTA DO VLASTI

THE UNLIKELY WINNER: CHARLES ROBERT'S RISE TO POWER

Autor razmatra okolnosti u kojima je planiran, pokrenut i izveden pohod kojim je Karlo Robert prebačen s juga Italije na istočnu obalu Jadrana, kako bi odatle krenuo u ostvarivanje svoga nasljednog prava na krunu sv. Stjepana i prijestol Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Nasuprot uvriježenim stajalištima dosadašnje historiografije, autor zastupa tezu da je pohod organiziran ne s ciljem da Karlo doista ostvari to svoje pravo, već s nakanom da ga se ukloni iz Napulja, gdje je zbog prava nasljeđa tamošnje krune predstavljao potencijalni izvor političkih prijepora i sukoba. Argumente za takvo stajalište autor nalazi u raščlambi svih okolnosti pohoda, kao i u pogledima suvremenika na njega koji su dostupni u sačuvanoj materijalu vrela. K tomu autor razmatra razloge koji su u prvim godinama 14. stoljeća stvorili posve novu političku situaciju u kojoj je Karlo Robert iznenada došao u situaciju da može stvarno realizirati svoje potencijalno nasljedno pravo na kraljevski položaj.

Ključne riječi: dinastičke politike; kruna sv. Stjepana; papinski *plenitudo potestatis*; Karlo Robert

The author is analyzing the circumstances surrounding the planning, launching and carrying out the expedition intended to transfer Charles Robert from Southern Italy to Eastern Adriatic so that he could realize his inherited right to Crown of St. Stephen and the throne of the Kingdom of Hungary-Croatia. Contrary to the conventional wisdom in historiography, the author advocates a thesis that the expedition was organized not to enable Charles to realize his claim, but to remove him from Naples where he, being the heir to the local throne, was a potential source of political disputes and conflicts. Analyzing the details of the expedition and the contemporaries' views on it (as found in the preserved sources), the author finds arguments for such a viewpoint. He also analyzes the developments that, in the early 14th century, generated a whole new political situation that in turn created an opportunity for Charles Robert to actually realize his potential claim to the throne.

Key words: dynastic policies; Crown of St. Stephen; papal *plenitudo potestatis*; Charles Robert

Tradicionalni prikazi dolaska napuljskih Anžuvina u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, bar što se tiče hrvatske i mađarske historiografije, uglavnom su taj sklop događaja tretirali u kratkim crtama i teleološki, kao prirodan i samorazumljiv. Sukladno takvim shvaćanjima dinastija je napuljskih Anžuvina imala pravo na krunu sv. Stjepana te je Karlo Robert i krenuo u ostvarenje svoga gotovo pa prirodnoga prava, pri čemu su hrvatski povjesničari redovito isticali zasluge poglavito Bribirskih Šubića. S obzirom na to da je mladi pretendent u svome naumu konačno i uspio, doduše tek nakon desetogodišnjih nastojanja, pa je potom tijekom više od trideset godina stvarnoga vladanja izgradio snažnu i centraliziranu organizaciju vlasti, činilo se kako je taj ishod bio predodređen od samoga začetka pohoda, iskrcavanja u Splitu 1300. godine.¹ Pritom su izazovi i poteškoće na koje je mladi vladar nailazio u prvim godinama svoje vladavine uglavnom prikazivani kao usputne prepreke koje nisu imale važnijega značenja u širem sklopu gibanja.² S druge strane, značenje „ugarske“ politike za napuljske Anžuvince nije privlačilo ni veću pozornost u djelima posvećenima toj dinastiji – ono se pojavljivalo na historiografskome obzoru samo posredno, kao govor o pravu Karla Roberta na napuljski prijestol.³ Tek su rijetki autori, poput Balinta Hómana, iskazivali dvojbe glede toga, pa je tako Hóman, i to više implicitno nego eksplicitno, naznačio da je odlazak Karla Roberta na istočnu obalu Jadrana bio napuljsko-hrvatski projekt.⁴ No, ni Hóman nije postavljao pitanje stvarnoga cilja toga pothvata u trenutku kad

As far as Croatian and Hungarian historiographies are concerned, the events relating to the arrival in the Kingdom of Hungary-Croatia of the member of the Naples branch of the House of Anjou have traditionally been described in brief outline and in a teleological manner, as natural and self-explanatory. According to such perception, the Naples branch of the Angevine dynasty was entitled to Crown of St. Stephen, which is why Charles Robert set out to realize his right – practically birthright. In this context, Croatian historians typically point out that credit for his success is primarily due to the Šubići of Bribir. As the young pretender was ultimately successful in his intention (albeit after ten-year efforts) and managed to build a strong and centralized reign during more than thirty years of effective rule, it seemed that such an outcome had been predestined from the very beginning – specifically, from the landing in Split in 1300.¹ The challenges and hardships the young ruler had to face in the first years of his reign were mostly depicted as casual obstacles that were of no significance in the wider context, as if the success had been predestined.² On the other hand, the significance that the “Hungarian” policy had for the Angevines had never attracted particular attention in the literature dealing with this dynasty – it was addressed in historiography only indirectly, in the context of Charles Robert’s right to the Neapolitan throne.³ Only a few authors, such as Balint Hóman, expressed their dilemmas about it. Hóman suggests, more implicitly than explicitly, that Charles Robert’s departure for Eastern Adriatic was a joint Neapolitan and Croatian

* Rasprava je rezultat rada na projektu koji financira Hrvatska zaklada za znanost pod brojem IP-2019-04-9315 (*Anžuvinski archiregnum u srednjoistočnoj i jugoistočnoj Europi u 14. stoljeću: pogled s periferije*).

¹ Često ponavljane tvrdnje u hrvatskoj historiografiji v. prema V. Klaić 1897, 72–76; Šišić 1916, 108–11; N. Klaić 1976, 504; Karbić 1999, 227–230; Budak & Raukar 2006, 186–187. Za uvid u mađarsku i slovačku historiografiju, s također često ponavljanim tvrdnjama, dostatno je uputiti na novija djela kakva su Engel 2005, 128 i d.; Sroka 1996, 78–79; Skorka 2013, 243–245.

² Kao izuzetak u odnosu na standardni historiografski pristup mogu se izdvojiti Kieserwatter 2006 i Csukovits 2012 – oboje su zamijetili neke od elemenata u postojećim vrelima na koje ću se ovdje opširnije osvrnuti i koje ću, bitno drukčije no oni, podrobnije raščlaniti

³ Za ilustraciju v. Caggese 1929, 6 i d.; Kelly 2003, 1, 8, 276–278, 280–282; Lucherini 2013, 342.

⁴ Hóman 1938, 97–98.

* The work on this paper has been supported by the Croatian Science Foundation under the project IP-2019-04-9315 (*Angevin Archiregnum in East Central and Southeastern Europe in the 14th Century: View from the Periphery*).

¹ For the frequently repeated claims in Croatian historiography see V. Klaić 1897, 72–76; Šišić 1916, 108–11; N. Klaić 1976, 504; Karbić 1999, 227–230; Budak & Raukar 2006, 186–187. For an insight into Hungarian and Slovak historiographies, where such claims are also frequently repeated, one should consult relatively recent works such as Engel 2005, 128 ff.; Sroka 1996, 78–79; Skorka 2013, 243–245.

² As exceptions to the standard approach we can single out here Kieserwatter 2006, and Csukovits 2012 – both of them have noticed in the sources some of the elements that I am elaborating on and analyzing here in a quite different way than they do.

³ For illustration, see Caggese 1929, 6 ff.; Kelly 2003, 1, 8, 276–278, 280–282; Lucherini 2013, 342.

je pokrenut, a što se inače u svjetlu dosadašnjih spoznaja čini posve legitimnim. Osim, dakle, pitanja stvarnih ciljeva pokretanja pohoda u kojem je Karlo Robert prebačen na istočnu obalu Jadrana i toga kako je on izveden, ovdje ću se pozabaviti problemom kako je stvarno izgledala njegova „vlast“ u prvim godinama nakon krunidbe u Ostrogonu 1301. godine te time kakva je doista bila uloga hrvatskih velikaša, onih iz rodovskih zajednica Bribirskih Šubića i (Blagajskih) Babonića, na putu koji ga je doveo do uspjeha 1309. godine.

Dolazak, dakle, Karla Roberta na istočnu obalu Jadrana pored ostaloga i zbog uloge hrvatskoga plemstva bio je razlogom nastanka brojnih tekstova različite naravi, a od kojih je relativno velik broj i sačuvan. U raščlambi toga materijala valja poći od činjenice da je, u trenutku kad je u srpnju 1300. krenuo k Splitu, budući kralj imao tek dvanaest godina. Njegov odlazak iz Napuljskoga Kraljevstva valja staviti u kontekst onoga doba te početi od toga da je u tome trenutku, a od smrti svoga oca Karla Martela 1295. godine, upravo on bio puni i pravi legitimni nasljednik tamošnjega kraljevskog prijestola. Naime, s obzirom na jasna iako nepisana pravila o nasljeđivanju po načelu primogeniture, Karlo Robert je s punim pravom mogao očekivati da će naslijediti svoga djeda, Karla II. Njegov je otac bio Karlov prvorođeni sin, a sam Karlo Robert također prvorođeni sin svoga oca. Nasljeđa ga je, međutim, lišio upravo njegov djed,⁵ i to u dogovoru s papom Bonifacijem VIII., ako već ne i na njegovu inicijativu.⁶ Razloge tomu svakako valja tražiti prije svega

⁵ Karlo II. ostavio je oporukom iz 1308. Karlu Robertu 2.000 unci zlata ili 10.000 florena (Bartlett 2020, 215), što jasno daje do znanja postojanje u najmanju ruku osjećaja duga spram unuka. Caggese 1929, 6, i Kelly 2003, 281, citiraju djelo anonimnoga provansalskog pjesnika iz sredine XIV. stoljeća koji govori o priznanju, ali i kajanju kralja Roberta na samrtnoj postelji zbog činjenice da je nećaka lišio nasljeđa krune, što otvara pitanje uloge designiranoga nasljednika kraljevskoga prijestola, Roberta, u zbivanjima iz 1299. i 1300. godine.

⁶ O ulozi Bonifacija VIII., koji je posebnom bulom od 24. veljače 1297. godine definirao Roberta kao nasljednika napuljskoga prijestolja u tome trenutku, v. Caggese 1929, 6–7, Kiesewetter 2006, 162, te Bartlett 2020, 215. R. Bartlett posebno ističe tumačenje pojma „prvorođeni“ (*primogenitus*) u toj buli, a koje ovdje valja reproducirati: „Od (tvoje) prijerečene djece onaj kojega treba smatrati prvorođenim i koji treba biti tvoj nasljednik u kraljevstvu je onaj za kojega će se iznaći u trenutku tvoje smrti da ti je najbliži po srodstvu i najstariji po rođenju“ (*Is autem de predictis liberis primogenitus*

project.⁴ However, not even Hóman inquires about the actual objective of the expedition in the moment of its launching, which seems to be a legitimate approach. In addition to addressing the actual objectives of Charles Robert's expedition to Eastern Adriatic and how it was carried out, I will also analyze here the real nature of his "rule" in the first years following his coronation in Esztergom in 1301 and the true role of the Croatian nobility – the ones from the clans of the Šubići of Bribir and the Babonići of Blagaj – on his road to final success in 1309.

Consequently – and, among other things, due to the actions of the Croatian nobility – many texts of various nature, many of which have been preserved, were written about Charles Robert's arrival on Eastern Adriatic coast. When analyzing these documents, one should keep in mind that, when setting out to Split in July 1300, the future king was only twelve years old. His departure from the Kingdom of Naples should be placed within context of that period, starting from the fact that, at that moment (after the death of his father Charles Martel in 1295), he was the heir-apparent to the Neapolitan throne. Given the clear, though unwritten throne succession rules based on primogeniture, Charles Robert could expect with all reason that he would succeed his grandfather, Charles II. His father was Charles II's firstborn son and Charles Robert himself was also his father's firstborn son. However, it was his own grandfather who deprived him of his right of succession,⁵ by arrangement with Pope Boniface VIII, if not even at the Pope's initiative.⁶

⁴ Hóman 1938, 97–98.

⁵ In his will, written in 1308, Charles II bequeathed Charles Robert 2,000 ounces of gold (or 10,000 gold florins) (Bartlett, 2020, 215), clearly indicating that he at least had a sense of debt to his grandson. Caggese 1929, 6, and Kelly 2003, 281, quote the work of an anonymous mid-14th-century Provençal poet who gives an account of King Robert's confession and remorse on his deathbed over the fact that he had deprived his nephew of his right to the crown. This begs the question of the role of Robert, the designated heir to the throne, in the events of 1299 and 1300.

⁶ For the role of Boniface VIII, whose special bull of 24 February 1297 defined Robert as the heir to the throne of Naples at that moment, see Caggese 1929, 6–7, Kiesewetter 2006, 162 and Bartlett 2020, 215. R. Bartlett particularly points out at the interpretation of the term "firstborn" (*primogenitus*) used in this bull. It deserves to be reproduced

u papinskoj želji za osiguranjem stabilnosti u Kraljevstvu, s obzirom na zaplete oko vlasti nad Sicilijom, ali i na to da su odnosi kurije, odnosno samoga pape, s francuskim kraljem Filipom IV. Lijepim, kao i rimskim klanom Colonna, već bili prilično narušeni.⁷ No u trenutku kada je donesena odluka svakako je u prvome planu i za Karla II. i za papu stajao sukob s Aragoncima, koji su zaposjeli Siciliju i odatle ugrožavali vlast Karla II. i na kopnu, a u tome se ratu kralj mogao mnogo više osloniti na trećega sina, Roberta, nego na nedorasloga unuka, pa ga je sukladno tomu valjalo i nagraditi.⁸ Inače, do toga je vremena Napuljsko Kraljevstvo tradicionalno bilo posljednje papinsko pribježište u slučaju bilo kakva napada na Rim te je Bonifacije očito želio zadržati sigurnu odstupnicu za svaki slučaj, što bi s malodobnim kraljem i otvorenim ratom u tijeku bilo mnogo teže. Formalno je papa, kao senior, mogao ovjeriti odluku kralja Karla II. da prijestolonasljednikom odredi svoga trećega po rođenju sina, Roberta, jer se time nisu kršile odredbe ugovora kojim su Anžuvinci došli do napuljske krune.⁹ No sam je Karlo Robert u kasnijim vremenima jasno davao do znanja da se smatrao zakonitim za svoje punopravno nasljeđe, iz čega će se izroditi cijeli niz komplikacija što će se protezati sve do sredine 14. stoljeća.¹⁰ Uglavnom, odluka o lišavanju Karla Roberta prava nasljeđa na napuljsku krunu i promocija Roberta u punopravnoga nasljednika, iz čega je proizašlo i stajalište o nezakonitosti postupka Karla II. i pape Bonifacija VIII., doista je dugo i glasno odzvanjalo što

The reasons for this should primarily be sought in Pope's intention to ensure stability in the Kingdom after the entanglements with the rule over Sicily and in the fact that the relations between the Curia (i.e. the Pope himself) on the one hand and French king Philip IV the Fair and Roman clan of Colonna on the other had already been rather disturbed.⁷ But in the moment when the decision was made, featuring prominently both for Charles II and for Pope was the conflict with the Aragon, which had taken Sicily and used it to threaten Charles II's rule on the mainland. In that war, the king could rely on his third son Robert much more than on his young grandson; consequently, the son deserved a reward.⁸ Until that time, Kingdom of Naples had traditionally been the Pope's last sanctuary in case of any attack on Rome, so Boniface obviously wanted to retain this line of retreat in a contingency. With a minor on the throne and with an ongoing open war it would be much harder to do. Due to his rights of seniority, the Pope was in position to verify King Charles II's decision to proclaim his third-born son Robert the heir to the Neapolitan throne, because it would not represent a breach of the contract that led the Angevines to that throne.⁹ But Charles Robert himself would later make it clear he considered himself deprived of his birthright, which would result in numerous complications that stretched all the way to the mid-14th century.¹⁰ By and large, the decision to deprive Charles

intelligatur et in eodem regno tibi sit successor et heres, quem mortis tue tempore priorem gradu et maiorem natu reperiri continget – cit. prema Bartlett 2020, 510 bilj. 88).

⁷ Za odnos Bonifacija VIII. i Filipa IV. Lijepog v. Strayer 1980, 251 i d. te Canning 2011, 12–18.

⁸ Od veljače 1297. godine Robert je i formalno bio „kraljev vikar“, a 1299. preuzeo je zapovjedništvo nad snagama pripremljenim za pohod na Siciliju koji je i počeo tijekom lipnja te godine – usp. Caggese 1929, 9–12.

⁹ Za uvjete pod kojima je Karlo I. preuzeo Kraljevstvo obiju Sicilija 1266. godine v. Dunbabin 1998, 132. Složeni sklop odnosa Bonifacija VIII. i Karla II. zorno, uz poziv na raniju literaturu, raščlanjuje Tocco 2006.

¹⁰ O talijanskim zapletima Karla Roberta i Ludovika Velikoga opširno raspravlja Hóman 1938, 143, 317–352. R. Bartlett ide čak tako daleko da tvrdi kako je ovaj „slučaj oblikovao europske politike za cijelo jedno stoljeće“ – Bartlett 2020, 216.

here: “Among (your) children, he is to be understood as *primogenitus* and to be your successor and heir in the kingdom who, at the time of your death, is found to be prior in degree and older in birth”. (*Is autem de predictis liberis primogenitus intelligatur et in eodem regno tibi sit successor et heres, quem mortis tue tempore priorem gradu et maiorem natu reperiri continget* – quoted according to Bartlett 2020, 510 n. 88).

⁷ For the relations between Boniface VIII and Philip IV the Fair, see Strayer 1980, 251 ff. and Canning 2011, 12–18.

⁸ As of February 1297, Robert had formally been the “King's vicar”; in 1299, he took command over the troops prepared for the Sicily campaign, which would be launched in June that year – cf. Caggese 1929, 9–12.

⁹ For the terms under which Charles I took the throne of the Kingdom of the Two Sicilies in 1266, see Dunbabin 1998, 132. The complex rapport between Boniface VIII and Charles II is lucidly analyzed by Tocco 2006, with references to earlier literature.

¹⁰ The Italian entanglements of Charles Robert and Louis the Great are extensively discussed by Hóman 1938, 143, 317–352. R. Bartlett goes to such lengths to say that “the case shaped European politics for almost a century” – Bartlett 2020, 216.

se ponajbolje vidi iz činjenice da su svoje komentare o tomu u kasnijim vremenima davali Baldus de Ubaldis, jedan od najvećih pravnih autoriteta srednjega vijeka, ali i Dante Alighieri, ovaj drugi uz jasno iskazane simpatije za Karla Roberta.¹¹ Valja uza sve ovo ipak primijetiti da kršenje prava primogeniture, u to doba još uvijek ne u punoj mjeri učvršćenoga jasnim pravilima, u sklopu odnosa unutar vladarskih dinastija europskoga srednjovjekovlja nije bila izrazito rijetka pojava, no i kao takva je ipak privlačila pozornost „javnosti“ onoga doba.¹²

Polazeći od tih spoznaja valja se na sljedećoj stepenici upitati kako se u tu sliku uklapa vrijeme početka pohoda koji je Karla Roberta doveo na istočnojadransku obalu. Jedan od mogućih odgovora bio bi onaj koji je svojedobno naznačio D. Karbić, smatrajući da se (valjda u Napulju) „zaključilo da bi duže odlaganje moglo izazvati gubitak krune u korist drugih pretendena.“¹³ Takav pristup implicira, a što je i inače značajka ukupnoga historiografskog pristupa ovome problemu kako je on ranije ocrtan, da se u Napulju doista ozbiljno računalo s pravom na krunu sv. Stjepana nakon smrti Ladislava IV. No s takvim pristupom, poglavito s tezom o „gubitku krune u korist drugih pretendena“, postoji ozbiljan problem – pripreme su za pohod na istočnu obalu Jadrana počele 1299. godine, a onda je i plan ostvaren u ljeto 1300. godine, u vrijeme dok je kralj Andrija III. još uvijek živ (i zdrav), bez ikakvih naznaka da mu se približava smrt, pa stoga na političkome obzoru, bar onome stvarnom, još uvijek nema (ozbiljnih) pretendena. Stoga se čini uputnijim razloge ovakva tempiranja vezati za nutarnje stanje u Napuljskome Kraljevstvu – prije svega uz činjenicu, na koju je ranije upozoreno, da su upravo u vrijeme kad se počelo govoriti o pohodu počele napadne operacije na Siciliji pod vodstvom designiranoga nasljednika Roberta. Bio je to zapravo pravi trenutak za „uklanjanje

Robert of his right to the Neapolitan crown and to proclaim Robert the heir-apparent, from which followed the viewpoint that the action of Charles II and Pope Boniface VIII had been illegal, reverberated for quite a long time. This is best reflected in the fact that figures like Baldus de Ubaldis, one of the leading legal authorities in the Middle Ages, and Dante Alighieri (who clearly expressed his liking for Charles Robert) commented on it in later periods.¹¹ However, it should be noted that, while still not fully defined with unambiguous rules in those days, violation of the right of primogeniture was not a particularly rare phenomenon in the context of the internal interrelations within ruling dynasties of Europe's Middle Ages. Nevertheless, it attracted “public” attention.¹²

Based on all of the above, the question arises how does the timing of Charles Robert's expedition to Eastern Adriatic fit in the bigger picture? One possible answer would be the one offered by D. Karbić in his time. He believed that they (those in Naples, probably) “concluded that any further delay could result in losing the crown to other pretenders.”¹³ Such an approach implies – and this is typical of the general historiographic approach to this problem as outlined above – that Naples quite seriously, and with good reason, counted on the right to Crown of St. Stephen after the death of Ladislaus IV. But there is a serious problem with such an approach – particularly with the thesis of “losing the crown to other pretenders”. The preparations for the expedition to Eastern Adriatic began in 1299 and the plan was finally realized in summer 1300, while King Andrew was still alive, with no indications of any serious illness, not to speak about immediate death, so there were no (serious) pretenders on the realistic political horizon at the time. This is why it may be advisable to seek the reasons for such timing in the internal situation in the Kingdom of Naples, primarily in the aforementioned fact that the first considerations of the expedition coincided with

¹¹ V. Kelly 2003, 8, 276–278, te Bartlett 2020, 214–215.

¹² Bartlett 2020, 210–226.

¹³ Karbić 2015, 182, a slično stajalište artikulira i Kieserwatter 2006, 174. Takvo tumačenje može naći potporu i u sačuvanom diplomatskom materijalu s početka Karlove vladavine – v. ovdje bilj. 17.

¹¹ V. Kelly 2003, 8, 276–278 and Bartlett 2020, 214–215.

¹² Bartlett 2020, 210–226.

¹³ Karbić 2015, 182; similar viewpoint can be found in Kieserwatter 2006, 174. Support for such an interpretation can also be found in the preserved diplomatic documents from the beginning of Charles' reign – see n. 17 here.

iz slike“ Karla Roberta,¹⁴ kao legitimnoga pretendenta na djedov prijestol, koji je svojom pukom nazočnošću u Napulju bio potencijalni izvor nevolja i nestabilnosti.

Uzimajući u obzir te činjenice, može se bez mnogo zazora zaključiti da je slanje dječaka na istočnu obalu Jadrana, odnosno dalje u njezino duboko zaleđe, ako se s time uopće ozbiljno i računalo, bilo način uklanjanja potencijalnoga ishodišta političke nestabilnosti. I ovdje je, kao i u slučaju promjene reda nasljeđa, naravno, postojao formalni pretekst za pokretanje cijele ekspedicije, koji se temeljio na činjenici da je dječak po svojoj baki, kraljici Mariji, ženi Karla II., polagao pravo na krunu sv. Stjepana. No to je pravo 1300. godine izgledalo vrlo daleko od mogućega ostvarenja jer je krunu i vlast čvrsto u svojim rukama držao Andrija III. kojega se općenito, nakon početnih dvojbi, smatralo zakonitim sljednikom unutar dinastije Arpadovića, čak i na papinskoj kuriji.¹⁵ On, doduše, nije imao muškoga potomstva, ali je još uvijek bio relativno mlad te se moglo računati s tim da će ipak uspjeti osigurati nasljednika. Andrijino se pravo iz Napulja osporavalo još od njegova uspona na prijestol, pa je Karlo Martel vjerojatno već 1292. godine čak bio i formalno okrunjen za ugarsko-hrvatskoga kralja, no praktičnoga nastojanja na ostvarenju njegovih prava zapravo nikad nije ni bilo. S postojećim vrelima nemoguće je stvarno prosuditi što je za napuljski dvor doista „pravo nasljeđa na krunu sv. Stjepana“ značilo 90-ih godina 13. stoljeća. Uzimajući, međutim, u obzir ono što istraživanja R. Bartletta otkrivaju o europskome „dinastičkom misaonom sklopu“ i strategijama izvedenim iz toga sklopa, čini se opravdanim pretpostaviti da je to „pravo“ otvaralo mogućnost nalaženja rješenja, pod određenim okolnostima stvorenim izgledima za izumiranje muške linije nasljeđa dinastije Arpadovića, za nekoga od prinčeva,

¹⁴ Iskaz „uklanjanje iz slike“ nije ovdje čak ni puka metafora jer u „Bibliji iz Malinesa“ stoji oslikano dinastičko stablo napuljskih Anžuvina na kojemu nedostaju likovi i Karla Roberta i Karla Martela, njegova oca – v. Kelly 2003, 278.

¹⁵ U historiografiji ustaljeno stajalište, prema kojemu je papinska kurija od smrti Ladislava IV. jasno i nedvojbeno podržavala anžuvinske pretenzije na krunu sv. Stjepana ne priznajući Andriju III. za legitimnoga kralja Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, jasno je i nedvojbeno opovrgnuto Kieserwatter 2006.

the beginning of the Sicilian campaign under the command of the designated heir Robert. It was the right moment for removing Charles Robert from the picture,¹⁴ on the ground that his mere presence in Naples, him being a legitimate pretender to his grandfather's throne, was a potential source of troubles and instability.

Taking these facts into account, we can safely conclude that sending the boy to the Eastern Adriatic coast and further into its hinterland – if the effort was from the start taken seriously at all – was a way of eliminating a potential source of political instability. Just like in the case of rearrangement of the line of succession, here, too, there was a formal pretext for launching the expedition. The pretext was the fact that the boy laid claim to Crown of St. Stephen through his grandmother Queen Mary, the wife of Charles II. However, in 1300, this claim seemed far from realistic, because the crown and power were firmly in the hands of Andrew III who, after initial dilemmas, was considered the legitimate heir in the line of the Arpad dynasty, even by the Papal Curia.¹⁵ True, he had no male issue at the time but was still relatively young and there was a chance that he would provide a successor eventually. Also true, Andrew's right to the throne had been contested in Naples ever since he had become king and Charles Martel was even formally crowned Hungarian-Croatian king as early as in 1292, although no practical efforts to exercise his rights had ever been undertaken. Based on the existing sources, it is not possible to judge what exactly did the “right to Crown of St. Stephen” actually meant for the Neapolitan court in the 1290s. However, taking into account R. Bartlett's discussions of the European “dynastic mindset” and the strategies arising from that mindset, it seems justified to assume that

¹⁴ The expression “removing from the picture” is not even metaphorical here: the “Malines Bible” contains a picture depicting the genealogy of the Neapolitan Anjou dynasty on which Charles Robert and his father Charles Martel are missing – see Kelly 2003, 278.

¹⁵ The viewpoint – deep-rooted in historiography – that the Papal Curia had, ever since the death of Ladislaus IV, unambiguously supported the Angevine aspirations to Crown of St. Stephen while not recognizing Andrew III as the legitimate king of the Kingdom of Hungary-Croatia, was clearly and indisputably refuted by Kieserwatter 2006.

brojnih muških potomaka Karla II. i njegove žene Marije.¹⁶ Ono što je, međutim, ovdje bitno naglasiti jest spoznaja da se takve okolnosti, odnosno uvjeti, *nisu* stekli u trenutku kad je planiran i pokrenut pohod koji će Karla Roberta odvesti na istočnu obalu Jadrana, što se onda odrazilo i na način na koji je taj pohod organiziran i izveden.

Formalni pretekst za organiziranje ekspedicije upravo 1300. predstavljao je poziv koji su politički protivnici Andrije III. na čelu s braćom Héderima (u historiografiji se za braću često koristi i oznaka Kőszegi) uputili na papinsku kuriju, a vjerojatno i napuljski dvor, 1299. godine. Okolnosti upućivanja toga poziva, kao i njegov oblik, zasad su još uvijek zagonetke, jer o njemu tek s nekoliko riječi govore ugarske kronike 14. stoljeća, no čini se da je ta akcija ostavila i posredan trag u diplomatskoj građi.¹⁷

¹⁶ Marija je rodila čak osam sinova: Karla Martela, Ludovika, Roberta, Filipa, Ivana, Petra, Rajmonda Berengara i Ivana Tristana, od kojih su zadnja trojica umrli relativno rano – Kelly 2003, 124 bilj. 183. Za „dinastičke strategije“ Anžuvinača kao svojevrstnu materijalizaciju političkih planova, ali i način stvaranja te uporabe simboličkoga kapitala, v. Runciman 1992, 135–147; Dunbabin 1998, 89–98; Kelly 2003, 52 i d., 119–132.

¹⁷ Različita tumačenja v. prema Hóman 1938, 96–98, Kiesewetter 2006, 174–176, i Zsoldos 2013, 231–232. Što se pak diplomatske građe tiče, trag ove akcije može se naslutiti u darovnici što ju je 22. svibnja 1304. kancelarija Karla Roberta izdala stanovnome Benediktu, sinu Bude *de Gezth* – Nagy 1878, 80–82 br. 74. U naraciji te darovnice, pri popisu Benediktovih zasluga govori se o tomu da je on čak tri puta dolazio u Napulj kao izaslanik ugarskih „prelata i baruna“ s porukom da mladi pretendent treba požuriti s dolaskom u Ugarsku kako bi ostvario svoja prava – *idem magister Benedictus, a prelatibus et baronibus regni vngarie, ad nos in apuliam, regnum nostrum in legacionem transmissus graciosas et vtilis, tam ipsi regno Vngarie, quam nobis legaciones retulit et attulit, videlicet, quod nos celerius quam possemus in ipsum regnum Vngarie, tam electione predictorum prelatorum, et baronum, quam iure geniture nobis debitum, iter et intratum nostrum accelerare festinaremus*. Spomenuti kroničarski tekst, u jednoj od sačuvanih verzija, govori o tomu da su poslanstvo papi uputili ne samo Héderi već i Ugrin Csák, isti onaj koji će nakon 1301. biti glavni oslonac i podrška Karlo Robertu: *In cuius imperio* (sc. Andrije III.) *quidam nobiles regni, Iohannes scilicet et Herricus banus filius Herrici ac Vgrinus filius Pouch de Vylac aliique* (na mjestu Ugrinova imena u drugoj sačuvanoj verziji teksta stoji tek: *ac alii*) *quamplures in preiudicium regis Andree a papa Bonifacio VIII-o regem (ut dicitur) petierunt* – Szentpétery 1937, 477 r. 4-13. Temeljem danas poznatih činjenica može se dakle razaznati kako se izričaj „prelati i

this “right” offered possible solution (in the circumstances created by the prospects of extinction of the male lineage of the Arpad dynasty) for one of the princes – the numerous male children of Charles II and his wife Mary.¹⁶ However, it is important to underline here that such circumstances – or conditions – did *not* exist in the moment when the expedition that would take Charles Robert to Eastern Adriatic was planned and launched, which, in turn, reflected in the way the whole expedition was organized and carried out.

The formal pretext for organizing the expedition in that particular year – 1300 – was the invitation that Andrew III's political opponents headed by the brothers Héder (often referred to in historiography as Kőszeg) sent to the Papal Curia, and probably to the Neapolitan court, in 1299. The circumstances of the invitation and its form are still subject of scrutiny because it is only offhandedly mentioned in the Hungarian 14th-century Chronicle. It seems, however, that the invitation also left an indirect trace in latter documents.¹⁷ It is clear

¹⁶ Mary gave birth to as many as eight sons: Charles Martel, Louis, Robert, Philip, John, Peter, Raymond Berengar and John Tristan (the last three died relatively early) – Kelly 2003, 124 n. 183. For Angevine “dynastic strategies” aimed at realization of their political plans and for the methods used to create and use this symbolical capital, see Runciman 1992, 135-147; Dunbabin 1998, 89-98; Kelly 2003, 52 ff., 119-132.

¹⁷ For various interpretations of invitation see Hóman 1938, 96-98, Kiesewetter 2006, 174-176, and Zsoldos 2013, 231-232. As regards latter documents, a deed of gift issued by Charles Robert's chancery to a certain Benedict, son of Buda *de Gezth*, on May 22, 1304, hints at the invitation – Nagy 1878, 80-82 no. 74. Listing Benedict's merits, the deed specifies that he visited Naples as many as three times as an envoy of Hungarian “prelates and barons”, with a message that the young pretender should come to Hungary as soon as possible to realize his right – *idem magister Benedictus, a prelatibus et baronibus regni vngarie, ad nos in apuliam, regnum nostrum in legacionem transmissus graciosas et vtilis, tam ipsi regno Vngarie, quam nobis legaciones retulit et attulit, videlicet, quod nos celerius quam possemus in ipsum regnum Vngarie, tam electione predictorum prelatorum, et baronum, quam iure geniture nobis debitum, iter et intratum nostrum accelerare festinaremus*. As far as the 14th-century Chronicle is concerned, one of the preserved versions of this chronicle states that envoys were sent to the Pope not only by the Héders, but also by Ugrin Csák, who would become one of Charles Robert's main supporters after 1301: *In cuius imperio* (sc. Andrew III's) *quidam nobiles regni, Iohannes scilicet et Herricus banus filius Herrici ac Vgrinus filius Pouch de Vylac aliique* (in the second preserved version there is no Ugrin's name; it merely says: *ac alii*) *quamplures in preiudicium regis Andree a papa Bonifacio VI-II-o regem (ut dicitur) petierunt* – Szentpétery 1937, 477 ll. 4-13.

Iz kasnijega slijeda događaja jasno je tek toliko da se taj poziv, bar što se tiče Hédera, najvjerojatnije koristio kao ulog u pregovorima nezadovoljnika s Andrijom III., koji su započeti još 1298. godine.¹⁸ Vijesti o pripremama dječaka pretendenta za pohod na istočnu obalu Jadrana, koje su se rastegle na gotovo cijelu prvu polovinu 1300. godine, zacijelo su stigle i do samoga Andrije III., pa je vjerojatno i to utjecalo na pregovore koji su trajali. Naime, Andrijin djed Mihajlo Morosini bio je upravo od veljače 1299. do veljače 1301. godine zadarski knez i pritom iskazivao itekakav interes za zbivanja vezana za krunu sv. Stjepana, pri čemu se može pretpostaviti da tu nije bilo riječi samo o pasivnome interesu.¹⁹

baruni“ praktično odnosio na izabranoga, ali ne i potvrđenoga, ostrogonskoga nadbiskupa Grgura te na braću Hédere i Ugrina Csáka. S druge strane, činjenica da je posjed, koji je kraljevskom darovnicom dobio Benedikt, bio u Srijemskoj županiji daje za pravo zaključiti kako je on bio Ugrinov službenik, „familijar“. Svakako valja upozoriti da registri anžuvinske kancelarije, uništeni u Drugome svjetskom ratu, bar koliko se danas zna, nisu sačuvali trag veza napuljskoga dvora s Ugrinom Csákom, iako se on pokazao kao najdosljedniji anžuvinski pristaša među ugarskim svjetovnim velikašima.

¹⁸ Proces pregovaranja, ali bez naznake da je poziv u Napulj mogao biti ulog u tim pregovorima, ukratko prikazuje, a potom i jasno analizira njegove rezultate Zsoldos 2013, 231–233.

¹⁹ Za pismo kojim mletački podanik, u tome trenutku u službi ugarsko-hrvatskoga kralja, Petar Bonzano u ljeto 1300. godine izvješćuje Mihajla Morosinija, tada zadarskoga kneza, o zbivanjima na Andrijinu dvoru v. ovdje bilj. 37. Morosiniji su inače držali od početka 13. stoljeća nasljedni položaj kneza otoka Osora i Cresa (Ljubić 1868, 24 br XXXIII), no tijekom 90-ih godina toga stoljeća uspijevali su dobiti u nekoliko navrata položaj knezova u Zadru i Dubrovniku (za zadarska kneštva Rugerija Morosinija od 1292. do 1295. v. *DZ VII*, 113 br. 93, 30. 11. 1292. i 196 br. 175, 02. 01. 1295., Fiofia (Feofia) Morosinija od 1295. do 1297. v. *DZ VII*, 211 br. 191, 28. 10. 1295. i 261 br. 230, 04. 12. 1296. te Mihajla Morosinija od 1299. do 1301. v. *DZ VII*, 329 br. 286, 11. 03. 1299. i *DZ VIII*, 2 br. 3, 31. 01. 1301.; Marin Morosini je bio dubrovački knez od 1295. do 1297. – *DZ VII*, 207 br. 186, 13. 06. 1295. i 265 br. 234, 24. 03. 1297.; Mihajlo Morosini bio je inače tijekom 70-ih i 80-ih godina 13. stoljeća u dva navrata na položaju dubrovačkoga kneza – *DZ VI*, 110 br. 98, 02. 07. 1275, 493 br. 409, 12. 08. 1284.). S obzirom na gustu mrežu kontakata i veza istočne obale Jadrana i južne Italije teško može biti dvojbe da je položaj knezova u ključnim točkama te mreže, Dubrovniku i Zadru, mogao osigurati važne promatračnice, ako ne i nešto više za mletački patricijski rod koji je u tome dobu imao i „svoga čovjeka“ na ugarsko-hrvatskome prijestolju, a kojemu su napuljski Anžuvinci predstavljali neku vrst prijatelja.

from subsequent developments that the invitation, at least as far as the Héders were concerned, was probably used as a stake in the malcontents' negotiations with Andrew III, initiated back in 1298.¹⁸ The news of the young pretender's preparations for the expedition to Eastern Adriatic, which stretched throughout the first half of 1300, must have also reached Andrew III, which must have affected the ongoing negotiations. Andrew's grandfather Michael Morosini was Zadar's rector in that particular period (from February 1299 to February 1301). He showed great interest in the entanglements around Crown of St. Stephen. We can assume that his interest was not merely passive.¹⁹ Be it as it may, it was only recently that Hungarian historian Atilla Zsoldos very convincingly demonstrated that Andrew

Based on what we know today, it is clear that the expression “prelates and barons” referred to the elected – but not confirmed – Bishop Gregory of Esztergom, the Héder brothers and Ugrin Csák. On the other hand, the fact that the estate given to Benedict by the royal deed of gift was in Syrmia County supports the conclusion that he was Ugrin's retainer. We should certainly note here that, to our best knowledge, no evidence of any connection between the Neapolitan court and Ugrin Csák has been preserved in the records of the Angevine chancery, destroyed in World War II, although he turned out to be the most consistent supporter of the Anjou dynasty among the Hungarian secular high nobility.

¹⁸ The process of the negotiations, without any suggestion that the invitation to Naples could have been a stake in them, is briefly outlined by Zsoldos 2013, 231–233, who also analyzes its results.

¹⁹ For the letter in which Peter Bonzano, a Venetian subject in the service of the Hungarian-Croatian king notifies in summer 1300 Michael Morosini, then rector of Zadar, of the events on Andrew's court, see n. 37 here. Since the early 13th century, the Morosinis had been hereditary rectors of Osor and the island of Cres (Ljubić 1868, 24 n. XXXIII); in the 1290s, they also managed to become rectors in Zadar and Dubrovnik (for Rugeri Morosini as the rector of Zadar from 1292 to 1295, see *CD VII*, 113 no. 93, November 30, 1292 and 196 no. 175, January 2, 1295; for Fiofi (Feofio) Morosini from 1295 to 1297, see *CD VII*, 211 no. 191, October 28, 1295 and 261 no. 230, December 4, 1296, and for Michael Morosini from 1299 to 1301, see *CD VII*, 329 no. 286, March 11, 1299 and *CD VIII*, 2 no. 3, January 31, 1301; Marin Morosini was the rector of Dubrovnik from 1295 to 1297 – *CD VII*, 207 no. 186, June 13, 1295 and 265 no. 234, March 24, 1297; Michael Morosini was the rector of Dubrovnik on two occasions in the 1270s and 1280s – *CD VI*, 110 no. 98, July 2, 1275, 493 no. 409, August 12, 1284). Given the dense network of contacts and links between Eastern Adriatic and Southern Italy, there can be no doubt that having rectors in place in the network's crucial points of Dubrovnik and Zadar meant having important observation posts, if not more, used by Venetian patricians who also had “their man” on the Hungarian-Croatian throne at the time; to this “man”, the Angevines of Naples posed a threat of a sort.

Bilo kako bilo, tek je nedavno mađarski povjesničar Atilla Zsoldos vrlo uvjerljivo pokazao da je Andrija III. uspješno okončao te pregovore upravo u vrijeme kad je ekspedicija s budućim kraljem u srpnju isplovljavala iz Barlette. Suština je dogovora bila da je, u zamjenu za lojalnost kruni, kralj četvorici velikaša priznao pravo na korištenje titule palatina, jednom titule transilvanskoga vojvode, a Henrik Héder dobio je pravo na titulu slavonskoga bana. Ako je, dakle, bar formalno, pohod Karla Roberta i bio pokrenut po pozivu Henrika Hédera i njegova kruga upućenom 1299. godine, u trenutku kad je on konačno pokrenut u ljeto iduće godine, politička je situacija u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu bila stubokom promijenjena, a pozicija aktualnoga kralja nikad čvršća i stabilnija.

Iz ovakvoga prikaza stanja nije teško zaključiti kako je temeljni cilj cijeloga pothvata bio zapravo maknuti dječaka na stanoviti način iz Napulja, što se daje potvrditi nekim zapažanjima koja bacaju malo drukčije svjetlo na pothvat preuzimanja krune sv. Stjepana. U tome kontekstu posebnu pozornost privlači pismo kralja Karla II. od 13. srpnja 1300. godine,²⁰ upućeno svega petnaestak dana prije isplovljavanja flote iz Barlette, „upraviteljima kućanstva“ (*magistris hospicii*) Karla (Roberta) od Ugarske, a nastalo nakon kraljeva razgovora s priorom dominikanaca iz Barija. Prior Petar de Andria upozorio je, naime, kralja Karla II. da dječak koji se spremao postati kralj u opravi koja mu je priređena za pohod, nema posebnih, „bojnih“ konja, niti pak svilenih odora, stvari za koje je, navodno, bilo uređeno da mu se prirede.²¹ Stvar izgleda to čudnije što je jug Italije bio naširoko poznato područje uzgoja konja, među njima i onih posebnih „bojnih“, pa je tako primjerice Karlo I., otac Karla II. i djed Karla Roberta, svojim novim vazalima u Grčkoj samo 8. srpnja 1280.

III had successfully brought the negotiations to an end in June, just when the expedition was about to leave the port of Barletta with the child/future king aboard. Essentially, the arrangement was that, in return for loyalty to the crown, four noblemen would be entitled by the king to use the title of palatine, one the title of duke of Transylvania and Henry Héder the title of *ban* of Slavonia. If, at least formally, the expedition of Charles Robert was indeed initiated by the invitation sent by Henry Héder and his circle in 1299, in the moment when it was actually launched in summer next year the political situation in the Kingdom of Hungary-Croatia was fundamentally changed and the position of the incumbent king had never been stronger and more stable.

The above description of the situation clearly indicates that the expedition's main objective was to remove the boy from Naples. Some observations that cast a somewhat different light on this project of taking over Crown of St. Stephen can be seen as evidence of such an interpretation. In this context, particularly interesting is King Charles II's letter from July 13, 1300,²⁰ sent to the “majordomos” (*magistris hospicii*) of Charles Robert of Hungary only a couple of weeks before the fleet left Barletta. The letter was written after the king's conversation with Peter de Andria, a Dominican prior from Bari. The prior had warned King Charles II that the supplies and equipment prepared for the expedition of the boy who was about to become king did not include special “war horses” or silken robes – the things that had supposedly been ordered.²¹ The whole thing seems all the more strange because Southern Italy was known as a horse-breeding region, which included the special war horses (for example, on July 8, 1280, alone, Charles I – father of Charles II and grandfather of Charles Robert – sent to his new vassals in Greece not less than 63 horses, mostly the ones intended for

²⁰ Pismo je tiskano u Wenzel 1874, 151–152 br. 188.

²¹ Wenzel 1874, 151: *Religiosus vir frater Petrus de Andria de Ordine Predicatorum Prior in Baro presens coram nobis exposuit, quod non sine amiratione accepimus, eundem nepotem nostrum non habere destrarium nec curserium, aut roba de seta pro persona sua, prout extitit ordinatum.* Prior Petar očito je bio dobro obaviješten o tome što se događalo s pratnjom dječaka pretendenta jer je sudjelovao u pripremi pohoda, a onda mu se i pridružio te se nalazio u Karlovoj pratnji i u dječakovo ime dolazio u Napulj i nakon iskrčavanja u Splitu – Wenzel 1874, 144 br. 176; 164 br. 207 (s pogrešnom godinom 1301. umjesto 1300.).

²⁰ The letter was published in Wenzel 1874, 151-152 no. 188.

²¹ Wenzel 1874, 151: *Religiosus vir frater Petrus de Andria de Ordine Predicatorum Prior in Baro presens coram nobis exposuit, quod non sine amiratione accepimus, eundem nepotem nostrum non habere destrarium nec curserium, aut roba de seta pro persona sua, prout extitit ordinatum.* Obviously, Prior Peter was well-informed about the young pretender's entourage because not only he had taken part in the preparations for the expedition, but he also joined it. He also came to Naples in the boy's name even after landing in Split – Wenzel 1874, 144 no. 176; 164 no. 207 (specifying a wrong year – it should be 1300 instead of 1301).

poslao 63 različita konja, uglavnom ona namijenjena vojnoj službi.²² Izrazito skupi (na europskim tržištima) posebni „bojni“ konji (*dextrarii*)²³ i svilene oprave po onodobnim su shvaćanjima predstavljali temeljno fizičko, odnosno vanjsko i vidljivo simboličko obilježje društvenoga ugleda, posebice pak onoga kraljevskog veličanstva. Jasno se to raspoznaje na primjeru oca Karla Roberta, Karla Martela, koji je neposredno pred smrt po Italiji paradirao kao „kralj Ugarske“ i očevo nasljednik u sjajnoj pratnji 200 mladih vitezova iz Francuske, Provanse i Napuljskoga Kraljevstva. Njihova bogata oprema, sa zlatnim ostrugama i posrebranim te pozlaćenim sedlima urešenim anžuvinskim i ugarskim herladičkim simbolima, kao i jednoobrazna luksuzna nošnja koju im je priskrbio sam „ugarski kralj“, očito je privlačila pozornost i jasno davala do znanja društvenu važnost onoga kome su služili.²⁴ Nije teško naslutiti da

²² Davis 1989, 62–64.

²³ Po jednome opisu londonskoga tržišta konja iz 70-ih godina XII. stoljeća „skupi bojni konji“ (*dextrarii*) su se odlikovali „elegantnom formom i plemenitim držanjem, s ušima koje podrhtavaju, uzdignutim vratom i golemim sapima“ (Davis 1989, 66). Kako je izvježbano oko srednjovjekovnoga promatrača jasno razlikovalo takva posebnog „bojnog konja“ od onih običnih, pokazuje primjer splitskoga patricija i kroničara druge polovine XIV. stoljeća, A. Cutheisa. On, naime, u opisu ulaska novoga nadbiskupa, Hugolina de Branca, u Split 1349. jasno razlikuje „bojne“ i obične konje te veli kako je nadbiskup svečano ušao u grad „s pratnjom mnogih klijenata s posebnim bojnim i mnoštvom običnih konja“ – *cum magna clientum societate cum destreriis et equis multis* (citirano prema fotografijama teksta s kraja XIV. stoljeća reproduciranim u *Legende i kronike* 1977, 392). Cijena je pak takvoga *dextrarius*a u Napuljskome Kraljevstvu 90-ih godina XIII. stoljeća iznosila oko 20 „unči zlata“ ili 100 florena – za cijenu v. Hardi 2012, 64 te 61 bilj. 113 za tečaj zlatnoga novca.

²⁴ Firentinski kroničar Giovanni Villani opisuje pojavu Karla Martela u Firenci 1295. ovako: *con sua compagnia CC cavalieri a sproni d'oro, Franceschi, e Provenzali, e del Regno, tutti giovani, vestiti col re d'una partita di scarlato et verde bruno, e tutti con selle d'una assisa a palafreno rievate d'ariento e d'oro, co l'arme a quartieri a gigli ad oro, e accerchiata rosso e d'argento, cioè l'arme d'Ungaria, che pareva la più nobile e ricca compagnia che anche avesse uno giovane re con seco* – Villani s.a., 540. Važnost prikazivanja luksuza i sjaja u svezi s kraljevskom pojavom pokazuje opis pogrebnih svečanosti upriličenih upravo za Karla Roberta 1342., što ga je ostavio Ivan Aprod, a potkraj XV. stoljeća objavio Ivan Thuróczi. U tome se opisu, koji stoji u oštrome kontrastu spram onoga što se zna o odlasku iz Napulja, spominju čak tri „svečana bojna konja“ opremljena u purpuru, a koje su jahali vitezovi s kraljevskom ratnom opremom (*tres solennes dextrarii ipsius domini regis Karoli suis falerati purpureis operimentis: super quos milites strennui armis eiusdem*

military).²² Being very expensive (in European markets), special war horses (*dextrarii*)²³ and silken robes in those days represented a fundamental external and visible symbols of high social standing, particularly of kings. It is clearly seen in the case of Charles Robert's father Charles Martel: just before his death, he paraded through Italy as “King of Hungary” and his father's successor, escorted by 200 young knights from France, Provence and Kingdom of Naples. Their rich accoutrements, golden spurs and silver-plated and gold-plated saddles with Angevine and Hungarian heraldic symbols, as well as the uniform luxury attires provided by the “King of Hungary” himself, obviously attracted attention and reflected the social relevance of the person they had served.²⁴ We can safely assume it was this

²² Davis 1989, 62–64.

²³ According to an account of the London horse market in the 1170s, high-priced war horses (*dextrarii*) were characterized by their “elegant form and noble stature, with ears aquiver, necks upright and a large buttocks” (Davis 1989, 66). An experienced medieval observer made a sharp distinction between special “war horses” and ordinary ones, as can be seen in the example of A. Cutheis, a 14th-century Split patrician and chronicler. When describing the arrival in Split of the new archbishop Hugolin de Branca in 1349, he distinguishes “war horses” from ordinary ones, saying that the archbishop made solemn entrance “escorted by numerous clients, on special war horses and many ordinary ones” – *cum magna clientum societate cum destreriis et equis multis* (quoted from the photographic reproduction of the late 14th-century manuscript in *Legende i kronike* 1977, 392). In 1290s, the price of one such *dextrarius* in the Kingdom of Naples was approx. 20 “ounces of gold” or 100 florins – for the price, see Hardi 2012, 64 and 61 n. 113 for the gold coin exchange rate.

²⁴ This is how Florentine chronicler Giovanni Villani describes the arrival of Charles Martel in Florence in 1295: *con sua compagnia CC cavalieri a sproni d'oro, Franceschi, e Provenzali, e del Regno, tutti giovani, vestiti col re d'una partita di scarlato et verde bruno, e tutti con selle d'una assisa a palafreno rievate d'ariento e d'oro, co l'arme a quartieri a gigli ad oro, e accerchiata rosso e d'argento, cioè l'arme d'Ungaria, che pareva la più nobile e ricca compagnia che anche avesse uno giovane re con seco* – Villani s.a., 540. The importance of displaying royal luxury and glamour can be seen in the description of the ceremony of Charles Robert's funeral in 1342, written by John Aprod and published in late 15th century by John Thuróczi. In this description, in sharp contrast with what is known about the departure from Naples, as many as three crimson-covered “solemn war horses” are mentioned. They were carrying knights with regal accoutrements (*tres solennes dextrarii ipsius domini regis Karoli suis falerati purpureis operimentis: super quos milites strennui armis eiusdem domini regis induti sedebant* – Thuróczy 1986, vol. 1, fol. 2v).

je prior iz Barija, vjerojatno pod utjecajem takve „slike u glavama“ onoga što se dostoji jednoga kralja, i intervenirao kod Karla II. Čudeći se i sam propustu onih koje je zadužio da skrbe oko dječakovih priprema, kralj ih pismom upozorava na sredstva, a riječ je o 15 unči zlata, namijenjenih upravo nabavi četiriju svečanih svilenih oprava (*quator guarnimentis robe de seta*), i izdaje nalog da se propust otkloni, odnosno da se kupe svilene oprave (četiri su svilene oprave inače stajale 25 florena manje no *dextrarius*; ostaje pod znakom pitanja zašto kraljev nalog ne govori ništa o nabavi bar jednoga konja). Iako je to bar na prvi pogled nebitan detalj, pismo jasno upozorava na ne baš pretjeranu skrb kraljevskoga dvora oko ekspedicije na koju je upućen dvanaestogodišnji dječak s konačnim ciljem da postane ugarsko-hrvatski kralj. Zapravo, cijeli je „ekspedicijski korpus“ bio ukrčan na dvije galije i jedan manji brod, galion, pri čemu je veliki dio toga prostora vjerojatno bio potreban za prijevoz ukupno predviđenih **unajmljenih** sto pedeset konja i njihovu opskrbu.²⁵ Unatoč tomu što dokumenti napuljske provenijencije spominju „kućanstvo“ ili „dvor“ (*hospitium*) Karla Roberta i čak trojicu njegovih „predstojnika“ (*magistri hospitii*) te posebnoga „rizničara“ (*thesaurarius*),²⁶ činjenica da su za pohod bili **unajmljeni** posebni ko-

public perception of a king that the prior from Bari had in mind when he intervened with Charles II. The king himself was surprised by this failure of the persons he had charged with the preparations, so he warned them in a letter that funds – 15 ounces of gold (75 florins) – had been allocated for purchasing four formal silken robes (*quator guarnimentis robe de seta*) and he ordered that this omission be corrected and that four silken robes be purchased (four silken robes cost 25 florins less than a *dextrarius*; it is not clear why the king's order says nothing about purchase of at least one horse). While seemingly an irrelevant detail, the letter clearly reflects that the royal court did not give much concern to the expedition intended to enable the twelve-year-old boy to become the Hungarian-Croatian king. Actually, the entire „expeditionary corps“ boarded two galleys and a smaller ship (galleon). Most of the ship space was probably intended for the planned one hundred fifty **rented** horses and their supplies.²⁵ Although the Neapolitan documents mention Charles Robert's "household" or "court" (*hospitium*), as many as three of his "majordomos" (*magistri hospitii*) and a special "treasurer" (*thesaurarius*),²⁶ the fact that special horses were **rented** for the expedition indicates that the pretender's entourage on his journey to Eastern Adriatic

domini regis induti sedebant – Thuróczy 1986, sveš. 1, fol. 2v), dok je kraljevo tijelo, izloženo u Višegradu, bilo opremljeno tako da mu je na glavi stajala zlatna kruna, bio je odjeven u skrletnu tuniku urešenu dragim kamenjem, a na nogama su mu bile cipele rađene od zlata (*preciosissimus caput eius iuxta decentiam regni: sui honoris corona aurea: corpusque ipsius splendidissimum tunica scarletina ac etiam caligis solutaribus gemis preciosissimis contextis: et desuper calcaria aurea pulcherrimis pedibus sue excellentie annexendo induentes* – Thuróczy 1986, sveš. 1, fol. 2).

²⁵ V. kraljevske naloge od 19. svibnja 1300. koji donose broj brodova i konja – Wenzel 1874, 149–150 br. 184 i 185. Drugi od tih naloga jasno govori o **unajmljenim konjima** – *De armatura galearum pro transitu Karoli de Vngaria, et de naulizandis centum quinquaginta equis, ac salmis frumenti ducentis, et ordei quadringentis ad usum hospitii dicti Karolo, ac biscotto necessario pro panatica* (naglasio kurzivom M. A.).

²⁶ Za „predstojnike dvora/kućanstva“ v. ovdje bilj. 20; za „rizničara“ v. Wenzel 1874, 148 br. 182 i 150 br. 186. Za tradiciju zasebnih prinčevskih „kućanstva/dvorova“ napuljskih Anžuvina, koja su inače predstavljala umanjenu kopiju kraljevskoga „kućanstva/dvora“, v. Passerini 2019, 80–88. U internoj hijerarhiji tih „kućanstava/dvorova“ na vrhu su stajali „maršal“ i „predstojnik“, dok je „rizničar“ bio činovnik koji je bio podređen „predstojniku“. Je li doista i dvanestogodišnji Karlo Robert imao svoje potpuno „kućanstvo/dvor“ prije no što je krenuo na pohod, teško je reći, no spomenuta vrela upućuju na takav zaključak.

King's body was exhibited in Visegrad, and during this time he had a crown on his head and was dressed in a jewel-decorated scarlet robe. He had golden shoes on his feet (*preciosissimus caput eius iuxta decentiam regni: sui honoris corona aurea: corpusque ipsius splendidissimum tunica scarletina ac etiam caligis solutaribus gemis preciosissimis contextis: et desuper calcaria aurea pulcherrimis pedibus sue excellentie annexendo induentes* – Thuróczy 1986, vol. 1, fol. 2).

²⁵ See royal orders of 19 May 1300, specifying the number of ships and horses – Wenzel 1874, 149–150 no. 184 and 185. The second order clearly mentions **rented** horses – *De armatura galearum pro transitu Karoli de Vngaria, et de naulizandis centum quinquaginta equis, ac salmis frumenti ducentis, et ordei quadringentis ad usum hospitii dicti Karolo, ac biscotto necessario pro panatica* (italic by M.A.).

²⁶ For „household/court majordomos“, see n. 20 here; for „treasurer“, see Wenzel 1874, 148 no. 182 and 150 no. 186. For the tradition of separate princely “households/courts” of the Angevines of Naples, otherwise a smaller version of a royal “household/court”, see Passerini 2019, 80–88. On the top of the internal hierarchy of these “households/courts” there were “marshal” and “majordomo”. “Treasurer” was a clerk subordinate to “majordomo”. It is hard to say whether the twelve-year-old Charles Robert really had his “household/court” before setting out on the journey, but the above mentioned sources so indicate.

nji, ukazuje na to da cijela ona pretendentova pratnja s kojom je krenuo prema istočnoj obali Jadrana nije bila zamišljena kao trajna. Da je tomu doista bilo tako, jasno pokazuje i to što se u kasnijim vremenima uz Karla Roberta nalazi samo Filip Druget, kao *jedini* na njegovu dvoru koji je s njim došao iz Italije.²⁷ Vraćajući se na trenutak spomenutim brojevima unajmljenih konja i brodova koji su tvorili ekspediciju, valja poći od toga da oni sami za sebe ne govore mnogo. No ti se brojevi pokazuju u posve novom svjetlu uspoređi li se ova ekspedicija s onom koju je 1277. godine u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo poslao Karlo I. kako bi pomogao učvršćivanje vlasti svoga zeta, kralja Ladislava IV, oženjenoga njegovom kćeri Elizabetom. Na čelu ekspedicije stajali su Jakov de Bursono, označen kao „kapetan naših plaćenika koji odlaze u Ugarsku“ (*capitaneus stipendariorum nostrorum iturorum in Vngaria*), i Guillelmus Brunelli, kojega se naziva *maresclacus milicie*.²⁸ Tu je ekspediciju na istočnu obalu Jadrana prevezla cijela jedna mala armada, sastavljena također od dvije galije i jednoga galeona, ali i trinaest brodova za transport konja zvanih *terida*.²⁹ Prema napatku koji je dobio zapovjednik armade, galije i galeon trebali su zaštititi transportne brodove, koji su sa svoje strane, s obzirom

was not meant as permanent. Another evidence that it was so is the fact that, in a later period, Charles Robert is accompanied only by Philip Drugeth, as the *only* member of his court who came with him from Italy.²⁷ As for the above mentioned numbers of horses and ships rented for the expedition, they do not indicate a lot as such, but they speak volumes if this expedition is compared to the one sent to the Kingdom of Hungary-Croatia 1277 by Charles I in order to help establish the rule of his son-in-law Ladislaus IV, who married his daughter Elisabeth I. The expedition was led by Jacob de Bursono, described as the “captain of our mercenaries leaving for Hungary” (*capitaneus stipendariorum nostrorum iturorum in Vngaria*), and William Brunelli, defined as *maresclacus milicie*.²⁸ This expedition was transported to Eastern Adriatic aboard a small armada, also consisting of two galleys and a galleon, together with thirteen horse-transporting vessels called *teridas*.²⁹ The armada’s commander was instructed to use the galleys and the galleon to protect the transport vessels. As a standard of the day, these transport vessels could accommodate 350-400 horsemen with their horses

²⁷ Đura Hardi nakon detaljnoga istraživanja jasno ističe da je Filip Druget bio „jedini njegov napuljski podanik za koga se može pouzdano dokazati da je u pratnji svoga gospodara stigao u Ugarsku“ (Hardi 2012, 33), ali se ne upušta u razmatranje konzekvencija te spoznaje. Čini se, međutim, da je i jedan od spominjanih „predstojnika kućanstva/dvora“ Karla Roberta, po imenu Petar *Parui Passus*, bio određen za pretendentovu trajnu pratnju, pa djed, Karlo II., nalaže svome unuku da Petru u Ugarskoj osigura dostojan posjed – Wenzel 1874, 151 br. 187. Poznati dokumenti, dakle, otkrivaju samo tri stalna pratitelja koja su trebala ostati uz dječaka pretendenta – ranije spominjanoga dokiminikanca Petra, potom Filipa Drugeta i konačno Petra, „predstojnika kućanstva/dvora“, no dva se Petra ne spominju u dokumentima nastalim nakon 1301. godine. Sve ovo naravno ne znači da je dječak nakon iskrcavanja u Splitu ostavljen praktično sam – dva naloga Karla II. iz prosinca 1300. u kojima se spominju Karlovi *hospitium* i *militia* koji su još uvijek dijelom opskrbljivani iz južne Italije (v. Wenzel 1874, 164–165 br. 207 i 208), pokazuju da je on doista imao određenu pratnju, no svakako ne onakvu kakva bi se očekivala kao „kraljevska pratnja“.

²⁸ Za njihovu misiju i njezine rezultate v. Nekić 2017, 16.

²⁹ Točan sastav armade donosi dopis kraljevske kancelarije od 13. kolovoza 1277. – Wenzel 1874, 46 br. 49. Kraljevska se ekspedicija inače vraćala u Napulj u ljeto 1278., i to na dvije galije – Peričić 1984, 260–261, pri čemu ostaje nejasno kako je došlo do ove razlike.

²⁷ After detailed research, Đura Hardi clearly points out that Philip Drugeth was “his only subject from Naples for whom there is reliable evidence that he accompanied his master in Hungary” (Hardi 2012, 33), but he does not analyze the consequences of his conclusion. It seems, however, that one of the above mentioned Charles Robert’s “household/court majordomos” named Peter *Parui Passus* was assigned as the pretender’s permanent escort, so the boy’s grandfather Charles II ordered his grandson to ensure that Peter receives a decent piece of property in Hungary – Wenzel 1874, 151 no. 187. Documents reveal only three permanent escorts who were supposed to stay with the young pretender – the aforementioned Dominican Peter, Philip Drugeth and Peter the “household/court majordomo”. However, neither of two Peters is mentioned in any documents issued after 1301. Of course, all this does not mean that the boy was left almost alone upon landing in Split; two Charles II’s instructions from December 1300, mentioning his *hospitium* and *militia* the supplies for which were still partly coming from Southern Italy (see Wenzel 1874, 164–165 no. 207 and 208), indicate that he really had certain entourage with him, but definitely not the one expected from a king.

²⁸ For their mission and its results, see Nekić 2017, 16.

²⁹ The exact composition of the armada is described in a letter from the royal chancery dated 13 August 1277 – Wenzel 1874, 46 no. 49. In summer 1278, the royal expedition returned to Naples aboard two galleys – Peričić 1984, 260–261; this difference remains unexplained.

na onodobne standarde, mogli prevesti između 350 i 400 konjanika s njihovim životinjama i opremom.³⁰ Postavljeni ciljevi dvaju pohoda već se i na prvi pogled stubokom razlikuju – prva je ekspedicija imala za cilj pomoći aktualnome kralju u uspostavi reda i autoriteta, dočim je druga trebala osigurati uspostavu vlasti novoga kralja. No sastav odnosno brojnost tih dviju ekspedicija (ona prva očigledno je bila znatno brojnija od druge) upravo su obrnuto proporcionalni postavljenim ciljevima, što samo potvrđuje zaključak kako pohod iz ljeta 1300. po svojoj organizaciji i razmjerima nije bio u skladu s formalno postavljenim ciljem.

Isti se zaključak nameće promotri li se temeljna politička infrastruktura toga pothvata. Naime, prema zamislima koje ocrtavaju dokumenti napuljske provenijencije, podršku su novome kralju trebali, a to u historiografiji nije dovoljno naglašeno, osigurati praktično samo hrvatski velikaši – Šubići Bribirski, Babonići Blagajski i knezovi Krčki – kojima su u prvoj polovini 1300. podijeljene razne povlastice koje su ih u tome smislu trebale motivirati. Hrvatski su povjesničari u svojim prikazima priprema i samoga dolaska Karla Roberta uobičajeno posezali za odgovarajućim svescima Smičiklasova *Diplomatičkog zbornika* (VII i VIII) propuštajući konzultirati Wenzelovu zbirku³¹ iz koje je, međutim, jasno vidljiva odsutnost iole ozbiljnije svjetovne političke infrastrukture u krajevima sjeverno od Drave. Jedini izuzetak u tome smislu predstavlja pismo proglaš Karla II. od 10. veljače 1300. u kojem se, uz moćnike iz krajeva južno od Drave, navode i neki ugarski velikaši za koje se može naslutiti da su u tome trenutku vodili pregovore o priznanju vlasti Andrije III. – riječ je o braći Héder, Mateju Csáku i njegovu bratu, vojvodi Rolandu Borsi te izabrano-me ostrogonskom nadbiskupu Grguru. Pismo proglaš na istočnu je obalu Jadrana, kako se čini, nosio Juraj Šubić, pa teško može biti dvojbe glede toga da je on sam bio ujedno i jedno od vrela informacija na kojima se temeljio stav napuljskoga dvora da će

and the appertaining equipment.³⁰ The difference between the objectives of the two expeditions is easily seen: the former expedition was supposed to *help* the incumbent king to restore order and authority, while the latter one was supposed to ensure *rise to power of a new king*. But the composition and size of the expeditions (the former had much more members than the latter one) was in inverse proportion with the objectives, thus confirming the conclusion that, in terms of both its arrangement and its size, the 1300 expedition was not in accordance with its formal objective.

The same conclusion offers itself if we analyze the basic political infrastructure of this project. Based on the plans outlined in the Neapolitan documents, effectively it was only the Croatian nobility (the Šubići of Bribir, Babonići of Blagaj and Counts of Krk) who were supposed to ensure support to the new king. They all had been granted various privileges in the first half of 1300 in order to motivate them to this end. Historiography has underemphasized it so far. In their descriptions of the preparations and arrival of Charles Robert, Croatian historians usually resort to particular volumes of Smičiklas's *Codex diplomaticus* (VII and VIII) but they fail to consult Wenzel's collection³¹ that clearly shows lack of any relevant secular political infrastructure in the lands north of the River Drava. The only exception in this respect is Charles II's proclamation letter of 10 February 1300 in which, together with potentates from the lands south of the Drava, some Hungarian high nobility is mentioned; the letter suggests that they were negotiating the recognition of Andrew III's rule at the moment. These are the brothers Héder, Matthew Csák and his brother, Roland Borsa, and Gregory, archbishop-elect of Esztergom. As it seems that the proclamation letter was delivered to the Eastern Adriatic coast by George Šubić, there is hardly any doubt that he was one of the sources of information based on which the Neapolitan court believed

³⁰ Prema preciznim i uvjerljivim izračunima i rekonstrukciji Johna Pryora, *terida* je 70-ih i 80-ih godina XIII. stoljeća upravo u Kraljevstvu obaju Sicilija bila standardni transportni brod s mogućnošću ukrcaja 30 konjanika sa životinjama i opremom – Pryor 1982, 115–119.

³¹ Jasan je u tome smislu izuzetak Šišić 1901, 8–9, no on se ne upušta u razmatranje problema koji se ovdje pretresaju.

³⁰ Based on the very accurate and convincing calculations and reconstruction by John Pryor, *terida* was a standard transport vessel in the Kingdom of the Two Sicilies in the 1270s and 1280s. It could accommodate 30 horsemen with their horses and the appertaining equipment – Pryor 1982, 115–119.

³¹ An exception here is Šišić 1901, 8–9, but he does not analyze the problems discussed here.

spomenuti velikaši pružiti podršku Karlu Robertu.³² Popis pak onih koji su doista predstavljali siguran dugoročni oslonac anžuvinske pretendentu sastavljen je isključivo od onih čiji su se posjedi nalazili južno od rijeke Drave – riječ je o hrvatskim velikaškim rodovima Šubića Bribirskih, Babonića Blagajskih i knezova Krčkih; tu je i magister Ugrin Csák, čiji su se posjedi inače širili zapadno i istočno od Dunava, praktično od Požege (u današnjoj Slavoniji) do Temišvara (u današnjoj Rumunjskoj);³³ na popisu je i bivši srpski kralj Stefan Dragutin sa svojom ženom Katarinom, kćeri kralja Stjepana V. i sestrom napuljske kraljice Marije, a koji je, nakon što je 1284. postao podanik ugarsko-hrvatskoga kralja, kontrolirao krajeve pod njegovom vlašću južno od Save, s obje strane rijeke Drine, sve do utoka Save u Dunav pa i dalje na istok.³⁴ Iako su sva

that the above mentioned nobility would support Charles Robert.³² But the list of those who indeed were the long-term mainstay of the Angevine pretender included only those whose landed properties were located south of the Drava – Croatian noblemen the Šubići of Bribir, Babonići of Blagaj and Counts of Krk; it also included Ugrin Csák, whose properties stretched to the east and west of the Danube, virtually from Požega in present-day Slavonia to Timisoara in present-day Romania.³³ Also on the list were the names of former Serbian king Stephen Dragutin and his wife Catherine, the daughter of King Stephen V and the sister of Neapolitan queen Mary (having become a subject of Hungarian-Croatian king in 1284, Stephen Dragutin controlled the lands south of the Sava, on both sides of the Drina, stretching to the confluence of the rivers Sava and Dunav and further to the east).³⁴ Although these lands, controlled by

³² Pismo proglas od 10. veljače 1300. v. u *DZ VII*, 367 br. 320 – ono je objavljeno u krajnje skraćenoj i ponešto nejasnoj formi, a začudo nije ušlo u Wenzelovu zbirku. Istoga dana kraljevska je kancelarija izdala još dva dokumenta u svezi s odlaskom kneza Jurja Šubića na istočnu obalu Jadrana (*DZ VII*, 367–368 br. 321 i 322), iz čega se može jasno zaključiti kako je upravo on trebao i nositi pismo proglas. Braća Héder i Matej Csák doista su spadali među one koji su 1299. tražili na papinskoj kuriji novoga kralja, no upravo su u vrijeme sastavljanja proglašenja već ušli u pregovore s Andrijom III. i ti su pregovori okončani uspjehom, ali tek u ljeto 1300. – *Zsoldos 2013*, 232. Može se, dakle, realno pretpostaviti da su Šubići bili upoznati s njihovim odnosom spram Andrije III. prije pregovora, pa je njihovo ranije raspoloženje knez Juraj mogao penijeti u Napulju (za vojvodu Rolanda Borsu nisam uspio pronaći relevantne informacije, ali on je bio tek jedan od šestoro braće, pa nije nevjerojatno da je iz nekoga osobnog razloga i on doista bio nezadovoljan Andrijom kao kraljem).

³³ Za posjede i položaj Ugrina Csáka v. *Zsoldos 2013a*, 39–40.

³⁴ Tri dana nakon sastavljanja ovdje spominjanoga pisma proglašenja od 10. veljače 1300. (v. bilj. 31) kralj Karlo II. je uputio i posebno pismo „svojoj dragoj sestri“ Katarini, Dragutinovoj ženi, kojim joj posebno „na dušu“ stavlja da se pobrine kako bi ugarski baruni Karla Roberta proglasili za kralja – Wenzel 1874, 422 br. 401 (173b). Inače, za oblast pod vlašću nekadašnjega srpskoga kralja Stefana Dragutina nakon 1282. odnosno 1284. godine kao i njegov položaj v. Dinić 1978, 123–147 i 281–284, te Vásáry 2005, 102–108. U novijim raspravama koje govore o kralju Dragutinu uglavnom se, prilično besplodno, razmatra njegova vjerska orijentacija iz kuta modernih shvaćanja o katolicizmu i pravoslavlju. Stoga se previđa važna darovnica Andrije III. od 13. srpnja 1298. (*DZ VII*, 309–310 br. 268) na ime familijara Ugrina Csáka, sinova kneza Urbana, koju je nažalost Mihailo Dinić krivo protumačio (Dinić 1978, 284–284 bilj. 54). Dokument

³² The proclamation letter of 10 February 1300, see in *CD VII*, 367 no. 320 – it was published in a very abridged form; surprisingly, it was not included in Wenzel's collection. On the same date, the royal chancery issued two other documents, concerning Count George Šubić's departure for Eastern Adriatic (*CD VII*, 367-368 no. 321 and 322), suggesting that it was he who was supposed to deliver the proclamation letter. The brothers Héder and Matthew Csák were indeed among those who sought a new king in the Papal Curia in 1299, but their negotiations with Andrew III had already begun by the time the proclamation was made. These negotiations ended successfully, but not before summer 1300 – *Zsoldos 2013*, 232. Consequently, we can realistically assume that the Šubići were familiar with their relations with Andrew III before the negotiations, so Count George could have conveyed their earlier sentiments to Naples (I could not find any relevant information about Roland Borsa but, as he was merely one of six brothers, it is not unlikely that he had some personal reasons for not being satisfied with Andrew as the king).

³³ For the landed properties and position of Ugrin Csák, see *Zsoldos 2013a*, 39-40.

³⁴ Three days after the above mentioned proclamation letter of 10 February 1300 (see n. 31), King Charles II sent a separate letter to his “dear sister” Catherine, Dragutin's wife, urging her to make sure that Hungarian barons proclaim Charles Robert king – Wenzel 1874, 422 no. 401 (173b). For the territories under control of the former Serbian king Stephen Dragutin after 1282 (and 1284, respectively) and for his position, see Dinić 1978, 123-147 and 281-284, and also Vásáry 2005, 102-108. Recent papers on King Dragutin have discussed, rather fruitlessly, his religious affiliation, using the modern perception of Catholicism and Orthodoxy. This is why they have failed to consider the important deed of gift issued by Andrew III on 13

ta područja stvarnih anžuvinskih pouzdanika doista tvorila zaokruženu teritorijalnu cjelinu, koja je u tome smislu mogla predstavljati čak i realnu bazu za pothvat u kakav je poslan Karlo Robert, ostaje činjenica da se radilo o periferiji (inače golemoga) kraljevstva i ljudima koji nisu spadali u onaj krug koji je mogao odlučivati o sudbini krune sv. Stjepana.³⁵

Orisana slika u najmanju ruku neozbiljno organiziranoga pohoda koji je dječaka trebao dovesti do kraljevskoga prijestola nalazi jasnu potvrdu i u ono malo informacija što ih o viđenju suvremenika donose dva sačuvana pisma mletačkoga podanika Petra Bonzana koji se u ljeto i jesen 1300. našao i na dvoru kralja Andrije III. i, ali sad u njegovoj službi, na papinskoj kuriji u Rimu.³⁶ Prvo od tih pisama,

otkriva da je u srpnju 1298. Ugrin bio upravo u pregovorima s kraljem (raniji događaji o kojima se u darovnici govori datiraju se *eo tempore quo idem magister Vgrinus nostre maiestatis uestigia sequebatur* – činjenica da je Ugrin došao „pred kralja“, iako je po tome izričaju tek „nekada“ bio njegov vjerni podanik, ukazuje implicitno na pokušaj vraćanja u takvo stanje, dakle pregovore), ali i da je ranije tijekom 90-ih godina ugarski velikaš imao dobre odnose s kraljem Dragutinom, u čiju je oblast, Mačvu, prešao kako bi ovome pomogao u sukobu s Tatarima (Kumanima), što je i sam Andrija III. razumijevao kao zaslugu u odnosu na kraljevsku vlast.

³⁵ O nedostatku iole čvršće političke infrastrukture pothvata jedini govori Hóman 1938, 96 i d., no iz njegova izlaganja proizlazi, kako je već naznačeno, da je dolazak Karla Roberta velikim dijelom ideja i pothvat hrvatskih velikaša. Drukčiju sliku, sidejom da se radilo o ozbiljnijoj političkoj infrastrukturi, pokušao je ocrtati Báling 2015, 85–94, koji u tome smislu onda ne govori o „hrvatskim“ krajevima, već o „južnome dijelu“ (Ugarskoga) Kraljevstva gdje je, kako on to vidi, Karlo II. stvorio „mrežu“ velikaša koji su podupirali njegova unuka. No na kraju ipak zaključuje kako su „pretendent i njegova ‘stranka’ uspostavili snažan mostobran na teritoriju Slavonije i Hrvatske“ (Báling 2015, 94).

³⁶ Pisma, sačuvana inače u jednoj od zbirki Državnoga arhiva u Veneciji, tiskana su u Wenzel 1864, 260–263 br. 168 i 169. Iz istoga konteksta potječe i treće pismo Petra Bonzana (Wenzel 1864, 263–264 br. 170), koje ne donosi informacije o političkim zbivanjima o kojima se govori u prva dva, ali jasnije osvjetljava misiju koju je Petar obavljao na papinskoj kuriji za Andriju III. Iako su pisma odavno poznata, povjesničari nisu obraćali previše pozornosti na njih, izuzimajući Andreasa Kiesewattera i Enikő Csukovits – Kieserwatter ih koristi kako bi obrazložio svoje stajalište da je pohod Karla Roberta bio slabo organiziran uslijed žurbe izazvane vijestima o uspjesima Andrije III. (Kieserwatter 2006, 175–176). E. Csukovits međutim postupa drukčije te koristi i ono što o pohodu otkrivaju neki od naloga Karla II. koji su i ovdje pretreseni.

true Angevine loyalists, were interconnected into an undivided territory and could thus be used to facilitate projects such as Charles Robert's expedition, they were still on the outskirts of an otherwise huge kingdom and the people who controlled them did not belong to the inner circle of those who would decide on the fate of Crown of St. Stephen.³⁵

Supporting the claim that the expedition supposed to take the boy to the throne was poorly organized – to say the least – is the scarce information about contemporary perceptions of the expedition found in the two letters sent by Peter Bonzano. In summer and fall of 1300, as a Venetian subject, he found himself at the court of King Andrew III and, now in his service, at the Papal Curia in Rome.³⁶

July 1298 (CD VII, 309-310 no. 268) to the sons of certain Urban, who were Ugrin Csák's retainers. Unfortunately, Mihailo Dinić misinterpreted it (Dinić 1978, 284-284 n. 54). The document reveals that, in July 1298, Ugrin was negotiating with the king (the earlier events mentioned in the deed are dated to *eo tempore quo idem magister Vgrinus nostre maiestatis uestigia sequebatur* – the fact that Ugrin appeared “before the king”, although it is said that he was “once” his loyal subject, implies his intention to restore such a position through negotiations) and also that this Hungarian lord had had good relations with King Dragutin earlier in the 1290s. At that time he entered the king's region of Mačva in order to help him fend off the Tatars (Cumans) – the move that even Andrew III interpreted as a favor to his own rule.

³⁵ Hóman 1938, 96 ff. is the only one pointing out that the expedition lacked any consolidated political infrastructure. However, as had been said earlier, he suggests that Charles Robert's arrival was largely conceived and organized by Croatian nobility. A different picture is outlined by Báling 2015, 85-94, suggesting that more consolidated political infrastructure was involved. In this respect, the author does not mention “Croatian” lands, but “southern parts” of the (Hungarian) Kingdom where, according to him, Charles II had created a “network” of nobility who supported his grandson. Still, in the end, he concludes that the “claimant and his party established a strong beach-head in the territory of Slavonia and Croatia” (Báling 2015, 94).

³⁶ These letters, kept in one of the collections in the State Archives in Venice, were published in Wenzel 1864, 260-263 no. 168 and 169. Also belonging to this context is a third letter by Peter Bonzano (Wenzel 1864, 263-264 no. 170). While not offering information about the political developments mentioned in the first two letters, this letter casts more light on the mission Peter carried out in Papal Curia on behalf of Andrew III. Although these letters have been known to historians for a long time, they have not paid much attention to them, with the exception of Andreas Kiesewatter and Enikő

napisano 18. rujna 1300. godine, upućeno je iz Venecije ranije spominjanome zadarskom knezu Mihajlu Morosiniju, ocu Tomasine Morosini, majke Andrije III., a u njemu se spominje i Mihajlov sin Albert pod nadimkom *Turchus*, dakle kraljev ujak koji je inače boravio na nećakovu dvoru, gdje je dobio titulu hrvatskoga hercega (*dux tocius Sclauonie*).³⁷ Iz samoga pisma, odnosno iz formulacije da je kralj „dobro upoznat“ (*bene sciebat*) s dolaskom Karla Roberta na istočnu obalu Jadrana, može se zaključiti i da je zadarski knez izvijestio unuka o tomu, što je posve razumljivo s obzirom na to da su informacije iz Splita gotovo automatski i u najkraćemu roku stizale do Zadra. No, informacije kojima je Andrija III. u tome trenutku raspolagao navodile su ga na to da taj čin ne shvati kao ozbiljnu prijetnju (*de eo non curabat*), čime se jasno potvrđuje sve ono što je ovdje ranije rečeno. Drugo Bonzanovo pismo, upućeno 25. listopada 1300. iz Rima samome kralju Andriji III., otkriva da se i na kuriji gledalo na Karlov pohod na posve isti način kao i na dvoru ugarsko-hrvatskoga kralja. Pritom, Bonzano je na kuriji doznao i da je Karlo II. pohod organizirao i pokrenuo „nasuprot savjetu i volji gospodina pape i kardinala svojih prijatelja“ (*nepos regis Caruli contra consilium et voluntatem domini pape et cardinalium amicorum suorum missus fuit per dominum regem ad partes illas*), kao i da za to nije dobio nikakvu pomoć s kurije. Pohod se općenito na papinskoj kuriji držao kao „ne osobito pametan“ (*omnes de curia reputant stulticiam*), te stoga Bonzano savjetuje kralju kako bi najbolje bilo kad bi on sa

Njezino je pak stajalište kako je pohod bio neozbiljno organiziran jer je iza njega stajao treći po starini sin Karla II., Robert, koji je svoju šansu za preuzimanje nasljeđa od oca vidio u tome da malodobnoga nećaka ukloni iz Napulja (Csukovits 2012, 57–60, te nešto kraće Csukovits 2013, 72–74 – autorica inače kao da nije svjesna činjenice da je Robert postao i formalno očev nasljednik još 1297., što ipak bitno mijenja cijelu sliku).

³⁷ Za Mihajla Morosinija, sina dužda Marina Morosinija, i njegovu djecu vidi: <http://fmg.ac/Projects/MedLands/VENICE.htm#TomasinaMorosinidied1300> (pristup ostvaren 1. 10. 2020.). Veza je jasna i iz samoga teksta koji je nepotrebno korumpirao izdavač: *Filii Henrici venerunt et filius vester Turchus accipit filiam Henrici bani in uxorem*. Izdavač je međutim to pročitao ovako; *Filii Henrici venerunt (ad regem?), et filius vester (cum illis); Turchus accipit filiam Henrici bani in uxorem* – Wenzel 1864, 261 br. 168.

The first of the two letters, written on 18 September 1300, was sent from Venice to the earlier mentioned rector of Zadar, Michael Morosini, father of Andrew III's mother Tomasina Morosini. The letter also mentions Michael's son Alberto, nicknamed *Turchus*, the king's uncle based at his nephew's court, who also had the title of Croatian duke (*dux tocius Sclauonie*).³⁷ The letter and the formulation that the king is “well informed” (*bene sciebat*) about Charles Robert's arrival to Eastern Adriatic suggest that the rector of Zadar must have notified his grandson about it; it seems very probable, because information from Split would reach Zadar almost automatically and in a short period of time. However, based on the information available to him at that time, Andrew III did not perceive the expedition as a serious threat (*de eo non curabat*), which clearly confirms everything discussed here. Bonzano's second letter, sent from Rome to King Andrew III on 25 October 1300, reveals that the Curia perceived Charles' expedition the same way as it was perceived at the court of the Hungarian-Croatian king. Bonzano also found out at the Curia that Charles II had organized and launched the expedition “against the advice and will of Seigneur Pope and his cardinal friends” (*nepos regis Caruli contra consilium et voluntatem domini pape*

Csukovits – Kieserwatter uses them to explain his viewpoint that Charles Robert's expedition was poorly organized because of the haste caused by the news on Andrew III's successes (Kieserwatter 2006, 175-176). E. Csukovits has a different approach and uses the information about the expedition found in some of Charles II's orders discussed here. In her opinion, the expedition was improvised because it was organized by Robert, the third eldest son of Charles II, who believed that removing the minor nephew from Naples would increase his chances for the throne (Csukovits 2012, 57-60, and also, shorter, Csukovits 2013, 72-74 – the authress seems to be unaware of the fact that Robert was formally proclaimed his father's successor back in 1297, which substantially changed the whole situation).

³⁷ For Michael Morosini, the son of Doge Marino Morosini, and his children, see: <http://fmg.ac/Projects/MedLands/VENICE.htm#TomasinaMorosinidied1300> (accessed on 1 October 2020). The connection is very clear from the text; its publisher corrupted it for no reason: *Filii Henrici venerunt et filius vester Turchus accipit filiam Henrici bani in uxorem*. However, the publisher interpreted it as follows: *Filii Henrici venerunt (ad regem?), et filius vester (cum illis); Turchus accipit filiam Henrici bani in uxorem* – Wenzel 1864, 261 no. 168.

svojim vjernim barunima organizirao vojni pohod jer „bi lako mogao dobiti dječaka u svoje ruke“ (*quia de facili potestis habere puerum in manibus vestris, si vultis*). Može se, dakle, bez velike dvojbe zaključiti da su informacije što su o pohodu Karla Roberta na istočnu obalu Jadrana kolale u političkoj areni koja je objedinjavala Ugarsko-Hrvatsko i Napuljsko Kraljevstvo, Veneciju kao i papinsku kuriju, bile prilično jednoznačne i vodile k istom zaključku koji je i ovdje donesen – pohod je bio krajnje neozbiljno pripremljen i izveden te je, očito, imao za cilj u prvome redu udaljiti iz Napuljskog Kraljevstva dječaka čiji je dalji boravak u toj sredini mogao izazvati samo političke nevolje. Upravo u takav kontekst valja smjestiti i ono s čime Bonzano završava dio pisma posvećen Karlu Robertu. On naime navodi kako je kardinalima pripovijedao da je od samoga Andrije III. slušao kako ovaj, uspije li dobiti dječaka u svoje ruke, ima namjeru poslati ga „gospodinu papi“, a što je kardinalima „jako dobro sjelo“.³⁸

Čini se ipak da sve ono što je Bonzano napisao o odnosu papinske kurije spram pohoda što ga je Karlo II. organizirao i izveo u ljeto 1300. godine valja primiti sa stanovitom dozom rezerve – ponajbolje u prilog tomu da papinski odnos spram pitanja anžuvinskoga prava na krunu sv. Stjepana nije bio baš takvim kakvim ga ocrtava Bonzanovo pismo govore izbor kapelana kraljice Marije, franjevca Petra, za splitskoga nadbiskupa,³⁹ kao i postupak s izabranim ostrogonskim nadbiskupom Grgurom, otvorenim protivnikom kraja Andrije III. nakon 1298. i praktično jedinim ugarskim prelatom koji je jasno stao na anžuvinsku stranu. Unatoč tomu što se praktično cijela ugarska crkva okrenula protiv Grgura, Bonifacije VIII. odbio je poništiti njegov izbor te ga je ostavio kao „izabranog“ (ali ne i potvrđenog) nadbiskupa. No nakon smrti Andrije III. Bonifacije VIII., odnosno rimska kurija kao institucija, postaje stvarno najvažniji oslonac, zacijelo važniji od političke infrastrukture što su je trebali providjeti hrvatski velikaši, pothvata koji možda na početku i nije imao punu papinsku podršku. Može

et cardinalium amicorum suorum missus fuit per dominum regem ad partes illas) and that he had received no help from the Curia. The Papal Curia generally considered that the expedition was “not very smart” (*omnes de curia reputant stulticiam*). For this reason, Bonzano’s advice was that the king and his loyal barons should organize a military expedition because “You should easily get hold of the boy” (*quia de facili potestis habere puerum in manibus vestris, si vultis*). There is no doubt that the information about Charles Robert’s Eastern Adriatic expedition circulating in the political arena (the Kingdom of Hungary-Croatia, Kingdom of Naples, Venice and Papal Curia) was rather unequivocal and that it led to the same conclusion as the one reached in this paper: the expedition was improvised and poorly organized and its primary objective was clearly to remove the boy from the Kingdom of Naples because his presence there could cause political turmoil. This is the context in which the final part of Bonzano’s letter to Charles Robert should be placed. Bonzano says that he informed the cardinals that Andrew III had told him that, if he manages to get hold of the boy, he intends to send him to “Seigneur Pope”. Bonzano also says that the cardinals “were very pleased by the idea”.³⁸

However, it seems that everything Bonzano wrote about the Papal Curia’s attitude about the expedition organized and launched by Charles II in summer 1300 should be taken with a pinch of salt, because of the hints in sources indicating that the papal viewpoint about the Angevine claim to Crown of St. Stephen was not exactly as described in Bonzano’s letter. For example, the fact that Franciscan monk Peter, Queen Maria’s chaplain, was appointed archbishop of Split,³⁹ and the treatment of Gregory, archbishop-elect of Esztergom, an undisguised opponent of King Andrew III and, after 1298, practically the only Hungarian prelate who openly sided with the Anjou dynasty. Although almost entire Hungarian Church turned against Gregory, Pope Boniface VIII refused to annul his

³⁸ Wenzel 1864, 262 br. 169: *Et ego dixi pluribus cardinalibus quod aud(iverim a majestate) vestra; quod si haberetis puerum in manibus vestris, quod mitteretis eum ad dominum papam, et multum eis placuit.*

³⁹ Kieserwatter 2006, 173–174.

³⁸ Wenzel 1864, 262 no. 169: *Et ego dixi pluribus cardinalibus quod aud(iverim a majestate) vestra; quod si haberetis puerum in manibus vestris, quod mitteretis eum ad dominum papam, et multum eis placuit.*

³⁹ Kieserwatter 2006, 173–174.

se slobodno ustvrditi kako je to stvarno bio najozbiljniji segment pohoda u njegovoj drugoj fazi, pa je u vremenima što su slijedila smrti posljednjega Arpadovića papinska kurija na različite načine osigurala potporu gotovo cjelokupne institucionalne strukture crkve u Ugarsko-Hrvatskome Kraljevstvu kandidaturi Karla Roberta. Crkveni prelati koji nisu bili spremni podržati tu kandidaturu postupno su odlazili sa svojih stolica, a na njihova su mjesta papinskim imenovanjima dovođeni oni koji su bili spremni slušati naloge kurije – tako je, primjerice, zagrebačkim biskupom 1303. postao Trogiranin dominikanac Augustin de Casoctis.⁴⁰ Sa svojih položaja prelati su djelovali na dva načina – s jedne strane, kao veliki posjednici raspolagali su i realnom fizičkom silom koja je, u ovisnosti o lokalnim prilikama, mogla dobro poslužiti zasad još kandidatu za kralja, dok su s druge strane, zbog golemoga utjecaja na komunikacijski sustav srednjovjekovnoga društva, mogli javno projicirati sliku o legitimitetu njegove vlasti. Jasan primjer načina na koji se to ostvarivalo bio je proglas vikara splitskoga nadbiskupa, pročitan 22. kolovoza 1303. godine u trogirskoj katedrali sv. Lovre – s pozivom na papinski i autoritet splitskoga nadbiskupa, tim se proglasom, uz prijetnju ekskomunikacijom za one koji ga ne bi poštivali, zahtijevalo da gradski javni bilježnici ubuduće u dokumente koje sastavljaju unose ime kralja Karla Roberta, što je gradsko vijeće odmah prihvatilo i donijelo odgovarajuću odluku.⁴¹

⁴⁰ O dolasku Augustina na zagrebačku biskupsku stolicu v. N. Klaić 1982, 332–333, sa znakovitim detaljima poput činjenice da je Benedikt XI. prigodom Augustinova imenovanja „posebno naglašavao da apostolskoj stolici i nikome drugome pripada ‘provisio’ za tu stolicu“ (ovdje, naravno, valja zanemariti autoričino „psihologiziranje“ u objašnjenju, prema kojemu „kao da se Benedikt XI. bojao da će mu netko oteti pravo imenovanja zagrebačkoga biskupa“), a onda i zahtjevom iz 1305. godine da novi korisnik crkvenoga posjeda „i njegovi nasljednici sudjeluju ‘u svim vojnama kraljevstva, crkve i našim’“ (autoričin komentar da biskup „nije mogao znati kako će završiti Karlova borba sa suparnicima za krunu sv. Stjepana“ tek je djelomično točan – biskup je imao zadaću utjecati na ishod te borbe). V. i ovdje bilj. 44.

⁴¹ Proglas i odnosnu odluku sažeo je u obliku bilješke trogirski povjesničar Ivan Lucius, a ta je bilješka objavljena u Rački 1881, 221. Pozivanje na papinski autoritet posve izvjesno je proizlazilo iz pravorijeka Bonifacija VIII. donesenoga 31. svibnja 1303. kojim je pravo na krunu sv. Stjepana pripadalo kraljici Mariji te susljedno njezinu unuku Karlu Robertu, pri

appointment and left him in the status of an “elected” (but not confirmed) archbishop. However, after the death of Andrew III, the support of Pope Boniface VIII and the Roman Curia as an institution became of utmost importance, certainly more important than the political infrastructure supposed to be provided by Croatian nobility – a project that may not have had full papal support in the beginning. We can safely say that it was the most important segment of the expedition in its second stage; in the years following the death of the last member of the Arpad dynasty, the Papal Curia made sure that the entire institutional structure of the Church of the Kingdom of Hungary-Croatia provided support to Charles Robert’s candidature. Those church prelates who were not ready to support the candidature gradually left their posts and were replaced by others, appointed by the Pope because of their willingness to follow the instructions of the Curia – for example, Augustin de Casoctis, a Dominican from Trogir, became the bishop of Zagreb in 1303.⁴⁰ From their positions, the prelates acted in two ways: on the one hand, as large estate owners, they had at their disposal the real physical force that, depending on local circumstances, could be used by the royal candidate; on the other hand, their extensive influence on the medieval communication system enabled them to project to the public the legitimacy of his authority. One example of such influence is the proclamation of the Split archbishop’s vicar read in St. Lawrence’s Cathedral in Trogir on 22 August 1303. Invoking the authority of the Pope and archbishop of Split, the proclamation demanded that the city’s notaries

⁴⁰ For Augustin’s taking up of the post of bishop of Zagreb, see N. Klaić 1982, 332–333, with characteristic details such as the fact that, at the occasion of Augustin’s appointment, Benedictus XI “particularly pointed out that to the Holy See and no one else belongs the ‘provisio’ for this post” (of course, one should disregard here the authress’ “psychologizing” in her explanation: “as if Benedictus XI was afraid that someone would rob him of his right to appoint the bishop of Zagreb”), and the 1305 requirement that the new beneficiary of the Church land property “and his successors should take part in all of the military campaigns of the Kingdom, Church or us” (the authress’ comment that the bishop “could not know the outcome of the struggle for Crown of St. Stephen between Charles and his rivals” is only partially correct – it was the bishop’s task to have some influence on this outcome). See also n. 44 here.

No, kad se jednom „ekspedicijski korpus“ iskrcao na istočnoj obali Jadrana, u Splitu, u situaciji kada su pojedini velikaši kojima je bila povjerena skrb oko pothvata još uvijek priznavali aktualnoga kralja Andriju III., dječak i njegova pratnja su vjerojatno brzo shvatili da s tom i takvom političkom infrastrukturom nikad neće doći do kraljevskoga prijestola. Naime, spomenuti se hrvatski velikaši nisu mogli, a vjerojatno svjesni svojih dosega nisu ni htjeli, igrati uloge *king-maker*a, pa se njihov udio u pothvatu svodio na prihvaćanje dječaka iz Napulja i njegovo čuvanje. Valja u tome kontekstu samo podsjetiti da aranžman kralja Andrije III. sa skupinom velikaša iz 1299./1300. godine nije uključivao, pa time ni prepoznao kao glavne „igrače“ u političkoj areni, ni Bribirske Šubiće ni Blagajske Baboniće.⁴² K tomu, stajalište bana Pavla i njegova kruga (za ostale se hrvatske velikaše i plemiće ništa ne može s iole sigurnosti tvrditi) o načinu na koji se dolazilo do krune sv. Stjepana stubokom se razlikovalo od stajališta goleme većine ugarskoga plemstva, koje je smatralo da njima pripada pravo odrediti tko će im biti kralj.⁴³ Nasuprot tomu, ban Pavao je, bar na deklarativnoj razini, smatrao da pravo raspolaganja i Hrvatskim i Ugarskim Kraljevstvom pripada papinskoj stolici, temeljeći takvo stajalište na tvrdnji da su i hrvatski kralj Zvonimir i ugarski kralj sv. Stjepan svoje krune dobili iz Rima.⁴⁴

čemu je odgovarajuća papinska bula bila javno oglasena u Ugarsko-Hrvatskome Kraljevstvu krajem srpnja – papinska bula tiskana je u Theiner 1859, 397–399 br. DCXXXV, a za njezinu javnu objavu v. Skorka 2013, 250.

⁴² Zsoldos 2013, 232.

⁴³ Za praktično djelovanje plemstva sukladno takvim shvaćanjima v. Hóman 1938, 101 i d.; Engel 2005, 128 i d.; za jasnu pak eksplikaciju takvoga stajališta ugarskoga plemstva u okolnostima kad je papinski legat fra Gentilis 1308. na saboru proglašavao Karla Roberta za kralja v. Ančić 1997, 40 i d.

⁴⁴ Stajalište bana Pavla i njegova brata Jurja bilo je iskazano kroz posebno izaslanstvo, o čemu je ponešto znao u XVIII. stoljeću Baltazar Krčelić, očito temeljem dokumentacije koja je u međuvremenu izgubljena. Njegov tekst glasi: *Hæc dum à Michaele Episcopo, ac Alberto (qui in Chronico Veneto Albertinus Moresinus Legitur, ab Andrea III Dalmatiæ banus constitutus) Nicolao item Sclavoniæ Bano aguntur, PAULUS BANUS & Comes Breberinſis, Georgius item Comes, ad BONIFACIUM VIII Romanum Pontificem, mittunt nuncios. Regna Dalmatiæ & Croatiæ Ejus eſſe, à Zvonimiri Regis temporibus, ac Papa Gregorio VII. Hungariæ Item, ob CORONAM D. Stephano miſſam, ac per eum ſedi Apoſtoliciæ oblatum Regnum. Quare nec alium, horum*

use King Charles Robert's name in the documents in the future. Should they fail to do so, they would be excommunicated. The city council immediately accepted it and passed an appropriate decision.⁴¹

But once the “expeditionary corps” landed in Eastern Adriatic, in Split, in the situation when some of the noblemen entrusted with care of the project still recognized the incumbent King Andrew III, the boy and his entourage probably quickly realized that such political infrastructure would never enable them to obtain the throne. The said Croatian nobility could not and (probably aware of their real social standing) would not play the role of kingmakers, so their share in the project was limited to welcoming the boy from Naples and taking care of him. In this context, we should remind that King Andrew III's arrangements with a group of noblemen in 1299/1300 did not include (and thus recognize) as the main “players” in the political arena neither the Šubići of Bribir nor Babonići of Blagaj.⁴² Also, Ban Paul and his circle (nothing certain can be claimed about other Croatian nobility) had a completely different attitude about deciding on the right to Crown of St. Stephen than most of Hungarian nobility, who believed they had the right to decide who would be their king.⁴³ Contrary to them, Ban Paul believed, if only formally, that it was the Holy See that should control both Croatian Kingdom and Hungarian Kingdom, on the ground that Croatian King Zvonimir and Hungarian King

⁴¹ Both the proclamation and the decision were summarized in a note by Trogir historian Ivan Lucius. The note was published in Rački 1881, 221. Invoking the authority of the Pope was certainly based on Boniface VIII's ruling from 31 May 1303, by which the right to Crown of St. Stephen belonged to Queen Mary and, consequently, her grandson Charles Robert. A papal bull announcing this was released in the Kingdom of Hungary-Croatia in late July – this papal bull was published in Theiner 1859, 397–399 no. DCXXXV; for its wider dissemination, see Skorka 2013, 250.

⁴² Zsoldos 2013, 232.

⁴³ For practical examples of the activities of the nobility in this context, see Hóman 1938, 101 ff.; Engel 2005, 128 ff.; for clear explication of such attitude of the Hungarian nobility at the time when the papal legate Friar Gentilis was proclaiming Charles Robert king in the parliament in 1308, see Ančić 1997, 40 ff.

O svemu ovomu sačuvana vrela na izravan način ne govore gotovo ništa, ali se pouzdani zaključci mogu izvlačiti iz praktičnih čina. Jasno se to vidi po postupku Bribirskih Šubića koji su Karla Roberta posve vjerojatno na svojim posjedima držali i čuvali sve do smrti Andrije III., koji je umro 14. siječnja 1301. godine.⁴⁵ Zabunu u modernoj historiografiji izazvalo je pripovijedanje splitskoga kroničara Mihe Madija, koji je u svome djelu ustvrdio da je ban Pavao dječaka odveo u Zagreb gdje je bio predan u ruke Ugrina Csáka te onda dodaje kako je kralj Andrija (III.) na vijest o dječakovu dolasku preminuo.⁴⁶ Iz činjenice, međutim, da

Regnorum Legitimum Regem esse posse, nisi qui à Romano Pontifice inauguretur. Nunciant totius Hungariæ hunc sensum esse, Clero solum excepto, ac Quibusdam exiguis. Pontifex alius implicatus (quemadmodum ex Spondano, Ciaconio & et aliis videre est) Cardinalem Nicolaum Bocafini de Tarvisio, qui postea Benedictus XI, à quibusdam dictus X, fuerat. ... (98) Appulit Bocafinus in Dalmatiam, à Dalmatis & PAULO Bano, acceptus optime. Zagrabiam quoque ad Michaellem Venit Episcopum, & ab eo Condigne habitus ... BONIFACIUS VIII, an post, vel ante Legati sui redditum ignoramus: Carolum Hungariæ regem declarant – Kercselich 1994 [1770], 97–98. Krčelićeva je kronologija prilično zbrkana, pa ovo poslanstvo i pismo koje je ono nosilo, a iz kojega očito potječe ono što je zagrebački povjesničar znao o tomu, treba staviti u 1300. ili 1301. godinu, odnosno izravno vezati uz dolazak papinskoga legata Nikole Boccasinija – o legatu i njegovu djelovanju v. opširno Mihalache 2011, koji temeljem suvremenih vrela nedvojbeno pokazuje da na svome putovanju Nikola Bocassini nije posjetio Dalmaciju ni Zagreb. No, isto tako, iz toga je izlaganja jasno kako je legat ostvario dobre kontakte sa zagrebačkim biskupom Mihajlom, koji je nakon smrti Andrije III. čvrsto stao na papinsku stranu podržavajući anžuvinska prava te je 1303. bio član izaslanstva koje je na papinskoj kuriji zastupalo anžuvinsku stranu u prijeporu s češkim kraljem Vaclavom II., odnosno njegovim sinom Vaclavom III. Sve mu je to donijelo nagradu iste te godine kad je dotadašnji (izabrani) ostrogonski nadbiskup umro, pa je upravo on od novoga pape Benedikta XI., istoga onoga Nikole Boccasinija, bio postavljen na ostrogonsku nadbiskupsku stolicu, čime se ujedno otvorila mogućnost postavljenja Augustina de Casoctisa. Poznavanje ovih promjena na zagrebačkoj biskupskoj stolici vjerojatno je utjecalo na to kako je B. Krčelić oblikovao svoje domišljanje u pripovijedanje.

⁴⁵ Da je do kraja 1300. godine Karlo Robert doista boravio u hrvatskim krajevima, jasno je pokazao Šišić 1901, 9. Za datum smrti Andrije III. v. Hóman 1938, 99.

⁴⁶ *Legende i kronike 1977*, 366 (fotografija istoga rukopisa koji sadrži i već spominjani spis A. Cutheisa): *Anno domini millesimo trecentissimo mense augusti tempore Bonifacii pape dominus Karulus nepos Karuli regis Sicilie per mare in galeis*

Stephen received their respective crowns from Rome.⁴⁴

Preserved sources offer no direct information about all this, but reliable conclusions can be drawn from some actions. One such example is what the Šubići of Bribir had done. It is very likely that they kept Charles Robert on their estate and took care of him until Andrew III's death on 14 January 1301.⁴⁵

⁴⁴ The viewpoint of Ban Paul and his brother George was reflected in a letter delivered to the Papal Curia by special delegation. In the 18th century, historian Baltazar Krčelić presumably had an insight into that letter which had been lost in the meantime. It is presumably on the basis of that latter that he was able to produce the following text: *Hæc dum à Michaelle Episcopo, ac Alberto (qui in Chronico Veneto Albertinus Moresinus Legitur, ab Andrea III Dalmatiæ banus constitutus) Nicolao item Sclavoniæ Bano aguntur, PAULUS BANUS & Comes Breberinfis, Georgius item Comes, ad BONIFACIUM VIII Romanum Pontificem, mittunt nuncios. Regna Dalmatiæ & Croatiae Ejus esse, à Zvonimiri Regis temporibus, ac Papa Gregorio VII. Hungariæ Item, ob CORONAM D. Stephano missam, ac per eum sedi Apostolicæ oblatum Regnum. Quare nec alium, horum Regnorum Legitimum Regem esse posse, nisi qui à Romano Pontifice inauguretur. Nunciant totius Hungariæ hunc sensum esse, Clero solum excepto, ac Quibusdam exiguis. Pontifex alius implicatus (quemadmodum ex Spondano, Ciaconio & et aliis videre est) Cardinalem Nicolaum Bocafini de Tarvisio, qui postea Benedictus XI, à quibusdam dictus X, fuerat. ... (98) Appulit Bocafinus in Dalmatiam, à Dalmatis & PAULO Bano, acceptus optime. Zagrabiam quoque ad Michaellem Venit Episcopum, & ab eo Condigne habitus ... BONIFACIUS VIII, an post, vel ante Legati sui redditum ignoramus: Carolum Hungariæ regem declarant – Kercselich 1994 [1770], 97–98. Krčelić's chronology is rather confused; this mission, and delivering of the letter (if this ever really happened) should be dated to 1300 or 1301 and linked directly to the arrival of the papal legate Nicholas Bocassini – for the legate and his activities, see in detail Mihalache 2011, 158 ff, who, based on sources of the day, credibly argues that Nicholas Bocassini never visited Dalmatia or Zagreb during his journey. But it is also clear from this discussion that the legate established good contact with Michael, bishop of Zagreb, who, after the death of King Andrew III, firmly sided with the Pope and supported the Angevine claims. In 1303, he was a member of the delegation that, at the Papal Curia, represented the Angevines in their dispute with Bohemian King Wenceslaus II and his son Wenceslaus III. For these services he was rewarded when archbishop-elect of Esztergom died the same year; Pope Benedict XI appointed Nicholas Bocassini as the new archbishop of Esztergom, thus creating an opportunity for the appointment of Augustin de Casoctis. B. Krčelić's insight into these changes on the bishop's see in Zagreb probably influenced the way he shaped his assumptions into his account.*

⁴⁵ Šišić 1901, 9 convincingly shows that Charles Robert indeed stayed in Croatian lands in 1300. For the date of Andrew III's death, see Hóman 1938, 99.

je u kasnijim vremenima u naraciji kraljevskih isprava, kroz pripovijedanje u prvome licu, jasno naznačeno da je Karlo Robert „dočekan“ na Savi, gdje ga je primio požeški kaštelan Pavao de Gara (vidi ovdje bilj. 49), tada službenik Ugrina Csáka, postaje razvidno da po svemu sudeći nikakva odlaska u Zagreb nije bilo. Dječaka pretendenta je, kako izgleda, ban Pavao izravno predao u ruke službeniku ugarskoga velikaša koji je doista stajao na anžuvinskoj strani, a povod za to je mogla biti samo smrt Andrije III., odnosno trenutak u kojem je dječak iznenada dobio stvarnu šansu ostvariti svoj potencijal za nasljednika krune. Slijedeći tu misaonu nit, nije teško naslutiti da je do čina na Savi moralo doći negdje krajem siječnja ili početkom veljače 1301. godine jer je Karlo, sukladno preciznoj i uvjerljivoj Šišićevoj raščlambi,⁴⁷ bio okrunjen već do kraja ožujka iste godine. Pripovijedanje pak Mihe Madija o putu u Zagreb najvjerojatnije je samo domišljanje splitskoga kroničara, kao i tvrdnje da je Karlo Martel bio okrunjen 1295. godine, ili da je Andrija III. umro, valjda od straha, na samu vijest o dječakovu dolasku. Tomu svakako valja dodati da susreta „na Savi“ nije moglo biti bez privole Blagajskih Babonića koji su čvrsto kontrolirali krajeve kroz koje su dječak i ban Pavao s pratnjom morali proći kako bi došli do rijeke. Uglavnom, gotovo deset godina kasnije, kad je njegov položaj kralja već bio konsolidiran, prisjećao se Karlo Robert svojih kraljevskih početaka kroz privilegije koje je izdavao velikašima konstruirajući ujedno jednu vrst kolektivne memorije, koja je predstavljala društveno vezivno tkivo vladajućega sloja, odnosno onoga njegova dijela vezanoga za dvor i samoga vladara.⁴⁸ Ključno je, ali i simboličko, značenje pri tomu pridavao događaju koji je tumačio kao „ulazak“ u Ugarsku.

It was the account of the Split chronicler Michael Madii that created confusion in modern historiography. According to Michael, Ban Paul took the boy to Zagreb and handed him over to Ugrin Csák. The chronicler also claims that King Andrew (III) passed away on hearing the news about the boy's arrival.⁴⁶ However, as the royal documents from a later period, written as a first-person account, clearly mention that Charles Robert was “received on the River Sava, where he was met by the Požega fortress commander Paul de Gara” (see note 49 here), then in service of Ugrin Csák, there is every indication that no visit to Zagreb had ever happened. It seems that Ban Paul handed over the young pretender directly to a man in service of the Hungarian nobleman who indeed supported the Angevine cause. The reason for this could have only been the death of Andrew III – in other words, the moment that suddenly gave the boy a real chance to realize his potential as the heir to the throne. Following this conclusion, it is easy to assume that the meeting on the banks of the river Sava could have taken place in late January or early February 1301, because Charles, according to Šišić's very accurate and convincing analysis,⁴⁷ was crowned king by late March that same year. Michael Madii's account on the visit to Zagreb is most likely a set of assumptions of the Split chronicler, just like the claims that Charles Martel was crowned in 1295 or that Andrew III died – perhaps he was scared to death – on hearing the news of the boy's arrival. Also, the “Sava meeting” could not have happened without the approval of the Babonići of Blagaj, who kept under firm control the lands the boy, Ban Paul and their entourage had to pass through in order to reach the river. By and large, almost ten years later, when he had been established on the throne, Charles Robert reminisced of his beginnings by granting privileges

Spaletum aplicuit, ubi per mensem uel fere duos stetit. Egrediensque de ciuitate Spaleti in comitatu Pauli bani uersus Hungariam ad usurpandum regnum predictum de manu regis Andree uenit Sagrabie et ibi in manibus magistri Vgrini traditur. Audiens uero Andreas Bulde /sic/ regem Karolum uenisse ad occupandum regnum predictum moritur et ibidem sepelitur honorifice.

⁴⁷ Šišić 1901, 10.

⁴⁸ O značenju „pripovijesti“ o prošlosti za oblikovanje i reprodukciju političkih identiteta uopće izvanredne spoznaje donosi Tilly 2002.

⁴⁶ *Legende i kronike 1977, 366* (photographic reproduction of the same manuscript as in note 23): *Anno domini millesimo trecentissimo mense augusti tempore Bonifacii pape dominus Karulus nepos Karuli regis Sicilie per mare in galeis Spaletum aplicuit, ubi per mensem uel fere duos stetit. Egrediensque de ciuitate Spaleti in comitatu Pauli bani uersus Hungariam ad usurpandum regnum predictum de manu regis Andree uenit Sagrabie et ibi in manibus magistri Vgrini traditur. Audiens uero Andreas Bulde /sic/ regem Karolum uenisse ad occupandum regnum predictum moritur et ibidem sepelitur honorifice.*

⁴⁷ Šišić 1901, 10.

Riječ je o dolasku u Požegu, opisanome u privilegiju izdanom Pavlu de Gari, rodonačelniku jedne od najmoćnijih velikaških loza anžuvinskoga, ali i susljednoga doba kralja Sigismunda. Pripovijest kako je artikulirana u naraciji privilegija vrijedi citirati jer pokazuje kako je iz kraljeve, a onda i kolektivne memorije izbačena „hrvatska epizoda“ početka vladavine. Naime, u kraljevo se ime u dokumentu veli: „kad smo poslije smrti svijetle uspomene kralja Andrije našega predragoga stričevića ušli u kraljevstvo Ugarske koje nam pripada pravom i redom rođenja, tad nam je u susret do rijeke Save došao magister Pavao, koji je tada kao kaštelan držao Požegu te nam je istu utvrdu predao u ruke i priznao nas za prirodno gospodara i kralja.“⁴⁹ Ovako se oblikovano kraljevsko „sjećanje“ bitno razlikuje od onoga što se stvarno može razabrati za 90-e godine 13. stoljeća, kada je Andrija III. bio sve samo ne „predragi stričević“. Razlikuje se ta slika, kako je rečeno, i od onoga što pripovijeda nešto kasniji kroničar Miha Madije, koji je išao tako daleko da je tvrdio kako je Karlo došao „preoteti“ kraljevstvo iz ruku Andrije III. Bilo kako bilo, u nadolazećim godinama, poslije krunidbe koju je obavio u Ostrogonu *izabrani* (ali ne i potvrđeni) ostrogonski nadbiskup, ali ne i „svetom krunom“ (dakle bez ijednoga elementa koji bi davao puni legalitet tome činu), Karlo Robert doista je bio pod zaštitom Ugrina Cháka.⁵⁰ Bez obzira dakle na punu odsutnost elemenata koji su krunidbu činili punopravnom, Karlo Robert kasnije je računao svoju vladavinu upravo od trenutka „traljave“ krunidbe, što je u konačnici prihvatila i moderna historiografija, pa se redovito njegova vladavina prikazuje kao zaokružena

to noblemen, thus creating a collective memory of a sort, which functioned as the fixed collective memory of the ruling class, or at least of the inner circles around the court and the King.⁴⁸ He attached crucial – and also symbolical – importance to an event that he perceived as his “entry” to Hungary. It was his arrival to Požega, described in the privilege granted to Paul de Gara, the progenitor of one of the most powerful aristocratic lines during the reign of the Anjou kings and also during the reign of his successor, King Sigismund. The account as told in the grant deed is worth quoting because it shows how the “Croatian episode” from the early days of the reign was eliminated from the King’s memory and, thus, from the collective memory. Written in the King’s name, the document says: “When, upon the death of illustrious King Andrew, our dearest cousin, we entered the Kingdom of Hungary that belongs to us by law and by birthright, master Paul came out to meet us by the River Sava. As he was the Požega fortress commander at the time, he delivered the fortress to us and recognized us as his natural master and king.”⁴⁹ This version of royal “memory” significantly differs from what can be realistically discerned about the 1290s, when Andrew III was anything but “our dearest cousin”. As indicated above, this picture also differs from the account of the later chronicler, Michael Madii, who went to such lengths that he claimed that Charles had come to “take over” the Kingdom from the hands of Andrew III. Be it as it may, in the years following the Esztergom coronation, carried out by an elected (but not confirmed) Esztergom archbishop and without the “holy crown” (in other words,

⁴⁹ DZ VIII, 259 br. 217, 20. 3. 1310.: *cum post mortem regis Andree felicitatis recordacionis nostri karissimi patruelis regnum Ungarie nobis debitum iure et ordine geniture adissemus, idem magister Paulus castrum nostrum de Posoga, quod tunc idem ut castellanus tenebat, in fluvio Zoua uocato nobis occurrens, in manus nostras statuit nos pro domino et rege naturali recognoscens.* Uz izvornik kraljevske darovnice iz koje potječe tekst (MOL DF 265778), sačuvana je i isprava (MOL DF 265780) iz koje se v. da je privilegij u svečanoj formi prepisala dvorska kancelarija kralja Karla Roberta 28. travnja 1323. godine, da bi zatim taj prijepis ponovno prepisala kancelarija kralja Ludovika Velikoga 2. veljače 1347., što već samo po sebi jasno govori o čestoj uporabi izvornoga dokumenta.

⁵⁰ V. Hardi 2013, 255–257.

⁴⁸ For an extraordinary insight on the importance that narratives about the past have for the shaping and reproducing of political identities in general, see Tilly 2002.

⁴⁹ CD VIII, 259 no. 217, 20.03.1310.: *cum post mortem regis Andree felicitatis recordacionis nostri karissimi patruelis regnum Ungarie nobis debitum iure et ordine geniture adissemus, idem magister Paulus castrum nostrum de Posoga, quod tunc idem ut castellanus tenebat, in fluvio Zoua uocato nobis occurrens, in manus nostras statuit nos pro domino et rege naturali recognoscens.* In addition to the original of the King’s deed of gift from which the text was reproduced (MOL DF 265778), another document has also been preserved (MOL DF 265780) that makes it clear that the deed of privilege was transcribed, in a solemn form, by King Charles Robert’s chancery on 28 April 1323 and then again by King Louis the Great’s chancery on 2 February 1347, clearly indicating that the original document was frequently in use.

kronološka cjelina ograničena 1301. godinom kao početkom vladavine.

No u stvarnosti prvih nekoliko godina nakon krunidbe u Ostrogonu krajnji je ishod ekspedicije započete u Splitu u ljeto 1300. godine bio još uvijek vrlo neizvjestan. Doista sumorne izglede dječaka kralja, koji je pribježište našao u južnim dijelovima Ugarske (očito mu nije padalo na pamet vratiti se pod zaštitu hrvatskih velikaša), izvrsno zrcali jedna od rijetkih sačuvanih kraljevskih darovnica iz toga doba, ona koja je pod godinom 1302. izdana magistru Beki, sinu Tominu. Tim dokumentom, naime, kralj obdareniku daje ni manje ni više nego „naše kraljevsko selo“ (*villa*) u kojemu zapravo sam boravi zajedno sa svojim „barunima“ – tekst dokumenta, međutim, pokazuje da je u kraljevu okruženju bilo jasno da sve to ne slični na kraljevski dvor i ponašanje, pa je stoga i zapisana misao da ono što kralj sada čini, nagrađujući svoje vjerne podanike, predstavlja tek mali dio onoga što će raditi kada se okolnosti promjene.⁵¹ Ni dvije godine kasnije, u vrijeme kad je iz kombinacija o nasljeđu krune sv. Stjepana konačno izbačen češki pretendent Vaclav III., pozicija Karla Roberta nije izgledala bitno bolje. U pohodu na Češku koji su u jesen 1304. poduzeli njegovi zaštitnici Habsburzi, Karlo Robert je poslao i svoje snage, no prema onome što je zapisao austrijski kroničar Ottokar u svojoj *Austrijskoj kronici u stihovima* (*Österreichische Reimchronik*) odred je (još uvijek) pretendenta iz Napulja izgledao u najmanju ruku čudno, unatoč činjenici da je on već imao nove, znatno snažnije zaštitnike iz središnjih krajeva golemoga kraljevstva – palatine Amadea Abbu i Rolanda Ratota. Naime, prema onome što je Ottokar napisao, gotovo polovicu snaga Karla Roberta tvorilo je *sedam tisuća strijelaca, Bosanaca i Rašana* (Srba), uz snage koje su doveli sedmorica

without two key elements that would make the coronation fully legal), Charles Robert was indeed under protection of Ugrin Chák.⁵⁰ Still, in later years, despite the fact that the elements that would make the coronation fully legal had been missing at that occasion, Charles Robert considered that his reign had begun at the moment of this “sloppy” coronation. This attitude was eventually adopted by modern historiography and his reign is therefore always perceived as chronologically uninterrupted, with the year 1301 marking its beginning.

In reality, however, in the first years following the Esztergom coronation, the outcome of the expedition launched in Split in summer 1300 was still very uncertain. The grim prospects for the boy-king who found sanctuary in southern parts of Hungary (clearly he would not even think of enjoying the protection of Croatian nobility again) are perfectly reflected in one of very few preserved royal deeds of gift from that time, issued to master Beke, son of Thomas, in 1302. With this document, the King presents the beneficiary with no less than “our royal village” (*villa*) in which he is actually staying together with his “barons”. However, the text in the document clearly shows that the royal entourage was full aware that both the setting and the behavior were far from royal – hence the note that everything the King was doing now by rewarding his loyal subjects was just a small part of what he was going to do when the circumstances changed.⁵¹ But less than two years later, when the Bohemian pretender Wenceslas III had finally been eliminated from the combinations about Crown of St. Stephen, Charles Robert's prospects did not seem much better. When his protectors, the Hapsburgs, sent their troops on Bohemia in fall 1304, Charles Robert sent

⁵¹ MOL DL 40285, 1302. Parafrazirani dio teksta glasi: *pro fidelibus seruiciis huiusmodi ipsi magistro Bekee occurrere regio cum fauore licet id quid ad presens agimus respectu horum que in futurum facere intendimus et cupimus modicum et exile uideatur tamen in recompensacionem ... villam nostram regalem Bezermen telwk uocatam nobis personaliter cum baronibus nostris quibusdam et presencialiter in eadem villa tunc existentibus cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis que ad eandem possessionem seu villam Bezermen telwk nuncupatam pertinere dignoscuntur de plenitudine nostre gracia dedimus, donauimus et contulimus.*

⁵⁰ See Hardi 2013, 255-257.

⁵¹ MOL DL 40285, 1302. The paraphrased part of the text reads: *pro fidelibus seruiciis huiusmodi ipsi magistro Bekee occurrere regio cum fauore licet id quid ad presens agimus respectu horum que in futurum facere intendimus et cupimus modicum et exile uideatur tamen in recompensacionem ... villam nostram regalem Bezermen telwk uocatam nobis personaliter cum baronibus nostris quibusdam et presencialiter in eadem villa tunc existentibus cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis que ad eandem possessionem seu villam Bezermen telwk nuncupatam pertinere dignoscuntur de plenitudine nostre gracia dedimus, donauimus et contulimus.*

ugarskih biskupa.⁵² Interpretacija Ottokarova navoda koju u svojoj raspravi nudi Nikola Milivojević ide za tim da se iza izričaja *Razen* njemačkoga izvornika kriju srpski podanici ovdje već ranije spominjanoga kralja Dragutina, no čini se da tu postoji prostor i za nešto drukčiju interpretaciju. Pritom valja pripomenuti kako se brojevi koje donosi austrijski kroničar ne mogu tek tako jednostavno prihvatiti kao precizni, no s obzirom na to da se radi, po svemu sudeći, o sudioniku pohoda, dakle očevidcu, može se zaključiti da je njegov dojam bio da su gotovo polovicu snaga Karla Roberta tvorili „strijelci Bosanci i Rašani“. Tomu svakako valja dodati i kako postoji mogućnost da su u pohodu, osim podanika kralja Dragutina sudjelovali i *Rašani* u smislu podanika Dragutinova brata, raškoga kralja Milutina – njegovi su izaslanici upravo u proljeće i ljeto 1304. u dva navrata putovali preko Dubrovnika u Skradin na pregovore s tadašnjim „banom Hrvata i gospodarom Bosne“ Pavlom Šubićem Bribirskim. Doda li se tomu da je u lipnju te godine, između dvaju putovanja srpskih izaslanika, u samoj Bosni ubijen Pavlov brat, tadašnji bosanski ban Mladen I. Šubić Bribirski,⁵³ ostaje otvorenim pitanje nisu li „ban Hrvata“ i raški kralj, obojica u ovo doba anžuvinske pristaše, dogovarali slanje kontingenata koji bi pomogli preseljenje Karla Roberta s juga na sjever i nije li otpor upravo toj regrutaciji izazvao sukob u kojem će Mladen I. izgubiti život.⁵⁴ Bilo kako bilo, stvarna je pretendentova pozicija bila

⁵² Za premještanje Karla Roberta iz južnih u sjeverozapadne krajeve kraljevstva i zaštitu dvojice palatina v. Hardi 2013, 259–263, koji precizno datira i vrijeme pohoda u Češku. Ottokarov tekst reproducira i komentira Milivojević 2017, 60–63.

⁵³ O svim ovim zbivanjima detaljnije v. Ančić 1997, 93–95.

⁵⁴ Ovakva interpretacija oslanja se i na činjenicu da vrela ovoga doba, poglavito ona ugarske provenijencije, ali i tzv. *Opis istočne Europe* (*Descriptio Europae orientalis*) čiji se (anonimni) autor osobno upoznao sa stanjem ovoga dijela svijeta, razlikuju kao zasebne „zemlje“ pod različitom vlašću „Rašku“ i „Srbiju“ – onom prvom vlada kralj Milutin, dočim je vladar u drugoj kralj Dragutin (v. o tomu Dinić 1978, 41–43; *Opis* to ovako naznačuje: *Regnum enim [hoc] uidelicet Rasie duas habet partes, prima que est principalis dicitur Rasia, sic appellata a nomine cuiusdam fluvii ... Secunda pars huius regni uocatur seruia a conditionibus populorum sic dicta, quia quasi omnes sunt seruilis conditionis* – Górká 1916, 29 r. 10–12; 31 r. 12–14). Činjenica, dakle, da Ottokar koristi pojam „Rašani“ (*Razen*), govorila bi u takvu kontekstu da je riječ o Milutinovim podanicima.

his troops, too. However, according to the Austrian chronicler Ottokar in his *Austrian Rhymed Chronicle* (*Österreichische Reimchronik*), the detachment sent by (still) the pretender from Naples looked strange, to say the least, despite the fact that, by that time, he had new, much powerful protectors from the central parts of the vast kingdom – palatines Amadeo Abba and Roland Ratot. According to Ottokar’s account, almost half of Charles Robert’s troops consisted of *seven thousand archers, Bosnians and Rascians (Serbs)*, and the troops brought by seven Hungarian bishops.⁵² According to the interpretation of the Ottokar’s account offered in Nikola Milivojević’s paper, the term *Razen* in the German original refers to the Serbian subjects of the earlier mentioned King Dragutin. However, it seems that another interpretation is possible. It should be noted that the numbers used by the Austrian chronicler cannot be accepted as accurate without any doubt. As these numbers were probably provided by a participant of the campaign – an eyewitness – we can conclude that it was his impression that “archers, Bosnians and Rascians”, accounted for almost half of Charles Robert’s troops. There is also the possibility that, in addition to the subjects of King Dragutin, the *Rascians* who were the subjects of Dragutin’s brother, King Milutin of Rascia, also took part in the campaign – for it was Milutin’s envoys that made two trips to Skradin (in Croatia) via Dubrovnik in spring and summer 1304 to attend the negotiations with the then “Ban of the Croats and the Lord of Bosnia”, Paul Šubić of Bribir. Given also the fact that, in June that year, between the two trips of the Serbian envoys, Paul’s brother, the then Bosnian Ban Mladen I Šubić of Bribir was murdered in Bosnia,⁵³ the question remains whether both “Ban of the Croats” and King of Rascia – both of them supporters of the Angevine cause at the time – made an arrangement to send contingents that would facilitate the removal of Charles Robert from south to north and was it not the resistance

⁵² For Charles Robert’s removal from southern to northwestern parts of the Kingdom and for the protection provided by the two palatines, see Hardi 2013, 259–263, who also accurately dates the Bohemian campaign. Ottokar’s text was reproduced and commented on in Milivojević 2017, 60–63.

⁵³ For a detailed discussion on these events, see Ančić 1997, 93–95.

takva da je još 1305., unatoč stvaranju novih saveza, njegova baka, napuljska kraljica Marija, preko koje je Karlo Robert potraživao krunu, morala kod agenata firentinskih bankarskih kuća Bardi i Peruzzi založiti dio svoga nakita (*coronam vnam de auro cum diuersis lapidibus pretiosis*) za kredit koji je on podigao u visini od 300 unči zlata, odnosno 1.500 florena.⁵⁵ Stvarni izgledi za uspjeh pojavili su se tek kad su drugi pretendenti na prijestol nakon višegodišnje borbe odustali od svojih nauma, no prikaz tih gibanja nadrađa ambicije ovoga priloga.⁵⁶ Unatoč tomu, neke činjenice ipak zaslužuju bar letimičan osvrt i komentar, pa tako valja istaknuti kako je češki kraljević Václav, sin kralja Václava II., imao 1301. godine znatno veće izgleda za uspjeh u nastojanju da za sebe osigura kraljevski prijestol.⁵⁷ Iza njega je stajao otac, češki i poljski kralj, sa svim svojim resursima, ali je taj isti otac donosio i ključne odluke, između ostaloga i onu o odustajnju od dalje borbe za prijestol u Ugarskoj. Može se zapravo posve jasno ustvrditi da je razlika između njega i Karla Roberta bila u tome da je Václav, kao predestinirani očevo nasljednik, imao puno odstupnicu, što očito s dječakom iz Napulja nije bio slučaj jer je on, kao što je ranije rečeno, u Napulju bio samo potencijalni izvor političkih problema te je njegov povratak tamo bio praktično nezamisliv, a sama pomisao na to izazivala zloradost rimskih kardinala. Upravo je u tome kontekstu kasniji pritisak papinske kurije bio doista učinkovit, pri čemu valja voditi računa da se smisao uplitanja kurije u problem nasljeđa ugarske krune mijenjao tijekom vremena. Ako je u početku aranžman kojim se rješavao problem u Napulju izgledao neprihvatljiv papinskoj kuriji, nakon

⁵⁵ Wenzel 1874, 174 br. 224. Vrijedi svakako istaknuti da je po svemu sudeći cijeli pothvat Karla Roberta od početka bio financiran kreditom firentinskih bankara u visini od 1.300 unči zlata ili 6.500 florena – v. Wenzel 1874, 150 br. 186. Taj iznos valja usporediti ponajprije s kreditom što ga je 1305. godine Karlo II. uzeo za pripreme još jedne vojne ekspedicije na Siciliju, a koji je iznosio 9.000 unči zlata ili 45.000 florena (Abulafia 1981, 380). O ulozu firentinskih bankarskih kuća u Napuljskome Kraljevstvu pod anžuvinskom vlašću v. inače Abulafia 1981, te Poloni 2017.

⁵⁶ U novije vrijeme ta su zbivanja detaljnije pretresali Skorcka 2013 te Kozłowski 2013, koji začudo zanemaruju činjenicu da su oba pretendenta bili zapravo dječaci u čije je ime netko drugi donosio odluke.

⁵⁷ Njegovu poziciju, pa susedno i izgleda za stjecanje prijestola, dobro ocrtava Hóman 1938, 101 i d.

to that particular recruitment that had triggered the conflict in which Mladen I would lose his life.⁵⁴ Be it as it may, the pretender's real position was such that, back in 1305, despite new alliances, his grandmother Mary, Queen of Naples (it was through her that Charles Robert claimed the crown) had to pawn some of her jewelry at the Florentine banks Bardi and Peruzzi (*coronam vnam de auro cum diuersis lapidibus pretiosis*) in order to take a loan in the amount of 300 ounces of gold (1,500 florins) on his behalf.⁵⁵ Real prospects of success were created only when other pretenders to the throne had given up their claims after years of struggle (but this exceeds the limits of this paper).⁵⁶ Nevertheless, some facts deserve at least a brief comment. For example, in 1301, Bohemian Prince Wenceslas, son of King Wenceslas II, had much better chances for securing the throne for himself.⁵⁷ He was backed by his father, the Polish and Bohemian king, with all his resources, but it was also his father who was making key decisions, including the decision to give up

⁵⁴ This interpretation is also based on the fact that contemporary sources, particularly Hungarian ones, but also the so-called *Description of Eastern Europe* (*Descriptio Europae orientalis*) the (anonymous) author of which was personally familiar with the situation in that part of the world, make difference between "Rascia" and "Serbia": the former is ruled by King Milutin and the latter by King Dragutin (for this, see Dinić 1978, 41-43; according to the text of the anonymous author *regnum enim [hoc] uidelicet Rasiae duas habet partes, prima que est principalis dicitur Rasia, sic appellata a nomine cuiusdam fluminis ... Secunda pars huius regni uocatur seruia a conditionibus populorum sic dicta, quia quasi omnes sunt seruili conditionis* – Górká 1916, 291. 10-12; 31 l. 12-14). The fact that Ottokar uses the term „Rascians“ (*Razen*) indicates that, in such context, he refers to Milutin's subjects.

⁵⁵ Wenzel 1874, 174 no. 224. It should certainly be pointed out here that, to all appearances, the entire Charles Robert project had from its very beginning been financed with a loan of 1,300 ounces of gold (6,500 florins) extended by Florentine bankers – see Wenzel 1874, 150 no. 186. This amount should be compared with the loan taken by Charles II in 1305 to finance yet another Sicilian campaign – a total of 9,000 ounces of gold (45,000 florins) (Abulafia 1981, 380). For the role of Florentine banking houses in the Kingdom of Naples under the Anjou dynasty, see Abulafia 1981, and Poloni 2017.

⁵⁶ These events were recently analyzed in detail by Skorcka 2013 and Kozłowski 2013; surprisingly, they both neglect the fact that Charles Robert and Wenceslas III as pretenders were practically boys and that decisions were being made in their name by others.

⁵⁷ His position and, consequently, his chances of acquiring the throne are outlined well in Hóman 1938, 101 ff.

smrti Andrije III. početkom 1301. cijeli je problem dobio novo značenje. Inzistiranje Bonifacija VIII. na njegovu pravorijeku pri određivanju „zakonitoga“ nasljednika krune sv. Stjepana predstavljalo je zapravo praktičnu eksplikaciju ideja o hijerokratskoj uređenju svijeta. Te su ideje, izvedene iz učenja o papinskoj „punini vlasti“ (*plenitudo potestatis*),⁵⁸ ubrzo, nakon pojave čuvene bule *Unam sanctam* u studenome 1302. godine, dovele do teškoga sukoba s francuskim kraljem koji će završiti njegovom smrću i poremećajima u funkcioniranju kurije. S druge strane, nestanak „domaće“ dinastije sa smrću Andrije III. i susljedni „dinastički rat“, u koji su bili upeleteni Anžuvinci, Premislidi i Habsburzi (uloga ovih posljednjih, iako nisu imali izravnoga pretendenta, bila je vjerojatno presudna upravo na dinastičkoj razini), bitno su utjecali na duboku društvenu promjenu. Ona se ponajbolje vidi u promjenama političke arene u kojoj će načelo konsenzusa između vladara i vladajućega (plemičkoga) sloja ubuduće igrati ključnu ulogu,⁵⁹ o čemu će svakako valjati voditi računa u budućim raspravama o stanju u XIV. stoljeću.

*

U zaključku ove rasprave valja na jednoj razini sumirati dobivene rezultate istraživanja polazeći od toga da je ono bacilo bitno novo svjetlo na okolnosti u kojima je pripremljen i izveden odlazak Karla Roberta iz Napulja, odnosno njegov dolazak u Kraljevstvo na koje je polagao nasljedno pravo. Naime, istraživanje je pokazalo da pretendentov djed Karlo II., koji je u tome igrao glavnu ulogu, nije baš ozbiljno shvaćao taj pothvat, što je, čini se, bilo jasno i dobrom dijelu suvremenika. Isto se tako čini

the struggle for the Hungarian throne. Clearly, the difference between him and Charles Robert was that Wenceslas, as his father's predestined successor, had a fallback position, which was not the case with the boy from Naples. The latter, as we have said earlier, was perceived as a potential source of political problems in his grandfather's kingdom, so his return was practically inconceivable and the Roman cardinals gloated over the very thought of it. The subsequent pressure of the Papal Curia was rather efficient in this context, but it should be kept in mind that the reason for the Curia's interference in the succession of the Hungarian throne changed over time. If the arrangement solving the problem in Naples seemed unacceptable to the Papal Curia in the beginning, the whole thing acquired a new meaning after the death of Andrew III in early 1301. Pope Boniface VIII's insistence that he decides on the "legal" heir to Crown of St. Stephen was but a practical explication of the ideas of the hierocratic order of the world. Soon after the famous papal bull *Unam sanctam* was issued in November 1302, these ideas, derived from the doctrine of the papal "fullness of power" (*plenitudo potestatis*),⁵⁸ led to a bitter conflict with the French king that would end with his death and affect the functioning of the Curia. On the other hand, the extinction of the "local" dynasty brought about by the death of Andrew III and the ensuing "dynastic war" in which the Angevines, Premyslids and Hapsburgs (although the Hapsburgs had no direct pretender, their role was probably crucial on the dynastic level) had substantial impact on deep social changes. It is best seen in the changes that took place in the political arena, where the principle of consensus between the ruler and the ruling class (nobility) would have a crucial

⁵⁸ Za razvoj hijerokratskih ideja i njihovu praktičnu eksplikaciju v. Ullmann 1962, 413 i d. te Canning 2011, 12 i d., koji suštinu „hijerokratskoga modela papinske monarhije“ ukratko formulira ovako (13): „papi kao izravnome nasljedniku sv. Petra pripada poglavarstvo nad zemaljskom kršćanskom zajednicom koju je njegovoj skrbi povjerio sam Krist“. Temperamentni Bonifacije VIII. takve je ideje ukratko sažimao u stvarnome govoru u izričaje poput onoga da „može svrgnuti kralja kao da otpušta slugu“ (*sicut unum garcionem*) – Strayer 1980, 260 bilj. 63.

⁵⁹ Zaključak počiva u prvome redu na konzekvencijama koje proizlaze iz rezultata istraživanja objavljenih u Szücs 1975, 26 i d.; Kozłowski 2013; Haldén 2020, 81–131, i valja ga tumačiti u smislu definiranja agendi budućih istraživanja.

⁵⁸ For development of hierocratic ideas and their practical explication, see Ullmann 1962, 413 ff. and Canning 2011, 12 ff., who offers the following brief formulation of the essence of the "hierocratic model of the papal monarchy" (13): "The pope as the direct successor of St Peter has the divinely appointed headship on earth of the body of the Christian community which has been committed to his care by Christ." The hot-blooded Boniface VIII condensed such ideas in his speeches, using phrases like: "I can dismiss the king like a valet" (*sicut unum garcionem*) – Strayer 1980, 260 n. 63.

opravdanim zaključiti da on nije ozbiljno računao s time da bi njegov unuk doista mogao doći do krune sv. Stjepana te zasjesti na prijestol Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva. Ono što sačuvana vrela implicitno pokazuju jest da je pothvat imao za prvenstveni cilj udaljiti potencijalnoga nasljednika iz Napulja, gdje je njegov dalji boravak mogao izazvati političke probleme s obzirom na to da je Karlo Robert, s pravima koja su proizlazila iz načela primogeniture, mogao u svakome trenutku postati točka fokusa i okupljanja nezadovoljnika. U tome kontekstu nije teško naslutiti da se uloga hrvatskih velikaša koji su dječaka pretendenta prihvatili na istočnoj obali Jadrana, u prvome redu bana Pavla Šubića Bribirskoga, odnosila poglavito na to da spriječe njegov povratak u južnu Italiju. Takav zaključak nalazi potvrdu u ponašanju bana Pavla nakon neočekivanoga obrata, smrti aktualnoga kralja Andrije III. – u novonastalim okolnostima ban Pavao nije bio taj koji je dječaka vodio na krunidbu, već je to prepustio Ugrinu Cháku, „isporučivši“ dječaka novome zaštitniku „na Savi“.

Smrt je, dakle, Andrije III. stubokom promijenila dinamiku odnosa, ali i samu narav pothvata započeta s bitno drukčijim ciljevima. Glavni materijalni oslonac u sljedećih nekoliko godina, do preseljenja na sjever Kraljevstva, Karlo Robert je našao kod Ugrina Csáka i njegova saveznika, bivšega srpskog kralja Dragutina. U to doba njegovi izgledi za uspjeh još uvijek nisu bili mnogo bolji od vremena kad se iskrcao u Splitu, ali se u tome smislu situacija počela bitno mijenjati papirskom intervencijom pomoću namještanja odgovarajućih crkvenih prelata. Time se oblikovala doista ozbiljna politička, pa onda i materijalna infrastruktura koja će u konačnici, nakon 1304. godine, stvoriti uvjete za stvarni obrat i susljedni uspjeh na putu do krune sv. Stjepana.

Na kraju valja baciti tek brzi pogled na razloge koji su doveli do uspjeha Karla Roberta. Ako bih te razloge redao po važnosti, onda bih svakako na prvo mjesto stavio kontingenciju – bez nagle i neočekivane smrti Andrije III. vjerojatno od dječakova pohoda ne bi bilo ništa. Kao drugi po važnosti razlog izvukao bih činjenicu da dječak pretendent jednostavno nije imao izbora, bio je odstranjen iz slike u Napuljskome Kraljevstvu i naprosto se više u nju nije mogao vratiti. Bio je prisiljen ići do kraja, a to znači ili do uspjeha ili do konačnoga neuspjeha, što je vjerojatno podrazumijevalo i njegov život.

role in the future,⁵⁹ which is something all future papers on the situation in the 14th century will have to make allowance for.

*

In the conclusion, we should summarize the results of the research, assuming it has cast an essential new light on the circumstances in which Charles Robert's departure from Naples and his subsequent arrival to the Kingdom to which he had claimed his inherited right was prepared and launched. The research has shown that the pretender's grandfather, Charles II, who played the leading role in it, did not take the whole project very seriously – something even many of his contemporaries seemed to have realized. It also seems legitimate to conclude that he did not really believe his grandson could actually get hold of Crown of St. Stephen and sit firmly on the throne of the Kingdom of Hungary-Croatia. The preserved sources implicitly show that the primary objective of the expedition was to remove the potential heir to the throne from Naples, where his extended stay could cause political problems (because, with his rights arising from the principle of primogeniture, Charles Robert could at any moment become the focal point around which the malcontents would gather). In this context, it is easy to realize that the role of the Croatian noblemen who received the young pretender on Eastern Adriatic coast – primarily Ban Paul Šubić of Bribir – was mostly to prevent his return to Southern Italy. The actions of Ban Paul after the unexpected turn of events – the death of incumbent king Andrew III – can be seen as evidence of such a conclusion: in the new circumstances, it was not Ban Paul who took the boy to the coronation; having delivered the boy to Ugrin Chák on the River Sava, he left this job to the boy's new protector. Thus, Andrew III's death fundamentally changed the dynamics of the relations and the nature of the project that originally had rather different objectives. In the next

⁵⁹ The conclusion is primarily based on the consequences arising from the research results published in Szücs 1975, 26 ff.; Kozłowski 2013; Haldén 2020, 81-131, and should be interpreted in terms of defining the agendas for future research.

Treći čimbenik po važnosti svakako je bila ustrajna podrška papinske kurije koja je još uvijek relativno uspješno kontrolirala Crkvu u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, poglavito u okolnostima nereda izazvanoga naglom smrću Andrije III. No već je i ovaj treći važan čimbenik bio uvjetovan onim prvim dvama. Ovakvu raščlambu čini mi se čvrsto podupire usporedba sa sličnim pothvatom koji je 1403. godine poduzeo Ladislav Napuljski. Sve su vanjske okolnosti obaju ovih pokušaja dolaska do krune sv. Stjepana bile vrlo slične, pri čemu je Ladislav imao na raspolaganju bitno bolju političku infrastrukturu za svoj pohod u smislu znatne podrške i ugarskoga plemstva. No niti je kralj Sigismund otišao s političke pozornice otvarajući time pitanje nasljeđa, niti je napuljski kralj bio u situaciji bez mogućnosti odstupanja. S obzirom na to da se imao kamo vratiti, odustao je već na prvoj prepriki i nakon 1403. samo nastojao što je moguće više izvući iz svoga formalnog prava, dok mu to na kraju nije i uspjelo prodajom toga prava Mletačkoj Republici.

few years, till his move to the northern parts of the Kingdom, Charles Robert's material infrastructure was provided by Ugrin Csák and his ally, former Serbian king Dragutin. In those days, his prospects for success were still not any better than at the time he had landed in Split, but the situation started to change after the Pope had intervened by appointing suitable prelates. Rather solid political and – later – material infrastructure was thus created that would eventually, after 1304, create conditions for a turn of events and a consequent success on his path to Crown of St. Stephen.

And finally, we should take a quick glance at the reasons of Charles Robert's success. If I were to list these reasons by their relevance, I would certainly put contingency on the first place: without the sudden and unexpected death of Andrew III, the boy's expedition would probably fail. As the second most relevant reason I would mention the fact the young pretender simply did not have a choice – he had been removed from the picture in the Kingdom of Naples and could not return there anymore. He was forced to go all the way and either succeed or fail, the latter probably meaning his life. The third most relevant factor was the persistent support of the Papal Curia, which still had a relatively strong control over the Church in the Kingdom of Hungary-Croatia, particularly in the context of the turmoil created by the sudden death of Andrew III. But this third factor depended on the two first ones. I believe that a comparison with the similar project undertaken by Ladislav of Naples in 1403 can corroborate such an analysis. All the external circumstances of these two attempts to acquire Crown of St. Stephen were very similar, although Ladislav had much better political infrastructure (the support of Hungarian nobility) working for his project. However, neither King Sigismund exited the political stage opening in that way the question of succession, nor was the King of Naples without a fallback position. As he had a place to return to, he gave up his quest at the very first obstacle and, after 1403, he merely tried to exploit his formal rights as much as possible, until he finally succeeded in it by selling that right to the Venetian Republic.

Bibliografija / Bibliography

- Abulafia 1981 – David Abulafia, Southern Italy and the Florentine Economy, 1265-1370, *The Economic History Review*, NS 34/3, 1981, 377–388.
- Ančić 1997 – Mladen Ančić, *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar – Mostar, 1997.
- Báling 2015 – Péter Báling, Personal Network of the Neapolitan Angevins and Hungary (1290-1304), *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis*, VIII, 2015, 83–107.
- Bartlett 2020 – Robert Bartlett, *Blood Royal: Dynastic politics in Medieval Europe*, Cambridge, 2020.
- Budak & Raukar 2006 – Neven Budak & Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, 2006.
- Caggese 1929 – Romolo Caggese, *Roberto d'Angio e i suoi tempi I*, Firenze, 1929.
- Canning 2011 – Joseph Canning, *Ideas of Power in the Late Middle Ages 1296-1417*, Cambridge, 2011.
- CD – *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I-XVIII, eds. Tadija Smičiklas et al., Zagreb, 1904–1990.
- Csukovits 2012 – Enikő Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon I. rész I. Károly és uralkodása (1301-1342)*, Budapest, 2012.
- Csukovits 2013 – Enikő Csukovits, Le innovazioni istituzionali nell'età angioina e i loro parallelismi napoletani, u / in: *L'Ungheria angioina*, ed. Enikő Csukovits, Roma, 2013, 59–119.
- Davis 1989 – Ralph H. C. Davis, *Medieval Warhorse*, London, 1989.
- Dinić 1978 – Mihajlo Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku: Istorijско-geografske studije*, ed. Sima Ćirković, Beograd, 1978.
- Dunbabin 1998 – Jean Dunbabin, *Charles of Anjou: Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*, London – New York, 1998.
- DZ – *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I-XVIII, eds. Tadija Smičiklas et al., Zagreb, 1904–1990.
- Engel 2005 – Pál Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London – New York, 2005.
- Górka 1916 – Olgier Górka, *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, Cracoviae, 1916.
- Haldén 2020 – Peter Haldén, *Family Power: Kinship, War and Political Orders in Eurasia 500-2018*, Cambridge, 2020.
- Hardi 2012 – Đura Hardi, *Drugeti: Povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva*, Novi Sad, 2012.
- Hardi 2013 – Đura Hardi, Petrovaradin – „prestonica“ jednog Anžujca, u / in: *Srednjovekovna naselja na tlu Vojvodine: Istorijски događaji i procesi*, ed. Đura Hardi, Sremska Mitrovica, 2013, 243–279.
- Hóman 1938 – Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1209-1403*, Roma, 1938.
- Karbić 1999 – Damir Karbić, Diplomacija hrvatskih velikaša iz roda Šubića, u / in: *Hrvatska srednjovekovna diplomacija (Zbornik Diplomatske akademije 2)*, eds. Mladen Anderlić & Mirko Valentić, Zagreb, 1999, 225–242.
- Karbić 2015 – Damir Karbić, Hrvatski velikaši i plemići i ugarska kruna u razdoblju kasnih Arpadovića i Anžuvina, u / in: *A Horvát-Magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, eds. Pál Fodor & Dinko Šokčević, Budimpešta, 2015, 177–183.
- Kelly 2003 – Samantha Kelly, *The New Solomon: Robert of Naples (1309-1343) and Fourteenth-Century Kingship*, Leiden – Boston, 2003.
- Kercselich 1994 [1770] – Balthasar Adam Kercselich de Corbavia, *Historiarum cathedralis ecclesie Zagrabienensis partis primae tomus I, Zagrabiae 1770*, fasimilni pretisak / facsimile, Zagreb, 1994.
- Kiesewetter 2006 – Andreas Kiesewetter, L'intervento di Nicolò IV, Celestino V e Bonifacio VIII nella lotta per il trono ungherese (1290-1303), u / in: *Bonifacio VIII. Ideologia e azione politica*, ed. Ilaria Bonincontri, Roma, 2006, 140–198.
- N. Klaić 1976 – Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976.
- N. Klaić 1982 – Nada Klaić, *Povijest Zagreba I*, Zagreb, 1982.
- V. Klaić 1897 – Vjekoslav Klaić, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb, 1987.
- Kozłowski 2013 – Wojciech Kozłowski, Power Winning Contexts and Strategies of Charles I and Wenceslas III. A Comparison of Their Quest for the Hungarian Throne, *New Europe College Yearbook 2012-2013*, 131–174.
- Lucherini 2013 – Vini Lucherini, The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples (1333): Its Political Implications and Artistic Consequences, *Hungarian Historical Review*, 2/2, 2013, 341–362.

- Ljubić 1868 – Sime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, Zagreb, 1868.
- Mihalache 2011 – Robert Marius Mihalache, The Holy See's Intervention in the Struggle for the Occupation of the Hungarian Throne (1290-1310), *Transylvanian Review*, XX, Supplement 2:1, 2011, 156–164.
- Milivojević 2017 – Nikola Milivojević, „Rimovana hronika“ Otokara Štajerskog o učešću Srba u ratu za ugarsku krunu početkom XIV veka, *Vojno-istorijski glasnik*, 2, 2017, 53–64.
- Nagy 1878 – Imre Nagy, *Anjoukori okmánytár* I, Budapest, 1878.
- Nekić 2017 – Antun Nekić, Društvene mreže i uspon oligarha: primjer Babonića (od 1270-ih do 1320-ih), *Historijski zbornik*, LXX/1, 2017, 1–34.
- Passerini 2019 – Davide Passerini, *Familiaritas, Hospitium e giurisdizione: i principi angioini tra XIII e XIV secolo*, *Archivio storico per le province Napoletane*, CXXXVII, 2019, 73–105.
- Peričić 1984 – Eduard Peričić, Zadar u doba prvih veza s Anžuvincima 1269-1280., *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23(10), 1983-84, Zadar, 1984, 251–265.
- Poloni 2018 – Alma Poloni, Banchieri del re: La monarchia angioina e le compagnie toscane da Carlo I a Roberto I, u / in: *Périphéries financières angevines. Institutions et pratiques de l'administration de territoires composites (XIIIe-XVe siècles)*, ed. Serena Morelli, Roma, 2018, 309–330.
- Pryor 1982 – John H. Pryor, Transportation of Horses by Sea During the Era of the Crusades: Eighth Century to 1285 AD, *The Mariner's Mirror*, 68/2, 1982, 103–125.
- Rački 1884 – Franjo Rački, Notae Ionannis Lucii, *Starine JAZU*, 13, 1884, 211–268.
- Runciman 1992 – Steven Runciman, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge, 1992.
- Skorka 2013 – Renáta Skorka, With a Little Help from the Cousins – Charles I and the Habsburg Dukes of Austria during the Interregnum, *Hungarian Historical Review*, 2/2, 2013, 243–260.
- Sroka 1996 – Stanislaw A. Sroka, Methods of Constructing Angevin Rule in Hungary in the Light of Most Recent Research, *Quaestiones mediae aevi novae*, 1, 1996, 77–90.
- Strayer 1980 – Joseph R. Strayer, *The Reign of Philip the Fair*, Princeton, 1980.
- Szentpétery 1937 – Emericus Szentpétery (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I, Budapest, 1937.
- Szücs 1975 – Jenő Szücs, *Theoretical Elements in Master Simon of Kezas's Gesta Hungarorum (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 96)*, Budapest, 1975.
- Šišić 1901 – Ferdo Šišić, Studije iz historije anžuvinske dinastije, *Vjestnik kr. Hrvatsko-dalmatinsko-slavonskog zemaljskog arkiva*, III, 1901, 6–15.
- Šišić 1916 – Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873.*, Zagreb, 1916.
- Theiner 1859 – Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, Roma, 1859.
- Thuróczy 1986 – Johannes Thuróczy, *Chronica Hungarorum, Venetiis 1488 – fototipsko izdanje* Budapest, 1986.
- Tilly 2002 – Charles Tilly, *Stories, Identities, and Political Change*, Lanham, 2002.
- Tocco 2006 – Francesco Paolo Tocco, Bonifacio VIII e Carlo II D'Angio: analisi di un rapporto politico e umano, u / in: *Bonifacio VIII. Ideologia e azione politica*, ed. Ilaria Bonincontri, Roma, 2006, 221–240.
- Ullmann 1962 – Walter Ullmann, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*, London, 1962.
- Villani s.a. – *Cronica di Giovanni Villani (Letteratura italiana Einaudi)*, Torino, s.a.
- Wenzel 1864 – Gusztáv Wenzel, *Árpádkori új okmánytár* V, Pest, 1864.
- Wenzel 1874 – Gusztáv Wenzel, *Magyar diplomacziái emlékek az Anjou-korból* I, Budapest, 1874.
- Zsoldos 2013 – Attila Zsoldos, Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries, *The Hungarian Historical Review*, 2/2, 2013, 211–242.
- Zsoldos 2013a – Attila Zsoldos, Province e oligarchi. La crisi del potere reale ungherese fra il XIII e il XIV secolo, u / in: *L'Ungheria angioina*, ed. Enikő Csukovits, Roma, 2013, 23–58.

Kristijan Juran

Odjel za povijest / *Department of history*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Ruđera Boškovića 5
HR – 23000 Zadar
kjuran@unizd.hr

UDK/UDC

2-773(497.581.2 Šibenik)“14“

doi: 10.15291/misc.3174

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 12. X. 2020.

POPIS ŽUPA I NASELJA ŠIBENSKE BISKUPIJE IZ SREDINE 15. STOLJEĆA

LIST OF PARISHES AND VILLAGES OF THE MID-15TH CENTURY ŠIBENIK DIOCESE

U prilogu se razmatra arhivski zapis iz sredine 15. stoljeća koji je u literaturi poznat kao „katalog“ ili „popis“ župa i naselja Šibenske biskupije. Nije sačuvan u originalu, nego u prijepisima iz 16., 17. i 18. stoljeća. Nakon uvodnih reminiscencija na postojeću literaturu, donosi se osvrt na dataciju i provenijenciju prijepisa te rukopisnu tradiciju, potom se raščlanjuje sadržaj zapisa, a na kraju se pristupa problemu njegove recepcije u recentnoj znanstvenoj i neznastvenoj javnosti.

Ključne riječi: Šibenska biskupija; 15. stoljeće; župe; naselja; ranonovovjekovni rukopisi; Josip Antun Fosco; Krsto Stošić; Dominik Zavorović

The text discusses the archival record from the mid-15th century, which is known in the literature as a “catalogue” or “list” of parishes and villages of Šibenik diocese. It is not preserved in the original, but in transcripts from the 16th, 17th and 18th centuries. After introductory reminiscences of the existing literature, a review of the dating and provenance of the transcript and the manuscript tradition is given, followed by the analysis of the record content. Finally, the text brings the problem of its reception in the recent scientific and non-scientific public.

Keywords: Šibenik diocese; 15th century; parishes; villages; early modern manuscripts; Josip Antun Fosco; Krsto Stošić; Dominik Zavorović

UVOD

Najinformativnije povijesno vrelo o demografiji i oikonimiji srednjovjekovnoga šibenskog distrikta takozvani je „katalog“, odnosno „popis“ župa i naselja Šibenske biskupije, koji je najprije bio pogrešno datiran u godinu osnutka Šibenske biskupije (1298.), potom „gurnut“ u sam kraj 14. stoljeća, da bi se u novije vrijeme njegova datacija zaustavila na sredini 15. stoljeća.¹ U historiografskim se radovima taj zaustavni datacijski okvir još uvijek učvršćuje, dok se protagonisti stručne i neznanstvene javnosti, uključujući udruge i institucije lokalnoga predznaka, u znatnoj mjeri i dalje oslanjaju na inicijalno postavljenu dataciju. Nije, dakako, svejedno spominje li se neko naselje „već“ 1298. ili „tek“ oko 1450. godine, pogotovo ako netko u tim spomenima nastoji uočiti obrise svojih predaka ili pak (ne) svjesno sudjeluje u „natjecanju u starini“.

Premda se u svjetlu tako usustavljenih promišljanja ne može poreći da je popis šibenskih župa (dalje: Popis) zahvalno polazište za promatranje odnosa među paralelnim svjetovima historiografskih spoznaja i kolektivnih memorija, ovdje ćemo se dominantno baviti njegovim sadržajem te okolnostima u kojima su nastali sačuvani prijepisi iz 17. i 18. stoljeća. Izvornik, naime, nije sačuvan. To ipak ne znači da se po dovršetku glavne rasprave nećemo uputiti barem na kraću vožnju sporednim kolosijekom percepcije i recepcije Popisa u onome dijelu akademske, stručne i pučke zajednice koja se ne oslanja nužno na recentne spoznaje.

Cilj nam je također objaviti preslike dvaju najrelevantnijih prijepisa Popisa, ne samo kao slikovni dodatak tekstu, nego, što je mnogo važnije, kao transparentno polazište potencijalnoj znanstvenoj kritici i dopunjujućim raspravama. Napominjemo pritom da se ovdje ne kanimo baviti, osim iznimno, kasnosrednjovjekovnom topografijom šibenskoga distrikta, odnosno pitanjima ubikacija i identifikacija pojedinih naselja zabilježenih u Popisu, što planiramo učiniti drugom prilikom. Za prostornu vizualizaciju podataka iz Popisa čitatelju mogu dobro poslužiti radovi o kartografskim

INTRODUCTION

The most informative historical source on demography and oikonymy of the medieval Šibenik district is the so-called “catalogue” or “list” of parishes and villages of the Šibenik diocese. It was first incorrectly dated to the founding year of the Šibenik diocese (1298), and then “pushed” to the very end of 14th century, to be finally placed in recent times in the middle of the 15th century.¹ In historiographical works, this latest determination of date is still getting firm grounds, while the protagonists of the professional and non-scientific public, including associations and institutions of local origin, still rely heavily on the initially set dating. It is not the same, of course, whether a village is mentioned “already” in 1298 or “only” around 1450, especially if someone tries to note the outlines of their ancestors in these memories or (un)consciously participates in a “competition in antiquity”.

Although in the light of such systematic considerations one cannot deny that the list of Šibenik parishes (hereinafter: the List) is a bountiful starting point for observing the relationship between parallel worlds of historiographical knowledge and collective memories, here we will predominantly deal with its content and circumstances of the preserved transcripts from the 17th and the 18th centuries. Namely, the original has not been preserved. This does not mean, however, that once we close our main discussion, we won't take at least a short ride on the side-lines of the perception and reception of the List in that part of the academic, professional and popular community that does not necessarily rely on recent findings.

Our goal is also to publish copies of the two most relevant transcripts of the List, not only as a pictorial supplement to the text, but what is more important, as transparent starting point to potential scientific criticism and supplementing discussions. We note that we do not intend to deal here, unless exceptionally, with the late medieval topography of the Šibenik district, i.e. the issues of ubication and identification of individual villages recorded in the List, which we plan to do on another occasion. For the spatial visualization of data from the List, the reader can use the

¹ Fosco 1882: 6–8; Stošić 1941: 3–4; Dujmović 1976: 98–99; Kolanović 1995: 30–31.

¹ Fosco 1882: 6-8; Stošić 1941: 3-4; Dujmović 1976: 98-99; Kolanović 1995: 30-31.

prikazima šibenskoga područja u 16. stoljeću,² dopunjeni vijestima iz znanstvenih priloga posvećenih šibenskoj povijesnoj demografiji i topografiji.³

POPIS U LITERATURI

Popis župa i naselja Šibenske biskupije pismenoj je javnosti obznanio šibenski biskup Josip Antun Fosco u časopisu *Folium Dioecesanum* 1882. godine.⁴ Pritom ga je datirao u 1298., smatrajući da je povezan s utemeljenjem Šibenske biskupije. Zbog važnosti Foscove objave za recepciju Popisa u kasnijoj literaturi, ali i za našu raspravu, donosimo u prilogu njezinu presliku (Prilog 3), čime ujedno čitatelju pružamo mogućnost usporedbe s inačicama Popisa u dvama najstarijim sačuvanim prijepisima (Prilozi 1 i 2), o kojima ćemo govoriti u idućem poglavlju. Foscovu dataciju u 1298. godinu preuzeo je Krsto Stošić, čvrsto ju ugrađujući u svoje najvažnije djelo – *Sela šibenskoga kotara*, objavljeno 1941. godine.⁵ No Frane je Dujmović 1959., u prilogu koji je potpisao zajedno s Cvitom Fiskovićem, ustvrdio da Popis ne može biti stariji od kraja 14. stoljeća,⁶ a onda ga je u zborniku posvećenom 900. obljetnici prvoga spomena Šibenika argumentirano smjestio u drugu polovinu 15. stoljeća. Kazao je pritom da je Fosco „napravio jednu grešku, koju su drugi prihvatili i dalje prenijeli“, misleći u prvom redu na Stošića.⁷ Među tim „drugima“ bio je, primjerice i Josip Soldo,⁸ dok je Bernard Stulli, iz razloga koji očito nisu bili samo znanstvene naravi, Popis smatrao krivotvorinom.⁹ Dujmovićevu je pak tvrdnju konačno afirmirao Josip Kolanović u monografiji *Šibenik u kasnome srednjem vijeku* (1995.); štoviše, dodatnim je argumentima dataciju Popisa sveo na vremenski isječak „oko 1453. godine“.¹⁰ Iako još uvijek postoje autori (vrlo različitih

works on cartographic representations of the 16th century Šibenik area,² supplemented by news from scientific articles dedicated to Šibenik historical demography and topography.³

PRESENCE OF THE LIST IN LITERATURE

The list of parishes and villages of the Šibenik diocese was announced to the literate public by the Bishop of Šibenik, Josip Antun Fosco, in the magazine *Folium Dioecesanum* in 1882.⁴ He dated it to 1298, believing that it was connected with the founding of the Šibenik diocese. Due to the importance of Fosco's publication for the reception of the List in later literature, but also for our discussion, we bring a copy of it in the appendices (Annex 3), thus giving the reader the opportunity to compare it with the versions of the List in the two oldest surviving transcripts (Appendices 1 and 2), which we will discuss in the next chapter. Fosco's dating to 1298 was applied by Krsto Stošić, who firmly incorporated it into his most important work - *The Villages of the Šibenik District*, published in 1941.⁵ However, in 1959, Frane Dujmović, in an article he signed with Cvito Fisković, stated that the List could not have been made before the end of the 14th century,⁶ and then placed it in the anthology dedicated to the 900th anniversary of the first mention of Šibenik in the second half of the 15th century. He said that Fosco “made one mistake, which others accepted and passed on”, referring primarily to Stošić.⁷ Among these “others” was, for example, Josip Soldo,⁸ while Bernard Stulli, for reasons that were obviously not only of a scientific nature, considered the List a forgery.⁹ Dujmović's claim was finally affirmed by Josip Kolanović in the monograph *Šibenik in the Late Middle Ages* (1995); moreover, he reduced the dating of the List with additional arguments to a

² Slukan Altić 2007; Juran, Barzman & Faričić 2019.

³ Stošić 1941: *passim*; Gunjača 1978: 159 i d.; Juran 2014.

⁴ Fosco 1882: 6–8.

⁵ Stošić je i u svojim ranijim radovima koristio podatke iz Foscove objave, ali se na nju nije uvijek pozivao. Usp. Stošić 1922: 4 i 1932: 4.

⁶ Dujmović & Fisković 1959: 19.

⁷ Dujmović 1976: 98–99.

⁸ Soldo 1973: 8.

⁹ Stulli 1980: 179.

¹⁰ Kolanović 1995: 30–31.

² Slukan Altić 2007; Juran, Barzman & Faričić 2019.

³ Stošić 1941: *passim*; Gunjača 1978: 159 i d.; Juran 2014.

⁴ Fosco 1882: 6–8.

⁵ Stošić also used data from Fosco's publication in his earlier works, but he did not always refer to it. Cf. Stošić 1922: 4 and 1932: 4.

⁶ Dujmović & Fisković 1959: 19.

⁷ Dujmović 1976: 98–99.

⁸ Soldo 1973: 8.

⁹ Stulli 1980: 179.

usmjerenja) koji preuzimaju zastarjele Foscove i Stošičeve zaključke, recentni povjesnici u pravilu prihvaćaju datacijske odrednice koje su postavili Dujmović i Kolanović. Neke od predstavnika onih prvonavedenih, ali i ovih potonjih, spomenut ćemo negdje unutar sljedećih poglavlja.

POPIS U SAČUVANIM RUKOPISIMA

Biskup Fosco pri objavi je Popisa 1882. samo šturo naznačio da ga je preuzeo iz nekoga „staroga dokumenta“ (*nel vecchio documento*). Stošiću je pak bilo poznato da se Popis nalazi u dvama ranonovovjekovnim rukopisima – *Annali di Sebenico* Dominika Zavorovića i *Confini Grgura Stratica*.¹¹ Te je rukopise poznao i Dujmović, samo ih je drukčije identificirao: Zavorovićeve ispravnijim, ali pokraćenim naslovom *Trattato*, a Straticov naslovom *Raccolta in proposito della Dalmazia e suoi Confini* te navođenjem „Naučne biblioteke u Zadru“ kao mjesta njegove pohrane. Trećim prijepisom Popisa Dujmović je smatrao Foscovu objavu, koju nije dovodio u izravnu vezu sa spomenutim dvama rukopisima, nego s jednom neobjavljenom Stošičevom bilješkom o tome da je Fosco prema nekom spisu iz 18. stoljeća „naveo zanimive podatke o župama pri osnutku biskupije“. Taj spis, dakle Foscov predložak, po Stošićevu je kazivanju, kako prenosi Dujmović, pripadao šibenskoj kuriji, ali se iz nekoga razloga 1918. nalazio u Zadru, kada mu se gubi trag. Dujmović još primjećuje da „među navedenim rukopisima postoje izvjesne razlike“, i u bilježenju toponima i u činjenici da u zadarskome rukopisu (dakle Straticovu) nedostaju četiri župe.¹² Zanimajući zasad pitanje Foscova predloška, osvrnut ćemo se najprije na mjesto i ulogu Popisa u djelima Zavorovića i Stratica.

Zavorovićevo djelo *Trattato sopra le cose di Sebenico* (dalje: Traktat),¹³ poznato i pod nazivom *Annali di Sebenico*, nije sačuvano u originalu iz 1597., nego u dvama prijepisima, od kojih se jedan nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici

time slot of “around 1453”.¹⁰ Although there are still authors (of very different orientations) who take over the outdated conclusions of Fosco and Stošić, recent historians generally accept the dating determinants set by Dujmović and Kolanović. Some of the representatives of the former, but also of the latter, will be mentioned somewhere within the following chapters.

THE LIST IN THE PRESERVED MANUSCRIPTS

When the List was published in 1882, Bishop Fosco only briefly indicated that he had taken it from an “old document” (*nel vecchio documento*). Stošić, on the other hand, knew that the List was found in two early modern manuscripts – *Annali di Sebenico* by Dominik Zavorović and the *Confini* by Grgur Stratico.¹¹ Dujmović also knew these manuscripts, but identified them differently as: Zavorović’s more correct but abbreviated title *Trattato*, and Stratico’s *Raccolta in proposito della Dalmazia e suoi Confini* and citing the “Scientific Library in Zadar” as the place of its storage. Dujmović considered Fosco’s publication to be the third transcript of the List, which he did not link directly to the two manuscripts, but to an unpublished Stošić’s note stating that Fosco “provided interesting information about parishes when the diocese was founded” according to an 18th-century document. According to Stošić, that document, that is, Fosco’s source, belonged to the Šibenik Curia, as Dujmović reports, but for some reason it was in Zadar in 1918, when its trace was lost. Dujmović also notes that “there are certain differences between the mentioned manuscripts”, both in the recording of toponyms as well as in the fact that the Zadar manuscript (hence Stratico’s) lacks four parishes.¹² Ignoring the question of Fosco’s source for the time being, we will first look at the place and role of the List in the works of Zavorović and Stratico.

Zavorović’s work *Trattato sopra le cose di Sebenico* (hereinafter: the Treatise),¹³ also known as the *Annali di Sebenico*, is not preserved in the original from

¹¹ Stošić 1941: 3–4.

¹² Dujmović 1976: 98, bilješka 190.

¹³ O Zavoroviću i njegovim djelima: Kurelac 2008. O Traktatu još: Antoljak 2004: 64–65.

¹⁰ Kolanović 1995: 30–31.

¹¹ Stošić 1941: 3–4.

¹² Dujmović 1976: 98, note 190.

¹³ About Zavorović and his works: Kurelac 2008. More about the Treatise: Antoljak 2004: 64–65.

u Zagrebu (dalje: NSK),¹⁴ a drugi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU).¹⁵ Prijepis u NSK-u po paleografskim obilježjima pripada 17. stoljeću, dok je onaj u AHAZU-u nastao u drugoj polovini 18. stoljeća. No Popis se, i to u formi zasebna priloga, nalazi samo u prijepisu u NSK-u, pa je moguće da ga je u rukopis uvrstio prepisivač, i to na mjesto koje neposredno prethodi temeljnom tekstualnom korpusu naslovljenom *Prima parte del Trattato sopra le cose di Sebenico*. Valja tom zapažanju dodati da Popisu u NSK-u prethode katalog šibenskih biskupa te katalog šibenskih načelnika i knezova do 1412., koji također figuriraju kao zasebni prilozi. Za njih se međutim izričito veli da su kreirani prema podacima iz Traktata, dok uz Popis nema ni pismenih napomena ni indicija da je u bilo kakvoj vezi s Traktatom.¹⁶ Ako Popis nije bio sastavni dio Zavorovićeva izvornika iz 1597., zašto ga je prepisivač u nj naknadno ugradio? Možda zato što se kao izdvojen dokument nalazio uz rukopis koji je prepisivao? Daleko je to od konačna odgovora, koji uostalom i nije od presudne važnosti za daljnji tijek rasprave.

Drukčiji je kontekst smještaja Popisa u rukopisu Grgura Stratica *Raccolta in proposito della Dalmazia e suoi Confini* iz druge polovine 18. stoljeća.¹⁷ Stratico je u tom djelu okupio prijepise mnogih ranonovovjekovnih dokumenata o mletačko-osmanskim (po)graničnim pitanjima

1597, but in two transcripts, one of which is kept in the National and University Library in Zagreb (hereinafter: NSK),¹⁴ and others in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts (hereinafter: HAZU).¹⁵ According to palaeographic features, the transcript in NSK belongs to the 17th century, while the one in HAZU was made in the second half of the 18th century. However, the List, in the form of a separate Annex, is found only in the transcript in the NSK, so it is possible that it was included in the manuscript by the scrivener, in the part immediately preceding the basic textual corpus entitled *Prima parte del Trattato sopra le cose di Sebenico*. It should be added to this observation that the List in NSK is preceded by a catalogue of Šibenik bishops and a catalogue of Šibenik governors and princes until 1412, which also appear as separate contributions. However, they are explicitly said to have been created according to the data from the Treatise, while there are no written notes or indications from the List that it is in any connection with the Treatise.¹⁶ If the List was not an integral part of Zavorović's original from 1597, why did the scrivener later incorporate it into it? Maybe because it was next to the manuscript he was transcribing? This is far from the final answer, which, after all, is not crucial for the further course of the debate.

The context of the placement of the List in the manuscript of Gregory Stratico's *Raccolta in proposito della Dalmazia e suoi Confini* from the second half of the 18th century¹⁷ is different. In this work,

¹⁴ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, sign. R 7993 Annali di Sebenico di Dominico Zavoreo.

¹⁵ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka rukopisa, sign. II b 42.

¹⁶ Dotični prijepis Traktata počinje posvetom Frani Divniću i datacijom (*Sebenico li 6. Maggio 1597.*), nakon čega slijedi popis šibenskih biskupa odnosno popis šibenskih načelnika i knezova do 1412., zatim Popis te konačno *Prima parte del Trattato sopra le cose di Sebenico*. Za popis šibenskih biskupa stoji da je ekscerptiran iz prvoga dijela Traktata (*Vescovi che furono in Sebenico estratti della prima parte del Trattato sopra le cose di Sebenico*), a za popis načelnika i knezova da je učinjen prema podacima iz prvoga dijela Traktata i drugih starih spisa (*et altre antiche scritture*).

¹⁷ Znanstvena knjižnica Zadar, Zbirka rukopisa, Gregorio Stratico, *Raccolta in proposito della Dalmazia, e suoi Confini*. Tomo primo. Compilata da Gregorio Stratico cancellier ai Confini, sign. 7531 I: 272–276.

¹⁴ National and University Library in Zagreb, Collection of Manuscripts and Old Books, sign. R 7993 Annali di Sebenico di Dominico Zavoreo.

¹⁵ Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Manuscript Collection, sign. II b 42.

¹⁶ The transcript in question begins with a dedication to Fran Divnić and a date (*Sebenico li 6. Maggio 1597.*), followed by the list of bishops of Šibenik, ie the list of commanders and princes until 1412, followed by the List and finally *Prima parte del Trattato sopra le cose di Sebenico*. There is an indication for the list of bishops of Šibenik that it was excerpted from the first part of the Treatise (*Vescovi che furono in Sebenico estratti della prima parte del Trattato sopra le cose di Sebenico*), and for the list of commanders and princes that it was made according to the data of the first part of the Treatise and other old ones (*et altre antiche scritture*).

¹⁷ Zadar Scientific Library, Manuscript Collection, Gregorio Stratico, *Raccolta in proposito della Dalmazia, e suoi Confini*. Tomo primo. Compilata da Gregorio Stratico cancellier ai Confini, sign. 7531 I: 272–276.

i razgraničenjima na teritoriju pojedinih dalmatinskih komuna.¹⁸ Popis je tako uvrstio u poglavlje o šibenskim granicama, što vodi zaključku da ga je preuzeo iz ranijih kompilacija šibenske pograničke dokumentacije. Iako ga nije prepisao do kraja, Straticova je inačica Popisa vrijedna zbog marginalnih bilješki koje ne susrećemo u drugim prijepisima. Tako naslućene razloge uvrštenja Popisa u Straticovu kompilaciju dodatno ćemo rasvijetliti u tekstu sljedećega odlomka.

Postoji, naime, još jedan, dosad u literaturi neprepoznat, prijepis Popisa, naknadno uvezan u sveščić neoriginalnoga naslova „Šibenski zbornik turskih, mletačkih i hrvatskih listina iz XV. – XVII. v.“ koji se danas nalazi u AHAZU.¹⁹ Čini se da je napisan u središnjoj trećini 16. stoljeća, jer upravo tom kronološkom okviru odgovaraju i njegova paleografska obilježja i sadržajna intoniranost sveščića kojemu pripada. Naime, većina se drugih zapisa u sveščiću odnosi na mletačko-osmanske pogranične sporove i razgraničenja na prostoru neposrednoga šibenskoga zaleđa u periodu između 1530. i 1576., uz manji broj zapisa sličnoga sadržaja iz 17. i 18. stoljeća. Zašto je u tako okupljenu dokumentaciju netko zasad nepoznat ugradio i Popis s podacima iz sredine 15. stoljeća? Očito zbog toga što je mletačkim i šibenskim vlastima njegov toponomastičko-demografski sadržaj mogao poslužiti kao pismeno svjedočanstvo opsega šibenskoga distrikta (zapravo onoga dijela distrikta koji se podudarao s jurisdikcijom Šibenske biskupije) prije teritorijalnih gubitaka u Ciparskome ratu (1570. – 1573.). Drugim riječima, Popis je u jednome trenutku postao sastavnim dijelom povijesno-pravne argumentacije u prilog obrani teritorijalnoga integriteta šibenske komune pred osmanskim „mirnodopskim“ presizanjima od 30-ih godina 16. stoljeća.²⁰ Po svoj se prilici upravo tim prijepisom Popisa potkraj 17. stoljeća poslužio i šibenski biskup Callegari kao

Stratico collected transcripts of many early modern documents on Venetian-Ottoman (cross-border) issues and demarcations on the territory of certain Dalmatian communes.¹⁸ He included the List in the chapter on Šibenik borders, which leads to the conclusion that he took it from earlier compilations of Šibenik border documentation. Although he did not transcribe it to the end, Stratico's version of the List is valuable because of marginal notes, which we do not encounter in other transcripts. The reasons for the inclusion of the List in Stratico's compilation will be further elucidated in the text of the next section.

Namely, there is another transcript of the List that has not been recognized in the literature so far, and which was subsequently bound in a booklet with the non-original title “Šibenik anthology of Turkish, Venetian and Croatian documents from the XV. - XVII. ct.” which is kept today in the HAZU.¹⁹ It seems to have been written in the mid third of the 16th century, because it is precisely the chronological framework that corresponds to both its palaeographic features and the content intonation of the booklet to which it belongs. Namely, most of the other records in the booklet refer to the Venetian-Ottoman border disputes and demarcations in the immediate hinterland of Šibenik in the period between 1530 and 1576, with a smaller number of records of similar content from the 17th and 18th centuries. Why did someone unknown so far, include the List with data from the middle of the 15th century in such collected documentation? Apparently because it's toponymical-demographic content could serve to the Venetian and Šibenik authorities as a written testimony of the scope of the Šibenik district (actually that part of the district which coincided with the jurisdiction of the Šibenik diocese) before the territorial losses in the Cyprus War (1570 - 1573). In other words, the List at one point became an integral part of the historical-legal argument in favour of defending the territorial integrity of the Šibenik commune against the Ottoman “peacetime” overruns in the 30s of the 16th

¹⁸ Stratico je od 1774. do 1797. bio arhivist Ureda za granične poslove u Zadru. Usp. Peričić 1974: 273–274.

¹⁹ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka rukopisa, sign. II d 106.

²⁰ O teritorijalnim nesuglasicama na šibenskoj dionici mletačko-osmanskoga pograničja u 16. stoljeću: Panciera 2013; Juran 2014.

¹⁸ From 1774 to 1797, Stratico was the archivist of the Office for Border Affairs in Zadar. Cf. Peričić 1974: 273-274.

¹⁹ Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Manuscript Collection, sign. II d 106.

argumentom u sporu s visovačkim franjevcima oko jurisdikcije nad dijelom Šibenske biskupije koji se tada nalazio pod osmanskom upravom.²¹ Naime, biskupski je kancelar 1682. sastavio jednu ispravu s popisom šibenskih župa i naselja, čija se imena po načinu na koji su napisana, izuzimajući očite prepisivačke pogreške, podudaraju s toponimskim oblicima iz Popisa u AHAZU-u (primjerice oblici *Vbarcichi* i *Gliubohin*, koji se primjetno razlikuju od odgovarajućih likova kod Zavorovića i Stratica: *Gliubostinich* i *Liubostinich* odnosno *Dobresichi* i *Zaborcichi*). Ipak, mogli bismo odškrinuti vrata i drugoj mogućnosti: da su autor prijepisa šesnaeststoljetnoga Popisa i rečeni biskupov kancelar pred sobom imali isti predložak ili pak sâm izvornik.

Primjećujemo također da u svim trima sačuvanim prijepisima (ne računajući dakle Foscovu tiskanu objavu) tekst Popisa započinje napomenom da je riječ o kopiji iz knjige biskupskih i kaptolskih isprava, čuvanoj u škrinji kaptolskih desetnara (pobirača desetine), koja sadrži popis svih naselja šibenskoga teritorija s brojem kuća i stanovnika: *Copia estratta dal libro delle constitution' Antiche delli Rev.^{mi} Vescovi et Capitolo di Sebenico esistente nelle mani over nella cassa di R.^{di} Decimarij del detto Capitolo, nel qual sono descritte tutte le Ville del Territorio de Sebenico col numero delle case, et anime che in quel tempo erano, da carte 21* (preuzeto iz Traktata u NSK-u). Po tome bi se moglo zaključiti da je najstariji sačuvani prijepis poslužio kao predložak za mlađe prijepise ili da se svi sačuvani prijepisi oslanjaju na neki zagubljeni, još stariji prijepis.²²

²¹ Biskupijski arhiv Šibenik, fond HR-BAŠ-12/1: Šibenska biskupija, Biskupska kurija, sv. 87, nepaginirano.

²² No ako svi sačuvani prijepisi doista potječu od istoga predloška, ostaje problem grafijskih i grafematičkih nepodudarnosti, što ne mora nužno biti odraz slabe čitljivosti predloška, nego pravopisne prilagodbe odnosno nedosljednosti prepisivača u načinu bilježenja određenih fonema (u Traktatu se, primjerice, za razliku od prijepisa u AHAZU-u, uz grafem z koriste i digraf *cz* za glas *c*).

century.²⁰ Apparently, this transcript of the List at the end of the 17th century was used by Bishop Callegari of Šibenik as an argument in the dispute with the Franciscans of Visovac over jurisdiction in a part of the Šibenik diocese that was then under Ottoman rule.²¹ Namely, in 1682 the bishop's chancellor drew up a document with a list of Šibenik parishes and villages, whose names in the way they were written, excluding obvious transcriptional errors, coincided with the toponymical forms from the List in HAZU (for example the forms *Vbarcichi* and *Gliubohin*, which noticeably differ from the corresponding characters in Zavorović and Stratico: *Gliubostinich* and *Liubostinich* or *Dobresichi* and *Zaborcichi*). However, we could slightly open the door to another possibility: that the author of the transcript of the sixteenth-century List and the said bishop's chancellor had before them the same source or the original itself.

We also note that in all three surviving transcripts (excluding Fosco's printed publication) the text of the List begins with the remark that it is a copy from the book of episcopal and chapter documents, kept in the chest of chapter chaplains (tithe collectors), which contains a list of all villages in Šibenik by number of houses and inhabitants: *Copia estratta dal libro delle constitution' Antiche delli Rev.^{mi} Vescovi et Capitolo di Sebenico esistente nelle mani over nella cassa di R.^{di} Decimarij del detto Capitolo, nel qual sono descritte tutte le Ville del Territorio de Sebenico col numero delle case, et anime che in quel tempo erano, da carte 21* (taken from the Treatise in the NSK). Accordingly, it could be concluded that the oldest surviving transcript served as a source for younger transcripts or that all surviving transcripts rely on some lost, even older transcript.²²

²⁰ On territorial disagreements on the Šibenik section of the Venetian-Ottoman borderline in the 16th century: Panciera 2013; Juran 2014.

²¹ Diocesan Archives Šibenik, fund HR-BAŠ-12/1: Šibenik Diocese, Bishop's manor, vol. 87, unpaginated.

²² However, if all preserved transcripts really originate from the same source, the problem of graphic and graphematic inconsistencies remains, which does not necessarily reflect the poor readability of the source, but the spelling adaptation or inconsistency of scribes in recording certain phonemes (In the Treatise, for example, unlike the transcript in the HAZU, in addition to the grapheme *z*, the digraph *cz* is used for the sound *c*).

O DATACIJI, PROVENIJENCIJI I SADRŽAJU POPISA

Ovako je J. Kolanović, dopunjujući ranija promišljanja F. Dujmovića, došao do zaključka da Popis odražava stanje oko 1453. godine: „Prema tom popisu, Murter i Jezera imaju 34 kuće, a 1453. u zakupu otoka Murtera navode se ukupno 32 selišta, od kojih je jedno nenaseljeno“.²³ Okvirna datacija u desetljeće 1450. – 1460. prihvaćena je i u novijim radovima.²⁴ Na ovome mjestu donosimo još dvije datacijske odrednice. Jedna je od njih vezana za suodnos sljedećih dvaju podataka: u Popisu selo Selce u župi Konjevrate ima osam kuća, dok se za to isto naselje u jednom dokumentu iz 1454. veli da je nedavno utemeljeno i da u njemu stanuje šest ili sedam kmetova (*Item VI ouer VII villani in vna villa fata da nuouo chiamata Selza cum tuti terreni pertegnudi a dita villa*).²⁵ Druga se odnosi na kontekstualnu bliskost Popisa s Katastikom nadarbina Šibenske biskupije koji je sastavljen oko 1460. godine.²⁶ Zajedničke okolnosti njihova nastanka mogle bi se nazrijeti u požaru koji je zahvatio Šibenik 1458., kada su u plamenu nestali mnogi spisi, i dolasku nerezindencijalnoga šibenskoga biskupa Urbana Vignata u svoje biskupsko sjelo sljedeće godine. Upravo je potkraj 1459. biskup naložio svome tajniku i nadarbenicima svoje biskupije da prionu sastavljanju rečenoga Katastika, dok je u veljači 1460. podijelio biskupiju na četiri vikarijata, što su, uz već uhodane poslove na gradnji katedrale, najprijetnija obilježja i akti njegova duhovnog mandata.²⁷ Stoga se može pretpostaviti da je Popis, poput Katastika, sastavljen oko 1460. godine. Namjena mu je bila usko vezana za pobiranje crkvene desetine, a čuvao se u arhivu šibenskoga Kaptola, što se može jasno razaznati iz njegove uvodne napomene (vidjeti prethodno poglavlje).²⁸

²³ Kolanović 1995: 30–31.

²⁴ Usp. Karbić 2005: 146, bilješka 43; Juran 2017, 78.

²⁵ Državni arhiv u Šibeniku (dalje: DAŠI), fond HR-DAŠI-263: Šibenski bilježnici (dalje: ŠB), kut. 16/II, sv. b3, Inventari, 130v.

²⁶ Juran 2020.

²⁷ Barbarić 2001: 114; Juran 2020.

²⁸ Usp. Kolanović 1995: 82–83.

ABOUT THE DATING, PROVENENCE AND CONTENT OF THE LIST

While supplementing earlier deliberations of F. Dujmović, this is how J. Kolanović concluded that the List reflects the situation around in 1453: „According to that List, Murter and Jezera have 34 houses, and in 1453 a total of 32 settlements are listed in the lease of the island of Murter, one of which is uninhabited.“²³ An approximate dating to the decade 1450-1460 is also accepted in recent works.²⁴ At this point, we bring two more dating determinants. One of them is related to the correlation of the following two data: in the List the village of Selce in the parish of Konjevrate has eight houses, while the same village is said in a document from 1454 that it was recently founded and inhabited by six or seven serfs (*Item VI ouer VII villani in vna villa fata da nuouo chiamata Selza cum tuti terreni pertegnudi a dita villa*).²⁵ The second refers to the contextual closeness of the List with the Ecclesiastical benefice Cadastre of the Diocese of Šibenik, which was compiled around 1460.²⁶ The common circumstances of their origin could be seen in the fire that engulfed Šibenik in 1458, when many writings disappeared in the flames, and the arrival of the non-resident Šibenik bishop Urban Vignat in his episcopal headquarters in the following year. At the end of 1459, the bishop ordered his secretary and the trustees of his diocese to compile the said Cadastre, while in February 1460 he divided the diocese into four vicariates, which, in addition to the well-established work on building the cathedral, are the most notable features and acts of his spiritual mandate.²⁷ Therefore, it can be assumed that the List, like the Ecclesiastical benefice Cadastre, was compiled around 1460. Its purpose was closely related to the collection of church tithes, and it was kept in the archives of the Šibenik Capitol, which can be clearly seen from the introductory note re-

²³ Kolanović 1995: 30-31.

²⁴ Cf. Karbić 2005: 146, note 43; Juran 2017, 78.

²⁵ State Archives in Šibenik (hereinafter: DAŠI), fund HR-DAŠI-263: Šibenik notaries (hereinafter: ŠB), box. 16/II, vol. b3, Inventories, 130v.

²⁶ Juran 2020.

²⁷ Barbarić 2001: 114; Juran 2020.

U svim prijepisima nakon uvodne napomene slijedi popis župa. Za svaku se župu nabrajaju pripadajuća naselja, a za svako naselje broj kuća (*domus*), broj stanovnika (kratica *A* za *anime*) te broj radno sposobnih muškaraca (kratica *h* za *huomini*). Budući da brožani podatci za neka naselja nedostaju (takvih slučajeva ipak nema mnogo), može se pretpostaviti da ih nije bilo ni u izvorniku ili da je izvornik na tim mjestima bio oštećen. Najpotpuniji je u tom smislu, ujedno najpregledniji i najčitkiji, prijepis u Zavorovićevu Traktatu (Prilog 2). No kako je prijepis u AHAZU-u stariji (Prilog 1), a uz to se po određenim grafijskim rješenjima razlikuje od onoga u Traktatu, u Tablici 1 donosimo toponimske likove iz obaju prijepisa (Straticovu inačicu Popisa zbog većeg broja „iskrivljenih“ grafija ne uzimamo u obzir). Pritom smo za referentne toponimske likove uzeli one iz prijepisa u AHAZU-u, dok su u zgradama grafijski oblici iz Traktata (samo u slučajevima kada se grafije toponimskih ekvivalenata razlikuju). No brožane smo podatke donijeli prema Traktatu, jer su potpuniji. Jedina je iznimka podatak o 113 stanovnika za naselje Boraju u župi Mitlo, koji se jasno vidi u starijem prijepisu, a donosi ga i Stratico, dok u Traktatu i Foscovoj objavi stoji broj 133. U slučaju broja kuća u naselju Košević preuzeli smo iz Traktata broj 42, iako nam se čini da u prijepisu u AHAZU-u piše 40 (no u to nismo posve sigurni). Ondje gdje brožani podatci nedostaju, stavili smo dvije točke, jer je tako i u Traktatu. Tablični smo popis kreirali prema izvornomu redosljedu, što čitatelj može provjeriti usporedbom s preslikama rukopisâ na kraju rada, a malobrojne nepodudarnosti u prijepisima komentirat ćemo u daljnjoj raspravi.

corded in the transcripts (see previous chapter).²⁸

In all transcripts, an introductory note is followed by a list of parishes. For each parish, the corresponding villages are listed, and for each village the number of houses (*domus*), the number of inhabitants (abbreviation *A* for *anime*) and the number of able-bodied men (abbreviation *h* for *huomini*). Since numerical data for some villages are missing (there are not many such cases), it can be assumed that they were not present in the original list or that the original was damaged in those places. The most complete in this sense, at the same time the clearest and most legible, is the transcript in Zavorović's Treatise (Annex 2). However, as the transcript in HAZU is older (Annex 1), and in addition differs from the one in the Treatise according to certain graphic solutions, in Table 1 we bring toponymical figures from both transcripts (We do not take into account the Stratico's version of the List due to the large number of "distorted" graphics). In doing so, we took as reference toponymical characters those from the transcripts in HAZU, while we put graphic forms from the Treatise in parentheses (only in cases when the graphics of toponymical equivalents differ). However, we brought the figures according to the Treatise, because they are more complete. The only exception is the data on 113 inhabitants for the village of Boraje in the parish of Mitlo, which is clearly seen in the older transcript, and is brought by Stratico, while in the Tractate and Fosco's publication there is the number 133. In the case of the village of Košević, we took over the number of 42 houses from Treatise, although it seems to us that the transcript in the HAZU says 40 (but we are not entirely sure). Where numerical data are missing, we have put two dots, as is the case in the Treatise. We created the tabular list according to the original order, which the reader can check by comparing it with copies of the manuscripts at the end of the paper, and we will comment on the few discrepancies in the transcripts in the following discussion.

²⁸ Cf. Kolanović 1995: 82-83.

Tablica 1. Župe i naselja Šibenske biskupije u sredini 15. stoljeća (kratice: Stan. = stanovnika; Muš. = radno sposobnih muškaraca). Izvori: vidjeti Priloge 1 i 2.

Table 1. Parishes and villages of the Šibenik diocese in the mid-15th century (abbreviations: *Inh.* = inhabitants; *Male* = able-bodied men). Sources: see Annexes 1 and 2.

Župa / Parish	Naselje / Village	Kuća / No. houses	Stan. / Inh.	Muš. / Male
Grebaz (Grebacz)	Grebaz (Grebacz)	40	432	84
	Versnizza (Versnicza)	15	90	..
	Podluse (Podluxye)	7	51	10
	Zagriuchi	6	46	..
	Mraunizza (Mraunicza)	20	142	29
	Bilichichi (Bilichi)	7	41	..
Parhouo	Parhouo	56	376	82
	Rogosnizza (Rogosnicza)	20	237	45
	Siroche	22	210	34
Mitlo	Mitlo	36	243	41
	Crusseuo (Cruseuo)	26	246	39
	Boray	12	113	18
Sitnizza (Sitniča)	Sitnizza (Sitniča)	23	203	39
	Coparno	17	153	26
	Neuest	30	268	37
	Vgnessich (Vgnesich)	19	102	15
	Gliubohign (Gliubostinich)	11	113	17
Cosseuichia	Cosseuichia (Cosseuich)	42	233	77
	Dobercichi (Doibrecsich)	13	121	23
	Cremena	15	99	14
	Zuonicaz (Zuonicsacz)	17	151	27
	Partimissi	9	106	19
Pocrounich (Pochrounich)	Pocrounich (Pochrounich)	19	207	40
	Bernizza (Berniza)	12	129	25
	Ziharina	12	99	14
	Zamelizza (Zameliza)	12	126	24
	Rahchiani (Rachichiani)	4	48	13
Coglieurate (Choglieurate)	Coglieurate (Choglieurate)	30	269	53
	Goris	11	111	21
	Vbarcichi (Dobresichi)	16	146	31
	Pachlena	12	85	17
	Vranach (Wranach)	10	81	18
	Sehe (Szelcze)	8	93	19
	Draga	8	60	11
	Zamegia	5	43	12
Birno Campi superioris (in parte occidentali)	Mocro (Mochro)	20	202	37
	Birno	14	144	27
	Stranichi	7	58	11
	Striseuo (Strixeno)	30	225	35

Župa / Parish	Naselje / Village	Kuća / No. houses	Stan. / Inh.	Muš. / Male
Orissie Campi Superioris in parte orientali	Orissie (Orisyse)	28	286	58
	Sliuno	30	254	60
	Zaplanie (Zaplagne)	7	71	11
Campi Inferioris	Podhum	8	37	12
	Bahchia	22	133	20
	Prodoglie	7	60	10
	Ogorilizza (Ogoriliza)	10	206	42
	Ogorilizza maggiori (Ogoriliza maiori)	12		
	Popegl	5	37	8
	Opach Dolaz (Opach Dolacz)	11	100	14
	Varpogle	20	208	38
	Platnizza (Platniza)	3	12	..
	Zamurua	23	164	25
	Zaton	2	8	..
Zitnichi (Xitnichi)	Zitnichi (Xitnich)	34	234	75
	Bosach (Boxacz)	9	95	23
	Plane (Plagnane)	30	120	..
	Sedranichi (Sedranich)
Srima (Szrima)	Srima (Szrima)	51	371	83
	Pisca (Piscsa)	16	106	19
	Zloselli super Zaton	7	68	20
	Brauari
Raslina	Raslina	16	109	22
	Sciroche (Siroche)	5	30	15
Zasfuigna (Zasfina)	Zasfigna (Zasfina)	20	204	35
	Prissute	9	62	12
	Slane	11	69	15
	Gusterne	8	49	13
	Bilizze (Billicze)	10	51	13
[* <i>upitno</i> / * <i>questionable</i>]	Zablachie (Zablatye)	4	40	10
Iuign	Iuign	30	269	47
	Ostrizza (Ostriza)	10	95	23
	Giurgieu grad (Iurgieú grad)	26	167	30
Insula Murtarii (Insula Mortarii)	Murtarii	26	203	43
	Giesera (Yezera)	8	94	16
[* <i>upitno</i> / * <i>questionable</i>]	Insula Zuri	23	103	40
	Insula Zlarin	20	70	30
Extra muros	Ortis prope ciuitatem (Orthis prope Ciuitatem)	18	50	10
	Cernizza prope S. Heliam (Czernicze prope S. Aeliam)	30	80	20
[* <i>dodano</i> / * <i>added</i>]	In villa Magna (In villa Magnia)	46		
	In villa Betina (In villa Bettina)	16		
	In villa Giesera (In villa Yezera)	19		

Prijepis Popisa u AHAZU-u, što nije slučaj s drugim prijepisima, završava bilješkom o sumarnoj statistici. Nepoznati je prepisivač tako pobrojio 1.383 kuća, 10.041 osobu i 1.997 radno sposobnih muškaraca (*foghi 1383 persone 10041 fatti 1997*). Pritom nije raspolagao podacima o broju duša za Vrsnicu, Žagriće, Platnicu, Zaton i Planjane, koji će postati dostupni nešto kasnije, kada ih je zabilježio prepisivač Traktata. U historiografskoj literaturi brojenjem se bavio J. Kolanović, koji je na temelju Foscove objave Popisa, a Foscovi se statistički podatci mahom podudaraju s onima u Traktatu, zaključio da je sredinom 15. stoljeća šibenski distrikt imao 10.228 žitelja, od čega 5.356 u Zagori, 4.402 na obalnom pojasu te 470 na otocima.²⁹ Naša pak statistika (Tablica 2) neznatno odstupa od Kolanovićeve. No to je manje bitno od sljedeće napomene: Popis, naime, ne odražava ukupnu demografsku sliku šibenskoga distrikta, nego samo onoga njegova dijela koji je bio pod duhovnom jurisdikcijom Šibenske biskupije. Za ukupnu pak demografsku sliku distrikta nedostaju podatci o naseljima na njegovim sjevernim i sjeverozapadnim granicama, kojima je duhovni poglavar bio skradinski biskup (od Putičanja i Velima do Gaćezele i Humnjana).³⁰

Među statističke podatke u Tablicu 2 uvrstili smo i prosječan broj članova obitelji (posljednji stupac), koji na razini župa odnosno popisnih jedinica iznosi 7,7, dok se najintragantnijom pokazuje njegova najniža vrijednost, svega 2,7, za prigradska naselja Vrtovi (*Ortis*) i Crnicu. Pogledaju li se pak naselja pojedinačno, niske su vrijednosti još u slučaju otočnih naselja Zlarina (3,5) i Žirja (4,5) te kopnenih Platnice (4,0), Zaton (4,0), Planjana (4,0) i Podhuma (4,6). Teško je tome naći prava razloga, pogotovo ako u obzir uzmemo činjenicu da upravo naselja s prosječno malim brojem članova obitelji (do 6) imaju visok postotak radno sposobnih muškaraca (Široke 50%, Zlarin 43%, Žirje 39%, Košević 33%, Podhum 32%, Gušterna 26%, Bilice 25%).

The transcript of the List in HAZU ends with a note on summary statistics, which is not the case with other transcripts. The unknown scribe thus counted 1,383 houses, 10,041 persons and 1,997 able-bodied men (*foghi 1383 persone 10041 fatti 1997*). He did not have data on the number of souls for Vrsnica, Žagrići, Platnica, Zaton and Planjane, which will become available a little later, when they were recorded by the scribe of the Treatise. J. Kolanović was the only researcher who brought statistics based on Fosco's publication of the List, which mostly coincide with those in the Treatise; he concluded that in the middle of the 15th century the Šibenik district had 10,228 inhabitants, of which 5,356 in Zagora, 4,402 on the coastal belt and 470 on the islands.²⁹ Our statistics (Table 2) deviate slightly from the one of Kolanović. However, this is less important than the following note: The List does not reflect the overall demographic picture of the Šibenik district, but only that part of it which was under the spiritual jurisdiction of the Šibenik diocese. For the overall demographic picture of the district, there is a lack of data on the villages on its northern and northwestern borders, of which the spiritual head was the Bishop of Skradin (from Putičanje and Velim to Gaćezele and Humnjane).³⁰

Among the statistical data in Table 2, we have included the average number of family members (last column), which at the level of parishes or List units is 7.7, while its lowest value for the suburbs Vrtovi (*Ortis*) and Crnica of only 2.7 turns out to be the most intriguing. If we look at the villages individually, the values are still low in the case of the island villages of Zlarin (3.5) and Žirje (4.5) and the mainland villages of Platnica (4.0), Zaton (4.0), Planjane (4.0) and Podhum (4.6). It is difficult to find real reasons for this, especially if we take into account the fact that villages with an average small number of family members (up to 6) have a high percentage of able-bodied men (Široke 50%, Zlarin 43%, Žirje 39%, Košević 33%, Podhum 32%, Gušterna 26%, Bilice 25%).

²⁹ Kolanović 1995: 31.

³⁰ O topografiji šibenskoga distrikta u 15. stoljeću već neko vrijeme provodimo zasebno istraživanje koje se dijelom zasniva i na podacima iz Popisa. Rezultate istraživanja planiramo objaviti tijekom idućih dviju godina.

²⁹ Kolanović 1995: 31.

³⁰ We have been conducting a separate research on the topography of the Šibenik district in the 15th century for some time, which is partly based on data from List. We plan to publish the results of the research over the next two years.

Tablica 2. Župe Šibenske biskupije u sredini 15. stoljeća – statistički podatci (u posljednjem su stupcu podatci o prosječnom broju članova obitelji)

Table 2. Parishes of the Šibenik diocese in the mid-15th century - statistical data (data on the average number of family members are in the last column)

Župa / Parish	Br. naselja / No. of villages	Br. kuća / No. of houses	Br. stan. / No. of inhabitants	Pr. br. čl. / Approx. No. of family members
Grebac	6	95	802	8,4
Prhovo	3	98	823	8,4
Mitlo	3	74	602	8,1
Sitnica	5	100	839	8,4
Košević	5	96	710	7,4
Pokrovnik	5	59	609	10,3
Konjevrate	8	100	888	8,9
Biranj	4	71	629	8,9
Orišje	3	65	611	9,4
Donje Polje	11	123	965	7,8
Žitnić	4	73	449	6,1
Srima	4	74	545	7,4
Raslina	2	21	139	6,6
Zašvina	6	62	475	7,7
Ivinj	3	66	531	8,1
Otok Murter / Island Murter	4	77	470	6,1
„Izvan Grada“ / „Out of City“	2	48	130	2,7
Ukupno / Total	78	1.302	10.217	7,7

U prvom stupcu Tablice 1 (imena župa), dodali smo tri važne napomene (**upitno* i **dodano*), koje valja pojasniti i detaljnije razmotriti. Prva se tiče naselja Zablaće, koje je u Foscovoj objavi uvršteno u župu Zašvinu, pa je tako prenio i Stošić, tvrdeći da je Zablaće 1298. pripadalo župi Zašvina, a kasnije zlarinskoj župi.³¹ No u relevantnim prijepisima Popisa (AHAZU i Traktat u NSK-a) Zablaće je grafički istaknuto kao posebna popisna jedinica, iako je pritom naznačeno da je riječ o naselju (*villa*), a ne o župi (*parochia*). Stoga smo mišljenja da Zablaće sredinom 15. stoljeća nije pripadalo župi Zašvina, a na to uostalom ukazuje i njegova prostorna izdvojenost od ostatka te župe. Ako smo u pravu, pitanje dušobrižništva nad dušama zablačkoga naselja ostaje otvorenim. Drugi je problem vezan za

In the first column of Table 1 (parish names), we have added three important remarks (**questionable* and **added*), which need to be clarified and considered in more detail. The first concerns the village of Zablaće, which in Fosco's publication was included in the parish of Zašvina, so Stošić also claimed that Zablaće belonged to the parish of Zašvina in 1298, and later to the parish of Zlarin.³¹ However, in the relevant transcripts of the List (HAZU and Treatise in NSK), Zablaće is graphically highlighted as a special List unit; although it is indicated that it is a village (*villa*) and not a parish (*parochia*). Therefore, we are of the opinion that Zablaće did not belong to the parish of Zašvina in the mid-15th century. If we are right, due to its clearly indicated spatial separation from the rest of the parish, the question

³¹ Stošić 1941: 241.

³¹ Stošić 1941: 241.

pripadnost Žirja i Zlarina murterskoj župi. Na temelju podataka iz Popisa i činjenice da je 1460. ustanovljena arcipretura u Ivinju, kojoj su pripadale župe Ivinj, Jurjevgrad, Srima, Raslina, Murter, Žirje i Zlarin, Fosco je u javni prostor „plasirao“ tvrdnju da su se upravo 1460. Žirje i Zlarin osamostalili od murterske župe, kao i Jurjevgrad (današnji Tribunj) od ivinjske.³² To mišljenje, naravno, preuzima Stošić, ali i drugi nakon njega.³³ Doista, u Popisu je kao popisna jedinica jasno iskazan „otok“ (*insulla*) Murter (namjerno smo istaknuli njegovu „otočnost“ jer je zabilježen kao *insula*, a ne kao *parochia*), pod kojim su naselja (*ville*) Murter i Jezera, ali i *insulle* Žirje i Zlarin. Sumnju na župnu jedinstvenost Murtera, Žirja i Zlarina ne pobuđuju samo njihovi prostorni suodnosi, nego i to što je Zlarin bio u posjedu šibenskih kanonika, pa bi bilo neobično da je pridružen (bilo kojoj) drugoj župi. Doista, još se 1386. spominje šibenski kanonik don Juraj pok. Stanca, koji je bio *plebanus ecclesie sante Marie de Zlarin*,³⁴ a raspoložemo i podatkom da je 1464., nakon smrti arhidakona Jakova, na mjesto plebana i rektora zlarinske crkve izabran don Ivan Tolinić.³⁵ Na Žirju se pak 1450. spominje crkva Sv. Marije s grobljem (*iuxta cimiterium ecclesie sancte Marie de dicta insula*).³⁶ Stoga nismo načistu kako tumačiti uključenost Žirja i Zlarina u murtersku župu. Sličan je kontekst pripadnosti Jurjevgrada župi Ivinj. To je naselje, poput Žirja i Zlarina, pouzdamo li se u Fosca, postalo župom 1460. godine. No u prijepisu Popisa u HAZU-u Jurjevgrad je najprije naveden, zajedno s Vrtovima i Crnicom, pod popisnom jedinicom „Izvan grada“, da bi netko (možda i sam autor prijepisa) naknadno precrtao taj zapis, „premjestivši“ Jurjevgrad u popisnu jedinicu župe Ivinj, nakon naselja Ivinja i Oštrice. Treći problem koji smo istaknuli u Tablici 1, ovoga puta s napomenom **do-dano*, odnosi se na završna tri retka u Popisu, gdje su upisana imena triju naselja na otoku Murteru,

of pastoral care over the souls of Zablacé village in that period remains open. The second problem is related to the affiliation of Žirje and Zlarin to the Murter parish. Based on the data from the List and the fact that the archpriesthood was established in Ivinj in 1460, which included the parishes of Ivinj, Jurjevgrad, Srima, Raslina, Murter, Žirje and Zlarin, Fosco “placed” the claim in the public space that Žirje and Zlarin became independent from the Murter parish in 1460, as well as Jurjevgrad (today’s Tribunj) from the Ivinj parish.³²

That opinion, of course, is taken over by Stošić, but also those who followed.³³ Indeed, in the List, the “island” (*insulla*) of Murter is clearly stated as a List unit (we intentionally pointed out its “islandness” because it is recorded as an *insula*, not as a *parochia*), under which were villages (*villas*) of Murter and Jezera, but also *insulle* Žirje and Zlarin. Doubts about the parish uniqueness of Murter, Žirje and Zlarin are raised not only by their spatial relations, but also by the fact that Zlarin was in the possession of Šibenik canons, so it would be unusual for it to be associated with (any) other parish. Indeed, the canon of Šibenik, Don Juraj of the late Stanco, who was the *plebanus ecclesie sante Marie de Zlarin*,³⁴ is mentioned as early as 1386, and we have information that in 1464, after the death of Archdeacon Jakov, Don Ivan Tolinić was elected parish priest and rector of the Zlarin church. The church of St. Mary with the cemetery (*iuxta cimiterium ecclesie sancte Marie de dicta insula*)³⁵ is mentioned in Žirje in 1450. Therefore, we are not sure how to interpret the involvement of Žirje and Zlarin in the Murter parish. The context of Jurjevgrad’s affiliation to the parish of Ivinj is similar. If we rely on Fosco, this village became a parish in 1460, like Žirje and Zlarin. However, in the transcript of the List in HAZU, Jurjevgrad was first listed, together with Vrtovi and Crnica, under the List unit “Out of town”, so that someone (perhaps the author of the transcript himself) would later cross out that

³² Serijal pod naslovom „Documenti storici Della Diocesi“ u časopisu *Folium dioecesanum: organon Curiae episcopalis Sibenicensis*, god. I, 1882: 30; god. III, 1884: 95–96; god. IV, 1885: 62.

³³ Stošić 1941: 141, 183, 195.

³⁴ Zjačić 1952: 237.

³⁵ DAŠI, ŠB, kut. 17-17/II-III, sv. e, 115v.

³⁶ DAŠI, ŠB, kut. 11/IV, sv. b, 11v–12r.

³² The series is titled „Documenti storici Della Diocesi“ in the journal *Folium dioecesanum: organon Curiae episcopalis Sibenicensis*, yr. I, 1882: 30; yr. III, 1884: 95-96; yr. IV, 1885: 62.

³³ Stošić 1941: 141, 183, 195.

³⁴ Zjačić 1952: 237.

³⁵ DAŠI, ŠB, box. 11/IV, vol. b, 11v-12r.

odnosno Velo Selo (*Villa Magna*), Betina i Jezera, s brojem kuća (istim redom: 46, 16 i 19). Očito je riječ o kasnijem dodatku jer su Velo Selo (zapravo naselje Murter) i Jezera već prije popisani u sklopu župe Murter, i to s primjetno manjim brojem kuća od odgovarajućih brojeva u „dodatku“, dok Betina u vrijeme sastavljanja Popisa još nije postojala kao naselje (formirana je između 1460. i 1480).³⁷ Ako uzmemo u obzir da Murter sredinom 15. stoljeća (prema Popisu) ima 26 kuća, a 1587. godine 80, da je broj kuća u Jezerima u tom istom periodu narastao od osam do 38³⁸ te da Betina 1516. godine broji osam selišta,³⁹ doći ćemo do zaključka da je „dodatak“ mogao nastati negdje u središnjoj trećini 16. stoljeća. Drugim riječima, možda je sam prepisivač, nakon što je dovršio prijepis Popisa, iz nekoga razloga dodao suvremene podatke o broju kuća u naseljima otoka Murtera. Je li to učinio zato što je s otokom bio u nekoj (posebnoj) vezi? U to su doba vodeća mjesta u vlasništvu nad murterskim zemljišnim posjedom imali pripadnici šibenskih plemićkih obitelji Dragojević i Divnić. Bilo je i drugih, među njima i Zavorovići.⁴⁰ Dalje nećemo ići.

Osim iznesenih triju napomena i s njima sraslih otvorenih pitanja, razmotrit ćemo i jednu iznimku u tekstualnome sustavu Popisa, odnosno njegovoj popisnoj terminologiji. Naime, kod svih je naselja broj kuća (kućnih zajednica, obitelji) naveden uz termin *domus*, osim u slučaju Planjana, gdje stoji *tentoria*. U Planjanima je, dakle, bilo 30 šatora, a ne kuća, što se bez teškoća može dovesti u vezu s polunomadskim Vlasima (Morlacima) koji su očito u trenutku sastavljanja Popisa boravili u tome naselju.⁴¹ Za susjedno naselje Sedramić, što je također iznimna obavijest u Popisu, stoji da nije naseljeno (*In villa Sedranich nullus habitat*). Ta se bilješka nalazi samo u prijepisu u AHAZU-u, i to u popisnoj jedinici župe Košević, iako je Sedramić u tome istom prijepisu naveden u sklopu župe Žitnić, uz Planjane.

³⁷ Usp. Juran 2010: 65–70.

³⁸ Novak 1976: 178.

³⁹ Juran 2010: 70.

⁴⁰ Usp. Juran 2017: 87–96.

⁴¹ To potvrđuje i vijest iz 1459. kada šibenski plemić Gašpar Jurišić daje desetorici Vlaha u zakup svoje zemlje na području Planjana (Kolanović 1995: 133, bilješka 296).

record, “moving” Jurjevgrad to the Ivinj parish List unit after the villages of Ivinj and Oštrica. The third problem we pointed out in Table 1, this time with a note * added, refers to the final three lines in the List, where the names of three villages on the island of Murter and Velo Selo (*Villa Magna*), Betina and Jezera, with the number of houses (in the same order: 46, 16 and 19) Obviously, this is a later recording, because Velo Selo (actually the village of Murter) and Jezera have already been listed within the parish of Murter, with a noticeably smaller number of houses than the corresponding numbers in the “Annex”, while Betina did not exist as a village at the time of the List (formed between 1460 and 1480).³⁶ If we take into account that Murter in the middle of the 15th century (according to the List) had 26 houses, and 80 houses in 1587, that the number of houses in Jezera in that same period increased from eight to 38,³⁷ and that Betina in 1516 had eight settlements,³⁸ we will come to the conclusion that the “addition” may have originated somewhere in the mid third of the 16th century. In other words, perhaps the scribe himself, after completing the transcription of the List, for some reason added up-to-date data on the number of houses in the villages of the island of Murter. Did he do it because he was in a (special) relationship with the island? At that time, the leading ownership positions of Murter land were held by members of the Šibenik noble families Dragojević and Divnić. There were other families too, among whom the family Zavorović.³⁹ We will not pursue any further.

In addition to the three remarks made and the open questions merging with them, we will also consider one exception in the textual system of the List, i.e. its List terminology. Namely, in all villages the number of houses (house communities, families) is listed next to the term *domus*, except in the case of Planjane, where there is an inscription *tentoria*. In Planjane, therefore, there were no houses but 30 tents, which can be easily connected with the semi-nomadic Vlachs (Morlacs), who were obviously staying in that settlement, at the time of

³⁶ Cf. Juran 2010: 65-70.

³⁷ Novak 1976: 178.

³⁸ Juran 2010: 70.

³⁹ Cf. Juran 2017: 87-96.

Valja nešto reći i o naseljima za koja bi se iz nekih današnjih lokalnih perspektiva očekivalo da ih Popis bilježi, ali ih u njemu ne nalazimo. To su prije svih Prvić, Vodice i Zaton. Prema naznakama koje pružaju arhivski spisi, čini se da su ta naselja, poput Betine, u vrijeme nastanka Popisa bila u začetcima te da se tijekom posljednje trećine 15. stoljeća postupno razvijaju prema samostalnim seoskim zajednicama.⁴² U Popisu je, doduše, pribilježen toponim Zaton, ali on se odnosi na nekadašnje selo u Morinju, a ne na današnji Zaton u sjeverozapadnome dijelu šibenskoga zaljeva; to je uostalom u literaturi već uočeno.⁴³ S druge strane, toponim Zlosela odavno je pogrešno identificiran, a u takvu je stanju ostao do danas, što nas uvodi u sadržaj završnoga poglavlja.

NASLJEDE POGREŠNE DATACIJE POPISA KOD ZNANSTVENE I NEZNANSTVENE JAVNOSTI

Nepobitna je činjenica da je današnji Pirovac tijekom većega dijela svoje povijesti nosio ime Zlosela. No manje je poznato da je na području kasnosrednjovjekovnoga šibenskoga distrikta postojalo još jedno naselje istoga imena, koje je u Popisu zabilježeno sintagmom „Zlosela iznad Zatona“ (*Zloselli super Zaton*), i to u sklopu srimske župe. Spominje se i u drugom vrelima 15. stoljeća, kao primjerice u bilježničkom dokumentu iz 1479. godine, u kojemu se, među ostalim, govori o trojici žitelja „sela Zlosela u Zatonu Zapadnome“ (*de uilla Xloselli in Xaton ponentali*).⁴⁴ Dakle, Zlosela u Popisu ne odgovaraju današnjemu Pirovcu, što je uostalom već 1959. ustvrdio F. Dujmović.⁴⁵ Unatoč tomu, od Stošića se dalje, sve do recentnih dana, prenosi tvrdnja da je Pirovac istovjetan Zloselima u Popisu, pa i to da je

compiling the List.⁴⁰ In addition, as an exceptional notice from List, it is stated that the neighbouring settlement Sedramić is not inhabited (*In villa Sedranich nullus habitat*). This note is found only in the transcript in the HAZU, in the reference paper to the parish of Košević, although Sedramić is mentioned in the same transcript next to Planjane within the parish of Žitnić.

Something should also be said about villages that, from some of today's local perspectives, would be expected to be recorded in the List, but we do not find them in it. These are, first of all, Prvić, Vodice and Zaton. According to archival records, it seems that these villages, such as Betina, were in their infancy at the time of the List, and that they gradually developed towards independent rural communities during the last third of the 15th century.⁴¹ The toponym Zaton is recorded in the List, but it refers to the former village in Morinj, and not to today's Zaton in the northwestern part of the Šibenik Bay; after all, this has already been noticed in the literature.⁴² On the other hand, the toponym Zlosela has long been misidentified, and has remained in such a state to this day, which introduces us to the content of the final chapter.

THE LEGACY OF THE WRONG DATING OF THE LIST IN THE SCIENTIFIC AND NON-SCIENTIFIC PUBLIC

It is an indisputable fact that today's Pirovac has been named Zlosela for most of its history. However, it is less known that there was another village of the same name in the area of the late medieval Šibenik district, which was recorded in the List with the phrase “Zlosela above Zaton” (*Zloselli super Zaton*), as part of the parish of Srima. It is also mentioned in other sources of the 15th century, such as in a notarial document from 1479, which, among other

⁴² O procesu nastanka vodičkoga naselja upravo pišemo prilog koji će biti objavljen u zborniku radova sa znanstvenoga skupa *Vodice kroz povijest*, koji se održao u Vodicama od 4. do 5. svibnja 2019. godine.

⁴³ Usp. Stošić 1941: 26–28.

⁴⁴ DAŠI, ŠB, kut. 18/III, sv. f, 111r.

⁴⁵ Dujmović & Fisković 1959: 20, bilješka 26.

⁴⁰ This is confirmed by the news from 1459, when Gašpar Jurišić, a nobleman from Šibenik, leased his land to ten Vlachs in the Planjane area (Kolanović 1995: 133, note 296).

⁴¹ We are currently writing an article about the process of creation of the Vodice settlement, which will be published in the proceedings of the scientific conference *Vodice kroz povijest /Vodice through history/*, which took place in Vodice from 4 to 5 May 2019.

⁴² Cf. Stošić 1941: 26–28.

prvi put spomenut 1298. godine. No niti je riječ o Pirovcu, niti je Popis nastao 1298. godine, niti je Pirovac u 15. stoljeću pripadao Šibenskoj biskupiji. Nalazio se, naime, na području pod jurisdikcijom skradinskoga biskupa.⁴⁶ Reproduciranje pogrešnih tvrdnji prisutno je i u nedavno objavljenim znanstvenim i stručnim radovima o Pirovcu,⁴⁷ što se onda prenosi u širi javni prostor, pa tako i onaj internetski, primjerice putem mrežnih stranica Općine Pirovac i lokalne Turističke zajednice.⁴⁸

Slično je s čuvanjem i reproduciranjem pogrešne datacije Popisa u kolektivnim memorijama dvaju najstarijih naselja otoka Murtera. Tome je doprinio i znanstveni skup *Murter i njegova župa u prošlosti*, koji je održan 1998., upravo povodom 700. obljetnice prvoga spomena murterske župe. Iako su njegovi inicijatori bili svjesni toga da Foscovi i Stošićevi podatci nisu posve pouzdani, „organizacijski je odbor pretpostavio dobar povod za organizaciju skupa cjelovitoj povijesnoj argumentaciji“.⁴⁹ S druge strane, u zborniku radova sa skupa, i to u prilogu posvećenome povijesti murterske župe, A. Skračić bez kolebanja prihvaća Dujmovićevu argumentaciju da Popis treba datirati u drugu polovinu 15. stoljeća!⁵⁰ Takva je datacija osnažena i u novijim radovima murterske povijesne tematike,⁵¹ ali još uvijek ne nalazi primjenu, primjerice, na internetskim stranicama Općine Murter-Kornati, Općine Tisno i Turističke zajednice Jezera, gdje i dalje stoje formulacije poput ovih: „U XIII. st. na otoku postoje dva naselja – Veliko selo (Villa Magna), danas Murter, i Jezera. Stari dokumenti kazuju, da je godine 1298. imao 203

things, mentions three inhabitants of the “village of Zlosela in West Zaton” (*de uilla Xloselli in Xaton ponentali*).⁴³ Therefore, Zlosela in the List does not correspond to today’s Pirovac, which was already stated by F. Dujmović in 1959.⁴⁴ Despite this, the claim that Pirovac is identical to the Zlosela in List, and that it was first mentioned in 1298, has been passed on since Stošić until the recent days. However, neither it relates to Pirovac, nor was the List created in 1298, nor did Pirovac belong to the Šibenik diocese in the 15th century. Namely, it was located in the area under the jurisdiction of the Bishop of Skradin.⁴⁵ Reproduction of erroneous claims is even present in recently published scientific and professional papers on Pirovac,⁴⁶ which is then transferred to the wider public space, including the Internet, for example through the websites of the Municipality of Pirovac and the local Tourist Board.

It is similar with the preservation and reproduction of the wrong dating of the List in the collective memories of the two oldest villages on the island of Murter. The scientific conference *Murter and its parish in the past*, which was held in 1998, on the 700th anniversary of the first mention of the Murter parish, also contributed to this. Although its initiators were aware that Fosco’s and Stošić’s data were not entirely reliable, “the organizing committee assumed a good reason to organize the meeting with a comprehensive historical argumentation.”⁴⁷ On the other hand, in the collection of papers from the conference, in an article dedicated to the history of the Murter parish, A. Skračić without hesitation accepts Dujmović’s argument that the List should be dated to the second half of the 15th century!⁴⁸ Such dating is also strengthened in recent works on Murter’s historical themes,⁴⁹ but it is still not used,

⁴⁶ Posredno o tomu svjedoči činjenica da je 1525. otočić Sustipanac kod Pirovca smatran „skradinskim teritorijem“ (*in territorio Scardonensi ad scopulum sancti Stephan*) (DAŠI, ŠB, kut. 28/III, sv. h, 51v).

⁴⁷ Urem 2007: 13; Belaj & Urem 2010: 259–260; Polić & Spicijarić Paškvan 2011: 203.

⁴⁸ <https://pirovac.hr/povijest-pirovca/> (pristupljeno / accessed 07/10/2020); <https://www.tz-pirovac.hr/hr/pirovac/povijest-kultura> (pristupljeno / accessed 07/10/2020)

⁴⁹ V. Skračić 2004: 441.

⁵⁰ A. Skračić 2004: 18.

⁵¹ Juran 2008: 102–103; Juran 2017: 78–79.

⁴³ DAZD, ŠB, 18/III, vol. f, 111r.

⁴⁴ Dujmović & Fisković 1959: 20, note 26.

⁴⁵ This is indirectly evidenced by the fact that in 1525 the islet of Sustipanac near Pirovac was considered “Territory of Skradin” (*in territorio Scardonensi ad scopulum sancti Stephan*) (DAŠI, ŠB, box. 28 / III, vol. H, 51v).

⁴⁶ Urem 2007: 13; Belaj & Urem 2010: 259–260; Polić & Spicijarić Paškvan 2011: 203.

⁴⁷ V. Skračić 2004: 441.

⁴⁸ A. Skračić 2004: 18.

⁴⁹ Juran 2008: 102–103; Juran 2017: 78–79.

stanovnika“;⁵² „Prvi pisani podaci o Jezerima datiraju iz 1298 g.“⁵³ i „Jezeru se spominju već u 13. stoljeću“.⁵⁴

Među mnoštvom sličnih primjera istaknut ćemo još jedan, i to s mrežnih stranica Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja – Split. Ondje je u kraćem zapisu o povijesti župe Konjevrate napisano da se dotična spominje 1298. kao jedna od župa Šibenske biskupije.⁵⁵ Na kraju se pak zapisa čitatelja upućuje na relevantnu literaturu, a ona je, posve opravdano, svedena na zbornik radova *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe šibenske biskupije*. U tom je zborniku, međutim, na više mjesta i od više autora, jasno iskazano suglasje s Dujmovićevom i Kolanovićevom datacijom Popisa u sredinu 15. stoljeća.⁵⁶

Izneseni primjeri, svaki na svoj način, svjedoče o važnosti Popisa odnosno podataka koje sadrži za povijesni identitet lokalnih svjetova uokolo šibenskoga gravitacijskog obruča. Premda dijelom zahvaćaju prostor onkraj historiografskih spoznaja, mišljenja smo da zaslužuju pažnju, kako na polju kojim se kreće povjesnik, tako i na mjestima gdje će ih, pretpostavljamo, pa i očekujemo, susresti netko antropološkoga ili interdisciplinarnoga društveno-humanističkog usmjerenja.

ZAKLJUČAK

Popis župa i naselja Šibenske biskupije iz sredine 15. stoljeća, odnosno Popis, kako ga skraćeno nazivamo u ovom prilogu, jedno je od najvažnijih vrela za proučavanje demografije i topografije kasnosrednjovjekovnoga šibenskoga

for example, on the websites of the Municipality of Murter-Kornati, the Municipality of Tisno and the Tourist Board of Jezera, where the following formulations still stand: “In XIII. Ct. there are two villages on the island - Veliko selo (Villa Magna), today's Murter, and Jezera. Old documents say that it had 203 inhabitants in 1298”;⁵⁰ “The first written information about Jezera dates from 1298”⁵¹ and “Jezera are mentioned as early as the 13th century”⁵².

Among the many similar examples, we will highlight another from the website of the Franciscan Province of the Most Holy Redeemer. There, in a short record of the history of the parish of Konjevrate, it is written that it was mentioned in 1298 as one of the parishes of the Šibenik diocese. At the end, the reader's note is referred to the relevant literature, and it is, quite justifiably, reduced to a collection of works by *Konjevrate and Mirlović Zagora - the parish of the Šibenik diocese*. However, the agreement with Dujmović's and Kolanović's dating of the List to the middle of the 15th century is clearly expressed in several places and by several authors in this very collection.⁵³

The presented examples, each in its own way, testify of the importance of the List or the data it contains for the historical identity of the local worlds around the Šibenik gravitational ring. Although they partly cover space beyond historiographical knowledge, we believe that they deserve attention, both in the field in which the historian moves and in places where we assume, and even expect, to meet someone of anthropological or interdisciplinary socio-humanistic orientation.

⁵² <https://www.murter.hr/kulturna-bastina> (pristupljeno / accessed 06/10/2020).

⁵³ <http://www.tisno.hr/stranice/jezera/56.html> (pristupljeno / accessed 06/10/2020).

⁵⁴ <https://www.tzjezera.hr/index.php/hr/> (pristupljeno / accessed 06/10/2020).

⁵⁵ <https://www.franjevci-split.hr/konjevrate/> (pristupljeno / accessed 07/10/2020).

⁵⁶ Karbić 2005: 146, bilj. 43; Gulin 2005: 119; Kužić 2005: 168. Kužić se, doduše, u svom ranijem djelu *Povijest Dalmatinske zagore* neoprezno pozvao na 1298. godinu (str. 77), što je, primjerice, iskoristio netko od „sukreatora“ Wikipedije, pribilježivši da se naselje Sedramić prvi put spominje 1298. godine, kada je pripadalo župi Žitnić (<https://hr.wikipedia.org/wiki/Sedrami%C4%87>) (pristupljeno / accessed 07/10/2020).

⁵⁰ <https://www.murter.hr/kulturna-bastina> (accessed 06/10/2020).

⁵¹ <http://www.tisno.hr/stranice/jezera/56.html> (accessed 06/10/2020).

⁵² <https://www.tzjezera.hr/index.php/hr/> (accessed 06/10/2020).

⁵³ Karbić 2005: 146, nb. 43; Gulin 2005: 119; Kužić 2005: 168. Kužić, however, in his earlier work *History of the Dalmatian hinterland* carelessly referred to the year 1298 (p. 77), which, for example, was used by one of the “co-creators” of Wikipedia, noting that the settlement Sedramić was first mentioned in 1298, when it belonged to the parish of Žitnić (<https://hr.wikipedia.org/wiki/Sedrami%C4%87>) (accessed 07/10/2020).

distrikta. Nije sačuvan u originalu, nego u prijepisima iz 16., 17. i 18. stoljeća. Široj je javnosti postao dostupan 1882. godine kada ga je objavio šibenski biskup Josip Antun Fosco datiravši ga, što će se kasnije pokazati pogreškom, u 1298. godinu. Pogrešnu je dataciju preuzeo Krsto Stošić, učvršćujući je u svojoj knjizi *Sela šibenskoga kotara* (1941.), koja je još uvijek jedini izvor podataka za konstruiranje pojedinačnih historijskih narativa za veći broj naselja u šibenskome okruženju. No Frano Dujmović i Josip Kolanović pokazali su da je popis nastao sredinom 15. stoljeća, što smo u ovom prilogu osnažili dodatnim argumentima. Unatoč tomu, „privlačna snaga starine“ utjecala je i još uvijek utječe na to da se dio znanstvene, stručne i pučke javnosti i dalje oslanja na pogrešnu dataciju, vodeći se djelima Fosca i Stošića.

Najstariji sačuvani prijepis Popisa potječe iz 16. stoljeća, a nalazi se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u rukopisu koji je zapravo kompilacija dokumenata o mletačko-osmanskim granicama i pograničnim sporovima na prostoru šibenskoga zaleđa u ranome novom vijeku, s težištem na razdoblju od 1530. do 1576. godine. U taj ga je rukopis kompilator ugradio zato što je njegov toponomastičko-demografski sadržaj mogao poslužiti kao pismeno svjedočanstvo opsega šibenskoga distrikta prije osmanskih osvajanja u Ciparskome ratu (1570. – 1573.). Drugi po starini prijepis Popisa nalazi se u djelu *Trattato sopra le cose di Sebenico* Dominika Zavorovića, koje nije sačuvano u izvornoj izdanju iz 1597., ali jest u dvama prijepisima, od kojih jedan potječe iz 17. stoljeća (u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), a drugi iz 18. stoljeća (u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti). Popis se nalazi samo u starijemu prijepisu, a kako se i zašto ondje našao, je li ga prepisivač preuzeo iz Zavorovićeve rukopisne ostavštine te zašto ga nema u mlađemu prijepisu, pitanja su koja i dalje ostaju bez odgovora. Konačno, treći je prijepis Popisa sačuvan u rukopisu *Raccolta in proposito della Dalmazia e suoi Confini* čiji je autor – Grgur Stratico – u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća radio kao arhivist Ureda za granične poslove u Zadru. Taj je rukopis pohranjen u zadarskoj Znanstvenoj knjižnici.

CONCLUSION

The List of Parishes and Villages of the Šibenik Diocese from the Middle of the 15th Century, or the List, as we abbreviate it in this article, is one of the most important sources for studying the demography and topography of the late medieval Šibenik district. It has not been preserved in the original, but in transcripts from the 16th, 17th and 18th centuries. It became available to the public in 1882, when it was published by the Bishop of Šibenik, Josip Antun Fosco, dating it, which will later turn out to be a mistake, to 1298. The wrong dating was taken over by Krsto Stošić, consolidating it in his book *Sela šibenskoga kotara /Eng.: Villages of the Šibenik district/* (1941), which is still the only source of data for constructing individual historical narratives for a large number of villages in the Šibenik area. However, Frano Dujmović and Josip Kolanović showed that the List was created in the middle of the 15th century, which we have strengthened with additional arguments in this article. Despite this, the “attractive power of antiquity” has influenced and still influences the fact that part of the scientific, professional and popular public continues to rely on wrong dating, guided by the works of Fosco and Stošić.

The oldest surviving transcript of the List dates from the 16th century, and is in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, in a manuscript that is actually a compilation of documents on the Venetian-Ottoman borders and border disputes in the Šibenik hinterland in the early modern period 1530 to 1576. The compiler incorporated the List into this manuscript because its toponymical-demographic content could serve as a written testimony to the scope of the Šibenik district before the Ottoman conquests in the Cyprus War (1570-1573). The second oldest transcript of the List is in the work *Trattato sopra le cose di Sebenico* by Dominik Zavorović, which is not preserved in the original edition from 1597, but exists in two transcripts, one of which dates from the 17th century (in the National and University Library in Zagreb), and other from the 18th century (in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts). The List is present only in the older transcript, and how and why it was found there, whether the scribe took it from Zavorović’s manuscript legacy, and

U svim trima sačuvanim prijepisima tekst Popisa započinje napomenom da je riječ o kopiji iz knjige biskupskih i kaptolskih isprava koja se čuva u škrinji kaptolskih desetinarara (pobirača desetine). Prema tome, nesačuvani je izvornik bio pohranjen u arhivu šibenskoga Kaptola, a namjena mu je bila usko vezana uz pobiranje crkvene desetine. Nakon uvodne napomene u Popisu su evidentirane sve župe Šibenske biskupije s pripadajućim naseljima (bez gradskih župa), a za svako je naselje naveden broj kuća, broj stanovnika i broj radno sposobnih muškaraca. Iz tih brojeva proizlazi da je sredinom 15. stoljeća na području Šibenske biskupije bilo 78 naselja s ukupno oko 10 220 stanovnika.

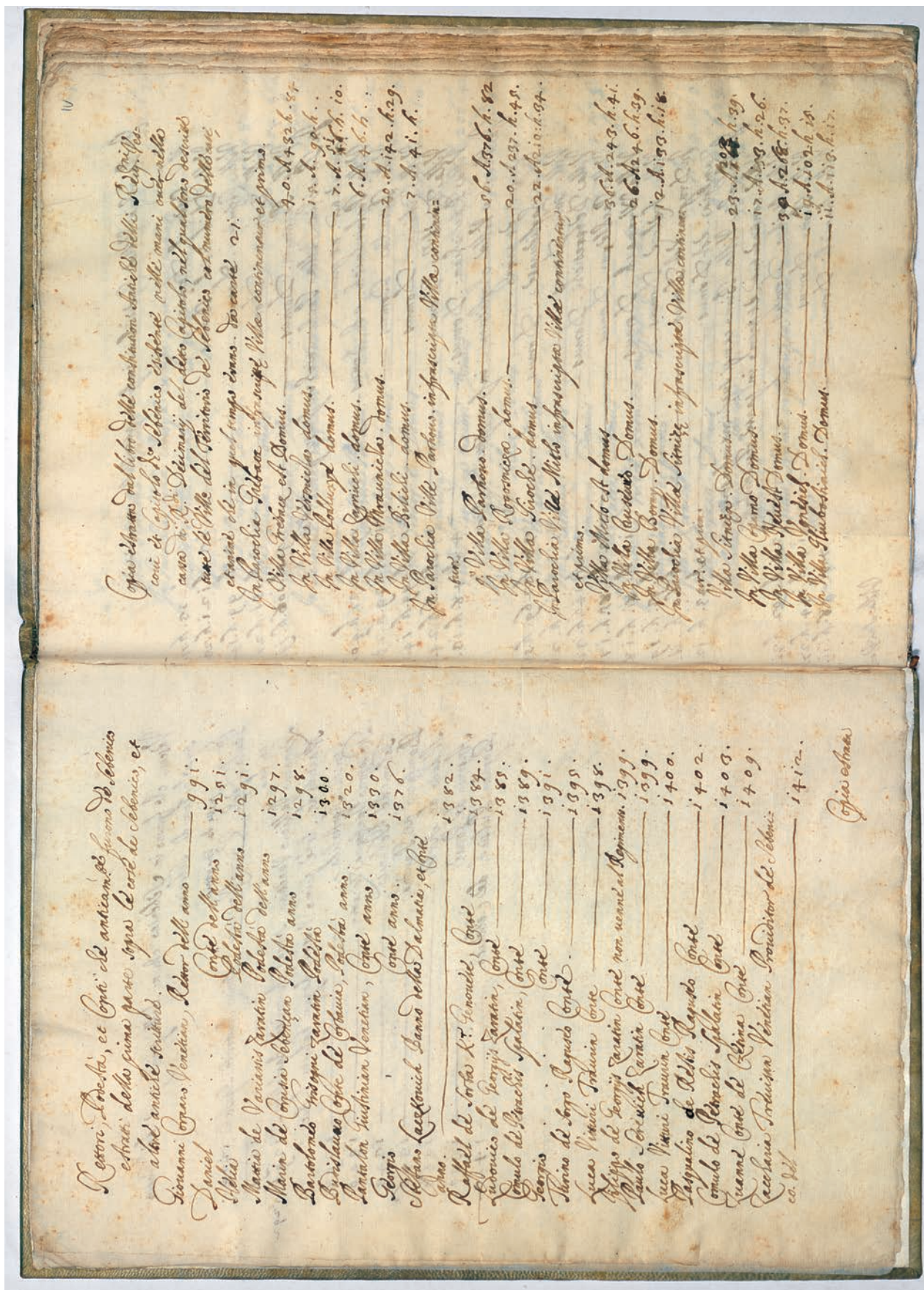
why it is not in the younger transcript, are questions that remain unanswered. Finally, the third transcript of the List is preserved in the manuscript *Raccolta in proposito della Dalmazia e suoi Confini*, whose author - Grgur Stratico - worked as an archivist of the Office for Border Affairs in Zadar in the last quarter of the 18th century. This manuscript is stored in the Zadar Scientific Library.

In all three surviving transcripts, the text of the List begins with the remark that it is a copy from the book of Episcopal and Chapter documents kept in the chest of the Capitol tithe collectors. Therefore, the unpreserved original was stored in the archives of the Šibenik Capitol, and its purpose was closely related to the collection of church tithes. After an introductory note, the List records all parishes of the Šibenik diocese with their villages (excluding city parishes), and for each village it states the number of houses, the number of inhabitants and the number of able-bodied men. These numbers show that in the middle of the 15th century there were 78 villages in the Šibenik diocese with about 10,220 inhabitants.

Prilog 1. Popis župa i naselja Šibenske biskupije u rukopisu Šibenski zbornik turskih, mletačkih i hrvatskih listina iz XV – XVII. v., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka rukopisa, sign. II d 106., str. 4r (136r) – 5r (137r) (preslika se objavljuje temeljem odobrenja HAZU br. 10-22/33-1-2020, Zagreb, 14. listopada 2020.)

Annex 1. List of parishes and villages of the Šibenik diocese in the manuscript Šibenik anthology of Turkish, Venetian and Croatian documents from the XV - XVII cent., Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Manuscript Collection / sign. II d 106., p. 4r (136r) - 5r (137r) (the copy is published on the basis of the approval of the HAZU no. 10-22 / 33-1-2020, Zagreb, 14 October 2020)

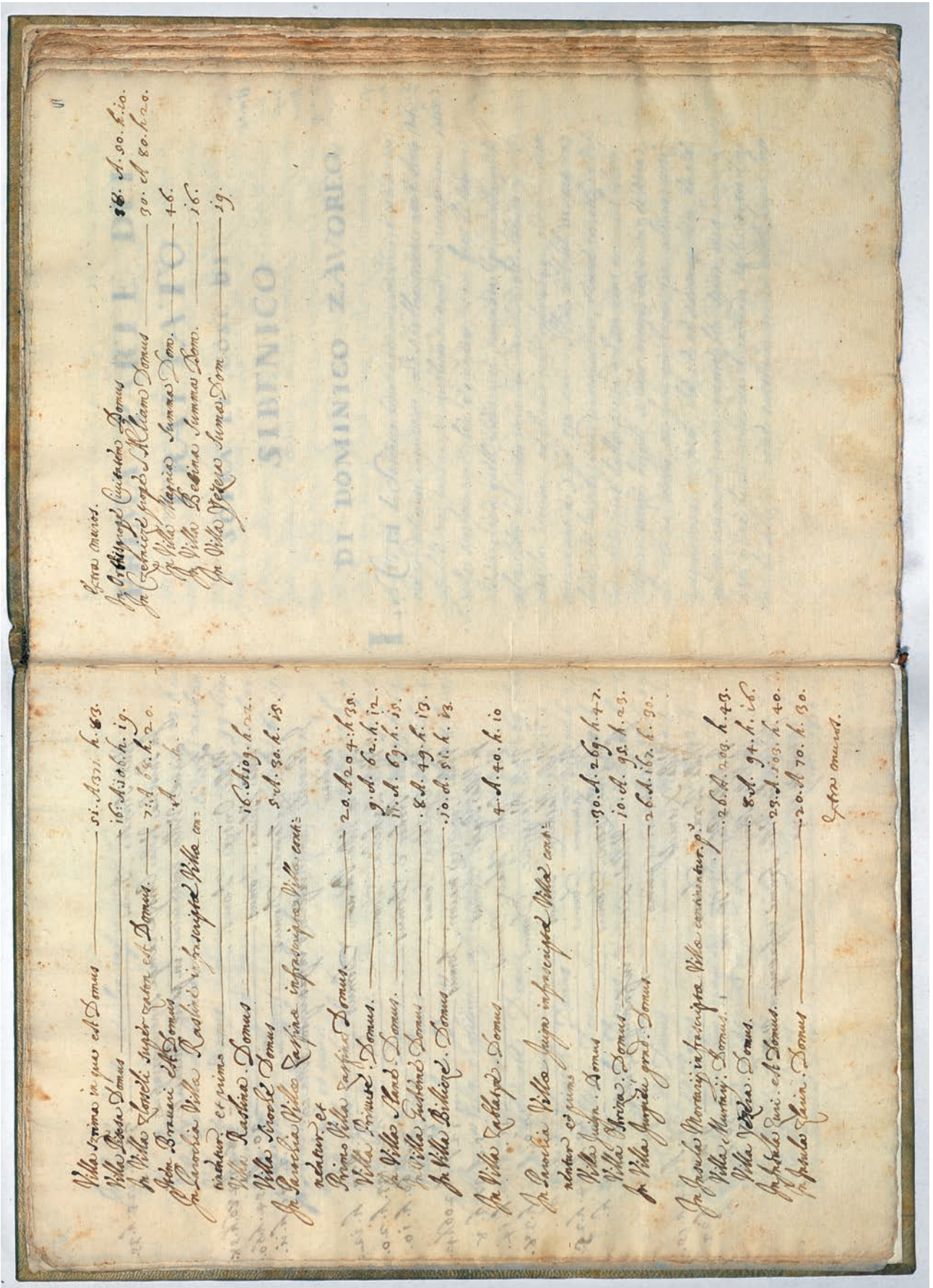

Prilog 2. Popis župa i naselja Šibenske biskupije u rukopisu *Annali di Sebenico di Dominico Zavoreo*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, sign. R 7993, str. IVr-VI r.

Annex 2. List of parishes and settlements of the Šibenik diocese in the manuscript *Annali di Sebenico di Dominico Zavoreo*, National and University Library in Zagreb, Collection of Manuscripts and Old Books/, sign. R 7993, p. IVr-VI r.

In Parochia Villa Capucina infra ripas Villa combinatur et pino — 30. A. 22. s. h. 39.
In Parochia Villa Anip. campi superiori infra ripas
cupas Villa combinatur in parte Stronice
et pino — 28. A. 20. h. 58.
Villa Anip. Domus — 30. A. 25. h. 66.
Villa Stronice. Domus — 7. A. 7. h. 6.
In Parochia Campi inferioris infra ripas Villa con-
binatur
Pinus in Villa Stronice. Domus — 8. A. 37. h. 12.
Villa Stronice. Domus — 22. A. 133. h. 20.
Villa Anip. i. Domus — 7. A. 60. h. 10.
Villa Capucina Domus — 10.
Villa Capucina maior. Domus — 12. A. 206. h. 42.
In Villa Anip. Domus — 5. A. 37. h. 8.
Villa Opata. Villa. Domus — 11. A. 100. h. 14.
Villa Anip. Domus — 20. A. 208. h. 38.
Villa Stronice. Domus — 3. A. 12. h.
Villa Tamara. Domus — 23. A. 104. h. 25.
In Villa Capucina. Domus — 2. A. 8. h.
In Parochia Villa Ximich infra ripas Villa
combinatur et pino.
Villa Ximich — 34. A. 254. h. 79.
Villa Boxaca. Domus — 9. A. 95. h. 23.
In Villa Stronice. Domus — 30. A. 100. h.
In Villa Stronice.
In Parochia Villa Stronice infra ripas Villa con-
binatur et pino

In Parochia Villa Capucina infra ripas Villa combinatur
et pino — 42. A. 33. h. 77.
Villa Capucina. Domus — 13. A. 12. h. 29.
Villa Stronice. Domus — 15. A. 99. h. 17.
Villa Stronice. Domus — 17. A. 151. h. 27.
Villa Stronice. Domus — 9. A. 106. h. 39.
In Parochia Villa Stronice infra ripas Villa
combinatur et pino.
Villa Stronice. Domus — 19. A. 207. h. 40.
Villa Stronice. Domus — 12. A. 129. h. 25.
Villa Stronice. Domus — 12. A. 99. h. 17.
Villa Stronice. Domus — 12. A. 126. h. 24.
Villa Stronice. Domus — 4. A. 48. h. 19.
In Parochia Villa Capucina infra ripas Villa con-
binatur et pino.
Villa Capucina. Domus — 30. A. 269. h. 59.
Villa Anip. Domus — 11. A. 111. h. 21.
Villa Stronice. Domus — 16. A. 176. h. 31.
Villa Stronice. Domus — 12. A. 88. h. 17.
Villa Stronice. Domus — 10. A. 81. h. 18.
Villa Stronice. Domus — 8. A. 98. h. 29.
In Stronice. Domus — 8. A. 60. h. 11.
In Stronice. Domus — 9. A. 43. h. 12.
In Stronice. Domus
In Parochia Villa Stronice campi superiori infra ripas
Villa combinatur et pino in parte Stronice.
Villa Stronice. Domus — 20. A. 202. h. 37.
Villa Stronice. Domus — 14. A. 144. h. 27.
Villa Stronice. Domus — 7. A. 58. h. 11.
Villa Stronice

Villa prima in quo est Domus — 51. d. 37. h. 83.
 Villa Secunda Domus — 16. d. 10. h. 19.
 In Villa Lavetle super castra est Domus. — 7. d. 8. h. 2. o.
 Villa Brauni est Domus — d. h.
 In Lavochia Villa Rastina in scriptis Villa con-
 tractus et nomen —
 Villa Rastina. Domus — 16. d. 10. h. 22.
 Villa Brovle Domus — 5. d. 30. h. 18.
 In Lavochia Villa Rastina in scriptis Villa con-
 tractus et
 Primos Villa Rastina Domus — 2. o. d. 2. o. 4. h. 38.
 Villa Primus Domus. — 9. d. 6. h. 12.
 Villa. Secund. Domus. — 11. d. 13. h. 15.
 In Villa Rastina Domus — 8. d. 49. h. 13.
 In Villa Bilioye. Domus — 10. d. 51. h. 13.
 In Villa Galatye. Domus — 4. d. 40. h. 10
 In Lavochia Villa super in scriptis Villa con-
 tractus et nomen
 Villa Super. Domus — 30. d. 26. h. 47.
 Villa Nova. Domus — 10. d. 95. h. 23.
 In Villa Jugida quod. Domus — 2. h. 167. h. 90.
 In prolo Montarij in scriptis Villa contractus. p.
 Villa. Montarij. Domus. — 2. h. 200. h. 43.
 Villa Vetera. Domus. — 8. d. 94. h. 16.
 In h. h. h. h. h. est Domus. — 23. d. 103. h. 40.
 In prolo Chir. Domus — 20. d. 70. h. 30.
 Item contractus.

Item contractus.
 In prolo Montarij in scriptis Villa contractus. p.
 Villa. Montarij. Domus. — 23. d. 103. h. 40.
 In h. h. h. h. h. est Domus. — 20. d. 70. h. 30.
 In Villa Vetera. Domus. — 8. d. 94. h. 16.
 In Villa Jugida quod. Domus. — 2. h. 167. h. 90.
 In Villa Super. Domus. — 10. d. 95. h. 23.
 In Villa Nova. Domus. — 30. d. 26. h. 47.
 In Villa Bilioye. Domus. — 10. d. 51. h. 13.
 In Villa Rastina Domus. — 8. d. 49. h. 13.
 In Villa Secund. Domus. — 11. d. 13. h. 15.
 In Villa Primus Domus. — 9. d. 6. h. 12.
 In Villa Rastina Domus. — 2. o. d. 2. o. 4. h. 38.
 Villa Brovle Domus. — 5. d. 30. h. 18.
 Villa Rastina. Domus. — 16. d. 10. h. 22.
 Villa contractus et nomen —

SIBENICO
 DI DOMINICO ZAVORLO

(7) / 2

di non confonderle con altre oggi esistenti, ci serviremo per ora dell' ortografia in cui le abbiamo trovate scritte nel vecchio documento, da cui le dessumiamo; potendosi così conoscere quali modificazioni alcuni di quei nomi hanno sino ad ora subito.

In questo documento non si fa parola della Parrocchia della città e del Borgo di Mare, le quali in quei primordii erano unite.

PARROCCHIE FORANEE

nell' istituzione della Diocesi nell' anno 1298.

1. In Parochia **Grebacz**, infrascriptae villae continentur:

	Domus	Animae
<i>Grebacz</i>	40.	432.
<i>Versnicza</i>	15.	90.
<i>Podluxye</i>	7.	51.
<i>Zagriuchi</i>	6.	46.
<i>Mraunicza</i>	20.	142.
<i>Bilichi</i>	7.	41.

2. In Parochia Villae **Parhovo** infrascriptae villae:

<i>Parhovo</i>	56.	376.
<i>Rogosnicza</i>	20.	237.
<i>Siroche</i>	22.	210.

3. In Parochia Villae **Mitlo**:

<i>Mitlo</i>	36.	243.
<i>Cruseuvo</i>	26.	246.
<i>Boray</i>	12.	133.

4. In Parochia Villae **Situzze**:

• <i>Sitniza</i>	23.	203.
• <i>Coparno</i>	17.	153.
• <i>Nevest</i>	30.	268.
• <i>Ugnesich</i>	19.	102.
• <i>Gliubostinich</i>	11.	113.

5. In Parochia Villae **Cossevichia**:

• <i>Cossevich</i>	43.	233.
• <i>Doibrechsich</i>	13.	121.
• <i>Cremena</i>	15.	99.
• <i>Zuonicsacz</i>	17.	151.
• <i>Partimissi</i>	9.	106.

6. In Parochia Villae **Pochrounich**:

• <i>Pochrounich</i>	19.	207.
• <i>Berniza</i>	12.	129.
• <i>Ziharina</i>	12.	99.
• <i>Zameliza</i>	12.	126.
• <i>Rachichiani</i>	4.	48.

7. In Parochia Villae **Choglievrate**:

• <i>Choglievrate</i>	30.	269.
• <i>Goris</i>	11.	111.
• <i>Debresichi</i>	16.	146.
<i>Pachlena</i>	12.	85.
<i>Wranach</i>	10.	81.
<i>Szelcze</i>	8.	93.
<i>Draga</i>	8.	60.
<i>Zamegia</i>	5.	43.

8. In Parochia Villae **Birno Campi**

Superioris, in parte occidentali:

<i>Birno</i>	14.	144.
<i>Mochro</i>	20.	202.
<i>Stanicli</i>	7.	58.
<i>Strixeno</i>	30.	225.

9. In Parochia Villae **Orixye Campi**

Superioris in parte orientali:

<i>Orixye</i>	28.	286.
<i>Slivno</i>	30.	254.
<i>Zaplagne</i>	7.	71.

10. In Parochia **Campi Inferioris**:

<i>Podhuom</i>	8.	37.
<i>Bahchia</i>	22.	133.
<i>Prodoglie</i>	7.	60.
<i>Ogoriliza minor</i>	10.	206.
<i>Ogoriliza major</i>	12.	
<i>Posegl</i>	5.	37.
<i>Opach Dolacz</i>	11.	100.
<i>Varpoglie</i>	20.	208.
<i>Platniza</i>	9.	12.
<i>Zamurua</i>	23.	164.
<i>Zaton</i>	2.	8.

11. In Parochia Villae **Xitnich**:

• <i>Xitnich</i>	34.	234.
• <i>Boxacz</i>	9.	95.
<i>Plagnane tentoria</i>	30.	120.
<i>Sedramich</i>	"	"

12. In Parochia Villae **Szrimae**:

<i>Szrima</i>	51.	371.
<i>Pisca</i>	16.	106.
<i>Zlosseli</i>	7.	68.
<i>Brauari</i> - <i>Sicenica</i> ?	"	"

13. In Parochia Villae **Raslina**:

<i>Raslina</i>	16.	109.
<i>Siroche</i>	5.	30.

14. In Parochia Villa **Zasfinae**:

<i>Zasfina</i>	20.	204.
<i>Prisute</i>	9.	62.
• <i>Slano</i>	11.	69.

Prilog 3. Popis župa i naselja Šibenske biskupije u prilogu Josipa Antuna Fosca „Parrocchie foranee nell' istituzione della Diocesi nell' anno 1298.“, objavljenom u časopisu *Folium diocesanum: organon Curiae episcopalis Sibenicensis*, Sebenici: Tip. Curiae Episcopalis, I/1882, br. 1, str. 7–8. (preslika preslike koja se nalazi u Biskupijskome arhivu Šibenik)

Annex 3. List of parishes and villages of the Šibenik diocese in the article by Josip Antun Fosco “Parrocchie foranee nell' istituzione della Diocesi nell' anno 1298.“, published in the journal *Folium diocesanum: organon Curiae episcopalis Sibenicensis*, Sebenici: Tip. Curiae Episcopalis, I/1882, No. 1, p. 7-8. (a copy of the photocopy found in the Diocesan Archives of Šibenik)

(8) / 1882 -

<i>Gusterne</i>	8.	49.
<i>Billicze</i>	10.	51.
<i>Zablatye</i>	4.	40.
15. In Parochia Villae Juign:		
<i>Juign</i>	30.	269.
<i>Ostriza</i>	10.	95.
<i>Jurjev grad</i>	26.	167.
16. In Insula Murtarii:		
<i>Murtar</i>	26.	203.
<i>Yezero</i>	8.	94.
<i>Zuri (insula)</i>	23.	103.
<i>Zlarin (insula)</i>	20.	70.

Non essendo stato indicato il numero delle anime d'ogni località, non si può averne una somma esatta; ma si può dire che presso a poco nelle Parrocchie foranee gli abitanti furono 10,000, ai quali aggiunti quelli della *Città*, del *Borgo di Mare*, degli *Orti* o *Borgo di Terra*, e *Crnica*, di circa 4,000, essi erano nell'istituzione della Diocesi circa 14,000. (Continua)

NOTITIÆ DICECESEOS.

1. Initio anni 1881 duae novae Parochiae erectae fuerunt, *Nevest* nempe et *Radošić*, quarum prima est filia Parocchiae *Visoka*, et altera nata Parocchiae *Pergomet*, postquam earumdem incolae, omni laude digni, propriis sumptibus alacri unanimique manuali opere respectivas domos parochiales aedificarunt; praestita etiam sua sponte de debita congrua Parochis cautione.

2. Confirmatione canonica Reverendi Parochi Zaton anno p. e. facta, series Parochorum hujus Diocesis juxta Decretum Organicum Paroeciarum Excelsi Gubernii Dalmatiae clausa fuit; ast a die 31 Decembris mox clapsi, per spontaneam renuntiationem Adm. Rev. D. ni Archipresbyteri Julii Paljetak, Parocchia archipresbyteralis Rogosniza vacare coepit.

3. Rev. dus Pater *Silvester Breko*, Parochus emeritus, die 23 Julii 1881 Thinae (Kniu) in Conventu Franciscano in Domino obdormivit; et eodem in Conventu die 15 Octobris P. *Andreas Dizdar*, neo-Sacerdos, ad astra evolavit; atque Rogosnizae die 16 ejusdem mensis R. D. *Vincentius Tantaž*, Cooperator Parochialis, ultimum diem clausit.

In Domino requiescant!

SVETO POSLANJE.

Početkom prošloga mjeseca Prosinca bijahu držana u ovom gradu sv. duhovna Poslanstva. Sa svoje radinosti čuveni poštovani Oci Isusovci Ayala, i Lombardini kroz devet dana kruh gospodnji ovom puku razlamaše i još jednom nam zasnjeđočiše koliko je blagodat sv. Poslanstva. I koje prolazio ovih dana našim gradom mogao se je obistinuti, kako rieč gospodnja stostruko plodi u srdcu našeg puka, uza sve duhovne nevolje, koje ga tište. Još i prije biaše želja našeg prestvietlog Biskupa obdržati ove duhovne vježbe, ali zabavljeni poslenici gospodnji nemogoše pospiesiti, i pak u priatno doba nam dođoše, na izmaku sv. godine, te onom svojom žarkom besjedom potaknuše množinu puka da se velikom prigodom okoriste. Neumorni trud bio im na duhovni uhar! X.

ORATIO

ANTE STUDIUM S. THOMAE AQUINATIS.

(Leo Pp. XIII die 21 Februarii 1880 concessit Indulgentiam 200 dierum seinel in die lucrandam.)

Creator ineffabilis qui de thesauris sapientiae tuae tres Angelorum hierarchias designasti, et eos super coelum empyreum miro ordine collocasti, atque universi partes elegantissime disposuisti, Tu, inquam, qui verus fons luminis et sapientiae diceris ac supereminens principium: infundere digneris super intellectus mei tenebras tuae radium claritatis; duplices in quibus natus sum, a me removens tenebras, peccatum scilicet et ignorantiam. Tu qui linguas infantium facis disertas, linguam meam erudias, atque in labiis meis gratiam tuae benedictionis infunde. Da mihi intelligendi acumen, retinendi capacitatem, addiscendi modum et facultatem, interpretandi subtilitatem; loquendi gratiam copiosam; ingressum instruas, progressum dirigas, egressum compleas. Tu qui es verus Deus et homo. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.

JACULATORIÆ IN HONOREM SANCTAE CRUCIS DIVI THOMÆ AQUINATIS.

(Pius Pp. IX die 21 Januarii 1874 concessit Indulgentiam 300 dierum).

**Crux mihi certa
salus:
Crux est quam
semper adoro.**

**Crux Domini
mecum.
Crux mihi
refugium.**

Bibliografija / Bibliography

Skraćenice / Abbreviations

AHAZU – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti / *Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts*

DAŠI – Državni arhiv u Šibeniku / *State Archives in Šibenik*

NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu / *National and University Library in Zagreb*

ŠB – Šibenski bilježnici / *Šibenik notaries*

Traktat – *Trattato sopra le cose di Sebenico*, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka rukopisa, sign. II b 42.

Treatise – *Trattato sopra le cose di Sebenico*, Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Collection of manuscripts, sign. II b 42.

Arhivski fondovi / Archival funds

Hrvatska / Croatia – Biskupijski arhiv Šibenik, fond 12/1 – Šibenska biskupija, Biskupska kurija (HR-BAŠ-12/1) / *Diocesan Archives Šibenik, fund 12.01 - Šibenik Diocese, Bishop's curia* (HR-BAŠ-12/1)

Hrvatska / Croatia – Državni arhiv u Šibeniku, fond 263 – Šibenski bilježnici (HR-DAŠI-263) / *State Archives in Šibenik, fond 263 - Šibenik notaries* / (HR-DAŠI-263)

Rukopisi / Manuscripts

Annali di Sebenico di Dominico Zavoreo, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, sign. R 7993 / *National and University Library in Zagreb, Collection of Manuscripts and Old Books*, sign. R 7993

Raccolta in proposito della Dalmazia, e suoi Confini. Tomo primo. Compilata da Gregorio Stratico cancellier ai Confini, Znanstvena knjižnica Zadar, Zbirka rukopisa, sign. 7531I. / *Zadar Scientific Library, Manuscript Collection*, sign. 7531I.

Šibenski zbornik turskih, mletačkih i hrvatskih listina iz XV. – XVII. v., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka rukopisa, sign. II d 106. / *Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Manuscript Collection*, sign. II d 106.

Trattato sopra le cose di Sebenico, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zbirka rukopisa, sign. II b 42. / *Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Manuscript Collection*, sign. II b 42.

Popis literature / Literature

Antoljak 2004 – Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija*, Zagreb: Matica hrvatska, 2004.

Barbarić 2001 – Josip Barbarić, Šibenik, šibenska biskupija, šibenski biskupi, u: *Sedam stoljeća šibenske biskupije*, ed. Vilijam Lakić, Šibenik: Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2001, 79–164.

Belaj & Urem 2010 – Marijana Belaj & Sandra Urem, Pirovačke kapelice i poklonici: mjesta interakcije, sjećanja i identifikacije, *Studia ethnologica Croatica*, 22, Zagreb, 2010, 255–282.

Dujmović 1976 – Frano Dujmović, Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine, u: *Šibenik – spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976, 75–120.

Dujmović & Fisković 1959 – Frano Dujmović & Cvito Fisković, Romaničke freske u Srimi, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 11, Split, 1959, 12–40.

Fosco 1882 – Antun Josip Fosco, Parrocchie foranee nell'istituzione della Diocesi nell'anno 1298., *Folium diocesanum: organon Curiae episcopalis Šibenicensis*, I, Sebenici: Tip. Curiae Episcopalis, 1882, 7–8.

Gulin 2005 – Ante Gulin, Sela župa Konjevrate i Pokrovnik u srednjem vijeku, u / in: *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije*, Zbornik radova znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleđa župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti, Muzej grada Šibenika, 14.-16. studenoga 2002., ed. A. Gulin, Zagreb: HAZU, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti, 2005, 113–136.

Gunjača 1978 – Stjepan Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knjiga IV.* Zagreb: Školska knjiga, 1978.

Juran 2008 – Kristijan Juran, *Otok Murter u razdoblju mletačke uprave (1412.-1797.)*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript), Zadar: Sveučilište u Zadru, 2008.

Juran 2010 – Kristijan Juran, Gospodarska i vlasnička struktura zemljišnog posjeda na otoku Murteru u kasnome srednjem vijeku (14.-16. st.), u / in: *Toponimija otoka Murtera*, ed. Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, 2010, 63–84.

Juran 2014 – Kristijan Juran, Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 46, Zagreb, 2014, 129–160.

- Juran 2017 – Kristijan Juran, *Otok Murter u 16. i 17. stoljeću*, Murter: Narodna knjižnica i čitaonica Murter, Ogranak Matice hrvatske Murter, 2017.
- Juran 2020 – Kristijan Juran, Katastik nadarbina Šibenske biskupije iz druge polovice 15. stoljeća, *Croatica christiana periodica*, 86, Zagreb, 2020. (u tisku).
- Juran, Barzman & Faričić 2019 – Kristijan Juran, Karen-Edis Barzman & Josip Faričić, Cartography in the service of the Venetian State: An early 16th century map of central and northern Dalmatia by an unknown draftsman / Kartografija u službi mletačke države: Karta sjeverne i srednje Dalmacije nepoznatog autora s početka 16. stoljeća, *Geoadria*, 24/2, Zadar, 2019, 93–139.
- Karbić 2005 – Damir Karbić, Sela župa Konjevrate i Mirlović Zagora u srednjovjekovnim bilježničkim spisima, u / in: *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije*, Zbornik radova znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleđa župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti, Muzej grada Šibenika, 14.-16. studenoga 2002., ed. A. Gulin, Zagreb: HAZU, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti, 2005, 137–166.
- Kolanović 1995 – Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Kurelac 2008 – Iva Kurelac, *Dinko Zavorović: šibenski humanist i povjesničar*, Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, 2008.
- Kužić 1997 – Krešimir Kužić, *Povijest dalmatinske zagore*, Split: Književni krug, 1997.
- Kužić 2005 – Krešimir Kužić, Povijest župa Konjevrate i Mirlović Zagora u razdoblju 1463.-1718., u / in: *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije*, Zbornik radova znanstvenog skupa Sela šibenskog zaleđa župa Konjevrate i Mirlović Zagora u prošlosti, Muzej grada Šibenika, 14.-16. studenoga 2002., ed. A. Gulin, Zagreb: HAZU, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti, 2005, 167–181.
- Novak 1976 – Grga Novak, Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412.-1797. godine, u / in: *Šibenik - spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976, 133–288.
- Pancier 2013 – Walter Panciera, Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 45, Zagreb, 2013, 9–38.
- Peričić 1974 – Šime Peričić, Zadrarin Grgur Stratico (1736.-1806.), *Radovi Centra JAZU u Zadru*, 21, Zadar, 1974, 271–289.
- Polić & Spicijarić Paškvan 2011 – Maja Polić & Nina Spicijarić Paškvan, Zloسلجani (Pirovčani) i „Sjećanja na Zloسلجane“ Ljubomira Draganića Vrančića, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53, Zadar, 2011, 201–222.
- A. Skračić 2004 – Ante Skračić, Župa Murter, *Murterski godišnjak*, 2, Ogranak Matice hrvatske Murter, Murter, 2004, 15–33.
- V. Skračić 2004 – Vladimir Skračić, Pogovor. Znanstveni skup „Murter i njegova župa u prošlosti“ 18.-20. rujna 1998., *Murterski godišnjak*, 2, Ogranak Matice hrvatske Murter, Murter, 2004, 441–448.
- Slukan Altić 2007 – Mirela Slukan Altić, *Povijesna geografija rijeke Krke: kartografska svjedočanstva*, Šibenik: Javna ustanova Nacionalni park Krka, 2007.
- Soldo 1973 – Josip Ante Soldo, *Agrarni odnosi na otoku Žirju (od XVII do XIX stoljeća)*, Zagreb: JAZU, 1973.
- Stošić 1922 – Krsto Stošić, *Svetište bl. Gospe od Vrhpoljca*, Šibenik: Hrvatska zadružna tiskara, 1922.
- Stošić 1932 – Krsto Stošić, *Varoška župa u Šibeniku*, Šibenik: Tiskara „Kačić“, 1932.
- Stošić 1941 – Krsto Stošić, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik: Tiskara „Kačić“, 1941.
- Urem 2007 – Mladen Urem, Ostavština pl. obitelji Draganić-Vrančić iz Pirovca, u / in: *Izvori za povijest obitelji Draganić Vrančić u Državnom arhivu u Rijeci*, Zbornik radova, ed. Goran Crnković, Rijeka: Državni arhiv u Rijeci, 2007, 9–33.
- Zjačić 1952 – Mirko Zjačić, Spisi šibenskog notara Slavogosta, *Starine*, 44, Zagreb: JAZU, 1952, 201–296.

SINJANI I CETINJANI – VOJNICI U MLETAČKIM PREKOMORSKIM KOPNENIM POSTROJBAMA (18. STOLJEĆE)*

THE SINJ AND CETINA BORDER SOLDIERS IN THE VENETIAN OVERSEAS GROUND FORCES (THE 18TH CENTURY)*

Središnja tema rada usmjerena je na raščlambu udjela Sinjana i Cetinjana u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (pješaštvo i konjaništvo) u 18. stoljeću. Rad se zasniva na raščlambi izvornoga arhivskog gradiva pohranjenoga u Archivio di Stato di Venezia, a riječ je o popisima pripadnika pojedinih vojnih postrojbi koje je provodila nadležna državna magistratura *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*. U uvodnome dijelu rada ukratko se iznose opći podatci o mletačkim prekojadranskim postrojbama, dočim je središnji dio teksta usmjeren na raščlambu konkretnih primjera prisutnosti Sinjana i Cetinjana u mletačkoj kopnenoj vojsci. Analizira se njihova ukupna brojnost tijekom 18. stoljeća, učestalost spominjanja u izvorima, iznose opći podatci o zapovjednicima postrojbi, mjesta djelovanja te se ukazuje na neka opća

The central purpose of this paper is to analyze the participation of the people from Sinj and from Cetina Border in the Venetian overseas ground forces (infantry and cavalry units) in the 18th century. It analyzes the original source material kept in Archivio di Stato di Venezia – the lists of members of particular military units made by the competent magistracy (*Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*). The introduction provides general information on the Venetian overseas troops in Eastern Adriatic, while the central part of the paper analyzes the specific examples of the Sinj and Cetina Border soldiers in the Venetian ground forces. The analysis is focused on their overall numbers in the 18th century, the frequency of their mention in the sources, general information on their unit commanders, places of deployment, and some general characteristics of the soldiers of the period

* Rad pod istovjetnim naslovom bio je prije više godina pripremljen za *Zbornik radova s prvoga simpozija u prigodi 800. obljetnice prvoga spomena Trilja u pohrvaćenome obliku (1210. – 2010.)*. Kako je izlazak zbornika odgođen na neodređeno vrijeme, dozvolom glavnoga urednika, prof. dr. sc. Josipa Dukića, ovaj je rad pripremljen, nadopunjen i ispravljen za časopis u kojemu se sada objavljuje.

* A number of years ago, a paper of the same title was prepared for the symposium proceedings *Zbornik radova s prvoga simpozija u prigodi 800. obljetnice prvoga spomena Trilja u pohrvaćenome obliku (1210 – 2010)*. As the publishing of these proceedings was postponed indefinitely, this paper was prepared, amended and corrected for the journal in which it is being published now, courtesy of the proceedings' editor-in-chief Professor Josip Dukić, PhD.

obilježja onovremenih vojnika (dob, statura i drugo). U prilogu rada donosi se cjelovit pregled svih Sinjana i Cetinjana (prema dosadašnjim istraživanjima) zabilježenih u mletačkim kopnenim vojnim snagama.

Ključne riječi: Sinj; Cetinska krajina; Mletačka Republika; 18. stoljeće; vojna povijest

(age, stature etc.). The appendix to the paper contains a complete list of the people from Sinj and Cetina Border (based on the research carried out so far) recorded in the Venetian armed forces.

Key words: Sinj; Cetina Border (*Cetinska krajina*); Venetian Republic; 18th century; military history

UVOD: OPĆI PODATCI O HRVATSKIM POSTROJBAMA U MLETAČKOJ KOPNENOJ VOJSKI

Povijest mletačke vojske neraskidivo je povezana s poviješću istočnojadranske obale, ponajprije s onim krajevima koji su se tijekom dugoga niza stoljeća nalazili u sastavu *Serenissime*. Država koja je značajan dio svoje moći zasnivala na podizanju snažne vojne sile, djelatne i na kopnu i na moru, iznimnu je pozornost posvećivala svojim prekomorskim postrojbama, novačenim od Istre do Mletačke Albanije i grčkoga arhipelaga.¹

Među najznačajnijim mletačkim postrojbama bile su pješačke jedinice koje su se u mletačkim izvorima najčešće označavale imenom *Fanti oltramarini*. Drži se da su prva novačenja *oltramarina* zabilježena već početkom 16. stoljeća i isprva su se odnosila na mornaričko pješastvo, a od Kandij-skoga rata (1645. – 1669.) i na kopnenu vojsku, interventno i porezno redarstvo i posadu tvrđava. Izrazito mobilni, *oltramarini* će svoju najveću brojnost postići u 17. i 18. stoljeću, kada njihove pukovnije (*reggimento*) i satnije (*compagnia*) djeluju od mletačke *terraferme*, preko dalmatinskih i bokeljskih uporišta do grčkih otoka i Peloponeza. Završetkom opstojanja Mletačke Republike, točnije u 18. stoljeću, te su postrojbe činile od trećine do polovice svih profesionalnih postrojbi u sastavu mletačke vojske.²

Nazivom *Croati a cavallo* (*Cavalleria Croati*) mletačka je uprava nazivala svoje konjaničke postrojbe podrijetlom s istočnojadranske obale. Tijekom vremena postale su najbrojnije konjaničke postrojbe u sastavu mletačke vojske. Osnutak hrvatskih postrojbi konjanika možemo dovesti u usku vezu s nadiranjima Osmanlija u 15. stoljeću i padom zadarsko-biogradskoga zaleđa pod osmansku vlast tijekom 16. stoljeća te

INTRODUCTION: GENERAL INFORMATION ON CROAT UNITS IN THE VENETIAN ARMY

The history of the Venetian army is inextricably connected with the history of Eastern Adriatic, primarily of the regions that, for many centuries, were part of the *Serenissima*. As a substantial portion of its power relied on a strong military, both on land and on sea, the country paid particular attention to its overseas troops, recruited from Istria to Venetian Albania to Greek islands.¹

The infantry units usually referred to in Venetian sources as *Fanti oltramarini* were among the most important Venetian army units. It is believed that the first members of the *oltramarini* were recruited back in the early 16th century, first for the marine units and then, after the War of Candia (1645–1669), for infantry units, tax and intervention police units and garrisons. Being very mobile, they reached their highest numbers in the 17th and 18th centuries, when their regiments (*reggimento*) and companies (*compagnia*) were deployed all the way from the Venetian *terraferma* (the mainland domains) to the strongholds in Dalmatia and Bay of Kotor to the Greek islands and the Peloponnese. In the last phase of the Venetian Republic – in the 18th century – these units accounted for between one third and one half of all the professional units of the Venetian army.²

The Venetian administration used the term *Croati a cavallo* (*Cavalleria Croati*) for the cavalry units from Eastern Adriatic. After a while, they became the most numerous units of the Venetian army. The founding of the Croat cavalry units can be linked closely to the Ottoman raids in the 15th century as well as with their conquest of the Zadar and Biograd hinterland in the 16th century and the ensuing crossing of the local Croatian nobility to the Venetian territory. In the centuries

¹ O mletačkim vojnim snagama u ranome novom vijeku, posebice s obzirom na postrojbe novačene na području istočnoga Jadrana, vidjeti u: Sabalich 1909; Sabalich 1928; Berlam 1935; Concina 1972; Hale 1990; Peričić 1993; Favaloro 1995; Peričić 2000; Čoralić & Balić Nižić 2006; Mayhew 2008; Mayhew 2009; Madunić 2012; Vrandečić 2013; Markulin 2014; Markulin 2015.

² Bertoša 2002: 41–42.

¹ For Venetian armed forces in the Early Modern Age, particularly in terms of recruitment in Eastern Adriatic, see Sabalich 1909; Sabalich 1928; Berlam 1935; Concina 1972; Hale 1990; Peričić 1993; Favaloro 1995; Peričić 2000; Čoralić & Balić Nižić 2006; Mayhew 2008; Mayhew 2009; Madunić 2012; Vrandečić 2013; Markulin 2014; Markulin 2015.

² Bertoša 2002: 41–42.

prelaskom tamošnjih hrvatskih plemića na mletački teritorij. Zadar kao glavno mletačko vojno uporište u Dalmaciji, ali i grad za koji je vezano osnivanje tih postrojbi, bit će u svim stoljećima središte njihova djelovanja, novačenja i obuke. Hrvatsko konjaništvo posebno će biti djelatno tijekom 17. stoljeća, odnosno u doba Kandijskoga i Morejskoga rata (1684. – 1699.) kada te postrojbe, predvođene domaćim zapovjednicima, ratuju na širem potezu dalmatinske bojišnice, a svojom vojnom učinkovitošću pridonose mletačkim osvajanjima i istiskivanju Osmanlija iz neposrednoga zaleđa dalmatinskih gradova. Kao elitne borbene jedinice, hrvatski konjanici neće ratovati samo na dalmatinskoj bojišnici već će djelovati i duž cijele mletačke *terraferme*. Pripadnici hrvatskoga konjaništva isprva su, kako je kazano, pripadali iseljenu stanovništvu zavičajem sa širega zadarskog područja. S vremenom će u te postrojbe pristupati i žitelji iz drugih dijelova Dalmacije i Boke kotorske, ali i albanski i crnogorski iseljenici iz drugih dijelova Mletačke Albanije, ponajprije iz onih krajeva koji su se nalazili pod osmanskom vlašću. Kao i prethodno spomenuti *oltramaringi*, i hrvatski konjanici imat će prevažnu ulogu u sustavu obrane *Serenissime* sve do posljednjih dana opstojanja Republike Svetoga Marka.³

Temeljno gradivo koje govori o vojničkom djelovanju i postrojbama u kojima su zapovjedni i vojnički kadar ponajprije činili Hrvati, ali i pripadnici drugih naroda duž istočne obale Jadrana i unutrašnjosti – pohranjeno je u Archivio di Stato di Venezia. Riječ je o arhivskoj zbirci pod nazivom *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* (dalje: RI – ASVe – 0715, Inquisitori ... pubblici ruoli) u kojoj je sadržano više od tisuću svežnjeva (busta) u kojima se nalazi gradivo o vojnim postrojbama u 18. stoljeću, iako su manjim dijelom uključeni i dokumenti koji se odnose i na starije razdoblje mletačke vojne povijesti (od 1604. godine). Kada je riječ o konkretnim postrojbama, za istraživače mletačke vojne povjesnice (ponajprije u 18. stoljeću) od iznimne su važnosti popisi unovačenih vojnika

to follow, Zadar – as the chief Venetian stronghold and the place where these units were formed – would become the center of their operation, recruitment and training. The Croat cavalry would be particularly active in the 17th century, during the Wars of Candia and Morea (1684 – 1699) when, headed by their local commanders, they would fight along the entire Dalmatian front, efficiently contributing to Venetian conquests and pushing the Ottomans out from the immediate hinterland of Dalmatian cities. As elite fighting units, the Croat cavalry would fight not only along the Dalmatian front, but also across the entire Venetian terraferma. In the beginning, as previously mentioned, the members of the Croat cavalry were recruited from the population that had migrated from the Zadar area. In the course of time, the population of other parts of Dalmatia and Bay of Kotor would also be joining these units, together with Albanian and Montenegrin emigrants from Venetian Albania, primarily from the regions under the Ottoman rule. Just like the already mentioned *oltramaringi*, the Croat cavalry would play a very important role in the defense of the Serenissima, until the very last days of the Republic of St. Mark.³

The fundamental documents on the military activities and units the commanders and troops of which primarily consisted of Croats, but also of the members of other peoples from Eastern Adriatic and its hinterland, can be found in *Archivio di Stato di Venezia*. It is an archival collection entitled *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* (hereinafter: RI – ASVe – 0715, Inquisitori ... pubblici ruoli), containing more than a thousand bundles of documents on military units from the 18th century, including some of the documents referring to even earlier periods of the Venetian military history (going back to 1604). As regards specific units, featuring prominently for the researchers of the Venetian military history (primarily of the 18th century) are the lists of the recruited soldiers and officers assigned to Italian units (*Reggimenti e compagnie italiane*, 1668

³ Podrobnije usporediti: Berlam 1935: 56–58; Concina 1972: 29–41; Favaloro 1995: 100–103; Čoralić & Balić Nižić 2006.

³ Compare in detail: Berlam 1935: 56–58; Concina 1972: 29–41; Favaloro 1995: 100–103; Čoralić & Balić Nižić 2006.

i časnika raspoređenih u talijanske postrojbe (*Reggimenti e compagnie italiane*, 1668. – 1797.), prekomorske pješačke postrojbe (*Reggimenti e compagnie oltramarini*, 1604. – 1797.), hrvatske konjaničke postrojbe (*Cavalleria Croati*, 1700. – 1797.), postrojbe konjaničke garde (*Cavalleria corazzieri*, 1715. – 1797.), mješovite postrojbe (*Compagnie sciolte*, 1741. – 1795.), postrojbe draguna (*Cavalleria dragoni*, 1702. – 1797.) te topničke postrojbe (*Artiglieria*, 1652. – 1797.). Za proučavanje udjela vojnika i časnika zavičajem s istočnoga Jadrana u navedenim mletačkim borbenim jedinicama od posebne su važnosti postrojbe pješaka i hrvatskih konjanika, iako treba napomenuti da je njihov udio bio prisutan i u svim drugim navedenim vojnim snagama.⁴

Središnja tema ovoga priloga usmjerena je na raščlambu udjela Sinjana i Cetinjana (žitelja zavičajem s područja Cetinske krajine) u mletačkim prekomorskim pješačkim (*Fanti oltramarini*) i konjaničkim postrojbama (*Croati a cavallo*, *Cavalleria Croati*), a kao glavni izvor poslužili su nam prethodno spomenuti spisi mletačke magistrature *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*. Rad se temelji na istraživanjima načinjenim proteklih godina, tijekom kojih je obrađen dio raspoloživoga gradiva o udjelu Hrvata u mletačkim vojnim snagama. Ipak, uzorak koji je razmotren iznosi više od dvije stotine svežnjeva (oko 35 % do 40 % od ukupne količine gradiva) te držimo da pruža dovoljnu osnovu za raščlambu i iznošenje znanstveno argumentiranih zaključaka. U sljedećem poglavlju rada predstaviti će se temeljne odrednice koje se odnose na udio Sinjana i Cetinjana u mletačkoj kopnenoj vojsci

– 1797), overseas infantry units (*Reggimenti e compagnie oltramarini*, 1604 – 1797), Croat cavalry units (*Cavalleria Croati*, 1700 – 1797), cavalry guard units (*Cavalleria corazzieri*, 1715 – 1797), mixed units (*Compagnie sciolte*, 1741 – 1795), dragoon units (*Cavalleria dragoni*, 1702 – 1797) and artillery units (*Artiglieria*, 1652 – 1797). For exploring the share of the Eastern Adriatic officers and soldiers in these fighting Venetian units, particularly important are the Croat infantry and cavalry units, although these officers and soldiers were present in all other above mentioned units.⁴

This paper primarily analyzes the share of the Sinj and Cetina Border (*Cetinska krajina*) troops in the Venetian overseas infantry units (*Fanti oltramarini*) and cavalry units (*Croati a cavallo*, *Cavalleria Croati*), using the above mentioned documents from the Venetian magistracy *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* as its principal source. The paper is based on the research carried out in recent years, during which part of the available material on the Croats' participation in the Venetian armed forces was researched. We believe that the sample analyzed – more than two hundred bundles or 35-40% of the overall material – is sufficient for an objective analysis that would yield scientific conclusions. The next chapter of this paper introduces the fundamental determinants of the share of the Sinj and Cetina Border soldiers in the Venetian ground forces in the 18th century – the most completely covered by the said material. It considers the general numerical parameters (the numbers of the Sinj and Cetina Border troops recorded in the sources and the time

⁴ O konkretnome udjelu hrvatskih pješaka i konjanika (kao i vojnika iz drugih dijelova istočnoga Jadrana) u mletačkim vojnim postrojbama (na osnovi istraživanja prethodno navedenoga fonda *Inquisitori ... pubblici ruoli*) iz RI – ASVe vidjeti, primjerice: Čoralić 2011a; Čoralić 2011b; Čoralić 2012a; Čoralić 2012b; Čoralić 2013; Čoralić 2014; Čoralić 2015a; Čoralić 2015b; Čoralić & Katušić 2009; Čoralić & Katušić 2010; Čoralić & Katušić 2012; Čoralić & Katušić 2014; Čoralić & Katušić 2015; Čoralić & Katušić 2016a; Čoralić & Katušić 2016b; Čoralić & Katušić 2017a; Čoralić & Katušić 2017b; Čoralić & Katušić 2017c; Čoralić & Markulin 2018a; Čoralić & Markulin 2018b; Čoralić & Markulin 2019.

⁴ For the share of Croat infantry and cavalry troops (and soldiers from other parts of Eastern Adriatic) in Venetian military units (based on the research carried out in the above mentioned archival holdings *Inquisitori ... pubblici ruoli*) from RI – ASVe, see, for example, Čoralić 2011a; Čoralić 2011b; Čoralić 2012a; Čoralić 2012b; Čoralić 2013; Čoralić 2014; Čoralić 2015a; Čoralić 2015b; Čoralić & Katušić 2009; Čoralić & Katušić 2010; Čoralić & Katušić 2012; Čoralić & Katušić 2014; Čoralić & Katušić 2015; Čoralić & Katušić 2016a; Čoralić & Katušić 2016b; Čoralić & Katušić 2017a; Čoralić & Katušić 2017b; Čoralić & Katušić 2017c; Čoralić & Markulin 2018a; Čoralić & Markulin 2018b; Čoralić & Markulin 2019.

u 18. stoljeću, razdoblju za koje je navedeno gradivo najpotpunije sačuvano. Razmatrat će se opći brojčani parametri (broj u izvorima zabilježenih Sinjana i Cetinjana, vremenski raspon njihova spominjanja), zatim omjer udjela Sinjana i Cetinjana prema rodovima (pješaci ili konjanici), njihov vojnički status (činovi), mjesta djelovanja (stacioniranja i popisivanja pojedinih jedinica), zapovjedni kadar, kao i – u skladu s raspoloživosti dostupnoga gradiva – neke osobne karakteristike pješaka i konjanika zavičajem iz Cetinske krajine i samoga grada Sinja (dob, statura, boja kose i slično). Naposljetku, u prilogu rada tabelarno će se predstaviti svi Sinjani i Cetinjani koje smo zabilježili tijekom dosadašnjih istraživanja navedenoga gradiva pohranjenoga u mletačkome Državnom arhivu.⁵

OPĆE ZNAČAJKE DJELOVANJA SINJANA I CETINJANA U MLETAČKOJ KOPNENOJ VOJSCI: RAŠČLAMBA ARHIVSKIH SPISA

Ukupan broj Sinjana i Cetinjana zabilježen u popisima prekomorskih pješačkih i konjaničkih postrojbi iznosi 76. Od toga su broja 62 vojnika navela da potječu iz grada Sinja, a za njih 14 kao zavičaj je navedena Cetinska krajina (Cetina). Svi dokumenti potječu iz 18. stoljeća – najstariji upis datiran je u 1714. godinu (upisani su konjanici Ivan Janko, Stipan Medaković i Nikola Vladičević), a završni spis potječe iz 1797. godine (upisan je pješak Toma Blase/Blažević). Brojni su vojnici – pješaci ili konjanici – u pojedinim jedinicama spomenuti samo jednom te je njihovu kasniju karijeru – prema dosadašnjemu stupnju istraženosti gradiva – nemoguće kontinuirano pratiti. Neki su pak pod stijegom svetoga Marka proveli dobar dio života – od najranije mladosti do prestanka aktivne službe. Takav su primjer konjanici Vid Bilić iz Sinja, zabilježen kao vojnik u raznim jedinicama u golemu rasponu od 1717. do

span of the records), their ratio by sub-branches (infantry or cavalry), their status (ranks), places of deployment (where their units were stationed and listed), chain of command and – subject to availability of the material – some personal characteristics of the infantry and cavalry troops from Cetina Border and Sinj proper (age, stature, hair color etc.). And finally, in the appendix, spreadsheets are provided that include the names of all the Sinj and Cetina Border soldiers that we found while researching the above mentioned material kept in the Venetian State Archives.⁵

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE SINJ AND CETINA BORDER SOLDIERS IN THE VENETIAN GROUND FORCES: AN ANALYSIS OF ARCHIVE DOCUMENTS

A total of 76 soldiers from Sinj and Cetina Border can be found on the lists of troops in the overseas infantry and cavalry units. Of these, 62 stated that they came from the city of Sinj and the remaining 14 that they were from Cetina Border (Cetina) region. All the documents are from the 18th century: the entries span 1714 (cavalrymen Ivan Janko, Stipan Medaković and Nikola Vladičević) and 1797 (infantryman Toma Blase/Blažević). The names of numerous troops – both infantrymen and cavalrymen – are mentioned only once in their respective units, so their later careers are impossible to follow continually (at least based on the research carried out so far). Some, on the other hand, spent most of their lives under the banner of St. Mark – from their early youth to the end of their active service. For example, entries on cavalryman Vid Bilić from Sinj can be found in various units over a very long period of time – between 1717 and 1762. Pavao Radanović, also a cavalryman, was a member of various companies between 1730 and 1762.

⁵ S obzirom na to da će u tabelarnome pregledu uz svakoga vojnika i njegovu ubilježbu biti navedena točna signatura unutar arhivskoga fonda *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* (broj svežnja, odnosno buste) u nastavku rada nećemo u svim primjerima opterećivati tekst usputnim bilježenjem signature.

⁵ As the entry for every soldier in the spreadsheets includes its correct call number in the archival collection *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* (the bundle number), we will not complicate the text below by specifying the call number for every single example.

1762. godine, kao i Pavao Radanović, prisutan u raznim satnijama od 1730. do 1762. godine.

Sinjani i Cetinjani zabilježeni su, kako je razvidno iz prethodno navedenoga, i kao pješaci i kao konjanici, a omjer njihove zastupljenosti unutar ta dva roda iznosi 46 : 30 u korist pripadnika konjaničkih pukovnija. Ovdje je, nadalje, potrebno spomenuti da ni u jednome primjeru ne bilježimo prijelaz vojnika iz jednoga roda u drugi (primjerice iz konjaničke u pješačku pukovnicu ili obrnuto).

Uz svakoga se vojnika redovito navodi i zapovjednik satnije te pukovnicija (nazvana prema pukovniku ili bojniku koji njome zapovijeda). Upravo nam pregled pukovnika koji su zapovijedali ovdje istraživanim sinjskim i cetinskim pješacima i konjanicima otkriva širok spektar, cijeli niz imena najistaknutijih onovremenih mletačkih vojnih zapovjednika zavičajem s istočne obale Jadrana. Neki od njih isprva se spominju kao kapetani satnija, s vremenom bivaju promaknuti u pukovnike, a neki su u završnoj etapi bogate vojne karijere postali i generali. Navođenje njihovih imena svojevrsna je retrospektiva znamenitih hrvatskih časnika (kao i časnika drugih narodnosti) koji su pod stijegom Privedre Republike postigli vrlo visoka postignuća. O nekima od njih u historiografiji je već pisano, a mnogi su – nepravедno i nezasluženo – ostali gotovo zaboravljeni u „moru“ još uvijek nedovoljno iskorištenoga gradiva u mletačkoj pismohrani. Radi boljega razumijevanja konteksta djelovanja Sinjana i Cetinjana u mletačkim kopnenim postrojbama, osnovne podatke o tim visokim vojnim časnicima (obiteljsko podrijetlo, činovi, upute na odgovarajuće izvore i historiografska saznanja) vrijedi navesti nešto podrobnije. To su, navedimo samo neke primjere, konjanički pukovnici iz drevne i ugledne zadarske plemićke obitelji Benja/*Begna*,⁶ zatim Lujo (Alvise) Detriko/*Detrico* (1670. – 1749.), posljednji muški potomak

⁶ Ivan Franjo Benja (RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 774–775, 1701. – 1745.); Lujo Karlo Benja (RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 775, 1750. – 1754.) i Šimun Benja (RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 770–781, 1774. – 1787.).

As can be seen from the above documents, the Sinj and Cetina soldiers served both in infantry and in cavalry, the ratio of the two being 46:30 to the advantage of the members of cavalry regiments. It should also be noted that no transfer from one sub-branch to another (for example, from an infantry regiment to cavalry or vice versa) has been recorded in the careers of these troops.

Next to every soldier's name, his company commander and his regiment (named after the colonel or major commanding it) are always specified. It is the names of these colonels who were the commanding officers of the Sinj and Cetina infantrymen and cavalrymen researched here that reveal the wide range of the most prominent contemporary Venetian commanders descending from the regions of Eastern Adriatic. Some of them, first mentioned as company captains, were later promoted to colonels; some were even made generals at the end of their outstanding careers. Their names are listed here as a retrospective of a sort of the prominent Croat officers (as well as those of other ethnicities) who had very successful careers under the banner of the Most Serene Republic. While historiography wrote about some of them, many have unjustly and undeservedly remained almost forgotten, condemned to the ample and still insufficiently researched documents in the Venetian archives. In order to obtain a better insight into the context of the participation of the Sinj and Cetina soldiers in the Venetian ground forces, the basic information about these high-ranking officers (their family backgrounds, ranks, references to adequate sources and historiographic insight) deserves to be presented in some detail. To mention a few, these are, for example, the cavalry colonels from the old and distinguished aristocratic family of Benja/*Begna* from Zadar,⁶ then Lujo (Alvise)

⁶ Ivan Franjo Benja (RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 774–775, 1701–1745); Lujo Karlo Benja (RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 775, 1750 – 1754) and Šimun Benja (RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 770–781, 1774–1787.).

srednjovjekovne zadarske plemićke obitelji, istaknuti sudionik Morejskoga rata (bitke kod Knina, Imotskoga, Herceg Novoga, Bara i Ulcinja) i na kraju karijere obnašatelj generalskoga čina,⁷ kao i zadarski plemić i pukovnik (od 1713.) Šimun Nassi.⁸ Zapovjednici postrojbe *Croati a cavallo* bili su i šibenski plemići Nikola Divnić/*Difnico* (1654. – 1734.) i (Petar) Antun Fenzi (1702. – 1743.),⁹ a čin kapetana u hrvatskome konjaništvu obnašao je i njihov sugrađanin Mihovil Anđelo Filiberi (od 1758. do smrti 1783. godine).¹⁰ Visoki časnici dalmatinskoga podrijetla – zapovjednici postrojbi u kojima su djelovali Sinjani i Cetinjani – također su bili i Petar Corponese (pješački bojnik),¹¹ Kaštelanac Ivan Antun Kumbat (u. 1744.) i njegov sin Antun (u. 1749.),¹² kao i plemići Trogira Vicko Michieli Vitturi¹³ i Juraj Radoš.¹⁴

Detriko/*Detrico* (1670 – 1749), the last male issue of a medieval aristocratic family from Zadar, a prominent participant of the War of Morea (the battles of Knin, Imotski, Herceg Novi, Bar and Ulcinj) and, at the end of his career, a general;⁷ and the Zadar aristocrat and colonel (since 1713) Šimun Nassi.⁸ The Šibenik aristocrats Nikola Divnić/*Difnico* (1654–1734) and (Petar) Antun Fenzi (1702–1743) also commanded the *Croati a cavallo* unit.⁹ Their fellow citizen Mihovil Anđelo Filiberi was a captain of the Croat cavalry from 1758 to his death in 1783.¹⁰ Petar Corponese (infantry major),¹¹ Ivan Antun Kumbat from Kaštela (died 1744) and his son Antun (died 1749),¹² as well as the Trogir aristocrats Vicko Michieli Vitturi¹³ and Juraj Radoš,¹⁴ were also among the high-ranking

⁷ Sabalich 1897: 42, 110; Sabalich 1928: 292; Peričić 2000: 199; Čoralić 2014.

⁸ Podrobnije vidjeti u: Čoralić 2012b.

⁹ Podrobnije vidjeti u: Čoralić 2011a; Čoralić 2012a.

¹⁰ Čoralić & Katušić, 2009.

¹¹ Gradivo o vojnoj karijeri Petra Corponesea pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 551–552 (1696. – 1731.). Za dodatna istraživanja usporediti i gradivo iz Državnoga arhiva u Zadru: obiteljski fond Corponese.

¹² Ivan Antun Kumbat (Kombat, Kumbatović) rođen je u Dalmaciji (Kaštel Štafilić) u drugoj polovini 17. stoljeća. Težačkoga je podrijetla, a prvotno je služio na mletačkoj galiji. Godine 1711. bilježi se kao kapetan mletačke jedinice prekomorskoga pješaštva na Krfu. Nakon što se istaknuo u bitkama kraj Arga i Kalamate 1715. te Krfa 1716. godine, imenovan je pješačkim pukovnikom, potom brigadirom, a nakon Požarevačkoga mira 1718. – zbog ratnih zasluga – general-bojnikom. Od 1718. do 1744. godine zapovijedao je mletačkom pješačkom pukovnijom na Krfu. Umro je na Krfu 1744. godine, a krajem života nagrađen je i naslovom *conte*. Njegov je sin Antun također zapovijedao mletačkim pješačkim pukovnijama (od oko 1744. do smrti). Podrobnije vidjeti u: Sabalich 1909: 42; Peričić 2000: 199–201; Čoralić & Katušić 2015.

¹³ *Conte* Vicko Michieli Vitturi bilježi se sedamdesetih godina 18. stoljeća kao kapetan u pješačkoj pukovniji Marka Ginnija. Od 1785. djeluje kao pukovnik. Podrobnije vidjeti u: Čoralić & Markulin 2019.

¹⁴ Juraj Radoš (oko 1661. – 1731.) odvjetak je trogirске obitelji koja se u 17. i 18. stoljeću istaknula u mletačkoj vojnoj službi. Godine 1711. spominje se kao potpukovnik i zapovjednik *compagnie* u konjaničkoj pukovniji Zadrana Frane Benje. U istome je činu Radoš zabilježen i nekoliko godina poslije, a pukovniju kojoj je dodijeljen predvodio je zadarski plemić i pukovnik Šimun Nassi. Od 1719. godine

⁷ Sabalich 1897: 42, 110; Sabalich 1928: 292; Peričić 2000: 199; Čoralić 2014

⁸ For details, see Čoralić 2012b.

⁹ For details, see Čoralić 2011a; Čoralić 2012a.

¹⁰ Čoralić & Katušić, 2009.

¹¹ The documents on the military career of Petar Corponese can be found in RI – ASVe – 0715, Inquisitori ... pubblici ruoli, bundle 551–552 (1696–1731). For additional research, also compare the documents from the Zadar State Archives: *Corponese* family collection.

¹² Ivan Antun Kumbat (Kombat, Kumbatović) was born in Dalmatia (Kaštel-Štafilić) in the second half of the 17th century. He came from a peasant family. He first served on a Venetian galley. In 1711 he was registered as a captain of a Venetian overseas infantry unit on Corfu. Having distinguished himself in the Battles of Argo and Kalamata in 1715 and Battle of Corfu in 1716, he was promoted to infantry colonel, then brigadier and, after the Treaty of Passarowitz/Požarevac in 1718, major-general. From 1718 to 1744, he commanded a Venetian infantry regiment on Corfu. He died on Corfu in 1744. In his later years he also received the title of *conte*. His son Antun also commanded Venetian infantry regiments (from approx. 1744 to his death). For details, see Sabalich 1909: 42; Peričić 2000: 199–201; Čoralić & Katušić 2015.

¹³ *Conte* Vicko Michieli Vitturi is found in the records from the 1770s as a captain in Marko Ginni's infantry regiment. He became colonel in 1785. For details, see Čoralić & Markulin 2019.

¹⁴ Juraj Radoš (approx. 1661–1731) comes from a Trogir family that distinguished themselves in the Venetian army in the 17th and 18th centuries. In 1711 he is mentioned as a lieutenant-colonel and commander of a *compagnia* in the cavalry regiment under the command of Franjo Benja from Zadar. Radoš had the same rank several years later, when he was transferred to the regiment commanded by Colonel Šimun Nassi, a Zadar aristocrat. In the Venetian sources he is recorded as colonel as of 1719. It was the highest rank he

Sinjani i Cetinjani vrlo se učestalo bilježe i u postrojbama kojima su zapovijedali Bokelji, ponajprije kotorski plemići. To su, primjerice, pukovnik, general i vrhovni zapovjednik hrvatskoga konjaništva Frane Buća,¹⁵ konjanički pukovnik Tripun Gregorina¹⁶ te Stjepan Buća – pukovnik prekomorskih pješaka u prvoj polovini 18. stoljeća.¹⁷ Koterski je plemić i pješački pukovnik Benedikt Paskvali;¹⁸ odvjetak ugledne peraške obitelji pukovnik je Tripun Štukanović,¹⁹ a kotorskomu ili peraškomu ogranku obitelji Smeća (*Smacchia*) pripadao je Jerolim, pješački pukovnik u posljednjim godinama 18. stoljeća.²⁰ Sa širega područja najjužnijih mletačkih prekomorskih posjeda na istočnoj obali Jadrana

mletački ga izvori bilježe u činu pukovnika. Građivo o njegovu djelovanju u najvišem postignutom činu pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 826 (1719. – 1724.).

¹⁵ Conte Frano Buća (*Buchia*) odvjetak je kotorske plemićke obitelji, a na završetku karijere bio je glavni zapovjednik hrvatskoga konjaništva (*sargente maggiore di battaglia e soprintendente alla cavalleria*). Građivo o njegovoj pukovnici pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 782–786 (1758. – 1776.).

¹⁶ Tripun Gregorina (1719. – 1791.) odvjetak je kotorske obitelji istarskoga podrijetla (porečki plemići); kapetan je od 1736., a pedesetih godina djeluje kao bojnik u pukovnici Frana Buće. Potpukovnikom je imenovan 1774. godine, a već sljedeće godine bilježimo ga u činu pukovnika hrvatske konjice. Podrobnije vidjeti u: Čoralić & Katušić 2017c.

¹⁷ Conte Stjepan Buća pukovnik je mletačkih prekomorskih pješaka tijekom prva četiri desetljeća 18. stoljeća. Građivo o njegovim postrojbama pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 501–510 (1715. – 1790.).

¹⁸ Benedikt Paskvali pukovnik je pješačkih postrojbi od oko 1750. do sedamdesetih godina 18. stoljeća. Krajem karijere stekao je i čin generala. Podrobnije vidjeti u: Čoralić & Markulin 2018a.

¹⁹ Tripun Štukanović zapovjednik je satnije prekomorskih pješaka u pukovnici Stjepana Buće četrdesetih godina 18. stoljeća. Godine 1765. bilježi se u činu pukovnika, a iste je godine imenovan vojnim zapovjednikom (guvernadorom) u Kotoru. Konkretni arhivski podatci za pukovnicu kojom je izravno zapovijedao sačuvani su za razdoblje od 1760. do 1768./69. godine. Podrobnije vidjeti u: Čoralić & Katušić 2012.

²⁰ Jerolim Smeća bilježi se u vojnoj službi od oko 1740. godine; 1761. natporučnik je, a 1764. kapetan. Tijekom druge polovine sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 18. stoljeća djeluje u činu bojnika. Pukovnik je u devedesetim godinama 18. stoljeća. Građivo o njegovu djelovanju u tom činu pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, 702 (1794. – 1797.).

Dalmatians who commanded the units that included soldiers from Sinj and Cetina. These soldiers are often found in the units commanded by the officers from Bay of Kotor, primarily Kotor aristocrats. Such officers included, for example, colonel (later general) and commander-in-chief of Croat cavalry Frane Buća,¹⁵ cavalry colonel Tripun Gregorina¹⁶ and Stjepan Buća, colonel of the overseas infantry units in the first half of the 18th century.¹⁷ Infantry colonel Benedikt Paskvali was also a Kotor aristocrat.¹⁸ Colonel Tripun Štukanović was also a descendant of a prominent Perast family.¹⁹ Jerolim Smeća, an infantry colonel in the final years of the 18th century, belonged to the Kotor or Perast branch of the Smeća (*Smacchia*) family.²⁰ Other officers from the Venetian southernmost possessions in Eastern

achieved. The documents referring to this part of his career can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 826 (1719–1724).

¹⁵ Born to an aristocratic family from Kotor, conte Frano Buća (*Buchia*) became the commander-in-chief of Croat cavalry (*sargente maggiore di battaglia e soprintendente alla cavalleria*) at the end of his career. The documents on his regiment can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 782–786 (1758–1776).

¹⁶ Tripun Gregorina (1719–1791) came from a Kotor-based family of Istrian origin (Poreč aristocrats); he became captain in 1736 and major in the 1750s, while assigned to Frano Buća's regiment. He was promoted to lieutenant-colonel in 1774 and, only a year later, we find him as a colonel of Croat cavalry. For details, see Čoralić & Katušić 2017c.

¹⁷ Conte Stjepan Buća was an overseas infantry colonel in the first four decades on the 18th century. The documents on his units can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 501–510 (1715–1790).

¹⁸ Benedikt Paskvali was an infantry colonel from around 1750 to the 1770s. At the end of his career he was promoted to general. For details, see Čoralić & Markulin 2018a.

¹⁹ Tripun Štukanović commanded an infantry company in the overseas regiment of Stjepan Buća in the 1740s. In 1765, as a colonel, he was appointed military commander (*guvernador*) of Kotor. Of the archive documents on the regiment under his direct command, only the ones for the period from 1760 to 1768/1769 have been preserved. For details, see Čoralić & Katušić 2012.

²⁰ The first records of Jerolim Smeća's military service can be found around 1740. He became first lieutenant in 1761 and captain in 1764. In the late 1770s and early 1780s he was a major. He was promoted to colonel in the 1790s. The documents on his activities in this rank can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, 702 (1794–1797).

potječu i pukovnik pješaštva *conte* Antun Marković (zavičajem vjerojatno iz Budve ili okolice Bara),²¹ *conte* Nikola Medin iz ugledne paštrovske vojničke obitelji,²² kao i Crnogorac Ivan Maina (Krapović), djelatan u *Fanti oltramarini* u tridesetim i četrdesetim godinama 18. stoljeća.²³ Naposljetku, ovaj širok i šarolik, ali informacijama vrlo bogat pregled zapovjednika postrojbi u kojima su dio svoje vojničke karijere proveli glavni akteri ovoga rada – Sinjani i Cetinjani – zaokružiti ćemo spomenom Albanca Marka Ginnija (pukovnik pješaštva od oko 1750. do kraja sedamdesetih godina 18. stoljeća)²⁴ te Talijana Antonija Paravije (pukovnik pješačkih postrojbi krajem 18. stoljeća)²⁵ i mletačkoga plemića Angela Ema (pukovnik hrvatskih konjanika od sedamdesetih do devedesetih godina 18. stoljeća).²⁶

Izvori kojima raspoložemo najpotpunije i istraživački najuporabljivije podatke pružaju o običnim vojnicima, pripadnicima pješačkih ili konjaničkih postrojbi. Za njih su popisivači uredno bilježili osnovne osobne podatke (ime, ime oca, prezime, zavičajno podrijetlo, katkada i opis fizičkih značajki, odnosno izgleda). Međutim, za nositelje časničkih činova, posebice onih većega ranga, takvi podatci (primjerice, podrijetlo i izgled) nažalost izostaju, a razlog tomu

²¹ Antun Marković bilježi se u činu kapetana od oko 1720. godine. Pukovnik je pješačke postrojbe od oko 1750. do kraja šezdesetih godina 18. stoljeća. Podrobnije vidjeti u: Čoralić & Markulin, 2018b.

²² Gradivo o djelovanju Nikole Medina u činu pukovnika pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 454, 650–655 (1787. – 1797.).

²³ O Ivanu Maini (Krapoviću) podrobnije vidjeti u: Čoralić, 2011b.

²⁴ Marko Ginni odvjetak je albanske iseljeničke obitelji djelatne u društvenome i vojnome životu Dalmacije (osobito Zadra) u 17. i 18. stoljeću. Gradivo o njegovu djelovanju u činu pukovnika pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 604A–613 (1749. – 1777.).

²⁵ Gradivo o djelovanju Antonija Paravije u činu pukovnika pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 671 (1796. – 1797.).

²⁶ Gradivo o vojnoj karijeri Angela Ema u činu bojnika i pukovnika pohranjeno je u: RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, b. 810–814 (1774. – 1797.).

Adriatic included infantry colonel *conte* Antun Marković (probably from Budva or around Bar),²¹ *conte* Nikola Medin from a distinguished military family from Paštovići,²² and Montenegrin Ivan Maina (Krapović), active in the *Fanti oltramarini* in the 1730s and 1740s.²³ We will finish this extensive, interesting and very informative review of the commanders of the units in which the Sinj and Cetina soldiers who are the subject of this paper spent parts of their military careers by mentioning three more officers: Albanian Marko Ginni (infantry colonel from around 1750 to the late 1770s),²⁴ Italian Antonio Paravia (infantry colonel in the late 18th century)²⁵ and Venetian aristocrat Angelo Emo (colonel in Croat cavalry units from the 1770s to the 1790s).²⁶

The most complete – and most helpful to researchers – information in the sources at our disposal is the one about rank-and-file soldiers in infantry or cavalry units. Census-takers would regularly enter all of their personal data (full name, father's name, native region, sometimes physical characteristics/looks). Unfortunately, such information (e.g. native region and stature) cannot be found for officers, particularly those of higher ranks, the reason probably being the fact that such data was all too familiar to everyone

²¹ Antun Marković was promoted to captain around 1720. He was an infantry colonel from around 1750 to the late 1760s. For details, see Čoralić & Markulin, 2018b.

²² The documents on Nikole Medin's activities in the rank of colonel can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 454, 650–655 (1787–1797).

²³ On Ivan Maina (Krapović). For details, see Čoralić, 2011b.

²⁴ Marko Ginni was born to a family of Albanian immigrants active in the social and military life of Dalmatia (particularly Zadar) in the 17th and 18th centuries. The documents on his activities in the rank of colonel can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 604A–613 (1749–1777).

²⁵ The documents on Antonio Paravia's activities in the rank of colonel can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 671 (1796–1797).

²⁶ The documents on Angelo Emo's army career in the ranks of major and colonel can be found in RI – ASVe – 0715, *Inquisitori ... pubblici ruoli*, bundle 810–814 (1774–1797).

vjerojatno je činjenica da su ti podatci bili svima (tada) vrlo dobro poznati. Stoga, osim u nekoliko slučajeva gdje je taj podatak izravno naveden, Sinjane i Cetinjane ne možemo na osnovi ovih izvora tražiti među časnicima i dočasnicima jer za njih podatak o podrijetlu najčešće nije naveden. Bilježimo ih, samo u nižim vojnim dužnostima, ponajprije kao kaplare (Josip Benincassa: 1762. – 1768.; Vuk Janković: 1742. – 1743. i Nikola Vladičević: 1714. – 1727.) te će tek izrada usporedne baze podataka (načinjene na osnovi komparacije s drugim izvorima) moći pružiti odgovarajuća saznanja o Sinjanima i Cetinjanima koji su u mletačkoj profesionalnoj kopnenoj vojsci postizali dočasničke i časničke činove.

Satnije pojedinih mletačkih pješačkih i konjaničkih pukovnija bile su tijekom 18. stoljeća, a osobito nakon okončanja posljednjega mletačko-osmanskog rata, stacionirane u glavnim vojnim uporišnim točkama *Serenissime*. To su gradovi utvrde duž mletačkoga kopnenog posjeda diljem Veneta, odnosno *terraferme* (Mleci – Lido, Padova, Treviso, Palmanova, Verona, Bergamo, Udine i druga), vodeća uporišta duž istočnoga Jadrana (Zadar, Split, Kotor) te nakon Požarevačkoga mira 1718. godine preostale mletačke stečevine u grčkome arhipelagu. Jedinice su, kako vrela svjedoče, bile vrlo mobilne te se pojedine satnije unutar maloga broja godina bilježe na raznim lokacijama. Statistički gledano, uzimajući u obzir svaki pojedinačni popis pješačkih ili konjaničkih jedinica koji smo analizirali u ovom tekstu, razvidno je da su rečene vojne snage (satnije, pukovnije) najčešće bile stacionirane u Mlecima (odnosno na Lidu) te u gradovima duž *terraferme* (67,11 %). Satnije u kojima bilježimo sinjske i cetinske vojnike često su bile djelatne i duž istočnoga Jadrana od Istre (Poreč) do Boke kotorske (32,21 %), a najmanje, točnije samo u jednome primjeru, popisana je satnija na otoku Krfu (0,67 %). Ako podrobnije promotrimo mjesta djelovanja ovih pješačkih i konjaničkih satnija na području *terraferme* i samih Mletaka, opažamo da su one najčešće bilježene u Mlecima, odnosno na obližnjem Lidu. Razlog tome vjerojatno trebamo tražiti u činjenici što se u vojnoj bazi na Lidu vršilo sabiranje, završno novačenje i upućivanje prispjeloga vojnog ljudstva formiranoga u jedinice na druge, kopnene ili obalne

(in those days). This is why, except in a few cases where such data is entered, these sources are not helpful in our search for the commissioned and non-commissioned officers from Sinj and Cetina. They can only be found among the lower non-commissioned officers, primarily corporals (Josip Benincassa: 1762–1768; Vuk Janković: 1742–1743 and Nikola Vladičević: 1714–1727). Only when a parallel database is made (based on comparisons with other sources) will we be able to obtain a relevant insight into the soldiers from Sinj and Cetina who became non-commissioned or commissioned officers in the professional Venetian ground forces.

In the 18th century, particularly after the end of the final Venetian-Ottoman war, the companies of some Venetian infantry and cavalry regiments were stationed in the main military strongholds of the *Serenissima*. Those were the fortified cities in the Venetian territories in Veneto – the so-called *terraferma* – (Venice – Lido, Padua, Treviso, Palmanova, Verona, Bergamo, Udine and others), major strongholds in Eastern Adriatic (Zadar, Split, Kotor) and, after the Treaty of Požarevac in 1718, the remaining Venetian possessions on the Greek islands. According to sources, the units were very mobile: some companies were deployed on various locations over a short period of time. Statistically, and based on every list of infantry or cavalry units analyzed in this paper, it is clear that the said units (companies, regiments) were usually stationed in the City of Venice (Lido) and in the cities of the *terraferma* (67.11%). The companies that included the soldiers from Sinj and Cetina were also frequently deployed in Eastern Adriatic, all the way from Istria (Poreč) to Bay of Kotor (32.21%). Only one such company was recorded on the island of Corfu (0.67%). If we analyze the locations in the *terraferma* and the City of Venice where these infantry and cavalry units were deployed, we can notice that they were mostly stationed in Venice itself (specifically, in the neighboring Lido). The reason was probably the fact that the army base at Lido was used for concentration, final recruitment and dispatching of the newly-formed units to other Venetian possessions – coastal or hinterland – so lists of the available troops were regularly made there. The soldiers from Sinj and Cetina were also

mletačke posjede te se ondje redovito vršio i popis raspoloživih vojnika. Sinjane i Cetinjane, pripadnike pješačkih i kopnenih jedinica, učestalo bilježimo i u satnijama raspoređenim u drugim, Mletačkoj Republici izrazito važnim uporištima u sjevernome dijelu Apeninskoga poluotoka. To su, s najviše primjera, Udine i Brescia, slijede potom Verona, Palmanova, Padova i Treviso, dočim su ostali talijanski gradovi zabilježeni u malom broju ili samo u pojedinačnim primjerima (Bergamo, Cremona, Rovigo, Salò).

Istočni je Jadran, kako je rečeno, u ukupnome omjeru razmještaja kopnenih satnija zastupljen sa 32,21 %. Najviše primjera odnosi se na popise vojnika načinjene u glavnome dalmatinskom gradu Zadru. Slijedi Kotor – najsnažnije uporište *Serenissime* u *Albania Veneta*, dočim se ostali gradovi utvrde bilježe bitno rjeđe (Split) ili samo u pojedinačnim primjerima (Poreč, Ostrovica, Sutomišćica na otoku Ugljanu).

Popisivači su katkada, ali ne uvijek redovito i točno, bilježili i osobne fizičke karakteristike pojedinih vojnika (ne i časnika). Uzorak kojime raspoložemo relativno je malen, ali ipak – barem okvirno – pruža osnovna saznanja o dobi i izgledu sinjskih i cetinskih pješaka i konjanika.

Kada je riječ o prekomorskim pješacima, prosječna dob vojnika iznosila je 29 godina.²⁷ Najmlađi zabilježeni pješak Sinjanin je Mate Mijalović (18 godina), a najstariji je njegov sugrađanin Jure Cvitković, upisan kada je imao 40 godina. Prosjek godina hrvatskih konjanika nešto je veći i iznosi 34. Ovdje je najmlađi vojnik bio Pavao Radanović (25 godina, Sinj), a najstariji je – s čak 53 napunjene godine – Luka Milošević (Sinj). Potonji je popisan 1730. godine, a naknadno je zabilježeno da je preminuo dvije godine poslije.

Jedan od povremeno zabilježenih podataka koji se odnose na osobne značajke vojnika njihova je statura, odnosno opći dojam o visini pojedinca. I

often assigned to the companies deployed at other strongholds in the northern part of the Apennine Peninsula, of utmost importance for the Venetian Republic. Such examples are Udine and Brescia, followed by Verona, Palmanova, Padua and Treviso. Smaller number of such cases – sometimes not more than one – can be found in other Italian cities (Bergamo, Cremona, Rovigo, Salò).

As mentioned above, the companies deployed in Eastern Adriatic accounted for 32.21% of all the ground force units. Most of the lists of soldiers were made in Dalmatia's capital, Zadar. Then follows Kotor – the principal stronghold of the *Serenissima* in *Albania Veneta*. Other fortified cities lag behind them (Split), some of them with not more than a single case each (Poreč, Ostrovica, Sutomišćica on the island of Ugljan).

Sometimes, although not always regularly and correctly, census-takers would record physical characteristics of individual soldiers (not officers). While relatively small, the sample available to us offers a basic insight into the age and appearance of the Sinj and Cetina infantrymen and cavalrymen.

When it comes to the overseas infantrymen, a soldier's average age was 29.²⁷ The youngest infantryman on record is Mate Mijalović from Sinj (18) and the oldest one is Jure Cvitković, also from Sinj (aged 40 when entered in the records). The average age of Croat cavalrymen was somewhat higher – 34 years. The youngest on record among them is Pavao Radanović (25, Sinj) and the oldest one (53 years of age!) is Luka Milošević (Sinj). The latter one was recorded in 1730; a subsequent entry tells us he died two years later.

Occasionally, the entries on soldiers' distinguishing features would include their stature – in other words, an impression about an individual's height. Once again, the available

²⁷ Popisivači nisu uvijek ispravno bilježili dob vojnika. Primjerice, za istu se osobu vrlo često iz godine u godinu bilježi istovjetna dob te smo za ovo istraživanje zapisali samo onu godinu starosti koja je kronološkim redom prva navedena.

²⁷ Census-takers would sometimes enter incorrect age of a soldier. For example, the same age would often be entered for the same person year after year. This is why, for the purpose of this research, we wrote down only the first age recorded for a soldier.

ovdje je uzorak kojime raspolažemo relativno malen, ali posvjedočuje da su Sinjani i Cetinjani, prema slobodnoj procjeni popisivača, pretežito svrstavani u osobe srednjega rasta (*comun, ordinario*). U nekoliko je primjera riječ o visokim, stasitim (*alto*) vojnicima, a u jednome je primjeru procjena službenoga pisara bila – *basso* (nizak).

Stereotipi prilikom procjene izgleda vojnika prisutni su i pri opisu boje kose – također jedne od fizičkih osobina koje popisivači povremeno donose. Prema uzorku kojime raspolažemo sinjski i cetinski pješaci i konjanici u najvećemu su broju smeđokosi (*castagno*), a samo su u nekoliko primjera zabilježeni i oni crne boje kose. U ovome je kontekstu zanimljiv primjer sinjskoga vojnika Vida Bilića, više desetljeća prisutnoga u postrojbi *Cavalleria Croati* (od 1717. do 1762.). Podatke o Bilićevu vojnom djelovanju bilježimo gotovo iz godine u godinu, a od 1717. godine (prva zabilježba), pa sve do završne godine kada ga nalazimo u izvorima, opisan je kao smeđokosi vojnik. Kako je protok vremena ipak učinio svoje, u posljednjoj godini (1762.) popisivač je uočio logičnu i očekivanu promjenu i Bilića definirao kao *griso* (sjedokos).

Naposljetku, kada je riječ o specifičnim obilježjima vojnika, potrebno je ukazati i na opis konja (u primjerima pripadnika konjaničkih jedinica), iskazan oznakom njihove boje. U najvećemu broju primjera Sinjani i Cetinjani jahali su dorate (*bai, baio*); zapaženim su udjelom prisutni i vranci (*mor, moro*), a sivci (*lear, leardo*) i riđani (*saur, sauro*) bilježe se u malenome broju primjera. I ovdje je zanimljivo osvrnuti se na primjer već spominjanoga sinjskog konjanika Vida Bilića. Nizak rastom, smeđokos i na kraju sijed vojnik Vid Bilić jahao je – prema popisu iz 1717. godine – konja riđe boje. U popisu iz 1725. godine te u još nekoliko popisa uključujući i 1737. godinu, konj za kojega je Bilić bio zadužen bio je dorat. Godine 1741. Bilićev je konj ponovno riđan, deset godina potom dorat, 1758. godine po prvi put zadužuje vranca te iste godine mijenja konja koji je ovoga puta riđan. Naposljetku, u završnoj godini njegova bilježenja u izvorima (1762.) sinjski je vojnik ponovno raspomagao s vrancom.

sample is rather small, but nevertheless it can be seen as evidence that the census-takers arbitrarily classified the soldiers from Sinj and Cetina as being mostly of “medium growth” (*comun, ordinario*). There are several examples of tall, well-built (*alto*) soldiers and a single case when the official scribe assessed a soldier as being *basso* (short).

The assessments of soldiers’ appearances included also the stereotypes relating to their hair color – one of the features sometimes specified by the census-takers. In the sample available to us, the infantrymen and cavalrymen from Sinj and Cetina were mostly brown-haired (*castagno*); there are but a few examples of black hairs. The example of Vid Bilić, a soldier from Sinj who spent decades in the *Cavalleria Croati* (from 1717 to 1762), is interesting in this context. Entries on Bilić’s career were made almost annually, spanning the period from 1717 (the year of the first entry) to 1762 (the final entry). He was first described as a brown-haired soldier, but much later, in the final year, the census-taker noticed a logical and expected change, defining Bilić as *griso* (gray-haired).

And finally, when it comes to soldiers’ distinguishing features, we should also point at the description of their horses (for the members of cavalry units) – specifically, their color. The Sinj and Cetina soldiers mostly rode bay horses (*bai, baio*); black horses (*mor, moro*) also accounted for a significant share; there were only a few gray horses (*lear, leardo*) and sorrels (*saur, sauro*). The above mentioned example of the Sinj cavalryman Vid Bilić is interesting in this context, too. Short, brown-haired and eventually gray-haired, soldier Vid Bilić rode a sorrel (according to the 1717 census). In the 1725 census and in a few subsequent censuses up to the one in 1737, the horse assigned to Bilić was a bay. In 1741 Bilić had a sorrel again. Ten years later he got a bay. In 1758 he was issued a black horse for the first time, but he switched to a sorrel the same year. Eventually, in the final year of his recorded service (1762), the Sinj soldier switched back to a black horse.

ZAKLJUČAK

Povijest Sinja i Cetinske krajine u 18. stoljeću usko je povezana s onovremenim političkim i vojnim zbivanjima na širem području prekojadranskih stečevina Mletačke Republike. Najznamenitiji događaj iz toga vremena zasigurno je glasovita opsada Sinja 1715. godine, danas uvijek ječena viteškim alkarskim natjecanjem, ali i pomno zabilježena na desecima ispisanih stranica izvješća mletačkih providura i najviših vojnih časnika. Tema ovoga rada zadire u manje poznatu i do sada historiografski neobrađenu problematiku – udio Sinjana i Cetinjana u mletačkim pješačkim (*Fanti oltramarini*) i konjaničkim (*Cavalleria Croati, Croati a cavallo*) postrojbama. Raščlamba uzorka pokazuje njihovu kontinuiranu zastupljenost u navedenim mletačkim prekomorskim kopnenim snagama tijekom čitava 18. stoljeća. Ponajprije su obrađeni obični vojnici i niži časnici, dočim će za predstavljanje udjela Sinjana i Cetinjana kao obnašatelja viših časničkih dužnosti trebati posegnuti u dodatno arhivsko gradivo. Satnijama, odnosno pukovnijama u koje su bili uključeni žitelji Cetinske krajine zapovijedali su ponajprije časnici zavičajem s istočne obale Jadrana – odvjetci zadarskih obitelji Benja, Detriko i Nassi, šibenski Divnić i Fenzi, trogirski Michieli Vitturi i Radoš, Boke lji iz obitelji Buća, Paskvali, Smeća i Štukanović. Te su jedinice popunjavali vojnici zavičajem od Istre i hrvatskoga kopnenog sjevera do Dalmacije, Boke i sjeverne Albanije te je stoga raščlamba njihova sastava ujedno i dragocjen prinos poznavanju sveukupne uključenosti Hrvata, ali i pripadnika ostalih etničkih skupina (Albanaca, Crnogoraca, Grka i drugih) u vojne snage Republike Svetoga Marka u posljednjemu stoljeću njezina opstojanja. Sinjani, žitelji Cetinske krajine uopće, u toj su sastavnici hrvatskih prinosa mletačkome vojnom ljudstvu (i vojnoj moći) imali zapaženu ulogu, vrijednu ove znanstvene obrade.

Na kraju – na osnovi podataka iz uzorka kojim raspolažemo – možemo pokušati načiniti „fotorobot“ sinjskoga ili cetinskoga vojnika u mletačkoj vojsci. Njegova je prosječna dob bila oko 30 godina, smeđokos je i srednjega stasa, a u konjičkim je jedinicama najčešće bio zadužen za

CONCLUSION

The history of Sinj and Cetina Border in the 18th century was closely connected with the contemporary political and military developments across the Venetian possessions in Eastern Adriatic. The most prominent event from that period is the well-known siege of Sinj in 1715, today commemorated with the Alka of Sinj jousting tournament. Extensive reports about the siege were written by contemporary Venetian governors-general and high-ranking officers. This paper is focused on a less known subject, not covered in historiography yet – the share of the Sinj and Cetina soldiers in Venetian infantry units (*Fanti oltramarini*) and cavalry units (*Cavalleria Croati, Croati a cavallo*). The analysis of the sample indicates their continued presence in the above mentioned Venetian overseas ground forces throughout the 18th century. The analysis was primarily focused on the rank-and-file troops. Obtaining an insight into the number of the Sinj and Cetina soldiers among commissioned officers would require research of additional archive material. The companies and regiments that included the troops from Cetina Border were usually commanded by the officers who were native to Eastern Adriatic – the descendants of the Zadar families Benja, Detriko and Nassi, Šibenik families Divnić and Fenzi, Trogir families Michieli Vitturi and Radoš, and Bay of Kotor families Buća, Paskvali, Smeća and Štukanović. As the ranks of these units were filled with the soldiers coming from the regions stretching from Istria and northern Croatian hinterland to Dalmatia, Bay of Kotor and all the way to Northern Albania, a strict analysis of their composition is also a priceless contribution to the overall participation of the Croats and members of other ethnic groups (Albanians, Montenegrins, Greeks and others) in the army of the Republic of St. Mark in the final century of its existence. The soldiers from Sinj and Cetina Border accounted for a major share in the overall number of the Croat troops in the Venetian army and thus significantly contributed to its power, which is why this paper deals with them.

Finally, based on the sample available to us, we can try to make a “sketch” of a Sinj or Cetina soldier

dorata ili vranca. Smješten je (stacioniran) po-
najprije duž mletačkih gradova u Venetu, ali se
radi pokretnosti svoje postrojbe često bilježi i u
gradovima duž hrvatskoga Jadrana. Vojnik pje-
šak ili konjanik nije mijenjao svoj matični rod,
povremeno je prelazio u jedinicu kojom je zapo-
vijedao neki drugi kapetan, bojnik ili pukovnik,
a zbog više desetljeća karijere provedene pod
stijegom *Serenissime* postao je – poput Sinjanina
Vida Bilića – ratni veteran sijede kose.

in the Venetian army. His average age was 30. He
was brown-haired and of medium growth. In
cavalry units he was usually issued a bay or a black
horse. He was stationed mostly in the Venetian
cities in Veneto but, due to the mobile nature of
his unit, he would often be deployed in the cities
on Croatian Adriatic coast. The Croat infantryman
or cavalryman never changed his original sub-
branch, but was occasionally assigned to a unit
under command of some other captain, major or
colonel. After a decades-long career in the service
of the *Serenissima*, he – like Vid Bilić from Sinj –
would become a gray-haired war veteran.

PRILOG: Popis svih Sinjana i Cetinjana zabilježenih u mletačkim pješačkim i konjaničkim postrojbama²⁸

Upis / Entry	Osoba / Person	Prezime, ime / Surname, name	Ime oca / Father's name	Mjesto / Place	Rod vojske / Military service	Satnija (zapovjednik) / Company (commander)	
1	1	Barišić, Božo	Božo	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Ivan Frano Benja	
2	1	Barišić, Božo	Božo	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Ivan Frano Benja	
3	2	Barovšić/Barojević, Stipan	Risto	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Nikola Bolica	
4	2	Barovšić/Barojević, Stipan	Risto	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Nikola Bolica	
5	3	Benincassa, Josip	Antun	Sinj	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	pukovnik / colonel Frano Buća	
6	3	Benincassa, Josip	Antun	Sinj	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	pukovnik / colonel Frano Buća	
7	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Frano Buća	
8	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Frano Buća	
9	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Frano Buća	
10	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Frano Buća	
11	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Frano Buća	
12	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Frano Buća	
13	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	potpukovnik / lieutenant colonel Frano Buća	
14	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Frano Buća	
15	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Frano Buća	
16	4	Bilić, Vid	Lovro	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Frano Buća	
17	5	Blase (Blažević), Toma	Jure	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Josip Arvatini	

²⁸ Vojnici se navode abecednim slijedom, a uz osnovne podatke (prezime, ime, ime oca, zavičajno podrijetlo) navode se satnije (*compagnia*) i pukovnije (*reggimento*) unutar kojih su djelovali, vojni čin, osobne karakteristike (dob, stas, boja kose), podatci o konjima (za pripadnike konjaničkih postrojbi), mjesto i datum popisivanja te signatura (broj svežnja, odnosno buste) unutar arhivskoga fonda *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* u Archivio di Stato di Venezia.

APPENDIX: List of all Sinj and Cetina soldiers recorded in Venetian infantry and cavalry units²⁸

Pukovnija (zapovjednik) / Regiment (commander)	Dob / Age	Stas / Stature	Boja kose / Hair colour	Konj / Horse	Mjesto i datum popisa / Place and date (d. m. y.) of signature	Busta / Bundle	Bilješka / Note
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Frano Benja					Verona, 5. 12. 1748.	b. 774	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Frano Benja					Palmanova, 31. 1. 1750.	b. 774	
pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća					Mletci / Venice (Lido), 11. 8. 1796.	b. 510	
pukovnik / <i>colonel</i> Antonio Paravia					terraferma, 31. 12. 1796.	b. 671	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća		visok / tall	smeđokos / brown	vranac / black horse	Brescia, 1. 1. 1762.	b. 783	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća		visok / tall	smeđokos / brown	vranac / black horse	Kotor, 1. 9. 1768.	b. 784	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko	30	nizak / short	smeđokos / brown	ridan / sorrel	Split, 18. 8. 1717.	b. 801	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		nizak / short	smeđokos / brown	dorat / bay	Mletci / Venice, 1. 7. 1725.	b. 802	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		nizak / short	smeđokos / brown	dorat / bay	Mletci / Venice, 5. 6. 1728.	b. 803	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		nizak / short	smeđokos / brown	dorat / bay	Verona, 12. 7. 1729.	b. 803	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		nizak / short	smeđokos / brown	dorat / bay	Brescia, 4. 4. 1737.	b. 804	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		nizak / short	smeđokos / brown	ridan / sorrel	Zadar, 3. 9. 1741.	b. 806	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Karlo Benja				dorat / bay	Cremona, 12. 9. 1751.	b. 775	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća		nizak / short	smeđokos / brown	vranac / black horse	Mletci / Venice, 30. 5. 1758.	b. 782	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća		nizak / short	smeđokos / brown	ridan / sorrel	Padova, 10. 11. 1758.	b. 782	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća		nizak / short	sjedokos / gray	vranac / black horse	Brescia, 1. 1. 1762.	b. 783	
pukovnik / <i>colonel</i> Jerolim Smeća					Krf / Corfu, 5. 2. 1797.	b. 702	preminuo / died 20. 6. 1797.

²⁸ The soldiers are listed in alphabetical order. Their data includes basic personal data (full name, father's name, native region), their companies (*compagnia*) and regiments (*reggimento*), military rank, personal characteristics (age, stature, color of hair), horse details (for the members of cavalry units), place and date of census and the call number (bundle number) in the archival collection *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli* in *Archivio di Stato di Venezia*.

Upis / Entry	Osoba / Person	Prezime, ime / Surname, name	Ime oca / Father's name	Mjesto / Place	Rod vojske / Military service	Satnija (zapovjednik) / Company (commander)	
18	6	Bodan, Antun	Konstantin	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Maina	
19	7	Brajević, Šime	Marko	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Benja	
20	7	Brajević, Šime	Marko	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Benja	
21	8	Brešan, Petar	Antun	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Angelo Emo	
22	9	Bučić, Mano	Josip	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Mihovil Anđelo Filiberi	
23	10	Canetti, Josip	Stjepan	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Mihovil Anđelo Filiberi	
24	11	Cemerović, Ivan	Petar	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Divnić	
25	11	Cemerović, Ivan	Petar	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	
26	11	Cemerović, Ivan	Petar	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	
27	12	Cvitković (Cvjetković), Jure	Ivan	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Tripun Štukanović	
28	13	Dukić, Šime	Marko	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	
29	13	Dukić, Šime	Marko	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	
30	13	Dukić, Šime	Marko	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	
31	14	Đipalović (Gipalovich), Petar	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Juraj Radoš	
32	15	Galić, Nikola	Andrija	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi	
33	16	Galvanić, Andrija	Lujo	Cetina	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća	
34	16	Galvanić, Andrija	Lujo	Cetina	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća	
35	17	Garković, Antun	Jurko	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Stojan Mitrović	
36	18	Gavranović, Marko	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
37	18	Gavranović, Marko	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
38	18	Gavranović, Marko	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
39	19	Grabovac, Ante	Petar	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Marko Antun Cristofoli	
40	20	Grubišić, Petar	Antun	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi	

Pukovnija (zapovjednik) / Regiment (commander)	Dob / Age	Stas / Stature	Boja kose / Hair colour	Konj / Horse	Mjesto i datum popisa / Place and date (d. m. y.) of signature	Busta / Bundle	Bilješka / Note
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Maina	28	srednjega rasta / <i>medium height</i>	smeđokos / <i>brown</i>		Mletci / <i>Venice</i> , 29. 6. 1743.	b. 632	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Benja					?, 1. 6. 1774.	b. 770	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Benja					?, 31. 8. 1779.	b. 770	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				dorat / <i>bay</i>	Kotor, 25. 6. 1786.	b. 817	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				vranac / <i>black horse</i>	Mletci / <i>Venice</i> , 16. 4. 1777.	b. 815	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina					Ostrovica, 1. 9. 1782.	b. 820	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / <i>Venice</i> , 10. 7. 1715.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / <i>Venice</i> , 20. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća	40	visok / <i>tall</i>	smeđokos / <i>brown</i>		Mletci / <i>Venice</i> , 31. 8. 1741.	b. 509	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / <i>Venice</i> , 10. 7. 1715.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / <i>Venice</i> , 20. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 824	
pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi					Mletci / <i>Venice</i> , 29. 9. 1795.	b. 645	
pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća	38	srednjega rasta / <i>medium height</i>	crnokos / <i>black</i>		Mletci / <i>Venice</i> , 24. 6. 1737.	b. 507	
pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća		srednjega rasta / <i>medium height</i>	crnokos / <i>black</i>		Mletci / <i>Venice</i> , 1. 6. 1740.	b. 508	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	27	srednjega rasta / <i>medium height</i>	crnokos / <i>black</i>	vranac / <i>black horse</i>	Treviso, 13. 10. 1729.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / <i>medium height</i>	crnokos	vranac / <i>black horse</i>	Palmanova, 6. 4. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / <i>medium height</i>	crnokos / <i>black</i>	vranac / <i>black horse</i>	Udine, 2. 12. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Medin					Kotor, 7. 10. 1791.	b. 651	
pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi					Mletci / <i>Venice</i> , 29. 9. 1793.	b. 644	

Upis / Entry	Osoba / Person	Prezime, ime / Surname, name	Ime oca / Father's name	Mjesto / Place	Rod vojske / Military service	Satnija (zapovjednik) / Company (commander)	
41	21	Guta, Mijo	Jadre	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Angelo Emo	
42	22	Ivanković, Mate	Nikola	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Vicko Michieli Vitturi	
43	23	Janko, Ivan	Ivan	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Juraj Radoš	
44	24	Janković, Vuk	Drago	Cetina	pješak (kaplar) / <i>infantryman (corporal)</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Maina	
45	24	Janković, Vuk	Drago	Cetina	pješak (kaplar) / <i>infantryman (corporal)</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Maina	
46	25	Jelavić, Ivan	Vid	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
47	25	Jelavić, Ivan	Vid	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
48	25	Jelavić, Ivan	Vid	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
49	26	Jelavić, Mate	Marko	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi	
50	26	Jelavić, Mate	Marko	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi	
51	26	Jelavić, Mate	Marko	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi	
52	27	Jelinić, Jure	Bartol	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi	
53	28	Junčić, Frane	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
54	28	Junčić, Frane	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
55	28	Junčić, Frane	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
56	29	Juranović (Đuranović), Mijo	Stipe	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	bojnik / <i>major</i> Ivan Maina	
57	30	Jurjević, Toma	Grgo	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
58	30	Jurjević, Toma	Grgo	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
59	30	Jurjević, Toma	Grgo	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
60	30	Jurjević, Toma	Grgo	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
61	30	Jurjević, Toma	Grgo	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
62	31	Karitijević, Ivan	Jure	Cetina	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Antun Marković	
63	32	Komarić, Ivan	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Aleksandar Duplančić	
64	32	Komarić, Ivan	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Aleksandar Duplančić	
65	33	Krekašević, Stjepan	Jure	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Antun Kumbat	

Pukovnija (zapovjednik) / Regiment (commander)	Dob / Age	Stas / Stature	Boja kose / Hair colour	Konj / Horse	Mjesto i datum popisa / Place and date (d. m. y.) of signature	Busta / Bundle	Bilješka / Note
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				sivac / gray horse	Kotor, 25. 6. 1786.	b. 817	
pukovnik / <i>colonel</i> Marko Ginni					?, kolovoz / August 1779.	b. 604A	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 15. 6. 1714.	b. 824	dezertirao / deserted
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Maina					Rovigo, 10. 7. 1742.	b. 632	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Maina					Mletci / Venice, 29. 6. 1743.	b. 632	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice (Lido), 6. 6. 1715.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice, 22. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi					Mletci / Venice, 29. 9. 1793.	b. 644	
pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi					Mletci / Venice, 29. 9. 1795.	b. 645	
pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi					Mletci / Venice, 31. 12. 1795.	b. 645	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 825	preminuo / died 21. 3. 1717.
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice (Lido), 6. 6. 1715.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice, 22. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Kumbat					Poreč, 14. 4. 1734.	b. 547	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	48	srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Palmanova, 6. 4. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Udine, 2. 12. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Udine, 29. 9. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Mletci / Venice, 27. 12. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Brescia, 5. 7. 1733.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća	32	srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown		Bergamo, 22. 5. 1726.	b. 501	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				dorat / bay	Mletci / Venice, 12. 1. 1786.	b. 817	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				dorat / bay	Kotor, 1. 8. 1786.	b. 818	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Kumbat	32				Mletci / Venice, 25. 2. 1729.	b. 547	

Upis / Entry	Osoba / Person	Prezime, ime / Surname, name	Ime oca / Father's name	Mjesto / Place	Rod vojske / Military service	Satnija (zapovjednik) / Company (commander)	
66	34	Lager, Mate	Dominik	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Aleksandar Duplančić	
67	34	Lager, Mate	Dominik	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Aleksandar Duplančić	
68	35	Luka Grgurov	Grgur	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	bojnik / <i>major</i> Petar Corponese	
69	36	Mandić, Ivan	Ilija	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Jerolim Smeća	
70	36	Mandić, Ivan	Ilija	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Jerolim Smeća	
71	37	Marić, Luka	Jakov	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Juraj Radoš	
72	38	Marković, Ivan	Marko	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Lujo Detriko	
73	39	Marković, Petar		Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
74	39	Marković, Petar		Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
75	39	Marković, Petar		Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
76	39	Marković, Petar		Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
77	39	Marković, Petar		Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
78	40	Martinović, Martin	Luka	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Antun Kumbat	
79	41	Matijević, Matija	Jakov	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Lujo Karlo Benja	
80	42	Matijević, Petar	Matija	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Antun Kumbat	
81	43	Medaković, Stipan	Luka	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Juraj Radoš	
82	43	Medaković, Stipan	Luka	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Juraj Radoš	
83	43	Medaković, Stipan	Luka	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš	
84	44	Mijalović, Mate	Ivan	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali	
85	45	Milasinović, Petar	Jerko	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	bojnik / <i>major</i> Petar Corponese	
86	46	Milošević, Luka		Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
87	47	Mišićić, Mate	Jure	Sinj	pješak / <i>infantryman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Donna Cleva	
88	48	Morovac, Matija	Ivan	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
89	48	Morovac, Matija	Ivan	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	

Pukovnija (zapovjednik) / Regiment (commander)	Dob / Age	Stas / Stature	Boja kose / Hair colour	Konj / Horse	Mjesto i datum popisa / Place and date (d. m. y.) of signature	Busta / Bundle	Bilješka / Note
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				vranac / <i>black horse</i>	Mletci / <i>Venice</i> , 12. 1. 1786.	b. 817	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				vranac / <i>black horse</i>	Kotor, 1. 8. 1786.	b. 818	
bojnik / <i>major</i> Petar Corponese	19	srednjega rasta / <i>medium height</i>	smedokos / <i>brown</i>		Zadar, 1. 1. 1727.	b. 552	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali					Salò, 2. 12. 1765.	b. 671	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali					Mletci / <i>Venice</i> , 7. 4. 1767.	b. 673	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 824	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujo Detriko	28			dorat / <i>bay</i>	Verona, 22. 3. 1738.	b. 805	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	34				Treviso, 13. 10. 1729.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Udine, 2. 12. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Udine, 29. 9. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / <i>Venice</i> , 27. 12. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Brescia, 5. 7. 1733.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Kumbat					Padova, 17. 2. 1727.	b. 547	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi				dorat / <i>bay</i>	Zadar, 1. 3. 1718.	b. 825	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Kumbat					Padova, 17. 2. 1727.	b. 547	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 15. 6. 1714.	b. 824	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 824	
pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš					Mletci / <i>Venice</i> , 3. 6. 1719.	b. 826	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali	18				Zadar, 18. 8. 1762.	b. 671	
bojnik / <i>major</i> Petar Corponese	30	visok / <i>tall</i>	crnokos / <i>black</i>		Zadar, 1. 1. 1727.	b. 552	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	53				Udine, 2. 12. 1730.	b. 809	preminuo / <i>died</i> 5. 2. 1732.
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Medin					Kotor, 7. 7. 1789.	b. 650	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / <i>Venice</i> (Lido), 6. 6. 1715.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	

Upis / Entry	Osoba / Person	Prezime, ime / Surname, name	Ime oca / Father's name	Mjesto / Place	Rod vojske / Military service	Satnija (zapovjednik) / Company (commander)	
90	48	Morovac, Matija	Ivan	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
91	49	Navalić, Ivan	Krsto	Cetina	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Lujo Detriko	
92	50	Nikolić, Pave	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Frano Buća	
93	50	Nikolić, Pave	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Frano Buća	
94	50	Nikolić, Pave	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Frano Buća	
95	50	Nikolić, Pave	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Frano Buća	
96	51	Pavlović, Ilija	Petar	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Lujo Karlo Benja	
97	52	Perić, Frane	Ivan	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Angelo Emo	
98	53	Perić, Ivan	Petar	Cetina	pješak / <i>infantryman</i>	kapetan / <i>captain</i> Jerolim Smeća	
99	54	Perić, Pero	Ivan	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Angelo Emo	
100	55	Puretić, Matija	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
101	55	Puretić, Matija	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
102	55	Puretić, Matija	Jure	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	kapetan / <i>captain</i> Frano Buća	
103	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
104	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
105	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
106	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
107	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	bojnik / <i>major</i> Lujo Karlo Benja	
108	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Aleksandar Duplančić	
109	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Aleksandar Duplančić	
110	56	Radanović, Pavao	Šime	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	potpukovnik / <i>lieutenant colonel</i> Aleksandar Duplančić	
111	57	Radetić, Antun	Toma	Sinj	konjanik / <i>horseman</i>	pukovnik / <i>colonel</i> Lujo Karlo Benja	

Pukovnija (zapovjednik) / Regiment (commander)	Dob / Age	Stas / Stature	Boja kose / Hair colour	Konj / Horse	Mjesto i datum popisa / Place and date (d. m. y.) of signature	Busta / Bundle	Bilješka / Note
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice, 22. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko				sivac / gray horse	Zadar, 1. 7. 1716.	b. 801	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko	30	srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Split, 18. 8. 1717.	b. 801	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Mletci / Venice, 1. 7. 1725.	b. 802	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Mletci / Venice, 5. 6. 1728.	b. 803	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Detriko		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Verona, 12. 7. 1729.	b. 803	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi				vrnac / black horse	Zadar, 1. 3. 1718.	b. 825	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				dorat / bay	Kotor, 25. 6. 1786.	b. 817	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali					Udine, 16. 2. 1773.	b. 675	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				dorat / bay	Kotor, 25. 6. 1786.	b. 817	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice (Lido), 6. 6. 1715.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice, 22. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	25	visok / tall	smeđokos / brown	vrnac / black horse	Palmanova, 6. 4. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		visok / tall	smeđokos / brown	vrnac / black horse	Udine, 2. 12. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		visok / tall	smeđokos / brown	vrnac / black horse	Udine, 29. 9. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		visok / tall	smeđokos / brown	vrnac / black horse	Mletci / Venice, 27. 12. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		visok / tall	smeđokos / brown	vrnac / black horse	Brescia, 5. 7. 1733.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća				dorat / bay	Mletci / Venice, 10. 8. 1759.	b. 782	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća				dorat / bay	Brescia, 19. 5. 1760.	b. 782	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća				dorat / bay	Cremona, 27. 7. 1762.	b. 783	
pukovnik / <i>colonel</i> Lujko Karlo Benja					Verona, 10. 5. 1754.	b. 775	

Upis / Entry	Osoba / Person	Prezime, ime / Surname, name	Ime oca / Father's name	Mjesto / Place	Rod vojske / Military service	Satnija (zapovjednik) / Company (commander)	
112	58	Radović, Ivan	Petar	Sinj	konjanik / horseman	kapetan / captain Lujo Karlo Benja	
113	59	Rivanović, Josip	Frane	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Marko Antivari	
114	60	Roško, Petar	Ivan	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Nikola Bolica	
115	61	Rušavić, Jakov	Toma	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Juraj Radoš	
116	61	Rušavić, Jakov	Toma	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Juraj Radoš	
117	62	Rušić, Antun	Ivan	Cetina	pješak / infantryman	pukovnik / colonel Benedikt Paskvali	
118	62	Rušić, Antun	Ivan	Cetina	pješak / infantryman	pukovnik / colonel Benedikt Paskvali	
119	62	Rušić, Antun	Ivan	Cetina	pješak / infantryman	pukovnik / colonel Benedikt Paskvali	
120	62	Rušić, Antun	Ivan	Cetina	pješak / infantryman	pukovnik / colonel Benedikt Paskvali	
121	63	Spadanović, Frane	Josip	Sinj	konjanik / horseman	potpukovnik / lieutenant colonel Aleksandar Duplančić	
122	64	Šarić, Ivan	Petar	Cetina	konjanik / horseman	kapetan / captain Antun Fenzi	
123	64	Šarić, Ivan	Petar	Cetina	konjanik / horseman	kapetan / captain Antun Fenzi	
124	64	Šarić, Ivan	Petar	Cetina	konjanik / horseman	kapetan / captain Antun Fenzi	
125	65	Šimatović, Antun	Bartol	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Antun Kumbat	
126	66	Šimić, Stipan	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Frano Buća	
127	66	Šimić, Stipan	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Frano Buća	
128	66	Šimić, Stipan	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	pukovnik / colonel Frano Buća	
129	67	Terzić (Terzia), Matija	Ivan	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Antun Kumbat	
130	68	Tripović, Josip	Petar	Sinj	pješak / infantryman	pukovnik / colonel Antun Kumbat	
131	69	Vladičević, Nikola	Marko	Cetina	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	potpukovnik / lieutenant colonel Juraj Radoš	
132	69	Vladičević, Nikola	Marko	Cetina	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	potpukovnik / lieutenant colonel Juraj Radoš	
133	69	Vladičević, Nikola	Marko	Cetina	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	pukovnik / colonel Juraj Radoš	
134	69	Vladičević, Nikola	Marko	Cetina	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	pukovnik / colonel Juraj Radoš	

Pukovnija (zapovjednik) / Regiment (commander)	Dob / Age	Stas / Stature	Boja kose / Hair colour	Konj / Horse	Mjesto i datum popisa / Place and date (d. m. y.) of signature	Busta / Bundle	Bilješka / Note
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi				dorat / <i>bay</i>	Zadar, 1. 3. 1718.	b. 825	
pukovnik / <i>colonel</i> Vicko Michieli Vitturi					Kotor, 30. 9. 1793.	b. 644	
pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća					Mletci / <i>Venice</i> (Lido), 11. 8. 1796.	b. 510	
pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš					Mletci / <i>Venice</i> , 3. 6. 1719.	b. 826	
pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš					Treviso, 19. 1. 1720.	b. 826	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali					Zadar, 18. 8. 1762.	b. 671	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali					Verona, 1. 12. 1765.	b. 672	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali					Bergamo, 28. 3. 1769.	b. 673	
pukovnik / <i>colonel</i> Benedikt Paskvali					Bergamo, 9. 11. 1770.	b. 674	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća				vranac / <i>black horse</i>	Zadar, 1. 9. 1771.	b. 784	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Sutomišćica (Ugljan), 20. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 3. 1718.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Split, 5. 5. 1718.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Kumbat					Padova, 17. 2. 1727.	b. 547	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća				vranac / <i>black horse</i>	Brescia, 1. 4. 1759.	b. 782	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća				vranac / <i>black horse</i>	Zadar, 1. 10. 1765.	b. 784	
pukovnik / <i>colonel</i> Frano Buća				vranac / <i>black horse</i>	Kotor, 1. 9. 1768.	b. 782	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Kumbat					Padova, 17. 2. 1727.	b. 547	
pukovnik / <i>colonel</i> Antuna Kumbat					Mletci / <i>Venice</i> , 29. 6. 1748.	b. 550	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 15. 6. 1714.	b. 824	
pukovnik / <i>colonel</i> Šimun Nassi					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 824	
pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš					Mletci / <i>Venice</i> , 3. 6. 1719.	b. 826	
pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš					Treviso, 19. 1. 1720.	b. 826	

Upis / Entry	Osoba / Person	Prezime, ime / Surname, name	Ime oca / Father's name	Mjesto / Place	Rod vojske / Military service	Satnija (zapovjednik) / Company (commander)	
135	69	Vladičević, Nikola	Marko	Cetina	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	pukovnik / colonel Juraj Radoš	
136	69	Vladičević, Nikola	Marko	Cetina	konjanik (kaplar) / horseman (corporal)	pukovnik / colonel Juraj Radoš	
137	70	Vrdoljak, Mate	Ivan	Sinj	pješak / infantryman	kapetan / captain Nikola Bolica	
138	71	Vučković, Ivan	Frane	Sinj	konjanik / horseman	kapetan / captain Aleksandar Duplančić	
139	71	Vučković, Ivan	Frane	Sinj	konjanik / horseman	kapetan / captain Aleksandar Duplančić	
140	72	Vučković, Petar	Mihovil	Sinj	konjanik / horseman	kapetan / captain Antun Fenzi	
141	72	Vučković, Petar	Mihovil	Sinj	konjanik / horseman	kapetan / captain Antun Fenzi	
142	73	Vuković, Antun	Pavao	Cetina	konjanik / horseman	kapetan / captain Frano Buća	
143	73	Vuković, Antun	Pavao	Cetina	konjanik / horseman	kapetan / captain Frano Buća	
144	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Lujo Karlo Benja	
145	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Lujo Karlo Benja	
146	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Lujo Karlo Benja	
147	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Lujo Karlo Benja	
148	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Lujo Karlo Benja	
149	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik / horseman	bojnik / major Lujo Karlo Benja	
150	75	Vulić, Mijo	Antun	Sinj	pješak / infantryman	pukovnik / colonel Ivan Maina	
151	76	Zupčević, Tadija	Stipan	Sinj	konjanik / horseman	kapetan / captain Frano Buća	
152	76	Zupčević, Tadija	Stipan	Sinj	konjanik / horseman	kapetan / captain Frano Buća	
148	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik	bojnik Lujo Karlo Benja	
149	74	Vulasević, Pavao	Ivan	Sinj	konjanik	bojnik Lujo Karlo Benja	
150	75	Vulić, Mijo	Antun	Sinj	pješak	pukovnik Ivan Maina	
151	76	Zupčević, Tadija	Stipan	Sinj	konjanik	kapetan Frano Buća	
152	76	Zupčević, Tadija	Stipan	Sinj	konjanik	kapetan Frano Buća	

Pukovnija (zapovjednik) / Regiment (commander)	Dob / Age	Stas / Stature	Boja kose / Hair colour	Konj / Horse	Mjesto i datum popisa / Place and date (d. m. y.) of signature	Busta / Bundle	Bilješka / Note
pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš					Udine, 16. 6. 1725.	b. 826	
pukovnik / <i>colonel</i> Juraj Radoš					Brescia, 4. 8. 1727.	b. 826	
pukovnik / <i>colonel</i> Stjepan Buća					Mleci / Venice (Lido), 11. 8. 1796.	b. 510	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				dorat / bay	Mletci / Venice, 12. 1. 1786.	b. 817	
pukovnik / <i>colonel</i> Tripun Gregorina				dorat / bay	Mletci / Venice, 1. 8. 1786.	b. 818	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 3. 1718.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Split, 5. 5. 1718.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice, 22. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić	34	srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Treviso, 13. 10. 1729.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Palmanova, 6. 4. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Udine, 2. 12. 1730.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Udine, 29. 9. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Mletci / Venice, 27. 12. 1732.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić		srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown	dorat / bay	Brescia, 5. 7. 1733.	b. 809	
pukovnik / <i>colonel</i> Ivan Maina	28	srednjega rasta / medium height	smeđokos / brown		Zadar, 30. 9. 1738.	b. 628	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik / <i>colonel</i> Nikola Divnić					Mletci / Venice, 22. 4. 1717.	b. 808	
pukovnik Nikola Divnić		srednjega rasta	smeđokos	dorat	Mletci, 27. 12. 1732.	b. 809	
pukovnik Nikola Divnić		srednjega rasta	smeđokos	dorat	Brescia, 5. 7. 1733.	b. 809	
pukovnik Ivan Maina	28	srednjega rasta	smeđokos		Zadar, 30. 9. 1738.	b. 628	
pukovnik Nikola Divnić					Zadar, 1. 7. 1716.	b. 807	
pukovnik Nikola Divnić					Mletci, 22. 4. 1717.	b. 808	

Bibliografija / Bibliography**Izvori / Sources**

RI – ASVe – 0715, Inquisitori ... pubblici ruoli – Repubblica Italia, Archivio di Stato di Venezia, Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli

Popis literature / Literature

Berlam 1935 – Arduino Berlam, Le milizie dalmatiche della Serenissima, *Rivista dalmatica*, 16/1, Roma, 1936, 47–58.

Bertoša 2002 – Miroslav Bertoša, *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb: Antibarbarus, 2002.

Concina 1972 – Ennio Concina, *Le trionfanti et invittissime armate Venete*, Venezia: Filippi, 1972.

Čoralić 2011a – Lovorka Čoralić, Od zapovjednika hrvatske konjice do gorljivih autonomaša – šibenska obitelj Fenzi (XVII. stoljeće – početak XX. stoljeća), *Povijesni prilozi*, 30/41, Zagreb, 2011, 203–231.

Čoralić 2011b – Lovorka Čoralić, Mletački pukovnik Ivan Krapović iz Maina (prva polovica 18. stoljeća), *Arhivski zapisi*, 18/2, Cetinje, 2011, 81–106.

Čoralić 2012a – Lovorka Čoralić, Šibenski plemić Nikola Divnić (1654.–1734.) – pukovnik hrvatske lake konjice (*Cavalleria Croati*), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 54, Zadar, 2012, 125–145.

Čoralić 2012b – Lovorka Čoralić, Zadarski patricij Šimun Nassi – pukovnik hrvatskih konjanika u mletačkoj vojsci (početak 18. stoljeća), *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, 4/5, Osijek, 2012, 7–31.

Čoralić 2013 – Lovorka Čoralić, Vojnici u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama zavičajem iz Senja, Karlobaga te s područja Like i Krbave (18. stoljeće), *Senjski zbornik*, 40, Senj, 2013, 523–546.

Čoralić 2014 – Lovorka Čoralić, Zadarski patricij Luj Detriko (1672. – 1749.) – zapovjednik hrvatske konjice (*Cavalleria Croati*), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 32, Zagreb, 2014, 99–129.

Čoralić 2015a – Lovorka Čoralić, Vojnici iz Bosne u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću, *Prilozi – Institut za istoriju u Sarajevu*, 44, Sarajevo 2015, 35–55.

Čoralić 2015b – Lovorka Čoralić, Zadarski otočani u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18.

stoljeće), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 33, Zagreb, 2015, 173–98.

Čoralić & Balić Nižić 2006 – Lovorka Čoralić & Nedjeljka Balić Nižić, Iz hrvatske vojne povijesti – *Croati a cavallo* i *Soldati Albanesi*, njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 24, Zagreb, 2006, 71–130.

Čoralić & Katušić 2009 – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Andrija Mladinić i Mihovil Anđelo Filiberi – časnici postrojbe *Croati a Cavallo* (iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću), *Povijesni prilozi*, 28/37, Zagreb, 2009, 247–282.

Čoralić & Katušić 2010 – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735.–1802.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 28, Zagreb, 2010, 139–172.

Čoralić & Katušić 2012 – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Peraštanin Tripun Štukanović – pukovnik mletačkih oltramarina (druga polovica 18. st.), *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 50, Zagreb – Dubrovnik, 2012, 385–410.

Čoralić & Katušić 2014 – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Dalmatinci – najviši časnici mletačkih prekomorskih postrojbi u 18. stoljeću; u / in: *Dalmacija u prostoru i vremenu: što Dalmacija jest, a što nije?* *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa „Dalmacija u prostoru i vremenu: što Dalmacija jest, a što nije?*, Zadar, 14. – 16. lipnja 2012.“, eds. Lena Mirošević & Vera Graovac Matassi, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014, 59–67.

Čoralić & Katušić 2015 – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Pukovnici, bojnici, kapetani – časnici iz kaštelske obitelji Kumbat u službi Mletačke Republike (18. stoljeće), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 57, Zagreb – Zadar, 2015, 145–183.

Čoralić & Katušić 2016a – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Zemuničani u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće, u / in: *Zemunik u prostoru i vremenu*, eds. Josip Faričić & Zdenko Dundović, Zadar: Sveučilište u Zadru, 190–197.

Čoralić & Katušić 2016b – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Novigradani – vojnici u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću, u / in: *Novigrad nekad i sad*, ed. Slobodan Kaštela, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016, 352–359.

- Čoralić & Katušić 2017a – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, *Fanti oltramarini i Croati a cavallo* – vojnici s otoka Ugljana u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću, u / in: *Kali*, ed. Josip Faričić, Zadar: Sveučilište u Zadru – HAZU – Općina Kali, 2017, 163–178.
- Čoralić & Katušić 2017b – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Biograđani i Vranjani – vojnici u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće), u / in: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti“ održanog u Biogradu 25. travnja 2014.*, ed. Božo Došen, Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru – Općina Pakoštane, 2017, 455–474.
- Čoralić & Katušić 2017c – Lovorka Čoralić & Maja Katušić, Kotoranin Tripun Gregorina (1719. – 1791.) – pukovnik hrvatskih konjanika (*Croati a cavallo*), *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 55/2, Zagreb – Dubrovnik, 2017, 375–406.
- Čoralić & Markulin 2018a – Lovorka Čoralić & Nikola Markulin, Kotorški plemić Benedikt Paskvali (1704. – 1790.) – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi, *Acta Histriae*, 26/2, Koper, 2018, 393–428.
- Čoralić & Markulin 2018b – Lovorka Čoralić & Nikola Markulin, Vojni inženjer Antun Marković (u. 1767.) i njegova pješačka pukovnija, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 60, Zagreb – Zadar, 2018, 167–204.
- Čoralić & Markulin 2019 – Lovorka Čoralić & Nikola Markulin, Trogirski plemići Michieli Vitturi – visoki časnici mletačkih prekomorskih kopnenih postrojbi u drugoj polovici 18. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 61, Zagreb – Zadar, 2019, 361–405.
- Favaloro 1995 – Francesco Paolo Favaloro, *L'Esercito Veneziano del '700: Ricerche e schizzi*, Venezia: Filippi, 1995.
- Hale 1990 – John R. Hale, *L'organizzazione militare di Venezia nel '500*, Roma: Jouvence, 1990.
- Heyer von Rosenfeld 1995 – Carl Georg Friedrich Heyer von Rosenfeld, *Der Adel des Königreichs Dalmatien*, Zagreb: Golden marketing, Zagreb, 1995 (pretisak).
- Madunić 2012 – Domagoj Madunić, *Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia during the War of Crete (1645–1669)*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript), Central European University, Budapest, 2012.
- Markulin 2014 – Nikola Markulin, Vojno poduzetništvo u Mletačkoj Dalmaciji i Boki za vrijeme Morejskog rata (1684.–1699.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, Zagreb – Zadar, 2014, 91–142.
- Markulin 2015 – Nikola Markulin, *Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od Morejskog rata (1684. – 1699.) do Požarevačkog mira 1718.*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript), Sveučilište u Zadru, Zadar, 2015.
- Mayhew 2008 – Tea Mayhew, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule: Contado di Zara 1645 – 1718*, Roma: Viella, 2008.
- Mayhew 2009 – Tea Mayhew, Mletački vojnici na istočnoj obali Jadrana za Kandijskog rata (1645. – 1669), u / in: *Spomenica Josipa Adamčeka*, eds. Drago Roksanđić & Damir Agičić, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za povijest, 2009, 243–262.
- Peričić 1993 – Šime Peričić, Glavari i časnici Vojne krajine u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 35, Zadar: 1993, 219–232.
- Peričić 2000 – Šime Peričić, Neki Dalmatinci – generali stranih vojski, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42, Zagreb – Zadar, 2000, 195–220.
- Sabalich 1897 – Giuseppe Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zara: Tip. di Leone Woditzka, 1897.
- Sabalich 1909 – Giuseppe Sabalich, *Huomeni d'arme di Dalmazia*. Zara: Tip. S. Artale, 1909.
- Sabalich 1928 – Giuseppe Sabalich, *La Dalmazia guerriera, Archivio storico per la Dalmazia*, III/V/30, Roma: 1928, 279–300.
- Vrandečić 2013 – Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split: Filozofski Fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, 2013.

O BRATOVŠTINAMA U CRKVI SV. SPASA (SV. ANTUNA OPATA) U ZADRU

ON THE CONFRATERNITIES AT THE CHURCH OF THE HOLY SAVIOR (ST. ANTHONY THE ABBOT) IN ZADAR

U radu se na temelju izvornika iz Državnoga arhiva u Zadru i izvješća apostolskih vizitatora za Dalmaciju u 16. i 17. stoljeću razmatra ulazak bratovštine kožara i bratovštine sv. Antuna opata u crkvu Sv. Spasa, odnosno sv. Antuna opata u Zadru. Analiza istraženih dokumenata pokazuje da je bratovština kožara prešla u crkvu Sv. Spasa ranije nego što je to iznio zadarski povjesničar Carlo Federico Bianchi, a sigurno je u njoj djelovala prije bratovštine sv. Antuna opata. Suprotno Bianchijevim tvrdnjama, u radu će se dokazati da je bratovština sv. Antuna opata ušla u crkvu Sv. Spasa nakon bratovštine kožara te da je crkva promijenila titulu u crkvu sv. Antuna opata tek u 17. stoljeću. Konačno, međusobni odnos i prava dviju bratovština u crkvi sv. Antuna opata regulirao je zadarski nadbiskup i apostolski vizitator i reformator za Dalmaciju Oktavijan Garzadori.

Ključne riječi: bratovština kožara; bratovština sv. Antuna opata; crkva Sv. Spasa; crkva sv. Antuna opata; Zadar; 17. stoljeće.

Based on the original documents from the State Archives in Zadar and reports of apostolic visitors for Dalmatia from the 16th and 17th centuries, this paper analyzes the joining of Confraternity of Leather-Workers and Confraternity of St. Anthony the Abbot to the Church of the Holy Savior (subsequently renamed the Church of St. Anthony the Abbot) in Zadar: the documents analyzed indicate that the Confraternity of Leather-Workers moved to the Church of the Holy Savior earlier than the Zadar-based historian Carlo Federico Bianchi contends and that it certainly flourished under the auspices of this church earlier than the Confraternity of St. Anthony the Abbot. Contrary to Bianchi's claims, this paper will prove that Confraternity of St. Anthony the Abbot joined the Church of the Holy Savior later than Confraternity of Leather-Workers and that the church was renamed the Church of St. Anthony the Abbot not earlier than in the 17th century. And finally, the paper will show that the interrelations and rights of the two confraternities at the Church of St. Anthony the Abbot were regulated by the Archbishop of Zadar and the apostolic visitor and reformer of Dalmatia, Ottaviano Garzadori.

Key words: Confraternity of Leather-Workers; Confraternity of St. Anthony the Abbot; Church of the Holy Savior; Church of St. Anthony the Abbot; Zadar; 17th century.

UVOD

Neizmjerne mnogo puta citirano djelo zadraskoga kanonika i povjesničara Carla Federica Bianchija *Zara Cristiana* otkriva bogatu, burnu i složenu prošlost zadarske Crkve u mijeni društveno-povijesnih i političkih odnosa na hrvatskoj obali Jadrana. Iako je Bianchi iznio pregršt vrijednih povijesnih podataka o prošlosti zadarske Crkve, novija historiografska istraživanja pokazala su da neki njegovi zaključci nužno prizivaju oprez. S obzirom na to da se Bianchi pri pisanju nije služio znanstvenim aparatom, iznesene podatke u njegovu djelu nužno je usporediti s izvornicima, ondje gdje je to moguće. Pitanje ulaska bratovštine kožara i krznara i bratovštine sv. Antuna opata u crkvu Sv. Spasa u Zadru zoran je primjer nužnosti takvoga pristupa Bianchijevu djelu. Bianchi je zapisao da je bratovština krznara u Zadru ustanovljena 1410. godine u crkvi Sv. Marije Velike, a nakon njezina rušenja da je prešla u crkvu sv. Roka, odakle je konačno 1610. godine bratovština preselila u crkvu sv. Antuna opata, u kojoj je podigla svoj oltar u čast sv. Fabijanu i Sebastijanu.¹ Bianchijeve podatke preuzela je Marija Stagličić,² koja je ubicirala crkvu sv. Antuna opata u blizini današnjega Hrvatskoga narodnog kazališta u Zadru te ustvrdila da je crkva porušena do temelja u Drugome svjetskom ratu zbog čega se o njoj malo zna, a i u stručnoj literaturi malo ju se spominje.³ Bianchi je ustvrdio da je u crkvi istodobno djelovala bratovština vatrogasaca pod zaštitom sv. Antuna opata, a koja je spomenuta i u Zadarskome statutu.⁴ Međutim, u dijelu Zadarskoga statuta na koji se pozvao Bianchi, a kasnije i Vladislav Cvitanović,⁵ spominju se samo *porcinis Sancti Antonii qui possint remanere et stare in civitate Iadrae, ut hactenus consueverunt*.⁶ U Statutu nije izrijeком spomenuta bratovština sv. Antuna opata ni njezin angažman

¹ Bianchi 1877: 431.

² Stagličić 1995: 63–67.

³ Stagličić 1995: 63.

⁴ Bianchi 1877: 495–496.

⁵ Cvitanović 1964: 465.

⁶ Izuzimaju se svinje sv. Antuna koje smiju ostati i zadržavati se u gradu, po dosadašnjem običaju. *Zadarski statut*, 1997: 544–545.

INTRODUCTION

Zara Cristiana, the frequently quoted work by the Zadar canon and historian Carlo Federico Bianchi, reveals a rich, eventful and complex history of the Church in Zadar against the backdrop of the changing social and historical relations in Croatian Adriatic. Although Bianchi presented a number of valuable facts about the history of Church in Zadar, recent historiographic research has established that some of his conclusions should be taken with caution. As Bianchi did not use any scientific approach in his writings, the facts found in them should necessarily be compared with the originals whenever possible. The matter of Confraternity of Leather-Workers and Furriers and Confraternity of St. Anthony the Abbot joining the Church of the Holy Savior in Zadar is a good example where such an approach to Bianchi's work should be used. According to Bianchi, Confraternity of Furriers in Zadar was established at the Church of St. Mary the Greater in 1410; after the church was torn down, they joined the Church of St. Roch, whence they finally moved to Church of St. Anthony the Abbot in 1610. There they erected an altar honoring Ss. Fabian and Sebastian.¹ Marija Stagličić accepted Bianchi's claims.² She identified a location in the vicinity of the present-day Croatian National Theater as the former site of the Church of St. Anthony the Abbot. According to her, the church was razed to the ground in World War II, which is why very little is known about it and why it is rarely mentioned in professional literature.³ Bianchi argued that a confraternity of firefighters was under the auspices of St. Anthony the Abbot at the same time and that it was also mentioned in the Zadar Statute.⁴ However, the part of the Statute that he – and Vladislav Cvitanović⁵ later on – refer to mentions only *porcinis Sancti Antonii qui possint remanere et stare in civitate Iadrae, ut hactenus consueverunt*.⁶ The

¹ Bianchi 1877: 431.

² Stagličić 1995: 63–67.

³ Stagličić 1995: 63.

⁴ Bianchi 1877: 495–496.

⁵ Cvitanović 1964: 465.

⁶ Exempted will be the pigs belonging to St. Anthony's [Church]; they can stay in the city as has been the case so far. *Zadarski statut*, 1997: 544–545.

u gašenju požara u gradu.⁷ Budući da je izvornici isključivo nazivaju bratovštinom sv. Antuna opata, tim se pojmom ona označava u radu, bez ulaženja u raspravu o tome je li ona doista bila bratovština vatrogasaca, tim više što je Bianchi naveo da se o tome poslu u gradu brinula još jedna bratovština – *Scuola dei Bombardieri in s. Barbara*.⁸ Uvidom u izvornike pohranjene u Državnome arhivu u Zadru nužno je unijeti neke ispravke o Bianchijevim podacima o bratovštinama kožara i sv. Antuna opata, ali i o oltaru sv. Fabijana i Sebastijana u crkvi Sv. Spasa (sv. Antuna opata).

BRATOVŠTINA KOŽARA U CRKVI SV. SPASA

Za bolje razumijevanje povijesnih datosti o bratovštinama u crkvi Sv. Spasa nužno je razriješiti pogrešan zaključak Carla Federica Bianchija da su u Zadru postojale zasebne bratovštine kožara i krznara. Bianchi je u svojem djelu naveo da je „jedna druga bratovština krznara (*detta dei varateri*) ustanovljena u crkvi sv. Marije Velike 1410. godine, a poslije je prešla u crkvu sv. Roka, odakle se 1610. godine premjestila u crkvu sv. Antuna (Opata), i tu podigla svoj oltar u čast sv. Fabijana i Sebastijana mučenika, a njoj se pripojila bratovština kožara (*scuola de' pelliciaj*)“.⁹ Tom Bianchijevu zaključku suprotstavljaju se izvješća apostolskih vizitatora o bratovštini kožara u crkvi Sv. Spasa. Ako je bila riječ od dvije različite bratovštine, onda Priulijevo izvješće pobija Bianchijevu tvrdnju da je bratovština *detta dei varateri* prešla u crkvu sv. Antuna opata 1610. godine, jer je apostolski vizitator oslovio tim nazivom (*uaroteri*) 1603. godine bratovštinu u istoj crkvi, za koju je apostolski vizitator Valier 1579. godine uporabio izraz *confraternitatem pellizzariorum*, a za koju je Bianchi ustvrdio da se „kasnije pripojila bratovštini krznara (*varateri*)“. Ta dva talijanska pojma zapravo se u mletačkome dijalektu odnose na isti zanat – istodobno označavaju proizvođače, prerađivače i trgovce kožom

Statute does not expressly mention Confraternity of St. Anthony the Abbot or its firefighting activities in the city.⁷ As the original documents refer to this confraternity only as St. Anthony the Abbot, clearly it was its name, regardless whether it was a firefighters' confraternity or not – all the more so as Bianchi claims that there was another confraternity in Zadar responsible for firefighting, *Scuola dei Bombardieri in s. Barbara*.⁸ Based on the original documents kept in the State Archives in Zadar, some corrections should necessarily be made to Bianchi's claims about Confraternities of Leather-Workers and St. Anthony the Abbot and also about the altar of Ss. Fabian and Sebastian in the Church of the Holy Savior (St. Anthony the Abbot).

CONFRATERNITY OF LEATHER-WORKERS AT THE CHURCH OF THE HOLY SAVIOR

For a better insight into the specific historical conditions in which the confraternities at the Church of the Holy Savior flourished, it is important to refute Carlo Federico Bianchi's wrong conclusion that Zadar's leather-workers and furriers had their separate confraternities. In his work, Bianchi states that “another confraternity of furriers (*detta dei varateri*) was established at the Church of St. Mary the Greater in 1410 and that it later joined the Church of St. Roch, whence it finally moved to the Church of St. Anthony the Abbot in 1610 and erected an altar honoring the martyrs Ss. Fabian and Sebastian; Confraternity of Leather-Workers (*scuola de' pelliciaj*) later joined them.”⁹ Contradicting this Bianchi's conclusion are the apostolic visitors' reports on a leather-workers' confraternity at the Church of the Holy Savior. If those were two different confraternities, then Priuli's report would contest Bianchi's claim that the confraternity *detta dei varateri* moved to the Church of St. Anthony the Abbot in 1610, because the apostolic visitor used this name (*uaroteri*) in 1603, when referring to a confraternity belonging to the same church,

⁷ Nejasno je zbog čega je V. Cvitanović navodi izrijekom kao bratovštinu vatrogasaca. Cvitanović 1964: 465.

⁸ Bianchi 1877: 513.

⁹ Bianchi 1877: 431.

⁷ It is not clear why V. Cvitanović expressly identifies it as a firefighters' confraternity. Cvitanović 1964: 465.

⁸ Bianchi 1877: 513.

⁹ Bianchi 1877: 431.

i krznom.¹⁰ Uz to, oltar sv. Fabijana i Sebastijana postojao je u crkvi Sv. Spasa davno prije nego što to tvrdi Bianchi, što opravdava pretpostavku da je zapravo riječ o istoj bratovštini, koju A. de Benvenuti naziva *dei SS. Fabiano e Salvatore, dei pellicciai, con sede nella chiesa di S. Salvatore*.¹¹ Giuseppe Praga u svojem djelu *Zara nel Rinascimento* naveo je bratovštinu *dei ss. Fabiano e Sebastiano dei pellicciai a s. Salvatore*,¹² a malo dalje, opisujući zadarske obrte 15. stoljeća, navodi među ostalima i krznare pojmom *varoteri*.¹³ Ni Praga ne navodi neku zasebnu bratovštinu potonjih, što također ide u prilog pretpostavci da je bratovština zadarskih kožara (*pelliccai*) okupljala oko sebe i krznare (*varoteri*), odnosno da je riječ o istovjetnoj bratovštini. Upitno je, stoga, je li bratovština krznara uopće djelovala u crkvi Sv. Marije Velike, koja je porušena 1570. godine,¹⁴ kako to tvrdi Bianchi.¹⁵

Vrijedne podatke o crkvi Sv. Spasa u Zadru ostavila su dvojica apostolskih vizitatora: Agostin Valier 1579. godine i Michele Priuli 1603. godine u svojim izvješćima. U Valierovu izvješću iz 1579. godine crkva se navodi titularom Sv. Spasa (*Sancti Saluatoris*), a izrijekom je navedeno da je u njoj tada djelovala bratovština kožara (*confraternitatem pellizzariorum*). U crkvi su bila četiri oltara: glavni oltar sa starom palom (*habet palam ueterem*), posvećen Blaženoj Djevici Mariji, oltar sv. Lucije, oltar sv. Stjepana i oltar sv. Fabijana i Sebastijana. Za potonji je navedeno da pripada bratovštini kožara (*consecratum est dictam confraternitatis et habet palam ueterem, crucem in medio, candelabra lignea*).¹⁶ Oltari su vjerojatno bili dotrajali jer je apostolski vizitator odredio da se obnove pale na glavnome

referred to by apostolic visitor Valier in 1579 as *confraternitatem pellizzariorum*, for which Bianchi claims “it later joined the confraternity of leather-workers (*varateri*)”. In Venetian dialect, these two Italian words actually refer to the same trade – those who produce, process and trade in leather and furs.¹⁰ Also, the Church of the Holy Savior had an altar dedicated to Ss. Fabian and Sebastian much earlier than Bianchi claims, which justifies the assumption that it was the same confraternity – the one that A. de Benvenuti calls *dei SS. Fabiano e Salvatore, dei pellicciai, con sede nella chiesa di S. Salvatore*.¹¹ In his work *Zara nel Rinascimento*, Giuseppe Praga mentions a confraternity called *dei ss. Fabiano e Sebastiano dei pellicciai a s. Salvatore*¹² and, further in the text, when describing crafts in the 15th-century Zadar, he mentions furriers – *varoteri*.¹³ He too does not mention any separate confraternity of furriers, which supports the assumption that the confraternity of Zadar leather-workers (*pelliccai*) also included furriers (*varoteri*); in other words, that it was the same confraternity. It raises the question whether the confraternity of furriers actually existed at the Church of St. Mary the Greater, that was torn down in 1570,¹⁴ according to Bianchi.¹⁵

In their reports, two apostolic visitors, Agostin Valier in 1579 and Michele Priuli in 1603, left valuable information about the Church of the Holy Savior in Zadar. In Valier’s 1579 report, the church is called by the name of the Holy Savior (*Sancti Saluatoris*). The report expressly states that a confraternity of leather-workers (*confraternitatem pellizzariorum*) flourished at it at the time and that there were four altars in the church: main altar with an old pall (*habet palam ueterem*), dedicated to Blessed Virgin Mary; St. Lucia’s altar; St. Stephen’s altar; and the

¹⁰ Pojam *varoter* podrijetlo vuče od pojma *vaio* (vrsta dvobojne tamno-svijetle kože), a u mletačkome dijalektu označavao je kožare odnosno krznare (*pellicciaio*). Usp. Boerio 1867: 780; Cortelazzo 2007: 1453.

¹¹ Izgledno je da je A. de Benvenuti pogrešno zapisao SS. *Fabiano e Salvatore* umjesto SS. *Fabiano e Sebastiano*. Usp. Benvenuti 1944: 347.

¹² Praga 1935: 8.

¹³ Praga 1935: 9.

¹⁴ O crkvi Sv. Marije Velike v. više kod: Vežić 1975: 119–140.

¹⁵ Bianchi 1877: 431.

¹⁶ Italija (dalje: IT), Archivio Apostolico Vaticano (dalje: AAV), Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap. 78, Jadrensis: 55r.

¹⁰ The word *varoter* derives from the word *vaio* (a type of two-toned dark-and-light leather), which meant leather-workers or furriers (*pellicciaio*) in Venetian dialect. Cf. Boerio 1867: 780; Cortelazzo 2007: 1453.

¹¹ There is a fair chance that A. de Benvenuti mistakenly wrote down SS. *Fabiano e Salvatore* instead of SS. *Fabiano e Sebastiano*. Cf. Benvenuti 1944: 347.

¹² Praga 1935: 8.

¹³ Praga 1935: 9.

¹⁴ For more on the Church of St. Mary the Greater, see Vežić 1975: 119–140.

¹⁵ Bianchi 1877: 431.

oltaru i oltaru sv. Fabijana i Sebastijana.¹⁷ Dakle, izvješće apostolskoga vizitatora Valiera zorno pokazuje da su oltar sv. Fabijana i Sebastijana i bratovština kožara postojali u crkvi Sv. Spasa i 1579. godine, što opovrgava Bianchijeve navode da je oltar podignut 1610. godine.¹⁸ Valier je naveo da bratovština kožara (*S. Sebastiano dei uaroteri*) ima dobre statute i uredne račune, ali da nema nikakvih prihoda osim milostinje.¹⁹ Uz to, dokument iz fonda zadarskoga kneza koji je citirala M. Stagličić također ide u prilog pretpostavci da je bratovština krznara (*varoteri*) odnosno kožara (*pellizeri*) jedna te ista bratovština. Riječ je o parnici između bratovštine kožara i njezina gastalda Mihovila Palinića, vjerojatno podrijetlom iz Bosne (*Michiel Palineo Bosnese*), oko natpisa koji je bio postavljen nad oltarom sv. Fabijana i Sebastijana u crkvi sv. Antuna opata nakon dovršenja njegove izgradnje 1654. godine. U dokumentu se ista bratovština naziva prvotno *Scola di varotteri*,²⁰ a potom *Scola di Pellizeri*.²¹ S obzirom na to, u radu se dalje rabi isključivo pojam „bratovština kožara“, koji pretpostavlja i krznare, odnosno sve obrtnike povezane s tim zanatom.

U opisu zadarskih bratovština Vladislav Cvitanović naveo je da je bratovština kožara osnovana 1410. godine, pod pokroviteljstvom sv. Fabijana, u crkvi sv. Antuna opata, a da se služila oltarom sv. Sebastijana, bratovštine brodograditelja. U podnožnoj bilješci Cvitanović je naveo da bratovštinu kožara spominju Praga i Benvenuti u crkvi Sv. Spasa u 15. stoljeću.²² Bratovština kožara sigurno je bila u crkvi Sv. Spasa u 15. stoljeću jer je spomenuta u oporuci zadarskoga trgovca Petra Venturinova od 12. studenoga 1439. godine. Petar Venturinov oporučno je ostavio bratovštini kožara u crkvi Sv. Spasa (*fratralie pelipariorum in ecclesia Sancti Saluatoris*) 20 libri godišnje (*in perpetuum*) od prihoda svojih posjeda u Tuklječanima s obvezom misnoga slavlja na

altar of Ss. Fabian and Sebastian. This last one is said to belong to Confraternity of Leather-Workers (*consecratum est dictam confraternitatis et habet palam ueterem, crucem in medio, candelabra lignea*).¹⁶ The altars were probably worn out, because the apostolic visitor Valier ordered the palls on the main altar and the altar of Ss. Fabian and Sebastian to be replaced.¹⁷ Clearly, the Valier report confirms that both the altar of Ss. Fabian and Sebastian and the leather-workers' confraternity already existed at the Church of the Holy Savior in 1579, thus contesting Bianchi's claim that the altar was erected in 1610.¹⁸ Valier says that Confraternity of Leather-Workers (*S. Sebastiano dei uaroteri*) had well-written articles of association and that their books were in order, but they had no income other than charity.¹⁹ A document from the holdings of the Zadar Rector, quoted by M. Stagličić, also supports the assumption that the confraternities of leather-workers (*varoteri*) and furriers (*pellizeri*) were actually one and the same confraternity. The document in question reports on a litigation between Confraternity of Leather-Workers and its gastald Mihovil Palinić, probably of Bosnian origin (*Michiel Palineo Bosnese*), concerning the inscription installed above the altar of Ss. Fabian and Sebastian in the Church of St. Anthony the Abbot upon the altar's completion in 1654. In the document, the confraternity is first referred to as *Scola di varotteri*²⁰ and then as *Scola di Pellizeri*.²¹ Further in the text of this document, only the term confraternity of leather-workers is used, comprising furriers and all other craftsmen connected with this trade.

When describing the Zadar confraternities, Vladislav Cvitanović specifies that Confraternity of Leather-Workers was established in 1410 at the Church of St. Anthony the Abbot, under the auspices of St. Fabian, and that it used the altar of St. Sebastian that belonged to Confraternity of Shipbuilders. In a

¹⁷ IT-AAV, Congr. vescovi e Regolari, Visita Ap. 78: 55v.

¹⁸ Bianchi 1877: 431.

¹⁹ IT-AAV, Congr. vescovi e Regolari, Visita Ap. 78: 91v.

²⁰ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Antonio Alvise Marcello 1653.–1655., kut. 29, knj. II, fol. 157.

²¹ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Antonio Alvise Marcello 1653.–1655., kut. 29, knj. II, fol. 158.

²² Cvitanović 1964: 461, bilj. 28.

¹⁶ IT-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap. 78, Jadrensis: 55r.

¹⁷ IT-AAV, Congr. vescovi e Regolari, Visita Ap. 78: 55v.

¹⁸ Bianchi 1877: 431.

¹⁹ IT-AAV, Congr. vescovi e Regolari, Visita Ap. 78: 91v.

²⁰ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Antonio Alvise Marcello 1653.–1655., box 29, vol. II, fol. 157.

²¹ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Antonio Alvise Marcello 1653.–1655., box 29, vol. II, fol. 158.

trima crkvenim oltarima: na glavnome oltaru, desnome oltaru posvećenome Blaženoj Djevici Mariji i na lijevome oltaru posvećenome sv. Katarini, djevici i mučenici.²³ U vizitaciji zadarskih crkava iz 1517. godine pri opisu crkve Sv. Spasa nije izrijekom spomenuta bratovština kožara. U opisu crkve 1517. godine navedeno je da su u njoj četiri oltara, a imala je zvonik s dva zvona. Crkva je bila pridodana nadbiskupskoj menzi, a u njoj su službu vršila trojica mansionara Zadarskoga kaptola.²⁴ Međutim, u Državnome arhivu u Veneciji (*Archivio di Stato di Venezia*) pohranjen je spis koji neupitno dokazuje da je bratovština kožara 1563./1564. godine djelovala u crkvi Sv. Spasa. Gastald bratovštine Antun Franković izvijestio je o dobrima (zemljišta, op. a.) oltara sv. Fabijana i Sebastijana u crkvi Sv. Spasa, koji pripadaju bratovštini kožara, a položeni su na lokalitetu Smiljevac.²⁵

U spisima zadarskih knezova iz 17. stoljeća pohranjen je prijepis izvornika zadarskoga nadbiskupa Minuccija Minuccija (1596. – 1604.) kojom se bratovštini zadarskih kožara potvrđuje pravo služnosti oltarom sv. Fabijana i Sebastijana u crkvi Sv. Spasa u Zadru. U prilogu radu donosi se prijepis i presliku dokumenta (Prilog 1 i 3). U dokumentu je navedeno da je bratovštini to pravo dodijelio netko od prethodnika nadbiskupa Minuccija, a on ga je potvrdio 13. ožujka 1598. godine *in perpetuum*. Bratovština je prigodom nadbiskupove vizitacije crkve zbog skromnih prihoda zatražila dopuštenje za izgradnju jednoga skladišta, najvjerojatnije za najam, što je zadarski nadbiskup Minuccio odobrio. O prostornome položaju za izgradnju novoga skladišta navedene su sljedeće granice: *partem Curiae*

footnote, Cvitanović says that Praga and Benvenuti mentioned Confraternity of Leather-Workers at the Church of the Holy Savior in the 15th century.²² It is beyond doubt that Confraternity of Leather-Workers flourished in the Church of the Holy Savior in the 15th century, because it is mentioned in the will of Zadar merchant Petar Venturinov, dated 12 November 1439. Venturinov bequeathed to Confraternity of Leather-Workers at the Church of the Holy Savior (*fratralie pelipariorum in ecclesia Sancti Saluatoris*) 20 librae per year (*in perpetuum*), which amount was to be allocated from the income from his estates in Tuklječani. His will was also that masses be celebrated at three church altars: the main altar, the one to the right (dedicated to Blessed Virgin Mary) and the one to the left (dedicated to St. Catherine the Virgin and Martyr).²³ In the description of the Church of the Holy Savior in the report on the 1517 visitation to Zadar's churches, the said Confraternity of Leather-Workers is not expressly mentioned. The description only specifies that there are four altars in the church and that it has a bell-tower with two bells. The church was added to the archbishop's mensa and three beneficed priests (*mansionarii*) of the Zadar Chapter were celebrating Mass in it.²⁴ However, the State Archives in Venice (*Archivio di Stato di Venezia*) contain a document proving beyond doubt that Confraternity of Leather-Workers flourished under the auspices of the Church of the Holy Savior in 1563/1564. In the document, the Confraternity's gastald Antun Franković reports on the goods (landed property – author's remark) belonging to Confraternity of Leather-Workers' altar of Ss. Fabian and Sebastian in the Church of the Holy Savior, located in Smiljevac.²⁵

²³ HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, *Baptista Marci de Venetiis* (1439. – 1452.), b. unica, fasc. I, fol. 7v.

²⁴ HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, *Marcus Aurelius Sonzonius* (1513. – 1548.), b. unica, *Pars Visitationis Ecclesiarum Jadrae* 1517.

²⁵ *Io Mistro Antonio Francouich Gastaldo della frataglia delli Piliceri do in nota come l'Altar de Santo Fabiano e Sebastiano nella chiesa di Santo Saluatore ha li infatti beni che spettano a essa fraternita de piliceri cinque gognali di terra uignata in luocho chiamato Smigleuaz*. Italija (dalje: IT), Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASVe), fondo 0450, Soprintendenti alle decime del clero (dalje: 0450), pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583*, neozn. fol.

²² Cvitanović 1964: 461, n. 28.

²³ HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, *Baptista Marci de Venetiis* (1439.–1452.), b. unica, fasc. I, fol. 7v.

²⁴ HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, *Marcus Aurelius Sonzonius* (1513.–1548.), b. unica, *Pars Visitationis Ecclesiarum Jadrae* 1517.

²⁵ *Io Mistro Antonio Francouich Gastaldo della frataglia delli Piliceri do in nota come l'Altar de Santo Fabiano e Sebastiano nella chiesa di Santo Saluatore ha li infatti beni che spettano a essa fraternita de piliceri cinque gognali di terra uignata in luocho chiamato Smigleuaz*. IT-ASVe, fondo 0450, Soprintendenti alle decime del clero (f. 0450), pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583*, unmarked fol.

*cuius fines esse dicuntur a Quirina quedam Domus Reuerende Domine Monialium Sanctae Catherinae a Borea uia publica a trauersa supradicta Ecclesia et ab austro dicta Curia mediante portula per quam de Ecclesia itur in dictam Curiam.*²⁶ Nadbiskupovu odluku potvrdio je i apostolski vizitator Michele Priuli dana 19. svibnja 1603. godine.²⁷ Tijekom Priulijeve vizitacije crkve Sv. Spasa u izvješću je ponovno spomenuta bratovština kožara na oltaru sv. Fabijana i Sebastijana (*Visitavit altare SS. Fabiani et Sebastiani consecratum in quo est Confraternitas pellionum*).²⁸

ULAZAK BRATOVŠTINE SV. ANTUNA OPATA U CRKVU SV. SPASA I SPOR OKO PRAVA SLUŽNOSTI CRKVOM S BRATOVŠTINOM KOŽARA

Bianchi je, nadalje, pogrešno naveo da je bratovština pod titulom sv. Antuna opata ustanovljena u crkvi Sv. Spasa 1532. godine, nakon čega joj izmijenjen titular.²⁹ Bianchijeva tvrdnja ne stoji jer je bratovština sv. Antuna opata ušla u crkvu Sv. Spasa tek 1619. godine. Naime, u kopiji isprave zadarskoga nadbiskupa i apostolskoga vizitatora i reformatora za Dalmaciju Oktavijana Garzadorija (1624. – 1639.) od 11. travnja 1625. godine izrijekom je navedeno da je zadarski nadbiskup Luka Stella (1615. – 1624.) 5. travnja 1619. godine, iz nepoznatoga razloga, dodijelio bratovštini sv. Antuna opata crkvu Sv. Spasa *in usum deseruiendi et deseruire faciendi in diuinis, ac exercendi eorum pia instituta*.³⁰ U prilogu radu donosi se prijepis i preslika dokumenta (Prilog 2 i 4). S obzirom na to da se bratovština pod titulom sv. Antuna okupljala u vrijeme

The documents of the Zadar rectors from the 17th century include a transcript of the original document of Zadar Archbishop Minuccio Minucci (1596 – 1604), confirming the Zadar-based Confraternity of Leather-Workers' nonpossessory right to use the altar of Ss. Fabian and Sebastian in the Church of Holy Savior in Zadar. The figures accompanying this paper include the transcript and a copy of the document (Appendix 1 and Appendix 3). The document specifies that the right to use the altar was granted to the Confraternity by one of archbishop Minucci's predecessors and that he confirmed it *in perpetuum* on 13 March 1598. Being of modest income, the Confraternity requested the archbishop's permission to build a storehouse – probably for rental. Archbishop Minuccio approved it. The document also specifies the location of the future storehouse: *partem Curiae cuius fines esse dicuntur a Quirina quedam Domus Reuerende Domine Monialium Sanctae Catherinae a Borea uia publica a trauersa supradicta Ecclesia et ab austro dicta Curia mediante portula per quam de Ecclesia itur in dictam Curiam*.²⁶ The archbishop's decision was confirmed by the apostolic visitor Michele Priuli on 19 May 1603.²⁷ The report on Priuli's visitation is another document that mentions Confraternity of Leather-Workers at the altar of Ss. Fabian and Sebastian in the Church of the Holy Savior (*Visitavit altare SS. Fabiani et Sebastiani consecratum in quo est Confraternitas pellionum*).²⁸

CONFRATERNITY OF ST. ANTHONY THE ABBOT JOINING THE CHURCH OF THE HOLY SAVIOR; DISPUTE WITH CONFRATERNITY OF LEATHER-WORKERS ABOUT THE RIGHT TO USE THE CHURCH

Bianchi also erroneously stated that a confraternity named St. Anthony the Abbot was established at the Church of the Holy Savior in 1532 and that later

²⁶ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.), kut. 17, fol. 87r.

²⁷ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.), kut. 17, fol. 87v.

²⁸ IT-AAV, Visit. Eccles. Dalmat., Jadrensis, Miscellanea Armad. VII, vol. 101: 704r.

²⁹ Bianchi 1877: 431.

³⁰ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.), kut. 17, fol. 88r.

²⁶ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.), box 17, fol. 87r.

²⁷ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.), box 17, fol. 87v.

²⁸ IT-AAV, Visit. Eccles. Dalmat., Jadrensis, Miscellanea Armad. VII, vol. 101: 704r.

Priulijeve vizitacije na istoimenome oltaru u crkvi sv. Krševana,³¹ moguće je da je bratovština odatle prešla u crkvu Sv. Spasa. Iz računskih spisa bratovštine, koji su pohranjeni u Državnome arhivu u Zadru, razvidno je da je ona ostvarivala interakcije s redovnicima Sv. Krševana i nakon što je prešla u crkvu Sv. Spasa. Česti su upisi o plaćanju livela i ostalih podavanja Samostanu sv. Krševana,³² a znakovito je da su zadarski benediktinci svake godine slavili godišnjicu (*anniversario*) za duše preminulih bratima u crkvi sv. Krševana.³³ Dakle, očite su poveznice između samostana odnosno crkve sv. Krševana u Zadru i bratovštine sv. Antuna opata.

Nakon ulaska bratovštine sv. Antuna opata u crkvu Sv. Spasa prionulo se njezinoj baroknoj obnovi 1623. godine. Nakon obnove postavljen je u crkvi veliki tektonski glavni oltar, za koji je naručena pala sv. Antuna opata.³⁴ Stoga, o postupnoj promjeni titulara crkve Sv. Spasa u crkvu sv. Antuna opata može se govoriti tek nakon 1623. godine, tim više što je zadarski knez potvrdio bratovštinu pod titulom sv. Antuna opata 1624. godine,³⁵ a i u dokumentu apostolskoga vizitatora i reformatora Dalmacije, zadarskoga nadbiskupa Oktavijana Garzadorija iz 1625. godine ona se i dalje naziva crkvom Sv. Spasa.

Naime, ulazak bratovštine sv. Antuna opata u crkvu Sv. Spasa, u kojoj je od svojih početaka djelovala bratovština kožara, uzrokovao je prijepore između dviju bratovština oko prava služnosti nad crkvom zbog čega je 1625. godine zadarski nadbiskup Garzadori u svojstvu apostolskoga vizitatora i reformatora Dalmacije donio u 11 točaka uredbe o međusobnome odnosu dvaju bratovština u crkvi Sv. Spasa, odnosno sv.

it was renamed.²⁹ Bianchi's statement is incorrect because Confraternity of St. Anthony the Abbot joined the Church of the Holy Savior only in 1619. The copy of the charter issued on 11 April 1626 in the name of Ottaviano Garzadori, Archbishop of Zadar and apostolic visitor and reformer for Dalmatia (1624–1639), expressly says that, for unknown reasons, Zadar archbishop Luka Stella (1615–1624) allowed Confraternity of St. Anthony the Abbot on 5 April 1619 to use the Church of the Holy Savior: *in usum deseruiendi et deseruire faciendi in diuinis, ac exercendi eorum pia instituta*.³⁰ The figures with this paper include a transcript and copy of this document (Appendix 2 and Appendix 4). As a confraternity under the title of St. Anthony gathered around the altar of the same name in St. Chrysogonus' Church at the time of Priuli's visitation,³¹ it is possible that the confraternity later moved on to the Church of the Holy Savior. The confraternity's accounting books, kept in the State Archives in Zadar, indicate that they continued their interactions with the St. Chrysogonus monks even after moving on to the Holy Savior. The books include many entries relating to payments of livel and other levies to the Monastery of St. Chrysogonus;³² also, symptomatically, every year the Benedictines of Zadar celebrated in St. Chrysogonus' Church the anniversary (*anniversario*) for the souls of their deceased brethren.³³ The connections between the Zadar's Monastery/Church of St. Chrysogonus and Confraternity of St. Anthony the Abbot are therefore obvious.

After having received Confraternity of St. Anthony the Abbot under its auspices, the Church of the Holy Savior underwent a Baroque-style reconstruction in 1623. A large main altar of the tectonic type, for which a St. Anthony the Abbot's

³¹ *Visitavit Altare Sancti Antonij consecratum in quo adest Confraternitas Sancti Antonij, ordinavit Iconium, renouari crucem, et candelabra, et pingi parapetus ex asseribus iam factum*. IT-AAV, Visit. Eccles. Dalmat., Jadrensis, Miscellanea Armad. VII, vol. 101: 655v.

³² Usp. HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, br. 149, fol. 20v, fol. 23r, fol. 26r.

³³ HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, br. 149, fol. 27r.

³⁴ Usp. Stagličić 1995: 63–64.

³⁵ Bianchi 1877: 496; Cvitanović 1964: 465.

²⁹ Bianchi 1877: 431.

³⁰ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.)*, box 17, fol. 88r.

³¹ *Visitavit Altare Sancti Antonij consecratum in quo adest Confraternitas Sancti Antonij, ordinavit Iconium, renouari crucem, et candelabra, et pingi parapetus ex asseribus iam factum*. IT-AAV, Visit. Eccles. Dalmat., Jadrensis, Miscellanea Armad. VII, vol. 101: 655v.

³² Cf. HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, no. 149, fol. 20v, fol. 23r, fol. 26r.

³³ HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, no. 149, fol. 27r.

Antuna opata.³⁶ Bratovštini kožara, okupljenoj oko oltara sv. Fabijana i Sebastijana, dodijeljen je prostor na kojem se nalazio oltar Blažene Djevice Marije, kao i grobnice za bratime koje je ona izradila u crkvi. Na tome mjestu bratovština je izgradila novi oltar u čast sv. Fabijana i Sebastijana, a izgradnja je započela nakon kuge 1630. godine, a dovršena je 1654. godine, o čemu je izvijestila M. Stagličić.³⁷ Neupitno je, dakle, da to nikako nije prvi oltar podignut u čast sv. Fabijana i Sebastijana u crkvi Sv. Spasa, odnosno sv. Antuna opata, nego oltar podignut u čast svetcima zaštitnicima bratovštine kožara na novome mjestu, nakon barokne obnove crkve.

Zadarski nadbiskup i apostolski vizitator i reformator Dalmacije Garzadori objema je bratovštinama dodijelio po jedan ključ crkve Sv. Spasa kako bi se njome mogle slobodno služiti. Uporaba crkvenih zvona bila je zajedničko pravo obaju bratovština. Bratovštine kožara i sv. Antuna opata mogle su prikupljati milostinju isključivo za vrijeme slavlja misa na njihovim oltarima. Nadbiskup je odredio da prvenstvo pri služenju misa u crkvi ima bratovština sv. Antuna opata, osim na dan sv. Fabijana i Sebastijana, kada je to prvenstvo pripadalo bratovštini kožara. Bratovština sv. Antuna opata mogla se slobodno služiti crkvenim prostorom i nadograđivati ga, iz čega je bio isključen prostor oko oltara Blažene Djevice Marije i spomenutih grobnica bratima bratovštine kožara.³⁸ S južne strane (*ostro*) crkve Sv. Spasa nalazilo se dvorište (*corte*) koje je nadbiskup Garzadori dao na korištenje bratovštini sv. Antuna opata za izgradnju, uz klauzulu da je dužna godišnje plaćati bratovštini kožara 20 lira najamnine ili ostalih prihoda jednake vrijednosti. Druga klauzula odnosila se na zabranu izgradnje na dijelu dvorišta

pall was commissioned, was erected in it after the reconstruction.³⁴ This is why gradual renaming of the Church of the Holy Savior into the Church of St. Anthony the Abbot could have begun only after 1623: While Zadar's rector confirmed the confraternity under the name St. Anthony the Abbot in 1624,³⁵ Zadar's archbishop Ottaviano Garzadori still refers to the church as the Church of the Holy Savior in a 1625 document.

When Confraternity of St. Anthony the Abbot joined the Church of the Holy Savior, to which Confraternity of Leather-Workers had already been attached, a dispute between the two confraternities arose over the right to use the church. This is why archbishop Garzadori, in the capacity of the apostolic visitor and reformer of Dalmatia, issued in 1625 an 11-point decree regulating their mutual relationship at the Church of the Holy Savior or St. Anthony the Abbot.³⁶

Confraternity of Leather-Workers that gathered around the altar of Ss. Fabian and Sebastian was assigned the space in the church that included the altar of Blessed Virgin Mary and the tombs that this confraternity had built for their brethren. According to M. Stagličić, the confraternity started erecting a new altar there in 1630, after the plague. Dedicated to the same saints, the altar was completed in 1654.³⁷ Obviously, there is no doubt that this was not the first altar in the Church of the Holy Savior / St. Anthony the Abbot that was erected to honor the patron saints of the leather-workers' confraternity on a new spot, after the church's Baroque-style reconstruction.

Garzadori, archbishop of Zadar and apostolic visitor and reformer of Dalmatia, assigned a key to the Church of the Holy Savior to each confraternity, so that they could use the church. Both confraternities had the right to use the church bells. They were allowed to

³⁶ Na te uredbe zadarskoga nadbiskupa i apostolskoga vizitatora Garzadorija bratovština sv. Antuna opata pozvala se 1723. godine kada je kapelan bratovštine kožara htio uvesti novi običaj (*la noua introduzione pretesa dal Reuerendo Capelan della scuola de pelizari*) da se tijekom mise pjeva poslanicu i evanđelje na hrvatskome jeziku (*nel idioma Illirica*). HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, br. 149, fol. 115–116.

³⁷ Stagličić 1955: 63.

³⁸ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.)*, kut. 17, fol. 88r.

³⁴ Cf. Stagličić 1995: 63–64.

³⁵ Bianchi 1877: 496; Cvitanović 1964: 465.

³⁶ Confraternity of St. Anthony the Abbot invoked archbishop and apostolic visitor Garzadori's decree in 1723, when the chaplain of Confraternity of Leather-Workers intended to introduce a new custom (*la noua introduzione pretesa dal Reuerendo Capelan della scuola de pelizari*) of singing epistles and gospels in Croatian language during Mass (*nel idioma Illirica*). HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, no. 149, fol. 115–116.

³⁷ Stagličić 1955: 63.

koji je bratovština kožara iznajmila Šimunu Colombiniju, na kojemu je on posjedovao kuću, a koja bi mu zaklonila pogled. Jednako je bratovština sv. Antuna opata bila dužna ustupiti jedan manji dio budućega zdanja bratovštini kožara, koji je trebao poslužiti za sakristiju. Nadbiskup Garzadori dodijelio je bratovštini sv. Antuna opata pravo nadogradnje iznad crkvenoga svoda (*laquear*). Bratovštini sv. Antuna opata, prema nadbiskupovoj odredbi, pripadale su $\frac{3}{4}$ svijeća prikupljenih za sprovodnih obreda u crkvi, dok je četvrtinu svijeća trebala podavati nadbiskupu ili njegovim nasljednicima. Bratovština sv. Antuna opata bila je dužna brinuti se o obnovi crkve, a godišnje je u znak priznavanja nadbiskupove ovlasti nad crkvom bila dužna dati nadbiskupu, odnosno njegovim nasljednicima jednu uskrsnu svijeću (*cereum*) od bijeloga voska.³⁹ Iz tih odredbi može se zaključiti da je određena prednost ipak dana bratovštini sv. Antuna opata u odnosu na bratovštinu kožara. Je li bila riječ o dekadenciji bratovštine kožara ili o značajnijoj društvenoj ulozi bratovštine sv. Antuna opata u gradu, za sada nije poznato.⁴⁰

Unatoč činjenici da su u crkvi Sv. Spasa, odnosno sv. Antuna opata, djelovale istodobno bratovštine kožara i sv. Antuna opata, septemanarima Zadarskoga kaptola i dalje je potvrđeno pravo, prema ustaljenomu običaju u zadarskim crkvama pod titulom jednostavnih nadarbina, slaviti svete mise u tjednu kada su za to bili zaduženi.⁴¹ Konačno, tako je zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadori pravno uredio suživot različitih crkvenih tijela u crkvi Sv. Spasa, odnosno sv. Antuna opata u prvoj polovini 17. stoljeća, a bratovštine kožara i sv. Antuna opata djelovale su u toj zadarskoj crkvi, prema Cvitanoviću, sve do 1808. godine kada je nestala crkva, a

collect charity only during masses at their respective altars. The archbishop decreed that Confraternity of St. Anthony the Abbot should have precedence in celebrating Mass, except on Ss. Fabian and Sebastian's Day, when Confraternity of Leather-Workers should have precedence. Confraternity of St. Anthony the Abbot had the free use of the church and the right to make additions in it, with the exception of the area around the altar of Blessed Virgin Mary and the tombs belonging to Confraternity of Leather-Workers.³⁸ Archbishop Garzadori granted Confraternity of St. Anthony the Abbot the use of the courtyard (*corte*) on the church's southern side (*ostro*), provided they paid to the leather-workers' confraternity a 20 lira rent per year or an equivalent value in some other form. Another clause banned any construction work in the part of the courtyard leased to Šimun Colombini, not to affect the view from his house that was located there. Also, Confraternity of St. Anthony the Abbot was obliged to relinquish a small part of the future structure to Confraternity of Leather-Workers for their sacristy. Archbishop Garzadori granted Confraternity of St. Anthony the Abbot the right to build additions above the paneled ceiling (*laquear*). He also decreed that three quarters of all the candles that remain from church funerals should belong to the confraternity, while the remaining quarter should belong to the bishop or his successors. Confraternity of St. Anthony the Abbot was responsible for church maintenance. Also, in recognition of the archbishop's authority over the church, the confraternity was obliged to present him or his successors with one Easter candle (*cereum*) made of white wax.³⁹ The above provisions suggest Confraternity of St. Anthony the Abbot indeed had certain precedence over Confraternity of Leather-Workers. It is still unknown whether it was merely decadence on the part of the latter confraternity or perhaps a result of a more relevant social role of the former one.⁴⁰

³⁹ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.)*, kut. 17, fol. 88v.

⁴⁰ Naime, dosad objavljena znanstvena istraživanja pokazuju da je broj kožara u Zadru u prvoj polovini 16. stoljeća činio visoki udio od ukupnoga broja obrtnika, dok je u 17. stoljeću zamjetno opadanje broja kožara u gradu. Usp. Raukar *et al.* 1987: 255, 384.

⁴¹ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.)*, kut. 17, fol. 88v–89r.

³⁸ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.)*, box 17, fol. 88r.

³⁹ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.)*, box 17, fol. 88v.

⁴⁰ The research published so far indicates that leather-workers accounted for a major share of all craftsmen in Zadar in the first half of the 16th century. In the 17th century, a noticeable drop in the number of leather-workers was recorded. Cf. Raukar *et al.* 1987: 255, 384.

bratovštine dokinute.⁴² No izglednije je da su obje bratovštine u njoj djelovale do 1807. godine kada je crkva desakralizirana i postala državnim dobrom.

Osim barokne obnove crkve sv. Antuna opata u 17. stoljeću, izvornici potvrđuju da je istoime na bratovština redovito ulagala sredstva u njezinu obnovu i u 18. stoljeću. Iz računskih spisa doznaje se da je crkva bila obnovljena u razdoblju 1732. – 1733. godine. Tada je obnovljeno njezino krovništvo, uređeno pjevalište (*cantoria*) i postavljene su nove orgulje⁴³ koje je izradio majstor Antun Ljudevit de Moyses, odvjetak poznate obitelji graditelja orgulja.⁴⁴

Svetište crkve sv. Antuna opata bilo je pregrađeno tijekom 19. stoljeća, a crkva je kasnije bila prilagođena raznim namjenama. Zanimljivo je da je početkom ožujka 1861. godine odlučeno da se crkva obnovi za potrebe novoustaljenoga Dalmatinskog sabora, koji je u prostoru crkve sv. Antuna opata ostao od 1861. do 1912. (1918.) godine. Nakon Rapalskoga ugovora crkva je bila predana Katoličkoj akciji za kršćanski odgoj mladeži, a u Drugome svjetskom ratu zgrada je postala vojna ambulanta talijanskoga garnizona te je srušena potkraj 1943. godine, u vrijeme sustavnoga bombardiranja grada, kako je navela M. Stagličić.⁴⁵

ZAKLJUČAK

Na temelju izvornoga arhivskog gradiva u fondu zadarskih knezova Državnoga arhiva u Zadru i izvješća apostolskih vizitatora Dalmacije u 16. i 17. stoljeću može se sa sigurnošću utvrditi da je bratovština kožara od svojega utemeljenja djelovala u zadarskoj crkvi Sv. Spasa, a da je bratovština pod titulom sv. Antuna opata prenijela svoje sjedište u tu crkvu tek u prvoj polovini 17. stoljeća, prema odredbi zadarskoga nadbiskupa Luke Stelle. Nakon

Despite the fact that Confraternity of Leather-Workers and Confraternity of St. Anthony the Abbot flourished simultaneously in the Church of the Holy Savior / St. Anthony the Abbot, the hebdomadary priests of the Zadar Chapter still had the right to celebrate Mass in the weeks they were supposed to do it in accordance with the regular practice in Zadar's churches sinecure.⁴¹ This was how Zadar's archbishop Ottaviano Garzadori regulated the coexistence of various church bodies in the Church of the Holy Savior / St. Anthony the Abbot in the first half of the 17th century. According to Cvitanović, the confraternities flourished in this church as long as until 1808, when the church was gone and the confraternities were abolished.⁴² However, it is more likely that both confraternities were active there until 1807, when the church was desacralized and became a state property.

According to original documents, Confraternity of St. Anthony the Abbot not only helped the church's Baroque-style reconstruction in the 17th century; it also regularly financed its renovations in the 18th century. Ledgers indicate that the church was renovated in 1732 – 1733, when its roof frame was reconstructed, singing gallery (*cantoria*) improved and a new pipe organ installed⁴³ (the organ was built by master Antun Ljudevit de Moyses, a descendant of a line of acclaimed organ-builders).⁴⁴

The chancel of the Church of St. Anthony the Abbot was partitioned in the 19th century and the church was later adapted for various purposes. Interestingly, in early March 1861, it was decided that the church should be renovated to fit the needs of the newly-established Diet of Dalmatia, which was to perform its activities in the church premises. The

⁴² Cvitanović 1964: 461, 465.

⁴³ Cjeloviti troškovnik izrade orgulja, pjevališta i obnove krovništva crkve pohranjen je u računskim spisima bratovštine. HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, br. 149, fol. 30r–v.

⁴⁴ Ljudevit Moyses bio je u srodstvu s Moysesom de Moyses, a razvidno je da je u prvoj polovini 18. stoljeća djelovao u Zadru te obnovio ili izgradio niz orgulja u zadarskim crkvama. Usp. Bošković 1976: 7; Goja 2014: 149, bilj. 30.

⁴⁵ Stagličić 1995: 64–65.

⁴¹ HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.)*, box 17, fol. 88v–89r.

⁴² Cvitanović 1964: 461, 465.

⁴³ The cost estimate for the roof frame, singing gallery and pipe organ has been preserved, together with other receipts and payments of the Confraternity. HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji, *Bratovština Sv. Antuna Opata*, no. 149, fol. 30r–v.

⁴⁴ Ljudevit Moyses was related to Moyses de Moyses. It is certain that he flourished in Zadar in the first half of the 18th century and that he renovated or built a number of organs in Zadar's churches. Cf. Bošković 1976: 7; Goja 2014: 149, n. 30.

barokne obnove crkve 1623. godine može se govoriti o postupnoj promjeni njezina titulara iz crkve Sv. Spasa u crkvu sv. Antuna opata. Prijelaz bratovštine sv. Antuna opata u crkvu Sv. Spasa inicirao je spor s bratovštinom kožara oko prava služnosti tom crkvom. Konačno, 1625. godine zadarski nadbiskup i apostolski vizitator i reformator Dalmacije Oktavijan Garzadori uredio je međusobna prava obaju bratovština u crkvi Sv. Spasa, s naglaskom da je bratovština sv. Antuna opata ipak zadobila određenu prednost pred bratovštinom kožara. Ovo skromno razmatranje pokazatelj je nužnosti revizije povijesnih tvrdnji koje je o zadarskim crkvenim institucijama iznio povjesničar Carlo Federico Bianchi, a istraživanje i proučavanje arhivskih vrela pritom se pokazuje kao najučinkovitije metodološko sredstvo.

Diet remained in the Church of St. Anthony the Abbot from 1861 to 1912 (1918). Following the Treaty of Rapallo, the church building was submitted to Catholic Action for Christian Youth Education. In World War II, the building was turned into a military field surgery clinic of the Italian garrison. As such, it was destroyed in the systematic Allied bombing of the city in late 1943, says M. Stagličić.⁴⁵

CONCLUSION

Based on the original documents of the rectors of Zadar, kept in the State Archives in Zadar, and on the 16th and 17th-century reports of apostolic visitors of Dalmatia, we can safely say that Confraternity of Leather-Workers had been active in the Church of the Holy Savior in Zadar since its inception and that Confraternity of St. Anthony the Abbot moved its seat to this church not earlier than in the first half of the 17th century, by the decree of Zadar archbishop Luka Stella. Having undergone a Baroque-style reconstruction in 1623, the church gradually changed its name from the Holy Savior to St. Anthony the Abbot. When Confraternity of St. Anthony the Abbot joined the Church of the Holy Savior, a conflict arose with Confraternity of Leather-Workers about the right of use of the church premises. And lastly, Ottaviano Garzadori, archbishop of Zadar and apostolic visitor and reformer of Dalmatia, regulated in 1625 the mutual rights of the two confraternities in the Church of the Holy Savior. The sources suggest that Confraternity of St. Anthony the Abbot had a slight advantage over Confraternity of Leather-Workers. This unpretentious paper aims at showing the need to revise Carlo Federico Bianchi's historical claims about Zadar's church institutions. At that, research and studying of archive sources is confirmed as the most efficient methodology.

⁴⁵ Stagličić 1995: 64-65.

Prilog 1. *Prijepis dokumenta zadarskoga nadbiskupa Minuccija Minuccija od 13. ožujka 1598. godine.* Izvor: HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.)*, kut. 17, fol. 87r.

Appendix 1. *Transcript of Zadar archbishop Minuccio Minucci's document of 13 March 1598.* Source: HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.)*, box 17, fol. 87r.

(**fol. 87r**) Minutius Miserati(om)e Diuina Archiep(iscopu)s Jadren(sis). Dilectis nobis in Christo filiis moderno Gastaldioni et successoribus ac Confratribus p(rese)ntibus et futuris Confraternitatis Pelliparior(um) Jadren(sis) salutem in D(omi)no sempiternam. Humili petitioni u(est)rae coram nobis in Visitatione existentibus ex animo por(r)ectae qua significastis uos in Ecc(lesi)a S(anc)ti Saluatoris Ciuitatis huius mense n(ost)rae Archiepiscopali an(n)exa, ad Altare Sancto(um) Fabiani et Sebastiani usum de seruiendi et de seruire faciendi in diuinis ex Predecessor(um) nostror(um) concessione obtinere, et in subleuationem impensar(um) quas uos pauperes sustinetis in seruitutibus memoratis plurimum indigere parte boreali Curiae paruae eidem Ecc(lesi)ae coherentis in qua parte magazenu(m) unum inde locan(tem) ad subuentionem prefatam construere intenditis, pro cuiusq(ue) concessione nobis supplicastis, libenti animo ad uestram comoditatem an(n)uentes tenore p(rese)ntium auc(torita)te. Ordinaria et qua in parte fungimur, Vobis in perpetuum dum prefata (nomin)ata Confraternitas in dicta Ecclesia permanserit, et usum seruitutis ad dictum Altare habuerit in Diuinis memoratam partem Curiae cuius fines esse dicuntur a Quirina quedam Domus R(euerendarum) D(ominarum) Monialium Sanctae Catherinae, a Borea uia pub(lic)a, a trauesa sup(radic)ta Ecc(lesi)a et ab austro dicta Curia mediante portula per quam de Ecc(lesi)a a itur in dictam Curiam saluis uerioribus et(cetera). Per nos et in hoc Archiep(isco)patia N(ost)ro successores liberam a molestiis quorumcumq(ue) gratis concedimus ad prefatum effectum. Ita ut si quae ei onera incumbant Vos illa supportare et modestiam sectantes pro contigui loci reuerentia et ab omnib(us) illicitis et indebitis a iure uetitis ibidem abstinere p(er) uos et inquilinos uestros debeatis ut uos facturos plurimum in D(omi)no Confidimus. In quoru(um) fidem etc.

Datum Jadrae exArchiep(iscop)ali Palatio N(ost)ro Die Veneris XIII m(ens)is Martij 1598.

Minutius Archiepiscopus Jadren(sis)

Prilog 2. *Prijepis odredbi zadarskoga nadbiskupa i apostolskoga vizitatora i reformatora Oktavijana Garzadorija od 11. travnja 1625. godine.* Izvor: HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini* (1605–1633.), kut. 17, fol. 88r–89r.

Appendix 2. *Transcript of decree by Ottaviano Garzadori, Zadar archbishop and apostolic visitor and reformer, of 11 April 1625.* Source: HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, *Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini* (1605–1633.), box 17, fol. 88r–89r.

(**fol. 88r**) Octavianus Garzadorus miseratione Diuina Archie(pisco)pus Jadren(sis) ac in tota Prou(inc)ia Dalm(ati)ae ap(ostoli)cus Visitator Reformato et Delegatus

Iam fuerit et sit quod alias sub die decimo tertio m(ens)is Martii MDLXXXVIII Bone mem(orie) D(ominus) Minutius Archiepiscopus Jadren(sis) concesserit Confratrib(us) Pelliparior(um) existentibus in Ecclesia Sancti Saluatoris Jadrae partem cuiusdam paruae areae a parte australi eidem ecclesiae cohaerentem in subuentionem impensar(um) quas d(ict) i Confr(atr)es substinent in ministerium eorum altaris S(ancto)ru(m) Fabiani et Sebastiani existentis in d(ict)a ecclesia fueritq(ue) etiam, et sit quod Ill(ustrissi)mus et R(euerendissi)mus Stella olim Archie(pisco)pus Jadren(sis) sub die quinta m(ens)is Aprilis MDCXIX concesserit Confraternitati Sancti Antonii Ecclesiam p(re)dic(tam) Sancti Saluatoris in usum deseruendi, et deseruire faciendi in diuinis, ac exercendi eoru(m) pia instituta; Cumq(ue) inter dictas Confraternitates super executione dictar(um) concessionum ortae essent aliquae controuersie, Nos Octavianus Garzadorus Modernus Archie(pisco)pus pariter Jadren(sis), ac in tota Prouincia Dalmatiae ap(ostoli)cus Visitator controuersias omnes inter easdem Confraternitates Composuimus et concordauimus ut infra.

Primo Quod pro seruitio altaris Sancto(um) Fabiani et Sebastiani liberu(m) remaneat Confratribus Pelliparior(um) spatium, ubi de presenti adest altare B(eatae) Virginis nec non sepulchra constructa per eosdem Confratres.

Secundo Quod d(ict)i Confratres Pelliparior(um) habeant clauem, qua mediante possint ad eor(um) libitum ingredi in dictam Ecclesiam Sancti Saluatoris.

Tertio Quod usus campanaru(m) com(m)unis remaneat inter prefatas Confraternitates.

Quarto Quod facultas quaerendi elemosine in dicta ecclesia sit restricta dum celebratur in Altari uniuscuiusq(ue) Confraternitatis, ita ut unaquaeq(ue) querere possit tantummodo dum celebratur in eius altari.

Quinto Quod tota ecclesia exceptis d(ict)o spatio et sepulchris ac infrascriptis liberare remaneat usui, et exercitio dictae Confraternitatis Sancti Antonii cum facultate fabricandi dummodo praeiudicium non inferant altari praed(ict)o Sancto(um) Fabiani et Sebastiani sepulchrisq(ue) praedictis.

(**fol. 88v**) Sexto Quod tota area contigua Ecclesiae a parte Australi spectet ad Confratres Sancti Antonii cum onere tamen soluendi annuas libras uiginti Confratribus Pelliparior(um) a qua ta(m) solutione eximere, et libere se ualeant assignando eis redditum annuu(m) similis quantitatis.

Septimo Quod concessio emphiteotica facta per dictos Conf(rat)res Pelliparior(um) D. Simoni Colombino resoluta remaneat, ita ut d(ict)i Confratres Sancti Antonii non possint edificando in d(ict)a area luminibus domus ubi de p(re)se)nti habitat idem D. Simon officere.

Octauo Quod Conf(rat)res Sancti Antonii teneantur assignare dictis Confratribus Pelliparior(um) partem fabricae construende tanta in partem, quanta sufficere possit pro usu paruae sachristiae eiusdem Confraternitatis Pelliparior(um).

Nono Quod dicti Confratres Sancti Antonii similiter habeant clauem ecclesiae ita ut in eandem ad libitum eorum uoluntatis ingredi ualeant.

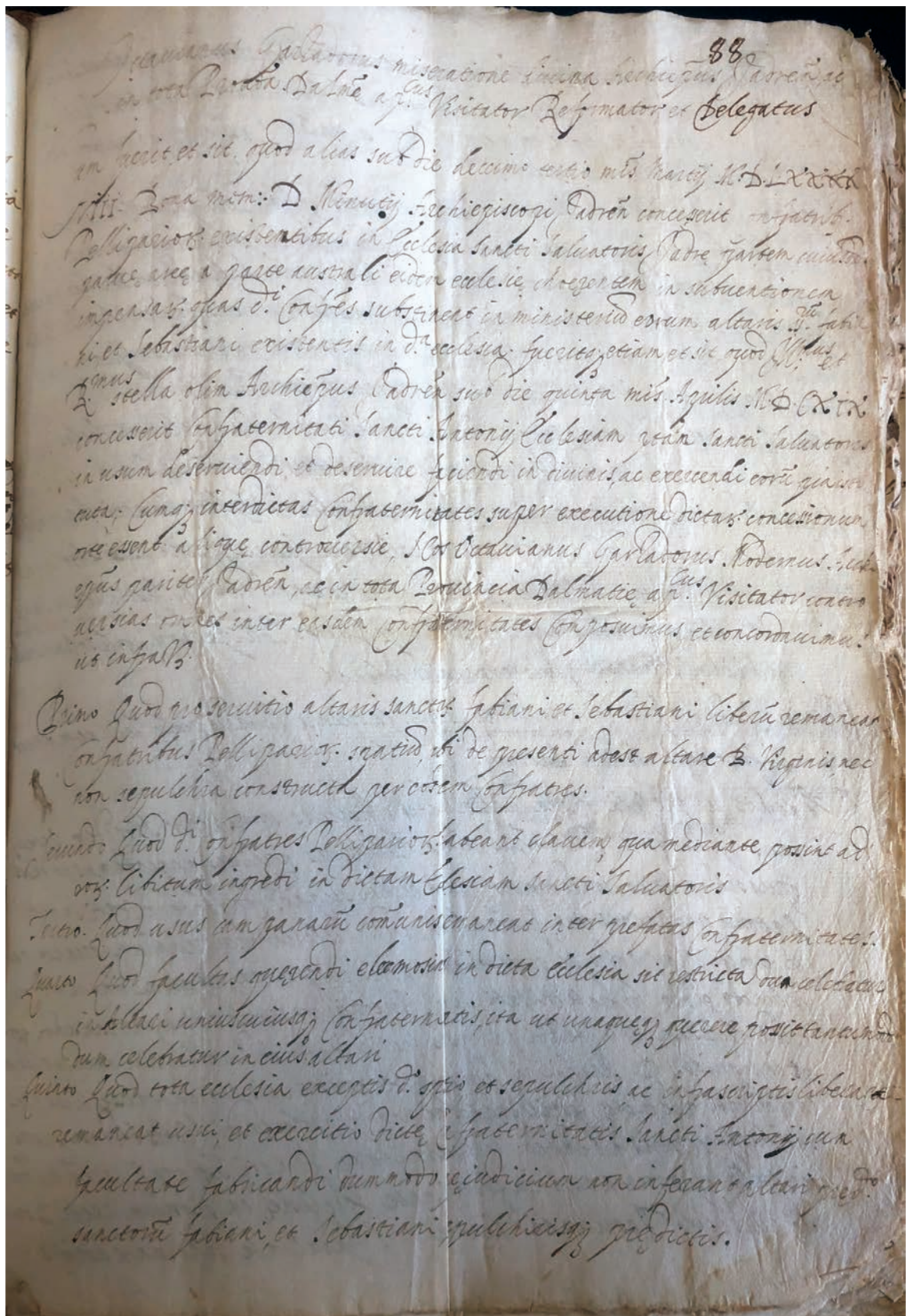
Decimo Quod in celebratione missar(um) praecedere debeant Conf(rat)res Sancti Antonii ita ut Conf(rat)res Pelliparior(um) minime celebrare facere possint nisi absoluta missa praedictor(um) Confratru(m) Sancti Antonii excepta tamen festiuitate Sanctor(um) Fabiani et Sebastiani, in qua die Confratres Pelliparior(um) eoru(m) solemnitatem et missam sollempnem prius terminare debeant.

Vndecimo Quod aedificium construendum super laqueare liberum et absolutu(m) remaneat confratribus Sancti Antonij.

Et ad hoc ut praefata omnia ualidius et ad efficacius seruentur Nos idem Octauianus Garzadorus Archie(pisco)pus etiam uti Delegatus ap(ostoli)cus approbamus et q(uate) nus opus sit de nouo concedimus, pro ut etiam suprad(ict)ae Confraternitati Sancti Antonii tres partes cerae funeralium in d(ict)a ecclesia occurrentium, quarta parte tamen illor(um) nobis et successoribus nostris reseruata; et cum onere insuper iniuncto eidem Confraternitati Sancti Antonii conseruandi, ac reparandi per dictam Ecclesiam, et erigendi in ipsis festiuitate baldacchinum cum cathedra et insignibus D(omini) Archie(pisco)pi pro tempore existentis cui interesse liceat solemnitati praedictae festiuitatis, nec non persoluendi Nobis itidem successoribus Nostris ab eadem Confraternitate Sancti Antonii cereu(m) album singulo quoque anno in festiuitate Ecclesiae in signum recti Domini eiusdem. Reseruata nihilominus facultate septimanariis (**fol. 89r**) missas in eorum hebdomada celebrandi in praed(ict)a ecclesia, iuxta eoru(m) onera et consuetudinem aliarum Ecclesiar(um) huius Jadrensis Ciuitatis.

Quae omnia Partes praefate attendere, et obseruare promiserunt sub obligatione bonor(um) earundem, Confraternitatum, et prior(um) respectu D. Simonis Colombini propterea n(ost)ram auctoritatem etiam uti Delegatus ap(ostoli)cus addicimus et impartimur. In quorum omniu(m) et singulor(um) fidem ac testimonium p(rese)ntes manu nostri Cancellarij scribi iussimus, quas manu nostra subscriptimus nostriq(ue) sigilli impressione muniri fecimus. Datu(m) Jadrae in n(ost)ro Archiepiscopali Palatio in off(iti)o Sancte Visitationis ap(ostoli)ce sub die undecimo m(ens)is Aprilis MDCXXV. P(rese)ntibus eisdem partib(us) nec non Reuerendis D(ominis) Petro Cucich, Julio de Marchis sacerdotibus Jadren(sis) ac D(ominus) Antonio Lucacich testibus, ad premissa specialiter uocatis atq(ue) rogatis.

Octauianus Archiepiscopus Jadren(sis) et Visitor ap(ostoli)cus.

Prilog 4. Preslika odredbi zadarskoga nadbiskupa i apostolskoga vizitatora i reformatora Oktavijana Garzadorija od 11. travnja 1625. godine. Izvor: HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605 – 1633.), kut. 17, fol. 88r–89r.

Appendix 4. Copy of decree by Ottaviano Garzadori, Zadar archbishop and apostolic visitor and reformer, of 11 April 1625. Source: HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra, Bragadin, Tiepolo, Loredan, Contarini (1605–1633.), box 17, fol. 88r–89r.

Bibliografija / Bibliography

Izvori / Sources

Archivio Apostolico Vaticano

IT-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap. 78, Jadrensis.

IT-AAV, Visit. Eccles. Dalmat., Jadrensis, Miscellanea Armad. VII, vol. 101.

Archivio di Stato di Venezia

IT-ASVe-0450, Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, *Zara dal 1534 al 1583*.

Državni arhiv u Zadru / The State Archives in Zadar

HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra (1279. – 1797.)

HR-DAZD-20, Općina/Komuna Zadar. Knez Zadra (1105. – 1797.)

HR-DAZD-335, Bratovštine u Dalmaciji (1406. – 1880.)

Popis literature / Literature

Benvenuti 1944 – Angelo de Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano, 1944.

Bianchi 1877 – Carlo Federico Bianchi, *Zara Cristiana*, vol. I, Zara, 1877.

Boerio 1867 – Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1867.

Bošković 1976 – Ivan Bošković, Nekoliko podataka o orguljaru Moysesu de Moyse, *Sveta Cecilija*, 46/1, Zagreb 1976, 5–7.

Cortelazzo 2007 – Manlio Cortelazzo, *Dizionario veneziano della lingua e della cultura popolare nel XVI secolo*, Padova, 2007.

Cvitanović 1964 – Vladislav Cvitanović, Bratovštine grada Zadra, u: *Zadar Zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb, 1964, 457–470.

Goja 2014 – Bojan Goja, Novi prilozi o baroknom slikarstvu u Zadru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 38, Zagreb 2014, 133–150.

Praga 1935 – Giuseppe Praga, *Zara nel Rinascimento. Estratto dall'Archivio storico per la Dalmazia*, vol. 20, Roma, 1935.

Raukar *et al.* 1987 – Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec & Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409 – 1797*, Zadar, 1987.

Stagličić 1995 – Marija Stagličić, Srušena crkva sv. Antuna Opata u Zadru – idejna rekonstrukcija, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 19, Zagreb 1995, 63–67.

Vežić 1975 – Pavaša Vežić, Crkva svete Marije Velike u Zadru, *Diadora*, 8, Zadar 1975, 119–140.

Zadarski statut, 1997 – *Zadarski statut, sa svim reformacijama, odnosno, novim uredbama donesenima do godine 1563. sada ponovno izdali, kritičkim aparatom opskrbili te kazalom osoba, mjesta i stvari obogatili i na hrvatski jezik preveli Josip Kolanović i Mate Križman* / edited and translated by J. Kolanović & M. Križman, Zadar: Matica hrvatska & Hrvatski državni arhiv – Zagreb: Kršćanska sadašnjost & Grafički zavod Hrvatske, 1997.

SILVIA BEKAVAC, ŽELJKO MILETIĆ, *GENEZA, STRUKTURA I ULOGA OSLOBOĐENIČKIH TIJELA SEVIRA I AUGUSTALA / GENESIS, STRUCTURE AND ROLE OF FREEDMEN BODIES OF SEVIRI AND AUGUSTALES*

Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019., 307 stranica, 25 slika, 3 grafikona, 1 tablica

ISBN: 978-953-331-228-6

Zadar: University of Zadar, 2019, 307 pages, 25 illustrations, 3 charts, 1 table

ISBN: 978-953-331-228-6

Knjiga docentice dr. sc. Silvije Bekavac s Odjela za povijest umjetnosti i izvanrednog profesora dr. sc. Željka Miletića s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, njezina mentora na poslijediplomskom studiju, predstavlja novu studiju o životu jednog dijela oslobođenika iz perspektive njihova društvenog života i u kontekstu stjecanja ugleda i utjecaja. Rad je proizašao, kako autori sami navode, iz problema s kojima se Bekavac susrela prilikom pisanja doktorske disertacije *Rimska religija i kultovi u društvenoj strukturi pretkršćanske Salone*, koji se mogu replicirati na područje rimske Dalmacije, ali i cijelog Carstva.

Knjiga je dvojezična, napisana na hrvatskom i engleskom jeziku, podijeljena na pet glavnih i numeriranih poglavlja kojima prethodi *Predgovor* (str. 10–11, iako same stranice prije početka glavnih poglavlja nisu numerirane) u kojem autori donose razloge i ciljeve pisanja knjige te neke metode koje su koristili prilikom istraživanja. To je, uz sam *Sadržaj* (str. 6–7) koji mu prethodi, jedini dio knjige koji ne prati praksu dvojezičnosti po kojoj se na lijevoj stranici nalazi tekst na hrvatskome, a na

A book by the assistant professor Silvia Bekavac, PhD, Department of Art History, and her mentor on the postgraduate level, the associate professor Željko Miletić, PhD, Department of Archaeology, at the University of Zadar, represents a new study on the life of a particular group of freedmen from the perspective of their social life in the context of gaining influence. Per authors' words, the book was born out of problems that Bekavac had encountered while writing her thesis *Rimska religija i kultovi u društvenoj strukturi pretkršćanske Salone* [*Roman Religion and Cults in Social Structure of the pre-Christian Salona*], which can be replicated on the territory of Roman Dalmatia, and also throughout the Empire.

The book is bilingual, written in Croatian and in English and divided into five main and numerated chapters preceded by *Foreword* (pp. 12–13, even though the pages before the main chapters are not numerated) in which authors state the reasons and goals for writing the book and some of the methods used during research. Alongside *Contents* (pp. 8–9), it is the only part of the book which does not follow

desnoj na engleskom jeziku, već je napisan u cijelosti na hrvatskome. Nakon numeriranih poglavlja slijede poglavlja *Zaključci* (str. 272–289), *Prilozi* (str. 290–293), kojem bi možda prikladniji naslov bio u jednini jer je tu naveden zapravo samo jedan epigrafski spomenik, tj. baza stupa pronađena u Misenu, te *Literatura* (str. 294–307) koja predstavlja uistinu impresivan popis što starijih, što novijih relevantnih naslova autora koji su se bavili aspektima rimskih oslobođenika u razdoblju principata, a u kojem su – govoreći iz perspektive povjesničara – trebali biti navedeni i relevantni antički izvori koje su autori koristili i naveli u bilješkama.

Prvo numerirano poglavlje, naslovljeno *August, carski kult i oslobođenici* (str. 15–48), bavi se društvenom ulogom oslobođenika te carskim kultom u doba cara Augusta. Autori tu donose kratak pregled poimanja oslobođenika u očima rimske javnosti te potrebu njihove organizacije u udruženja za koja postavljaju hipotezu da nisu nužno morala imati svećenički karakter. Poglavlje se nastavlja podužim, ali iznimno bitnim dijelom o carskom kultu Augustova doba kojim su autori nastojali prikazati primjere izjednačavanja svećeničkih službi namijenjenih građanstvu slobodnog rođenja i onih oslobođeničkih koje su nastale kasnije, gdje kao najznačajniji primjer, barem u sklopu nastavka knjige, argumentiraju da se Tacitovo spominjanje augustala u Ananima moralo odnositi ili na bratstvo senatora i imperijalne obitelji *collegium sodales Augustales* ili na (slobodno rođene) građanske *sacerdotes Augustales*.

Drugo poglavlje, naslovljeno *Razlikovanje sevira od sevira Augustala* (str. 49–117), predstavlja zapravo najznačajniji dio rada jer nizom epigrafskih primjera detaljnije argumentira postojanje historiografske pogreške prilikom identificiranja različitosti službi. Premisa autora o postojanju dvaju kolegija (*seviri* i *seviri Augustales*) te dva orda (*ordo seviralis* i *ordo Augustalium*) održiva je i prilično dobro objašnjena pomoću analize većeg broja natpisa pri čemu bi za stvaranje točne slike možda bilo bolje da nisu izbjegavali historiografski razvoj teme kao što su naveli. Poglavlje je dobro koncipirano te su Bekavac i Miletić uspjeli predstaviti mogućnost razdvajanja dviju, tj. četiriju službi, koje je dosadašnja historiografija najvećim dijelom izjednačavala.

Treće poglavlje naslovljeno je *Seviri* (str. 120–151) i u sedam potpoglavlja, kao što sam naslov

the bilingual pattern where the Croatian text is on the left page, and English on the right. Main chapters are followed by *Conclusions* (pp. 272–289), *Addendum* (pp. 290–293) which consists of one inscription, i.e. a base of a column found in Misenum, and *Bibliography* (pp. 294–307) which consists of an impressive list of both older and recent titles written by authors that deal with the aspects of Roman freedmen in the Principate. However, from the perspective of an historian, the chapter should have included a list of all ancient sources that the authors used and mentioned in the footnotes.

The first numerated chapter, titled *Augustus, the Imperial Cult, and the Freedmen* (pp. 15–48) deals with the social role of the freedmen and imperial cult in Augustan age. In the chapter, the authors have written a short examination of understanding the freedmen in the eyes of the Roman public and the need for their organizing in associations which, according to the authors' hypothesis, did not necessarily have priestly character. The chapter continues with a lengthy, but extremely important part about the imperial cult in Augustus' period in which the authors attempted to show examples of equalisation of priesthoods intended for the freeborn citizens and those intended for freedmen which appeared later. The authors argue that mention of Augustales in Tacitus' *Annals* must have referred either to the fraternity of senators and the imperial family *collegium sodales Augustales* or to the civic *sacerdotes Augustales*.

The second chapter, titled *The Differentiation between Seviri and Augustales* (pp. 49–117) represents the most important part of the book in which the authors, through series of epigraphic examples elaborate the existence of a historiographic mistake in identifying the differences between offices. The idea of the existence of two collegia (*seviri* and *seviri Augustales*) and two *ordines* (*ordo seviralis* and *ordo Augustalium*) is tenable and quite well explained through the analysis of a large number of inscriptions. The impression is that in order to generate an exact image, the authors should not have avoided the historiographic development of the topic. The chapter is well conceived and Bekavac and Miletić have managed to present the possibility of splitting the two i.e. four offices which have been so far treated as equal by the historiography.

govori, objašnjava funkcije sevirskih tijela koje Bekavac i Miletić predstavljaju kao zasebno udruženje šestorice, ne nužno istovjetno ostalim udruženjima koja su mogla biti sačinjena od šest ljudi. Autori su putem niza analiziranih natpisa išli na dekonstrukciju ideje postojanja zasebnih građanskih (a pod time se kod autora podrazumijevaju isključivo slobodnorodeni građani, ali ne i oslobođenici) i zasebnih oslobođeničkih sevira i njihove svećeničke uloge te objasnili mogućnost da je služba mogla biti zajednička ljudima navedenih statusa, pri čemu bi oslobođenici od sevira mogli napredovati do augustala, dok bi slobodnorodnim građanima to bila preliminarna funkcija slijeda časti. Prema autorima primjeri podizanja votivnih spomenika nisu dovoljan pokazatelj njihova značaja za carski kult jer je izostala prateća kulturna aktivnost, što je dobro argumentirano, kao i nastavak poglavlja u kojem naznačuju različitosti, kako ga oni nazivaju, korporatnog i javnog sevira te analiziraju sevirski ordo. Poglavlje završava objašnjavanjem hijerarhijske razlike seniorskih i juniorskih sevira i kraćim analizama sevirske blagajne i patronatstva.

Četvrto poglavlje, *Augustali* (str. 154–233), sadržajno je najduže i u devet potpoglavlja objašnjava funkcije augustalskih tijela i neke razlike u odnosu na sevire. Autori počinju objašnjavanjem augustalskih poslova koje putem analize natpisa diferenciraju od sevirskih zbog angažmana oko carskog kulta zbog kojih se u vrijeme Augusta podižu i augustalska sjedišta. U nastavku poglavlja Bekavac i Miletić kreću u stupnjevanje augustala pri čemu navode da je potrebno razlikovati tri nivoa – *seviri Augustales*, *Augustales corporati* i *ordo Augustalium* – koja su s vremenom postala dio jednog korpusa što detaljno argumentiraju u dva potpoglavlja. Preostali dio poglavlja bavi se augustalima kroz prizmu društvenih uloga, dok nekoliko potpoglavlja otpada na lokalne primjere kojima su autori nastojali prikazati problematiku njihova statusa.

Posljednje numerirano poglavlje, peto, naslovljeno je *Odnos građana i oslobođeničkih asocijacija* (str. 235–270), a u njemu autori raspravljaju o značaju koji oslobođenici imaju u Carstvu u okvirima građanstva te o mogućnostima koje im se otvaraju za socijalno napredovanje. Naglasak je stavljen na slobodnorodeni građanski sloj te njihov odnos prema oslobođenicima koji su unatoč slobodi i građanskom pravu ipak u neku ruku imali podređeni položaj.

The third chapter is titled *Seviri* (pp. 120–151), which throughout the seven subchapters, explains – as indicated by the title – functions of the seviri bodies that Bekavac and Miletić have introduced as separate associations of six persons, not necessarily equal to other associations composed of six people. The authors have deconstructed the idea of existence of separate civic (by their account exclusively freeborn citizens and not freedmen) and separate freedmen seviri and their priesthood and explained the possibility that the office could have been common for people of the aforementioned status wherein freedmen could progress from seviri to Augustales, and for the freeborn the office could have been the preliminary function of *cursus honorum*. The authors argue that the construction of the votive inscriptions is not enough of an indication of their importance for the imperial cult seeing as the accompanying cult activity was missing. The remaining part of the chapter deals with the differences between corporate and public seviri and provides an analysis of the seviri order and ends with the explanation of hierarchical difference between senior and junior seviri and short analysis of seviri treasury and patronage.

The fourth chapter, *Augustales* (pp. 154–233) is the longest and, throughout the nine subchapters, explains the functions performed by the bodies of Augustales and the difference between them and seviri. The authors have started with the explanation of jobs performed by the Augustales, which they distinguish from those done by the seviri because of the engagement in imperial cult, due to which the Augustal centres were built during the Augustus' time. Later in the chapter Bekavac and Miletić graduate Augustales and imply that three levels should be differentiated – *seviri Augustales*, *Augustales corporati* and *ordo Augustalium*, all of which became part of a corpus. The remaining part of the chapter deals with Augustales from the perspective of social roles, while some subchapters dwell on the localised examples which authors used to show the problem of their status.

The last numerated chapter, the fifth, is titled *The Relationship between Citizens and Freedmen Associations* (pp. 235–270). There the authors discuss the importance of freedmen in the Empire within the citizenship framework as well as possibilities of their social advancement. The emphasis is put on

Djelo *Geneza, struktura i uloga oslobođeničkih tijela sevira i Augustala* Silvije Bekavac i Željka Miletića predstavlja dobru i argumentiranu raspravu o problematici oslobođeničkih udruženja koje ide korak dalje u rasvjetljavanju slike postmanumisijskog života dijela rimskih oslobođenika. Postavljene su premise održive, a zaključci izvedeni iz istraživanja natpisa te odgovarajućih izvora i literature su prihvatljivi tako da se njihova argumentacija o međusobnoj različitosti tijela sevira i augustala može prihvatiti, ne nužno kao jedina, ali svakako kao najvjerojatnija teorija.

the freeborn citizens and how they relate to freedmen who are somewhat subordinate to them despite their freedom and citizenship.

Genesis, Structure and Role of Freedmen Bodies of Seviri and Augustales, a book by Siliva Bekavac and Željko Miletić represents a good and substantiated work on the problems of freedmen associations which goes a step further in uncovering the image of post manumission life of Roman freedmen. The premises set by the authors are tenable, and conclusions derived from researching the inscriptions and corresponding literary sources and literature are acceptable, so their argumentation about the difference between seviri and Augustales can be labelled, not necessarily as the only, but as the most likely theory.

In memoriam
SLOBODAN ČAČE

(Šibenik, 19. travnja 1946. – Zagreb, 11. ožujka 2020.)

(Šibenik, 19 April 1946 – Zagreb, 11 March 2020)

Slobodana Čaču najkraće bi se moglo opisati kao pravog renesansnog čovjeka izuzetna intelekta i znatiželjna uma te snažnih kreativnih sposobnosti. U svakom je pogledu bio velik čovjek i njegov je gubitak ostavio veliku prazninu u životima svih koji su ga poznavali.

Slobodan Čače rođen je 19. travnja 1946. godine u Šibeniku u kojem je stekao osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, nakon čega prelazi u Zadar gdje će 1968. godine završiti dvopredmetni studij povijesti i arheologije. Još u studentskim

Slobodan Čače could best be described as a true Renaissance man – a man of great intellect and with a curious mind and intense creativity. He was a great man in every way and his death left a gap that would be hard to fill.

Slobodan Čače was born in Šibenik on 19 April 1946. Having completed his elementary and high-school education there, he moved to Zadar and, in 1968, he earned his degree in History and Archaeology. While still a student, he took part in some of the major archaeological excavations in

danima sudjelovao je na nekim od najvećih tadašnjih istraživanja u državi, a nakon diplomiranja povremeno je radio u Arheološkom muzeju u Zadru gdje se 1970. g. zaposlio kao kustos područne zbirke u Ninu. Na tom je položaju ostao nekoliko godina, a 1. ožujka 1974. postaje asistent na tadašnjem Filozofskom fakultetu u Zadru (današnjem Sveučilištu u Zadru), na Odsjeku (današnjem Odjelu) za povijest, i to kod istaknutog hrvatskog povjesničara Petra Lisičara. Na toj je visokoškolskoj ustanovi ostao sve do svog umirovljenja 30. rujna 2014. godine. Tijekom ak. god. 1974./1975. stručno se usavršavao na uglednom francuskom sveučilištu Université de Provence u Aix-en-Provence. Iskustva koja je ondje stekao umnogome su pridonijela njegovu daljnjem znanstvenom i stručnom razvoju. Godine 1978. promoviran je u zvanje znanstvenog asistenta (na osnovi prijavljenе doktorske disertacije i objavljenog rada koji je svojim opsegom i kvalitetom bio ocijenjen ekvivalentom znanstvenog magisterija), dok je doktorat povijesnih znanosti stekao 14. veljače 1987. g. na svojoj matičnoj ustanovi u Zadru obranivši disertaciju pod naslovom “Liburnija od 4. do 1. stoljeća pr. n. e.”. Iste je godine izabran u zvanje docenta i potom je redovno napredovao u stručnim i znanstvenim zvanjima, sve do izbora u najviše znanstveno-nastavno zvanje redovitog profesora u trajnom zvanju 2007. godine.

Kao sveučilišni nastavnik bio je izuzetno omiljen kod svojih studenata. Mnogi od njegovih nekadašnjih studenata ostvarili su zavidne karijere, bilo da su i oni sami danas profesori na brojnim hrvatskim sveučilištima, voditelji znanstvenih projekata, kustosi u muzejima i srodnim ustanovama te nastavnici u školama, bilo da su se zaposlili u drugim ustanovama i poduzećima diljem Hrvatske i inozemstva.

Svoje je znanje nesebično prenosio na brojne naraštaje mladih ljudi. K tome, rado se odazivao na pozive studenata da sudjeluje predavanjima na njihovim skupovima i jednako je rado sudjelovao u radu povjerenstava na školskim gradskim i županijskim natjecanjima iz povijesti.

Njegova su predavanja uvijek bila osobito posjećena i omiljena među studentima, a o tome koliko su bila zanimljiva svjedoči i to da su im prisustvovali i studenti drugih studijskih grupa. Bilo da je predavao u učionici ili prenosio svoje znanje i iskustva manjim grupama (npr. tijekom arheoloških istraživanja),

the country. After obtaining his degree, he worked part time at Archeological Museum Zadar until 1970, when he started working as a full-time curator at the Museum’s local branch in Nin. In March 1974 he was employed as an assistant lecturer at the Department of History of the then Faculty of Philosophy in Zadar (present-day University of Zadar), under prominent Croatian historian Petar Lisičar. He kept his tenure there until his retirement in September 2014. He spent the academic year 1974/1975 taking further training at the reputed Université de Provence in Aix-en-Provence, France. The experience gained there helped him in his further scientific and professional development. In 1978 he was promoted to junior researcher, based on the PhD thesis he had submitted and the paper he had published (the scope and quality of the latter having been evaluated as an equivalent of a postgraduate master’s thesis). He was awarded his doctor’s degree after successful defense of his PhD thesis (*Liburnia between the 4th and the 1st centuries BC*) at his *alma mater* in Zadar in February 1987. That same year he received tenure as an assistant professor. From that moment on he had worked his way up through all the professional and academic grades until he became a tenured full professor – the highest teaching and research position – in 2007. He was very popular among his students. Many of them later made impressive careers as university professors, while others achieved successful careers as experts in museums or as school teachers, or found jobs in various institutions and businesses in Croatia and abroad.

He generously shared his knowledge with many generations of young people. He would always gladly accept students’ invitations to hold lectures at their events. He would equally gladly participate in commissions at school, city and county-level history competitions.

His lectures were always very well-attended and students loved them. They were so interesting that the students majoring in other subjects also attended them. In classroom or in field (like during archeological excavations), he would always use student-friendly methods to pass on his knowledge and experience, searching for links between the facts from the past and current-day events or persons. Every lecture of his was a masterpiece of

uvijek je to činio pristupačno, povezujući činjenice iz prošlosti s nekim suvremenih događajima ili osobama. Svako njegovo predavanje bilo je virtuozan spoj znanja i znanosti s jednostavnim izričajem, duhovitim i nenametljivim pristupom, širokim rasponom tema, a koje su na prvi pogled bile međusobno vrlo različite i prividno nepovezane, da bi na kraju predavanja svima postalo jasno da su sve one vodile veličanstvenom finalu kojim se zaokružila cjelina o kojoj je govorio.

Predavao je brojne predmete iz starovjekovne povijesti, i one obavezne (poput npr. “Opća povijest staroga vijeka”, “Povijest Grka i Rimljana” i “Primitivna društva i rane civilizacije” te “Hrvatske zemlje u starom vijeku” kojim je prvi u hrvatski visokškolski sustav uveo podučavanje starovjekovne povijesti nacionalnoga prostora) i one izborne (npr. “Rimska dominacija u Iliriku 168. - 35. g. pr. Kr.”, “Političko uređenje naroda sjeverozapadnog Ilirika”, “Helenizam na Jadranu” i brojne druge). Osim predmeta koji su se bavili starovjekovnim temama, prof. Čače studente je upoznao i s općom teorijom povijesne znanosti te metodologijom znanstvenog istraživanja.

Predavao je starovjekovnu povijest i studentima drugih zadarskih studijskih grupa. Tako je na studijima arheologije te grčkog i latinskog jezika i književnosti predavao predmet “Povijest Grka i Rimljana”, a na Visokoj učiteljskoj školi, kasnijem Odsjeku za učitelje i odgojitelje, “Povijest starog vijeka”. Održavao je nastavu i na drugim sveučilištima, i u zemlji i u inozemstvu: na studiju povijesti na Hrvatskim studijima (današnjem Fakultetu hrvatskih studija) Sveučilišta u Zagrebu te na studiju Arheologije Sveučilišta u Ljubljani. Također, kao nastavnik i mentor sudjelovao je u radu nekoliko poslijediplomskih studija, ponajprije na Sveučilištu u Zadru (na studijima “Povijest hrvatskog pomorstva”, “Jadran - poveznica među kontinentima” i “Arheologija istočnog Jadrana”), ali i na studiju “Kultura istočne jadranske obale” Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku te na Hrvatskim studijima u Zagrebu. Mentorirao je nekoliko magistarskih i doktorskih radova, a svi su njegovi nekadašnji magistrandi i doktorandi danas istaknuti hrvatski znanstvenici i sveučilišni nastavnici. No bio je mentorom i u neformalnom smislu, pomažući i savjetujući brojne studente i poslijediplomande; i ja sam bila jedna od onih koji tada formalno nisu

insight and science rendered in plain words. Using a witty and unobtrusive approach, he would cover a wide range of subjects; while seemingly very different and unconnected, these subjects would click together in the grand finale of a given lecture.

He taught numerous antiquity-related subjects, both the compulsory ones (e.g. General History of the Antiquity; Greek and Roman History; Primitive Societies and Early Civilizations; Croatian Lands in the Antiquity – the first subject on the ancient history of Croatian lands ever introduced to Croatia’s higher education system) and the optional ones (e.g. Roman Domination in Illyricum from 168 to 35 BC; Political System of the Peoples of Northwestern Illyricum; Hellenism in the Adriatic, and many others). In addition to the subjects dealing with the ancient world, Professor Čače also taught the general theory of historical science and methodology of scientific research.

He also taught ancient history to the students of other courses – e.g. Greek and Roman History to the students of Archaeology and of Greek and Latin Language and Literature, and History of the Antiquity to the students of the Teachers College in Zadar (later Department of Teachers and Preschool Teachers Education of the University of Zadar). He also taught Archaeology at universities in Zagreb and Ljubljana. As a teacher and mentor, he was active at several postgraduate programs at the universities in Zadar (Croatian Maritime History; Adriatic – a Link between Continents; Archaeology of the Eastern Adriatic) and Zagreb (History program at the Faculty of Croatian Studies) and at the Inter-University Centre Dubrovnik (Culture of Eastern Adriatic). He mentored several postgraduate master’s and PhD theses. His former postgraduate MA and PhD candidates are now eminent Croatian scientists and university professors. But he was also an informal mentor, helping and advising numerous graduates and postgraduates. I was one of those students. Although formally he was not my professor, he opened new vistas for me. Our discussions at the time were the ones that gave me an idea what I should choose for my graduation research and what later directed me towards a field of my interest.

His broad scientific interest spanned fields such as classical antiquity, social history, archaeology, historical toponymy and anthroponymy etc. Still,

bili njegovi studenti, ali kojima je proširio vidike. Iz naših tadašnjih diskusija rodila se ideja o tome što bi moglo biti moje diplomsko istraživanje, što me je u konačnici usmjerilo k jednom od meni i danas bliskih istraživačkih područja.

Njegovi znanstveni interesi bili su vrlo brojni, a obuhvaćali su teme iz klasične antičke povijesti i socijalne povijesti, arheologije, povijesne toponimije i antroponomimije te raznih drugih područja. Ipak, protopovijest i rana antika istočne obale Jadrana, i to prije svega liburnskog prostora, bili su stalno u središtu njegovih istraživačkih interesa, jednako kao i iscrpne analize vijesti grčkih i rimskih antičkih pisaca – ponajviše Plinija, ali i Strabona i drugih – kao i kasnijih autora, poput Anonimnog Ravenjanina ili Konstantina Porfirogeneta. Rezultate istraživanja priopćavao je na domaćim i inozemnim skupovima te objavljivao u većem broju znanstvenih i stručnih radova (knjiga i članaka), o čemu svjedoči priložena bibliografija.* Njegovi su znanstveni radovi bili i ostali uzor kolegama i mlađim naraštajima jer ih odlikuju sve vrline znanstvene metodologije i kvalitetnog izražavanja: sustavnost i temeljitost analize i izlaganja, primjerenost, ali i inovativnost metoda, smisao za detaljnu analizu, interdisciplinarnost pristupa, argumentirano i jasno iznošenje zaključaka te stvaranje sinteza. No, s druge strane, zbog njegove ogromne erudicije, njegovi su radovi bremeniti sadržajem tako da će nerijetko slabije upućenom čitatelju biti potrebno nekoliko se puta navraćati na istu rečenicu kako bi u potpunosti shvatio svu kompleksnost njezine poruke. No, kad je rezultate svoga rada objavljivao u tiskanim i drugim sredstvima javnog priopćavanja kako bi bili dostupni i svom zainteresiranom pučanstvu, činio je to na vrlo lako razumljiv i svima pristupačan način.

* Priložena bibliografija dopunjena je u odnosu na onu objavljenu kod A. Kurilić, *Bibliografija znanstvenih i stručnih radova prof. dr. sc. Slobodana Čače / Bibliography of Scholarly and Professional Papers Written by Prof. Slobodan Čače*, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 3, 2016, 18–21; u istom djelu može se naći i popis njegovih sudjelovanja na znanstvenim skupovima (str. 21–22). Za sudjelovanje na skupovima v. detaljniji prikaz u A. Kurilić, *Povodom 70. obljetnice života i rada prof. dr. sc. Slobodana Čače / On the occasion of 70th anniversary of Prof. Slobodan Čače's life and work*, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 3, 2016, 14–16.

his research had always primarily been focused on the protohistory and Early Antiquity of Eastern Adriatic (the Liburnian territory in particular), and on in-depth analyses of the texts of ancient Greek and Roman authors – mostly Pliny, but also Strabo and others – as well as those from later periods, such as Anonymous of Ravenna or Constantine Porphyrogenitus. The results of his research were presented at national and international conferences and published in a large number of scholarly and professional papers (books and articles); evidence to it is the bibliography below.* His colleagues and younger generations have always considered his papers and articles as role models of the principles of scientific methodology and eloquence – they are distinguished by systematic, thorough and detailed analyses and remarks, appropriate and innovative methods, an interdisciplinary approach, well-argued conclusions and synthesizing, but at the same time – due to his great erudition – by the complexity of their wording (less informed readers often have to read the same sentence a few times in order to fully grasp its complex message). However, when writing in printed and other media for wider audiences, he would use a very reader-friendly style.

As he was an archaeologist both by training and by vocation, it is no wonder he took part in numerous archaeological excavations and led some of them. We should single out here the excavations at Ploča Promontory near Rogoznica (in the vicinity of Šibenik), where numerous fragments of votive gifts to hero Diomedes were found (particularly fragments of high-quality Hellenistic vessels, often containing graffiti), thus confirming that the site was indeed Pliny's *Promontorium Diomedis*.

* The bibliography below the text is an expanded version of the one published in A. Kurilić, *Bibliografija znanstvenih i stručnih radova prof. dr. sc. Slobodana Čače / Bibliography of Scholarly and Professional Papers Written by Prof. Slobodan Čače*, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 3, 2016, 18–21; the same work also includes a list of the conferences Prof. Čače participated in (pp. 21–22). For the participation at conferences, see the detailed list in A. Kurilić, *Povodom 70. obljetnice života i rada prof. dr. sc. Slobodana Čače / On the occasion of 70th anniversary of Prof. Slobodan Čače's life and work*, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 3, 2016, 14–16.

Budući da je po školovanju – ali i po vokaciji – bio i arheolog, ne treba čuditi da je sudjelovao na brojnim arheološkim istraživanjima te da je neka i sam vodio. Među njima svakako valja istaknuti višegodišnje istraživanje na Rtu Ploča kod šibenske Rogoznice koje se odvijalo na prostoru helenističkog svetišta gdje su pronađeni vrlo brojni ostatci zavjetnih darova heroju Diomedu, među kojima prednjače ulomci finog helenističkog posuda – često i s grafitima – što je sve potvrdilo pretpostavke da se ondje doista nalazio Plinijev Diomedov rt (*Promonturium Diomedis*).

Bio je uključen u više znanstveno-istraživačkih projekata, bilo kao voditelj, bilo kao suradnik. Od 1989. do 2007. g. vodio je više vrlo uspješnih projekata koje je odobrilo i financiralo Ministarstvo znanosti i visokog obrazovanja RH i u njih je uključio više znanstvenih novaka, koji su svi redom stasali u izvrsne istraživače i sveučilišne nastavnike. Od 1992. g. nadalje blisko sam surađivala s njim na svim njegovim projektima, isprva kao asistentica – znanstvena novakinja, a potom i kao suradnica, a potom smo surađivali na još jednom projektu koje je financiralo isto ministarstvo (2007. – 2013.), ali u obrnutim ulogama. Osim na domaćim projektima, surađivao je i na više međunarodnih, od kojih svakako treba posebno naglasiti *Adriatic Islands Project: Connections, Trade, Colonization 6000 BC – AD 600* (1990. – 1993. g.) u kojem je bio jedan od glavnih istraživača, *Nove tehnologije zaštite i upravljanja nepokretnom kulturnom baštinom* (1998. – 2000. g.) na kojem je bio glavni istraživač s hrvatske strane te *“AdriAtlas” – Atlas informatisé de l’Adriatique antique (1100 a.C. – 751 p.C.)* (od 2000. g. nadalje) kojemu je bio jedan od inicijatora.

Ništa manje nije bio uspješan u radu u tijelima sveučilišne uprave te u javnom životu. Tako je u više navrata bio pročelnikom Odsjeka za povijest, kao i prodekanom Filozofskog fakulteta u Zadru. Ovu posljednju dužnost obnašao je u tri navrata: 1989. – 1990. g. te ponovno, u ratnom razdoblju, 1990. – 1992., a u razdoblju 2000. – 2002. g. bio je prodekanom za znanost sudjelujući u pripremnim radnjama za stvaranje Sveučilišta u Zadru. Mandat mu je bio produžen do prestanka rada Fakulteta, odnosno do registracije Sveučilišta. U više navrata bio je članom Upravnog odbora i Upravnog vijeća Arheološkoga muzeja u Zadru, a jednom i njegov predsjednik. Bio je aktivan i u Povijesnom društvu

He was involved in numerous scientific research projects, either as their head or as a collaborator. Between 1989 and 2007 he headed a number of successful projects approved and funded by the Ministry of Science and Higher Education. He included a few junior research assistants in them, thus helping them carve out careers as scientists and teachers. Since 1992, I had participated in all of his projects, first as a junior research assistant and then as a research associate. Later on, we worked together on yet another project funded by the Ministry (2007 – 2013), but that time we switched our roles. Professor Čače also participated in a number of international projects, including the following ones: *Adriatic Islands Project: Connections, Trade, Colonization 6000 BC – AD 600* (1990 – 1993; as one of chief researchers); *New Technologies in the Protection and Management of Immovable Cultural Heritage* (1998 – 2000); and *AdriAtlas – Atlas informatisé de l’Adriatique antique (1100 BC – AD 751)* (from 2000 on, as one of the project’s initiators).

Apart from his scholarly activities, he was an active member of the University administration as well as a public figure. He was the head of the Department of History and the Vice-Dean of the Faculty of Philosophy in Zadar (he held the latter office for three terms: from 1989 to 1990, then in wartime years 1990 – 1992 and from 2000 to 2002 as the Vice-Dean for Science, when he took part in the founding of the University of Zadar. His term of office was extended until the registration of the University. He also served several terms as a member of the Managing Board and Governing Board of Archaeological Museum Zadar, once as its chairman. He was an active member and the president of Zadar Historical Society. From 2001 to 2005 he was also a member of the Zadar City Council, trying to help toward the improvement of the city in which he had spent most of his adult life.

Unfortunately, in the past years he was in failing health. He also suffered a great loss in 2015, when he lost his wife Ives to a grave illness. His body may have had been failing, but his vivid spirit and sharp mind were as active as always. His true joy were his children Jasmina and Branimir, his grandchildren Iva, Mihovil and Tihan, and his cat Dobruško. He spoke of them with great affection whenever we met.

Zadar, i to ne samo kao član, nego je bio izabran i za predsjednika. Također, u razdoblju od 2001. do 2005. g. bio je gradski vijećnik u Gradu Zadru čime je na aktivan način nastojao unaprijediti život grada u kojem je proveo najveći dio svog odraslog života.

Nažalost, posljednjih su se godina počeli redati ozbiljniji zdravstveni problemi, a k tome je još i pretrpio težak gubitak kad je 2015. g. nakon teške bolesti preminula njegova supruga Ives. Ipak, unatoč tome što ga je tijelo izdavalo, njegov živi duh i britki um ostali su jednako angažirani kao i uvijek. Radost su mu pričinjavala njegova djeca, Jasmina i Branimir, te unuci, Iva, Mihovil i Tihan, kao i mačak mezimac Dobruško, o kojima je s ljubavlju govorio pri svakom našem susretu.

Od prvog dana kad smo se upoznali dok je on sjedio nadvijen nad jednom neizmjereno velikom knjigom i razgovarao na ravnoj nozi sa mnom koja sam tad tek upisala prvu godinu studija pa do našeg zadnjeg susreta, svaki susret s njim bio je jedinstveno iskustvo. Započeli bismo na primjer priču o liburnskom Zadru, prešli na nekoliko duhovitih situacija iz nekog romana Terryja Pratchetta ili iz "Zlatnog teleta" autorskog dvojca Ilje Iljfa i Jevgenija Petrova (u kojima je uvijek iznova uživao) pa onda na utakmicu talijanske nogometne lige koju je večer prije gledao, da bismo se prebacili na neke događaje sa sveučilišta ili na to što je mačak toga dana učinio, a završili bismo time što mu je nedavno rekla unuka ili bi se prisjećao ljudi i događaja s nekog arheološkog istraživanja... I uvijek bi to bilo istovremeno i duhovito i zabavno i poučno.

Svi koji su ga imali prilike upoznati znali su ga kao vrlo humanu osobu, uvijek spremnu pomoći drugima, duhovitu, veselu i otvorena uma, a svaki susret s njime doista je bilo posebno iskustvo koje je u svakom pogledu obogaćivalo sugovornika. Njegovim odlaskom ostala je velika praznina u srcima svih nas koji smo ga poznavali i voljeli, ali sjećanje na njega – na tog izuzetnog čovjeka renesansne veličine – ostaje zauvijek.

Ever since I first met him – he was sitting bent over a voluminous book and spoke to me, a freshman, as if I were his peer – every appointment with him was a unique experience for me. We would start with, say, the Liburnian Zadar. Then we would move on to a Terry Pratchett novel or Ilf and Petrov's *The Golden Calf* (which he truly enjoyed). After that he would tell me about a match from the Italian soccer league he had seen the day before. Then we would discuss the latest events at the university before switching to his cat's mischiefs of the day or his granddaughter's recent comments. He would also reminisce of his colleagues and various archaeological excavations. It would always be funny, entertaining and enlightening.

He was widely known as a humane person, always ready to help. He was funny, joyful and open-minded and talking to him was a special experience. He enriched everyone around him. His departure left a gap in the hearts of all of us who knew him and loved him, but the memory of this exceptional Renaissance man will live forever.

**Bibliografija znanstvenih i stručnih radova prof. dr. sc. Slobodana Čače /
Bibliography of scholarly and professional papers written by Prof. Slobodan Čače**

2017.

S. Čače & F. Milivojević, Rimski Ilirik u 1. st. pr. Kr.: nekoliko zapažanja / Roman Illyricum in the first century BC: A few remarks, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 110/2, 2017, 425-440.

2016.

S. Čače, Šibenski otoci u antičkim izvorima, u / in: Toponimija šibenskog otočja, ed. V. Skračić, Biblioteka onomastica Adriatica 7, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016, 41-48.

2015.

S. Čače, Jadranski otoci u Pseudo Skimnovoj Periegezi: dvije napomene / The Adriatic islands in the Periegesis of Pseudo-Scymnus: two remarks, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 2, Zadar, 2015, 9-23.

2013.

S. Čače, Napomene o Kornatima i susjednim otocima u antičkim izvorima, u / in: Toponimija Kornatskog otočja, ed. V. Skračić, Biblioteka onomastica Adriatica 6, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013, 441-444.

S. Čače, Secus flumen Titium: o razgraničenju i promjenama oko rijeke Krke prije i na početku principata / Secus flumen Titium: on Boundaries and Changes along the River Krka before and at the Beginning of Principate, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 1, Zadar, 2013, 17-37.

S. Čače, Skardona i Salona: Strabon (7, 5, 4-5) i njegovi izvori / Scardona and Salona: Strabo (7.5.4-5) and his sources, *Diadora*, 23-27, (Batovićev zbornik), Zadar, 2012.-2013. (2013), 441-455.

S. Čače, Napomene o odnosima između liburnskih zajednica / Notes on the Relations between the Liburnian communities, *Asseria*, 11, Zadar, 2013, 11-50.

2011.

S. Čače, Antički toponimi otoka Paga – izvori, u / in: Toponimija otoka Paga, ed. V. Skračić, Biblioteka onomastica Adriatica 5, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011, 609-620.

2010.

S. Čače, Discripti in decurias (Plin. Nat. hist. 3, 142-143) – uređenje osvojenih područja pod Augustom, u / in: *Scripta Branimiro Gabričević dicata / Zbornik u čast Branimira Gabričevića*, eds. J. Dukić, A. Milošević & Ž. Rapanić, Trilj, 2010, 57-81.

S. Čače & B. Kuntić-Makvić, Pregled povijesti jadranskih Grka, u / in: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, ed. J. Poklečki Stošić, Zagreb, 2010, 63-71.

S. Čače, Kolent u antičkim izvorima, u / in: *Toponimija otoka Murtera*, ed. V. Skračić, *Biblioteka onomastica Adriatica* 4, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010., 55-61.

2009.

S. Čače, Najstarija naseljenost otoka Vrgade i prvi spomen njegova imena, u / in: *Toponimija otoka Vrgade*, ed. V. Skračić, *Biblioteka onomastica Adriatica* 3, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2009, 61-68.

2008.

S. Čače, Aserija, rimske ceste i Plinijevi podaci / *Asseria*, Roman roads and Pliny's data, *Asseria*, 6, Zadar, 2008, 11-28.

S. Čače, Diomedovo svetište na rtu Ploča, *Vinišćarski zbornik*, 2, Vinišća, 2008, 185-216.

2007.

S. Čače, Prilog poznavanju naseljenosti otoka Ugljana u prapovijesti i antici, u / in: *Toponimija otoka Ugljana*, ed. V. Skračić, *Biblioteka onomastica Adriatica* 2, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2007, 47-56.

S. Čače, Ojkonimi s dočetakom -ona u rimskoj Dalmaciji: nekoliko novih opažanja, *Folia onomastica Croatica*, 16, Zagreb, 2007, 41-71.

S. Čače, Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit / *Asseria and its hinterland: Bukovica, Zrmanja River and Southern Velebit Mountain*, *Asseria*, 5, Zadar, 2007, 39-82.

S. Čače, Sustavnost komuniciranja u starogrčkom svijetu, *Sustavi: časopis za razumijevanje naše okoline*, 1/2-3, Zagreb, 2007, 36-42.

2006.

B. Kirigin, N. Vujnović, S. Čače, V. Gaffney, T. Podobnikar, Z. Stančić & J. Burmaz, *The Archaeological Heritage of Vis, Biševo, Svetac, Palagruža and Šolta. The Adriatic islands Project*, 3, Oxford: Archaeopress, 2006 (BAR International Series 1492).

- S. Čače, South Liburnia at the Beginning of the Principate: Jurisdiction and Territorial Organization, u / in: *Les routes de l' Adriatique antique : géographie et économie : actes de la Table ronde du 18 au 22 septembre 2001 (Zadar) / Putovi antičkog Jadrana: geografija i gospodarstvo. Radovi s Okruglog stola održanog u Zadru od 18. do 22. rujna 2001.*, eds. S. Čače, A. Kurilić & F. Tassaux, Bordeaux - Zadar: Institut Ausonius - Sveučilište u Zadru, 2006, 65-79.
- S. Čače, Naseljenost otoka Pašmana u prapovijesti i antici, u / in: *Toponimija otoka Pašmana*, ed. V. Skračić, Biblioteka onomastica Adriatica 1, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2006, 31-47.
- 2005.**
- S. Čače & L. Šešelj, Finds from the Diomedes' sanctuary on the Cape Ploča: new contributions to the discussion about the Hellenistic period on the east Adriatic, u / in: *Illyrica Antiqua. Ob honorem D. Rendić-Miočević, Međunarodni skup o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6.- 8. studenoga 2003. / International conference on issues in Ancient Archaeology, Zagreb, November 6-8, 2003*, eds. M. Šegvić & I. Mirnik, Zagreb, 2005, 163-186.
- S. Čače, Colentum, *Murterski godišnjak*, 2, Murter, 2005, 101-106.
- S. Čače, I Liburni, *Liburnia*, 66, Roma, 2005, 19-35.
- S. Čače, Liburnski pirati: mit i stvarnost, *Bakarski zbornik*, 10, Bakar, 2005, 169-181.
- 2004.**
- Z. Stančić, B. Kirigin, N. Vujnović, S. Čače, T. Podobnikar & J. Burmaz, Arheološka baština otoka Brača, Brački zbornik, 21 (= Arheološka baština otoka Brača), Supetar, 2004, 17-238.
- S. Čače, Augustova jadranska kolonija, *Zadar*, Biseri Jadrana 5, Zagreb: Fabra, 2004, 20-29.
- 2003.**
- S. Čače, Tri priloga o kninskom području u antici, u / in: *Zbornik Stjepanu Antoljaku u čast*, ed. J. Kolanović, Zagreb, 2003, 171-184.
- S. Čače, Ime Dalmacije u 2. i 1. st. prije Krista, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 40(27), Zadar, 2003, 29-48.
- S. Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima. Tekstovi i komentari, *Asseria*, 1, Zadar, 2003, 7-43.
- 2002.**
- V. Gaffney, S. Čače, J. Hayes, B. Kirigin, P. Leach & N. Vujnović, Secret histories: the pre-colonial archaeological context for Greek settlement of the central Adriatic islands, u / in: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana / Greek influence along the East Adriatic coast*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. god. u Splitu (Biblioteka Knjiga Mediterana 26, Književni krug), eds. N. Cambi, S. Čače & B. Kirigin, Split, 2002, 25-50.
- S. Čače, Corcira e la tradizione greca dell'espansione dei Liburni nell'Adriatico orientale, u / in: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana / Greek influence along the East Adriatic coast*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. god. u Splitu (Biblioteka Knjiga Mediterana 26, Književni krug), eds. N. Cambi, S. Čače & B. Kirigin, Split, 2002, 83-100.
- S. Čače, O ranijim grčkim imenima mjesta na istočnom Jadranu, *Folia onomastica Croatica*, 11, 2002, 53-76.
- 2001.**
- T. Burić, S. Čače & I. Fadić, Sv. Juraj od Putalja, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2001 (Katalozi i monografije 12).
- V. Gaffney, S. Čače, B. Kirigin, P. Leach & N. Vujnović, Enclosure and Defence: the Context of Mycenaean Contact within Central Dalmatia, u / in: *Defensive settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B. C.*, eds. V. Karageorghis & Chr. E. Morris, Nicosia, 2001, 137-156.
- S. Čače, Plinije kao izvor za povijest srednje Dalmacije do druge polovice 1. st. po Kr., u / in: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Supplement*, 1, Rijeka, 2001, 91-104.
- 1999.**
- Z. Stančić, B. Kirigin, N. Vujnović, S. Čače, T. Podobnikar & J. Burmaz, The Archaeological Heritage of the Island of Brač, Croatia. The Adriatic Islands Project, Vol. 2, Oxford: Archaeopress, 1999 (Tempus Reparatum. BAR International Series 803).
- S. Čače, Manijski zaljev, Jadastini i Salona, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 90-91, Split, 1999, 57-87.
- S. Čače, Zadarsko otočje u Konstantina Porfirogeneta: filološke, toponomastičke i povijesne opaske, *Folia onomastica Croatica*, 8, Zagreb, 1999, 45-66.
- Z. Stančić, T. Podobnikar, B. Kirigin, V. Gaffney & S. Čače, Comparative Study of Mass Tourism Impact between Central Dalmatian Islands, *Turizam*, 3, Novi Sad, 1999, 75-79.

1998.

- S. Čače, Promjene u naseobinskom sustavu kasnorimske Dalmacije: tragovi u toponimiji, *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 23-40.
- B. Kirigin & S. Čače, Archaeological evidence for the cult of Diomedes in the Adriatic, *Hesperia*, 9, Roma, 1998, 63-110.
- B. Kirigin, V. Gaffney, S. Čače, T. Kaiser, S. Forenbaher, J. Hayes, P. Leach, N. Vujnović, J. Burmaz, M. Petrić & Z. Stančić, 2001 arheološko nalazište na srednjodalmatinskim otocima: što s njima?, ed. B. Kirigin, Hvar - Split, 1998.
- B. Kirigin, V. Gaffney, S. Čače, T. Kaiser, S. Forenbaher, J. Hayes, P. Leach, N. Vujnović, J. Burmaz, M. Petrić & Z. Stančić, 2001 archaeological sites on central Dalmatian islands: What to do with them?, ed. B. Kirigin, Hvar - Split, 1998.

1997.

- S. Čače, Ancient written sources on the history of Hvar / Pisani izvori za povijest Hvara u antici, u / in: *The Adriatic Islands Project: Contact, Commerce and Colonialism 6000 BC - AD 600, Volume 1: The Archaeological Heritage of Hvar, Croatia / Arheološka baština otoka Hvara, Hrvatska – Projekt Jadranski otoci. Veze, trgovina i kolonizacija 600 pr. Kr. – 600 god., Vol. 1*, BAR International Series 600, ed. V. Gaffney, Oxford: Tempus reparatum, 1997, 217-241.
- S. Čače, Promunturium Diomedis (Plin., Nat. hist. 3, 141), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 35(22), Zadar, 1997, 21-44.
- S. Čače, "Kozmografija" Anonima Ravenjanina i počeci Dubrovnika, *Dubrovnik*, 8/4, Dubrovnik, 1997, 84-94.
- S. Čače, Le fonti letterarie per la topografia storica della Liburnia e della Dalmazia centrale, *Aquileia Nostra*, 68, Aquileia, 1997, 291-296.
- S. Čače, La Dalmazia, *Trasparenze imperiali. Vetri romani dalla Croazia*, eds. C. Strinati - C. Alfano, Milano: Skira, 1997, 21-29.

1995.

- S. Čače, *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina*, Katalozi i monografije 3, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1995.
- S. Čače, Plinije o otocima južne Liburnije (Nat. hist. 3, 140-141 i 152), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 34(21), Zadar, 1995, 11-46.
- S. Čače, *Dalmatica Straboniana* (Strabon, Geogr. 7, 5, 5), Diadora, 16-17, Zadar, 1995, 101-134.

1994.

- S. Čače, Gedate kod anonimnog pisca iz Ravene, u / in: *Gata, crkva Justinijanova doba*, eds. J. Jeličić-Radonić et al., Split, 1994, 194-199.
- S. Čače, Prilozi raspravi o osnivanju grčkih naseobina na Jadranu u 4. stoljeću pr. Kr., *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 33(20), Zadar, 1994, 5-17.
- S. Čače, *Iz liburnske toponimije*, *Folia onomastica Croatica*, 3, Zagreb, 1994, 25-36.
- T. Burić, S. Čače & I. Fadić, Sv. Juraj od Putalja – rezultati novih istraživanja, *Kaštelanski zbornik*, 3, Kaštela, 1993, 30-32.

1992.

- S. Čače, Područje Kaštela na prijelazu iz prapovijesti u povijesno doba, u / in: *Kaštel-Sučurac od prapovijesti do XX. stoljeća*. Zbornik, ed. Z. Gunjača, Split, 1992, 33-50.
- S. Čače, Prilozi topografiji i toponimiji istočnojadranskog otočja od antike do srednjeg vijeka, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34, Zadar, 1992, 33-51.
- T. Burić, S. Čače & I. Fadić, Sv. Juraj od Putalja – istraživanja 1988-1990. godine, *Obavijesti HAD-a*, 24/1, Zagreb, 1992, 89-94.

1991.

- S. Čače, Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. n. e., *Diadora*, 13, Zadar, 1991, 55-76.

1990.

- S. Čače, Blandona i susjedna središta – prilog antičkoj topografiji biogradskog područja, u / in: *Biogradski zbornik (Biograd i njegova okolica u prošlosti)*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. g., ed. Š. Batović, Zadar – Biograd, 1990, 197-212.

1989.

- S. Čače, Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba, *Diadora*, 11, Zadar, 1989, 59-91.

S. Čače, Rimski pohod 221. godine i pitanje političkog uređenja Histrije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), Zadar, 1988/89 (1989), 5-17.

1988.

S. Čače, *Colentum insula* (Plinije, *Nat. hist.* 3, 140), *Diadora*, 10, Zadar, 1988, 65-72.

S. Čače, Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27(14), Zadar, 1987/88 (1988), 65-92.

1985.

S. Čače, *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere*, doktorska disertacija (rukopis) / PhD thesis (manuscript), Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1985.

S. Čače, Obredi uz kneževski grob u Atenici i tragovi arhaičnog kraljevstva u Iliriku, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 24(11), Zadar, 1985, 13-32.

S. Čače, Nekropola u prostoru zajednice, u / in: *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici*, eds. B. Brukner *et al.*, Materijali SADJ, 20, Beograd, 1985, 65-73.

1984.

S. Čače, *Truentum Liburnorum*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23(10), Zadar, 1984, 7-16.

1982.

S. Čače, Liburnske zajednice i njihovi teritoriji, *Dometi*, 15/12, Rijeka, 1982, 41-52.

S. Čače, Prostorna arheologija. Primjer ilirskog kulturnog objekta, *Dometi*, 15/7, Rijeka, 1982, 83-90.

1979.

S. Čače, Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 18(8), Zadar, 1979, 43-125.

1976.

S. Čače, O stratifikaciji prapovijesnih toponima i njihovom odnosu prema arheološkoj građi na istočnoj jadranskoj obali, *Materijali SADJ*, 12, Zadar, 1976, 133-147.

1975.

S. Čače, Indoevropski problemi u djelu G. Dumézila, *Zadarska revija*, 5-6, Zadar, 1975, 511-522.

S. Čače & R. Jurić, Bilješke o arheološkim spomenicima u okolici Metkovića, *Diadora*, 8, Zadar, 1975, 149-165.

1970.

S. Čače, John J. Wilkes: *Dalmatia. History of the Provinces of the Roman Empire*, Routledge and Kegan Paul, London, 1969, str. I-XXVII + 1-572, T. 1-59, sl. 1-25, karta 1, *Diadora*, 5, Zadar, 1970, 207-311.

In memoriam
MATE RADOVIĆ

(Zadar, 27. srpnja 1974. – Vir, 17. rujna 2018.)

(Zadar, 27 July 1974 – Vir, 17 September 2018)

Mate Radović nas je iznenada napustio 17. rujna 2018. u obiteljskome domu u Viru. Njegova osobnost i predanost arheologiji ostavile su neizbrisiv trag u Arheološkome muzeju Zadar – Muzeju ninjskih starina, gdje je bio zaposlen od 2006. godine.

Rođen je 27. srpnja 1974. godine u Zadru. Osnovnu školu „Vlado Bagat“ pohađao je u Privlaci, a srednju u Tehničkome školskom centru u Zadru. Studij povijesti i arheologije upisao je na Filozofskome fakultetu u Zadru 1993., a diplomirao je 2002. godine. Bio je pripadnik 112.

Mate Radović suddenly passed away in his family home in Vir on 17 September 2018. His personality and dedication to archaeology left an indelible imprint on the Archaeological Museum Zadar – Museum of Nin Antiquities, where he had worked since 2006.

Born in Zadar on 27 July 1974, he attended elementary school in Privlaka and Trade School in Zadar. He enrolled History and Archaeology at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zadar in 1993 and graduated from there in 2002. He was

brigade Hrvatske vojske u Domovinskome ratu te je stekao status branitelja. U svome Viru obnašao je dužnost vijećnika u Općinskome vijeću, a u jednome mandatu bio je i njegov predsjednik. Bio je član Hrvatskoga arheološkog društva od 1997. godine.

Znanstveno usavršavanje nastavio je 2004. godine kada je upisao Poslijediplomski magistarski studij „Arheologija istočnog Jadrana“ (grana srednjovjekovna arheologija). Uspješno je obranio sinopsis magistarskoga rada pod naslovom *Starohrvatska groblja od 7. do 12. stoljeća na području sjeverne Dalmacije* (mentor prof. emeritus Janko Belošević). Poslijediplomski doktorski studij „Arheologija istočnog Jadrana“ upisao je 2017. godine, a znanstveno istraživanje fokusirao je na okvirnu temu pod naslovom *Nin i uža okolica od 7. st. do 1669. god. u svjetlu arheoloških nalaza* (mentor prof. dr. sc. Ante Uglešić).

Matu Radovića pamtim kao kolegijalna i stručna suradnika, uvijek spremna i otvorena za sve oblike arheoloških i konzervatorskih obveza koje je donosila struka u gradu Ninu. Posjedovao je neiscrpnu radnu energiju i silnu želju da svaki započeti posao s velikim oduševljenjem privede kraju.

Poznajem ga od njegovih studentskih dana, a još uvijek je živo sjećanje na prvu arheološku kampanju na istraživanju rimskoga hrama u lipnju 1998. godine. Od tada je sudjelovao na brojnim arheološkim istraživanjima u urbanome arealu ninskoga otočića: 2000. godine: lokalitet Kalelarga i Jug ispred i uokolo nadžupne crkve sv. Asela; lokalitet Banovac – rimski mozaik (I. kampanja); 2001. godine: lokalitet Bardelina i Donja vrata; lokalitet Kraljevac (I. kampanja); lokalitet rimski hram; lokalitet Banovac – rimski mozaik (II. kampanja). Kao diplomirani arheolog, postao je vanjski suradnik Arheološkoga muzeja Zadar te od 2002. godine sudjeluje na istraživanjima: lokalitet Plokata u nadžupnome kompleksu crkve sv. Asela; lokalitet Kraljevac (II. kampanja); lokalitet Banovac – rimski mozaik (III. kampanja); 2003. godine: lokalitet Kraljevac (III. kampanja); lokalitet Banovac – rimski mozaik (IV. kampanja); 2004. godine: lokalitet Kraljevac (IV. kampanja); lokalitet Banovac – rimski mozaik (V. kampanja); 2005. godine: lokalitet Sv. Duh; lokalitet Banovac – rimski

a veteran of the Homeland War (a member of the 112th Brigade of Croatian Army). In his native Vir he was a town councilor and even served one term of office as the town council president. He had been a member of the Croatian Archaeological Association since 1997.

Taking further training, in 2004 he enrolled in the postgraduate Master's program in Archaeology of Eastern Adriatic (sub-program Medieval Archaeology). His MA thesis was *Old Croatian Graves from the 7th-12th Centuries in Northern Dalmatia* (with Professor Emeritus Janko Belošević as his thesis advisor). In 2017 he took up a doctoral study in Archaeology of Eastern Adriatic, with *Nin and Its Immediate Surroundings from the 7th century to 1669, in Light of Archaeological Evidence* as his doctoral thesis (and with Professor Ante Uglešić as his thesis advisor).

I will remember Mate Radović as an expert and a friendly fellow-worker, always ready to put his mind to any archaeological or conservationist challenge that he, as a professional, would face in Nin. He brought his prodigious energy to his work and was thrilled to complete every task he had embarked upon.

I'd known him since his student days. I still remember the first archaeological campaign at the ancient Roman temple in June 1998. Since that time he had participated in numerous digs on the island on which the historical core of the town of Nin is located: Kalelarga and Jug sites around the Arch Parish Church of St. Anselm and the Roman mosaic at Banovac site (Campaign I) in 2000; Bardelina and Donja vrata sites, Kraljevac site (Campaign I), Roman Temple, and Banovac site – Roman mosaic (Campaign II) in 2001; Plokata site at the arch parish complex of the Church of St. Anselm, Kraljevac site (Campaign II) and Banovac site – Roman mosaic (Campaign III) in 2002 (as part-time collaborator of Archaeological Museum Zadar upon obtaining his degree in archaeology); Kraljevac site (Campaign III) and Banovac site – Roman mosaic (Campaign IV) in 2003; Kraljevac site (Campaign IV) and Banovac site – Roman mosaic (Campaign V) in 2004; Sveti Duh site and Banovac site – Roman mosaic (Campaign VI) in 2005; and Cemetery site and Banovac site – Roman mosaic (Campaign VII) in 2006. In that period of extensive and dynamic archaeological

mozaik (VI. kampanja); 2006. godine: lokalitet Groblje i lokalitet Banovac – rimski mozaik (VII. kampanja). U tome periodu brojnih i dinamičnih arheoloških istraživanja u Ninu jačao je svoje oduševljenje ninskim starinama, a urođenom je neposrednošću ostvario bliske odnose s terenskom ekipom studenata Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru. Otvoren i srdačan, postao je prepoznatljiv i prihvaćen u cijelome Ninu. Osim u Ninu, radio je i na sljedećim lokalitetima: Vrsi – Sv. Toma, Starigrad – Sv. Petar, Kruševo – Cvijina gradina, Pakoštane – Crkvina, Vir – Sv. Juraj, Vir – Smratina.

Kao vanjski suradnik Muzeja, sudjelovao je u završnoj fazi stalnoga postava u Muzeju ninskih starina s temom *Kasni srednji i Rani novi vijek*, dovršena u kolovozu 2004. godine. Potom je bio uključen u pripremu i postav izložbe *Srednja ulica grada Nina – svjedok vremena: arheološka istraživanja od 2000. do 2004. godine*, autorice Marije Kolege, otvorenu 2005. godine u izložbenome prostoru Muzeja ninskih starina. Posebno je bio angažiran u uređenju spremišta srednjovjekovnih spomenika u Ninu tijekom 2004. i 2005. godine. U razdoblju od 2003. do 2005. godine surađivao je na reviziji arheološke građe koja se tada čuvala u Muzeju ninskih starina, kao i na prijenosu građe koja se privremeno čuvala izvan zgrade Muzeja. Tada je uređeno spremište za sitnu arheološku građu, čime je Mate stekao cjelovit uvid u građu koja se čuva u Ninu.

Na radno mjesto arheologa u Muzeju ninskih starina zaposlio se 30. studenoga 2006. godine, a stručni ispit za kustosa položio je 2008. godine. Bio je član stručnih tijela u Arheološkome muzeju Zadar (Stručnoga vijeća, Upravnoga vijeća) te voditelj Muzeja ninskih starina. Studentsko i pripravničko iskustvo stečeno od 1998. do zaposlenja 2006. godine profiliralo ga je u osobu koja je bila potpuno posvećena arheologiji Nina, rodnooga Vira i širega zadarskog područja. Bio je voditelj brojnih arheoloških istraživanja na lokalitetima: Banovac, Gornja vrata, Gornji most, Školski vrt, Kandija mala i zidine.

Ostvario je brojne stručne i kolegijalne kontakte s arheolozima u srodnim ustanovama sudjelujući autorskom izložbom *Don Luka Jelić i Nin*, postavljenom 2012. godine u Ninu, u Muzeju grada Kaštela (2013.), Muzeju grada Koprivnice (2014.) i Narodnome muzeju u Labinu (2015.). Sljedeća

excavations in Nin he became more and more enthusiastic about the Nin antiquities. His innate straightforward approach helped him establish close relationships with the field crew consisting of the students of archaeology from the Department of Archaeology of the University of Zadar. His distinctive candid and affectionate nature made him popular in Nin. He also worked at a number of sites outside the town: Vrsi – St. Thomas' Church, Starigrad – St. Peter's Church, Kruševo – Cvijina gradina, Pakoštane – Crkvina, Vir – St. George's Church, and Vir – Smratina.

As the Museum's part-time collaborator he took part in the final stage of the permanent display of the Museum of Nin Antiquities; he was in charge of its *Late Middle Ages and Early Modern Age* segment, completed in August 2004. Then he was involved in preparing the display of *Nin's Main Street – a Witness of Time: Archaeological Excavations from 2000 to 2004*, an exhibition by Marija Kolega organized in the Museum of Nin Antiquities in 2005. He was particularly active in the adaptation of the medieval monuments depot in Nin in 2004 and 2005. Between 2003 and 2005 he collaborated in the reassessment of the archaeological finds in the Museum of Nin Antiquities, while also taking part in moving back inside the Museum the finds temporarily displayed outdoors. This was when the depot for movable archaeological finds was adapted, enabling Mate to obtain a full insight into the Nin Museum holdings.

He started working as an archaeologist in the Museum of Nin Antiquities on 30 November 2006. In 2008, having passed his professional exam, he became a custodian. Over the years, Mate held various positions in Archaeological Museum Zadar: he was a member of the Board of Experts and Governing Board and the head of the Museum of Nin Antiquities. The student-trainee experience acquired between 1998 and 2006 turned Mate into a person fully dedicated to the archaeology of Nin, his native Vir and Zadar with its surrounding areas. He led numerous excavations at the following sites: Banovac, Upper Gate, Upper Bridge, School Garden, Kandija mala and the Town Walls.

He authored the exhibition *Luka Jelić and the Town of Nin*, laid out in the museums in Nin (2012), Kaštela (2013), Koprivnica (2014) and Labin (2015), establishing in the process

izložba *Mještani Nina na fotografijama iz fototeke Arheološkog muzeja Zadar* nastala je u suradnji s Robertom Maršićem, čije je otvorenje 2017. godine dočekano u Ninu s velikim zanimanjem. Napisao je uvodni tekst u katalogu izložbe *Arheološka istraživanja okoliša crkve Sv. Križa u Ninu* Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, postavljenu u Muzeju ninskih starina 2013. godine.

Cijeli niz povremenih i tematskih izložbi Arheološkoga muzeja Zadar učestalo je u proteklome razdoblju bio postavljan i u Ninu, a Mate je tada ne-sebično pružao podršku svojim kolegama i suradnicima iz matične ustanove. Iz bogatog muzejskog arhiva izdvaja se izložba *Novija istraživanja Arheološkog muzeja u Zadru 2005. – 2010.* (2011.) na kojoj je sudjelovao donijevši rezultate istraživanja na Banovcu i Kneževoj palači.

Značajan je i opus gostujućih izložbi domaćih muzejskih ustanova, kao Muzeja grada Kaštela (2009.), Muzeja grada Koprivnice (2014.), Hrvatskoga restauratorskog zavoda Ludbreg (2016) i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (2015.). Matina namjera postavljanja i otvaranja tih izložbi u Ninu bila je upoznati i promovirati struku mještanima Nina. Upriličena događanja bila su za Ninjane pravi kulturni izazov, uvijek brojno posjećena i prihvaćena s velikim oduševljenjem.

Zapažena su i njegova sudjelovanja na znanstvenim skupovima i izlaganjima vezanim za rezultate istraživanja Nina i Vira. Na znanstvenome skupu o fra Luji Marunu 2007. godine iznosi temu pod naslovom *Ranosrednjovjekovna groblja nastala uokolo stambenih objekata u Ninu*. Kao član Hrvatskoga arheološkog društva sudjelovao je na više znanstvenih skupova; na skupu u Varaždinu 2010. godine imao je izlaganje na temu *Kneževa palača u Ninu* (u koautorstvu s Majdom Predovan), a na skupu u Malom Lošinj 2012. godine sudjelovao je s temom *Rezultati završne arheološke kampanje na lokalitetu Banovac u Ninu* (u koautorstvu s Marijom Kolegom). Sudjelovao je na međunarodnim znanstvenim skupovima održanima u Hrvatskoj: na 4th International Congress on Underwater Archaeology (2011.) s temom *Waterlogged wood preservation problems: The case of the Mediaeval Boats of Nin* (u koautorstvu s Irenom Radić Rossi i Peterom Fixom); na 3. međunarodnom skupu Dani Stjepana Gunjače 2013. godine s temom *Vir – Smratina: prilog arheološkoj topografiji sjeverne*

professional contacts and an instant rapport with numerous archaeologists in relevant institutions. His next exhibition, *Nin Locals on Photographs from the Photo Archive of Archaeological Museum Zadar*, co-authored with Robert Maršić, opened in Nin in 2017, arousing a great interest in the town. He wrote the introduction to the catalogue accompanying the exhibition *Archaeological Excavations at the Church of the Holy Cross in Nin*, organized by the Department of Archaeology of the University of Zadar and displayed in the Museum of Nin Antiquities in 2013.

Numerous visiting and thematic exhibitions organized by Archaeological Museum Zadar have been displayed in Nin in the past years. Mate selflessly supported and assisted his colleagues and collaborators from the parent body in Zadar. We can single out here the 2011 exhibition *Recent Excavations Carried out by Archaeological Museum Zadar 2005 – 2010 (2011)*, where the results of Mate's excavations at Banovac site and Rector's Palace were also presented.

Mate also organized many visiting exhibitions from other Croatian museums, including Museum of the Town of Kaštela (2009), Koprivnica City Museum (2014), Croatian Conservation Institute in Ludbreg (2016) and Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split (2015). Mate's intention was to promote archaeology among the people of Nin and to inform the locals about it. Every such exhibition was a true cultural challenge and saw a great turnout of enthusiastic audience.

He presented well-received papers at conferences and symposiums on the results of archaeological excavations in Nin and Vir areas. At the 2007 conference on the work of Croatian archaeologist Lujo Marun, he presented his paper *Early Medieval Cemeteries Formed around Residential Buildings in Nin*. In the capacity of a member of Croatian Archaeological Association he attended a number of conferences, including the one in Varaždin in 2010 (where he read his paper *Rector's palace in Nin*, co-authored with Majda Predovan) and in Mali Lošinj 2012 (where he read a paper entitled *The Results of the Final Archaeological Campaign at Banovac Site in Nin*, co-authored with Marija Kolega). He also presented his papers at the international conferences held in Croatia: 4th International Congress on

Dalmacije (u koautorstvu s Tomislavom Fabijanićem). Na znanstvenome skupu Arheologija istočnog Jadrana, održanom 2013. povodom 50 godina studija arheologije na Sveučilištu u Zadru, sudjelovao je s temom *Dva rimska miljokaza iz Nina* (u koautorstvu s Anamarijom Kurilić). Godine 2015. sudjelovao je na znanstvenome skupu o otoku Viru izlažući na temu *Srednjovjekovni nalazi na otoku Viru* (u koautorstvu s Tomislavom Fabijanićem) i na znanstvenome skupu *Antiquitatis sollemnia – Antidoron Mate Suić* s temom *Nove spoznaje o urbanizaciji antičke Enone* (u koautorstvu s Marijom Kolegom).

Napisao je više znanstvenih i stručnih priloga, kao i onih u lokalnim novinama (*Virski list*) čime je aktivno i permanentno sudjelovao na popularizaciji rezultata arheoloških istraživanja Nina i Vira.

Punih dvadeset godina pratila sam njegov rad, a naša je suradnja stalno bila ispunjena razgovorima o struci i novim izazovima na koje je arheologija nailazila u kontekstu kontinuiranoga provođenja projekta obnove grada Nina, zacrtanoga 2000. godine. Stečeno bogato terensko iskustvo planirali smo objelodaniti, konkretizirali smo planove, razradili teme monografija, projekte izložbenih aktivnosti i proslava obljetnica. Nažalost, od svega toga realiziran je samo manji dio, a onaj preostali zauvijek je prekinut Matinim preranim odlaskom.

Underwater Archaeology in 2011 (*Waterlogged wood preservation problems: The case of the Mediaeval Boats of Nin*, co-authored with Irena Radić Rossi and Peter Fix) and 3rd Stjepan Gunjača Days International Conference in 2013 (*Vir – Smratina: Toward the Archaeological Topography of Northern Dalmatia*, co-authored with Tomislav Fabijanić). At the 2013 Eastern Adriatic Archaeology conference, commemorating the 50th anniversary of archaeology studies at the University of Zadar, he read his paper *Two Roman Milestones from Nin* (co-authored with Anamarija Kurilić). In 2015, he took part in the conference *The Island of Vir (Medieval Finds on the Island of Vir)*, co-authored with Tomislav Fabijanić) and in the conference *Antiquitatis sollemnia – Antidoron Mate Suić (New Insights into the Urban Development of Roman Aenona)*, co-authored with Marija Kolega).

He wrote a number of scholarly and professional contributions, as well as texts in local papers (*Virski list*), actively and continually popularizing the results of archaeological excavations in Nin and Vir.

I had followed his work and collaborated with him for twenty years. We would always discuss our work and the new challenges archaeology was facing in the context of the continual implementation of the Nin Renovation Project developed in 2000. We planned to translate our rich field experience into monographs, exhibitions and anniversaries. Unfortunately, only a small portion of these plans has been realized and Mate's premature departure put an end to the rest of them.

UPUTE SURADNICIMA

O časopisu

U časopisu *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru objavljuju se znanstveni i srodni radovi povijesne tematike i ostalih srodnih područja koji obrađuju jadranske i sredozemne teme. Časopis će objavljivati i kritike radova koji se bave ovom tematikom. Ne prihvaćaju se već objavljeni radovi ili radovi istodobno ponuđeni nekom drugom izdavaču.

Molimo izdavače i autore da nam šalju knjige, časopise, separate i slično, u kojima se obrađuje povijesna, arheološka, povijesno-umjetnička, klasično-filološka i slična problematika kako bismo ih prikazali u rubrici "Prikazi".

Časopis izlazi jednom godišnje.

Prije objavljivanja članci prolaze postupak dvostruko slijepog recenziranja od strane eminentnih stručnjaka.

Od autora se ne traže nikakve naknade za objavljivanje u časopisu.

Prava korištenja

Miscellanea Hadriatica et Mediterranea je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cjelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju kopirati i distribuirati materijal te mijenjati, preoblikovati ili prerađivati materijal sve dok citiraju izvornik na odgovarajući način.

Autorska prava ostaju vlasništvo autora ili vlasništvo nositelja autorskih prava.

Autori su odgovorni ishodištu dopuštenja za korištenje svih ilustracija kojima nisu nositelji autorskog prava.

Rukopisi

Rukopisi se predaju digitalnim putem Uredništvu na e-mail adresu casopismhm@gmail.com ili na jednu od niže navedenih e-mail adresa. Rukopisi zaprimljeni do 30. travnja tekuće godine bit će pripremljeni za tekuće godišnje časopisa.

Autorima se preporučuje da tekst pišu impersonalno ili, kad je baš nužno, u prvom licu jednine (osim ako rad nije napisalo više autora).

Poželjno je da tekst bude napisan u Microsoft Word programu, slovima Times New Roman, veličine 12 te da bude dvostrukog proreda (a u bilješkama Times New Roman 10 i 1,5-struki prored). Veličina priloga nije ograničena. Naslov rada ne bi smio biti duži od 60 slovnih znakova.

Bilješke se pišu na dnu stranice (*footnotes*), a unose se odgovarajućom računalnom zapovjedi. Izuzetno se reference mogu unositi i u samome tekstu, i to unutar obliha zagrada.

Ukoliko tekst rukopisa sadrži posebne znakove (poput npr. grčkog alfabeta ili rijetkih dijakritičkih znakova) poželjno je dostaviti i verziju rukopisa u kojoj su dotični znakovi označeni žutim markerom, a sam rukopis je potom oblikovan u pdf formatu ili ispisan na papiru.

Prihvaćaju se radovi napisani na hrvatskom ili na nekom od svjetskih stranih jezika (engleski, njemački, francuski, talijanski i španjolski); međutim, budući da se časopis tiska dvojezično, preporučljivo je da rad već bude na stranom jeziku. Poželjno je da se rukopisi šalju već lektorirani.

REDACTION NOTES

About the journal

Journal *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* published by the Department of History, University of Zadar, publishes scientific and science related papers in history and similar scholarly disciplines dealing with the Adriatic and Mediterranean topics, as well as reviews of works dealing with these topics. Already published articles or papers submitted to other publishers will not be accepted.

Redaction would appreciate receiving any publication (book, journal, offprint and similar) dealing with history, archaeology, art history, classical philology and similar, so these could be reviewed in the journal in the section "Reviews".

The journal is published once a year.

Before publishing, papers will undergo a double-blind peer review by renowned scholars.

Authors are not required to pay any publishing fees.

Copyright

Miscellanea Hadriatica et Mediterranea is an open access journal. The contents of the journal are in entirety freely available. The users are allowed to copy and distribute the material as well as edit, remix or build upon the material as long as they properly credit the source.

Copyright still remains with the author or respected copyright holder.

Authors are required to obtain permissions to use illustrations for which they are not the copyright holders.

Manuscripts

Manuscripts are to be sent in digital form to Redaction on casopismhm@gmail.com or either of the below listed e-mail addresses. Manuscripts submitted by April 30th will be prepared for the upcoming number of the journal.

Authors are recommended to write impersonally or, if necessary, in first person singular (unless the paper is written by several authors).

Text should preferably be written in Microsoft Word programme, using Times New Roman font (size 12) and having double line spacing (Times New Roman 10 and 1.5 line spacing in footnotes). There are no limits concerning the length of contribution itself; however, title should not exceed 60 characters in length.

Notes are footnotes (at the bottom of the page) and not endnotes. They should be inserted using the appropriate computer command. Exceptionally, notes can be inserted in the text, within round parentheses.

If the manuscript contains particular characters (such as, Greek alphabet or uncommon diacritical signs), a pdf or printed version of the text might be required, and it is warmly recommended that phrases with such characters would be highlighted.

The Redaction accepts texts written in Croatian or in some major foreign language (English, German, French, Italian, and Spanish); however, since the journal is bilingual, foreign language is preferable. It is advisable for the manuscripts to be proofread prior to being sent to the Redaction.

Autore se moli da rukopisu prilože i:

- **kraći nacrtak** (*abstract*) – najviše do 1/3 kartice (tj. najviše do 600 znakova uključujući i praznine) – na jeziku na kojemu je rad napisan i na engleskome,
- **ključne riječi** (najviše do 10 pojmova) na jeziku na kojemu je rad napisan, i na engleskome; pojmovi ključnih riječi odvajaju se točka-zarezom;
- **popis literature** i/ili **izdanja povijesnih izvora**. Ukoliko su pri izradi popisa literature ili drugdje u radu korištene skraćenice, tada se prilaže još i **popis skraćenica**. Poželjno bi bilo da su skraćenice usklađene sa sustavom citiranja u *Année Philologique* (http://www.annee-philologique.com/files/sigles_fr.pdf).

Ilustracije (fotografije, crteži, grafikoni, karte i slično) koje prate tekst trebaju biti digitalne (najmanje 300 dpi) i spremljene u .TIFF ili .JPG formatu (slikovni prilozi), odnosno u .XSL ili .XSLX formatu (grafikoni). Svaki dokument bi valjalo nasloviti prema sljedećem sustavu: Prezime autora_oznaka ilustracije (npr. Ivić_Slika 1). Preporučuje se u tekstu označiti mjesto gdje se želi smjestiti ilustracija te ga označiti plavim markerom. Rukopisu treba priložiti i **legende uz ilustracije**, i to na jeziku na kojemu je rad napisan i na engleskome.

Upute za citiranje

1) Svi radovi citirani u rukopisu moraju biti ujedinjeni u **Popisu literature**. Djela se slažu prema abecednom redosljedu prezimena autora (a ako ih je više, tada prema prezimenu prvoga autora). Ukoliko popis literature sadrži više djela istoga autora, tada se naslovi navode kronološkim redoslijedom, od najstarijeg do najnovijeg. Ukoliko je jedan autor zastupljen u istoj godini s više od jednog naslova, uz broj godine treba upisati dodatne slovne oznake.

Korištena literatura načelno se može podijeliti na više kategorija. Kod svih tih kategorija kurzivom se ističe naslov knjige (monografije), časopisa, zbornika, enciklopedije i sličnog (drugim riječima, naslov koji se nalazi na koricama sveska cjelovite knjige). Prilikom navođenja članka u časopisu, zborniku i sličnom, obvezno se navodi i raspon stranica na kojima je otisnut dotični članak. U popisu literature ne navode se stranice iz knjiga – točni brojevi stranica koji su konzultirani za izradu rukopisa pišu se u bilješkama, a ovdje se samo pružaju bibliografski podaci o djelu.

Ukoliko se razlikuju godina izdanja i stvarna godina tiskanja, tada se godina tiskanja stavlja u zagrade nakon godine izdanja.

Kad su djela ili naslovi u potpunosti dvojezični, tada se preporučuje navesti oba naslova, redosljedom navođenja u publikaciji i s kosom crticom između njih (/).

Kad je neko djelo u tisku, tada se u popisu literature nakon prezimena autora dopisuje: (u tisku / forthcoming). U bilješkama će se koristiti samo jedan izraz, u skladu s jezikom na kojem je napisan tekst (npr.: Eterović Borzić & Borzić (u tisku) ako je tekst na hrvatskom, odnosno Eterović Borzić & Borzić (forthcoming) ako je na engleskom). Ako je tekst napisan na nekom drugom jeziku, tada će se uz engleski izraz koristiti odgovarajući izraz iz tog jezika.

Prilikom citiranja web-stranice, navode se najprije prezime autora i godina te njezin naslov, ako ga ima, a ako ga nema,

Contributors are also kindly requested to add to the manuscript:

- **abstract** – not exceeding 1/3 of the page length (i.e. up to 600 characters including spaces) – written in the same language as the contribution and in English;
- **key words** (10 or less) written in the same language as the contribution and in English; key words are to be separated by semicolon;
- **bibliography with the reference list and/or the list of literary sources**. In addition, if abbreviations were used either in the literature list or in the contribution itself, then an **abbreviation list** should also be added. It is preferable to use abbreviations as defined in *Année Philologique* (http://www.annee-philologique.com/files/sigles_fr.pdf).

Illustrations (photographs, drawings, charts, maps and similar) accompanying the texts should be digital (300 dpi at least) and saved in .TIFF or .JPG format (pictures) or .XSL or .XSLX format (graphs). It is highly recommended for files to be named in format as follows: Author's surname_illustration's reference (e.g. Ivić_Fig. 1). It is recommended that places in manuscript in which authors would like illustrations to appear are marked in blue highlighting. **Full captions of illustrations**, written in the same language as the contribution and in English, should also be added to the manuscript.

Citation instructions

1) All publications cited in the manuscript should be included as a reference list in the **Bibliography**. Works should be listed according to the alphabetical order of authors' surnames (or of the first author's surname, if a publication has more authors), and according to the chronological order, if there are several titles of the same author(s), starting with the earliest and ending with the latest. If some authors would be listed with more titles in a single year, then additional signs (letters of alphabet) should be added to the year number.

Generally speaking, listed publications can be divided in several different bibliographic categories; however, in all of them the Italics should be used for titles of books (monographs), journals, collective monographs, encyclopaedias and similar (in other words, for titles printed on volume covers). When writing titles of articles published in journals, collective monographs and similar, the authors should also, at the end, give the page-span within which the paper was published. However, page numbers from books (monographs) are not to be given in Bibliography/Reference list – the specific pages referred to in the text should be listed in the footnote, while the Bibliography/Reference list provides the general info on the source.

If the edition year is different from the actual printing year, then the latter should be placed in parenthesis after the edition year.

If publications are in their entirety bilingual then it is recommended that both versions of the title are listed, separated by a slash (/) and in order as they are listed in the original publication.

When a work is forthcoming then the following is to be added after the surname(s) of author(s) in the bibliography

samo točna i cjelovita URL ili web adresa i datum kad je bila korištena; ako sama stranica već ima vlastite upute kako ju treba citirati, tada se valja točno pridržavati tih uputa. Datum kad je web stranica bila konzultirana navodi se u sljedećem formatu: (pregledano / accessed dd/mm/yyyy), odnosno: (pregledano / accessed 27/05/2007).

Ako rad ima doi identifikaciju, tada se ona dodaje na kraju bibliografske cjeline.

Primjeri:

Monografija

Suić 1981 – Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra 1, Zadar, 1981.

Wilkes 1969 – John J. Wilkes, *Dalmatia*, London: Routledge, 1969.

Uredničke knjige

Les routes de l'Adriatique antique ..., 2006 – *Les routes de l'Adriatique antique : géographie et économie : actes de la Table ronde du 18 au 22 septembre 2001 (Zadar) / Putovi antičkog Jadrana: geografija i gospodarstvo. Radovi s Okruglog stola održanog u Zadru od 18. do 22. rujna 2001.*, eds. S. Čače, A. Kurilić & F. Tassaux, Bordeaux – Zadar: Institut Ausonius (Bordeaux, France) – Sveučilište u Zadru (Hrvatska), 2006.

Neobjavljene disertacije

Serventi 2014 – Zrinka Serventi, *Nekropole rimske Liburnije: aspekti društvene i religijske povijesti*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. dissertation (manuscript), Sveučilište u Zadru / University of Zadar, Zadar, 2014.

Članak u časopisu

Čače 2002 – Slobodan Čače, O ranijim grčkim imenima mjesta na istočnom Jadranu, *Folia onomastica Croatica*, 11, Zagreb, 2002, 53–76.

Kozličić 2001 – Mithad Kozličić, The defensive system of Adriatic navigation, *Histria antiqua*, 6, Pula, 2000 (2001), 49–124.

Medini 1980 – Julijan Medini, Provincia Liburnia, *Diadora*, 9, Zadar, 1980, 363–441.

Sander-Faes 2019 - Stephan Karl Sander-Faes, Onkraj individualnog: intelektualci renesansne Dalmacije kao društveno-funkcionalna skupina / Beyond the Individual: Renaissance Dalmatia's Intellectuals as a Socio-Functional Group, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 6, 2019, 133–166. doi <https://doi.org/10.15291/misc.2913>

Rad u zborniku

Kurilić 2007 – Anamarija Kurilić, Sarcophagus of Priscus et Cinnamia from Novalja, Croatia (AE 1994, 1372): dabet fisco and not dabet episcopo, u / in: *Acta XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae (Barcelona, 3.-8. 9. 2002)*, eds. M. Mayer Olivé, G. Baratta & A. Guzmán Almagro, Barcelona, 2007, 807–814.

Radovi u tisku

Eterović Borzić & Borzić (u tisku / forthcoming) – Anamarija Eterović Borzić & Igor Borzić, Terakotni portreti Trajana i Marcijane iz Aserije, *Asseria*, (u tisku / forthcoming).

Web-stranice

Allison 2004 – Penelope M. Allison, *Pompeian Households: An On-line Companion*, 2004, <http://www.stoa.org/projects/ph/home> (pristupljeno / accessed 27/05/2007)

listing: (u tisku / forthcoming). In footnotes, however, only (u tisku) or (forthcoming) will be used, depending on the respective language of the text (e.g.: Eterović Borzić & Borzić (u tisku) in Croatian text, and Eterović Borzić & Borzić (forthcoming) in English text). In texts written in some other language the respective term from that language will be used along the English term.

When writing web-pages addresses, the following order should be respected: author's surname, creation year and title (if present; if not, this part is omitted), exact and entire URL or web address, and the visiting date; however, if the page defined its own citation rules, the authors are obliged to follow their instructions. The visiting date to the web page should be listed as following: (pristupljeno / accessed dd/mm/yyyy), i.e. (pristupljeno / accessed 27/05/2007).

When a publication is provided with doi identification then will be added at the end of the bibliographic unit.

Examples:

Book (monograph)

Suić 1981 - Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Prošlost Zadra, 1, Zadar, 1981.

Wilkes 1969 - John J. Wilkes, *Dalmatia*, London: Routledge, 1969.

Collective monographs

Les routes de l'Adriatique antique ..., 2006 - *Les routes de l'Adriatique antique : géographie et économie : actes de la Table ronde du 18 au 22 septembre 2001 (Zadar) / Putovi antičkog Jadrana: geografija i gospodarstvo. Radovi s Okruglog stola održanog u Zadru od 18. do 22. rujna 2001.*, eds. S. Čače, A. Kurilić & F. Tassaux, Bordeaux - Zadar: Institut Ausonius (Bordeaux, France) - Sveučilište u Zadru (Hrvatska), 2006.

Unpublished dissertations

Serventi 2014 – Zrinka Serventi, *Nekropole rimske Liburnije: aspekti društvene i religijske povijesti*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. dissertation (manuscript), Sveučilište u Zadru / University of Zadar, Zadar, 2014.

Article in journal

Čače 2002 – Slobodan Čače, O ranijim grčkim imenima mjesta na istočnom Jadranu, *Folia onomastica Croatica*, 11, Zagreb, 2002, 53-76.

Kozličić 2001 - Mithad Kozličić, The defensive system of Adriatic navigation, *Histria antiqua*, 6, Pula, 2000 (2001), 49-124.

Medini 1980 - Julijan Medini, Provincia Liburnia, *Diadora*, 9, Zadar, 1980, 363-441.

Sander-Faes 2019 - Stephan Karl Sander-Faes, Onkraj individualnog: intelektualci renesansne Dalmacije kao društveno-funkcionalna skupina / Beyond the Individual: Renaissance Dalmatia's Intellectuals as a Socio-Functional Group, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 6, 2019, 133–166. doi <https://doi.org/10.15291/misc.2913>

Article in collective monograph (proceedings of a symposium, and similar)

Kurilić 2007 - Anamarija Kurilić, Sarcophagus of Priscus et Cinnamia from Novalja, Croatia (AE 1994, 1372): dabet fisco and not dabet episcopo, u / in: *Acta XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae (Barcelona, 3.-8. 9. 2002)*, eds. M. Mayer Olive, G. Baratta & A. Guzman Almagro, Barcelona, 2007, 807-814.

Djelo dva ili tri autora

Serventi & Jurjević 2012 – Zrinka Serventi & Marina Jurjević, Odnos nekropola i naselja u rimskodobnoj Liburniji / The Relation between Necropolises and Settlements in Roman Liburnia, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 29, Zagreb, 2012, 195–214.

Righini, Biordi & Pellicioni Golinelli 1993 – Valeria Righini, Maurizio Biordi & Maria Teresa Pellicioni Golinelli, I bolli laterizi romani della regione cispadana (Emilia e Romagna), u / in: *I laterizi di età romana nell'area nordadriatica*, Atti dell'Incontro di studio (Udine, 5 dicembre 1987), eds. C. Zaccaria, A. Buiatti & C. Gomezze, Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 3, Roma, 1993, 23–91.

Djelo četiriju ili više autora

Tomičić *et al.* 2005 – Željko Tomičić, Marko Dizdar, Bartul Šiljeg & Darija Ložnjak Dizdar, Ilok - Dvor knezova Iločkih. Rezultati istraživanja 2004., *Annales Instituti Archaeologici*, 1, 2005, 9–13.

2) **Antičke i srednjovjekovne literarne izvore** treba citirati sukladno kraticama navedenima u *Oxford Classical Dictionary* (v. <http://classics.oxfordre.com/page/abbreviation-list/> ili <http://classics.oxfordre.com/fileasset/images/ORECLA/OCD.ABBREVIATIONS.pdf>).

Ukoliko je potrebno (tj. ukoliko je korišten veći broj različitih izdanja), sastavlja se i popis korištenih izdanja literarnih izvora; u suprotnom, izdanja se uvrštaju u popis ostale literature.

Popis izdanja antičkih i srednjovjekovnih literarnih izvora sastavlja se abecednim popisom autora i njihovih djela (a u skladu sa standardima citiranja kako ih nalazimo u *Oxford Classical Dictionary*). Skraćenica imena autora i djela postavlja se iznad popisa njihovih korištenih izdanja, koja se nižu kronološkim redom, od najstarijeg izdanja do najnovijeg. Ukoliko se navodi više izdanja iz iste godine, slažu se abecednim redom (prve riječi u naslovu).

Primjeri

Gai., *Inst.*

Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius, with a Translation and Commentary by the late Edward Poste, M. A. Fourth edition, revised and enlarged by E. A. Whittuck, M. A. B. C. L., with an historical introduction by A. H. J. Greenidge, D. Litt. (Oxford: Clarendon Press, 1904).

Gaj. Institucije, dvojezično izdanje, preveo i predgovor napisao Obrad Stanojević, Beograd: Nolit, 1982.

Plin., *N.h.*

Caii Plynii Secundi Naturalis historiae libri tricesimiseptimi et ultimi finis impressi. Venetiis: Per Nicolaum Jenson Gallicum, 1472.

C. Plinii Secundi Naturalis Historia. D. Detlefsen recensuit. Vol. I. Libri I–VI. Berolini apud Weidmannos MDCCCLXVI.

3) U **bilješkama** se citira prezimenom autora, nakon čega slijede godina, dvotočka i brojevi stranica (bez navođenja skraćenice “str.”, “p.”, “S.” i sl.), odnosno odrednica citirane ilustracije:

Suić 1981: 128.

Kozličić 2001: Pl. XI.

Forthcoming publications

Eterović Borzić & Borzić (u tisku / forthcoming) – Anamarija Eterović Borzić & Igor Borzić, Terakotni portreti Trajana i Marcijane iz Aserije, *Asseria*, (u tisku / forthcoming).

Web-pages

Allison 2004 - Penelope M. Allison, *Pompeian Households: An On-line Companion*, 2004, <http://www.stoa.org/projects/ph/home> (pristupljeno / accessed 27/05/2007)

Work of two or three authors

Serventi & Jurjević 2012 – Zrinka Serventi & Marina Jurjević, Odnos nekropola i naselja u rimskodobnoj Liburniji / The Relation between Necropolises and Settlements in Roman Liburnia, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 29, Zagreb, 2012, 195–214.

Righini, Biordi & Pellicioni Golinelli 1993 – Valeria Righini, Maurizio Biordi & Maria Teresa Pellicioni Golinelli, I bolli laterizi romani della regione cispadana (Emilia e Romagna), u / in: *I laterizi di età romana nell'area nordadriatica*, Atti dell'Incontro di studio (Udine, 5 dicembre 1987), eds. C. Zaccaria, A. Buiatti & C. Gomezze, Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 3, Roma, 1993, 23–91.

Work of four and more authors

Tomičić *et al.* 2005 - Željko Tomičić, Marko Dizdar, Bartul Šiljeg & Darija Ložnjak Dizdar, Ilok - Dvor knezova Iločkih. Rezultati istraživanja 2004., *Annales Instituti Archaeologici*, 1, 2005, 9-13.

2) **Ancient and medieval literary sources** should be quoted according to abbreviations listed in *Oxford Classical Dictionary* (cf. <http://classics.oxfordre.com/page/abbreviation-list/> or <http://classics.oxfordre.com/fileasset/images/ORECLA/OCD.ABBREVIATIONS.pdf>).

When/if necessary (i.e., when larger number of various editions was used) a list of editions of literary sources may be included in the bibliography/reference list; otherwise such editions are included in regular bibliography/reference list.

List of ancient and medieval literary sources is made in alphabetical order of authors and their works (according to standards of citing defined in *Oxford Classical Dictionary*). Below the abbreviation of the author's name and work follows a list of used editions, put in chronological order (from the oldest edition to the latest). When there are more editions from the same year, then they are put in the alphabetical order (of the first word of their respective titles).

Examples:

Gai., *Inst.*

Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius, with a Translation and Commentary by the late Edward Poste, M. A. Fourth edition, revised and enlarged by E. A. Whittuck, M. A. B. C. L., with an historical introduction by A. H. J. Greenidge, D. Litt. (Oxford: Clarendon Press, 1904).

Gaj. Institucije, dvojezično izdanje, preveo i predgovor napisao Obrad Stanojević, Beograd: Nolit, 1982.

Plin., *N.h.*

Caii Plynii Secundi Naturalis historiae libri tricesimiseptimi et ultimi finis impressi. Venetiis: Per Nicolaum Jenson Gallicum, 1472.

C. Plinii Secundi Naturalis Historia. D. Detlefsen recensuit. Vol. I. Libri I–VI. Berolini apud Weidmannos MDCCCLXVI.

Čače 2002: 75, Fig. 1.

Righini, Biordi & Pellicioni Golinelli 1993: 24.

Tomičić *et al.* 2005: 10.

Eterović Borzić & Borzić (u tisku).

Kada se reference citiraju u samome tekstu članka, tada se one pišu na isti način kao u bilješkama, pri čemu se podaci upisuju unutar obliha zagrada:

(Suić 1981: 128)

(Kozličić 2001: Pl. XI)

(Čače 1992: 75, Fig. 1)

(Righini, Biordi & Pellicioni Golinelli 1993: 24)

(Tomičić *et al.* 2005: 10)

(Eterović Borzić & Borzić (u tisku))

Kad se citira više djela, međusobno se odvajaju točka-zarezom (Suić 1981: 128; Kozličić 2001: Pl. XI).

Za dodatne upute obratite se na adresu Uredništva:

Miscellanea Hadriatica et Mediterranea

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Obala kralja Petra Krešimira IV., 2

HR – 23000 Zadar

E-mail časopisa: casopismhm@gmail.com

E-mail glavne urednice: akurilic@unizd.hr

(akurilic2011@gmail.com)

Tel: 385 (0)23 200–515

Mob.: 385 (0)98 665–675

3) In footnotes, works are cited by the surname of the author(s), followed by: year, colon and pages (without abbreviations “p.,” “S.” or similar), and/or illustration reference(s):

Suić 1981: 128.

Kozličić 2001: Pl. XI.

Čače 2002: 75, Fig. 1.

Righini, Biordi & Pellicioni Golinelli 1993: 24.

Tomičić *et al.* 2005: 10.

Eterović Borzić & Borzić (forthcoming).

The same rule is observed with in-text citations; in such case the citation should be placed within the round parenthesis:

(Suić 1981: 128)

(Kozličić 2001: Pl. XI)

(Čače 1992: 75, Fig. 1)

(Righini, Biordi & Pellicioni Golinelli 1993: 24)

(Tomičić *et al.* 2005: 10)

(Eterović Borzić & Borzić (forthcoming))

If more than one work is cited, they are to be separated by semicolons (Suić 1981: 128; Kozličić 2001: Pl. XI).

For any additional information, contact the Redaction address:

Miscellanea Hadriatica et Mediterranea

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Obala kralja Petra Krešimira IV., 2

HR - 23000 Zadar

Journal's e-mail: casopismhm@gmail.com

Editor-in-chief: akurilic@unizd.hr

(akurilic2011@gmail.com)

Phone: 385 (0)23 200-515

Mobile phone: 385 (0)98 665-675

- 7 **Anamarija Kurilić**
Riječ urednice
Editor's note

Prilozi i rasprave / Papers

- 11 **Zrinka Serventi & Morana Vuković**
Keramički nalazi s lokaliteta Glavice – Stara Poveljana u kontekstu prapovijesnih naselja na otoku Pagu
Ceramic Finds from Glavice – Stara Poveljana in the Context of Prehistoric Settlements on the Island of Pag
- 43 **Ana Konestra**
Posude s toponimijskim *a la barbotine* natpisom na istočnoj obali Jadrana – prijedlog interpretacije
Vessels with a Toponymic a la barbotine Inscription on the Eastern Adriatic coast – a Suggestion of Interpretation
- 69 **Ivan Basić**
Domišljanje kontinuiteta. Problem najstarijega trogirskog memorijalnog teksta
Devising Continuity. The Problem of the Oldest Memorial Text of Trogir
- 127 **Mladen Ančić**
Neočekivani pobjednik: uspon Karla Roberta do vlasti
The Unlikely Winner: Charles Robert's Rise to Power
- 157 **Kristijan Juran**
Popis župa i naselja Šibenske biskupije iz sredine 15. stoljeća
List of Parishes and Villages of the Mid-15th Century Šibenik Diocese

- 187 **Lovorka Čoralić**
Sinjani i Cetinjani – vojnici u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće)
The Sinj and Cetina Border Soldiers in the Venetian Overseas Ground Forces (the 18th Century)

- 219 **Zdenko Dundović**
O bratovštinama u crkvi Sv. Spasa (sv. Antuna opata) u Zadru
On the Confraternities at the Church of the Holy Savior (St. Anthony the Abbot) in Zadar

Prikazi / Reviews

- 239 **Roko Sven Surać**
Silvia Bekavac & Željko Miletić, Geneza, struktura i uloga oslobođeničkih tijela sevira i Augustala /
Genesis, Structure and Role of Freedmen Bodies of Seviri and Augustales, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019.

In memoriam

- 243 **Anamarija Kurilić**
In memoriam Slobodan Čače
- 253 **Marija Kolega**
In memoriam Mate Radović
- 259 **Upute suradnicima**
Redaction notes

Miscellanea Hadriatica
et Mediterranea

7 / 2020.

ISSN: 1849-0670 (Tisak / Print)
ISSN 2718-1170 (Online)

CIJENA / PRICE: 75,00 KN

9 771849 067004